

ЛОНДОН ДЖЕК

ДЖЕК ЛОНДОН

1

LITERARY
PUBLISHING
HOUSE
D N I P R O
KIEV 1969

ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«Д Н І П Р О»
КИЇВ — 1969

JACK LONDON

WORKS IN TWELVE VOLUMES

VOLUME ONE

STORIES

(Collections of 1900—1906)

TRANSLATION INTO UKRAINIAN

ДЖЕК ЛОНДОН

ТВОРИ У ДВНАДЦЯТИ ТОМАХ

ТОМ ПЕРШИЙ

ОПОВІДАННЯ

(Збірки 1900—1906 років)

И (Амер)
ЛІТБ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Дмитро Загонський, Віталій Корогич,
Микола Лукаш, Василь Мисик,
Тетяна Якимович*

Є письменники, що йдуть поруч нас ціле наше життя. І на кожному етапі свого життєвого шляху ми знаходимо щось нове, доти незнане в їхніх творах, у їхніх героях, що їх ми ще з дитинства звикли вважати за своїх сучасників і постійних супутників. До таких от письменників належить і великий митець Америки Джек Лондон.

Ще на шкільній лаві ми вперше розгортаємо книжку північних оповідань, і небачені досі обрії, неокраї снігові простори розступаються перед нами. Пробиваючись крізь бурю й сніг, скоряючи пустелю Білої Типі, гордо простує людина до обраної мети. Йде інколи самотня, але частіше — дбайливо підтримуючи знесиленого товариша. І ось уже закони дружби, товариської вірності набувають для нас високого поетичного сенсу.

Минає кілька років, і ми, подорослішавши, починаємо дивитись на Лондона по-іншому. Перед нами вже не тільки співець романтичного подвигу, а й соціальний мислитель, митець, що глибоко зазирнув у сувору дійсність буржуазного світу. І ми ще глибше усвідомлюємо потворність того ладу, що розпинає людину й людяність на хресті жадоби.

А далі надходить час, коли перед нами на весь свій зріст постає Лондон-революціонер, Лондон-борець, що зумів розгледіти під оманливою шаткою буржуазної демократії лиховісну примару Залізної п'яти і ще більше — її конечну минуцність.

Газети Окленда — містечка, де минули дитинство Лондона та юність, — називали майбутнього автора «Залізної п'яти» хлопчаком-соціалістом. Це прізвисько, що збереглося за ним надовго, навдивовижу точно характеризує раннього Лондона. Соціалізм не був для нього захмарним ідеалом, відірваним від конкретності історичного розвитку. Ні, вийшовши з гущі робітничого класу, Джек Лондон ще за юнацьких літ став безбоязним пропагандистом тих правдиво гуманістичних ідеалів, що стверджує пролетаріат у горнилі класової боротьби.

«В натурі Джека Лондона, — писав письменників сучасник і друг Джордж Бемфорд, — поєднувалися дві на перший погляд протилежні риси: щира людяність, невичерпна любов до людини і водно-

час самовіддане служіння кривавому богові революції... Яюсь, захотівши з'ясувати причини цієї суперечності, я звернувся до самого Джека. Він замислився. А потім, звільна вимовляючи слова, певно ще міркуючи, сказав: «Суперечність? Нема ніякої суперечності! (І всміхнувся). Для мене вони невіддільні одне від одного: людина — це революція, революція—це людина!..» Слова ці ясно висвітлюють природу гуманізму славетного американського письменника. Ціле своє життя мріючи лиш про те, щоб «глянути правді в обличчя», Джек Лондон глибоко вірив, що істинно героїчне розкривається тільки в дії, спрямованій на боротьбу з соціальним злом, з усім тим, що принижує, плямує людину. Саме тому й найвищий ступінь людського діяння — подвиг, осяяний мрією про революційне перетворення дійсності,— став для нього, принаймні в найдозріліших його творах, синонімом людяності. Ось чому людянолюбство Лондона — це не бездіяльне співчуття до соціальних низів, таке типове для його сучасників — ліберальних письменників кінця сторіччя,— а активне ствердження гуманістичних вартостей.

Дитинство та юність Джека Лондона, що народився 1876 року, збіглися в часі з тяжкою і тривалою економічною кризою в Америці. Над Штатами піднеслася грізна примара безробіття. Дістали пазури скрути й до родини майбутнього письменника. У тринадцять літ Джек Лондон закінчив початкову школу, однак про дальше навчання поки що годі було думати. Його вітчим (Джек був названим сином бідного іммігранта Джона Мітона Лондона) попав під поїзд, був важко скалічений, і хлопець став, по суті, єдиним годувальником сім'ї. Йому ледве пощастило знайти роботу на консервному заводі, де він мусив за мізерну платню вистоювати біля машини з ранку й до пізнього вечора, і здавалося, «цим тортурам ніколи кінця не буде».

Та кінець настав. Не витримавши божевільного відчуття «прикутості» до машини, через багато років так тонко змальованого в оповіданні «Відступник», Джек Лондон утік із надсильної роботи. Купив човна, позичивши гроші в тітоньки Дженні, своїй колишньої годівниці, і став «устричним піратом». У товаристві юних, але вже зіпсованих життям зухвальців він чинив спустошливі наскоки на устричні мілини в бухті Сан-Франціско. Та Лондон мав чудесний дар лишатися чистим і на людському «дні». Зберіг він свою чистоту й тоді, коли міська влада, начувшись немало про відвагу та кмітливість Лондона і його товаришів, умовила їх обличити небезпечний промисел і вступити до рибальського патруля. Відтак Лондонові доводилося часто стикатися з місцевими властями, з різними політиканами. Спізнавши їхню продажність та моральну розбещеність, Джек Лондон вирішив будь-що вирватись із

завороженого кола. В січні 1893 року він найнявся за матроса на шхуну «Софі Сатерленд», що вирушала полювати на котиків у Берінгове море. Коли по сімох місяцях тяжкої плавби шхуна повернулася до своєї пристані, в Америці після короткого періоду відносного добробуту знову настав економічний спад: затихли заводи, поросли бур'яном необроблені лани, країна налічувала три мільйони безробітних, і число те невпинно зростало. Віддавши матері майже весь заробок, Джек Лондон, попоневірившись чимало, знайшов собі місце на джутовій фабриці. Знову потяглися похмурі дні, «наповнені болем, потом і кров'ю». Здавалося, ніщо вже не здужає повернути радість життя «білому рабові», одному з мільйонів, що їх жер молох капіталізму.

Отак сама логіка життя наближувала Джека Лондона до запеклих класових боїв, що їхньою головною прикметою була дедалі активніша участь у них організованого пролетаріату. Це явище для Америки середини 80-х років мало глибоке соціальне та ідейне коріння. «Фронт'єр», той рухомий кордон, що посувався на захід у міру освоєння нових земель, визначав аж до останніх десятиліть ХІХ сторіччя і шляхи розвитку економіки США, і специфіку духовного та політичного життя в країні: капіталістичні суперечності, розвиваючись ніби не вглиб, а вшир, не виявлялися так видимо на поверхні, як у Європі. А внаслідок того суспільна свідомість Америки формувалася до часу під знаком ілюзій, так, ніби «благословенна земля» Нового світу не знала антагоністичних суперечностей. Міф про неможливість класової боротьби в Америці своєю чергою породжував хибну віру у «винятковість», «гармонійність» американського способу життя.

Сама історія розвіяла той міф. «Останній буржуазний рай на землі,— писав тоді Енгельс,— швидко перетворюється на чистилище, і від перетворення на пекло, подібне до Європи, його зможе втримати тільки бурхливий темп розвитку щойно опіреного американського пролетаріату»¹. Однак ці глибинні процеси знаходили своє відбиття лиш у творах тих небагатьох письменників, що поєднали своє життя й творчість із народними сподіваннями. А стандартна література, все те читво, що затоплювало книжковий ринок Америки, було наскрізь просякнуте прагматистською «філософією успіху», банальною дрібнобуржуазною догмою «рівних можливостей для всіх». Ті бліді, анемічні твори малювали перед читачем пасторальні образки ідилічного життя у вигаданому світі «загального гаразду», «удачі», «щасливого випадку». В тому містифі-

¹ К. Маркс, Ф. Енгельс, Сочинения, изд. второе, т. 36, стор. 417.

кованому світі не існувало класових суперечностей, не було багатих і бідних, гнобителів і гноблених, панувала одна лиш міщанська чеснота, що муром активного невідання відгородила себе від соціального зла...

І все ж діапазон нереалістичної, прикрашальницької літератури неблаганно вужчав: знедолені, вигодовані, зігнані зі своєї землі люди не могли вже вірити в пасторальну ідилію, що обіцяли їм романи в кучеряво розмальованих обкладинках. Тепер вони вимагали від літератури правди, самої лише правди. Вже перша літературна спроба Лондонова — нарис «Тайфун біля японських берегів», надрукований у газеті «Сан-Франціско Кол» 12 листопада 1893 року, звернений саме до цього читача. Критики, що помітили цей «свіжий», у «ритмі моря» написаний твір, обіцували авторові «блискуче майбуття». Та скільки часу ще минуло, поки це провіщення справдилося! Оповідання, що їх написав Лондон після першого літературного успіху, редакції газет і журналів уперто відхиляли. Ще багато місяців мав Лондон бути в ярмі пекельної невільничої праці, що змінилася врешті безробіттям.

Та Лондона тим часом найменше непокоїли його літературні «невдачі». Адже якраз тоді, коли на обрії Америки видимо запалала революційна заграва, він уперше відчув себе солдатом багатомільйонної армії робітничого класу. Хоч як лютувала поліція, несила їй було втихомирити бурю, що здіймалася в країні: мужньо чинячи опір штрейкбрехерам та федеральному військові, страйкували героїчні металурги Гомстеда, оголосили страйк залізничники, облишили роботу робітники вагонобудівних заводів, а до Вашингтона стікалися з усіх кінців країни тисячні колони безробітних із надією, що конгрес, зачувши про їхні злигодні, заопікується ними та знайде для них роботу.

До одної з таких голодних «армій» безробітних, що йшла під проводом колишнього складача з друкарні, а тепер «генерала» Чарлза Келлі, і пристав 6 квітня 1894 року вісімнадцятилітній Джек Лондон. Трохи більше місяця пробув він у поході, тоді відстав від нього й подався тинятись шляхами Америки, шукаючи роботи.

По довгім часі, в 1907 році, Джек Лондон розповість нам у збірці нарисів «Дорога», як із своїми випадковими товаришами, такими самими волоцюгами, обходив та об'їздив він уздовж і вшир величезну знедолену країну. Вдень їх пекло сонце, вночі вони спали просто неба, чіпкий передранішній холод судомив їх. Та й ці злигодні не могли злякати волоцюг. Виштовхнуті суспільством, нараз чужим і ворожим, переслідувані поліцією, вони ішли й ішли, шукаючи своєї долі. Та щастя, мов жар-птиця, все вислизало з рук

Говорячи про «романтичну пору блукань» Лондона, слід пам'ятати, що «пошесть» волоцюзтва, яка охопила наприкінці сторіччя Америку, з соціального боку була не тільки прямим наслідком економічного катаклізму: коренилась вона ще й у тій традиції масових переїздів, що без неї неможливе було б освоєння заходу країни. Та з ідеологічного погляду то була також і одна з форм народного протесту проти фальшу й цинічності філософії «суспільного оптимізму», проти брехливої прагматичної моралі.

Період поневірян, розкривши перед Лондоном ще незнаний бік американської дійсності, став для нього не просто «університетом» життя, але й поважним чинником у формуванні світогляду. «Я опинився на дні, у прірві, у відхідку людства, в задушному льоху, на смітнику нашої цивілізації,— писав Лондон 1906 року, згадуючи дні своїх мандрів.— Збурений, я почав думати, і наша складна цивілізація постала переді мною в усій своїй голій простоті. Все життя зводилося до питання про їжу й житло. Щоб добути житло та їжу, кожен що-небудь продавав. Крамар продавав взуття, політик — своє сумління, представник народу — не без винятків, звісно,— народну довіру; і майже всі торгували своєю честю. Жінки — і пропачі, й добродішні-шлюбні — ладні були торгувати своїм тілом. Усе було товар, і всі люди — продавці й покупці. Робітник міг запропонувати лиш один товар: свої м'язи. На честь його на ринку не було попиту. Він міг продавати тільки силу своїх м'язів».

Коли Лондон повернувся до Окленда, в ньому з новою силою прокинулася та пристрасть до читання, що зайнялася ще змалку. А втім, любов до книжки ніколи й не покидала його. Навіть у найтяжчі для Джека часи душу йому гріли натхненні сторінки чудового американського романтика Вашингтона Ірвінга, перейняті любов'ю до людини оповідання Френсіса Брет-Гарта, героїчна епіка Германа Мелвіла. Але тепер, коли Лондон спізнав глибину суперечностей, що роздирали Америку, він прагнув насамперед знайти в книжках відповідь на пекучі питання: куди прямує його країна, хто винен у злигоднях його народу, якими засобами домогтися перебудови суспільних відносин. За розмірно недовгий час Джек Лондон перечитав твори соціалістів-утопістів: Оуена, Фур'є, Сен-Сімона, Бабефа, Прудона. Потім жадібно вхопився за «Комуністичний маніфест», що відтоді на довгі роки став бойовою програмою його життя.

1895 року Лондон вступив до Соціалістичної робітничої партії Америки, що згуртувала численні соціалістичні групи, розпорочені по країні. Цій партії, що охопила своїм впливом сотні тисяч американських робітників, пощастило налагодити видання багатьох

журналів та газет і виховати цілу армію агітаторів. У Каліфорнії одним із таких агітаторів виявився Джек Лондон.

Пропагандистську діяльність Лондон поєднував із навчанням у середній школі, куди вступив одразу після повернення до Окленда, а згодом і в університеті, що його, правда, кинув уже після першого семестру. При тім, хоч яке було насичене іншими клопотами Лондонове життя в ті роки, він завше находив час і для літературної праці. В шкільному журналі «Егіда» з'явилася низка Лондонових статей та оповідань, що в них уже відчувалася рука широго митця.

Однак думка, ніби творчий шлях Джека Лондона являв собою рівну висхідну дорогу, що неухильно вела його до висот реалізму, була б глибоко хибна. Насправді творчість американського письменника була явищем багато складнішим і суперечливішим: передові ідеї уживались у його творах із занепадними філософськими й соціологічними поглядами, могутні реалістичні герої — з фальшивими та прилизаними. Джек Лондон — автор не тільки «Любові до життя», «Залізної п'яти», «Мартіна Ідена», а й «Сина вовка», «Багряної чуми», «Бунту на «Ельсінорі». Суперечливість Лондонової творчості багато в чому зумовлена певною «двоїстістю» його світогляду. Лондон стихійно прийшов до марксизму, однак поряд із тим зазнав впливу соціології Спенсера, філософії Ніцше, об'єктивно ворожих революційним, інтернаціоналістським Марксовим заповітам. Перекоаний супротивник будь-якого расового гноблення, Лондон водночас під безпосереднім впливом того ж таки Спенсера, а також хибно сприйнятого Кінлінга, визнавав подеколи тезу про споконвічний поділ людства на вищі й нижчі раси, нібито нездатні переступити расовий бар'єр. Засуджуючи сваволю колонізаторів, він іноді все-таки прагнув естетично обгрунтувати вже віджилу легенду про «тягар білої людини», про її «цивілізаторську місію». Заперечуючи буржуазну дійсність, він у низці своїх творів через трагічну аберацію мистецького зору протиставляв ницій прозі буржуазного буття не стільки творчі ідеали класу, що йде в авангарді людства, скільки індивідуалістичну мораль «надлюдини».

Всі ці суперечності — правда, в зародковому стані — можна було розглядіти вже в північному циклі Лондона, у творах, що естетично узагальнили все побачене й передумане під час подорожі на Аляску в 1897—98 роках. Лондон не забагатів на Алясці: шлях до Золотого руна переципили йому спершу грізна полярна зима, а потім, навесні, неблаганна кара Півночі — цинга. Важко занедужавши, Лондон повернувся в Штати. З порожньою кишеню — навіть за переїзд довелось відробляти тяжко, — зате з бага-

туючим скарбом життєвого досвіду, що згодом дозволив йому домогтися в своїх творах великої мистецької вірогідності.

Біла Тиша снігових неокраїх рівнин... Арктичні простори, осяяні непевним світлом марного сонця... Діти морозу — індіани, що обстоюють свої предковічні звичаї, свій лад життя в нерівному бою з аргонавтами ХІХ сторіччя, непроханими зайдами з Сонячної Країни — всі ці сторінки героїчного літопису Півночі, що розкриває їх нам Джек Лондон, реалістично відбивають «клондайкську епопею» Сполучених Штатів.

Цей фронт'єр, цей останній кордон Америки, вже не міг відродити ілюзії класового миру й гармонії. В погоні за золотом, знайденим 1896 року на Алясці, в той необжитий край ринули незліченні потоки шукачів щастя. Їх споріднювала романтика відважної розвідки диких просторів, єднала героїка боротьби з ворожою природою, що її перемогти можна було, тільки спираючись на дружню руку; та як часто все те зникало, щойно дійдеться до поділу здобичі, придбаної ціною нелюдських зусиль і злигоднів! Згасала любов, розвалювалася дружба, не існувало нічого, окрім нестямної жадоги збагачення, окрім дорогоцінних унцій, намитих у золотоносному піску. І серед людей, нібито об'єднаних спільною метою, не зникали різкі соціальні контрасти: там, загублені в крижаній пустелі, сильні духом ставали до двобою зі смертю в ім'я незлічених скарбів природи, а за яку сотню миль від них — зимові табори шукачів золота, навіть цілі містечка, на взірць увічненого в Лондонових творах Доусона, обростали шумовинням капіталістичної цивілізації — лицарями азарту, шулерами, спекулянтами всіх мастей, продажними жінками, урядовцями, що наживалися на топтаних під ноги законах... Але й серед тих покидьків, у вирі того брудного, продажного, розбещеного життя Лондон не втрачав віри в людину. «Не знаючи жодного бога, — казав Лондон, пояснюючи напрямок своїх творів, — я зробив з людини об'єкт свого поклоніння. Звичайно, я встиг дізнатися, як низько вона може впасти. Та це лиш підсилює мою пошану до неї, бо дає змогу оцінити ті висоти, що їх вона досягла».

Започаткувало північний цикл Лондонових творів оповідання «За того, хто в дорозі», надруковане в січні 1898 року в журналі «Оверленд манслі». Персонажі цього першого оповідання — Мелмют Кід, Бетла, Белден — носії тих людських вартостей, що не даються виміряти їх унціями золотого піску. Адже ж тим і цікаві позитивні герої раннього Лондона, що «золота лихоманка» ніколи не спроможеться отемнити їм розум, бо для них шукання золота на берегах далекого Юкону — це не так шабель до збагачення, як спроба обстояти тут у двобої з природою ту людяність,

що над нею там, на батьківщині, в країні повалених ідеалів, нависла смертельна загроза.

Цей словнений глибокого соціального змісту конфлікт найвиразніше розкрито в прекрасному Лондоновому оповіданні «Північна Одиссея». Мелют Кід, здавшись на благання незнайомого індіянця, позичив йому на слово честі п'ять фунтів золота. І індієць не зламав слова. Тяжко зраний, терплячи холод і голод, добивався він безкраїми снігами, холодною млою полярної ночі до освітленого віконця самотньої хатини, щоб повернути свій борг — торбинку золотого піску. І ось, зібравши рештки життєвої сили, він розказує перед смертю сумну повість своїх поневірянь...

Аж «край світу», на далеких Алеутських островах серед крижаного моря, народився він. Син ватага акатанців, мешканців краю тюленів та видр, він, Наас, сам став би ватагом свого невеликого народу, коли б не ці білі приходні, сини Півдня. Один із них — Аксель Гундерсон, велетень із жовтою гривовою на голові й очима барви глибоких вод, — за правом дужого забрав у Нааса його наречену Унгу і завіз на кораблі з собою. А Наас подався за тим кораблем у неznані світи, щоб повернути собі Унгу та помститися на кривдників. Мов мале човенце рибалки в полоні у вітрів, мандрував він, гнаний долею, від селища до селища, від міста до міста, з країни до країни і, нарешті, наздогнав Гундерсона й Унгу на диких берегах Юкону, в краю, де добувають золото. І саме золото, та невтоленна закланність до золота, що повмила Гундерсонове серце, дала Наасові нагоду довгожданої помсти. Невпізнаний, він найнявся до Гундерсона за собачого погонича. Знаючи добре, що Гундерсонові ніщо, навіть видима смерть не перепинить шляху до жаданої здобичі, він привів його до багатой золотої жили, що таїлась у неприступному проваллі, де впереміш із кістками, всипане прокляттями, лежить золото, що його людям не судилося винести звідси... Нічого не зміг винести й Гундерсон: Наас потай знищив усі запаси харчів, і володар незліченних скарбів помирав голодною смертю. Гундерсон загинув, мусив загинути, бо золото перетворилося для нього на бездушний фетиш, на фальшивого ідола.

Художньо узагальненим символом, що в ньому розкрито естичну необхідність Гундерсонової загибелі, стає хатина, куди привів Наас свого ворога, — покинута хижка на дні провалля, що ховає в своїх золотих рудах скарби, багатство, владу, — все те, до чого зводився зміст життя гундерсонів усіх часів: «То була вже стара хатина, — розповідає Наас, а нам чути схвильований авторів голос, — бо люди помирали в ній на самоті в різні часи. Ми на шматках березової кори прочитали їхні останні слова й прокльони.

Один помер з цинги; другому товариш пограбував останню їжу й порох і зник; третього понівечив ведмідь; четвертий пробував полювати, але все одно помер з голоду. Кінець прийшов усім: вони не могли покинути золота й помирили біля нього, кожний своєю смертю».

Нехай Гундерсон скінчив своє життя так, як і ті шаленці, не лишивши по собі нічого, крім нікому не потрібного золота; земне правосуддя не має ні часу, ні охоти дошукватися причин і наслідків. Воно знатиме одне: Наас винен Гундерсоновій смерті (адже він, дивак, сам до того признався). І не далі як завтра капітан Константайн закує йому руки в кайдани, а ще за кілька днів німецька нитка його життя урветься. Людина, що втомилася жити, знайде вічний сон у зашморзі, спритно затягнуеному в неї на шиї. Так велить закон, закон білої людини!

Та Мелмют Кід — і тепер уже його голос цілком зливається з авторовим — ставить під сумнів справедливість цього закону: «Цить! Є речі понад нашу мудрість і справедливість. Хіба ми можемо сказати, хто тут винний, а хто ні? Не нам про це гадати».

«Не нам про це гадати». Спираючись на таку кінцівку оповідання, деякі дослідники звинувачують Лондона не тільки в умисне нейтральному ставленні до своїх героїв, а навіть у якихось особливих симпатіях до хижака й пірата Гундерсона. Ці звинувачення видаються нам зовсім безпідставні. В «Північній Одиссеї», як і в більшості оповідань північного циклу («З рубцем на щоді», «Нерозв'язна загадка», «Незабутнє», «У далекій країні», «Тисяча дванадцятьок» та ін.), Лондон — не пасивний споглядач, а суворий суддя. Всі симпатії його на боці Наасовому, а в образі Гундерсона лише знайшли естетичне втілення схвильовані роздуми Лондонові про те, як сліпе схиляння перед богами Золота й Влади вбиває людські вартості навіть у серці в того, хто народився велетнем. Аксель Гундерсон не підшеанець і навіть не підшеанський герой. І попри Лондонове замилювання в цій людині, «що в її жилах тече сильна кров», письменник знаходить психологічно обґрунтовані засоби виразно розмежовувати Гундерсона — людину й Гундерсона — соціальний тип.

Особливе місце в оповіданнях північного циклу посідає тема аборигенів. Трактуючи її, Лондон спирався на благородні традиції американської прогресивної літератури XIX сторіччя. Ще 1826 року Фенімор Купер гірко писав про те, як під натиском білих завойовників індіанські племена, що колись неподільно володіли землями своєї країни, «зникали, наче це осипалось листя в їхніх рідних лісах під подувом зимового вітру». А за кількадесят років, на грані двох сторіч Джек Лондон розповів нам у своїх північних

оповіданнях про агонію останньої парості індіанського люду, що став, як сумно відзначив американський публіцист С. Сміт, «жертвою страхітливої хвороби, відомої в історії під назвою «Feaga Auga» — «Золота лихоманка».

«Білі люди приходили до нас як подих смерті, — журно оповідає один із Лондонових героїв («Спілка старих людей»). — Усі їхні звичаї призводять до смерті, вони дишуть нею — а проте самі вони не вмирають. У них віскі, тютюн, короткошерсті собаки; у них усякі хвороби — віспа, кір, кашель, кров з горла... Та дарма: з усіма своїми хворобами вони гладшають, і гараздують, і накладають свою важку руку на цілий світ, і топчуть собі під ноги інші народи».

Лондонові образи індіан, надто індіанських жінок-«скво» — це переважно могутні, цільні шляхетні характери, що в своїй людяності протистоять звірячому ладові життя білих зайд. Але в тому й річ, що «білі» герої північних оповідань, усі ті, хто кайлом та заступом розбудив із предковичного сну Білу Тишу — такі самі жертви ненажерних богів буржуазної цивілізації, як і їхні індіанські побратими. Так, *побратими*, бо саме *спільність долі* спонукала цих нових для американської літератури героїв не тільки погордливо відкинути давні расові передсуди, а й побачити в індіанці людину, товариша, брата. І ще одне: вони без бою не здаються, бо *людяність*, стверджувана в дії, стала для них єдиним модусом буття. Ненавидячи насильство, зневажаючи лицемірство буржуазної моралі, герої раннього Лондона живуть законами справдешньої людяності й товаришкості. Відчуття дружнього плеча, віра в людину, любов до життя — ось живодайні джерела їхнього ідеалу прекрасного.

Природа у Лондона — не якась інертна сила: вона пов'язана з усім життям героїв. І саме тому, що в своєму змаганні з природою вони ніби зливаються з нею, Лондон часто вдається до пейзажу як засобу розкриття внутрішнього стану своїх персонажів. Підкреслено метафоричний лад Лондонових оповідань дозволяє перекидати невидимі містки від людини до природи: він поетично відмінює пейзаж, надихає його людською присутністю, і тоді відступає снігова тиша, і шепечуться про щось своє, заповітне темні ялини, і мільйонами діамантів займаються сніжинки, і в безодньому небі «тремтять і танцюють зорі», мовби «духи, що розгорнули свої осяйні, вогненні шати».

Власне, до північного циклу слід віднести і блискучі анімалістичні повісті Лондона: «Поклик предків» (1903) та «Білозуб» (1906). І там, почасти йдучи за Кіплінгом, а більше — за американською фольклорною традицією, письменник олюднює своїх без-

словесних «героїв», наділяє їх чисто людськими рисами. Ставши вірними друзями людей, часточкою їхнього щоденного життя, вони переймають від них найкращі (а часом і ниці) риси людської натури: вони вміють любити, ненавидіти, радіти, сумувати, хитрують із людиною, коли треба, і водночас вони так віддані їй, що зберігають відданість їй і після її смерті.

Осібно стоять у північному циклі лиш кілька оповідань та роман «Дочка снігів» (1902), що в них відчуваються деякі Лондонові схиблення, зумовлені філософськими концепціями Спенсера, Кіплінга й Ніцше. Та навряд чи варто надавати дуже великої ваги цим негативним впливам, бо ідеал дужої людини, що його проголосив у ранніх творах Лондон, аж ніяк не рівнозначний ніцшеанській ідеї «надлюдини». Ставлення Лондона до Ніцше визначалося насамперед неприйняттям буржуазної дійсності з боку останнього. І тут Лондон не був якийсь виняток. Не слід випускати з уваги, що саме цей бік учення Ніцше імпуонував і таким видатним митцям Заходу, як Драйзер, Шоу, Томас Манн. Цей аспект ніцшеанства знайшов своє відбиття і в світогляді Лондона, що особливо трагічно відчував як проникнення дрібнобуржуазної стихії в робітничий рух Америки, так і ліберальну прекраснодухість та опортунізм окремих його ватажків. Суперечність між «сильною особистістю» та філістерським міщанським болотом — це провідна тема Лондонової творчості. Визначає вона й центральний конфлікт роману «Морський Вовк», що вийшов у світ 1904 року.

Гамфрі Ван-Вейден, від імені якого викладено події, розповідає про ті кілька місяців на борту мисливської шхуни, що зробили його з печеного панича «справжнім чоловіком». Ще зовсім недавно наївний і несміливий ідеаліст, він зумів не лише захистити честь «лялечки» Мод Брустер від хтивих зазіхань «тирана» Вовка Ларсена — власника й капітана шхуни, основного героя роману, — а й здобути своїм лицарством її неприступне серце.

«Метаморфози» Гамфрі Ван-Вейдена відбуваються на вельми романтичному тлі: полювання на котиків, життя на безлюдному острові, люті бурі, матроські бунти, морські бої, моторошні пригоди, психологічні драми, що в їх кульмінації життя героїв до слова висить на волосинці. Часом події розгортаються поволі, мало не в епічній манері, та частіш вони насуваються одна на одну в катастрофічному темпі, що ламає традиційні для американського роману естетичні пропорції. Однак досить вчитатися в Лондонову книжку, і переконаєшся, що «Морський Вовк», попри зовнішню «авантурність» фабули, сповнений значного філософського змісту і несе в своєму критичному пафосі гуманістичні вартості справжнього Лондона.

У грудях Вовка Ларсена, ніби відлитого з м'язів, що в них буває безберега «жилава пружиста сила», б'ється могутнє серце дужої, цільної людини, не здатної ні на які компроміси. Ось чому він прагне на борту свого корабля, серед людей, силоміць вирваних із жалюгідно-філістерського середовища, установити «природні в своїй первостайності» закони, підпорядковані лиш велінням відвічної біологічної боротьби.

Естетично переконливо розкриває Лондон трагічну провину Вовка Ларсена, спричинену насамперед його неспроможністю правильно розв'язати свій болючий конфлікт із суспільством. Справді сильна особистість, людина незламної волі й непересічних здібностей, він завнає ганебної поразки лишень тому, що, прагнучи обґрунтувати своє «право» на панування над іншими, занедбав сховані в своїй душі людські чесноти.

Начитавшись Дарвіна, Ніцше, Спенсера, Браунінга, де Квінсі й навіть біблійного Екклезіаста («Нема нічого нового під сонцем») та відсіявши з прочитаного все, що не вкладалося в його життєву програму нещадної «біологічної» боротьби, Ларсен створив мотворну філософію життя, що не тільки завдавала іншим — хто попав під його владу — лютих мук, але й самого його прирікала на цілковиту самотність.

«Я вірю, — пояснює він Гамфрі Ван-Вейденові, — що життя — це хаос. Воно схоже на запару, що грає хвилини, години, роки чи й сторіччя, але раніш чи пізніш вишумує. Великі поглинають малих, щоб підтримати своє шумування, дужі — кволих, щоб зберегти свою силу. Кому щастить, той їсть більше і шумує більше за інших — ото й усе...» Та справжня доля Ларсенова заходить у непримиренну суперечність із його філософією. На нього, всіма покинутого, чекає агонія повільного вмирання, трагедія саморозпаду. Нез'ясовна недуга висмоктує з колись могутнього тіла всі життєві соки, по часточці руйнується плоть: невблаганий параліч сковує руки й ноги, сліпнуть очі, глухнуть вуха, німіє язик. Під кінець повісті він уже не людина, а мертва субстанція, що в ній ледь помітно блимає вмирущий вогник думки.

Це й дало привід модерністській критиці дійти несподіваних і безпідставних висновків. «Саморуйнування Вовка Ларсена, — писав, наприклад, Джон Тандем, — і саморозчленування образів, що створив геній Семюеля Беккета, — явища того самого естетичного порядку. Абсурдність людського існування, що її проголосив Ларсен, безнадійна трагедія його розпаду втілює, всупереч його нестримній енергії, підсвідоме прагнення до абсолютного спокою, що виключав би можливість навіть наймізернішого руху...»

Дивна річ, але ані сучасний нам модерністський літературознавець, ані американська критика початку сторіччя не побачили антицивільної спрямованості Лондонового роману. Повільне вмирання Вовка Ларсена, що втілює у своєму житті цинічні заповіді Ніцше,— це ж незаперечне свідчення Лондонового неприйняття антигуманістичної концепції «надлюдини»! Ось чому слід поставитись якнайсерйозніше до того, що писав Лондон за рік перед смертю в листі до Мері Остін: «Багато років тому, з самого початку своєї письменницької кар'єри, я піддав різкій критиці Ніцше та його ідею надлюдини. Я зробив це в «Морському Вовкові». Та шкода, ніхто не помітив, проти якої філософії була спрямована моя книжка».

Роки, що минули від Лондонового повернення з Аляски до виходу в світ роману про Вовка Ларсена, були багаті подіями, надзвичайно важливими як для Лондона, так і для американської літератури загалом. Найважливіша з них — створення 1901 року нової Соціалістичної партії, що з нею письменник пов'язав свою долю майже на ціле життя. Багато в чому зумовила ідейну й естетичну еволюцію Лондонову і його дружба з Анною Струнською, емігранткою з Росії (в співдружності з нею Лондон написав роман «Комптонові та Вейсові листи», 1903), що розповідала Лондонові про життя робітників Росії і знайомила його з творами російських письменників.

Як впливає зі спогадів Струнської, саме в ті роки Лондон серйозно замислювався над проблемою позитивного героя як життєствердного чинника в літературі. В ранніх своїх творах Лондон, подібно до революційних романтиків, убачав прекрасне в винятковості індивідуальної долі того, хто *підносився* в своїх героїчних шуканнях над «сірою буденністю» чужої йому дійсності. Тепер він підходить до проблеми з принципово нових позицій: прекрасне стає для нього синонімом конструктивних ідеалів, стверджуваних людиною, що погоджує свої думки і вчинки з велінням суспільної необхідності. Ось чому, за Лондоном, щоб зробити життя прекраснішим, треба утвердити в ньому засаду людяності. А цього можна досягти лише у боротьбі з соціальним злом.

Якоюсь мірою ці Лондонові погляди позначилися на його статті про «Фому Гордєєва» Горького (січень 1901 року). «Виразки суспільства,— писав Лондон,— показано тут так безстрашно, малювану вроду здерто з розбещеності так нещадно, що мета книжки не викликає сумніву: вона стверджує добро. Ця книжка — дійовий засіб пробудити сонне сумління людей і залучити їх до боротьби за людство».

Ці Лондонські слова можна б узяти за епіграф до його твору «На дні прірви», що узагальнив враження від побуту в англійській столиці в 1902 році. Шукаючи тієї «суворої й відразливої правди життя», що стала йому тепер естетичним прапором, Лондон перебрався в дрантя й пішов до гетто англійських бідаків — Іст-Енду, щоб описати в серії нарисів коронацію короля Едварда VII, так би мовити, з погляду мешканця іст-ендських петрів. Два дні, що їх Лондон мав намір перебути в Іст-Енді, розтяглися на довгих шість тижнів. Письменник поступився місцем соціологові.

Замішавшись в юрму знедолених, що для них ще за життя «розчинилася пекельна брама», спускаючись разом із тими нещасними людьми по крутих сходинках упослідження, він допитливо, як справжній учений, і чуйно, як справжній митець, проник своїм ландетом у саме нутро загнилого суспільного ладу. Ретельно класифікуючи факти, вдаючись до широких узагальнень, він продемонстрував перед усім світом той бруд, ту мерзоту, що сховані за респектабельним фасадом «доброї старої Англії».

У своїй книжці Лондон стихійно прийшов до розуміння ленінської тези: в кожній нації є дві нації — нація пригноблених і нація гнобителів. У цьому ракурсі особливо цікавий розділ, що Лондон іронічно найменував «Завулок Фрайнг-пен і погляд у пекло». Письменник із двома приятелями заходить до «легенів» міського дна — Спайтелфілдського саду. Хмурне по-осінньому небо, рвачкий північний вітер, а на вузеньких лавках саду, цього клаптика землі, де не ростуть квіти, де під вагою людського горя поникла трава, де шпичаста залізна огорожа ховає від людського ока злиденне пристановище тих, хто навек утратив надію, сидять у німій зневірі люди, що їх уже важко назвати людьми: «звалище лахміття й бруду, демонстрація огидних виразок, ран, синців, саден, брутальності, бридоти й непристойності». І на це страхіття, що його не здужала б породити найвігостреніша фантазія, падає тінь Христового храму. Художня правда, яку можна вчитати з символіки цього контрапунктного образу, відбиває справжні соціальні суперечності. Ось вони перед нами, символи двох антагоністичних сил: храм Христа — це метонімічна метафора фальшивого милосердя, що його несуть біднякам і знедоленим владарі буржуазної цивілізації, світу, освяченого матір'ю церквою. А внизу, як символ винищеної людяності, застигла в німій скорботі, поглинута зловісною пільмою, людина.

Чи зведеться вона коли на ноги? Чи розпростає свої зігнуті плечі? Весь лад книжки, вся внутрішня логіка авторських роздумів примушує нас вірити, що це збудеться. Формально «На дні прірви» — це нариси, але нариси, так би мовити, епічного по-

рядку. Перед нами не байдуже фотографування життєвого процесу, а пристрасне звинувачення буржуазної цивілізації. Тенденційно добираючи події з потоку життя, естетично їх перетлумачуючи, Лондон виступає тут у ролі «позитивного героя»: він не просто показує картину дійсності, але докладає сил, щоб її перетворити згідно вимог суспільної необхідності.

Книжка про людей прірви — закономірна ланка в Лондоновій творчості. Вона відкрила собою цикл публіцистичних творів, що в них дедалі потужніше звучить героїчна тема революції. Тим-то кожен новий публіцистичний виступ Лондона — це подія не лише для мільйонів американських робітників, а й для його класових ворогів. Адже, виступаючи перед буржуазною елітою, Лондон викриває антигуманність її моралі, застерігає про неминучість відплати.

У статтях та ораторських виступах того періоду, зібраних пізніше в збірці «Війна класів» (1905), «Революція та інші есеї» (1910), проблема революції якнайтісніше переплітається з проблемою людини: «Ті, до кого соціалізм звертається, — пише він, наприклад, у передмові до «Війни класів», — це прості з простих людей, звичайна тепла «людська глина», істоти слабкі й грішні, але з божою іскрою в душі, з печаттю високого на чолі. Осяяні проблискми некорисливості й самопожертви, наділені палким прагненням добра, самозречення й подвигу — і сумлінням, величним та суворим, — вони часом обертаються на грізного суддю, що владно вимагає правди, самої тільки правди». Саме в пошуках цієї людської правди, яку несе з собою незгасна віра в революцію, Джек Лондон створив роман «Залізна п'ята» (1908). Роки, що передували безпосередньо появі цього «одного з перших творів істинно соціалістичної літератури» (оцінка А. В. Луначарського), були періодом великих випробувань для американського народу. Після поразки першої російської революції в Сполучених Штатах настав різкий спад прогресивних суспільних рухів. Багатьом політичним супротивникам Лондоновим здавалося, що письменник, який тільки недавно став на ноги, людина з тонкою нервовою структурою художника, не встоїть проти розперезаного цькування реакційної преси у зв'язку з його шлюбозрлучним процесом та пізнішим одруженням із Чармієн Кітредж. Однак Лондон не міг, та й не хотів забути того, чого навчив його подвиг робітничого класу Росії. Велична Лондонова сага про людей незламної волі, про революціонерів, які знайшли в собі мужність у роки панування Олігархії мало що стати з нею до нерівного бою, але й, зазнавши поразки, зімкнути свої лави для нової вирішальної битви, могла

бути написана лише під безпосереднім враженням соціальної драми на берегах Неву.

Лондонів роман належить за формальними ознаками до того жанру соціальної утопії, що від часу появи роману Е. Беллами «Погляд назад» утвердився як в американській, так і в європейській літературі кінця минулого сторіччя. Однак ця книжка має в собі риси правдивого ідейно-філософського і естетичного новаторства. Вдаючись до улюбленого способу утопістів минулого сторіччя, Лондон побудував свій роман у формі записів Евіс, дружини й бойової товаришки революціонера Ернеста Евергарда. Мова йдеться про події величні і трагічні, а часом, як може здатись, незначні й навіть тривіальні, що привели до встановлення в Америці влади Залізної п'яти монополій, про славу когорту революціонерів, що повстали на бій із цією диктатурою.

В романі є один умовний, та водночас надзвичайно важливий персонаж. Це Ентоні Мередіт, видавець і коментатор записок Евіс, опублікованих під назвою «Евергардівського рукопису» в «XXVII столітті нашої ери», чи в V столітті «Ери братства людей». Джек Лондон використовує цей умовний образ як своєрідного посередника між собою й подіями та конфліктами, що творять сюжетну тканину. Це дає змогу письменникові, дотримуючи належної «дистанції» й навіть підкреслюючи «нейтральність» свого ставлення до подій, разом з тим у всій повноті розкривати свою авторську позицію, ставати не лише організатором ідейно-естетичного матеріалу, але й незримим протагоністом роману, що активно втручається в дію, спрямовує її і коментує.

Образ центрального героя «Залізної п'яти» Ернеста Евергарда якоюсь мірою автобіографічний. Як і Лондон, перше ніж пристати до соціалістичного руху, він здобув гарт життєвих випробувань, жив надголодь, із тяжкої фізичної праці. Як і Лондон, ще зовсім юнаком почавши пропагувати соціалістичні ідеї, він сміливо кидає в обличчя владарям світу пекучі слова правди. Як і для Лондона, для нього поняття «революція» невіддільне від поняття «людина». Та найголовніша подібність, що, власне, стирає межу між автором та героєм, — це однаковий лад мислення, майже цілковита тотожність поглядів на світ, непохитна віра в кінцеву перемогу справедливості: «Сьогодні ми зазнали поразки. Та це не назавжди. Завтра, збагатившись новою мудрістю й досвідом, революція спалахне знову».

В дев'ятому, вершинному розділі роману — «Математична незалежність мрії», де найповніше розкрито Лондонові погляди, письменник мовби полемізує з тими, хто пізніше назве його, соціаліста, мрійником, а соціалізм — мрією. Коли соціалізм і мрія, то

це мрія, що її здійснення з «математичною незаперечністю» обумовлене всім перебігом історичного розвитку. Єдине, що може забарити перемогу пролетаріату, на довгі роки вкинути світ у безпросвітний морок Залізної п'яти,— це втрата революційної пильності, ідеологічне недбальство. Коли таке станеться, застерігає Лондон, робітничий клас буде надовго роздавлений жорстокою п'ятою деспотизму, «якого не знала досі жодна, навіть найтемніша доба в житті людства».

Джек Лондон помер задовго до того, як запалали нацистські вогнища з книжок, що навчили його жити й боротися, до слуху йому не долітав стогін уярмленої Європи, і не душив його смердючий дим печей Освенціма й Тремблінки. Та все ж він, озброєний знанням — хай і неповним — законів історичного розвитку, зумів надивовижу проникливо розгледіти в нелюдській практиці буття панівних класів — те отрутне насіння, що з нього виростало фашистське страховисько.

Лондон устами Евіс Евергард розповідає про підступні методи, за допомогою яких приходила до влади й оберігала своє панування Залізна п'ята, методи, що за кілька десятиріч стали буденними в бузувірській практиці фашизму: систематичне задурювання «середніх верств», підкуп, створення штучних привілеїв для «робітничої аристократії», витіснення творчої думки із сфери науки й культури, безсоромні провокації, що мали, як пожежа рейхстагу в Німеччині 1933 року, морально виправдовувати нещадну розправу з політичними противниками і, нарешті, як кривавий апофеоз, перші кроки в «ремесстві» масового винищення людей: «Утомившись стріляниною,— оповідає Евіс Евергард про останні дні повстання в Чикаго,— найманці влаштували велику операцію, що її мета була загнати юрми з вулиць міста в озеро Мічіган. Та самовідданими зусиллями наших товаришів той план було зірвано і найманцям удалося втопити в озері лишень яких тисяч сорок чикагців. Щоразу, коли солдатам щастило збити до купи велику юрму людей і гнати її до озера, наші влаштовували диверсію і давали таким чином змогу хоч би частині зацькованих людей впрватися з пастки».

Ось тут і розкривається провідна тема Лондонового роману, що її естетичне розв'язання дозволяє нам говорити про «Залізну п'яту» як про твір з уже помітними рисами соціалістичного реалізму. Ми маємо на увазі тему колективного подвигу в ім'я революції, в ім'я людини. Саме цей подвиг стає джерелом того героїчно-піднесеного оптимізму, що породжує в душі певність кінцевої перемоги над Залізною п'ятою. «Страх смерті — страх за себе, за інших,— згадує Евіс Евергард страшні дні поразки,— раптом зник

Мене охопив дивний екстаз, я відчувала себе новою істотою в новому світі. Ніщо більше не тривожило мене. Хай нас розбили сьогодні — завтра наша справа повстане з попелу, жива й вічно юна».

В. І. Ленін писав у статті, присвяченій пам'яті Герцена: «Безмежна відданість революції і звернення з революційною проповіддю до народу не гине навіть тоді, коли цілі десятиріччя відділяють посів від жнив»¹. У світлі цих Ленінових слів і треба розглядати «Залізну п'яту». Перейнята пафосом революційної боротьби, ця книжка звернена безпосередньо до трудящого народу Америки. Вона попереджує робітничий клас Америки про ті перепони, що він муситиме подолати, виконуючи свою історичну місію. Лондон гартує його революційний дух, виховує в ньому той справжній гуманізм, що народжується лиш на класових бойовищах. Адже не випадково в центрі революційної боротьби Ернеста Евергарда та його сподвижників завжди стоїть людина.

«Відважний борець із тілом гладіатора й душею орла,— згадує Евіс про Ернеста,— він був чуйний і ласкавий зі мною, як поет. Та він і був поет, тільки поетичність його вдачі виявлялася не в словах, а у вчинках. Ціле життя він співав Пісню про людину. Душу Ернестову переповнювала любов до людини, і цій любові він віддав життя».

В буржуазній критиці можна почути нарікання на «прикру антиестетичність» сторінок, присвячених Чикагському повстанню. Але для Лондона повсталі мешканці Прізви — це не стільки продукт «біологічного зvierодіння», скільки соціальні жертви антигуманного суспільного ладу: неспроможні вже «втратити нічого, крім свого осоружного життя», ані виграти щось, крім «останнього ковтка жаданої помсти», вони гідні не жалю, а почуття справжньої класової й людської солідарності. Ось чому «Залізна п'ята» — це в одному з аспектів не лише реквієм по борцях, полеглих на барикадах першої російської революції, а й гімн на честь героїв революції майбутньої, що до її світлого дня Лондонові вже не дано буде дожити.

Невдовзі після закінчення «Залізної п'яти» Лондон із своєю дружиною Чармієн покинув береги Америки. Яхта «Снарк», що на ній він мав намір обійти довкола світу, на багато місяців стала йому за плавучу домівку. Відрізаний водними просторами від осоружної буржуазної цивілізації, Лондон дуже важко сприймав свою добровільну усамітненість від американського народу. Але

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 18, стор. 14.

саме тут, на борту суденця, загубленого в водах Тихого океану, він написав твір, просякнутий тяжкою тривогою за долю свого народу і його культуру — роман «Мартін Іден».

Цього разу Лондон не веде читача в незвідане майбутнє. Ми поринаємо в буденщину сучасної Америки. Розповідаючи про складну трагічну долю самородка, що попри всі перепони домігся визнання свого таланту, письменник приходить до далекоюсяжних узагальнень. В типових колізіях, що постають на сторінках «Мартіна Ідена», розкривається одна з найтрагічніших сторін життя буржуазної Америки: ворожість приватновласницького суспільства справжнім культурним, а отже, й загальнолюдським вартостям.

Антагоністична для буржуазного світу контроверза «митець — суспільство» знаходить свій естетичний вираз у конфлікті Мартіна та Рут. Ось вони зустрілися вперше — люди з різних соціальних полюсів. Він — матрос із незграбною походою й важкими, налитими силою руками, що їх все не знає куди діти. Вона — не так істота з плоті й крові, як безтілесний дух, бліде ефірне створіння з великими натхненними очима й буйно-золотавими кучерями — такою її вперше побачив Мартін. Цій Рут Морз судилося стати для нього водночас і добрим, і злим генієм, бо, розбудивши в душі у нього творчий вогонь, вона всі свої думки й зусилля спрямувала на те, щоб його погасити. Та хіба тільки сама вона? Вся її родина, всі друзі, все заворожене коло давніх передсудів її класу стало неподоланною стіною на Мартіновому шляху до вершин творчості.

Прийде час, і Мартін «виграє» нерівний бій із болягузливим, нецирим, нищим суспільством. Він стане уславленим літератором, і нікчемні сноби, що, зневаживши чистий талант, гнали його від себе, тепер один з-перед одного, мов крамарі до краму, кликатимуть його в своє лоно. Та якою страшною ціною дісталась йому ця перемога! Вичерпалися людські чесноти в душі, згасла віра в людей, скувала волю безнадійна нудьга життя, а найстрашніше — не лишилось ані сили, ні бажання творити. Відтоді як до Мартіна прийшла слава, він не написав жодного рядка. Уражений невиліковною моральною недугою — паралічем волі, — він пішов із життя ще задовго до того, як сам урвав його нитку.

Буржуазне суспільство розтоптало Іденів талант. Однак загибель ця зумовлена не так його конфліктом із буржуазією, як його капітуляцією перед нею. Бо ж трагічна провина Мартінова в тому й полягає, що він, якнайкраще розуміючи, що зраджує свої ідеали, свої уявлення про вагу мистецтва й митця в житті народу, силкується пристосуватись до дегуманізованого ладу. А коли й повстає проти задушного гендлярського болота, то однаково «бунт»

цей безкрилий, бо його безмежний індивідуалізм, живлений ідеями Ніцше, не лишає місця для конструктивної дії. Не вірячи в сили, які криються в надрах народу, він щиро переконаний, що буржуазну демократію — все це «царство гендлярів і крамарів» змете з лиця землі «сильна особа», «аристократ духу», «вершник на коні».

Під впливом свого друга Брісендена Мартін Іден відкидає ніцшеанство і навіть пробує прилучитися до соціалістичного руху. Та порятунок приходить запізно. Суспільство, без сорому привласнивши плоди його генія, настільки спустошило йому душу, що, навіть побачивши цілковиту неспроможність своїх індивідуалістичних ідеалів, він не годен вглядіти в народі ту точку опори, що допомогла б йому віднайти віру в людину-творця і борця. І така глибока, така безвихідна Мартінова самотність у мерхлому світі, позбавленому вже для нього всієї яскравості барв, що єдиним порятунком йому стає смерть.

Дехто з буржуазних дослідників (Кілінгер, Стілмен та ін.), ставлячи знак рівності між автором і його героєм, убачають у Лондоновому романі мало що «антисоціалістичні тенденції», а ще й якесь «містичне шукання смерті». Однак сам письменник був іншої думки про свій твір. «Цієї книжки,—писав він 4 квітня 1910 року,—так і не зрозуміла більшість критиків. Вона викриває індивідуалізм, а вони сприйняли її як твір, що засуджує соціалізм. Я хотів показати в ній, що людина не може жити тільки сама для себе. Вони ж побачили в ній проповідь утечі в смерть. Коли б Мартін був соціаліст, він не помер би».

Лондон не солідаризується із своїм героєм, а засуджує його філософські та політичні погляди. Лиш пам'ятаючи про це, ми зможемо до кінця зрозуміти діалектику розвитку цього образу в співвідношенні його з рештою персонажів роману. Особливий інтерес із цього погляду становить образ Рут Морз.

«Пересічною буржуазною самичкою» назвав її Брісенден. Три роки треба було на те, щоб перед Мартіном відкрилася ця прикра істина. Засліплений любов'ю, Мартін не помічав, що його кохана — сама тривіальність. Хіба ж міг він знати, зривистим із хвилювання голосом читаючи своїй нареченій присвячені їй самоцвітні рядки, що для неї, для Рут, радість творчості — порожні слова, бо «сама вона чужа будь-якій оригінальності думки». Але зрештою він починає розуміти це. І коли до нього, вже письменницької «знаменитості», приходить уночі Рут, цнотлива, чиста Рут, і, принижено благаючи прощення, пропонує йому навіки своє тіло й душу,— Мартін її відкидає. «Ви трохи не занастили мене,— каже він під час цієї останньої їхньої розмови.— Трохи не занастили моєї

творчості, мого майбутнього! Я вдачею реаліст, а буржуазна культура не зносить реалізму. Буржуазія боягузлива. Вона боїться життя. Отож ви хотіли й мене примусити боятися життя. Ви прагнули замкнути мене в тісну клітку, нав'язати мені обмеженість, хибний вульгарний погляд на життя. Вульгарність — нехай цілком щира, та все ж вульгарність — є основа буржуазної культури, буржуазної витонченої цивілізації. І ви хотіли мене зробити одним із ваших, втворюючи в мене ваші класові ідеали, класову мораль, класові забобони...

Образ Рут був наслідком глибоких роздумів Лондона над цим соціальним типом. Ще в статті його «Що означає для мене життя?» (1906) знаходимо вельми промовисту характеристику дружин та дочок «господарів суспільства»: «Вони бавляться в усіляку дрібну добродійність і охоче сповіщають вас про те, а тим часом їжа, що вони їдять, і вбрання, що вони носять, куплене за дивіденди, оплачене кривавицею робітників і кров'ю тих, що змушені торгувати своїм тілом».

Зводячи Рут із п'єдесталу в ім'я художньої правди, Лондон завдав удару по всій системі класових забобонів, що міцно усталилась у «добровичайній» американській літературі. Тепер кожному стало видно, скільки духовного й морального убозтва може критися в душах у чарівних вродливиць, і вже не здавалися правдивими сліпучі «чесноти» героїнь традиційного «роману успіху». І вже в самому цьому — величезна художня перемога Лондона, його мистецьке новаторство.

Так само, як Рут жахається «бруді життя», що вона знаходить у Маргінових творах, і тогочасні критики обурено відверталися від «натуралістичного смакування потворності», що стало, мовляв, «провідною естетичною рисою» Лондонового роману. Але такі твердження цілковито суперечать і задумові письменника, і естетичним поглядам його героя. «Він знав життя, — пише Лондон про Ідена, не приховуючи, що в цьому питанні їхні позиції абсолютно тотожні, — знав у ньому й нище, і велике, знав, що життя прекрасне попри весь бруд, що його вкриває... Не диво, що святі на небі чисті й цнотливі. В тому нема заслуги. Але святі серед бруду — оце диво! І задля цього дива варто жити! Бачити високий моральний ідеал, що виростає з усілякої кривди, виростати самому і очима, затопленими багном, ловити перші просвітки краси, бачити, як із слаботи, розбещеності й нікчемства народжується сила, правда, шляхетність духу».

Наведені думки доводять, що, оскільки йдеться про тему людини, Лондон набагато випередив своїх молодших сучасників — «веристів»: Гемліна Гарленда, Френка Норріса, раннього Стівена

Крейна. В своєму неприйнятті буржуазного побуту ці письменники протиставили прекрасному «правду життя». («Правда завжди вища якістю за красу»,— твердить Гемлін Гарленд). Ось чому вони підкреслювали в своїх персонажах насамперед ті риси соціального звиродніння, що обертали їх на пасивні жертви процесу дегуманізації особистості і таким чином виключали героїчне з літератури. Лондон же, навпаки, прагнув утілити в своїх героях «силу, правду й шляхетність духу», що дозволяла їм утверджувати в боротьбі з соціальним злом людські вартості.

Однак Лондон не спромігся здійснити до кінця цю новаторську естетичну програму, бо за часу створення «Мартина Ідена» американська дійсність не давала, та й не могла дати «будівельного матеріалу», що дозволив би письменникові художньо втілити сформульовані в романі естетичні засади. Ця суперечність, помалу загострюючись, обарблює собою низку творів останнього, найтрагічнішого етапу творчого шляху Лондона (1910—1916).

Змучений невиліковною фізичною недугою, переслідуваний невдачами, скутий кабальними угодами з комерційними видавництвами, Лондон виснажував рештки своєї творчої сили ще й у згубній пристрасті до алкоголю. Він віддалився від народу, відійшов від соціалістичного руху, наляканий опортуністичним переродженням його лідерів, і трагічна самотність темною імлою заступала йому світ: невблаганно стіснилися обрії, особиста драма заслонила величезну соціальну драму, що займалася на західному континенті. Порушилась і політична гострозорість Лондонова. Все це разом і зумовило ідейні та художні схиблення в деяких його творах, написаних під кінець життя. Особливо типовий під цим кутом зору роман «Місячна долина» (1913). Прасувальниця Саксон та воїз Біл, покинувши місто, «вражене класовими чварами», пускаються в мандри дорогами Америки й урешті знаходять собі щастя на родючій землі Місячної долини. Це, може, найавтобіографічніший Лондонів твір, бо погляди героїв книжки, їхня життєва практика майже достотно відбивають ті зрушення, що сталися в письменниковому світосприйманні.

Реалістичні розділи «Місячної долини», де йдеться про класові бої на світанку сторіччя в Окленді, якоюсь мірою перегукуються з тими епізодами «Залізної п'яти», що оповідають про розправу диктаторського режиму з повсталим народом у Чикаго. Однак тепер автор, ставши на поміркованіші, навіть «нейтральні» позиції, піднісши себе «над битвою», устами героїв роману зводить активний гуманізм революційної дії до «гри сліпих інстинктів», до «непогамованої стихії» біологічної боротьби. А позитивним ідеалом для нього тепер стає втеча в природу, що, з нею злившись,

«природна людина» нібито віднаходить утрачену волю і повертає до життя давно стлумлену в її душі «первотну людяність».

Такими ж ідеологічними схибленнями позначена й ще низка творів того періоду, як от відверто авантурні романи «Серця трьох» та «Бунт на «Ельсінорі», песимістична соціально-утопійна повість «Багряна чума», а також деякі оповідання тихоокеанського циклу.

Та однаково майже все, що писав Лондон за ті роки, зберігає виразний антибуржуазний характер. Хоч він тепер і не виступає з конструктивною програмою революційної дії, все ж основна маса південноморських творів (книжка нарисів «Подорож на «Снаркові», повісті «Джеррі-острів'янин» та «Майкл, брат Джеррі», оповідання «Дім Мапуї», «Кулау-прокажений», «А-Чо», «Під палубним тентом» та інші) гострокритична стосовно фальшивої буржуазної моралі, що під її знаменом конкістадори ХХ сторіччя несли поневолення і занепад уярмленим народам.

Критичність притаманна й іншим творам тих років. Продовжуючи й розвиваючи традиції критичного реалізму, що його провісником у США був Марк Твен, Лондон у романі «Буйний День» та в п'єсі «Крадіжка» викриває хижацьку мораль великого бізнесу, його продажну політичну машину: «Тут злодійська печера,— вигукує мільярдерова дочка Маргерит Старкведер, один з небагатьох позитивних персонажів «Крадіжки»,— вся моя сім'я — самі злодії. Мене вигодовано на крадені гроші». Збунтувавши проти цього паразитарного суспільства, Маргерит залишає родину, чоловіка, пориває зі своїм класом. У неї нема ще ясної життєвої програми, але нема вже їй і вороття до минулого, і це вже неабищо.

Серед останніх творів Лондона особливе місце посідає роман «Міжзоряний мандрівник» (1915). Друга назва цього твору — «Гамівна сорочка», і в цьому є своя логіка. Хоч як туго затягують безжальні катівські руки гамівну сорочку на змученому тілі Дерела Стендінга, героя Лондонової книжки, дух його все нескорений. Тому хоч у якій модифікації виступає цей величний образ на сторінках роману, для нас це завше життєствердний символ, перейнятий пафосом боротьби проти тиранії та жорстокості. І нехай не насторожує нас «філософський» стрижень роману. Концепція «переселення душ» потрібна Лондонові лише як формально-композиційний засіб, що дав змогу розкрити спадковність поколінь у процесі поступального руху історії. Багатство духовного світу героя, весь оптимістичний лад твору свідчать, що й у цьому романі Лондон діймовий гуманіст.

Дещо аналогічне до «Міжзоряного мандрівника» містить мужнє Лондонове оповідання «Мексіканець» (1911). Письменник уводить

читача у наснажену бурю атмосферу переддня мексіканської революції. В найвирішальнішу годину підготовки до повстання партійна каса революційної Хунти спорожніла, нема грошей на купівлю зброї для повстанців. Юнак мексіканець Феліпе Рівера, сподіваючись добути для священної справи революції п'ять тисяч доларів, виходить на нерівний, по суті, безнадійний бій з досвідченим боксером-професіоналом Дені Вордом.

Дарма що такий грізний його супротивник, — Феліпе Рівера перемаже! Нехай шаленіє юрма, обкидаючи його, «брудного мексіканця», брутальною лайкою, нехай шахрай-суддя і гендляр-антрепренер, обстоючи інтереси свого співвітчизника-янки, безсоромно порушують правила гри, нехай запливають кров'ю очі й нестерпно болить понівечене тіло, він не програє бою, бо бореться тут, на рингу, не задля своєї вигоди, не задля слави й навіть не задля того, щоб «біологічно» утвердитися серед подібних до себе, як те роблять герої Лондонової повісті «Гра», а слухаючись лише веління власного серця, що б'ється в унісон зі зраненим серцем його народу.

Феліпе завдає ударів і дістає їх, його глушить ревіння юрми, та сам він далеко, бо думкою своєю переноситься в минуле, теперішнє й майбутнє своєї поневоленої батьківщини, і крицею наливаються його м'язи, і рука готується до вирішального удару: «Знайомі видава знову промайнули перед ним: залізничні колії в пустелі; жандарми й американські полісмени; в'язниці й поліційні катівні; волоцюги біля водонапірних веж — уся його страшна й гірка одиссея після Ріо-Бланко й страйку. І в блисківі та сяєві слави він побачив велику червону Революцію, що йде по країні. Рушниця! Ось вони тут, перед ним! Кожна ненависна пика — рушниця. За рушниця він приймає бій. Він сам — рушниця! Він сам — Революція! Він б'ється за всю Мексіку!»

В «Мексіканці» з граничною повнотою виступають особливості Лондонового художнього інструментарію. Прагнучи через сюжетні конфлікти змалювати масштабні суперечності часу, Лондон, випереджаючи Хемінгуей, розробив засоби, що дали йому змогу розкривати якнайтонші відтінки в почуттях його героїв не так в авторському коментарі (згідно усталеної в американській літературі традиції), як в їхніх вчинках. Проголосивши за міру прекрасного людський зміст художнього образу, Лондон навчився якнайскупішими засобами відтворювати вже не тільки в композиційній структурі роману, а й у тісних рамках короткого оповідання естетичне співвідношення між людиною й природою, людиною й суспільним буттям.

На початку 1916 року Лондон зважився на той трагічний вчинок, що завдав стільки болю друзям і товаришам його по партії,— формально виступив із її лав. «Він віддав соціалізові чимало,— зазначає Ірвін Стоун,— і дуже багато від нього одержав, він залишає партію ніби, щоб узяти курс лівіше, та нічого те не змінило: прослуживши партії вірою й правдою п'ятнадцять років, він своїм виходом завдав їй тяжкого удару, а собі самому — смертельного».

22 листопада 1916 року Лондон, прийнявши смертельну дозу снотворного, пішов із життя. Звістка про це сколихнула Америку, її трудящий народ. Забулися Лондонові помилки й заблуди,— американське робітництво оплакувало смерть письменника-революціонера, письменника-соціаліста. Та й чи могло бути інакше, коли Лондонові твори стали за справжню школу життя робітничому класові Америки? А його книжки, розсовуючи рамки епохи, повчальні й сьогодні для прогресивної американської літератури, що стверджує проголошену ще Лондоном естетичну програму соціальної та художньої правди. Чи то ми занурюємося в грізну атмосферу великої наснаги революційних пристрастей, що її з такою громадянською відвагою відтворив Джон Рід, чи то вчитуємося в мужні сторінки Хемінгуеєві, що чверть століття тому оповіли світові про подвиги антифашистських борців на іспанській землі, чи то читаємо трагічну Андайкову сагу про американського вчителя Джорджа Колдвела, що пожертвував, як міфічний Кентавр, «собою й своїм безсмертям заради людства»,— завжди, завжди лунає в наших вухах Мартінів Іденів палкий заклик творити в ім'я людини й для людини. Адже саме в творах отакого плану знаходить своє втілення ясна мрія Лондона про перемогу в мистецтві «натхненного реалізму», що міг бути породжений тільки безмежною вірою в людину, її шукання та подвиг.

З. Лібман

ОПОВІДАННЯ

(Збірки 1900—1906 років)

— Кармен проживотіє ще днів зо два, не більше.

Мейсон виплюнув крижинку й докірливо глянув на бідолашну собаку, потім знову взяв її лапу до рота й заходився вигризати бурульки, що цупко понамерзали між пазурами.

— Скільки я бачив собак з химерними назвами, то завжди вони чорта варті,— промовив він, скінчивши свою роботу, і відштовхнув собаку від себе.— Вони миршавіють і врешті гинуть під вагою своїх гучних наймень. Чи ти коли бачив, щоб лихо спіткало собаку, який зветься просто Касіяр, Сиваш або Гаскі? Де там! Глянь лишень на Шукума, він...

Кляц! Худий пес скочив і мало не вп'явся білими зубами Мейсонові в горло.

— А, будеш, будеш ти мені! — Кінцем пужална Мейсон так уперіщив собаку поза вуха, що той простягся на снігу, судомно затремтів, і по іклах йому потекла жовта слина.

— От я й кажу, глянь на Шукума... Його ще надовго стане. Б'юсь об заклад, що він цього ж таки тижня з'їсть Кармен.

— А я іншої думки,— мовив Мелмют Кід, обертаючи мерзлий хліб навпроти огню, щоб розтанув.— Можу закластися, що ми самі з'їмо Шукума, доки доїдемо. А ти що скажеш, Рут?

Індіанка вкинула крижинку до кави, щоб осіла гуща, глянула на Мелмюта Кіда, потім на свого чоловіка, тоді на собак, але нічого не відповіла. Що тут казати, все й так ясно. Іншої ради немає. Перед ними — двісті миль невтертої дороги, мізерних харчів для них самих лишилося тільки на шість день, а для собак уже нема нічого.

Двоє чоловіків і жінка посідали коло ватри й узялися до свого злиденного підживку.

Собаки лежали запряжені,— бо, спиняючись опівдні, їх не розпрягали,— і заздрісно стежили за кожним шматком.

— Сьогодні полуднуємо востаннє,— сказав Мелмют Кід.— І треба добре мати на оці собак, бо вони дедали все лютішають. При нагоді так і кинуться на кого з нас.

— А я колись був головою братства методистів і вчителював у недільній школі.

Сказавши таке ні сіло ні впало, Мейсон мрійно задивився на свої мокасини, що з них ішла пара, але Рут вивела його з задуми, наливши йому кухлик кави.

— Хвалити бога, чаю маємо досить! Я бачив, як він росте в Тенесі. Чого б я оце тепер не дав за гарячого кукурудзяного коржа! Не журися, Рут, уже тобі недовго голодувати й ходити в мокасинах.

На цю мову жінка повеселішала. В погляді її світилася велика любов до свого білого пана, до першої білої людини, яку вона бачила в своєму житті, до першого чоловіка, що поведився з жінкою краще, ніж просто з твариною чи в'ючною худобиною.

— Авжеж, Рут,— провадив далі її чоловік чудною мішаною мовою, бо тільки так могли вони порозумітися.— Почекай-но, ось ми доберемося до Далекої Країни, сядемо в човен білих людей і попливемо до Солоної Води. Так, погана вода, бурхлива вода, цілі гори води танцюють весь час угору й униз. І так її багато, так далеко їхати... Пливеш десять снів, двадцять снів, сорок снів (він полічив доби на пальцях), і все — вода, погана вода. А тоді приїдеш до великого селища, повного люду, наче комарів улітку. А вігвами,— ох і височенні, десять, двадцять сосен. Страх які!

Він безпорадно замовк, зиркнув благально на Мелмюта Кіда, а тоді заходився показувати руками, як то буде високо, коли скласти двадцять сосен кінцями одну до одної. Мелмют Кід глузливо всміхнувся, але Рут аж очі витрищила з дива та втіхи: вона була майже певна, що чоловік жартує, і така поблажливість тішила її бідне жіноче серце.

— А потім сідаєш у... у коробку, і — гурр! — поїхали вгору.— Він підкинув порожнього кухлика в повітря, щоб показати, як то буде, і, спритно піймавши його, гукнув:— Гоп! З'їхали додолу. Ну, й чарівники ж там! Ти їдеш, приміром, до Форту Юкону, а я їду до Арктик-Сіті двадцять

п'ять снів; довга товстена мотузка, я беруся за один кінець і кажу: «Гелло, Рут! Як ся маєш?» А ти кажеш: «Чи це ти, мій любий?» А я кажу: «Так». А ти кажеш: «Я не можу спекти доброго хліба, немає соди». Тоді я кажу: «Пошукай лишень у коморі під борошном. До побачення». Ти заглядаєш під борошно й знаходиш повно соди. І весь той час ти — у Форті Юконі, а я — в Арктик-Сіті. Ох, що то за чарівники!

Слухаючи ту казку, Рут усміхалася так щиро, що обидва чоловіки зареготалися. Собаки почали гризтися й припинили Мейсонову оповідь про дива Далекої Країни. А поки чоловіки їх розбороняли, Рут устигла позав'язувати санки, й можна було рушати в дорогу.

— Ану, Лиско! Гайда!

Мейсон хвацько ляснув батоном і, коли собаки стиха зашавчали в запрягу, зрушив з місця стерновою жердиною примерзлі санки. Рут побігла за другими санками, а Мелмют Кід, допомігши їй зрушити, поїхав останній. Мелмют Кід був дужий, навіть суворий чоловік, він міг би вола звалити одним замахом, але йому шкода було бити сердешних собак; він потурав їм, як рідко хто з погоничів, і мало не плакав над їхньою бідом.

— Ну, рушайте вже, бідолахи здорожені! — пробурмотів він по кількох марних спробах зрушити санки.

Але нарешті терплячістю він таки досяг свого: скімлячи з болю, собаки кинулись наганяти товаришів.

Ніхто більше не розмовляв: важка дорога не дозволяє таких розкошів. А мандрувати Північчю — надсадна, убивча праця. Щаслива та людина, що ціною мовчанки витримує бодай день подорожі і то втертою дорогою.

Бо з усякої праці, що висотує жили, найтяжча — торувати дорогу. За кожним кроком нога у великій плетеній лижві грузне в сніг аж по коліно. Тоді треба витягати ногу вгору, просто вгору, бо як збочиш бодай трішечки, може статися лихо. Лижву треба геть-чисто витягти зі снігу, а тоді вже переставляти далі. Другу ногу теж доводиться витягати просто вгору принаймні на пів-ярда. Хто мандрує вперше, коли навіть йому пощастить не зачепитися лижвою за лижву — а це дуже небезпечно — і не простягтися лігма на снігу, той уже ярдів за сто знемагає на силі. А хто за цілий день ні разу не заплутається під

ноги собакам, той може спокійно, з чистим сумлінням за-лізти собі ввечері в спальні хутра і пишатися понад усяку міру своєю снагою. А тому, хто пройде двадцять снів цієї довгою дорогою, можуть і боги позаздрити.

Уже вечоріло, а пригнічені величчю Білої Тиші люди мовчки долали важку дорогу. Природа має чимало способів довести людині її нікчемність: безнастанна зміна припливу й відпливу, лють бурі, жах землетрусу, протяглий гуркіт небесної артилерії, але найстрашніша, найбільш гнітюча з усього того — байдужість Білої Тиші. Ніщо ані ворухнеться, на блискучому мідяному небі — ані хмаринки, найтихіший шепіт вражає, як блюзнірство, людина стає боязка, лякається згуку власного голосу. Вона, єдина жива порошок, — мандрує примарними просторами мертвого світу, тремтить од власної відваги, розуміє, що її життя — все одно, що життя хробака. Дивні думки зринають некликані, і таємниця всіх речей бентежно шукає собі вислову. Людину гнітить страх перед смертю, перед богом, усесвіттом, а водночас зроджується надія на воскресіння й життя, туга за безсмертям — надаремне прагнення ув'язненої істоти; людина лишається сам на сам з богом.

Отож уже вечоріло. Річка робила велике коліно, і Мейсон, ідучи попереду, повів валку навпростець вузьким пересипом. Але собаки не здужали виїхати на стрімкий берег. Хоч Рут і Мелют Кід підштовхували санки, а проте собаки знов і знов сповзали вниз. Тоді взялися ще раз. Бідолашні, охлялі з голоду собаки напружили останню силу. Вище, вище — і ось санки вже на березі, та враз ватажок смикнув усіх собак за собою праворуч і зачепив Мейсона за лижви. Наслідок був страшний. Мейсона завалили, один собака заплутався в посторонках, а санки по-сунули знову вниз і поволокли все за собою.

Лясь! Батіг нещадно затанцював по собаках, особливо по тому, що заплутався.

— Не бий, Мейсоне, — заступився Мелют Кід. — Сердешна вже й так гине. Стривай, зараз припряжемо мої собаки.

Мейсон почекав, доки Кід вимовить останнє слово, а тоді довгим батогом знов уперіщив провинну собаку. Кармен — бо це була вона — прищулилася в снігу, жалібно заскімляла, потім упала на бік.

То була трагічна хвилинка, сумна подорожня пригода — собака гине, двоє товаришів ось-ось посваряться. Рут стур-

бовано позирала то на одного, то на другого. Мелмют Кід стримався, тільки в погляді його світився безмежний докір. Схилившись над собакою, він перерізував посторонки. Ніхто не промовив більше й слова. Собак спрягли до купи і вибралися на берег. Санки вже знов їхали по рівному, а Кармен насилу дибала ззаду. Доки собака може йти, його не стріляють. Це його остання нагода вижити: доплентатись до табору, а там, може, й пощастить забити лося.

Мейсон уже жалкував, що погарячився, але був занадто впертий, аби признатись; він ішов на чолі валки, і гадки не маючи, що насувається небезпека. Вони пробиралися крізь лісисто затишну долину.

Футів за п'ятдесят від дороги стояла височезна сосна. Стояла споконвіку, і споконвіку доля готувала їй такий кінець, а може, разом з тим і Мейсонові.

Він схилився зав'язати ослаблого ремінця на мокасині. Санки спинилися, і собаки мовчки полягали на сніг. Навкруги була зловісна тиша; ані найменший подих не ворухив дерев, припалих памороззю; холод і тиша довколишніх просторів заморозили серце й скували тремтячі уста природи. В повітрі пролинуло зітхання; вони його не почули, а радше відчули, як призвістя руху в нерухомій порожнечі. І от велике дерево, обтяжене роками та снігом, зіграло свою останню роль у трагедії життя. Мейсон почув застережливий хрускіт, хотів одскочити, але не встиг випростатись, як дерево луснуло його по плечах.

Несподівана небезпека, нагла смерть — як часто доводилося Мелмютіві Кідові їх бачити! Чатина ще тремтіла, а він уже наказав Рут, що робити, і сам метнувся рятувати товариша. Індіянка теж не зомліла й не стала марно голосити, як, може, зробили б декотрі з її білих сестер. З наказу Мелмюта Кіда вона налягла всім тілом на швидко злагоджену підойму, щоб зменшити вагу сосни, і прислухалася до стогону свого чоловіка. Кід же кинувся до дерева з сокирою. Криця весело дзвеніла, в'їдаючись у замерзлий стовбур: з кожним ударом дроворуб голосно видихав повітря: гах! гах!

Нарешті Кід поклав на сніг жалюгідного недобитка, що допіру був людиною. Проте ще гірша за товаришеву муку була німа скорбота на обличчі в жінки та її погляд, сповнений то надії, то відчаю. Розмовляли вони мало; люди з Півночі рано пізнають марність слів і безмірну вагу

вчинків. Коли надворі мороз шістдесят п'ять градусів *, людині довго не можна лежати на снігу. Тому з санок вирізали мотузку, страдника загорнули в хутро і поклали на підстилку з гілля. Перед ним запалахкотіла ватра з того самого дерева, що заподіяло лихо. Позаду й трохи над ним нап'яли наметом шматок брезенту: він збирав променисте тепло й відбивав його на Мейсона — цю штуку знають люди, що вчаться фізики з первісного джерела.

Хто не раз дивився у вічі смерті, той пізнає її поклик. Мейсона страшенно потрощило. Це було видно з першого погляду. Правий бік — руку, ногу і спину — геть побито, тіло нижче пояса спаралізовано, та й усередині, мабуть, усе потовчено. Він подеколи стогнав, і то була єдина признака життя.

Жадної надії, жадної ради. До них повільно повзла жорстока ніч: Рут зустріла її з розпачливим стоїцизмом своєї раси, а Мелмютові Кідові додалося кілька зморщок на бронзовому обличчі. Власне, найменше страждав Мейсон, бо тепер він витав у Східному Тенесі, на Великих Курних Горах, переживаючи знову пригоди свого дитинства. Так тужно було слухати звуки його давно забутої південної говірки, коли він, марячи, розказував про купання в ставках, про полювання на видру та про наскоки на баштани. Для Рут його мова була все одно що китайська, але Кід розумів її і співчував кожному слову, як може співчувати лише той, хто роками був одірваний від усього, що зветься цивілізацією.

На ранок до хворого вернулася свідомість. Мелмют Кід нахилився почути його шепіт.

— Пам'ятаєш, як ми лаштувалися до річки Танани? Навесні, коли рушить крига, тому буде чотири роки. Я тоді не так уже й кохав її. Просто вона була гарненька, і я захопився... Але, знаєш, за цей час я дуже прихилився до неї. Вона була мені добра дружина, завжди попліч зі мною в скруту. І в нашому промислі нема їй рівної. Пригадуєш, як вона стрімголов кинулась у пороги Лосевого Рогу, щоб зняти нас із тобою з тої скелі, а кулі градом черкали по воді? А голод у Нуклукієто? Або як вона бігла навзаводи з кригою, щоб принести нам новини? Нема що казати, вона була мені добра дружина, краща ніж та перша. Ти не

* Примітки до слів, позначених зірочкою, див. у кінці тому.

знав про ту? Я не розказував тобі, га? Я вже раз одружувався там, у Штатах. Через те ж я й тут. Ми з тою вкупі зросли. Я пішов собі, щоб вона мала причину взяти розлучення. Вона таки взяла його.

Але з Рут — зовсім інша річ. Я гадав скінчити тут усе й податися на той рік на південь — з нею вдвох. Однак тепер уже пізно про це говорити. Не відсилай Рут до її люду, Кіде. Жінці страх як тяжко вертатися назад. Здумай лише! Мало не чотири роки жити на нашому салі, квасолі, хлібі й сушених овочах і вернутися до риби та оленини. Негоже, щоб вона, спізнавши наше життя, трохи легше, ніж серед її людей, знову поверталася до них. Заопікуйся нею, Кіде... Чому б тобі самому не... але ні, ти завжди цурався жінок... І ніколи не казав мені, через що опинився на Півночі. Будь ласкавий до неї і одішли її якомога швидше до Штатів. Але як вона затужить за батьківщиною, допоможи їй вернутися, добре? А малий... він теж нас зблизив, Кіде. Я таки сподіваюся, що це хлопець. Уяви собі — плоть од плоті моєї, Кіде. Він не повинен лишатися в цій країні. А коли це дівчина — то й не може лишитися. Спродай мої хутра; за них дадуть щонайменше тисяч п'ять, та ще й від Компанії мені належить куди більше. І далі веди мої справи разом зі своїми. Думаю, що та займанка на кручі виправдає себе. Доглянь, щоб малий дістав добру освіту, а понад усе, Кіде, не пускай його сюди. Цей край не для білої людини...

Я, Кіде, вже небіжчик. Проживу днів три, чотири найбільше. А вам доведеться йти далі. Мусите йти. Пам'ятай, це ж моя дружина і мій син... Ох, господи! Аби тільки був хлопчик! Вам не можна лишатися при мені... Я наказую вам йти далі. Вволіть мою передсмертну волю.

— Дай мені три дні,— благав Мелмют Кід.— Може, тобі покращає або щось інше нагодиться.

— Ні.

— Лише три дні.

— Ви мусите йти звідси.

— Два дні.

— Це моя дружина і мій син, Кіде. Не проси мене такого.

— Одинь день.

— Ні, ні! Я велю...

— Один тільки день. Ми якось розтягнемо харчі, а я, може, заб'ю лося.

— Ні... або добре: один день, але ні хвилини більше. Тільки, Кіде, не... не лишай мене самого стрічати смерть. Один постріл, раз потягти за курка. Ти розумієш. І не забувай! Не забувай, що то плоть од плоті моєї, і я не доживу, щоб побачити його.

Поклич сюди Рут. Я хочу попрощатися з нею, сказати, хай дбає про хлопця й не чекає, доки я помру. Як я їй цього не скажу, то вона ще не схоче йти з тобою. Прощавай, друже, прощавай. Стривай, Кіде... я... треба копати вище скелі, коло зсуву. Там я напивав на сорок центів золота з одного заступа. А ще, Кіде...— Мелмют Кід нахилився нижче, щоб почути останні пригаслі слова людини, яка, помираючи, переборола власні гордощі.— Пробач мені, що... ти знаєш... Кармен.

Залишивши жінку, що потиху плакала над своїм чоловіком, Мелмют Кід натягнув на себе парку *, почепив лижви, взяв рушницю і подався в ліс. Кідові не в первину були суворі випробування Півночі, але ще ніколи не доводилося йому стояти перед таким важким завданням. Абстрактно беручи, це була проста математична формула: трое життів проти одного, на смерть рокованого. Але тепер він вагався. П'ять років плекали вони свою щирю приятнь, завжди поруч на р'яках і стежках, у таборах і в копальнях, віч-навіч зі смертю, на ловах, і в повідь, і в голод. Ця приятнь була така велика, що він не раз відчував дивні ревності до Рут з першого ж дня, як вона стала межи ними. А тепер треба було самому покласти край їхній приятні.

Він благав у бога послати йому лося, одного тільки лося, але вся дичина наче покинула той край. Коли смеркло, змучений мисливець насилу побрів до табору голірuch і з важким серцем. Дике собаче виття й пронизливий Рутин крик змусили його наддати ходи.

Примчавши до табору, він побачив, що жінка вимахує сокирою серед зграї розлючених собак. Собаки зламали залізний закон своїх господарів і накинулися на харчі. Кід прилучився до побойовища, орудуючи прикладом, і знову відбулася предковична жорстока трагедія природного добору. Рушниця й сокира розмірено здіймалися й опускалися, влучали й схиблювали; гнучкі тіла з дикими очима й запіненими іклами звивалися на всі боки; людина й звірина заповзято боролися за перевагу. Врешті набиті собаки поповзли до краю світляного кола від вогнища, залізуючи рани й голосячи до зірок над своєю бідою.

Собаки зжерли весь запас сушеної лососини, і на більше як двісті миль пустельної дороги лишилося десь із п'ять фунтів борошна. Рут вернулася до свого чоловіка, а Мелмют Кід заходився білувати собаку, що лежав із розтросченим черепом. Він порізав ще тепле м'ясо на шматки й старанно поховав усе, крім шкури й тельбухів, що їх кинув недавнім товаришам убитого собаки.

Ранок приніс новий клопіт. Собаки почали кусатися між собою. Вся зграя кинулася на Кармен, що й досі ще чіплялася за життя. Не допоміг і батіг. Собаки звивалися й скавчали від ударів, але розбіглися аж тоді, коли від Кармен не лишилося й сліду — ні кісток, ні шкури, ані навіть шерсті.

Мелмют Кід заходився коло свого діла, прислухаючись до Мейсонового маячіння, що знову був у Тенесі, і вів гарчі суперечки з друзями своєї молодості.

Сосни росли близько одна від другої, і Кід порався швидко. Рут слідкувала, як він лаштував схованку, таку, як часом роблять мисливці, щоб уберегти м'ясо від росомак і собак. Один по одному він пригнув вершечки двох сосенок мало не до землі і зв'язав їх ремінцем з лосевої шкіри. Потім уговкав собак і запряг їх у двох санок, куди навантажив усе добро, крім тих хутр, що були на Мейсонові. А в ті хутра Кід щільно загорнув Мейсона, обмотав його шнурками і кінці шнурків прив'язав до зігнутих сосенок. Раз різонуть мисливським ножем — і сосонки, випроставшись, піднесуть тіло високо в повітря.

Рут чула останню волю чоловіка й не сперечалася. Сердешна добре засвоїла науку слухняності. Вона змалку звикла до покори й бачила, що всі жінки коряться панові світу — чоловікові; заперечувати йому просто не годилося. Кід дозволив їй на коротку хвилю вилити своє горе, коли вона цілувала чоловіка — її народ не мав такого звичаю, — потім одвів Рут до передніх санок і допоміг надіти лижви. Наосліп, машинально вона взяла жердину та батога і, погейкуючи на собак, рушила в дорогу. Кід вернувся до непритомного Мейсона; Рут уже зникла, а він усе сидів, зігнувшись коло багаття; чекав, сподівався, молився, щоб товариш помер.

Прикро лишатися на самоті з гіркими думками серед Білої Тиші. Тиша мороку — милосердна, вона ніби захи-

щає людину, огорнувши її темним покривалом, дихає на неї співчуттям, але осяйна Біла Тиша, чиста й холодна під крицевим небом — не має жалю.

Минула година, друга, а Мейсон не вмирав. Опівдні сонце, не зринаючи над обрієм, кинуло пучку полум'я на небо, але відразу ж забрало назад. Мелмют Кід опам'ятався й підійшов до товариша. Він глянув навколо. Біла Тиша наче глузувала з нього, і він злякався. Пролунав гострий звук пострілу; Мейсон злетів у свою повітряну могилу, а Мелмют Кід, тікаючи від того місця, погнав собак снігом, як навіжений.

Чоловік рідко цінує жінку як слід, аж поки втратить її. Він не помічає в домівці затишного тепла, що його створює жінка, та як тільки воно зникає, в житті його робиться порожнеча, і він тиняється сновидою, сам не знаючи, чого йому бракує. Якщо його товариші не досвідченіші за нього, то вони лиш недовіжливо похитають головою й дадуть йому міцних ліків. Але туга не зникає, а зростає дедалі більше. Чоловік втрачає цікавість до всього, що його оточує, стає похмурий, сумний. Однак коли порожнеча вже аж падто присідає, тоді його раптом осяває здогад.

Коли таке трапляється на Юконі, чоловік лагодить собі човна, якщо це діється влітку, а як узимку, запрягає собак — і рушає на південь. Через кілька місяців, якщо він одержимий Північчю, він вертається з дружиною, що відтепер має поділяти з ним любов до цієї холодної країни та її лихі нестатки. Це ще один доказ природженого чоловічого егоїзму. Тут до речі пригадати історію Відлюдька Макензі, що сталася за тих давніх часів, коли Клондайку * ще не витолочили оті чечачо *, які ринули сюди повіддю, коли він був тільки місцем, де гарно дуже ловився лосось.

З першого погляду було знати, що Відлюдько Макензі належав до піонерів Півночі. На його обличчя поклали тавро двадцять п'ять років безнастанної боротьби з природою в її найдикіших проявах. Найбільше далися йому взнаки два останні роки, згаяні на пошуки золота біля самого Полярного кола. Коли його опосіла тужлива порожнеча, він не здивувався, бо був практична людина й бачив, як інших чоловіків захоплювала така сама недуга. Але він нічим не виявив своєї хвороби — тільки став іще заповзятіше працювати. Запомігшись спорядженням у рахунок майбутнього здобутку, він ціле літо воювався з кома-

рами й промивав пісок у пониззі річки Стюарт. Потім зготовив пліт з добрячих колод і спустив його Юконом аж до Сорокової Милі, а там поставив з того дерева гарну хатину. Вона мала такий привабливий, затишний вигляд, що багато хто хотів затоваришувати з ним і оселитися в тій хатині. Але він розвіяв їхні надії на диво короткими й промовистими словами і закупив у факторії подвійний запас харчів.

Як уже зазначалося, Відлюдько Макензі був практична людина. Коли він чого-небудь хотів, то звичайно домагався того, і то якомога в найлегший спосіб. Хоч він не страхався тяжкої праці та злиднів, а проте не мав охоти мандрувати шістсот миль кригою з собаками, далі плисти дві тисячі миль океаном та ще десь із тисячу миль добиратися до рідного краю, — і все лиш задля того, щоб знайти собі дружину. Життя занадто коротке. Тому він запріг своїх собак, прив'язав до санок досить незвичний вантаж і вирушив до гірського кряжу, що на його західних схилах бере свій початок річка Танана.

Мандрівець із нього був витривалий, а його собаки мали славу найшвидших, найдужчих і найневибагливіших на всьому Юконі. За три тижні він уже прибув до табору племені стіків *, що жило у верхів'ї Танани. Стіків здивувала його відвага, бо вони мали лиху славу: вбивали білих людей за таку дурничку, як гостра сокира або зламана рушниця. Але Відлюдько Макензі прийшов до них сам, і в його способі поводитися була чарівна суміш покірливості, панібратства, самовладання й нахабства. Треба бути дуже спритним і добре знати психологію дикунів, щоб користуватися такою різноманітною зброєю. Але він був досвідчений майстер у цій справі, знав, коли треба поступатися, а коли гнівно вергати блискавки й громи.

Найперше він привітався з ватагом Тлінг-Тінегом і вшанував його подарунками — кількома фунтами чорного чаю й тютюну, тим здобувши у нього прихильність і ласку. Потім зазнайомився з хлопцями й дівчатами, а ввечері влаштував їм *потлач* *. На снігу втоптано продовгуватий майданчик на сто футів завдовжки й на двадцять п'ять упоперек. Посередині розклали довгасте вогнище, а з обох боків сніг застелили ялиновим гіллям. Усе плем'я висипало з вігвамів, і щось із сто горлянок завело на честь гостя індіанську пісню.

За ці два роки Відлюдько Макензі навчився індіанської

мови — запам'ятав декілька сотень слів, опанував горлові згуки, важкі звороти, будову речень, шанобливі епітети та сполучники. Отож він, наслідуючи індіян, звернувся до них з промовою, словненою предковічної поезії, примітивного красномовства та метафоричних викрутасів. Тлінг-Тінег і шаман відповіли в такому ж стилі, а тоді він роздав дрібні подарунки чоловікам, співав разом з ними пісень і показав себе майстерним гравцем у їхній улюбленій грі в п'ятдесят два кілочки.

Індіяни курили його тютюн і були дуже задоволені. Але парубки поводитися задерикувато, вихвалялися своєю відвагою і з натяків беззубих бабів та дівочого хихотіння не важко було здогадатися чому. Вони бачили на віку не багато білих людей, Вовчих синів, але й ті вже дечого їх навчили.

Відлюдько Макензі, дарма що здавався безпечним, добре все те помітив. А тому, загорнувшись у спальні хутра, він знову все обміркував, обміркував дуже докладно і не одну люльку викурив, складаючи план, як діяти. Із усіх дівчат тільки одна припала йому до вподоби, і неабихто, а Заринська, ватагова дочка. Риси її, уся постава найбільше відповідали уявленням білої людини про жіночу вроду — вона була майже аномалія серед інших дівчат свого племені. Він здобуде ту дівчину, одружиться з нею і зватиме її... авжеж, зватиме Гертрудою! Зваживши так, він повернувся набік і заснув — справжній син раси переможців.

Завдання було важке і вимагало терплячості й багато праці, але Відлюдько Макензі діяв хитро, безтурбоття його збивало з пантелику індіян. Він не забув показати чоловікам, який він гарний стрілець і спритний мисливець, і весь табір славив його, як він застрелив лося з відстані шестисот оленячих шкур. Він вихваляв себе й не шкодував тютюну. Так само вшанував і шамана; він розумів, що той чарівник має вплив серед народу, а тому хотів запевнити собі його допомогу. Але той високий зверхник відчував свою могутність і не дав улеститися подарунками. Тоді Макензі не вагаючись вписав його до числа майбутніх ворогів своїх.

Хоч і не траплялося йому нагоди поговорити з Заринскою, але Макензі весь час крадькома поглядав на неї, даючи на здогад, який у нього намір. Вона, звісно, зрозуміла його добре, але, кокетуючи, оточувала себе гуртом жінок щоразу, як чоловіків не було поблизу і Макензі міг би підступитися. Проте він не поспішав: знав, що вона мимохіть

думає про нього, то нехай подумає ще кілька день, це лише йому на руку.

Нарешті, одного вечора, вважаючи, що прийшла пора, він зненацька залишив курне ватагове житло й попростував до сусіднього вігваму. Як звичайно, Заринська сиділа посеред жінок та дівчат; усі вони шили мокасини й цяткували одяг намистинами. Жінки зустріли Макензі сміхом та жартами про нього й Заринску. Але він не став панькатися з ними; виштовхнув одну по одній з вігваму на сніг, і вони поспішилися по всьому таборі розповісти, що сталося.

Він переконливо розповів дівчині про свій намір її мовою, бо вона не знала його мови, і години за дві зібрався йти.

— Отже, Заринська піде до житла білого чоловіка? Га-разд! А я піду поговорю з твоїм батьком, бо він, може, не згоден. Я дам йому багато подарунків, але хай не вимагає зайвого. А коли він скаже ні? Нічого! Заринська все одно піде до житла білого чоловіка.

Він уже підніс шкуратяну завісу, щоб вийти надвір, аж дівчина стиха покликала його назад. Вона вклякнула на долівку, застелену ведмежими шкурами,— обличчя її сяяло так, як тільки сяє в правдивої Євиної дочки,— і соромливо розстебнула його важкого пояса. Він спантеличено глянув на неї і підозріло нашорошив вуха, наслухаючись до кожного шурхоту знадвору. Але те, що вона робила далі, розвіяло його сумнів, і він потішено всміхнувся. Вона вийняла зі своєї робочої торбини піхви з лосевої шкіри, гаптовані яскравими химерними візерунками, потім витягла його великого мисливського ножа, оглянула шанобливо гостре лезо, доторкнулася до нього пальцем і встромила в нові піхви. Потім пересунула їх уздовж пояса на звичайне місце з лівого боку.

Справжнісінька тобі сцена з стародавніх часів: дама та її лицар! Макензі підвів дівчину на ноги й торкнувся вусами її червоних уст — для неї то були незвичні, чужі пестоці, пестоці Вовчі. То зустрілися доба каменю з добою заліза.

Коли Відлюдько Макензі, з великим згортком під пахвою, відхилив запинало Тлінг-Тінегового вігваму, в таборі аж гуло. Діти сновигали під ногами, зносячи сухе дерево на потлач, дедалі голосніше гомоніли жінки, похмурі парубки стояли купками й про щось змовлялися, з шаманового вігваму лунали зловісні згуки замовин.

Ватаг був сам зі своєю дружиною, яка дивилася перед себе тьмяним поглядом, але Макензі здогадався, що тут про все вже знають. Тим-то він не гаючись приступив до діла, висунувши на видноту вишиті намистом піхви — признаку своїх заручин.

— О Тлінг-Тінегу, могутній володарю стіків і земель на Танані, пане лососів, ведмедів, лосів і оленів! Білого чоловіка привела до тебе велика мета. Багато місяців його хатина порожня, а він самотній. Його серце змудилося в тиші, засумувало за жінкою, що сиділа б біля нього в хатині й зустрічала його теплим багаттям і доброю стравою, коли він вертатиме з полювання. Йому вчувалися дивні речі: тупотіння дитячих мокасинів і гомін дитячих голосів. А якось уночі він мав сон: до нього прийшов Крук — батько твій і батько всіх стіків. І Крук так промовляв до самотнього білого чоловіка: «Взувай мокасини, ставай на лижви, поклади на санки харчів на багато снів і подарунків для ватага Тлінг-Тінега, бо ти повинен повернути в той бік, де навесні сонце має звичай ховатися за край землі, і податися до країни, де полює могутній ватаг. Там ти віддаси великі свої подарунки, і Тлінг-Тінег, мій син, стане тобі за батька. В його вігвамі є дівчина, я вдихнув у неї подих життя для тебе. Ту дівчину візьмеш собі за дружину». Отак сказав великий Крук. Тому я кладу дарунки до ніг твоїх, тому я й прийшов узяти твою дочку.

Старий ватаг загорнувся в хутро, свідомий своєї царської величі, і з відповіддю не спішився. Тим часом до вігваму прошмигнув хлопчисько, переказав, що ватага кличуть на раду старшини і зразу ж зник.

— О білий чоловіче, якого ми назвали Пострахом лосів, а ще звемо Вовком і Вовчим сином! Ми знаємо, що ти походиш від могутнього племені, і були горді вітати тебе за гостя на потлачі, проте лосось не пара моржеві, так само Крук не пара Вовкові.

— Неправда! — скрикнув Макензі. — Я бачив Крукових дочок у Вовчих таборах — у Мортімера, в Треджідга й у Бернебі; вони прийшли до їхніх вігвамів два кригоплави тому. І я чув ще й про інших, хоча на власні очі їх не бачив.

— Ти правду кажеш, сину мій, але то погана злука, все одно що спарувати воду з піском або сніжинку з сонцем. А ти, бува, не зустрічав Мейсона та його скво? Ні? Він перший з Вовків прийшов десять кригоплавів тому. І з ним

був велетень, гнучкий, як лоза, і дужий, як ведмідь, а серце мав, як літній місяць уповні. Його...

— Та це ж Мелмют Кід! — перебив Макензі, пізнаючи з опису добре відому в північних краях постать.

— Так, це він, велетень. Але чи не бачив ти Мейсонової скво? Вона була рідна сестра Заринщина.

— Ні, ватаже, але я чув про неї. Мейсон... далеко, далеко на півночі ялина, снігом і роками обтяжена, роздавила його. Та його кохання було велике, й він мав багато золота. Жінка взяла золото, взяла сина, що чоловік їй залишив, і подалася в довгу мандрівку, а через безліч снів прибула до землі, де й узимку світить сонце. Там вона живе й досі. Там немає ані кусючого морозу, ані снігу, там улітку опівночі не світить сонце і нема темряви в зимові полудні.

Прийшов другий посланець кликати ватага на раду й перепинив їхню мову. Макензі, виштовхуючи його в сніг, скинув оком надвір і помітив, що перед вогнищем похитуються постаті, почув ритмічний спів чоловічих басів і зрозумів, що то шаман роздмухує гнів свого народу. Не можна було гаятись далі. Він знов обернувся до ватага.

— Слухай! Я хочу взяти твою дочку. А ось глянть! Тю-тюн, чай, багато мірок цукру, теплі укривала, хустки гарні й великі; а оце справжня рушниця й багато куль до неї та пороху.

— Ні,— відповів старий, перемагаючи спокусу, що охопила його на вигляд таких скарбів, розкладених перед ним.— Он там зібрався мій люд, і він не хоче, щоб я віддавав тобі дочку.

— Але ж ти — ватаг.

— Проте юнаки лютують, що Вовки забирають наших дівчат, і їм нема з ким дружитися.

— Слухай, о Тлінг-Тінегу! Ще ніч не обернеться в день, як Вовк пожене своїх собак до Східних гір і ще далі, аж до країни Юкону. І Заринська буде протоптувати стежку його собакам.

— А може, ніч не дійде й половини, як мої юнаки кинуть Вовкове м'ясо собакам, а кістки його лежатимуть під снігом, аж доки весняне сонце розтопить той сніг.

Це була погроза у відповідь на погрозу. Бронзове обличчя Відлюдькове спалахнуло. Він підвищив голос. Ватагова дружина, що досі сиділа байдужа, спробувала підлізти до виходу. Спів надворі раптом урвався, стало чути

гомін багатьох голосів. Макензі брутално штовхнув стару назад на хутряну постіль.

— Знову я звертаюся до тебе, слухай, о Тлінг-Тінегу! Вовк умре, міцно зціпивши зуби, і разом з ним заснуть десять найдужчих чоловіків з твого племені — а вони тобі потрібні, бо полювання тільки-но почалося і за кілька місяців доведеться вже й рибу ловити. Та й знов же, яка тобі користь із того, що я помру? Я знаю звичай твого народу: з мого добра тобі дістанеться невелика частка. Віддай мені дочку свою, і все це добро буде твоє. Однаково ж сюди придуть мої брати, їх багато, і вони невиситимі, і Крукові дочки родитимуть дітей у Вовчих вігвамах. Мій народ більший, ніж твій. Так судилося. Віддаси мені дочку, і все буде гаразд.

Надворі зарипів сніг під мокасінами. Макензі звів у рушницю курка й розстебнув кобури обох револьверів.

— Погодься, ватаже!

— Але ж мій народ скаже «ні»!

— Погодься, і це добро буде твоє. А з твоїм народом я сам упораюся.

— Нехай буде так, як Вовк хоче. Я візьму подарунки, але пам'ятай, що я попереджав тебе.

Макензі віддав ватагові всі подарунки, не забувши поставити на запобіжника рушницю, та ще й докинув неймовірно строкату шовкову хустку. Ту мить з'явився шаман з кількома юнаками, але Макензі відважно проштовхався між ними й вийшов.

— Збирайся! — кинув він коротко Заринські, проходячи повз її вігвам, і поспішився запрягти своїх собак. За кілька хвилин він прийшов на раду, ведучи за собою запряг; дівчина йшла поряд. Він вибрав собі місце на горішньому кінці подовгастого майданчика поруч з ватагом. Заринську він поставив ліворуч, на крок позад себе, як і годилося стояти жінці. А до того ж у таку хвилину, коли можна сподіватися всякого лиха, добре, щоб хтось боронив тебе ззаду.

Обабіч вогнища сиділи навпочіпки чоловіки й співали стародавньої індіанської пісні. Милозвучності в ній не було: якийсь чудний уривчастий ритм і настирливі повтори. Радше можна було назвати її жахливою. На нижньому кінці перед шаманом танцювало обрядовий танець з десятиро жінок. І він гнівно картав тих, що не цілком віддавалися виконанню обряду. Огорнені важкими чорними

розпатланими косами, що спадали їм аж до стану, вони звільна похитувалися взад і вперед, чуйно відгукуючись на безнастанну зміну ритму.

То було дивне видовисько, чистий анахронізм. На Півдні дев'ятнадцятий вік доходив уже останнього десятиріччя, а тут ще процвітала первісна людина, що лиш на п'ядь відійшла від печерної, забутий уламок стародавнього світу. Бурі вовкодави сиділи серед своїх у шкури зодягнених господарів або гризлися за місце коло вогню, світло багаття відбивалося на їхніх налитих кров'ю очах і на заслинених іклах. Ліси в примарному білому савані спали, байдужі до того, що діялося. Біла Тиша, на мить відступивши до узлісся, здавалося, знов насувала; зорі танцювали, високо стрибаючи по небу в своїх осяйних шатах.

Відлюдько Макензі невиразно усвідомлював дику величність тієї картини, коли поглядом перебігав по завинених у хутро рядах, шукаючи, кого нема. На хвилину він спинився на немовляті, що ссало оголені материні груди. Було нижче сорока — щось близько сімдесяти з чимось градусів морозу. Він згадав тендітних жінок своєї раси й понуро всміхнувся. А проте одна з таких ніжних жінок народила його, обдарувавши великою спадщиною — спадщиною, що дозволяла йому і його братам панувати над суходолом і морем, над тваринами й людьми по всій землі. Один проти сотні, серед полярної зими, далеко від своїх, він відчув голос тієї спадщини: прагнення влади, любов до небезпек і шал боротьби, в якій він має вмерти або перемогти.

Співи й танці припинились, і шаман дав волю своєму запальному красномовству. Не досить ясними порівняннями з індіанської міфології він хитро впливав на легковірних слухачів. А говорити був він мастак. Крука — втілення творчих засад — він протиставив Вовкові — Макензі, затаврувавши його, як утілення руїницької засади боротьби. І та боротьба не тільки духовна, борються й люди — кожен за свого тотема *. Вони діти Джелхса — Крука, носія прометеевого вогню, а Макензі — син Вовка, тобто диявола. Домагання замиритися в цій споконвічній війні, віддати своїх дочок найзапеклішому ворогові — це ж страшна зрада, святокрадіство. Шаман без ощадку сипав гострими словами й порівняннями, аби тільки споганити Макензі, того шпигуна — пролазу й чортового посланця. В юрбі індіан почувся притлумлений рев, а шаман повів далі:

— Так, братове, Джелхс — усесильний! Чи ж не він приніс нам вогонь небесний, щоб ми могли зігрітися? Чи ж не він витяг із печер сонце, місяць та зірки, щоб було нам видно? Чи ж не він навчив нас боротися з духами голоду й морозу? Але тепер Джелхс розгнівався на своїх дітей, їх зосталася жменька, й він їм не допоможе. Бо вони забули за нього, робили злі вчинки, йшли лихими шляхами й пустили ворогів у свої оселі, посадили їх біля своїх багать. І Крук сумує, що його діти такі непутящі; але якщо вони схаменуться й повернуться до нього, він вийде з мороку й допоможе їм. О браття! Вогнедавець ознаймив свою волю шаманові — тепер слухайте її ви. Нехай юнаки відведуть дівчат у свої вігвами, а самі накинуться на Вовка, і нехай їхня ненависть не слабне! Тоді їхні жінки стануть плідні, і з нащадків їхніх виросте могутній народ! І Крук виведе великі племена їхніх батьків і дітей з Півночі, і вони битимуться з Вовками, аж поки ті обернуться в попіл торішнього багаття. І Крукові сини знову запануть над усією країною! Так звістує вам Джелхс, Крук.

На це віщування близького прищестя месії індіани хрипко завили, скочивши на ноги. Макензі вийняв великі пальці з рукавиць і чекав. Усі стали викликати Лиса й не замовкли, аж доки вийшов наперед один молодий парубок і почав промовляти:

— Браття! Шаман сказав мудре слово. Вовки беруть наших жінок, і нам нема кому народжувати дітей. Нас лишилася жменька. Вовки забрали в нас теплі хутра, а нам за них дали злого духа, що живе в пляшках, і одержу, зроблену не з бобрових чи рисячих шкур, а з трави. Вона не гріє, і наші чоловіки помирають з чудних хвороб. Я, Лис, не маю дружини, а чому? Двічі ті дівчата, що були мені до сподоби, пішли до Вовчого табору. Тепер я знов наскладав хутра з бобрів, лосів та оленів, щоб ним здобути ласки в Тлінг-Тінега й одружитися з його дочкою Заринскою. Але вона вже стоїть на лижвах, щоб утоптувати стежку Вовковим собакам. Я кажу не тільки за себе самого. Те саме, що я, зробив і Ведмідь. Він теж радий бути батьком її дітей і назбирав задля цього багато хутра. Я кажу за всіх молодих мисливців, що ще не мають дружин. Вовки завше голодні. Завше вони беруть краще м'ясо на полюванні. А Крукам лишаються покидьки.

Онечки сидить Гукла, — мовив далі він і безжально показав на дівчину-каліку. — В неї ноги зігнуті, як бере-

зові перетинки в човні. Вона не може ані дрова збирати, ані зносити впольовану здобич. Чи ж Вовки її вибрали?

— Правда! Правда! — загукали індіани.

— А онде Мойрі. Злий дух перекосив їй очі. Навіть діти лякаються, як побачать її; кажуть, що сам ведмідь уступається їй з дороги. То вибрали її Вовки?

Знов грізно залунали схвальні вигуки.

— Там сидить Пішет. Вона не чує моєї мови. Вона ніколи не чує пташиного співу, голосу свого чоловіка, щибету своєї дитини. Вона перебуває в Білій Тиші. Хіба Вовки хоч глянули на неї? Ні! Вони беруть найкращу дичину, а нам лишається послід. Браття, так далі не повинно бути! Не пустимо більше Вовків до нашого вогнища. Час настав.

Пурпурове, зелене й жовте полум'я північного сяйва запалило небо від обрію до обрію. А Лис, підвівши голову і руки знявши, дійшов найвищої нестями:

— Гляньте! Духи наших батьків повстали, і цієї ночі великі події стануться!

Він відступив, і мисливці виштовхнули наперед ще одного засоромленого юнака. Цей був на голову вищий за інших, а голі груди ніби навмисне дражнили мороз. Юнак не знав, як почати, й переступав з ноги на ногу. Слова не йшли у нього з вуст, і він ще більше бентежився. На обличчя йому лячно було глянути: певне, колись його понівечило якимось нещадної сили ударом. Нарешті він луснув себе кулаком у груди, що загули, як бубон, і голос його загримів, як прибій у печері на березі океану.

— Я Ведмідь, Срібне Вістря, й син Срібного Вістря. Ще коли в мене голос був дзвінкий, як у дівчини, я вбивав рись, лося й оленя; коли він загучав, як крик росوماхи в пастці, я перейшов Південні гори й забив трьох чоловіків з Білої річки, коли ж він став такий, як рев річки Чінука, я зустрів ведмедя грізлі й не вступився йому з дороги.

Він замовк і торкнувся рукою страшних шрамів на обличчі.

— Я не такий красномовний, як Лис. Мій язик замерз, як ота річка. Я не вмію просторікувати. В мене мало слів. Лис сказав, що цієї ночі великі події стануться. Мова плине з його язика, як весняні струмки, але він не щедрий на вчинки. Цієї ночі я битимуся з Вовком. Я заб'ю його, й Заринска сидітиме коло мого багаття. Так сказав Ведмідь.

Навкруги Відлюдька Макензі знявся пекельний галас, але він не поступався. Розуміючи, що на малій відстані рушницю не скористаєшся, він непомітно пересунув наперед обидва револьвери, щоб вони були напихваті, і тримав рукавиці тільки на кінчиках пальців. Він знав, що нема надії на рятунок, коли нападуться на нього всі разом, проте ладен був померти, як і похвалявся, міцно зціпивши зуби на горлі у ворога. Але Ведмідь зупинив своїх товаришів, одштовхуючи найпалкіших страшним кулаком. Коли галас почав затихати, Макензі глянув на Заринску. Вона була чудова: нахилилася вперед на своїх лижвах, уста ледь розтулені, ніздрі тремтять — немов тигриця, що готується стрибнути. У великих чорних очах її, спрямованих на одноплемінців, світився страх і виклик. Вона була така напружена, що їй дихати забула. Так і скам'яніла, притиснувши одну руку до грудей, а другою міцно тримаючи батога. Та тільки-но Макензі глянув на неї, їй трохи полегшало. Тіло її розпружилося, вона випросталась і відповіла йому поглядом, сповненим безмірного кохання.

Тлінг-Тінег спробував говорити, але гамір заглушив йому голос. Тоді Макензі виступив наперед. Лис роззявив був рота й хотів щось крикнути, але Макензі так люто поглянув на нього, що він одсахнувся і крик той застряг йому в горлі. Його невдачу зустрінуто реготом; тепер індіани втихомирились і стали слухати.

— Брати! Білий чоловік, якого ви прозвали Вовком, прийшов до вас зі щирими словами. Він не брехун, як ескімос, він правду каже. Прийшов, як друг, як той, хто хотів би стати вам за брата. Але ваші чоловіки сказали своє, і час лагідних слів минув. Перш за все я хочу повідати вам, що в шамана брехливий язик, що він не правдивий пророк, і звістка, яку він ознаймив, то не слово Вогненосця. Його вуха глухі на голос Крука, він з власної голови тче хитрі вигадки, а вас бере за дурнів. Він не має жодної сили. Коли вам доводилося вбивати собак і їсти, коли ви напихали собі шлунки невичиненими шкуруми й шматками з мокасин, коли помирали старі чоловіки й старі жінки, коли помирали діти коло висхлих материних грудей, коли землю вашу огорнув морок і ви гинули, як лосось без води, коли вас опав голод, то чи послав шаман щастя вашим ловцям? Чи напхав він м'ясом черева ваші? Кажу вам ще раз — шаман не має жодної сили. Дивіться, я плюю йому межі очі!

Люди, хоча й жахнулися на таке блюзнірство, та не заревли. Деякі жінки полякалися, але чоловіки схвильовано чекали чуда. Всі дивилися на шамана й Макензі. Жрець зрозумів, що настала переломна хвилина, відчув, що його влада хитається, і хотів був озватися, але Макензі, люто дивлячись на нього, звів кулака й підступив ближче. І шаман злякався. Макензі зневажливо зареготався й повів далі:

— Ну й що? Чи вразило мене громом? Чи спалила мене блискавка? Чи попадали зорі з неба й роздушили мене? Тьху! Про цього пса я вже не буду говорити. Тепер скажу про свій народ, наймогутніший з усіх народів, що панує в цілому світі. Спочатку ми полюємо поодинці, от як я полюю. Потім ми полюємо зграями. Нарешті, як стадо оленів, проходимо по всій землі. Ті, кого ми беремо до своїх осель, живуть, а хто не хоче — гине. Заринска — гарна дівчина, повна життя й сили, з неї буде добра Вовча мати. Ви можете вбити мене, та все ж вона буде Вовчою матір'ю, бо моїх братів багато, і вони прийдуть слідами моїх собак. Слушайте, який закон у Вовків: коли хто позбавить життя одного Вовка, то за це головою накладуть десятеро. Багато племен уже заплатили таку ціну, а багато ще платитимуть.

А тепер я поговорю з Лисом і Ведмедем. Здається, їм до вподоби дівчина. Так? Але ж гляньте, я купив її. Тлінг-Тінег спирається на мою рушницю. Інші дари за дівчину лежать біля його багаття. Однак я буду чесний з ними. Лисові сухо в роті від довгої промови, і я дам йому п'ять великих папуш тютюну. Нехай йому рот зволожиться, щоб він міг досхочу галасувати на раді. Ведмедя я дуже поважаю і дам йому два укривала, борошна двадцять мірочок і тютюну вдвоє більше проти Лиса, а якщо він піде зі мною через Східні гори, то я дам йому таку саму рушницю, як Тлінг-Тінегові. А якщо він не хоче? Добре! Вовк уже втомився говорити. Він тільки ще раз нагадає вам закон: коли хто позбавить життя одного Вовка, то за це головою накладуть десятеро.

Макензі усміхнувся й відійшов на своє місце, але на серці йому було неспокоїно. Стояла ще темна ніч. Дівчина підійшла до нього й похапцем розповіла, до яких хитрощів удається Ведмідь у бійці на ножах. І Макензі уважно її вислухав.

Отже, вони будуть битися. Зараз десятки мокасинів розширили майданчик біля вогнища. Багато мовилося про шаманову поразку. Дехто казав, що він лише не захтів показувати своєї сили, але інші згадували минулі випадки й згоджувалися з Вовком. Ведмідь вийшов на середину майданчика, вийнявши з піхов мисливського ножа російської роботи. Лис зауважив, що Макензі має револьвери; тоді той зняв пояса й надів на Заринску і так само звирив їй і рушницю свою. Дівчина похитала головою — мовляв, вона не вміє стріляти, бо ж рідко доводилося жінці мати в руках такі коштовні речі.

— Тоді, якщо небезпека надійде до мене ззаду, голосно гукни: «Мій мужу!» Ні, отак: «Мій мужу!»

Він засміявся, коли вона проказувала незнайомі англійські слова, вщипнув її за щоку й увійшов у коло. Не лише зростом і поставою переважав його Ведмідь, але й Ведмедів ніж був довший на добрих два дюйми. Відлюдькові Макензі траплялося вже на своєму віку ставати віч-на-віч із супротивником, отож він знав, що перед ним стоїть справжній чоловік. Однак він аж стрепенувся, побачивши блискучу крицю, і в жилах швидше запульсувала гаряча кров його предків.

Не раз заганяв Ведмідь Відлюдька то до краю вогнища, то в глибокий сніг, але потім, ступінь по ступневі, наче вправний боксер, він знову вертався насеред поля. Ніхто не заохочував його, тимчасом як супротивника підбадьорювали хвалою, порадами, осторогами. Але Макензі міцніше стискав зуби, коли дзвеніли ножі, черкаючи один об одного, і, свідомий своєї сили, натискав або боронився цілком спокійно. Спочатку він почував жаль до свого супротивника, але той жаль зник перед первісним інстинктом самооборони, а потому цей інстинкт перетворився на жадобу вбивства. Десять тисяч років цивілізації спали з нього, і він став печерним чоловіком, що б'ється за самицю.

Двічі він штрикнув Ведмедя, одскочивши непошкоджений, але втретє не умякнувся, і вони зітнулися: кожен вільною рукою вхопив за озброєну руку ворога. Тоді тільки Макензі відчув страшенну силу свого супротивника. Його м'язи болісно напружились, аж вузлами взялися, жили й тужні мало не рвалися з натуги, а вістря з російської криці полискувало ближче й ближче. Він спробував відірватися від супротивника, але цим тільки нашкодив собі. Коло людей, у хутра затушкованих, усе вужчало; кожен прагнув

побачити останній удар. Та враз Макензі спритно відхилився трохи набік і вдарив свого супротивника головою. Ведмідь мимоволі похитнувся й утратив рівновагу, а Макензі швидко підставив йому ногу і, подавшись уперед усією своєю вагою, турнув супротивника за коло глядачів у глибокий сніг. Ведмідь виборсався із снігу й кинувся назад на бойовище.

— О мій мужу! — голос Зарински задзвенів, попереджаючи про небезпеку.

На звук спущеної тятиви Макензі пригнувся до землі, й стріла з кістяним вістрям пролетіла над ним, влучила Ведмедеві в груди, і той з розгону впав на нього. Але за мить Макензі скочив на ноги. Ведмідь лежав нерухомо, а по той бік вогнища стояв шаман і накладав другу стрілу.

Макензі схопив важкого ножа за кінчик леза і рвучко метнув його. Ніж, блискавкою майнувши над багаттям, аж по самий держак вгородився в горло шаманові. Той захитався і впав у жар на вогнище.

Клац! Клац! — Лис ухопив рушницю Тлінг-Тінегову і даремне намагався загнати набій у цівку, але, почувши, як зареготався Макензі, випустив її.

— Виходить, Лис ще не навчився гратися цією цяцькою? Він ще жінка. Ходи сюди! Я тебе навчу.

Лис вагався.

— Ходи, кажу!

Лис підступив невпевнено, як набитий собака.

— Ось так і так. І все! — Набій став на своє місце і, звівши курка, Макензі приклав рушницю до плеча.

— Лис сказав, що цієї ночі відбудуться великі події, і сказав правду. Великі події відбулися, та Лисова в них участь була нікчемна. Чи Лис і досі хоче взяти Заринску до свого намету? Хоче піти слідом за шаманом і Ведмедем? Ні? Гаразд!

Макензі зневажливо відвернувся й витяг ножа шаманові з горла.

— Може, хто інший з молодих мисливців цього хоче? Якщо є такі, то Вовк кластиме їх по двоє й по троє, доки не лишиться жодного. Немає? Гаразд. Тлінг-Тінегу, я дарую тобі цю рушницю вдруге. Якщо тобі доведеться мандрувати на Юкон, то пам'ятай, що там завжди буде для тебе місце й багато їжі біля Вовкового багаття. Ніч уже, бачу, обертається на день. Я йду, але можу вернутися. Тож не забудьте про Вовчий закон!

Макензі підступив до Зарински, а індіяни дивилися на нього, наче на якусь надприродну істоту. Дівчина стала на чолі запрягу, й собаки рушили. За кілька хвилин їх поглинув примарний ліс. Макензі стояв непорушно, потім і собі нап'яв лижви, щоб іти за ними.

— А Вовк забув про п'ять великих папуш?

Макензі сердито обернувся до Лиса, але раптом йому стало смішно.

— Я дам тобі одну маленьку папушу.

— Це вже як сам Вовк знає,— покірно мовив Лис, простягаючи руку.

Здоровило Джім Белден і гадки не мав, до чого призведуть його цілком невинні слова про те, що зерняста крига «досить-таки дивна штука». Так само й Лон Мак-Фейн не уявляв собі наслідків, сказавши, що донна крига ще дивовижніша штука. Не уявляв і Бетлз, котрий відразу почав сперечатися, буцімто немає ніякої донної криги. То просто вигадка, аби людей лякати.

— І це ти мені кажеш таке! — обурився Лон.— Пробувши в цих краях стільки років! А ще не раз їв зі мною з одного казанка!

— Таж це безглуздя,— правив своєї Бетлз.— Адже вода тепліша за лід...

— Не велика різниця, як його проломити.

— А все ж тепліша, бо не замерзла. А ти кажеш, що вона замерзає з дна.

— Я кажу лиш про донну кригу, Девіде, лише про донну кригу. Хіба ж тобі не лучалося такого: пливеш річкою, вода прозора, як скло, і раптом, наче хмара найде на сонце,— крижинки, немов бульбашки, починають зринати, і вмент вздовж і впоперек річка побіліє, ніби земля під першим снігом.

— Еге, не раз лучалося, як я, було, задрімаю коло стерна. Тільки що крига в мене завжди йшла з сусіднього рукава, а не з дна зринала.

— А насправжки ніколи не бувало?

— Не бувало. І ти такого не бачив. Це ж безглуздя. Хай інші скажуть.

Бетлз звернувся до всіх, що сиділи навколо грубки, але нікому не хотілося встрявати в їхню суперечку.

— Чи безглуздя, чи ні, але правда. Торік восени ми з Ситкою Чарлі бачили таке видиво, як пливли річкою

через пороги, знаєш, там, коло Форту Сподівань. Була звичайна осіння година, сонце поблискувало на золотих модринах і на тремтячих осокорах, на воді мерехтіли брижі, хоч із Півночі вже насувався голубий зимовий туман. Ти й сам гаразд знаєш, як то буває. Край берегів уже понамерзає, та й у вирах кружляють чималі крижини, повітря дзвенить та іскриться, і ти відчуваєш, що з кожним віддихом набираєшся нової сили. Отоді, голубе, світ робиться малий, і починають свербіти п'яти до мандрів.

Про що ж я казав? Ага, отож гребли ми, криги ніде й сліду не було, лише у вирах, коли це індієнин підвів весло й гукає: «Лоне Мак-Фейн! Глянь униз! Я чув про таке, але ніколи не сподівався побачити навіч!» Ти знаєш, що Ситка Чарлі так само, як і я, не в цій стороні народився, а тому ми обидва не бачили такого. Кинули ми гребти, поскилялися над облавками і вдивляємось у блискучу воду. Мені та картина нагадала час, коли я жив з ловцями перлів і бачив коралові береги, що виростають, неначе сади, під водою. То була донна крига, вона чіплялася й наростала китицями на кожній скелі, як ті білі корали.

А потім було ще цікавіше. Скоро ми минули пороги, вода стала як молоко й укрилася зверху маленькими кружальцями, так, ніби риба перій підіймається вгору навесні або як іде дощ. То зринала донна крига. Праворуч, ліворуч, куди не кинеш оком,— всюди вода була вкрита тією кригою. Човен плив, наче в густій каші, вона обліпила весла, як клей. Скільки переїздив я пороги перед тим і після того, але ніколи не бачив ані подоби. Раз за життя трапилось мені таке видовисько.

— Кажи, кажи! — сухо кинув Бетлз.— Думаєш, я повірю твоїм теревеням! Мабуть, щось не гаразд у тебе і з очима, і з язиком. А може, повітря так вплинуло тоді на вас?

— Але ж я бачив ту кригу на власні очі, і коли б тут був Ситка Чарлі, то й він би посвідчив, що це правда.

— Проте факти є факти, їх не обминеш. Це не природно, щоб вода замерзала з глибини.

— Але ж я на власні очі...

— Не гарячкуй так,— уговкував його Бетлз.

Однак Лон Мак-Фейн, запальний, як і всі кельти, вже кипів гнівом.

— То ти не віриш?

— Коли ти вперся, як віслук, то скажу тобі, що таки не вірю. Я вірю насамперед природі й фактам.

— Виходить, я брехун? — погрозово мовив Лон. — Може, спитаєш у своєї жінки-сивашки й переконаєшся, що я кажу правду.

Бетлз несподівано спалахнув люттю. Ірландець нехотячи образив його, бо Бетлзова дружина була напівбіла, дочка російського торговця хутром, і він повинчався з нею в православній місії в Нулато, за тисячу миль звідси в пониззі Юкону, тому вона належала до вищої касті, ніж звичайні тубільні жінки-сивашки. Це вже були тонкощі, і їх могли збагнути лише північні шукачі пригод.

— Авжеж, брехун, — відповів він злісно.

Ту ж мить Лон Мак-Фейн кинув його об землю. Чоловіки, що сиділи коло грубки, посхоплювалися й розборонили їх.

Бетлз підвівся, втираючи кров з уст.

— Я ніколи не лишаюся боржником. Не думай собі, що й цього разу я не розквітаюсь.

— Мене ще зроду ніхто не називав брехуном, — була чемна відповідь. — І хай мене дідько вхопить, коли я не допоможу тобі розквитатися зі мною будь-яким способом.

— У тебе й досі той тридцять вісім на п'ятдесят п'ять? Лон потакнув.

— Ти б добув собі кращий калібр. А то мій револьвер попробував в тобі такі дірки, як горіхи.

— Не бійся. Мої кулі хоч і мають м'які носики, зате б'ють влучно і вилітають з другого боку сплюснені в кружечок. А коли я матиму приємність бути до твоїх послуг? Біля ополонки гарне місце.

— Не погане. Будь там рівно за годину, тобі не доведеться довго чекати на мене.

Обидва надягли рукавиці й вийшли з поста, дарма що товариші вмовляли їх помиритися.

Почалося все з дрібниці, однак у таких упертих і запальних людей дрібниці швидко розростаються у велику образу. Окрім того, в ті часи ще не здогадалися розморожувати ґрунт і добувати золото взимку, тож люди з Сорокової Милі, замкнені в таборі тривалою арктичною зимою, робилися обважнілі від переїдання й примусових лінощів і такі дражливі, як бджоли в кінці літа, коли вулики переповнені медом.

У Північній Країні тоді ще не існувало правосуддя. Кінна поліція теж була справа майбутнього. Кожен сам міряв образу й визначав кару, залежно від того, як вона йому до-

пекла. Рідко коли громада втручалася в такі справи, і ніколи за всю похмуру історію табору на Сороковій Милі не порушувано восьмої заповіді.

Здоровило Джім Белден поспішно скликав раду. Відлюдька Макензі настановили головувати й відрядили посланця до панотця Рубо, щоб і той прийшов на допомогу. Вони розуміли, що становище їхнє парадоксальне. Можна було втрутитися й не допустити до побдинку, однак це суперечило б їхнім власним поглядам, хоч їм і дуже хотілося, щоб товариші не стрілялися. З одного боку, їхня простацька давня етика визнавала право кожного ударом відплачувати за удар, але ж вони ніяк не могли погодитися на те, щоб двоє добрих товаришів, таких, як Бетлз і Мак-Фейн, зійшлися в смертному герці. Теоретично вони вважали за боягуза того, хто уникає бою, коли йому виклик кинуто; проте як самі зіткнулися з такою справою, то не хотіли, аби вона дійшла кінця.

Зненацька нараду було перервано. Надворі зарипіли мокасини, почувся крик, а тоді постріл револьвера. Двері шпарко відчинилися, й увійшов Мелмют Кід, весело поблизкуючи очима. В руці він тримав кольта, з якого ще курився дим.

— Поклав на місці.— Він замінив порожню гільзу й додав: — Твого собаку, Відлюдьку.

— Жовте Ікло? — спитав Макензі.

— Ні, того клаповухого.

— До біса! Таж він був здоровий!

— Вийди подивися.

— А врешті, воно й краще. Я таки боявся, що він заслабне. Сьогодні вранці вернувся Жовте Ікло і добряче покусав його, та й мене мало не повдовив: кинувся на Заринску, але вона метнула йому спідницею межі очі й викрутилася. Тільки того, що порвала спідницю та добре викачалася в снігу. А він знов забіг до лісу. Гадаю, що вже не вернеться. В тебе теж загинули які-небудь собаки?

— Один, найкращий з усього запрягу. Шукум. Сьогодні вранці почав кидатися на всіх, але не наробив багато лиха. Напав на собак Ситки Чарлі, і вони розтягли його по всьому шляху. А тепер двоє з них сказилося і втекло; як бачиш, він зробив своє. Коли ми чогось не вигадасмо, то до весни лишиться мало собак.

— І людей теж.

— Як то? З кимось сталося лихо?

— Бетлз і Мак-Фейн посперечалися, а тепер зійдуться біля ополонки, щоб докінчити суперечку.

Йому докладно розповіли пригоду. Мелмют Кід звик, що товариші його завжди слухаються, і взявся владнати цю справу. Він швидко вигадав, як виплутатися з халепи, і пояснив свій план товаришам; ті пообіцяли неодмінно виконати всі його настанови.

— Отже, ви бачите,— закінчив він,— що ми не позбавляємо їх змоги битися, а однак я гадаю, що вони самі не захочуть, як зметикують, до чого йдеться. Життя — то гра, а люди грачі. Вони гратимуть на все, коли є хоч один шанс на тисячу виграти. Але позбавте їх того одного шансу, й вони не гратимуть.

Він удався до начальника поста:

— Відмірай-но мені три сажні найкращого півдьюмового манільського мотуза. Ми встановимо такий предедепт, що люди Сорокової Милі повік будуть його пам'ятати,— пророкував Кід. Потім, обкрутивши мотуза навколо руки, повів своїх товаришів до ополонки якраз вчасно, щоб зустріти супротивників.

— Яке, в чорта, він мав право приплутувати до цієї справи мою дружину? — заgrimів Бетлз, коли товариші спробували вмовити його.— Це зовсім ні до чого не приходилося,— заявив він рішуче.— Це зовсім ні до чого не приходилося,— проказував він раз у раз, ходячи сюди й туди та піджидаючи Лона Мак-Фейна.

У Лона ж Мак-Фейна обличчя палало, а рот не ступався: він зухвало кидав виклик церкві.

— Коли так, панотче,— кричав він,— коли так, то я залюбки загорнуся в полум'яну ковдру й ляжу на постіль з жару. Але ніхто не скаже, що Лонові Мак-Фейну завдали брехні, а він облизнувся й навіть вухом не повів! І не треба мені вашого благословення. Я хоч і неотесаний, але серцем відчуваю, що добре, а що зле.

— Таж це не серце, Лоне,— зауважив панотець Рубо,— це гординя спонукала тебе підняти руку на свого ближнього.

— Це вже ваші французькі вигадки,— відказав Лон. І потім, повертаючись іти, спитав: — А ви відправите панахиду, коли мені не пофортунить?

Але священик тільки всміхнувся. Він і собі повернувся й рушив у напрямі білої замерзлої річки. До ополонки провадила втоптана стежка із ступінь завширшки. Обабіч

лежав глибокий, пухкий сніг. Люди йшли один за одним, мовчки, а священик у чорній сутані надавав походіві урочистого, похоронного вигляду. Як на Сорокову Милю, то це був теплий зимовий день; обважніле небо нависло низько над землею, а живе срібло показувало незвичний рівень — двадцять градусів під нулем. Але це тепло не тішило. Навіть високо вгорі вітер ані кивав, і хмари зависли нерухомо, похмуро, віщуючи ранній снігопад. А байдужа земля, скована зимовою сплячкою, не готувалася його зустрічати.

Коли прийшли до ополонки, Бетлз, походжаючи, очевидно, знов мовчки обмірковував сварку, бо на закінчення вигукнув своє: «Це зовсім ні до чого не приходилося!» А Лон Мак-Фейн похмуро мовчав. Гнів так душив його, що він не міг говорити.

А все ж у ті хвилини, коли вони не думали про сварку, то обоє дивувалися на своїх товаришів. Вони сподівалися, що їм чинитимуть опір, і ця мовчазна згода ображала їх. Здається, можна було більшого сподіватися від близьких людей, і обидва в душі почувалися наче скривдженими й обурювалися тим, що стільки друзів без єдиного слова протесту вийшли подивитися, наче на свято, як вони стрілятимуть один одного. Видно, небагато вони були варті в громаді. Яюсь дивно поводитися їхні товариші, аж не вірилося.

— Станьмо спина до спини, Девіде. Чи досить буде п'ятдесяти кроків, чи, може, подвоїти відстань?

— Досить,— хижо відрубав Бетлз.

Але новий манільський мотуз, що був не на видноті, а так собі недбало обкручений на руці в Мелмюта Кіда, привабив меткий ірландців погляд і сповнив його тривогою.

— А нащо тобі мотуз?

— Швидше! — Мелмют Кід глянув на свого годинника.— У мене дома повна піч хліба, і я не хочу, щоб він запався. Та й ноги мені мерзнуть.

Інші чоловіки, хто як, теж виявляли свою нетерплячку.

— Але ж нащо цей мотуз, Кіде? Він зовсім новий, хіба ж твій хліб такий важкий, щоб витягати його мотузом?

Бетлз цю хвилину озирнувся. Панотець Рубо, що саме розкумекав, до чого йдеться, затулив рота рукавицею, ховаючи посмішку.

— Ні, Лоне, це мотуз на людину.— Мелмют Кід, як треба, вмів справити враження.

— На яку людину? — Бетлз теж зацікавився мотузом.

— На другу людину.

— Яку ще другу?

— Слухай, Лоне, і ти теж, Бетлзе! Ми обміркували вашу дрібну сварку й ось що вважали. Спиняти вас ми не маємо права...

— Ще б пак!

— І не збираємося. Зате можемо зробити інше... і зробимо. Зробимо так, щоб цей поєдинок не повторився в історії Сорокової Милі, щоб він став за приклад для всіх чечачо, що простують сюди Юконом. Хто залишиться живий, того повісимо на найближчому дереві. А тепер гайда!

Лон недовіриливо усміхнувся, а потім обличчя йому проясніло.

— Мір'яй, Девіде, п'ятдесят кроків, тоді обернемося і стрілятимемо, доки один з нас упаде мертвий. Сумління не дозволить їм таке зробити. Той янкі нас тільки лякає.

Він рушив, задоволено всміхаючись, але Мелмют Кід спинив його:

— Лоне! Давно ти мене знаєш?

— Та вже давненько.

— А ти, Бетлзе?

— П'ять років буде в червневу повідь.

— Ну, а чи пригадуєте ви такий випадок, щоб я не дотримав слова? Чи, може, від інших чули про таке?

Обидва похитали головами, намагаючись зрозуміти, до чого воно йдеться.

— Значить, на моє слово можна покластися?

— Як на боргове зобов'язання, — мовив Бетлз.

— Воно таке ж певне, як надія на спасіння душі, — швидко додав Лон Мак-Фейн.

— Ну, то слухайте! Я, Мелмют Кід, даю своє слово, — а ви знаєте, чого воно варте, — коли скінчиться поєдинок, то не мине й десяти хвилин, як той, хто живий лишиться, повіситься на мотузі. — Він відступився назад, як колись, може, відступився Пілат, умивши руки.

Люди з Сорокової Милі стояли мовчки. Небо спустилося ще нижче, сиплячи на землю кристалічну хмару сніжників — маленькі геометричні фігурки, прекрасні й ефемерні, як подих, що їм, однак, судилося існувати аж до повороту сонця з південної мандрівки. І Бетлзові, і Лонові не раз доводилося ризикувати, ризикувати з прокльонами або з жартом на устах, але з непохитною вірою в Щасливий Випадок. Проте в цій грі такого Випадку не могло бути.

Вони вдивлялися в Кідове обличчя, але це було все одно, що вдивлятися в обличчя сфінксове. Минали напружені хвилини, і їм дедалі дужче хотілося заговорити. Нарешті собаче виття порушило тишу; воно долинало звідти, з Соркової Милі. Сумне виття гучнішало, воно аж серце роздирало, а тоді довгим скиглінням завмерло в далечині.

— А хай тобі трясця! — Бетлз підвів коміра своєї куди-ни й безпорадно озирнувся навкруги.

— Слану гру закрутив ти, Кіде! — вигукнув Лон Мак-Фейн.— Усі прибутки закладові, й анічогісінько гравцеві. Сам диявол не вигадав би такої штуки, і хай мені грець, як я вплутаюсь у неї.

Коли мешканці Соркової Милі видалися на вкритий льодом берег вирубаними в кризі східцями, а потім ішли вулицею до поста, то дехто, ніби кашляючи, тамував сміх, а дехто підморгував, удаючи, що струшує сніг, який налип на віях. Але собака завив протягло й погрозило вже десь ближче. За рогом зойкнула якась жінка й гукнула: «Він сюди біжить!» Потім до гурту прискочив якийсь індіанський хлопець та кілька зляканих собак, що мчали так, наче за ними сама смерть гвалася. Слідом біг Жовте Ікло, маючи найжаченою шерстю, як сіра блискавка. Всі, окрім янкі, сипонули врозтіч. Індіанський хлопець спіткнувся й упав. Бетлз спинився, схопив хлопця за полу й кинувся до стосу дров, куди вже видряпалися інші чоловіки. Жовте Ікло вернувся назад, переслідуючи якогось пса. Той пес, не скажений, але збожеволілий зі страху, втікаючи, збив Бетлза з ніг і помчав угору вулицею. Мелмют Кід вистрілив у Жовте Ікло. Скажений собака перекрутився в повітрі, впав на спину, тоді знову скочив на ноги й одним стрибком здолав півдороги до Бетлза. Але не досяг його.

Бо Лон Мак-Фейн зіскочив зі стосу дров і схопив собаку на льоту. Вони покотилися; Лон, випроставши руку, тримав собаку за горло, щоб уберегтися від смердючої слини, що бризкала йому в обличчя. Тоді Бетлз, з револьвером у руці, вигодивши слухну мить, спокійно поклав край боротьбі.

— Оце була чесна гра, Кіде,— зауважив Лон, підводячись і струшуючи сніг з рукавів.— І я узяв своє.

Увечері, тимчасом як Лон Мак-Фейн, надумавши вернутися в лоно церкви, простував до хатини панотця Рубо, Мелмют Кід довго розмовляв про цю дрібну подію.

— Невже ти б зробив таке? — чіплявся до нього Макензі.— Якби вони здумали стрілятися?

— Хіба я коли порушував своє слово?

— Та ні, не в тім річ. Відповідай на запитання. Чи зробив би?

Мелмют Кід підвівся й сказав:

— Відлюдьку, я сам себе весь час питаю про це.

— Ну й що?

— Та ось і досі не знаю, що відповісти.

Коли людина мандрує в далеку країну, їй доводиться забувати чимало з того, до чого вона звикла, і пристосовуватися до нових життєвих обставин. Вона мусить відмовитися від колишніх ідеалів, зректися колишніх богів, а часто й переробити закони моралі, що досі керували її поведінкою. Тому, хто має протейську* здатність принатурюватися, новина такої зміни може навіть бути за джерело втіхи; але тому, хто вже затвердів у звичках, присвоєних змалку, гніт іншого оточення — нестерпучий; він страждає тілом і душею серед нових обмежень і ніяк не годен їх збагнути. Це страждання раз у раз дається знаки, штовхає людину на злочини й призводить до всілякого лиха. Тому, хто не може призвичаїтись до нових умов життя, краще повернути до своєї країни; якщо він загається, то неодмінно загине.

Людина, що скидається вигод старої цивілізації заради юної дикості і первісної простоти Півночі, може сподіватися талану оберненопропорційно до кількості та якості своїх безнадійно вкорінених звичок. Вона незабаром виявить, коли взагалі на щось здатна, що матеріальні вигоди важать менше. Легко змінити добірні страви на грубу їжу, зграбні шкуратяні черевики на м'які безформні мокасини, пухову постіль — на снігову. Але дуже важко навчитися належно ставитись до всіх речей, і особливо до своїх товаришів. Чемність звичайного життя така людина мусить змінити на альтруїзм, поступливість і терпимість. Так, і тільки так може вона здобути коштовну перлину — справжню дружбу. Не конче казати: «Дякую», — вона мусить довести свою вдячність вчинками. Радше б мовити, вона мусить заступити слово — вчинком, а букву — духом.

Як тільки чутка про арктичне золото дзвоном пішла по всьому світі й принада Півночі захопила серця людей,

Картер Везербі покинув своє тепленьке місце в конторі, переписав половину заощаджень на жінку, а за решту купив усе потрібне до подорожі. З натури він не був романтик, комерційна неволя задавила в ньому всі високі поривання,— просто він утомився від буденної мотанини й хотів раз добряче ризикнути, сподіваючись, звісно, на відповідні прибутки. Він так само, як багато інших дурнів, понехтував старими, випробуваними дорогами, що ними піонери Півночі мандрували вже років з двадцять, і поспішив навесні до Едмонтону, де, на своє нещастя, прилучився до одного гурту шукачів золота.

Власне, нічого надзвичайного не було в тій компанії. Метою її, так само, як і всіх інших гуртів, був Клондайк. Але шлях, що ним вона поклала собі йти до тієї мети, забивав дух навіть найодважнішим тубільцям, які змалку звикли до лихих примх Північного Заходу. Здивував той шлях навіть Жака Батіста, сина індіанки з племені чіпева й заволоки француза (його перший крик пролунав у вігвамі з оленьчих шкур на північ од шістдесят п'ятої паралелі, і його вгамовували смачною куклюю з сирого сала). Хоча він і найнявся за провідника й згодився довести їх аж до вічного льоду, але зловісно хитав головою, коли в нього питали поради.

А нещаслива зірка Персі Касферта, мабуть, саме тоді сходила, бо він теж прилучився до цієї компанії аргонавтів. Він був звичайна собі людина, мав солідний рахунок у банку і таку ж саму солідну освіту, а цим багато сказано. Йому не було жодної рації вплутуватися в ту авантюру, аніякісінької, якщо не брати на увагу його надмірної сентиментальності. Помилково вважав він її за справжню романтику та нахил до пригод. Інші люди теж не раз припускалися такої помилки і потім гірко за неї розплачувалися.

Перший подих весни застав гурт на Лосевій річці; скоро зійшла крига, мандрівці рушили вниз, за течією. То була імпозантна флотилія, бо й спорядження мали багато та й провадив її цілий загін лихої слави метисів з жінками й дітьми. День у день надсаджувалися вони на човнах і каное, воювали з комарами та іншою комашнею або ж прили та лаялися, тягаючи човни волоком. Тяжка праця розкриває людську душу аж до самої глибини; і не встигли вони поминути озера Атабаску, як кожен із того гурту виявив свою правдиву натуру.

Картер Везербі й Персі Касферт обидва були буркуні й ледарі. Кожен з них більше скаржився на різні невидги, ніж увесь гурт укупі. Ані разу не запропонували вони своїх послуг, хоч у таборі було повно всякої дрібної роботи. Чи то малося відро води принести, чи зайвий оберемок дров нарубати, чи посуд перемити та перетерти, чи щось пошукати серед речей — зараз ті нікчемні паростки цивілізації знаходили в себе звихи або нариви, що їх треба було негайно лікувати. Вони перші лягали спати, коли ще була сила нескінченної роботи; останні вставали вранці, коли вже всю роботу перед дорогою попорано, а сніданок ще не починався. Вони перші сідали їсти, проте були останні, коли доводилося готувати страву. Перші загарбували кращі шматки й останні помічали, що захопили чужу пайку. Гребучи веслами, вони примудрялися лиш черкати воду, а човен плив собі за течією. Вони гадали, що ніхто того не завважує, але товариші лаяли їх нишком і щодали більше ненавиділи, а Жак Батіст одверто глузував з них і проклинав з ранку до вечора. Але Жак Батіст не був джентльмен.

Коло Великого Невільничого озера вони закупили собак із Гудзонової затоки, і човни ще глибше занурилися в воду під тягарем сушеної риби й пемікана *. Та все одно бистрі води Макензі легко понесли їх до просторів Безплідної Землі. Дорогою вони обстежували кожен струмок, що давав хоч якусь надію, але золота мара тікала від них далі й далі на північ. Біля Великого Ведмежого озера, пригнічені звичайним страхом перед невідомими землями, провідники почали тікати. А у Форті Доброї Надії останні з них і найвідважніші повернули свої човни проти небезпечної течії, згинаючись під опором кодоли. Зостався самий Жак Батіст. Хіба ж він не пообіцяв мандрувати аж до вічного льоду?

Тепер вони дедалі частіше зверталися до брехливих карт, що їх накреслено здебільше на підставі чуток. Знали, що треба поспішати, бо вже минуло літнє сонцестояння й насувала арктична зима. Обійшовши понад берегом затоку, де Макензі вливалася в Льодовитий океан, вони повернули до гирла річки Літл-Піл. Потім почалася тяжка дорога проти води, і обидва ледарі поводитися ще гірше, ніж досі. Мусили тягти човни на кодолах, штовхати жердинами й переносити через пороги та переправи, — цих тортур було досить, щоб викликати в одного глибоку огиду до ризи-

кованих учинків, а другому промовисто показати, чим насправді є пригодницька романтика. Одного разу вони збунтувались, але коли Жак Батіст почав їх лаяти останніми словами, вони принишкли, мов хробаки. Тоді метис налупцював їх обох, і побитих та скривавлених, поставив до праці. Уперше в житті їм довелося скуштувати твердої руки.

Залишивши свої човни коло верховин річки Літл-Піл, вони згаляли решту літа на те, щоб здолати вододіл між Макензі та Вест-Ретом. Невеликий струмок Вест-Рет був притокою річки Поркюпайн, що впадала до Юкону там, де цей великий водний шлях Півночі перетинав полярне коло. Але вони програли в перегонах з зимою: якось їхні плоти застрягли серед товстого шереху, і довелося похапцем вивантажувати все добро на берег. Тої ночі річка кілька разів замерзала й скресала; другого ранку мороз скував її зимовим сном.

— Мабуть, звідси тільки яких чотириста миль до Юкону,— зважив Слоупер, вимірюючи пiгтем великого пальця масштаб на карті.

Нарада, що на ній обидва ледарі тільки нарікали й охкали, вже доходила до кінця.

— Тут був пост Гудзонової затоки, але то давно, не тепер,— сказав Жак Батіст.

Його батько, що служив у Хутряній компанії, колись бував у цих краях і відморозив собі два пальці на ногах.

— Здурів, чи що? — вигукнув хтось із гурту.— Невже більше не буде білих людей?

— Не буде,— впевнено мовив Слоупер.— Проте від Юкону до Доусона всього п'ятсот миль, а звідси близько тисячі.

Везербі й Касферт застогнали в один голос:

— Скільки ще доведеться їхати, Батісте?

Метис на хвилину замислився.

— Якщо працюватимем, як чорти, й ніхто не викручуватиметься від роботи — то десять, двадцять, сорок, п'ятдесят день. А з цими дітьми (він показав на лежнів) нічого певного не знати. Може, тоді аж доїдемо, як пекло замерзне, а може, й ніколи.

Всі відклали лижви й мокасини, що їх наготовляли. Хтось покликав відсутнього товариша, і той з'явився на порозі старої хатини, коло якої вони стояли табором. Та

хатина була такою самою загадкою, як і всі інші сліди людини на безмежних просторах Півночі. Не відомо було, коли й хто її збудував. Дві могили біля входу з високими крем'яними горбиками, може, ховали в собі таємницю тих колишніх мандрівців. Але чия ж рука наклала каміння?

Настала ждана мить. Жак Батіст кинув налагоджувати упряж і прив'язав неслухняного собаку до кілка, заткнутого в сніг. Кухар, мовчки протестуючи проти перерви в роботі, всипав жменю бекону в горщик, де варилися боби, і теж нашорошив вуха. Слоупер підвівся на ноги. Його постать кумедно контрастувала с обома ледарями, на вигляд цілком здоровими. Він був жовтий і виснажений, бо прибився сюди з якоїсь малярійної ями в Південній Америці, але не втратив охоти до мандрів і міг ще працювати, як інші. Важив він, разом із своїм важким мисливським ножем, мабуть, яких дев'яносто фунтів, а сивувате волосся свідчило, що молодощі його вже минули. Везербі або Касферт мали вдсятеро сильніші, аніж у нього, пружні молоді м'язи, а проте їм годі було за ним встигнути. Цілий день Слоупер підбивав дужчих за себе товаришів на тисячомильну подорож, таку страшну й жорстоку, що її ледве може увити собі людина. В ньому втілилася невтомність його раси, а одвічна тевтонська упертість, поєднана з кмітливістю й жвавістю янки, змушувала його тіло коритися духові.

— Всі, хто згоден їхати собаками, як тільки замерзне річка, нехай скажуть — згода.

— Згода! — пролунало вісім голосів. Ті голоси потім не раз проклинали свою долю, долаючи сотні миль тяжкої дороги.

— Хто не згоден?

— Я! — вперше ледарі з'єдналися без жодних компромісів задля особистої вигоди.

— То як же ми зробимо? — спитав Везербі зухвало.

— Більшість, хай вирішує більшість! — загукала решта гурту.

— Я знаю, що наша подорож може не вдатися, коли ви не поїдете, — сказав солодко Слоупер, — але гадаю, як ми добре постараємося, то якось уже дамо собі раду без вас. Що ви на це скажете, хлопці?

Зібрані гучно привітали таку ухвалу.

— Але стривайте, — несміливо почав Касферт, — що ж мені робити?

— Може, поїдеш з нами?

— Ні...

— Ну, то чорт з тобою, роби, що хочеш, яке нам діло!

— Порадись зі своїм слинявим приятелем,— запропонував валькуватий дакотянин, показуючи на Везербі.— Я певен, що коли треба буде куховарити або збирати паливо, він дасть тобі добру пораду.

— Отже, на цьому й станемо! — закінчив Слоупер.— Ми рушаємо завтра і спинимось табором за п'ять миль, щоб перевірити, чи все до ладу, та згадати, чи не забули ми тут чого.

Санки ришлі підкованими крицею полозами, собаки над-ривалися в упряжі, що в ній їм судилося й згинути. Жак Батіст спинився поруч Слоупера глянути востаннє на хатину. З юконського димаря ледь курилося. Обидва ледарі стояли на порозі й дивилися, як рушив гурт.

Слоупер поклав руку метисові на плече.

— Ти чув коли-небудь про кількенійських котів, Жаку? Той покрутив головою.

— Ну то слухай, хлопче. Колись кількенійські коти за-тіяли бійку і билися доти, доки від них не лишилося й слі-ду: ні шкури, ні шерсті, ні пазурів. Ці двоє не люблять працювати. І не будуть працювати. Це вже напевне. Вони залишаються самі в хатині на цілу зиму — дуже довгу, темну зиму. От я й згадав про кількенійських котів.

Француз у Батісті здвигнув плечима, але індіанин у ньому промовчав. Однак порух то був красномовний, він таїв у собі пророцтво.

Спочатку в маленькій хатині все йшло гаразд. Неприємні глузи товаришів зробили Везербі й Касферта свідомими обоюдною відповідальності, що впала на них. Окрім того, роботи було не так багато на двох здорових чоловіків. А відсутність над ними жорстокої руки, тобто бульдога-метиса, ще й додала їм охоти. Спершу кожен намагався випередити другого, і вони виконували дрібну роботу так пильно, що коли б це побачили їхні товариші, які тепер знемагали на Довгому Шляху, то й очі витріщили б з дива.

Клопіт був їм абиякий. З трьох боків хатину оточував ліс, а в ньому палива було невичерпний запас. За п'ять ярдів од дверей текла річка Поркюпайн, і досить тільки

прорубати в її зимових патах ополонку, як маєш джерело кришталєво-чистої і аж боляче холодної води. Але невдовзі й ці нехитрі обов'язки їм вабридли. Ополонка щоразу замерзала, і доводилося довго цюкати кригу сокирою. Невідомі будівники поклали в бічні стіни зрубу довші колоди і спорудили позад хатини комору. Там золотошукачі склали частину своїх припасів. Харчів у коморі виявилось втричі більше, ніж годні були з'їсти тих двоє людей, що мали там жити. Але більшість тієї живності могла додати снаги й зміцнити м'язи, зате не лоскотала смаку. Правда, цукру там було аж надто для двох звичайних чоловіків, але ці двоє були сливе як діти. Вони швидко переконалися, який смачний окріп, добряче підсолоджений цукром, і щедро поливали густим білим сиропом оладки з яблук, і намочували в ньому сухарі. Далі ще й кава, чай, і особливо сушені овочі, дуже багато потребували цукру. Перша суперечка виникла в них з приводу цукру. А то дуже небезпечна річ, коли двоє людей, цілком залежних одне від одного, заходять у сварку.

Везербі любив розводитись про політику, а Касферт, що звик одрізувати купони й ніколи не цікавився громадським добробутом, або нехтував цю тему, або потішав себе різними ущипливими увагами. Але клерк був занадто тупий, щоб оцінити вишукані дотепи, і даремна витрата порохи дратувала Касферта. Він звик сліпити людей своїм блискучим красномовством і мучився через брак слухачів. Для нього то була особиста образа, і він складав вину за це на свого пришелепуватого товариша.

Вони не мали нічого спільного, нічого, що б їх ріднило, — тільки те, що доводилося жити вкупі. Везербі був клерк і за ціле життя не знав нічого, крім своєї канцелярії. Касферт був магістр мистецтв, маляр-аматор, та ще й пробував хисту в письменстві. Один був чоловік нижчого гатунку, який вважав себе за джентльмена, а другий був джентльмен і знав, що він джентльмен. З цього видно, що можна бути джентльменом і не мати бодай найменшого почуття товариськості. Клерк був вульгарний і розпусний, а той — естет, і клеркові безкінечні розповіді про любовні пригоди, здебільша вигадані, впливали на надчутливого артиста, як сморід з каналізаційної канами. Він мав клерка за брудну, некультурну худобину, що їй місце в гною зі свиньми, і казав йому це в вічі; а той у відповідь звав його лемішкою й хрунем. Везербі нізащо в світі не міг би

сказати, що означає «хрунь», але тим словом він осягав свою мету, а це, врешті, головне в житті.

Перебріхуючи на кожній третій ноті, Везербі годинами співав таких пісеньок, як «Бостонський волоцюга», «Вродливий юнга», а Касферт аж плакав з лютості і, не мігши довше терпіти, тікав надвір. Але рятунку не було й там. На морозі довго не вибудеш, а в хатині завбільшки десять на дванадцять ярдів, де стояли нари й груба, стіл та інші речі, двом було тісно. Вже сама присутність одного була особиста образа для другого, і вони понуро мовчали, щораз упертіше й довше. У такі хвилини вони намагалися зовсім не помічати один одного, хоч зрідка то той, то інший скося зиркав на сусіда й зневажливо кривив губи. І кожний про себе дивувався, як це господь бог міг створити того другого.

Роботи було мало, й час спливав страшенно повільно. Від цього вони, звичайно, дедали ледачили. Врешті вони стали мляві, наче сонні мухи, і не хотіли виконувати бодай найменшої роботи. Одного ранку Везербі, знаючи, що його черга варити сніданок, виліз із-під коців і, поки його товариш ще хріп, засвітив каганця та розпалив у грубі. Вода в казанках замерзла, і в хатині не було чим умитися. Але він не став чекати, поки вода відтане, а брудними руками порізав на шматочки бекон і заходився знехотя готувати тісто. Касферт прокинувся й тихцем стежив за ним. Його обурила неохайність Везербі, вони страшенно полаялися й поклали надалі варити кожен окремо. За тиждень і Касферт знехтував ранішнє вмивання, хоч це не завадило йому з'їсти зі смаком сніданок, що він собі зготував. Везербі зловтішно всміхнувся. Згодом вони цілком занехаяли дурну звичку вмиватися щоранку.

Коли запас цукру та інших ласощів почав меншати, то кожен з них, боячись, щоб другий не з'їв більше за нього, став просто обжиратися. Це вадило не тільки ласощам, а й людям. Без свіжої городини й без руху кров їхня захиріла, і тіло вкрила огидна, червоняста висипка. Але вони не хотіли помічати тієї остороги. Потім у них почали пухнути м'язи й суглоби, тіло почорніло, а рот, ясна й губи неначе вкрилися густою сметаною. Нещастя не зближувало їх, навпаки, кожен зловтішно слідкував, як з'являлися в другого признаки скорбуту.

Ім стало байдуже, що вони брудні і втратили всяку пристойність. Хатина зробилася як хлів, постелі ніколи не

перестелялися, ялинове гілля на них ніколи не мінялося. А все ж вони мусили вилізати з-під коців, хоч як їм того й не хотілося, бо мороз був неблаганний і груба вимагала багато палива. Волосся на голові в них закуддалося, обличчя позаростали, а одяга їхня викликала б огиду навіть у ганчірника. Але вони про це не дбали. Вони були хворі, чужі очі їх не бачили, та й ворухитися було дуже боляче.

До всього того додалося ще нове лихо — страх Півночі. Той страх — постійний супутник Великого Холоду й Великої Тиші, витвір грудневого мороку, що западає, коли сонце остаточно ховається за південний обрій. Він впливав на них різно — відповідно до вдачі кожного. Везербі зробився дуже забобонний, безперестану думав про тих, що спали в забутих могилах, і йому почало здаватися, ніби душі їхні воскресли. Вони переслідували його, приходили в снах з крижаного холоду могили, залазили до нього під коци й розказували йому про свою працю й муку, якої натерпілися, ще як були живі. Везербі здригався від їхнього липкого дотику, але вони тулилися ще ближче замороженими тілами, а як починали нашіптувати йому на вухо зловісні пророкування, він голосно кричав з ляку. Касферт не розумів, що діється з Везербі, бо вони вже не розмовляли, і, прокинувшись від того крику, хапався за револьвера. Потім сидів на своїй постелі, нервово тремтячи й націливши зброю на непритомного Везербі. Касферт думав, що той божеволіє, і став боятися за своє життя.

Його власна недуга не прибрала такої конкретної форми. Невідомий будівник, що склав хатину колода по колоді, поставив на даху флюгера. Касферт зауважив, що він завжди показує на південь, і одного разу, розсердившись на таку впертість, повернув його на схід. Він пильно стежив за флюгером, але ніколи ані найменший вітерець не поворушив його. Тоді він повернув його на північ і заприсягся, що не торкнеться до нього, аж доки повіє вітер. Але повітря лякало Касферта своїм неземним спокоєм, і він часто вставав уночі, щоб подивитися, чи не повернувся флюгер, — навіть десять поділок задовольнили б його! Але ні, флюгер лишався над ним незмінний, як доля. Поступово той флюгер став для Касферта фетишем. Часами простував він у якийсь похмурий край стежкою, що її вказував флюгер, і душу його поймав жах. Він перебував у невидимому й невідомому, знемагав під тягарем вічності. Все на півночі гнітить — брак життя й руху, темрява, безмежний

спокій дрімливої землі, примарна тиша, де навіть биття серця здається блюзнірством, урочистий ліс, що неначе ховає щось жахливе, незбагненне, чого не можна ані висловити, ані думкою осягти.

Світ, що його він так недавно покинув, світ, де метушилися народи й довершувались великі справи, здавався йому дуже далеким. Виринали часами спогади — спогади про торги, галереї, людні вулиці, туалети, громадські обов'язки, про добрих друзів та гарних жінок, що їх він колись знав, — але то були наче невиразні спогади про життя, яким він жив багато століть тому на якійсь іншій планеті. Реальністю була тільки оця фантазмагорія. Стоячи під флюгером, дивлячись на північне небо, він не міг собі уявити, що південна країна справді існує, що цю хвилину вона вирує життям і рухом. Нема Півдня, нема людей, що родяться, живуть, женяться чи виходять заміж. За блідою лінією обрїю стелилися широкі пустелі, а за ними пустелі ще безмежніші. Нема сонячних країн, насичених пахощами квіток. То все лише давні сни про рай. Сонячний Захід і запашний Схід, усміхнені Аркадії * і благословенні острови розкошів...

— Ха-ха! — Сміх розітнув порожнечу і вразив його незвичним звуком. Не було більше сонця. Був тільки мертвий, холодний і темний всесвіт, а він єдиний його житець. А Везербі? В такі хвилини Везербі не існував. То був Калібан *, потворний привид, прикутий до нього назавжди, кара за якийсь забутий злочин.

Він жив поряд смерті і серед мертвих, пригнічений почуттям власного нікчемства, розчавлений байдужою владою дрімливих віків. Навколишня величність жахала його. Вона була в усьому, крім нього, — в цілковитій непорушності, в безвітрі, в безмежності снігових просторів, у високості неба й глибині тиші. А той флюгер — коли б він хоч ворухнувся! Хоч би грім ударив або спалахнув полум'ям ліс! Хоч би небо згорнулося сувоєм і засурмили труби судного дня — хоч що-небудь! Що-небудь! Але ні, не ворухилося ніщо. Все огорнула тиша, й страх Півночі холодними пальцями стискав йому серце.

Якось він, немов новий Робінзон Крузо, надібав на березі річки слід — легенький відтиск трусикової лапки на м'якому снігу. То було велике відкриття. Отже, й на Півночі є життя! Він піде по сліду, буде дивитися на нього й тішитись. Касферт забув про свої пухлі ноги і, збенте-

жений, побрів глибоким снігом. Короткий полудневий при- смерк згас, і ліс поглинув його. Але він усе шукав, аж поки знесилено упав на сніг. Тоді він застогнав і прокляв своє божевілля, бо вже знав, що той слід тільки прима- рився йому. Пізно вночі він дотягся рачки до хатини; що- ки йому повідморожувалися, а ноги якось дивно заніміли. Везербі не допоміг йому, тільки зловтішно вишкірив зуби. Касферт колов собі голкою пальці на ногах і розморожу- вав їх коло печі. За тиждень з'явилася мертвиця.

Тим часом клерк мав свій клопіт. Мерці тепер частіш виходили зі своїх могил, рідко лишаючи його самого, чи то він спав, чи ні. Він уже чекав і жахався їхнього при- ходу, а минаючи могилу, завжди здригався. Одної ночі вони прийшли до нього вві сні й поволокли з хати на якусь роботу. Він отямився серед кам'яних могил і, охоплений жахом, мов навіжений, помчав до хатини. Та, мабуть, він пролежав надворі якийсь час, бо й у нього повідморожу- валися ноги й щоки.

Часами від настирливого товариства мерців Везербі про- сто скаженів і кидався по хатині, вимахуючи в повітрі со- кирою та розбиваючи все, що трапляло під руку. Під час тих баталій з привидами Касферт ховався під свої коци й слідкував за божевільним, звівши на револьвері гачок, ладний застрелити його, якщо він підійде занадто близько. Але якось, опритомнівши після такого нападу, клерк по- мітив націленого револьвера. В нього зародилася підозра, і з тої пори він теж почав боятися за своє життя. Відтоді вони потай стали стежити один за одним, і кожен з остра- хом озирався, коли другий проходив у нього поза спиною. Той страх обернувся на манію, що не кидала їх навіть у сні. Через отой свій спільний страх вони, не вмовляю- чись, цілу ніч не гасили каганця, а лягаючи спати, пильну- вали, щоб у ньому вистачило лою. Досить було одному ворухнутися, як прокидався й другий, і не раз після того вони мовчки стикалися настороженими поглядами, а самі тремтіли під укривалами, тримаючи пальця на револьвер- них гачках.

Страх Півночі, психічне напруження й нищівна хворо- ба — все це так на них вплинуло, що вони втратили люд- ську подобу й прибрали вигляду зацькованих звірів. Від- морожені щоки й носи почорніли. Відморожені пальці на ногах відпадали суглоб по суглобові. Кожен рух завдавав болю, але груба була ненажерлива й посиляла біль на

нові тортури. Щодень вимагала вона їжі — справдешнього фунта м'яса *, і вони рачкували до лісу по паливо. Якось, отак плазуючи й збираючи сухий хмиз, вони, один одного не бачивши, забилися з різних боків у той самий чагарник. Враз зітнулися віч-на-віч дві страшні, наче мертві, голови. Хвороба так змінила їх, що вони не впізнали один одного. Заверещавши, вони чимдуж пошкандибали геть на своїх покалічених куксах; а за хвилину, попадавши коло хатніх дверей, дряпалися й кусалися, мов дикі звірі, поки не зрозуміли своєї помилки.

Часом вони приходили до тьми й одної такої хвилини поділили нарівно між собою цукор — той головний призвід до їхніх суперечок. Поклали в коморі окремі торбинки й пильно гляділи їх, бо цукру залишилося лиш по кілька шклянок, а вони не довіряли один одному. Але якось Касферт помилився. Ледве дигаючи, знемагаючи з болю, що йому аж голова паморочилася й темніло в очах, доплетався він до комори з кухликком у руках і помилково набрав цукру з торбинки Везербі.

Це сталося в перших днях січня. Сонце вже перейшло за свій найнижчий пруг і тепер опівдні кидало смужки розкішного жовтого світла на північне небо. Другого дня після помилки з цукром Касферт почувався не такий хворий і був у кращому гуморі. Як наблизився полудень і посвітлішало, він виволікся надвір, щоб натішитися хвилиною загравою, що була йому за вістуна сонця. Везербі теж почувався трохи краще й собі пошкандибав за ним. Вони посідали на сніг під нерухомим флюгером і стали чекати.

Навколо них була тиша смерті. В інших краях, коли природа так завмирає, в ній відчутна прихована нетерплячка, сподіванка, що ось-ось якийсь голосок розпочне знов перервану пісню. Не так на Півночі. Тих двоє людей неначе вічно жили в тому примарному спокої. Вони не могли пригадати жодної мелодії минулого й не могли уявити собі згуків прийдешнього. Та неземна тиша була споконвіку — байдуже мовчання вічності.

Вони невідривно дивилися на північ. А позад них, за високими горами на півдні, невидиме сонце доходило зеніту на іншому, не такому, як тут, небі. Самотні споглядачі величної картини, вони спостерігали, як поволі займалася облудна зоря. Бліде полум'я дедалі яснішало, мінячись

червонясто-жовтою, кармазиною й шафрановою барвами. Зоря стала така яскрава, аж Касферт подумав, що за нею йде сонце. Станеться чудо, сонце зійде на півночі! І враз, немов одним помахом, усе змінилося. Небо знебарвилось, світило згасло. Обидва вони зітхнули, і в зітханні тому чулося ридання. Але що це? В повітрі засяяв іскристий іній, а на снігу в північний бік досить чітко вимальовувався флюгер. Тінь! Тінь! Був якраз полудень. Вони хутко повернули голови на південь. Понад ланцюгом снігових гір визирнув краєчок золотого сонця, всміхнувся до них на мить і зник.

Вони перезиралися, і на очі їм набігли сльози. Якась дивна лагідність зійшла на них. Вони відчули непереможний потяг один до одного. Вертається сонце. Воно буде з ними завтра, позавтра і всі дальші дні. Ті одвідини чимраз довшатимуть, а настане такий час, коли воно залишиться на небі і вдень і вночі, не заходячи за обрій. Не буде більше темряви. Зламаються зимові крижані кайдани; будуть віяти вітри, у відповідь шумітимуть ліси. Земля купатиметься в благословенному сонячному сяйві, і відновиться життя. Вони стріпнуть із себе цей жахливий сон і, взявшись за руки, помандрують назад на Південь. Мимохіть вони подалися вперед і їхні руки в рукавицях зустрілися — нещасні, покалічені руки, спухлі й покручені.

Але справдитись тій надії доля не судила. Північ є Північ, і людськими душами там керують дивні закони, що їх годі збагнути тим, хто не мандрував далекими краями.

За годину після того Касферт поставив у грубу сковорідку із млинцями й почав міркувати, чи зможуть хірурги вилікувати йому ноги, коли він повернеться додому. Рідний край тепер не здавався вже таким далеким. Везербі порався чогось у коморі. Зненацька він вибухнув цілим вихором прокльонів і так само зненацька замовк. Він помітив, що в нього вкрадено цукор. Однак справа могла б скінчитися інакше, коли б двоє мерців не вийшли з-під каміння й не заткнули йому так раптово пельки. Вони вивели його тихенько з комори, і він забув її зачинити. Настала пора звершення; мало збутися те пророцтво, що вони нашіптували йому в снах. Тихо-тихесенько вони привели його до купи дров і дали йому в руки сокиру. Потім допомогли відчинити двері до хатини і, мабуть, зачинили їх за

ним — принаймні він чув, як двері грюкнули і як кляцнула клямка. І він знав, що вони чекають за дверима, чекають, щоб він виконав свій обов'язок.

— Картере! Гей, Картере!

Персі Касферт жажнувся, глянувши на клеркове обличчя, і швидко відгородився від нього столом.

Картер Везербі наближався, не поспішаючи і не хвилюючись. Не було на його обличчі ані жалю, ані гніву, а радше вираз спокійної зосередженості, як у людини, що має виконати певну роботу й береться до неї методично.

— Слухайте, в чому річ?

Клерк поступився назад, щоб не дати йому втекти до дверей, але не розтулив уст.

— Та ну ж бо, Картере. Стійте-но! Майте ж глузд...

Магістр мистецтв гарячково міркував, що робити. А тоді спритним кружним рухом метнувся до ліжка, де лежав його сміт-і-весон. Не спускаючи з ока божевільного, він подався назад до лави, стискаючи зброю.

— Картере!

Порох блиснув просто Везербі в обличчя, але він замахнувся своєю зброєю й скочив уперед. Сокира глибоко в'їлася в хребет коло крижів, і Персі Касферт відчув, що йому зовсім одібрано нижню частину тіла. А клерк тяжко звалився на нього й почав стискати за горло кволими пальцями. Удар сокирою примусив Касферта випустити револьвера, і, хапаючи повітря, він наосліп лапав рукою по коці. Потім згадав про іншу зброю, простяг руку до клеркового пояса, де стримів у піхвах ніж, і вони міцно зчепилися в смертельних обіймах.

Персі Касферт відчув, що слабне. Нижньою частиною тіла він не володав. Везербі душив його вагою свого тіла й прикував до одного місця, немов ведмеда, що попався в пастку. Хатину сповнило знайомим духом, і він знав, що то горять млинці. Та байдуже, нехай горять! Усе одно він ніколи більше не їстиме їх. А в коморі є ще шість мірочок його цукру — коли б знаття, то він не був би такий ощадний останніми днями. Чи ворухнеться коли-небудь флюгер? Може, він саме тепер обертається. Чого б і ні? Адже визирнуло сьогодні сонце! Він зараз піде й подивиться. Ні, не можна поворухнутися. Він не знав, що клерк такий важкий.

Як швидко холодне хатина! Вогонь, мабуть, згас. Стає дедалі холодніше. Вже, певне, пижче нуля, і двері обмерза-

ють зсередини. Він цього не бачить, але знає з досвіду, бо відчуває, як поступово падає температура. Нижній завіс, либонь, уже білий. Чи дізнаються коли люди, що тут сталося? Як поставляться до цього його приятелі? Мабуть, прочитають про це за філіжанкою кави, а потім погомонять десь у клубі. Він добре уявляє собі ту розмову: «Бідолаха Касферт,— скажуть,— зрештою він був непоганий хлопець». Касферт усміхнувся на їхню хвалу й подумки став шукати турецьку лазню. На вулицях така сама юрба, як і давніш. Дивно, що ніхто не помічає його мокасинів з лосячої шкіри й подраних німецьких шкарпеток. Найняти б візника. А після лазні не зле поголитися. Ні, перше наїстися. Картоплі з печенею й зеленниці — яке все свіже! А що ж це таке? Мед у стільниках, рідкий бурштин! Але навіщо ж так багато? Ха-ха! Він нізащо не з'їсть усього. Почистити, чи що? Ну, звичайно! Він ставить ногу на скриньку. Чистій вражено дивиться на нього. Тоді він згадує про свої лосячі мокасини й поспіхом іде геть.

Гурр! Це напевне флюгер крутиться. Ні, просто дзвенить у вухах. Дзвенить у вухах, та й годі. Паморозь, мабуть, уже перейшла за клямку. А може, вкрила й верхнього завіса. На стелі, в щілинах між колодами, законопачених мохом, висипають маленькі морозяні цятки. Як помалу вони ростуть! Ні, не дуже й помалу. Осьдечки одна нова, а там друга. Дві... три... чотири... Так швидко тепер з'являються, що й не полічити. Онде дві зрослися, і третя прилучилася до них. От уже й немає цятки. Вони всі зійшлися до купи й укрили стелю немов полотном.

Ну що ж, він не сам. Як архангел Гавриїл порушить колісь північну тишу, вони стануть обоє поруч перед великим престолом. І бог їх розсудить, бог їх розсудить!

Персі Касферт заплющив очі й заснув.

— Кажу тобі, лий!

— Слухай-но, Кіде, а чи не здається тобі, що воно вийде надто міцне? Віскі й спирт — цього вже задосить, а коли ще й бренді, перець та...

— Лий, кажу тобі! Хто з нас готує пунш: ти чи я? — І Мелмют Кід, певний своєї правоти, всміхнувся крізь клуби пари.— Коли б ти перебув тут стільки років, як довелося мені, хлопче, та живився б самими кролячими слідами й лососиною, то, далєбі, втямив би, що різдво до нас приходить лише раз на рік. А різдво без пуншу — однаково, що золота копальня без золотої жили.

— Атож! Присягаюся, Кід каже щирісіньку правду! — підтримав його здоровило Джім Белден. Він завітав до них на різдво з своєї ділянки на Мейзі-Мей. Всім було добре відомо, що останні два місяці він харчувався самою олениною.— Сподіваюся, ти ще не забув, яке питво ми виготовляли колись для племені танана, га?

— Звісно, не забув. Хлопці, я певен, що й ви реготалися б з того, як п'яні-п'янезні тубільці лупцюють одне одного—і все через якусь дурнячу закваску з цукру й квасного тіста. Тебе ще не було тоді тут,— звернувся Мелмют Кід до Стенлі Принса, молодого гірничого інженера, що приїхав сюди тільки два роки тому.— Розумієш — жодної білої жінки в усій країні, а Мейсонові закортіло одружитися. Батько Рут був ватаг племені танана і затявся, що не віддасть йому дочки нізащо, та й усе плем'я затялося. Ну, що ти вдієш? От саме тоді я й витратив свій останній фунт цукру; і то був виріб найвищого гатунку! Через ціле своє життя не утяв я кращої штуки! Щоб ви бачили, як вони гналися за нами понад річкую і далі — через перевіз!

— А як же індіанка? — зацікавився Луї Савой, сухор-

лявий француз із Канади; він уже чув дещо про ту відчайдушну вихватку ще минулої зими на Сороковій Милі.

Тоді Мелмют Кід, що зроду був неабиякий мастак розповідати, почав переказувати неприкрашену історію справжнього північного Лохинвара *. Його слухали, затамувавши дух, і багатьом з тих північних шукачів пригод розповідь його дійшла до живого: серце їм стискалося з туги за сонячними пасовиськами Півдня, де життя обіцяло далеко більше, ніж оця марна й нескінченна боротьба з холодом та смертю.

— Ми перекинулися через Юкон саме перед початком льодоплаву, — вів далі Мелмют Кід, — а індіани, наші переслідники, відстали на чверть години. Оце нас і врятувало; за хвилию крига скресла, і переслідувачі залишилися на тому березі річки. Коли ж вони, нарешті, дісталися до Нуклукісто — увесь пост уже чекав на них. А як їх звінчали, спитайте отця Рубо — він шлюб їм давав.

Священик виїняв на мить люльку з рота і, натомість відповіді, всміхнувся з батьківською благодушністю, а всі — і протестанти, і католики — водноруч заплескали в долоні.

— Здорово! — згукнув Луї Савой, якого, здається, захопила романтичність тієї пригоди. — Оце індіаночка! Та й Мейсон молодчага! Здорово, сто чортів!

Тільки-но перші цинови кухлі з пуншем обійшли круг столу, Бетлз Невгамовний схопився на рівні ноги і завів своєї улюбленої застольної пісні:

Се Генрі Ворд Бічер *, здається мені,
І школи недільної учителі
П'ють сік сасафрас, мов воду;
Та свій я заставляю вік, —
Якщо вони п'ють сік,
То сік із забороненого плоду.
Ой сік із забороненого плоду.

Увесь гурт гультаїв, підхоплюючи пісню, загорлав:

Ой сік із забороненого плоду!
Та свій я заставляю вік, —
Якщо вони п'ють сік,
То сік із забороненого плоду!

Пекельна суміш Мелмюта Кіда почала вже діяти; цих обметаних людей зовсім розібрало, і пішли в них круг столу різні дотепи, та жарти, та пісні, та розмаїті оповідки про колишні пригоди. Хоч прибули вони сюди з різних

країн, але пили за кожного й за всіх укупі. Англієць Принс підніс тоста на честь «дядька Сема, скороспілого немовляти Нового Світу»; янкі Бетлз пив за «королеву — най її бог береже!»; а француз Савой і німецький підприємець Майєрс чаркувалися за Ельзас та Лотарінгію.

По тому Мелмют Кід підвівся, тримаючи кухоль у руці, і поглянув на віконце, затулене промащеним папером, що його вкривав шар паморозі принаймні на три пальці завтовшки.

— Виш'ємо за того, хто в дорозі цієї ночі; нехай йому стане харчів; хай його собаки не підіб'ються; хай сірники в нього не відвологнуть!

«Лясь! Лясь!» — чули вони раптом знайомі згуки пуги, до них донеслося пронизливе виття Мелмютового запрягу, а згодом долинув і рип санок, що тільки-но підїхали до хатини. Розмова урвалася, всі чекали на чийсь появу.

— Знати, не новак! Спершу піклується своїми собаками, а потому вже про себе дбає, — прошепотів Мелмют Кід Принсові, коли до них долинуло клацання щелеп, люте гарчання одних собак та жалібне скигління інших; маючи досвідчені вуха, вони відразу збагнули, що незнайомиць годує своїх собак і відганяє їхніх, щоб не заважали тим їсти.

Нарешті почувся сподіваний стук, різкий та впевнений, — і незнайомиць увійшов. Засліплений світлом, він на мить спинився у дверях, і всі присутні мали добру нагоду роздивитися на нього якнайкраще. Це була виразна постать, дуже мальовнича в своєму північному вбранні з вовни та хутра. Гість був шість футів і два чи три дюйми заввишки, мав пропорційно широкі плечі й могутні груди, чисто виголене обличчя, що розчервонілося від морозу, запущені памороззю брови та довгі вії. Зсунувши на потилицю малахая з вовчого хутра, він стояв, схожий на крижаного короля, що виринув з темряви ночі. За вишиваний бісером пояс, застебнений поверх макіно *, було застромлено два великі кольти й мисливський ніж, у руках, крім неминучого батога, він тримав великокаліберну гвинтівку найновішого зразка. Незнайомиць ступив кілька кроків; незважаючи на те, що хода його була впевнена й пружна, кожний бачив, як тяжко він утомився.

Всі ніяково мовчали, але його тепле: «Ну, як ся маєте, хлопці?» — швидко повернуло всім веселий настрій, і Мелмют Кід потиснув незнайомцеві руку. Хоч вони ніколи й

не стрічалися, але чували один про одного, а через те й не марнували часу на взаємні оглядини. Прибульця зараз з усіма познайомили і, перш ніж він устиг пояснити свою раптову появу такої години, його примусили випити кучоль пуншу.

— Чи давно тут проїхали санки з трьома чоловіками й вісьмома собаками у запрягу? — спитався він.

— Може, зо два дні тому. Ви женетесь за ними?

— Так, то мій запряг. Вкрали його в мене з-перед самісінького носа, кляті злодюги! Два дні я вже виграв, захоплю їх на найближчому перегоні.

— Гадаєте, вони так вам і дадуться? — спитав Белден, щоб підтримати розмову, доки Мелмют Кід порався, готуючи каву та підсмажуючи кавалки бекону й шмат оленячого м'яса.

Незнайомець багатозначно поплескав рукою по своїх револьверах.

— Коли ви виїхали з Доусона?

— О дванадцятій.

— Учора вночі? — запитав Белден, не сумніваючись у відповіді.

— Сьогодні.

Здивований шепіт перебіг навколо. Та й було чого! Стояла саме північ, а проїхати сімдесят п'ять миль тяжкої дороги замерзлою річкою за якихось дванадцять годин — то не жарт!

Скоро почали балакати зовсім про інші речі; розмова точилася більше навколо спогадів про дитинство. А поки згоднілий незнайомець їв ті прості страви, Мелмют Кід уважно вивчав його обличчя. Кідові впало в око, що те обличчя привабне, чесне й відкрите, і він уподобав його відразу. Воно було ще зовсім молоде, проте його вже добре покарбували надмірна праця й життєві турботи. Лагідні блакитні рчі подорожнього, веселі під час розмови, могли вилискувати крицею, коли йому доводилося діяти, а надто, коли йшлося до бучі. Важкі щелепи й квадратове підборіддя виявляли невтримну завзятість і невгамовність. Та хоч мав він усі ознаки сильної вдачі, а проте в ньому відчувалась якась м'якість, сливе жіноча, що свідчило за його чутливу натуру.

— Отак ми й побралися з моєю старою, — закінчив Белден захопливу розповідь про своє женихання: — «Ось і ми, татку», — мовила вона. «Бачу, забирайся під три

чорти!» — кинув він їй, а тоді до мене: «А ти, Джіме, скидай мерщій свій святковий одяг,— до обід треба зорати чималий шмат з тих сорока акрів». А по тому знов до неї: «А ти, Сел, гайда мити начиння!» Я вже був зрадів; а він те помітив та як гримне: «Ти ще тут?!» — я так і дремлював у шоуу.

— На вас, либонь, діти чекають у Штатах? — поцікавився подорожній.

— Ні, Сел померла, не народивши жодної дитини. Через те я й тут.

Белден почав замислено запалювати люльку, але вона ніяк не закурювалася; зрештою, він пожвавішав і запитав: — А ви, чоловіче, одружені?

Замість відповіді той відкрив свого годинника, знявши його з ремінця, що правив за ланцюжок, і віддав Белденові. Белден підніс каганця, критично роздивився на внутрішній бік покритишки і, схвально буркнувши собі під носа якесь прокляття, передав годинника Луї Савоеві. З численними «Здорово!», «Сто чортів!» той простягнув його, нарешті, Принсові; і всі помітили, що руки йому тремтять, а в очах спалахнула надзвичайна піжність. Так переходив з одних до других мозолястих рук годинник, що до його покритишки було приліплено фотографію жінки тієї лагідної, прихилитої вдачі, яка приваблює таких чоловіків; на руках вона тримала дитину. Тих із присутніх, хто ще не бачив цього дива, аж з'їдала цікавість; а ті, хто вже на нього роздивився, замовкли і замислилися. Цим бувальцям ні голодування, ні спалахи скорботу, ані нагла смерть від чиєїсь кулі десь у полі чи під час поводи — не дивина було. Але це мініатюрне зображення незнайомої жінки з дитиною немов самих їх поробило жінками та дітлахами.

— Я ще не бачив мого малюка; вона пише, що це хлопчик, має вже два роки,— мовив подорожній, коли йому повернули його скарб. На якусь мить він зупинив свій погляд на ньому, потім закрив футляра й відвернувся, та не досить швидко, щоб приховати сльози, які набігли йому на очі.

Мелмют Кід підвів його до нар і запропонував відпочити.

— Збудить мене рівно о четвертій, глядіть,— рівно о четвертій! — були його останні слова, і по хвилі він уже спав глибоким сном у край знесиленої людини.

— Грім мене побий — молодець, сміливий хлопець! — заявив Принс.— Три години сну, промчавши сімдесят

п'ять миль на собаках, а потім ізнов у дорогу! Хто він такий, Кіде?

— Джек Вестондейл. Він прибув сюди три роки тому; та тільки й слави у нього, що працює як той віл, а щастя не має. Я його ніколи не стрівав, але Ситка Чарлі розповідав мені про нього.

— Не солодко йому повелось! Мати таку милу молоду дружину і жити нарізно! Мусить у такому молодому віці застрягнути у цій від бога забутій норі, де кожен рік викреслює з твого життя два.

— Упертий він до дідька! Двічі йому поталанило добре заробити па своїй ділянці, й обидва рази він усе втратив.

Тут розмову перепинив неймовірний галас, якого зняв Бетлз, бо враження від появи чужинця і фотографії вже почало примеркати. І скоро тяжкі роки одноманітного існування та виснажливої праці було забуто в буйній забаві. Лише Мелмют Кід, здавалося, не міг поринути у загальні веселощі, він увесь час стривожено поглядав на свого годинника. Та нагло він підвівся, надягнув рукавиці й боброву шапку і, вийшовши з хати, почав нишпорити в комірчині.

Він не міг дочекатися призначеного часу і збудив свого гостя на п'ятнадцять хвилин раніше.

Молодий велетень зовсім заляк, і довелося довгенько його розтирати, щоб поставити на ноги. Заточуючись від болю, насилу вийшов він з хатини; його собак було вже впряжено й усе наготовлено до від'їзду. Всі зичили йому щасливої дороги та якнайшвидше впіймати втікачів, доки панотець Рубо, похапцем поблагословивши його, не чкурнув мерщій до хати; то й не диво, бо не вельми приємно стояти на морозі, що доходив до сімдесяти чотирьох градусів нижче нуля, та ще й з голими вухами й руками.

Мелмют Кід вивів Вестондейла на дорогу і там, сердечно потиснувши руку, напутив його такими словами:

— Ви знайдете сто фунтів лососевої ікри у ваших санках. Собакам стане цих харчів на певний час: це однаково, що сто п'ятдесят фунтів риби. В Пеллі ви не купите собачих харчів, а ви, мабуть, на це покладали надію.

Подорожній здригнувся, очі йому блиснули, але він не перебивав.

— Жадної унції їжі не зможете ви дістати ні для собак, ані для себе, аж доки доїдете до П'яти Пальців, а це майже за двісті миль звідси. Стережіться тонкої криги на річці

Тридцята Миля; і обов'язково зверніть навпростець, не доїжджаючи Ле-Баржу,— в такий спосіб ви значно скоротите собі шлях.

— Звідки ви довідалися? Невже ж поголоска летить поперед мене?

— Я нічого не знаю, та й не хочу нічого знати. Але той запряг, що ви за ним женетеся, ніколи ваш не був. Ситка Чарлі продав його тим людям минулої весни. А втім, він казав мені, що ви порядна людина, і я вірю йому. Я побачив ваше обличчя; мені воно до вподоби. І я побачив...— сто чортів, та не проливайте ви солоної водички з очей! — і я побачив вашу дружину, і...— тут Кід скинув рукавиці й витяг торбинку з золотим піском.

— Ні, цього мені не треба.— І сльози замерзли Вестондейлові на щоках, коли він конвульсивно стиснув руку Мелмюта Кіда.

— То не жалуйте собак: перерізуйте посторонки, скоро котра з собак упаде; купуйте нові, і хай вам здається, що вони дешеві, хоч би за них правили й по десять доларів фунт. Ви можете придбати їх у П'яти Пальцях, у Малому Лососі та Хуталінкві. Та вважайте, не промочіть ноги,— порадив Кід наостанку.— Їдьте, поки мороз двадцять п'ять градусів; а тільки-но постуденіє і температура впаде нижче — розкладіть багаття та перемініть шкарпетки.

Не змигнулося й п'ятнадцяти хвилин, як дзвіночки сповістили, що прибули нові подорожні. Двері відчинилися, й увійшов офіцер королівської кінної поліції Північно-Західної території з двома метисами, погоничами собак. Так само, як і Вестондейл, вони були добре озброєні, і знати було по них, що дуже потомилися. Метиси, здавалось, на те й народилися, щоб тут подорожувати; вони змалку при звичаїлися до місцевих умов і легко все зносили, але молодий полісмен здоровився до краю. Одначе вперта запеклість, властива його расі, допомагала йому триматися на ногах і гнатися доти, доки він не впаде на дорозі.

— Коли вирушив звідси Вестондейл? — спитався він.— Адже ж він зупинявся тут, еге ж?

Запитання було зайве, бо сліди на снігу напрочуд виразно промовляли самі за себе.

Мелмют Кід скинув очима на Белдена, і той, збагнувши, в чому річ, відповів ухильно:

— Та вже часу минуло чимало.

— Ти не крути, чоловіче, кажи прямо,— застережливо мовив полісмен.

— Здається, він вам дуже потрібний. А що він там накоїв у вас у Доусоні?

— Пограбував Гаррі Мак-Фарленда на сорок тисяч, обміняв золото в конторі Тихоокеанської компанії на чек у Сістлі і спокійнісінько одержить ці гроші за чеком, якщо ми його не переймемо. Коли він звідси вирушив?

Кожен намагався за прикладом Мелюта Кіда затаїти свої почуття, і молодий полісмен побачив навколо себе лише байдужі, мов дерев'яні, обличчя.

Звернувшись до Принса, полісмен запитав його вдруге. Хоч Принсові й було дуже ніяково брехати, дивлячись у відкрите й серйозне обличчя свого земляка, однак він промимрив щось невиразне про стан дороги.

І раптом полісмен помітив панотця Рубо; панотець не може брехати.

— Чверть години тому,— відповів священик.— Але він відпочивав тут чотири години і його собаки також.

— П'ятнадцять хвилин, як вирушив звідси, та ще й набравшись сили! Боже мій єдиний!

Бідний хлопець заточився, мало не знепритомнівши від втоми й розчарування, і щось пробелькотів про те, що вони домчали сюди з Доусона за десять годин та про змучених до краю собак.

Мелют Кід примусив його випити кухоль пуншу; тоді полісмен пішов до дверей, наказавши погоничам іти за ним. Але тепло й жаданий відпочинок надто приваблювали їх, і вони опиналися з усієї сили. Кід розумів їхню французьку говірку і напружено прислухався до розмови.

Вони божилися, що собаки геть пристали; що Сиваша й Бабетту доведеться пристрелити на першій же милі; що й з рештою собак справа кенська і що всім не завадило б відпочити.

— Позичите мені п'ятох собак? — звернувся полісмен до Мелюта Кіда.

Кід крутнув головою.

— Я вам негайно випишу чек на ім'я капітана Констен-тайна на п'ять тисяч — ось мої документи. Я маю повноваження діяти за власним розсудом.

Знову мовчазна відмова.

— Тоді я реквізую їх ім'ям королеви.

Скептично посміхаючись, Кід кинув погляд на свій добре встаткований арсенал, і англієць, відчувши власне безсилля, повернув до дверей. Але погоничі все ще сперечалися, і він люто накинувся на них, узиваючи їх бабами та жалюгідними цуциками. Смагляве обличчя старшого метиса спалахнуло — він скипів гнівом, підвівся і коротко, але виразно пообіцяв, що спочатку зажене на смерть ватажка запрягу, а по тому з насолодою покине його самого в снігу.

Молодий полісмен — для цього йому треба було напружити всю свою волю — рішуче попрямував до дверей, удаючи бадьорість, якої, власне, в нього вже не було. Всі присутні зрозуміли це й оцінили його горде завзяття; проте він не зміг приховати гримаси нестерпного болю, що перебігала йому по обличчю.

Намерзлі, вкриті інеєм собаки поскручувалися на снігу, і майже неможливо було присилувати їх підвестися на ноги. Бідні тварини скавулили під немилосердним ляцанням батогів, бо погоничі були люті й жорстокі; і тільки після того, як перерізали посторонки ватажка Бабетти, спромоглися вони зрушити санки й податися далі дорогою.

— Негідник і брехун!

— Сто чортів! Бодай йому пуття не було!

— Злодіюка!

— Гірший навіть за індіанина!

Цілком очевидно було, що всі вони обурені: по-перше, тим, що їх пошито в дурні; а по-друге, тим, що порушено етику Півночі, де чесність людини вважається за найголовніший її скарб.

— А ми ще допомогли тій наволочі! Коли б знати наперед, що він накоїв!

Очі всіх присутніх докірливо вп'ялися в Мелюта Кіда, що вийшов з кутка, де він улаштував якнайвигідніше Бабетту, і мовчки розлив рештки пуншу по кухлях, щоб востаннє випити його всім колом.

— Сьогодні холодна ніч, хлопці, люта, холодна ніч! — так здалеку почав він вести свою оборону. — Вам усім доводилося бувати в дорозі в таку погоду, і ви розумієте, що це означає. Не бийте собаки, як вона впаде, — її вже на ноги не підняти. Ви заслухали тільки одну сторону. Ніколи ще не їла з нами з одного казанка й не вкривалася одним уквивалом з вами чи зі мною людина, чесніша за Джека Вестондейла. Минулої осені він віддав усі свої заощадження — сорок тисяч — Джо Кастрелові, щоб той за нього

вклав ті гроші в якесь прибуткове діло в Канаді. Нині він був би мільйонер. А знаєте, що втнув Кастрел, поки Вестондейл залишався в Серкл-Сіті, доглядаючи свого компаньйона, хворого на скорбут? Пішов до Мак-Фарленда грати в карти і протринькав там усе чисто. Наступного дня його знайшли мертвого в снігу. А бідолаха Джек лагодився поїхати цієї зими до дружини й сина, якого він ще й разу не бачив. Уважайте: він узяв саме стільки, скільки програв Кастрел — сорок тисяч. І він таки поїхав. Що ж ви тепер скажете?

Кід перебіг очима своїх суддів, що стояли навколо, помітив, як полагідніли їм обличчя, і тоді підніс угору свого кухля.

— То вип'ємо ж за того, хто в дорозі цієї ночі; нехай йому стане харчів; хай його собаки не підіб'ються; хай сірники в нього не відвологнуть. Поможі йому боже! Хай йому завше добре ведеться, а...

— Кінній поліції — сором і ганьба! — скрикнув Бетлз, і порожні кухлі брязнули об стіл.

ПАНОТЦЕВЕ ПРАВО

У цьому оповіданні йдеться про чоловіка, що не вмів цінувати своєї дружини, а також про жінку, що зробила йому велику честь, віддавшись за нього. Між іншим, тут діє ще й єзуїтський священик, який уславився тим, що ніколи не брехав. Священик той був певід'ємним від Юконського краю, зрісся з ним, ті ж двоє опинилися там лише випадково. Вони належали до тих диваків і заволок, що ринуть або в самій середині лави золотошукачів, або плентаються у хвості.

Едвін Бентам і Грейс Бентам були з тих, що волоклися ззаду, бо клондайкська лава дев'яносто сьомого року вже давно спливла великою річкою й осіла у враженому голодом Доусоні. Коли Юкон остаточно спинився й заснув під трифутовим крижаним уквивалом, те миле подружжя досягло тільки порогів П'яти Пальців, а до Золотого міста треба було мандрувати ще багато днів на північ.

Восени на тому місці різали багато худоби, і залишилася велика купа требіжу. Троє подорожан, товариші Едвіна Бентама та його дружини, оглянули ту купу, прикинули подумки, що тут можна нагріти руки, й зважили зостатися. Цілісіньку зиму опісля продавали вони кістки й мерзлі шкури господарям зморених собачих запрягів. Ціну вони брали помірну, по долару за фунт і, звісно, за весь требіж гамузом. А через шість місяців, коли вернулося сонце і Юкон прокинувся, вони позастібали тяжкі череси з грошима й помандрували назад на південь. Там вони й досі живуть і брешуть, скільки влізе, про Клондайк, що вони його й не бачили.

Якби не дружина, то Едвін Бентам охоче приєднався б до спекуляції м'ясом, бо він був собі таки ледаченький хлопець. Але дружина, скориставшись з його чванькуватості,

навіяла йому думку, що він сміливий і дужий: така людина напевне поборе всі перешкоди й здобуде Золоте руно. Отже, він і справді почувся на відвазі, продав свою пайку костей і шкур за санки й одного собаку та й повернув свої лижви на північ. Нема чого й казати, що Грейс Бентам ішла за ним услід. Ба навіть більше: вже на третій день важкої мандрівки чоловік ішов позаду, а жінка попереду протирала дорогу. Звісно, як тільки хто вигулькував на обрії, вони зараз мінялися місцями. Завдяки цьому його мужність залилася незаплямлена в очах подорожніх, що наче привиди з'являлися й зникали на мовчазному шляху. Є на світі й такі чоловіки.

Яким чином такий чоловік і така жінка могли поєднатися, щоб укупі перебувати щастя й лиха, для нашого оповідання байдуже. Досить того, що так буває, і той, хто захоче доскіпуватися причини, може втратити свою чудову віру в одвічний добір.

Едвін Бентам був хлопчак, якому через непорозуміння природа дала тіло дорослого чоловіка; хлопчак, що міг любісінько розривати метелика, крильце по крильцю, але щулився зі страху перед худим, жиливим молодиком, удвоє меншим за себе; себелюбна, плаксива дитина, замаскована чоловічими вусами й показною статуєю та тоненьким покривцем культурності й умовної ввічливості. Звісно, він був світська людина й член різних клубів, був із тих, що прикрашають яку завгодно товариську вечірку і вміють говорити всілякі марнички; із тих, що люблять гучні слова й лементують, коли їм заболить зуб. Такі, як він, одружившись з жінкою, завдають їй більше пекельних мук, ніж здолав би завдати найгірший розпусник, що завжди пається на заказаних пастівниках. Ми стикаємося з такими людьми щодень, але рідко коли знаємо, що вони за одні. Окрім одруження, найкращий спосіб пізнати їх — це попоїсти з одного горщика з ними і поспати під одним укриттям протягом, скажімо, тижня — цього короткого терміну досить.

Щодо Грейс Бентам, то з першого погляду на неї у вічі впадала струнка дівоча постать. А хто ближче пізнавав її душу, то сам собі видавався нікчемним. І притім не бракувало їй усіх часток одвічної жіночності. Отака була жінка, що надихала й підбадьорювала свого чоловіка в його мандрівці на північ, протоптувала йому стежку, коли ніхто не бачив, і нишком плакала, що її жіноче тіло таке кволе.

Так досягла ця дивно дібрана пара старого форту Селкірка, а потім здолала сто миль понурих диких пуц до річки Стюарт. І одного разу, коли короткий день згасав, а чоловік упав на сніг та аж заходився з плачу, жінка прив'язала його до санок, закусила губи з болю в усьому тілі й допомогла собаці дотягти його до хатини Мелмюта Кіда. Господаря не було дома, але купець, що спинився там, німець Майерс, засмажив їм печеню з лося й приготував постіль із свіжих ялинових гілок.

Лейк, Ленгем і Паркер хвилювалися, та й було чого, коли зважити все.

— Гей, Сенді! Ти знаєш, де полядвигця, а де плічко? Ви-йди-но та допоможи мені!

То кликав з комори Ленгем, де він надаремне перебирав кусні мерзлої лосини.

— Перше посуд помий! — наказував Паркер.

— Слухай, Сенді, побіжи-но до табору Міссурі, позич трохи цинамону,— благав Лейк.

— Ну, швидше! Чого ти не...— Але в коморі враз загуркотіли ящики та мерзле м'ясо, заглушивши Ленгемів голос.

— Сенді, це ж одна хвилина скочити до Міссурі!

— Дайте йому спокій,— перебив Паркер.— Як мені місити тісто, коли зі столу не прибрано?

Сенді хвилюк нерішуче постояв, аж раптом згадав, що він же Ленгемів слуга, винувато шпурнув додолу брудного рушника на посуд і пішов до комори рятувати свого пана.

Ці заможні синки, що були великою надією своїх батьків, приїхали на Північ шукати лаврів, маючи багато грошей на свої витрати і по слuzі на кожного. Собі на щастя, двох інших слуг подалися до Білої річки шукати міфічного кварцового шару, а Сенді мусив догоджати всім трьом здоровилам, кожен з яких мав свої примхи щодо їжі. Двічі цього ранку здавалося, що товариство розпадеться. Пощастило запобігти цьому лише значними поступками з боку то одного, то другого каструльного лицаря. Але нарешті смачний обід — їхній спільний витвір — був готовий. Тоді вони сіли на три руки грати в розбійника, щоб надалі уникнути *casus belli*¹, бо переможець у грі мав виконати найважливішу місію.

¹ Причина до війни (латин.).

Це щастя припало Паркерові. Він зачесався з проділом посередині, надів рукавиці та ведмежу шапку й подався до хатини Мелмюта Кіда. Грейс Бентам перепросила їх: мовляв, їй дуже прикро, що її чоловік не міг скористатися з їхньої гостинності, бо пішов оглянути копальні коло потічка Гендерсона. Мелмют же Кід насилу тягнув ноги: він щойно вернувся з тяжкої дороги вздовж Стюарт-річки. Запрошували й Майєрса, але той одмовився, бо мав іншу турботу: пробував розчинити хліб хмелем.

Ну що ж, якось уже обійдуться без чоловіка, головне, що жінка... вони ж цілісіньку зиму не бачили жодної жінки, й присутність Грейс Бентам заповідала початок чогось цікавішого в їхньому житті. Вони всі троє були освічені люди й джентльмени і дуже знудилися за товариством, що його давно не мали. Може, й Грейс Бентам відчувала таку саму тугу, в усякому разі гостина була їй дуже приємна: перша ясна часинка після багатьох тижнів темряви.

Але не встигли подати до столу знамениту першу страву, витвір умілих Лейкових рук, як хтось гучно постукав у двері.

— О, заходьте, містере Бентам! — сказав Паркер, що пішов подивитися, хто то міг прийти.

— Моя дружина тут? — сердито спитав прибулець.

— Авжеж, авжеж. Ми просили містера Майєрса переказати, що чекаємо на вас. — Паркера спантеличило, що гість такий злий, і сам він намагався говорити якнайсолодше. — Заходьте, будь ласка. Ми чекали, що ви от-от надійдете й залишили для вас місце. Ви прийшли саме вчасно до першої страви.

— Заходь, Едвіне, любий, — защебетала Грейс Бентам від столу.

Паркер оступився набік, щоб пропустити його.

— Я прийшов по свою дружину, — мовив Бентам хрипким голосом, що в ньому чути було прикрий власницький тон.

Паркер сторопів, мало не зацідив по обличчю нечому, але стримався та й застиг так із стиснутим кулаком. Усі підвелися. Лейк зовсім розгубився і сам себе піймав на тому, що замалим не спитав: «Та невже ви підете?»

Почалася прощальна метушня: «Дуже мило з вашого боку...» — «Страшенно шкода...» — «Йй-богу, з вами стало веселіше...» — «Справді, тепер ви...» — «Приємної подорожі до Доусона!» — і все таке інше.

Тим часом ягняті допомогли надягти хутро й спровадили на різню. Двері хряснули, а троє хазяїв сумно дивилися на покинутий гостями самотній стіл.

— Чортяка! — Ленгем змалку не вправлявся, і тепер його лайка була слабка й одноманітна.— Чортяка! — знову мовив він, неясно усвідомлюючи, що цього вислову замало, і даремне силкуючись знайти щось міцніше.

Кмітлива та жінка, що вміє підставити свій розум там, де його бракує чоловікові-нездарі, що може снагою своєю зміцнити його хистку натуру, влити йому в душу своє честолюбство, надихнути його на великі вчинки. А ще кмітливіша й тактовніша та жінка, яка вміє все це зробити так хитро, щоб чоловік, заживаючи плодів її праці, в глибині серця був цілком певний, що все це він завдячує собі самому.

Отак уміла робити Грейс Бентам. Прибувши до Доусона з кількома фунтами борошна й численними рекомендаційними листами, вона одразу взялася випихати наперед свою велику дитину. Це вона розтопила кам'яне серце й добула кредит у жорстокого варвара, що керував долею Компанії Тихоокеанського узбережжя,— однак офіційно концесію видано на ім'я Едвіна Бентама. Це вона тягала свою дитину вгору та вниз річками через мілини й вододіли у шаленій гонитві по золото, а проте кожному впадало в око, який енергійний чоловік той Бентам. Це вона вивчала карти, розпитувала золотошукачів і втовкмачувала географію й топографію у чоловікову порожню голову доти, аж усі дивувалися, як швидко він пізнав країну та знає її особливості. Звісно, казали, що жінка в нього молодчага, але тільки дехто мудріший складав їй правдиву ціну й жалів її.

Вона працювала, а він одержував хвалу й винагороду. У Північно-Західній території заміжня жінка не має права робити займанку, хай то буде мілина, золотий пісок чи кварцова жила, тож Едвін Бентам подався до вповноваженого по золотих копальнях і записав на себе 23-ю гірську ділянку в другому ряді Французького пагорба. А як настав квітень, то вони вимивали щодня на тисячу доларів золота, і таких днів ще мало бути дуже багато.

Під Французьким пагорбом текла річка Ельдорадо; на ділянці коло річки стояла хатина Клайда Вортона. Тоді він ще не вимивав щоденно по тисячі доларів, але його купи

нарінку раз у раз зростали, і мав настати час, коли цей нарінок перейде крізь промивальню і протягом тижня на дні осядуть сотні тисяч доларів. Клайд Вортон часто сидів у тій хатині, курив люльку й солодко мріяв — але не про нарінок, навіть не про півтонни золотого піску у великому сейфі Компанії Тихоокеанського узбережжя.

А Грейс Бентам, перемиваючи циновий посуд у своїй хатині на схилі гори, часто поглядала на хатину біля річки Ельдорадо й також мріяла — і також не про нарінок, і не про золотий пісок. Вони часто зустрічалися, бо стежки їхніх ділянок перехрещувались, а до того ж навесні в Північній стороні людям багато про що хочеться погомоніти; однак ні разу ні поглядом, ані словом вони не виявили того, що було в них на серці.

Так було спочатку. Але одного дня Едвін Бентам підняв руку на свою дружину. Всі хлопчачки такі; а ще й ставши одним із королів Французького пагорба, він дуже записався й забув, що все завдячує їй. Почувши про це, Вортон того ж таки дня пристеріг Грейс Бентам на стежці й палко заговорив до неї. Вона була дуже щаслива, хоча й відмовилася слухати та взяла з нього обіцянку не казати знову таких речей. Її пора ще не настала.

Але сонце почало мандрівку назад, північна темрява змінилася на крицеву барву світанку, сніг став танути, по обмерзлих порогах ринула вода, і шукачі заходилися промивати золото. Вдень і вночі жовта глина й нарінок пробігали крізь швидкі заставки, віддаючи свій викуп дужим людям з півдня. І під час тої метушні прийшла пора Грейс Бентам.

До всіх така пора приходить у свій час — звісно, коли ми не занадто вайлуваті. Багато людей цнотливі не тому, що люблять чесноту, а просто з лінощів. Той, хто піддавався хвиливі спокусі, знає, що це таке.

Саме тоді, як Едвін Бентам важив золотий пісок на прилавку бару в Розтоці — подостатком його піску переходило через той сосновий прилавок! — Грейс Бентам зійшла з гори й прошмигнула до хатини Клайда Вортона. Вортон не сподівався її, але це не міняло справи. І скільки нещастя та даремного чекання можна було б уникнути, якби панотець Рубо не побачив її та не звернув убік з головної стежки.

— Дитино моя...

— Стривайте-но, панотче! Я вас поважаю, хоча й не признаюся до вашої віри, але не ставайте межі цією жінкою і мною!

— Чи ви знаєте, що робите?

— Знаю! Хоч би ви були всемогутній бог і погрозували кинути мене до вічного вогню, то й то я не поступився б вам у цьому.

Вортон посадив Грейс на стільці й войовниче заступив її.

— Сідайте он на тому ослоні й помовчте, — провадив він, удаючись до сзуїта. — Тепер моя черга. А ваша буде потім.

Панотець Рубо чемно вклонився й сів. Він був лагідна людина й навчився чекати свого часу. Вортон підсунув собі стільця близьенько до Грейс і стиснув їй руку.

— То ти любиш мене, правда? І вивезеш звідси?

З її обличчя було видно, що з цим чоловіком їй легко й спокійно, що вона покладається на нього.

— Люба, хіба ж ти не пам'ятаєш, що я тобі казав тоді? Звісно, я...

— Але як же ти зможеш? А промивати золото?

— Буду я думати про такі дурниці! От, наприклад, передам усю справу панотцеві Рубо. Довірю йому здати мій пісок до компанії.

— Лишень подумати! Я вже ніколи не побачу його.

— То й слава богу!

— Але поїхати... Ох, Клайде, я не можу! Не можу!

— От тобі й маєш! Звісно, можеш. Здайся на мене. Ось тільки зберемо деякі речі та й рушимо, і...

— А як він прийде сюди?

— Я потрощу йому всі...

— Ні, ні! Не треба битися, Клайде! Обіцяй мені.

— Гаразд! То я лише скажу хлопцям прогнати його з ділянки. Вони бачили, як він поводився з тобою, та й самі не дуже люблять його.

— Ой ні, не треба! Не роби йому боляче.

— А що ж? Спокійно дивитися, як він забере тебе в мене на очах?

— Ні-і,—стиха мовила вона, ніжно гладячи його руку.

— Ну, то дай мені самому впоратися з ним і ні про що не турбуйся. Будь певна, я його не покалічу. Він страх як клопотався, боліло тебе чи ні! Ми не заїжджатимемо до Доусона. Я перекажу, щоб двоє хлопців налагодили човна й

відвели до Юкону. А ми перейдемо через перевал і спустимося річкою Індіною їм назустріч. Потім...

— Що потім?

Її голова схилилася до нього на плече. Їхні голоси перейшли в тихий шепіт, кожне слово було пестоці. Єзуїт нервово засовався на ослоні.

— Що потім? — знову спитала вона.

— Потім очепами поженемо човна вгору, перетнемо пороги Білого Коня і Квадратовий яр...

— Ну?

— А далі річкою Шістдесят Миля, потім будуть озера, Чілкут, Дая, а там уже й Солоня Вода.

— Але ж, любий, я не вмю підпирати човна.

— Дурненька! Я ж візьму Ситку Чарлі, він знає, кудю слід плисти і де найкраще спинятися. Він найкращий мандрівник з усіх, кого я бачив, дарма, що індіанин. Тобі доведеться лише сидіти в човні, співати пісень і грати роль Клеопатри *, та ще відганяти... хоча ні, нам пощастило: комарів ще немає.

— А що ж далі, мій Антонію?

— А далі пароплав, Сан-Франціско й цілий світ! Ніколи вже ми не повернемося в цю прокляту дірку. Подумай собі! Цілий світ, і вибирай з нього, що хочеш! Я свою пайку продам. Ми ж дуже багаті. Волдвортів синдикат дасть мені півмільйона за те, що лишилося в землі, та ще вдвічі стільки я маю в нарінку і в сейфах компанії. Поїдемо в Париж на всесвітню виставку. Навіть до Єрусалима, якщо захочеш. Купимо палац в Італії, і ти досхочу гратимеш у ньому Клеопатру... Ні, ти будеш Лукреція, Актея * або ще хтось, як схоче твоє серденько. Тільки гляди, не...

— Цезарева дружина понад усякі підозри.

— Звісно, але...

— Але я не буду дружиною твоєю, любий, так?

— Я не це хотів сказати.

— Але ти все одно любитимеш мене як дружину і ніколи, ніколи не... Ох, я знаю, ти будеш такий самий, як і інші чоловіки. Тобі обридне і... і...

— Як ти можеш? Я...

— Обіцяйся мені.

— Авжеж, обіцяюся!

— Ти так легко це кажеш, любий. Звідки ти можеш бути певний? А я? Я так мало можу тобі дати, а все ж так багато... О Клайде! Обіцяйся, що ніколи не кинеш мене!

— Ну от! Надто рано ти починаєш сумніватися. Адже сказано: «Доки смерть нас не розлучить».

— Гай-гай, я вже раз казала такі слова... йому, а тепер...

— А тепер, моя кохана, більше не муч себе такими розмовами. Звісно, я ніколи, ніколи не...

І вперше їхні тремтячі уста зійшлися. Панотець Рубо дивився крізь вікно на дорогу, але врешті не витримав. Він кахикнув і озирнувся.

— Тепер ваша черга, панотче!

Вортонове обличчя сяяло вогнем першого поцілунку. В голосі його бриніла певність у свою перемогу. Він не мав жодного сумніву, чим скінчиться їхня розмова. Так само була певна й Грейс, бо усміх грав у неї на устах, як вона глянула на священника.

— Дитино моя,— почав той,— серце мені крається з жалю до вас. Ваша мрія чудова, але вона не може справдитися.

— А то через що, панотче? Я ж погодилася.

— Ви самі не знаєте, що робите. Ви не подумали за присягу, що її склали перед богом тому, кого назвали своїм чоловіком. Мій обов'язок нагадати вам тепер про святість такої обітниці.

— А як я розумію її святість і все ж відмовляюся від неї?

— Тоді бог...

— Який бог? Бог у мого чоловіка такий, що я не можу його визнавати. Отже, є багато богів.

— Дитино! Не кажіть такого! Ох! Ви так не думаєте, я розумію. В мене теж були такі хвилини.— На мить він перелинув у свою рідну Францію, і жінку, що сиділа перед ним, заступила інша, з задуманим обличчям і смутними очима.

— Що ж, панотче, виходить, мій бог покинув мене? Я не грішніша за інших жінок. Я тяжко горювала з ним, за що ж я маю страждати й далі? Чому мені не зазнати хоч трошки щастя? Я не можу, я не хочу вертатися до нього!

— Не бог покинув вас, а ви покинули бога. Верніться. Здайтеся на його волю, і темрява зникне. О дитино моя...

— Ні, шкода й мови. Як я собі постелила, так і висплюся. Я не повернуся. А якщо бог мене покарає, то вже якось витерплю його кару. Ви цього збагнути не можете. Ви ж не жінка.

— Моя мати була жінка.

— Так, але...

— І Христос народився від жінки.

Вона не відповіла. Запала мовчанка. Вортон нетерпляче смикав вуса й поглядав на дорогу. Грейс сперлася ліктем на стіл, на обличчі її написана була рішучість. Усміх зник. А панотець Рубо розпочав з іншого боку.

— У вас є діти?

— Колись я хотіла їх мати, але тепер ні. І я рада, що нема.

— А мати?

— Мати є.

— Вона вас любить?

— Так.

Вона відповіла пошепки.

— А брат? Ні, це не те, він чоловік. А сестра є?

Вона, тремтячи, кивнула головою.

— Молодша? На багато?

— На сім років.

— І ви добре все зважили? Подумали про них? Про свою матір? І свою сестру? Вона стоїть на порозі свого жіночого життя, і ваш нерозважний вчинок може мати велику вагу для неї. Чи ви могли б піти до неї, подивитися на її свіже молоде личко, взяти її руку в свою, притулитися своєю щокою до її щоки?

На цю мову їй в уяві постали такі живі образи, що вона не витримала.

— Годі! Годі! — закричала Грейс і зіщулилася, як собака під батогом.

— Вам доведеться зважити на все це; то краще зважте тепер, завчасу.

В погляді його світилося глибоке співчуття, але вона того не бачила, обличчя ж його, тремтячи з нервового напруження, було незламне. Опанувавши себе, насилу стримуючи сльози, вона підвела голову.

— Я подамся далеко. Вони ніколи мене не побачать і врешті забудуть. Я немов умру для них. І... і я поїду з Клайдом... сьогодні.

Здавалося, що вже на тому кінець. Вортон ступив наперед, але священник звів руку й спинив його.

— Ви хотіли мати дітей?

Грейс мовчки кивнула головою.

— І просили їх у бога?

— Часто.

— А тепер ви подумали, що станеться, коли ви народите дитину?

Панотець Рубо зиркнув на чоловіка, що стояв біля вікна.

На мить обличчя їй засяяло, але відразу згасло. Вона збагнула, що той має на думці. Вона звела руки, благаючи пожаліти її, але священник повів далі:

— Чи ви можете уявити собі невинне немовля в себе на руках? Хлопчика. Бо світ не такий суворий до дівчини. Та вже саме молоко у ваших грудях обернеться на жовч! А могли б ви бути горді й щасливі з вашого сина, знаючи, що інші діти...

— О, майте милосердя! Досить!

— Все на дитині окопиться...

— Мовчіть! Мовчіть! Я вернуся! — вона впала йому до ніг.

— Дитина ростиме, не відаючи нічого поганого, аж одного дня їй люди кинуть в обличчя страшне слово...

— Ох, боже мій! Боже мій!

Грейс голосила на підлозі. Священик зітхнув і підвів її на ноги. Вортон кинувся до неї, та вона порухом сплила його.

— Не підходь до мене, Клайде! Я вертаюся.

Сльози котилися їй по обличчю, але вона не втирала їх.

— Після всього?! Ти не підеш! Я тебе не пущу!

— Не зачіпай мене! — Вона затремтіла й відступилася назад.

— Ні! Ти моя! Чуєш! Ти моя! — вигукнув Вортон, а потім напався на священника: — І що з мене за дурень, дозволити вам ляпати казна-що! Дякуйте своєму богові, що ви духовна особа, а то б я вам... Що, скористалися своїм панотцевим правом? Ну, а тепер ідіть геть з мого дому, а то я можу забути, хто ви!

Панотець Рубо вклонився, взяв її за руку й рушив до дверей. Але Вортон став на дорозі.

— Грейс! Ти казала, що кохаєш мене?

— Казала.

— І тепер кохаєш?

— Так.

— Скажи ще раз.

— Я кохаю тебе, Клайде, кохаю.

— Ну що, панотче,— гукнув він.— Ви чули, що вона казала, і все ж ведете її назад, де її чекає пекло, де їй доведеться щохвилі брехати своєму чоловікові?

Але панотець Рубо раптом уштовхнув жінку до другої кімнатки й зачинив двері.

— Цитьте! — прошепотів він до Вортона, недбало сідаючи на стілець.— Пам'ятайте, що це задля неї! — додав він.

В хатині аж загуло від бруталного стуку в двері, клацнула клямка, і ввійшов Едвін Бентам.

— Ви не бачили моєї дружини? — спитав він, як тільки привітався.

Дві голови хитнулися, що ні.

— Я помітив, що її сліди від нашої хатини йдуть униз,— провадив він обережно.— А на дорозі вони зникли якраз навпроти стежки до вас.

Вони слухали його байдуже.

— І я... я думав...

— Що вона була тут? — заgrimів Вортон.

Священик утихомирив його поглядом.

— Ви, сину мій, бачили, що її сліди йдуть до цієї хатини?

Хитрий панотець Рубо! Він ще годину тому добре затер сліди, як ішов сюди тою самою стежкою.

— Я добре не роздивлявся, я...— Він підозріло зиркнув на двері до другої кімнатки, а потім запитливо на священика. Той похитав головою, але Бентам усе ще сумнівався.

Хутенько помолившись у думці, панотець Рубо підвівся.

— Якщо ви не вірите, то...— він удав, ніби наміряється відчинити двері.

Священики не брешуть. Едвін Бентам часто чув про це й вірив, що так воно й є.

— Та я вірю, панотче,— сквапно відповів він.— Я лише дивуюся, куди це пішла моя дружина й думав, що, може... Вона, певне, подалася до місіс Стентон, у Французьку ущелину. А погожа днина, правда? Ви чули новину? Борошно подешевшало, стало сорок доларів за центнер. Кажуть, що чечачо так і комашаться на річках. Але мені треба йти. Бувайте здорові.

Двері хряснули, і вони побачили крізь вікно, як Бентам попростував до Французької ущелини шукати своєї дружини.

Кілька тижнів пізніше, якраз після червневої поводи, двоє людей вивели човна на середину річки і прив'язали

його до пливучої ялини. Лина натяглася, й легенький човник поплив за ялиною, як на буксирі. Панотцеві Рубо звелено залишити верхів'я й вернутися до своєї смуглявої пастви в Мінуку. Там з'явилися білі люди, і індіани занехали рибальство й занадто часто вклоняються богам, що хвиливо оселився в численних темних пляшках. Мелмют Кід теж мав справи на пониззі, отож і мандрували вони вкупі.

На цілу Північ лише Мелмют Кід знав достеменно цю людину, Поля Рубо. Тільки перед ним священик скидав святобливу одягу і ставав звичайною людиною. Та й чому ж би ні? Вони добре знали один одного. Хіба ж вони не ділилися останнім шматочком рибини, останньою дрібною тютюну, останньою потаємною думкою на пустельних просторах Берінгового моря, в згубних лабіринтах Великої Дельти під час жахливої зимової мандрівки від миса Барроу до Поркюпайну?

Панотець Рубо сумовито попахкував старою подорожною люлькою й дивився на червоне кружало сонця, що похмуро зависло над самим обрієм з півночі. Мелмют Кід накрутив свого годинника. Була саме північ.

— Нема чого журитися, друже! — Кід, видно, провадив далі перервану розмову. — Бог напевне простить за таку брехню. Як сказав один поет, що завжди висловлюється до речі:

Якщо ти чув слова її признання,
То хай уста тобі скаже мовчання.
Коли брехня рятує від загину,—
Бреши аж до останньої хвилини!

Панотець Рубо вийняв з уст люльку й задумався.

— Той поет правду каже, але не це мучить мою душу. Брехня й кара за неї в руках божих, але... але...

— А що ж? Ваші руки чисті.

— Ні, Кіде. Я довго про це думав, але що є, те вже є. Я ж знав, який у неї чоловік, і попри все змусив її вернутися.

З лісу на березі дзвінко заспівала вільшанка, звіддалік долинув голос куріпки, коло берега, чалапаючи по воді, зайшов у річку лось. А двоє людей у човні мовчки курили.

МУДРІСТЬ ПОДОРОЖНА

Ситка Чарлі доконав неможливого. Інші індіани теж, може, не згірше за нього знали мудрість подорожну, але тільки Ситка Чарлі пізнав мудрість білих людей, подорожню честь і закон. Однак те знання далось йому не за один день. Розумові індіанина важко узагальнювати, і аж коли фактів набирається багато й вони часто повторюються, він осягає їхнє значення. Ситка Чарлі змалку крутився серед білих людей, а вирішив, зважився пов'язати свою долю з ними, зрікшись раз і назавжди свого народу. Поважаючи, майже обожнюючи могутність білих людей і міркуючи, звідки вона береться, він не відразу збагнув її таємничу силу — честь і закон. І, тільки довгі роки нагромаджуючи досвід, він, нарешті, з'ясував собі все до кінця. Сам чужинець, він зрозумів її краще від білої людини; сам індіанин, він досяг неможливого.

А від цього повстала в ньому певна зневага до свого люду. Звісно, він затаював ту зневагу, але тепер вона виливалася бурєю різноманітної лайки, що сипалась на голови Ка-Чукте й Гоугі. Вони корилися йому, як пара кусливих собак, — занадто боязкі, щоб напасти, але занадто вовкуваті, щоб ховати свої ікла. На них було страшно глянути. Та й на Ситку Чарлі теж. Обличчя — сама лише шкіра та кістки; вилиці їм укривали огидні струпи, що від морозу тріскалися й знову стягувалися; з розпачу й голоду очі світилися похмурим вогнем. Людям у такому стані не можна довіряти, якщо вони не відають ні честі, ані закону. Ситка Чарлі це знав, отож десять ще днів тому змусив їх покинути рушниці разом з рештою таборового спорядження. Рушниці лишилися тільки в нього й капітана Еспінгвела.

— Гайда, розкладайте багаття, — наказав він, витягаючи коштовну коробку з сірниками й клапті сухої березової кори.

Обидва індіани понуро взялися збирати сухе гілля та ріща. Вони були знесилені й часто спинялися; як нахилились, то паморочилася голова, а як ішли заточуючись, то коліна їм торохкотіли одне об одне, мов кастаньєти. Щоразу, дошкандибавши до багаття, вони хвилину перепочивали, неначе тяжко хворі або смертельно зморені. Часом погляд їм затуманювала терпляча покора німого страждання; а то знову він спалахував несамовитою жадобою життя, що, здавалось, от-от вибухне диким криком, лейтмотивом усього живого: «Я хочу жити, хочу жити!»

З півдня подихнув вітер, боляче щипаючи за незахищене обличчя й вогненними голками заганяючи мороз крізь хутро й м'язи аж до кісток. Тому, як вогонь розгорівся добре і навкруг нього розтанув сніг, Ситка Чарлі примусив своїх збайдужених товаришів допомогти йому нап'ясти заслону. То була дуже проста річ — укривало, нап'яте рівнобіжно до вогню з того боку, звідки вітер віє, нахилене градусів на сорок п'ять. Воно заступало від холодного вітру й одбивало тепло назад, донизу, на тих, що шукали під ним захистку. Потім постелили зеленого ялинового гілля, щоб не сидіти просто на снігу. Коли скінчили цю роботу, Ка-Чукте й Гоугі взялися до своїх ніг. Замерзлі мокасини дуже підтопталися в довгій дорозі, а гострі крижини на річкових зашеретах і геть пошматували їх. Сиваські шкарпетки були такі ж самі порвані; коли вони розмерзлися і їх постягали, то мертво-білі кінчики пальців, у різному стані змертвілості, самі розповіли просту оповідь про мандрівку.

Лишивши їх обох сушити взуття, Ситка Чарлі обернув лижви й рушив назад тою дорогою, що прийшов. Йому теж дуже кортіло сісти біля вогню й дати перепочинок своєму змореному тілу, але честь і закон забороняли. Перемагаючи біль, волікся він крижаним полем, що не крок — то протест; в кожному м'язі — спротив. Кілька разів там, де недавно затягло опари на річці, йому доводилося через силу прискорювати ходу, бо тонка крига тріщала й загрожувала вломитися під ним. У таких місцях смерть буває швидка й легка; але він не хотів іще вмирати.

У ньому зростала тривога, та, вгледівши за коліном річки двох індіан, що ледве пленталися, він підбадьорився.

Вони заточувалися й важко дихали, наче несли велику пошу, хоча клунки в них на спині були по кілька фунтів. Ситка Чарлі жваво став розпитувати в них про все, і відповіді їхні, мабуть, заспокоїли його. Він поспішився далі й незабаром побачив двох білих чоловіків, що вели під руки жінку. Вони також чвалали, неначе п'яні; руки й ноги їм трусилися від знемоги. Але жінка силкувалася якнайменше спиратися на них і йти сама. Як Ситка Чарлі вгледів її, обличчя йому на мить радісно засяяло. Дуже ж бо шанував він місіс Епінгвел. За вік свій він бачив багато білих жінок, але з жодною не подорожував разом. Коли капітан Епінгвел завів мову про цю ризиковану мандрівку й запропонував йому найнятися за провідника, Ситка Чарлі тільки понуро похитав головою; бо йти вони мали невідомими й зловісними просторами Півночі, і він знав, що така мандрівка навіть з чоловіків висотує всі жили. Коли ж він довідався, що й капітанова дружина має йти з ними, то рішуче відмовився хоч би як брати участь у цій виправі. Якби то хоч принаймні була жінка з його люду, але ці жінки в Півдня... ні, ні, всі вони занадто ніжні, занадто тендітні на таку тяжку дорогу.

Однак Ситка Чарлі не знав, що то за жінка. Ще п'ять хвилин перед тим він і гадки не мав, що згодиться керувати виправою; але як підійшла вона до нього, чарівно всміхаючись, та як заговорила своєю поправною англійською мовою, не просячи й не вмовляючи, то він відразу здався. Якби в її погляді він зауважив улесливість чи благання, якби голос її тремтів, якби намагалася вона вплинути на нього жіночою звабою, Ситка Чарлі був би твердий, мов криця; замість того її ясний допитливий погляд та дзвінкий голос, її цілковита щирість і манера триматися з ним просто, як з рівним, зовсім позбавили його розважності. Він відчув тоді, що це нової породи жінка, і вже через кілька днів спільної мандрівки збагнув, чому сини таких жінок панують на землі й на морі та чому сини жінок його плем'я не могли встояти проти них. Ніжна й тендітна? Аякже! День по дневі бачив він її, втомлену, виснажену, проте настійливу, і ці слова без упину бриніли в ньому, як приспівка: «Ніжна й тендітна!» Він знав, що її ноги звикли ходити гладенькими стежками сонячних країн, що вони не спізнали незручних мокасинів, що їх не цілував холодними устами мороз, і дивлячись, як вони йдуть тепер цілісінький втомний день, чудувався.

Завжди вона мала усміх і бадьоре слово для кожного, навіть для найостаннішого носія. І що дорога важчала, то вона ставала неначе ще настійливіша й набиралася більшої сили. Коли Ка-Чукте й Гоугі, що все похвалялися, ніби знають стежку, як свій власний вігвам, одного разу призналися, що заблукали, серед прокльонів, які сипалися на них, тільки її голос став винним в обороні. Того вечора вона співала своїм супутникам доти, аж вони відчули, що втома зникла і в серця вселилася нова надія. А коли їжі почало бракувати і кожний шматочок пильно відмірявся, вона повстала проти хитроців свого чоловіка й Ситки Чарлі, вимагаючи, щоб їй давали таку самісіньку пайку, як і всім.

Ситка Чарлі пишався тим, що приятелював з цією жінкою. Якийсь новий скарб, якусь широчінь внесла вона в його життя. Досі він був сам собі за напутника, ішов власним шляхом, не озираючись ні на кого, чинив усе за власними приписами. Він виховав свою мужність, не зважаючи ні на що, окрім власної гадки. І ось уперше він відчув, що чиясь стороння сила збудила в ньому все найкраще, що там дримало. Один ласкавий погляд ясних проникливих очей, одне слово подяки дзвінкого голосу, один легенький порух уст, що склалися в такий чарівний усміх, ущаслилювали Ситку Чарлі на цілі години. Вона надихала його, підносила у власних очах; уперше він був свідомо гордий з того, що так добре засвоїв мудрість подорожню. Він і місіс Епінгвел завжди додавали духу в знебулі серця своїх товаришів.

Вони побачили Ситку Чарлі, й обличчя в усіх трьох проясніли: адже він був їм єдиною опорою в дорозі. Але Ситка Чарлі, що своїм звичаєм ховав однаково й турботу, й утіху під машкарою суворої байдужості, тільки спитав у них, що діється з рештою, розказав, де вогонь, і рушив далі. Потім він зустрів самітного індіанина, що нічого не ніс і кульгав, стиснувши губи; погляд йому був повний муки від болю в нозі, де живе тіло марно боролось з мертвим. Для нього зроблено все, що можна зробити, та коли боротьба за існування досягає крайніх меж, недолугий і безталанний мусить загинути. Ситка Чарлі бачив, що індіанинові недовго вже до кінця. Порятувати бідолаху він усе одно не міг, отже, сказав йому на потіху кілька суворих слів і по-

дався знов далі. Потому стрів ще двох індіанців—тих, що їм доручив вести Джо, третю білу людину з їхнього гурту. Вони покинули його. Ситка Чарлі з першого погляду помітив затаєну пружність у їхньому тілі й зрозумів, що вони врешті збунтувалися. Отже, він не був заскочений зненацька, коли у відповідь на його наказ вернутися й шукати Джо ті блиснули мисливськими ножами, вийнявши їх із піхов. Жалюгідне то було видовисько: троє виснажених людей міряються своєю квалою силою серед могутньої неосяжної пустелі. Одначе двом довелось скоритись під ударами, що їм завдавав третій прикладом рушниці. Вони почвалали назад, як побиті собаки. А за дві години по тому вони допленталися до табору, де решта гурту горнулася до вогнища під захистом завіси; між ними йшов, заточуючись, Джо, а позаду — Ситка Чарлі.

— Кілька слів, товариші мої, перше ніж ми ляжемо спати,— мовив Ситка Чарлі, коли вони з'їли по малесенькому шматкові прісного хліба. Він звернувся до індіанців їхньою мовою, сказавши наперед білим, про що говоритиме.— Кілька слів, товариші мої, задля вашого власного добра,— ачеї, вони допоможуть вам зберегти життя. Я дам вам закон. І той, хто його порушить, сам накличе на себе смерть. Ми здолали Гори Мовчання й мандруємо тепер коло верховини Стюарту. Мине одна ночівля, може, кілька, а може, й багато ночівель, але колись ми таки дійдемо до людей на Юконі, що мають багато їжі. Отже, нам треба дотримуватись закону. Сьогодні Ка-Чукте й Гоугі, котрі мали пробивати дорогу, забули, що вони чоловіки, і втекли, як малі діти. Ну що ж, вони забули, то забудьмо й ми. Але надалі нехай пам'ятають. Якщо вдруге станеться таке, то...— Він недбало, але зловісно, торкнув свою рушницю.— Завтра вони понесуть борошно й пильнуватимуть, щоб білий чоловік Джо не лишився десь на дорозі. Борошно виміряне. Якщо до вечора забракне хоч унції... Розумієте? Сьогодні були ще такі, що забули. Оленяча Голова й Троїстий Лосось покинули білого чоловіка Джо па снігу. Нехай вони надалі не забувають. Удосвіта вони вийдуть протоптувати дорегу. Ви чули закон. Глядіть, не порушуйте його.

Хоч як хотів Ситка Чарлі, а не міг примусити своїх людей не розтягатися в дорозі. Від Оленячої Голови й Троїстого Лосося, що протоптували стежку попереду, до Ка-

Чукте й Гоугі з Джо було більше як миля. Кожен волікся, падав або відпочивав — робив, як заманеться. Посувалася валка зовсім безладно. Всі напружували останню силу й пленталися вперед, аж поки зовсім знемагали, а тоді, за мить, якимось дивом з'являлося ще трошки снаги. Щохвилини хтось падав і був певен, що вже не зможе підвестися, однак підводився, і так щоразу. Тіло знебувалося, воля перемагала; але кожна перемога була трагічна. Індієнин з обмороженою ногою вже не міг іти й рачкував. Він рідко спинявся, бо знав, як жорстоко карає мороз за перепочинок. Навіть у місіс Епінгвел усмішка немов закам'яніла на вустах, а її очі дивилися вперед, мов невидючі. Часто вона спинялася й притискувала руку в хутряній рукавиці до серця, задихаючись і вмливаючи.

Джо, білий чоловік, перейшов межу страждань. Він уже не благав, щоб його покинули самого, не просив смерті. Він був спокійний і вдоволений, бо маячня затамувала йому болі. Ка-Чукте й Гоугі брутально тягли Джо наперед, люто поглядаючи на нього або часом і штурхаючи. На їхню думку, це була найвища несправедливість. Серця їм накипали зненавистю й хололи зі страху. Він геть ослаб, то з якої речі вони мають витратити на нього останню силу? Коли вони тягтимуть його далі, то самі помруть, а як збунтуються... і вони згадували закон Ситки Чарлі та його рушницю.

Під кінець дня Джо падав усе частіше, і все важче було його підводити, тому вони лишилися далеко позаду. Часом усі троє падали на сніг, так знесилилися й самі індієни. А тим часом у них на спині було життя, снага, тепло. В мішках з борошном була життєдайна сила. Вони невідступно про це думали, і те, що сталося, повинно було статися. Вони впали коло великого вітролому, де тисячі сажнів сухого дерева наче тільки й чекали на сірника. Поблизу була ополонка. Ка-Чукте глянув на дерева й на воду, те саме вчинив і Гоугі, потім вони перезирнулися. Все робилося мовчки. Гоугі запалив вогонь; Ка-Чукте набрав у цинову кварту води й закріпив її. Джо незрозумілою їм мовою щось лепетав про інший світ. Вони розколючували борошно в теплій воді, як на млинці, і випили того рідкого тіста по кілька кварт. Джо вони не пропонували пити, та йому було байдуже. Йому було вже до всього байдуже, навіть до своїх мокасинів, що припалилися й тліли на жаринах.

Сіяв густий дрібненький сніг, лагідно, пестливо загортаючи їх у лишке біле покривало. І їхні ноги ще б могли протоптати багато доріг, коли б доля не розігнала хмар і не прояснила повітря. Якби сніг падав ще хоч десять хвилини, вони б урятувалися. Ситка Чарлі, озирнувшись назад, побачив стовпи диму з їхнього вогнища й про все здогадався. Він глянув уперед на тих, що лишилися вірні, й на місіс Елінгвел.

— Отже, любі мої товариші, ви знову забули, що ви чоловіки? Гаразд. Дуже добре. Буде менше ротів годувати.

З цими словами Ситка Чарлі прив'язав торбину з борошном до свого наплічника. Тоді заходився щосили штовхати Джо, аж біль змусив опам'ятатися неборака, і він, заточуючись, зіп'явся на ноги. Ситка Чарлі виштовхнув його на стежку й скерував, куди йти. Обидва індіани й собі рушили, пробуючи втекти.

— Стривай, Гоугі! І ти теж, Ка-Чукте! Невже борошно надало такої сили вашим ногам, що вони можуть перегнати бистрокриле оливо? Закону вам не обдурити. Будьте мужні хоч наостанку та вдовольніться тим, що помрете з повними плунками. Гайда, ставайте спиною до дерева, плече до плеча. Ну!

Обидва послушалися, спокійно, без страху, бо лише прийдешнє лякає людину, а не теперішнє.

— Ти, Гоугі, маєш дружину, діти й вігвам з оленячих шкур на землі Чіпева. Яка твоя остання воля?

— Ти їй оддай те добро, що належиться мені за капітаном: укривала, намисто, тютюн і скриньку, що видає такі дивні згуки, як говірка білих людей. Скажи їй, що я помер у дорозі, але не кажи як.

— А ти, Ка-Чукте? Ти ж не маєш дружини ані дитини?

— У мене є сестра, що за начальником Кошимської факторії. Він її б'є, і вона нещаслива. Віддай їй те, що належиться мені за умовою, і скажи, що краще їй повернутися до свого люду. Якби тобі стрівся її чоловік та коли б твоя охота, то ти зробив би добре діло, вирядивши його на той світ. Він її б'є, а вона його боїться.

— Чи ви згодні вмерти, як велить закон?

— Так.

— Ну, то прощайте, мої любі товариші. Бажаю вам сісти при повних горщиках у теплій хаті ще доки скінчиться день.

Сказавши теє, він підніс рушницю, і багатоголоса луна порушила тишу. Ледве вона замовкла, як здаля озвалися інші рушниці. Ситка Чарлі здригнувся. Пострілів було кілька, а в їхньому гурті ще лиш капітан Епінгвел мав рушницю. Він глянув на тих, що спокійно лежали в снігу, гірко посміхнувся мудрості подорожній і поспішився назустріч людям з Юкону.

Колись, як Північна Країна була ще молода, мала вона дуже короткий і дуже простий кодекс товариських і громадянських цнот. Якщо хатні клопоти здавалися нестерпним тягарем і якщо при вогнищі невідступно гнітила самотність, тоді зайди з Півдня, не мавши нічого кращого, платили визначену ціну й брали за себе тубільних жінок. Жінкам то були наче ворота до раю, бо, сказати по правді, білі заволоки краще гляділи їх і краще до них ставилися, ніж індіянські чоловіки. Заволоки так само були задоволені з цих торгів, та й індіани також. Продавши своїх дочок і сестер за бавовняні укривала й застарілі рушниці, промінявши свої теплі хутра на рідкий перкаль та погане віскі, сини землі швидко й безжурно йшли назустріч смерті, що косила їх скоробіжними сухотами та іншими пошестями, невід'ємними від благ вищої цивілізації.

В пору тієї аркадійської простоти Кол Голбрейс мандрував Північчю й заслаб десь біля Долішньої річки. Ця пригода значно пожвавила будні милосердних сестер Святого хреста, що дали йому притулок і лікували його. Однак їм і не снилося, який гарячий трунок уливався в його жили від дотику їхніх ніжних рук і від лагідного догляду. Кола Голбрейса опосіли чудні думки й не давали йому спокою, аж доки він спинив свій погляд на Магдалині — вихованці милосердних сестер. Але він не дав того знака, терпляче чекаючи слухного часу. Як настала весна, він трохи оклигав, а коли сонце знову почало виписувати по небу золоті кола і вся земля завирувала життям, він зібрався на силі й вирушив у дорогу.

Ну, а Магдалина — вона була сирота. Її білий батько не вступився з дороги голомозому ведмедеві та й загиб. Тоді

Її мати, індіанка, залишившись без чоловіка, що сповнював її комору на зиму, здумала піти на ризик — дочекатися, поки лосось вийде нереститись, маючи п'ятдесят фунтів борошна та півстілки сала. Після такої спроби дівчина Чукра й пішла жити до милосердних сестер. І відтоді почали її звати іншим ім'ям.

Однак Магдалина мала родичів, і з них найближчий був розпусний дядько, що нищив своє здоров'я трунком білих людей — віскі. Йому щодня хотілося побувати з богами, себто ноги його шукали найкоротшої дороги до могили. Тверезий бувши, він страшенно мучився. А що таке сумління, він не знав. До цього старого гультая й удався Кол Голбрейс. Вони довго розмовляли один з одним і викурили багато тютюну. Обидва дали якісь взаємні обіцянки, і врешті старий поганин узяв кілька фунтів сушеної лосося та свого човна з березової кори й подався до місії Святого хреста.

Ніхто не знає, що він там наобіцяв та що набрехав, — сестри ніколи не плещуть язиками, — але як він вертався, то на його смаглявих грудях висів мідяний хрестик, а в човні сиділа його небога Магдалина. Того ж вечора відбулося гучне весілля й потlach, і два дні після того ніхто в селі не ловив риби. Проте сама Магдалина вже вранці по весіллі обтрусилася з мокасинів порох із Долішньої річки й попливла зі своїм чоловіком у човні, підпираючи його жердиною, на Горішню річку, в країну, що звалася Пониззя. З Магдалини стала гарна дружина, вона допомагала чоловікові в усіх труднощах і варила для нього їжу. Вона не дозволяла йому зайвого, аж доки він і сам навчився заощаджувати золотий пісок та пильно працювати. Нарешті, він забагатів, збудував хатину в Серкл-Сіті й такий був щасливий у родинному житті, що багато чоловіків йому заздрили.

Тим часом Північна Країна виросла, і з'явилися в ній громадські звичаї. Досі Південь надсилав своїх синів, а тепер посипалися й дочки. Вони не були ані сестри, ані жінки прийшлим чоловікам, а проте зуміли втовкмачити їм нові погляди й завести новий лад життя відповідно до свого смаку. Жінки-індіанки вже не збиралися танцювати, не водили стародавніх вірджинських танків і не звеселяли себе «Ден Такером». З властивим їм стоїцизмом, не скаржачись, спостерігали вони з своїх хатин, як порядкують їхні білі сестри.

Тоді з плодючого Півдня прийшла нова навала через гори. Цього разу то були жінки, що згодом узяли владу в усьому краї. Їхнє слово було закон, а їхній закон був наче криця. Вони хмурилися на індіанок, а ті білі жінки, що прибули перше, враз принишкли й полагіднішали. Знайшлися такі нікчеми, що стали соромитися свого подружжя з дочками землі й невдоволено позирали на своїх смаглявих дітей; але були й інші, правдиві чоловіки, що нишались своєю вірністю шлюбній присязі. Коли пішов звичай розлучатися з тубільними жінками, Кол Голбрейс не дався на спокусу, хоч за це довелось йому відчутити на собі тяжку руку тих жінок, що прийшли сюди наостанку, знали найменше, а проте керували краєм.

Одного дня виявилось, що в Горішніх землях ген-ген вище Серкл-Сіті є золото. Собачі запряги принесли цю чутку до Солоної Води; кораблі, що возили золото, перевезли принадну звістку через Тихий океан; телеграфні дроти й кабелі загули нею; і вперше світ почув про річку Клондайк та Юконський край.

Досі Кол Голбрейс жив спокійно. Він був добрий чоловік Магдалині, і вона принесла йому щастя. Але поволі стала Голбрейсові негода: він відчув невизначний потяг до товариства, що було йому рівня, до життя, з якого його вижбурнуто; почало рости бажання, яке часом посідає чоловіків — вихопитися на волю й зажити знову радощів молодості. До того ж річкою пливли неймовірні чутки про дивовижне Ельдорадо, звабливі описи міста з хатин і наметів та кумедні оповідання про чечако, що заповіднили всю країну. Серкл-Сіті завмер. Усі рушили річкою проти води, щоб утворити там новий дивовижний світ.

Чутки ті бентежили Кола Голбрейса, аж врешті він захтів побачити все на власні очі. Тому, як скінчилося зимове промивання, він наклав зо дві сотні фунтів піску на велику вагу компанії і взяв чека, щоб у Доусоні одержати таку саму вартість. Потім доручив свої копальні Томові Діксонові, поцілував Магдалину на прощання, пообіцяв вернутися раніш, ніж поплине перший шерет, і сів на пароплав, що плив річкою проти води.

Магдалина чекала. Чекала всі три місяці літнього дня. Вона годувала собак, забавляла малого Кола й дивилась, як згасало коротке літо і як вирушало сонце в свою довгу подорож на південь. І ще багато молилася, — як усі сестри Святого хреста. Настала осінь. На Юконі з'явився перший

шерет, королі Серкла повернулися до зимової роботи в своїх копальнях, тільки Голбрейса не було. Мабуть, Том Діксон дістав листа, бо його люди привезли Магдалині сухих ялинових дров на цілу зиму. Компанія, певно, теж одержала листа, бо її собачі запряги навезли Магдалині повну комору найліпших харчів. Компанія переказала також, що вона може користуватися в них необмеженим кредитом.

Споконвіку вважають, що головне чоловіки приносять жінкам лихі вістки; проте цього разу чоловіки мовчали й тільки інколи лаяли крутим словом одного свого товариша, що був далеко. Зате жінки не стуляли вуст. Тож Магдалина скоро довідалася про дивні Коллові вчинки, а також про одну грекиню-танцюристку, що бавилася чоловіками, як дитина мильними бульками. Та Магдалина була індіанка і, крім того, не мала приятельки, щоб піти до неї по мудру пораду. Цілий день вона то молилася, то міркувала, а ввечері, швидко в своїх постановах і вчинках, запрягла собак, прив'язала малого Кола до санок і рушила в дорогу.

Юкон ще вільно котив хвилі, проте забережні усе більшали, і з дня на день річка скидалась на дедалі вузчий і брудний струмок. Той, хто сам не долав такої дороги, ніколи не зрозуміє, що вистраждала Магдалина, проїхавши сто миль прибережною кригою, а потім ще дві сотні миль збитим шерехом, коли річка вже добре замерзла. Та Магдалина була індіанка, тому вона якось зуміла витривати. І ось одного вечора до хатини Мелмюта Кіда хтось постукав. Кід нагодував собак, що мало не здихали з голоду, поклав кріпенького хлопчика до ліжка, а тоді взичив уваги знесиленій жінці. Поки Магдалина розповідала свою історію, він стяг з неї закоцублі мокасини й заходився штрикати вістрям ножа по ногах, перевіряючи, доки вони відморожені.

Мужній і суворий, Мелмют Кід мав у собі щось делікатне, жіноче, тому навіть найлютіші собаки почували до нього довіру і найхолодніші серця звіялися йому з свого клопоту. Не те, щоб Мелмют Кід домагався цього. Люди самі горнулися до нього, як квітки до сонця. Казали, що навіть сам панотець Рубо сповідався йому, а чоловіки й жінки Північної Країни завжди стукали до його дверей — до дверей, що ніколи не замикалися. Магдалина гадала, що він не може допуститися помилки або злого вчинку. Вона

знала його здавна, ще відколи стала жити серед людей батькової раси; і їй, напівдикунці, здавалося, що в ньому зосереджена споконвічна мудрість і що очі його можуть бачити прийдешнє.

В країні панували облудні ідеали. Громадські звичаї в Доусоні були вже не такі, як колись, а швидкий розвій Північної Країни крив у собі й поганє. Мелют Кід усе це розумів і добре знав Кола Голбрейса. Він знав, що халливе слово часто може наробити лиха; а до того ж він хотів засоромити чоловіка й добряче провчити його. Отож другого вечора він покликав до себе на раду гірничого інженера Стенлі Принса та Джека Гаррінгтона, на прізвисько Щасливець Джек, із його скрипкою. Тої ж ночі Бетла, що багато чого завдячував Мелютові Кіду, запряг собак Голбрейсових, прив'язав малого Кола до санок і подався в темряві до річки Стюарт.

II

— Ну, раз-два-три, раз-два-три. Тепер назад. Ні-ні! Грай спочатку, Джеку! Дивіться — отак!

Принс елегантно виконав потрібне «па», бо ж він був мастак водити котильйон.

— Отже: раз-два-три, раз-два-три. Назад! Так! Оце вже краще. Спробуйте знову. І не дивіться собі на ноги! Раз-два-три, раз-два-три! Менші кроки! Ви ж не собак поганяєте. Спробуйте спочатку. Так! Добре. Раз-два-три, раз-два-три.

Принс і Магдалина все крутилися в нескінченному вальсі. Стола й ослінчики повідсовували під стіну, щоб було більше місця. Мелют Кід сидів на лежанці, спершись підборіддям на коліна, й зацікавлено приглядався. Джек Гаррінгтон сидів поруч з ним, цигикаючи на скрипці та пристосовуючись до танцюристів.

Бо надзвичайної речі здумали досягти з жінкою оті троє чоловіків. І, певно, найдивніше було те, як поважно вони до цієї справи бралися. Жодного атлета не треновано так суворо до змагань, жодного собаку не приучувано так до запрягу, як вони тренували Магдалину. Щоправда, з Магдалини був добрий матеріал, бо на відміну від усіх інших жінок своєї раси, вона змалку не носила важких тягарів і не долала далеких мандрівок. Окрім того, вона була гарно збудована, гнучка, як лоза, і мала в собі багато прихованої

грації. Отож цю грацію чоловіки хотіли виявити й сформувавши.

— Гірше те, що вона колись не до ладу навчилася танцювати,— мовив Принс глядачам, посадовивши задихану ученицю на столі.— Вона швидко похоплює, та все ж мені було б легше її вчити, коли б раніше вона зовсім не танцювала. Але скажи-но, Кіде, я ніяк не збагну, звідки в неї таке.— Принс чудно ворухнув плечима й головою, як Магдалина під час ходи.

— То ще нічого. На своє щастя, вона зросла в місії,— відповів Мелют Кід.— То від тяжкої ноші, знаєш, від ремінця, що його закидають на голову. Інші індіанки ходять, погойдуючись куди більше, але вона не носила тягарів, аж поки вийшла заміж, та й то лише напочатку. Зазнала тоді вона біди зі своїм чоловіком. Вони перебули голод на Сороковій Милі.

— Як же нам відучити її від такої ходи?

— Не знаю. Може, довгі прогулянки якимось зарадять цьому? Принаймні хоч трохи вирівняють, правда, Магдалино?

Вона потакнула головою. Коли Мелют Кід, що геть усе знає, так каже, то так воно й є, і годі.

Магдалина підійшла до них — вона хотіла почати знову. Гаррінгтон оглянув її з ніг до голови так, як оглядають коней. Огляд, певно, вдовольнив його, бо раптом він зацікавлено спитав:

— А що ж отримав той ваш дядько-голодренець?

— Рушницю, укривало й двадцять пляшок *гучу* *. А рушниця зламана.— Останні слова вона вимовила з презирством, наче їй було гидко, що її дівочтву склали таку малу ціну.

Магдалина добре розмовляла по-англійському, вживаючи багато висловів свого чоловіка, але все ж чути було індіанську вимову — нахил до чудних горлових звуків. Навіть це її вчителі взяли на увагу і тут теж осягли неабияких наслідків.

Під час другої перерви Принс зауважив ще одну річ.

— Слухай-но, Кіде,— мовив він,— що це ми собі думаємо? Вона ж не може навчитися танцювати в мокасінах. Взуй-но її в черевички та пусти по навоскованій підлозі — отоді вона себе покаже!

Магдалина піднесла ногу й непевно подивилася на свої розтопані хатні мокасини. В попередні роки і в Серкл-Сіті,

і на Сороковій Милі вона не раз танцювала в мокасінах і нічого незвичайного в цьому не було. Але тепер... ну, коли щось не гаразд, то кому знати, як не Мелмютіві Кіду?

Мелмют Кід таки знав і мав метке око. А тому він, надявши шапку й рукавиці, подався горбком униз, щоб скласти візит місіс Епінгвел, дружині Клова Епінгвела, значного урядового службовця. Кід примітив її зграбну маленьку ніжку одного вечора на балу в губернатора. До того ж він знав, що вона така сама чутлива, як і гарна, отож не важко було попросити в неї невеличкої послуги.

Як він вернувся, Магдалина вийшла на хвильку до другої кімнати. А коли знову з'явилася, Принс аж не стямився з подиву.

— О боже! — охнув він. — Хто б міг подумати! От чарівниця! Та ж моя сестра...

— Твоя сестра англійка, — перебив його Мелмют Кід, — і нога в неї англійська. А ця жінка походить з народу, що має малі ноги. Від мокасинів ступня її трохи поширшала, але вона не зіпсувала ніг у дитинстві, бігаючи за собаками.

Однак ця увага ніяк не зменшила Принсового захвату. Гаррінгтон, як людина практична, дивлячись на граційну ніжку з високим підбиттям, мимохіть згадав огидну ціну: одну рушницю, одне укривало й двадцять пляшок гучу.

Магдалина була дружина короля — короля, що за свої жовті скарби міг би легко втримувати зо два десятки якнайпишніше вбраних красунь; однак ніколи ноги її не знали іншого взуття, крім мокасинів з видубленої лосевої шкіри. Спочатку вона боязко дивилася на малесенькі черевички з білої саети; але скоро помітила правдиво-чоловічий захват, що саяв у очах її вчителів. І обличчя їй зачервонілося з гордощів. На хвилину вона сп'яніла від почуття своєї жіночої принадності, потім прошепотіла ще презирливіше:

— Одну поламану рушницю!

Тренування проваджено далі. Щодня Мелмют Кід водив Магдалину на довгі прогулянки, щоб поліпшити їй ходу й відучити від широких кроків. Вони не боялися, що її пізнають, бо Кол Голбрейс та інші давніші мешканці загубилися, неначе діти, серед численних новаків, що заповіднили країну.

Крім того, північний мороз колючий, і ніжні південні жінки, щоб захистити свої щоки від його цілунків, закуту-

валися в полотняні запони. З запнутими обличчями, загорнені в білячі парки, навіть мати й дочка, здивавшись на стежці, могли б розминутися, мов чужі.

Навчання швидко посувалося наперед. Спочатку воно йшло повільно, але потім раптово прискорилося. І це саме відтоді, як Магдалина приміряла білі саетові черевички й таким чином знайшла саму себе. Почуття самоповаги завжди було в неї, а тої хвилини прокинулася ще гордість її заволоки-батька. Досі вона вважала себе за жінку іншої породи й нижчого племені, яку чоловік з ласки своєї звеличив. Чоловік їй здавався богом, що підніс її за незначні цноти до свого божистого рівня. Однак вона ніколи не забувала, навіть як народився малий Кол, що належить не до його народу. Так, він був бог, а жінки з його народу були богині. Вона могла порівнювати себе з ними, але ніколи не рівнялася до них. Кажуть, що близька знайомість породжує зневагу; так чи так, але Магдалина врешті почала розуміти цих непосидючих білих чоловіків і належно їх цінувати. Щоправда, розум її не звичний був до свідомого аналізу, але їй допомагала жіноча інтуїція. Того вечора, як вона взула черевички й спостерегла неприхований захват трьох своїх приятелів, їй уперше спало на думку зрівняти себе з білими жінками. Поки що йшлося лиш про форму ступні, однак... звісно, на цьому спинитися не могло. Вона зміряла себе їхньою міркою, і віра в божистість її білих сестер схитнулася. Врешті вони теж були тільки жінки, то чому б їй не підвестися до їхнього рівня? Міркуючи про це, вона збагнула, чого їй бракує і, спізнавши свою слабкість, убралася в силу. Вона так старалася, що її три вчителі часто до пізньої ночі дивом дивувалися з предковічної таємниці жіночої вдачі.

Наближався День Подяки*. Часом Бетлз прислав з річки Стюарт звістку, що малий Кол мається гаразд. Невдовзі вони повинні були й самі повернутися. Не раз випадковий одвідувач, зачувши танцювальну музику й ритмічне гупання, заглядав до Кідової хатини, але заставав там лише Гаррінгтона, що цигикав на скрипці, та двох його друзів, що відбивали такт або галасливо сперечалися про якесь сумнівне па. Магдалини вони ніколи не бачили, бо вона стрімголов тікала до другої кімнати.

Одного вечора до них завітав Кол Голбрейс. Якраз перед тим Магдалина дістала радісну звістку з річки Стюарт і перевершила саму себе — не тільки в ході, рухах і грації

танцю, але й у жіночій пустотливості. Чоловіки так і сипали дотепами на її адресу, а вона блискуче боронилася; сніжнівши від успіху й почуття власної сили, вона спритно наступала й відступала, дражнила їх або ласкаво брала під свою опіку. І мимохіть, інстинктивно, вони схилилися перед нею: не перед її красою, розумом чи дотепністю, а перед тим невиразним у жінці, що йому кориться чоловік, сам не відаючи, що воно таке.

Кімната аж гула від веселого гармидеру, Магдалина з Принсом пішли востаннє танцювати. Гаррінгтон виводив мудрі фіоритури, а Мелмют Кід, не маючи пари, схопив мітлу й закружляв з нею, мов навіжений. Ту мить двері затряслися від сильного грюкоту, і вони помітили, що клямка підноситься. Але їм і раніш таке траплялося. Гаррінгтон не перестав грати. Магдалина стрімголов шугнула у відчинені двері до дальшої кімнати. Мітла полетіла під лежанку, і як Кол Голбрейс та Луї Савой зазирали до хатини, Мелмют Кід з Принсом, обнявшись, танцювали, мов божевільні, шотландський танець.

Звичайно, в індіанок не заведено непритомніти з хвилювання, але Магдалина мало не зомліла. Скорчившись на підлозі, вона з годину дослухалася до приглушених чоловічих голосів, схожих на далекий грім. Немов пісня, знайома з дитинства, був для неї Колів голос, кожна інтонація зворушувала й бентежила серце, аж коліна їй підігнулися, і вона впала майже непритомна біля дверей. Та це було й до речі, бо вона не чула й не бачила, як Кол Голбрейс прощався.

— Коли ти гадаєш вернутися до Серкла? — ніби між іншим спитав Мелмют Кід.

— Я ще не зважив,— відповів Кол Голбрейс.— Мабуть, аж після того, як рушить крига.

— А як же Магдалина?

Той почервонів і вступив очі в землю. Якби Мелмют Кід не так добре знав людей, то відчув би зневагу до нього. Але він тільки подумки вилаяв білих жінок, що прибули до цієї країни. Мало їм того, що посіли місця тубільних жінок, так ще й чоловікам каламутять голови та вкривають їх соромом.

— А що їй бракує? — відповів король з Серкл-Сіті швидко й ніби виправдуючись.— Адже Том Діксон веде мої справи й пильнує, щоб вона мала все, що їй треба.

Мелмют Кід враз поклав йому руку на плече, щоб той заговк. Вони стояли коло хатини. Вгорі над ними північне сяйво вигравало, хизуючись дивними барвами, а внизу лежало сонне місто. Десь далеко гавкнув самотній пес. Король знову хотів був озватися, але Кід стиснув йому руку, мовляв, цить. Собака гавкнув удруге. Інші собаки один по одному відгукувалися, і кінець кінцем багатоголосе виття сповнило ніч. Тому, хто вперше чує цей тужливий спів, відкривається головна й найглибша таємниця Північної Країни, а тому, хто не раз його чув, він лунає, як урочище подзвіння нездійсненим мріям. Це скарга на муку рокованих душ, бо пісня та ввібрала в себе всю спадщину Північної Країни, страждання незчисленних поколінь; вона — пересторога й реквієм для тих, що заблукали сюди з далекого світу.

Кол Голбрейс ледь здригнувся, коли виття завмерло в приглушенім риданні. Кід легко вгадував його думки: разом з ним він повернувся назад до тяжких днів голоду й страждань; разом з ним бачив терплячу Магдалину, що поділяла його муки й небезпеки без сумнівів, без скарг. Один по одному воскресали в його мозкові суворі та яскраві образи, і рука минулого важко стиснула йому серце. То був критичний момент. Мелмют Кід мало не спокусився піти з останнього козира і виграти гру. Але він хотів добре провчити Кола Голбрейса й стримався. За мить вони стиснули один одному руку, сніг зарипів під вишитими намистом мокасінами, і король попростував з пагорба вниз.

Знеможена Магдалина тепер нічим не нагадувала те пустотливе створіння, що годину тому заражало інших своїм сміхом, а яскравим рум'янцем та блискучими очима зовсім запаморочило своїх учителів. Млява й знесилена, сиділа вона на ослінчику так, як її всадовили Принс і Гаррінгтон. Мелмют Кід насупився. Так нічого не вийде. Коли настане час зустрітися з чоловіком, вона мусить триматися з ним гордовито й велично. І конче треба, щоб вона поведлася так, як поводяться білі жінки, а то перемога не буде перемогою. Він поговорив з нею суворо, не добираючи слів, і розказав про всі хиби своєї статі, аж нарешті вона зрозуміла, які то простаки чоловіки і чому жіноче слово для них закон.

За кілька день перед святами Мелмют Кід знову відвідав місис Епінгвел. Вона швидко переглянула свої сукні, тоді склала довгий візит до комори з крамом Компанії

Тихоокеанського узбережжя й пішла до Кідової хатини знайомитися з Магдалиною. Після того там почалося таке, що годі було навіть уявити: краяли, міряли, фастригували, шили і ще щось невідоме робили. А чоловіків раз у раз виганяли з хати, і їм доводилося шукати притулку за подвійними дверима «Опери». Там змовники так часто перешіптувалися, так таємниче виголошували якісь чудні тости, що завсідники бару занюшили якісь невідомі джерела незчисленних скарбів, казали навіть, буцімто багато чечачо, а також один старожитець тримають свої речі під прилавком бару, аби рушити навздогін у слухну мить.

Місіс Епінгвел мала справді золоті руки, отже, коли вона ввечері перед святом повернула Магдалину її вчителям, то ті аж ахнули з подиву, так вона змінилася. Принс загорнув її в гудзонське укривало, шанобливо вклонившись,— більше щиро, ніж удавано. Вона взяла Мелюта Кіда попід руку, і той подумав, як би йому не забутися, що він для неї тільки навчитель. Гаррінгтонові все ще крутився на думці перелік тих речей, що дано за неї, як викуп; він плентався позаду і всю дорогу, аж до самого міста, й пари з уст не пустив.

Підійшовши до задніх дверей «Опери», вони зняли укривало Магдалині з плечей і простелили його на снігу. Вона струснула з ніг Принсові мокасини й ступила на укривало у нових сатових черевичках. Маскарад уже розпочався на добре. Вона завагалася, але змовники розчинили двері й уштовхнули її до середини. Потім оббігли навкруги, щоб собі увійти передніми дверима.

III

— Де ж Фреда? — не вгавали старожитці, а чечачо так само жваво допитувалися, хто така Фреда.

Зала аж гула її найменням. Воно було в кожного на устах. У відповідь дженджикам-новакам робітники, що посивіли в копальнях, горді із свого прізвиська «бувальців»,— або поблажливо й красномовно брехали («бувальці» на те й є, щоб гратися правдою), або, обурені, люто позирали на них, мовляв, які невігласи. Тут було королів із сорок з Горішніх земель і Пониззя. І кожен уважав, що він на гарячому сліду, і кожен охоче підпірав свою думку жовтим ліском із свого королівства.

Вагареві дали помічника, щоб тарував торбини, а тим часом кілька заповзятих грачів уже закладалися, як на справжніх кінських перегонах.

— Котра ж із них Фреда?

Часом думали, що грекиню-танцюристку викрито, і кожного разу таке викриття викликало паніку серед тих, що вже заклалися, та скажені записи нових закладів серед тих, що хотіли себе забезпечити. Мелмют Кід теж пристав до полювання. Гуляки радісно привітали Кідову появу, бо всі його знали. Кід мав добре око, що вміло примічати ходу, і тонкий слух, що розпізнавав відміну голосу. Він спинився на блискучій красуні, що зображала «Північне сяйво». Але грекиня-танцюристка виявилася невловима навіть його спостережливому поглядові. Більшість шукачів золота начебто схилилися на бік «Російської царівни»; найграційніша за всіх у залі, вона, певне, й була Фреда Молуф.

Коли затанцювали кадрили, знявся радісний галас: знайдено Фреду. На давнішніх балах, у фігурі «всі за руки», Фреда робила надзвичайне па з відміною, лише їй властивою. Коли дійшли до цієї фігури, «Російська царівна» саме й виконала її в своєрідному ритмі ногами й усім тілом. Не встигли затихнути радісні вигуки («От бачите!»), що аж струсонули чотиригранні сволюки, як раптом виявилось, що й «Північне сяйво», й інша маска — «Полярний дух» — виконують те саме та й не гірше. А коли дві однакові маски, що зображували «Сонячних зайчиків», і третя, «Снігова королева», пішли їхнім слідом, то до вагаря приставили ще одного помічника.

З'явився Бетлз, просто з дороги, влетівши морозяною бурєю якраз у розпал веселощів. Його обмерзлі брови обернулися у водоспади, коли він пішов у танець, вуса в бурюльках, немов прикрашені діамантами, грали веселкою, а ноги сковзалися на шматках криги, що відпадали з його мокасинів та німецьких шкарпеток. На Півночі звикли бавитись без церемоній, бо люди з річок і стежок давно забули про ту вередливість, яку, може, колись і мали. Лише в колі вищих службовців ще дотримувалися деяких умовностей, а тут касти не мали жодної ваги. Мільйонери і жебраки, собачі погоничі й кінні поліцаї з'єднали руки в фігурі «дами до середини» і йшли колом, виробляючи всілякі викрутаси. Розваги їхні були галасливі й прості, але

без непристойності: швидше тут панувало суворе лицарство, таке саме щире, як найвитонченіша чемність.

Розшукуючи грекиню-танцюристку, Кол Голбрейс поставився потрапити в ту саму четвірку, що й «Російська царівна», — адже більшість схилилася до думки, що вона й є Фреда. Однак потанцювавши з нею одне коло, він ладен був закластися на всі свої мільйони, що то не Фреда і що його рука вже колись оповивала той стан. Коли саме й де — він не міг би сказати, але почуття чогось знайомого так гнітило його, що він цілком запалився новою загадкою. Мелмют Кід міг би допомогти йому, але він немов навмисне забирав «Царівну» і, кружляючи з нею в танці, щось палко шепотів їй на вухо. Проте найбільше залицявся до «Російської царівни» Джек Гаррінгтон. Один раз він одвів Кола Голбрейса набік і почав йому торочити про всілякі свої здогади, хто вона така, та ще й додав, що має намір доскочити її ласки. Його слова зачепили гордощі короля з Серкл-Сіті, а що чоловіки вдачею своєю не одноженці, то він за новим шуканням забув обох: і Магдалину, і Фреду.

Скоро пішла чутка, що «Російська царівна» — то не Фреда Молуф. Цікавість зросла. Це була нова загадка. Вони знали Фреду, та не могли її знайти, а тут ураз знайшли когось, та не знали, кого саме. Навіть жінки не зуміли її пізнати, дарма, що знали кожну гарну танечницю в цілій околиці. Багато хто вважав її за жінку з офіційного кола, що захотіла розважитися. Не мало було й таких, що запевняли, ніби вона зникне перед тим, як зніматимуть маски. Інші ж знов так само були певні, що це кореспондентка канзаської «Зорі» та що вона прибула описати їх по дев'яносто доларів за шпальту. Вагарям ще додалося роботи.

О першій годині всі пари зійшлися посередині зали. Почали скидати маски серед веселого сміху, неначе тут бавилися безжурні діти. Одна по одній злітали маски додолу, і не було кінця здивованим вигукам. Блискуче «Північне сьйво» — то була брунатна негритянка, що прала білизну в тамтешніх житців і заробляла до п'ятисот доларів на місяць. Виявилось, що «Сонячні зайчики» мають вуса і що це брати, копальняні королі з Ельдорадо. Найцікавішими парами були Кол Голбрейс з «Полярним духом», а проти нього Джек Гаррінгтон з «Російською царівною». Вони найдовше не скидали масок. Крім них усі вже відсло-

пили обличчя, однак грекині-танцюристки ще не знайдено. Тому на ці дві пари звернулися всі погляди. Кол Голбрейс, що його присутні підганяли вигуками, зняв маску зі своєї дами. З'явилося вродливе Фредине обличчя, й засяяли її блискучі очі. Здійнявся галас, але враз ущух: усі напружено чекали викриття останньої загадки — «Російської царівни». Її обличчя все ще прикривала маска, і Джек Гаррінгтон ніяк не міг упоратися з нею. Гості нетерпеливилися, витягали з цікавості шию. Гаррінгтонові довелося пом'яти добірне вбрання своєї дами, і врешті маска злетіла. Гуляки в залі обурено загомоніли. З них насміялися. Виходить, вони цілий вечір танцювали з тубільною жінкою! А це було не заведено.

Але ті, що її знали, — а таких було багато, — відразу замовкли, і в залі зненацька зробилося дуже тихо. Розлючений Кол Голбрейс, ступаючи широкими кроками, підійшов до Магдалини й заговорив до неї чінуцькою мовою. Але вона спокійно, неначе забувши, що всі погляди стяглися до неї, як до магніту, відповіла йому по-англійському. Вона не виявляла ні страху, ані гніву. Мелют Кід аж захихотів, тішачись на її добре вихований спокій. Король відчув, що його висміяно, подолано, що його проста жінка-сивашка перевершила його витримкою.

— Ходи! — мовив він нарешті. — Ходи додому!

— Прошу вибачити, — відповіла вона, — але я обіцялася повечеряти з містером Гаррінгтоном. До того ж у мене ще стільки запрошень на танці...

Гаррінгтон простягнув руку, щоб повести її геть, не даючи знаки, що йому страшно повертатися спиною до Голбрейса; щоправда Мелют Кід про всяк випадок підійшов до них ближче. Король із Серкл-Сіті стояв приголомшений. Двічі його рука сягала до пояса, і щоразу Мелют Кід напружувався, готуючись стрибнути. Однак пара пройшла безпечно в двері до їдальні, де продавалися устриці по п'ять доларів за пайку. Юрба голосно зітхнула, всі поділились на пари й подались слідом за ними. Фреда запишала губи і пішла з Колом Голбрейсом; але вона мала добре серце й меткий язик, а тому зіпсувала його апетит до устриць. Що вона йому казала, не має ваги, але він червонів і блід на відміну та кілька разів вилаяв люто самого себе.

В їдальні стояв пекельний гармидер, але він одразу вщух, коли Кол Голбрейс підійшов до столика своєї дру-

жини. З тої хвилини, як знято маски, люди, так і сяк гадаючи, чим усе це скінчиться, почали знову закладатися. Затамувавши подих, всі дивилися, що буде далі. Блакитні Гаррінгтонові очі дивилися спокійно, але під скатертиною, що звисала йому на коліна, гойдався сміт-і-весон. Магдалина глянула на чоловіка байдужим, знудженим поглядом.

— Чи... чи дозволите запросити вас потанцювати зі мною? — спитав, заникуючись, король.

Королева дружина зиркнула до свого запису й потакнула головою.

ПІВНІЧНА ОДІССЕЯ

I

Санки виспівували свою одвічну жалібну пісню, порипувала зброя, дзеленчали дзвіночки на передових собаках; але люди й собаки натомились і не озивалися. Вони їхали здалеку, та й дорога була тяжка, бо недавно випав сніг, і полозки санок, навантажених лосиною, замерзлою, як кремень, чіплялися до м'якого снігу й приростали до нього, немов живі. Вже темніло, але того вечора мандрівники не мали наміру отаборитися.

Сніг тихо падав у нерухомому повітрі — не лапатий, а дрібненький, візерунчастими кристаликами. Було дуже тепло, всього десять градусів морозу, і люди не куталися. Майерс і Бетла попіднімали вгору навушники, а Мелмют Кід здійняв навіть рукавиці.

Собаки натомились ще з полудня, але тепер наче набралися нової сили. Найчуйніші з них почали непокоїтися: нетерпляче шарпали посторонки, додаючи ходи, нюхали повітря й нашорошували вуха. Вони сердилися на своїх не таких прудких товаришів і підганяли їх, крадькома кусаючи за стегна. А ті, після такої карі, ширили далі той неспокій. Нарешті ватажок у передніх санках радісно зашкварчав, ще нижче стелячись по снігу та налягаючи на нашійника. Решта намагалися не відставати від нього. Взяли в добру роботу посторонки, понатягали шлеї; санки щодуху помчали вперед, а люди, тримаючись за стернові жердини, й собі поспішилися, щоб не попасти під полозки. Вденішню втому наче рукою зняло. Вони бадьоро погейкували на собак, і ті у відповідь радісно гавкали. Гомінким чвалом вони котили крізь темряву, дедалі гущішу.

— Гей! Гей! — гукав кожний по черзі, коли його санки круто звертали з дороги, схиляючись набік, мов вітрильні судна в бурю.

І ось залишилось ярдів сто до освітлених шибок з пролієного паперу, що обіцяли мандрівникам хатній затишок, стугін юконської груби й казанок, у якому парує чай. Однак у хатині хтось, видно, вже був. Із півсотні собачих голосів загарчало зухвалим хором, і стільки ж волохатих тіл кинулося на кудлачів, що тягли передні санки. Двері відчинилися, чоловік у червоному плащі північно-західної поліції вийшов, грузнучи по коліна в снігу, і втихомирив розлючених собак, спокійно й незлобливо молотячи їх товстим пужалном. Після того він поздоровкався з прибульцями за руку. Таким чином Мелмюта Кіда в його власній оселі привітав чужинець.

Стенлі Принс, що мав зустріти його і відповідав за сподадану юконську грубку та гарячий чай, клопотався біля гостей. Їх там було щось із дванадцятєро, збіговисько різномастого люду, але всі вони слугували королеві: хто пильнував, щоб не порушувано її законів, а хто перевозив її пошту. Вони були різної національності, але однакове життя утворило з них виразний тип людей — сухорлявих; дужих і витривалих, з бронзовими від сонця обличчями і спокійним, ясним, рішучим поглядом. Вони їздили собаками, що належали королеві, сповняли страхом серця її ворогів, їли її мізерний харч і були щасливі. Багато вони бачили на своєму віку: життя їхнє було сповнене пригод і подвигів, але самі вони того не помічали.

Тут вони були неначе в себе вдома. Двоє простяглося на лежанці Мелмюта Кіда, співаючи тих пісень, що співали їхні предки-французи ще тоді, як уперше прибули до Північно-Західного краю й поодружувалися з індіанками. На Бетлзовій лежанці було таке саме — троє чи четверо здорових провідників залізли під коци, слухаючи оповідання свого товариша, що служив у флотилії Вулзлі* під час облоги Хартума. А коли той утомився, то якийсь ковбой почав розказувати про палаци королів, лордів і леді, що він їх бачив, як Бефало Біл* подорожував по європейських столицях. У кутку двоє метисів — давні товариші по зброї — лагодили упряж і згадували ті часи, коли Північний Захід палав у повстаннях, а Луї Р'ель* був королем.

Всі так і сипали брутальними жартами й ще брутальнішими дотепами; і про незвичайні пригоди на шляхах та річках розповідали наче про буденні собі речі, що за них варто згадати тільки задля смішного слівця або якого кумедного випадку. Принса чарували ці не увінчані славою

герої, що бачили, як творилася історія і ставились до величезного й романтичного як до звичайних буднів. Він аж надто щедро пригощав їх своїм коштовним тютюном, а у винагороду за таку щедрість спадали заіржавлені кайдани з пам'яті і воскресали забуті одиссеї.

Коли розмови скінчилися, а подорожні, востаннє натоптавши люльки, заходились розв'язувати свої спальні мішки, Принс удався до свого приятеля по докладніші відомості про гостей.

— Ну, хто такий ковбой, ти знавш,— мовив Мелмют Кід, стягаючи мокасини,— і легко пізнати британську кров у тому, що спить з ним на лежанці. Щодо решти, то вони всі нащадки *couveurs du bois*¹, і сам бог знає, з ким ще змішалася їхня кров. Тих двоє, що вместилися біля дверей, то чистокровні *bois brûlés*². Про того юнака, підперезаного вовняним шарфом,— зверни увагу, які в нього брови та нижня щелепа,— можна напевне сказати, що в курному наметі його матері гостював шотландець. А той вродливий хлопець, що підкладає під голову шинелю,— француз-метис. Ти чув, яка в нього вимова? Йому не дуже подобаються ті двоє індіян, що лягли близько нього. Бачиш, коли метиси повстали під проводом Р'еля, індіани їх не підтримали, і з того часу вони одні одних не любляють.

— Ну, а хто той похмурий парубок біля грубки? Я ладен присягнути, що він не вміє говорити по-англійському, бо за цілий вечір і рота не розтулив.

— помиляєшся! Він знає англійську досить добре. Ти не слідкував за його поглядом, коли він слухав? А я слідкував. Либонь, у нього тут немає земляків. Коли вони розмовляли своєю говіркою, то видно було, що він не розуміє. Я й сам не доберу, що він за один. Давай дізнаємося. Підкинь-но зо дві гілляки до грубки! — голосно звелів Мелмют Кід, дивлячись просто на незнайомця. Той одразу послухався.

— В нього десь утовкли дисципліну,— зауважив стиха Принс.

Мелмют Кід кивнув головою, зняв шкарпетки й подався до грубки поміж людьми, що полягали на долівці. Там

¹ Трапери, мисливці (франц.).

² Палене дерево (франц.). Так прозивали перших французьких поселенців у Канаді, що їх основний промисел був полювання в лісах.

він повісив їх серед двох десятків таких самих мокрих узувок.

— Коли ви сподіваєтесь дістатися до Доусона? — спитав він навмання.

Перш ніж відповісти, чоловік пильно дивився на нього якусь хвилину.

— Кажуть, туди сімдесят п'ять миль. Так? То десь днів ва два.

В його мові було ледь помітно якийсь акцент, але він не затинався й не підшукував слів.

— Ви вже бували тут раніше?

— Ні.

— А на Північно-Західній території?

— Бував.

— Народилися там?

— Ні.

— Ну, то звідки ж ви, до дідька? Ви не з цих.— Мелмют Кід показав рукою на погоничів і на двох поліцаїв, що лежали на Принсовій постелі.— Звідки ви? Я вже бачив такі обличчя, як ваше, хоч і не можу пригадати, де саме.

— Я вас знаю,— зненацька мовив чоловік, зразу уриваючи потік Кідових питань.

— Як? Бачили мене коли-небудь?

— Ні, але вашого приятеля, священика в Пестиліку, давно вже. Він питав, чи я знаю Мелмюта Кіда. Він дав мені харчів. Я ненадовго там спинявся. Він вам ніколи не розповідав про мене?

— Ага! То ви той чолов'яга, що проміняв видрячі шкурки на собак?

Чоловік кивнув головою, витрусив люльку і, загорнувшись у хутра, дав зрозуміти, що не хоче розмовляти далі.

Мелмют Кід загасив лойового каганця й заліз під коци до Принса.

— Ну що? Хто він?

— Не знаю, відкрутився від мене й заховався, як слимак у скойку. Але тебе він може зацікавити. Я чув про нього. Вісім років тому він здивував усіх на узбережжі. Щось таємниче, справді. Він прибув з півночі у найлютіші морози і мчав так, неначе за ним чорти гналися. Це було за кілька тисяч миль звідсіля, коло самого Берінгового моря. Ніхто не знав, звідки він їхав, але видно було, що здалека. Коли він брав харчі у шведа-місіонера в затоці Головіна, то вже був страшенно виснажений. А потім ми чули, що

він спитав про дорогу на південь. Він залишив узбережжя й гайнув просто через Нортонovu протоку. Була жахлива година, снігові бурі й люті вітри, але він уцілів, хоч тисяча інших на його місці загинули б. До форту Сент-Майкла він не втрапив, однак дістався до Пестиліка — з двома тільки собаками і ледь живий з голоду.

Він так поспішав далі, що панотець Рубо постачив йому харчів, але собак не міг дати, бо сам чекав лише мого приїзду, аби вирушити в дорогу. Той Уліс * був занадто досвідчений, щоб податись далі без собак, і крутився у тій околиці кілька днів. Він мав на санках купу добре видублених видрячих шкурок — знаєш, з тої морської видри, що цінується на вагу золота. Там-таки, в Пестиліку, знайшовся один старий Шейлок з російських купців, у нього собак було до біса. Отож вони не довго торгувалися, і коли той дивак рушив на південь, то мав добрий собачий запряг. А Шейлок, звісно, одержав видрячі шкурки. Я їх бачив, вони були чудові. Ми вирахували, що собаки коштували йому по п'ятсот доларів. І не думай, що наш Уліс не знався на ціні морських видр; хоч родом він був індіанин, з його скупой мови одразу видно було, що йому доводилося жити серед білих людей.

Після того, як з моря спала крига, прийшла звістка з острова Нюнівак, що він заїздив туди по їжу. Потім він невідомо куди дівся і оце вперше за вісім років об'явився знову. Але де він був? І що робив? І чого звідти прийшов? Він — індіанин, невідь де волочився, а проте відчутно, що знає дисципліну, як не кожен з його раси. Оце тобі, Принсе, ще одна північна таємниця, спробуй-но розгадай.

— Красенько дякую, в мене й так їх багато, — відповів Принс.

Мелмют Кід уже солодко спав, а молодий гірничий інженер усе дивився в густу темряву, якое дивно зворушений. Коли ж він врешті заснув, то мозок його працював далі, і він блукав невідомою білою пустелею, надсаджувався з собаками на нескінченних шляхах і бачив людей, що жили, працювали й умирали, як і личить справжнім людям.

Другого ранку, ще вдосвіта, погоничі й поліцаї вирушили до Доусона. Однак влада, що пильнувала інтересів її величності й керувала долею підданців королеви, не дала поштарям довго спочивати; за тиждень вони з'явилися на

річці Стюарт, тяжко навантажені листами, що їх треба було приставити до Солоні Води. Щоправда, їхніх собак замінили на свіжих; але ж на те вони й собаки.

Люди сподівалися, що хоч ледь перепочинуть; крім того, Клондайк став новим осередком Півночі, і вони хотіли бодай трошки приглянутися до Золотого Міста, де золотий пісок точився, як вода, а зали до танців аж гули від безугавної гульні. Але й цього разу вони сушили свої шкарпетки й курили вечорами люльки так само смачно, як і в давнішні свої приїзди, хоч один чи двоє відчайдушних марили про дезертирство й про те, як би перейти через недосліджені Скелясті гори на схід, а звідти долиною Макензі дістатися до рідних своїх місць, у країну племені чіпева. Двоє чи троє надумали вернутися саме тією дорогою додому, коли скінчиться термін служби, і почали тепер-таки складати план подорожі, наперед тішачись із небезпечної мандрівки так, як містянин утішався б з того, як то він у неділю погуляє в лісі.

Той чоловік, що мав колись видрячі хутра, був якийсь дуже неспокійний і не втручався в розмову. Нарешті він одвів Мелмюта Кіда набік і стиха почав йому щось говорити. Принс зацікавлено поглядав на них і ще дужче здивувався, як вони понадягали шапки й рукавиці та вийшли з хатици. Коли вони вернулися, Мелмют Кід поставив на столі вагу, одважив шістдесят унцій золота й висипав чужинцеві в торбину. Тоді до них прилучився начальник погоничів, і з ним вони залагодили якусь справу. Другого дня валка рушила проти води річкою, а той, що мав видрячі хутра, взяв кілька фунтів харчів і подався назад до Доусона.

— Я вже й сам не знаю, що думати,— сказав Мелмют Кід, як Принс почав його розпитувати.— Бідолаха через щось хотів звільнитися від служби. Здається, що з якоїсь дуже важливої причини, хоч він і не захотів сказати, з якої саме. Бачиш, у них, як у війську: він записався на два роки, і щоб піти раніше зі служби, треба відкупитися. Дезертувати йому не випадає, бо тоді він мусив би тікати звідси, а він конче хоче лишитись тут. Каже, що в Доусоні ще думав звільнитися, але не мав ні цента, і ніхто його тут не знає, тільки зі мною одним і перемовився він кількома словами. Він поговорив з окружним губернатором, і той погодився відпустити його, коли він розстарається в мене грошей,— звичайно, в борг. Сказав, що поверне за

рік і, коли я захочу, дасть мені нагоду забагатіти. Сам він не бачив того золота, але напевне знає, що воно є.

А як він мене благав! Коли ми вийшли надвір, він мало не плакав. Просив, молив, упав на сніг, і мені довелося його підводити. Говорив, як божевільний. Присягався, що роками прямував до цієї мети і не витримає би, коли б тепер не досягнув її. Я питав у нього, що ж то за мета, але він не захотів сказати. Мовив тільки, що його можуть послати в інше місце, і тоді він вернеться до Доусона аж за два роки, а то вже буде запізно. Зроду я не бачив, щоб хтось так побивався. А коли я згодився позичити йому, то знову мусив підводити його з снігу. «Вважайте, що це наче моя пайка до спілки», — кажу йому, даючи золото. Так, думаєш, він пристав на таке? Де там! Присягався, буцімто віддасть мені все, що знайде, що зробить з мене такого багатія, що мені й не марилося, і ще всякі дурниці мов. А звичайно ж, як людина приймає когось до спілки, то потім не хоче віддати навіть половину здобичі! Ні, тут, Принсе, щось криється. Ось згадаєш моє слово: ми ще почуємо про нього, якщо він лишиться в цій країні.

— А як ні?

— Тоді буде мені наука за мою добрість, і я втрачу шістдесят унцій.

Настали довгі ночі, а з ними й морози. Сонце почало свою споконвічну гру в піжмурки вздовж снігової лінії обрїю на Півдні, а про Мелмютового боржника все не було чуток. Коли це одного понурого ранку на початку січня перед його хатиною на річці Стюарт спинилося кілька навантажених санок, запряжених собаками. То був власник видрячих хутр, а з ним чоловік із тієї породи, що боги вже майже забули, як її і творити.

Коли в тих краях заходила мова про щасність, сміливість чи про казкові здобутки золота, то завжди згадували Акселя Гундерсона; як біля таборових вогнищ оповідали про силу, мужність і відвагу, то ніколи не забували про нього. А коли, бувало, розмова пригасала, то, щоб її поновити, досить було згадати про жінку, що ніколи не розлучалася з ним.

Як уже сказано, боги, творячи Акселя Гундерсона, згадали свій призабутий хист і виліпили його на взірць тих людей, що родилися, коли світ був ще молодий. Сім футів

на зріст, груди, шия, руки й ноги, як у велетня. Лижви в нього були на добрий ярд довші, ніж у інших людей, а то б вони не витримали тих триста фунтів кісток та м'язів у мальовничій одежі ельдорадського короля. Його грубо витесане обличчя з волохатими бровами, з важкими щелепами і ясно-блакитними незмигненими очима промовляло за те, що він визнає лише один закон — закон сили. Лискуче, жовте, як достигле зерно, волосся, притрушене морозом, ясніло, мов день серед ночі, спадаючи на кожух із ведмежого хутра. У Гундерсонові наче було щось від прадавніх мореплавців, коли він перевальцем ішов поперед собак вузькою стежкою, а потім пужалном стукав у Кідові двері так лунко, як, мабуть, колись вікінг, під час розбишацької виправи на Південь, гупав у замкові ворота, вимагаючи, щоб його впустили.

Принс, закачавши рукава, місив своїми жіночими руками висхоже тісто на хліб, інколи зиркаючи на трьох гостей, бо ж такі люди, певне, ще ніколи не сходилися разом під одним дахом. Чужинець, якого Мелмют Кід прозвав Улісом, і досі цікавив Принса, але найбільше його вабили до себе Аксель Гундерсон та його дружина. Вона, видно, втомилася від цілоденної подорожі, бо вже зніжилась у вигідних помешканнях з того часу, як її чоловік заволодів скарбами крижаної пустелі. Тож вона прихилилась до чоловікових широких грудей відпочити, мов тендітна квітка до муру, і спроквола відповідала на добродушні жарти Мелмюта Кіда. Побіжний погляд її глибоких темних очей якось дивно хвилював Принсову кров, бо Принс був чоловік, здоровий чоловік, і протягом багатьох місяців майже не бачив жінок. Вона була старша за нього, та ще й до того індіанка, однак відрізнялася від усіх тубільних жінок, що з ними Принсові довелося стикатися. Вона багато подорожувала, побувала, як він побачив з розмови, і в його країні і знала все те, що знали жінки його раси, але ще й багато іншого, чого ті й зроду не відали. Вона вміла зварити обід з висушеної на сонці риби або послати постіль у снігу, але тепер болісно дражнила їх, докладно оповідаючи про обіди з багатьох страв, і розпалювала їм апетит згадкою про різні ласощі, що їхній смак вони вже майже забули. Вона знала звичаї лося, ведмедя й маленького блакитного песця та диких земноводних мешканців північних морів; розуміла таємниці лісів і потоків й читала, як розгорнену книгу, сліди, що їх люди, птахи й звірі залишали

на тоненькій сніговій корі; але тепер Принс зауважив, що її очі лукаво блиснули, коли вона глянула на правила для нічліжників у хатині. Ті правила склав невгамовний Бетлз у ті часи, коли в ньому грала молода кров; вони відзначалися децю грубуватим гумором. Принс завжди повертав їх до стіни, коли мали прийти дами; але хто б подумав, що ця тубілка... Та що, тепер уже запізно.

Отже, така була дружина Аксея Гундерсона, що ім'я та слава її облетіли всю Північну Країну разом з ім'ям та славою її чоловіка.

За столом Мелмют Кід, як давній приятель, під'юджував її; Принс, струснувши з себе соромливість першого знайомства, і собі прилучився до нього. Але вона добре боронилася в нерівній боротьбі, а її чоловік, що не був меткий на розум, тільки схвально усміхався. Він дуже нею пишався: кожним своїм поглядом і рухом виявляв, як багато важить вона йому в житті. Той, що мав видрячі хутра, їв мовчки, забутий серед веселої бесіди; він підвівся з-за столу далеко раніше, ніж інші скінчили їсти, і вийшов до собак. Однак його товариші й собі швидко понадягали рукавиці й парки та пішли слідом за ним.

Вже багато днів не йшов сніг, і санки їхали втоптанною юконською дорогою так легко, ніби по блискучій кризі. Уліс провадив перші санки; з другими йшли Принс та Гундерсонова жінка; а Мелмют Кід з білявим велетнем провадили треті.

— Ми йдемо навмання, Кіде,— сказав він,— але, я думаю, все буде гаразд. Сам він там ніколи не був, але оповідає цікаві речі і має карту, що про неї я чув іще, як був у країні Кутней, кілька років тому. Мені хотілося, щоб ти пішов разом з нами, та він якийсь чудний, заприсягався, що все покине, коли ще хто-небудь вплутається. Але скоро тільки я вернуся, ти матимеш найкращу займанку побіля моєї. А як почне рости місто, ти теж увійдеш зі мною в пай. Ні-ні! — вигукнув він, коли Кід хотів його перебити.— Я взявся до такого діла, що тут потрібно дві голови. Бо коли все справдиться, то це буде другий Крипл-Крік *. Чуєш? Другий Крипл-Крік! То не золотий пісок, а кварцова жила, і коли ми працюватимем як слід, то витягнемо її всю... мільйони й мільйони. Я вже чув про ту місцину, і ти теж. Ми збудуємо місто... тисячі робітників... добрі водяні шляхи... пароплавні лінії... великий фрахтовий торг... мілководні судна біля верхів'я

річки... може, прокладемо залізницю... Побудуємо тартаки, електростанцію... матимемо власний банк... комерційне товариство, синдикат... Чуєш?! Почекай-но, хай тільки я вернуся!

Санки спинилися там, де дорога перетинала гирло річки Стюарт. Широка просторінь безкрайого крижаного моря простяглася в далечінь до невідомого сходу. Мандрівці повідв'язували від санок плетені лижви, Аксель Гундерсон стиснув руку Кідові та Принсові й рушив уперед. Його широкі лижви на добрих пів-ярда поринали в пухкому снігові, втоптуючи стежку, щоб собаки не грузли.

Дружина його йшла за останніми санками; видно було, що вона добре вміла давати собі раду з незграбними лижвами. Тишу порушили веселі прощальні вигуки; собаки завищали; той, що мав видрячі хутра, почастивав батогом неслухняного ватажка.

За годину валка вже скидалася на чорний олівець, що повільно повз по великому аркушеві паперу.

II

Минуло чимало тижнів. Якось увечері Мелмют Кід і Принс узялися розв'язувати шахові задачі з відірваного аркушика якогось давнього часопису. Кід саме повернувся зі своїх володінь на Бонанзі й відпочивав, готуючись до полювання на лосів. Принс теж перебув на річках та в подорожах майже цілу зиму і тепер прагнув хоч тиждень поманіжитись у теплій хатині.

— Заступися чорним конем і нападай на короля. Ні, так не вийде. Дивись, далі треба...

— Нащо посувати пішака на дві клітини? Його можна збити, бо ж тура тут нічого не вдіє.

— Стривай! З цього боку не захищено...

— Ні, тут захищено! Ходи! Побачиш, що вийде.

Задача була цікава. В двері хтось постукав уже вдруге, і аж тоді Мелмют Кід сказав: «Заходьте!» Двері відчинилися, і до кімнати, заточуючись, щось уступило. Принс тільки глянув і зразу скочив на ноги. Жах, що відбився йому в очах, примусив Мелмюта Кіда озирнутися, і він теж злякався, хоч йому доводилося не одне бачити на віку. Якась дивна істота наосліп дибала до них. Принс почав одступати, аж поки намацав на стіні цвяха, де висів його сміт-і-весон.

— Боже, хто це? — стиха спитав він Мелмюта Кіда.

— Не знаю. Хтось обморожений і голодний, — відповів Кід, і собі відсуваючись у другий бік. — Гляди, може, він божевільний, — застеріг він Принса, причинивши двері.

Страхітлива істота наблизилася до столу. Ясне світло лойового каганця вдарило їй у вічі, і вона забелькотіла старечим голосом — мабуть, з радощів. Потім раптом він — бо то таки був чоловік, — одхилився назад, підтягнув свої шкуратяні штани й почав співати тої пісні, що співають матроси, крутячи коловорот, коли морський вітер реве їм у вуха:

За водою плине корабель наш,
Нумо, хлопці, враз!
Хочеш знати, хто за капітана?
Нумо, хлопці, враз!
Сам Джонатан Джонс із Кароліни,
Нумо, хлопці, враз!..

Раптом він урвав спів, загарчав по-вовчому, кинувся до полиці з м'ясом, і не встигли вони й отямитись, як він роздирав зубами шмат сирого бекону. Почалася завзята боротьба між ним і Мелмютом Кідом, але божевільна міць покинула його так само раптово, як і з'явилась, і він віддав здобич. Мелмют Кід удвох з Принсом посадили його на стілець, але він безсило перехилився на стіл. Кілька крапель віскі повернуло йому снагу, і він набрав ложкою цукру з цукерниці, що її поставив перед ним Мелмют Кід. Коли він уже трохи загодив свій апетит, Принс, здригаючись, подав йому кухлик слабого бульйону.

В погляді прибульця світилося похмуре божевілля, що за кожним ковтком то спалахувало, то згасало. Обличчя його, худе й виснажене, мало скидалося на людське. Мороз, видно, не раз дошкуляв йому, накладаючи нові рани на давніші, не зовсім ще загоєні струпи. Суха шкарубка шкіра потріскалася, і звідти прозирало живе м'ясо. Шкуратяна його одежа була брудна й подерта на лахміття, а хутро з одного боку обсмалилося й прогоріло; очевидячки, він лежав десь просто на жару.

Мелмют Кід показав на те місце, де видублену на сонці шкуру було вирізано стьожками — страшна познака голоду.

— Хто ви такий? — спитав Кід, чітко вимовляючи слово по слові.

Чоловік наче нічого не чув.

— Звідки ви прийшли?

— «За водою плине корабель наш»,— заспівав чоловік у відповідь тремтячим голосом.

— Напевне, бідолаха приплив на судні,— сказав Кід і трусонув ним, сподіваючись привести його до тями.

Але чоловік скрикнув,— певно, з болю,— і схопився рукою за бік. Тоді поволі підвівся, спираючись на стіл.

— Вона сміялася з мене... а в очах її була ненависть... вона... не хтіла... йти...

Голос його завмер, і він знову став хилитися, та Мелмют Кід схопив його за руку й вигукнув:

— Хто? Хто не хтів іти?

— Вона, Унга. Вона сміялася й хотіла мене вбити, вда-рила ось так. А потім...

— Ну?

— А потім...

— Що ж потім?

— А потім він лежав на снігу, тихо-тихо, довго лежав. Він ще й досі нерухомо... в снігу...

Кід і Принс безпорадно перезирнулися.

— Хто лежав на снігу?

— Вона, Унга. Вона зненависно подивилася на мене, а тоді...

— Ну? Що?

— А тоді взяла ножа, отак — раз, раз... Вона була кво-ла. Я йшов дуже помалу. А там багато золота, в тому місці, дуже багато золота.

— Де Унга?

Мелмют Кід подумав, що вона, може, вмирала десь за милою від них. Він несамовито тряс бідолаху й допитувався:

— Де Унга? Хто така Унга?

— Вона там... на снігу...

— Кажі ж бо! — Кід міцно стиснув його за руку.

— І я лишився б там... на снігу... але... мені... треба... віддати борг. Тяжко... було нести... та я мушу... віддати... віддати борг... я... мушу...

Незладне белькотіння стихло, він понишпорив у кишені й витяг торбинку з оленьчої шкіри.

— Борг... віддати... п'ять фунтів... золота... я позичив у Мелмюта... Кіда... я...

Знесилена голова впала на стіл, і Мелмют Кід уже не зміг її підвести.

— Це Уліс,— сказав Кід спокійно й кинув гамана з золотим піском на стіл.— Певно, Акселеві Гундерсону та його дружині кінець. Ану, вкриймо його добре. Він індіанин, то, либонь, викишкається, а тоді розповість нам про все.

Коли вони розрізали на ньому одержу, то побачили з правого боку на грудях дві незагоєні рани від ножа.

III

— Я оповім за все, як умію, але ви зрозумієте. Почну з самого початку: розкажу про себе й про неї, а вже тоді про нього.

Той, що мав видрячі хутра, присунувся до грубки, як то роблять люди, що довго не бачили вогню і бояться, аби той Прометеїв дар раптом не зник. Мелют Кід поправив каганця й поставив його так, щоб світло падало оповідачеві на обличчя. Принс примостився на лежанці й наготувався слухати.

— Я Наас, ватаг і ватагів син, народжений між заходом і сходом сонця на бурхливих хвилях, в уміякові * мого батька. Цілу ніч чоловіки сиділи на веслах, а жінки вичерпували воду, що заливала нас. Ми змагалися з бурею. Солоні бризки замерзали на материних грудях, і врешті життя її сплигло разом з припливом. А я, я приточив свій голос до вітру, до бурі, і вижив. Наша оселя була на Акатані...

— Де? — перепитав Мелют Кід.

— На Акатані, в Алеутії. Акатан за Чігніком, за Кардалаком, за Унімаком. От я й кажу, наша оселя була на Акатані, що лежить серед моря, на самому краю світа. У соловому морі ми ловили рибу, тюленів та видр; наші хижки тулилися одна до одної на скелястій смузї між лісом та жовтим узбережжям, де лежали наші каяки. Нас було небагато, і світ нам був дуже малий. Деся на сході лежали чужі землі, острови такі самі, як і Акатан. Ми думали, що весь світ складається з островів, а про інше й гадки не мали.

Я був не такий, як інші люди нашого племені. В піску на березі валялися погнуті балки й поколені хвилями дошки з великого човна. Мій люд ніколи не будував таких човнів. І я пригадую, що на верховині острова, звідки видко

було океан на три боки, росла сосна, гладенька, рівна й висока. Такі сосни більше ніде не росли. Кажали, що колись у тому місці висадилися двоє людей, довго сиділи, дивлячись на захід сонця. Вони припливли з-за моря тим ото човном, що уламки з нього лежали на піску. Ті люди були білі, як ви, а кволі, як бувають діти, коли тюлені зникають і мисливці вертаються з полювання без здобичі. Я чув про все це від старих чоловіків і жінок, а вони від своїх батьків. Спочатку тим білим чужинцям не подобалися наші звичаї, але потім вони звикли до них, зміцніли від риби й товщу і стали жорстокі. Вони збудували собі окремі хижі й узяли собі за дружин найкращих наших жінок, і згодом у них народилися діти. Так народився й той, хто мав стати батьком батька мого батька.

Я вже казав, що був не такий, як інші наші люди, бо мав у жилах могутню кров білого чоловіка, що прибув з-за моря. Кажуть, що колись, до приходу тих людей, у нас були інші закони. Ті люди були люті та сварливі й билися з нашими чоловіками, доки вже не лишилося нікого, хто б зважився змагатися з ними. Тоді вони поставали ватагами, понищили наші стародавні закони й дали нам нові, і відтоді вже чоловік був сином свого батька, а не матері, як за нашим давнім звичаєм. Ще вони покладали, щоб першому синові припадало все добро по батькові, а його брати й сестри мусили самі собі давати раду. І ще багато інших законів настановили. Вони показали нам, як краще ловити рибу й убивати ведмедів, що їх була сила-силенна по лісах, навчили нас зберігати запаси на голодний час. І все це було добре.

Одначе, коли вони поробилися ватагами і вже не було людей, що опиралися б їхньому гнівові, ті чужі білі люди почали змагатися поміж себе. І той, чия кров тече в мені, коротким списом на тюленів прохромив тіло іншого. Ту боротьбу далі провадили їхні діти, а потім діти їхніх дітей; і зродилася страшенна зненависть між ними, і злочини звершувано аж до моїх часів, поки врешті в кожному роді лишилося тільки по одному нащадкові, що мав передати далі кров тих, хто загинув. З нашого роду залишився я, а з роду того другого чоловіка була лише дівчина Унга, що жила зі своєю матір'ю. Її батько і мій батько не вернулися одного вечора з рибальства; а коли згодом їх викинув на берег великий приплив, вони й мертві міцно вчепилися один в одного.

Дивлячись на них, люди вражено хитали головами, а старі казали, що боротьба відновиться, коли в Унги й у мене народяться діти. Вони казали мені про це, коли я ще був хлопчиком, і врешті я поїв віри їхнім словам і став дивитися на Унгу, як на ворога, що має стати матір'ю дітей, які змагатимуться з моїми дітьми. Я думав про це день у день, а ставши юнаком, спитав, чому так мусить бути. І мені відповіли: «Ми не знаємо, але так чинили наші предки». Я дивувався, чому ще не народжені діти приречені вести далі боротьбу тих, що вже помирали, і не бачив у цьому ніякої слушності. Але люди казали, що так мусить статися, а я ж був тільки підліток.

Ще вони казали, що мені треба поспішити, аби рід мій був старший і вбився в силу раніше, ніж її. То було легко зробити, бо я стояв на чолі племені і з поваги до подвигів і законів моїх батьків та завдяки моєму багатству люди шанували мене. Кожна дівчина пішла б за мене, але я не знаходив жодної собі до вподоби. А старі люди й матері, що мали дочок, радили мені поспішатися, бо вже тоді траплялися мисливці, ладні дати Унжиній матері великий викуп; мої діти мали б загинути, якби її діти вирости раніше.

Я все не знаходив собі дівчини. Аж якось увечері вертався я з рибальства. Сонце стояло низько й світило мені просто в вічі, віяв вітер, а каяки переганялися з білими хвилями. Раптом Унжин каяк став мене випереджати, і вона глянула мені в обличчя. Нічною хмарою маяло її чорне волосся, на щоках блищали бризки. Як я сказав, сонце світило просто в вічі, і я був ще юнак, але враз мені все стало ясно: я зрозумів, що то поклик крові.

Вона випередила мене, а тоді, двічі махнувши веслами, обернулася та як поглянула — так тільки Унга вміла поглянути,— і знову я відчув, що то поклик крові. Люди загукáli, коли ми проскочили між їхніми неповороткими уміаками й залишили їх далеко позаду. Вона гребла швидко, і хоч моє серце було, як нап'яте вітрило, я її не догнав. Вітер дужчав, море вкрилося білою піною, а каяки наші, стрибаючи, як тюлені, мчали золотою сонячною стежкою.

Наас пригнувся на стільці, як весляр, неначе він знову мчав у перегонах. Може, десь за грубою йому ввижався розгойданий каяк і розмаяне Унжине волосся. У вухах йому співав голос вітру, а ніздрі вбирали свіжий дух солі.

— Вона пристала до берега і, сміючись, побігла піском

угору до матиної хати. І велика думка зродилася в мені тієї ночі — думка, гідна того, хто стояв на чолі всього ака-танського люду. І от, коли зійшов місяць, я подався до хатини її матері й подивився на добро Яш-Нуша, складене купою біля дверей, — добро Яш-Нуша, хороброго мисливця, що хтів стати батьком Унжиних дітей. Багато інших юнаків складали там своє добро, а потім забирали назад; і кожен юнак накладав добра більше, ніж його попередник.

Я засміявся до місяця й зірок і пішов до своєї оселі, де лежало моє добро. І мені довелося багато разів переносити його, доки моя купа стала вища за Яш-Нушеву на цілу долоню. Там була риба, сушена на сонці й вуджена, сорок волохатих тюленьчих шкур, і двадцять котикових хутр, і кожна шкура зав'язана вгорі й повна товщу, і десять ведмежих шкур: тих ведмедів я сам повбивав у лісах, коли вони навесні виходили з барлогів. Було там і намисто, й ковдри, і червоні тканини, що їх я навимінював у людей, які жили на сході й які теж виміняли їх у того народу, що жив ще далі на схід. І я поглянув на Яш-Нушеву купу й засміявся; бо я був ватагом на Акатані і мав більше добра, ніж інші юнаки, і мої батьки чинили подвиги, дали закони й залишили своє ім'я в пам'яті народу на віки вічні.

Як настав ранок, я подався на берег, скоса позираючи на хатину Унжиної матері. Мої дари лежали й далі так, як я їх залишив. А жінки всміхалися й хитро перешіптувалися. Я здивувався: адже ніхто ще не давав такого викупу. Тієї ночі я знову доклав різного добра, і серед усього — каяка з гарно видублених шкур, що ніколи ще не плавав по морю. Але на ранок усе й далі лежало купою на глум людям. Мати Унжина була хитра, і я розгнівався за той сором, що вона завдала мені перед усім моїм народом. Уночі я приніс ще багато добра, і купа стала величезна. Притяг я й свого уміяка, що сам був вартий двадцяти каяків. А на ранок викуп зник.

Тоді я приготував усе до весілля, і на потлач — приготитися й дістати подарунок — прибули навіть люди, що жили далеко на сході. Унга була старша за мене на чотири сонця, коли рахувати роки по-нашому. Я тільки став юнаком, але був ватаг і ватагів син — тому на мій вік не зважали.

Нараз в океані показалися вітрила якогось корабля, що більшав з кожним подихом вітру. На кораблі, видно, була дірка, бо люди метушилися й завзято працювали біля

помпи. На носі стояв височенний чоловік, дивився, як міряють глибину води, й командував гучним голосом. Очі в нього були блакитні, наче глибокі води, а голова заросла гривою, як у морського лева. Волосся він мав жовте, мов солома південного збіжжя або манільське прядиво, що з нього мореплавці плетуть линви.

Останніми роками ми не раз бачили кораблі здалека, але то був перший, що підплив до акатанського берега. Бенкет причинився, жінки з дітьми повтікали до хат, а ми, чоловіки, схопили луки та списи. Проте, як ніс корабля черкнувся дна коло берега, чужинці не звернули на нас жодної уваги, заклопотані власною роботою. Коли вода спала, вони нахилили шхуну й заходилися латати велику дірку в дні. Тоді жінки повилазили з хат, і ми знову сіли бенкетувати.

Як почався приплив, мореплавці стягли шхуну на глибоку воду і прийшли до нас. Вони принесли подарунки й були з нами приятні. Тому я звільнив їм місце і від щирого серця обдарував їх, як і решту гостей, адже я справляв весілля і був ватаг на Акатані. Прийшов і той, з гривою, як у морського лева, такий високий і дужий, аж здавалося, наче земля трясеться від його ходи. Він довго й уперто дивився на Унгу, склавши руки — ось так, — і сидів на весіллі, доки зайшло сонце і з'явилися зорі. Тоді він повернувся на свій корабель. Після того я взяв Унгу за руку й повів до своєї хатини. І всі співали й сміялися, а жінки, своїм жіночим звичаєм, казали лукаві речі, як і личить у таких випадках. Та ми на те не вважали. Потім гості, залишивши нас на самоті, порозходилися додому.

Ще не завмер останній гомін, як у дверях вродився проводар мореплавців. Він приніс із собою чорні пляшки, ми випили і звеселилися. Бачите, я був юнак і все своє життя жив на краю світу. Отож кров у мене стала як вогонь, а душа легка, як піна, що летить з хвиль на скелі. Унга тихо сиділа в кутку на хутрах, широко розплющивши очі зі страху. А той, з гривою, як у морського лева, дивився на неї вперто й довго. Потім увійшли його люди з пакунками краму, і він розіклав переді мною стільки добра, скільки не бувало на всьому Акатані. Там були рушніці великі й малі, порох, кулі й набої, блискучі сокири й сталеві ножі, хитромудре знаряддя й дивовижні речі, що я таких ніколи й не бачив. Як він показав мені на мигах, що все те — мов, я подумав, що тільки велика людина може

бути така щедра; однак він ще показав мені, що Унга повинна піти з ним на корабель. Ви розумієте? Унга повинна піти за ним на його корабель! Кров моїх батьків раптом запалала в мені, і я кинувся на нього зі списом. Але дух, що сидів у пляшках, украв силу з моїх рук, і той, що з гривою, взяв мене за шию — отак — і вдарив головою об стіну. І я став кволий, як немовля, і ноги підігнулися піді мною. Він поволік Унгу до дверей, а вона кричала й чіплялася за все, що було в хаті. Потім він узяв її на свої дужі руки, і коли вона почала рвати його жовте волосся, він забулькав, як великий тюлень-самець до самиці.

Я доповз до берега і став скликати свій люд, але ніхто не з'являвся. Тільки Яш-Нуш був справжній чоловік, та вони вдарили його веслом по голові, і він упав долілиць у пісок — і більше не ворухнувся. А чужинці, співаючи, нап'яли вітрила й рушили за вітром.

Люди казали, що воно й добре, бо не буде більше родових звад на Акатані; але я мовчав, чекав тільки, доки місяць стане повний. А тоді поклав риби й товщу до свого каяка й поплив на схід. Дорогою я зустрічав багато островів і багато народів, і сам, живши край світу, зрозумів, який він великий. Я розмовляв на мигах, але ніхто не бачив ні шхуни, ні чоловіка з гривою, як у морського лева, всі лиш показували далі й далі на схід. Я спав, де трапиться, їв незвичну їжу, бачив чудні обличчя. Багато хто сміявся з мене, вважав за божевільного, але часом старі люди повертали моє обличчя до світла й благословляли мене, а молодим жінкам набігали сльози на очі, коли вони розпитували про чужий корабель, про Унгу та про людей з моря.

Отак через бурхливі моря й крізь великі бурі дістався я до Уналяски. Там стояли дві шхуни, але не було тої, що я шукав. І я подався далі на схід, а світ робився все більший, однак ніхто не чув про корабель ані на острові Унамоку, ані на Кадіяку й Атоніяку.

Якось прибув я до скелястої країни, де люди видовбували великі нори в горах. Там стояла шхуна, але не моя, і люди вантажили на неї той камінь, що видовбували. Я думав, що то забавка, бо ж каміння скрізь можна знайти; але вони нагодували мене й приставили до роботи. Коли шхуна осіла глибоко в воду, капітан дав мені грошей і звелів іти собі. Однак я спитав, якою дорогою він поїде, і він показав на південь. Я пояснив йому на мигах, що хотів би

їхати з ним; спочатку він засміявся, а потім залишив на шхуні, бо йому бракувало людей. Там я навчився говорити по-їхньому, лазити по снасті, поратися з вітрилами в раптових бурях і чергувати біля стерна. Та це й не диво, бо в жилах моїх батьків текла кров людей з моря.

Я гадав, що тепер легко буде знайти того, кого я шукав, коли вже дістався до людей його племені. Як ми підпливли, врешті, до землі й добулися протокою в порт, я сподівався побачити багато шхун,— ну, стільки, як у мене пальців на руках. Але кораблів виявилось просто безлік, і вони стояли збиті до купи, як риба, а пристань тяглася на кілька миль, і коли я пішов поміж ними, щоб розпитати про чоловіка з лев'ячою гривкою, з мене сміялися й відповідали різними мовами. І я зрозумів, що люди зійшлися туди з різних кінців світу.

Тоді я подався до міста і вдивлявся в обличчя кожного чоловіка. Але їх було як тріски, що плавом пливе вздовж берегів, і всіх їх я не міг передивитися. Галас приголомшив мене так, що я нічого не чув і голова паморочилася від метушні. Так ішов я все далі та далі, через країни, де в теплому сонячному світлі бриніли пісні, а на ланах достигав багатий урожай, через великі міста, повні брехливих, немов жінки, чоловіків з серцями, чорними від жадоби золота. А тим часом мій акатанський люд полював, ловив рибу і був щасливий, гадаючи, що світ малий.

Але того погляду, що на мене кинула Унга, вертаючися з рибальства, не міг я забути, і я знав, що колись таки знайду її. Вона ступала тихими стежками у вечірньому сутінку або йшла за мною родючими полями, мокрими від ранішньої роси, а очі її світилися обіцянкою того, що могла дати лише одна жінка — Унга.

Я перейшов тисячу міст. Одні люди були ласкаві й давали мені їсти, інші сміялися з мене, а ще інші лаяли. Та я держав язика на припоні, йшов чужими дорогами й дивився на чужі дива. Часом я, що був ватаг і ватагів син, працював на людей брутальних у розмові і твердих, мов криця, що вичавлювали золото з поту й страждання ближніх своїх. Та ніде я не довідався нічогісінько про те, чого шукав, аж поки вернувся до моря, як тюлень до рідних скель. Але то був інший порт у іншій, північній, країні, і там уже ходили чутки про жовтоволосого мореплавця, і я довідався, що він мисливець на тюленів і що в той час він був далеко в океані.

Я найнявся на котикову шхуну з ледачими сивашами та й поплив за ним шляхом, що не залишав сліду, на північ, де тоді саме найбільше полювали. Ми пробули на морі не один важкий місяць, питали на багатьох кораблях і чули багато про дикі вчинки того, кого я шукав; але самого його не здибали ніде. Ми заїхали далеко на північ, аж до Прибилових островів, убивали котиків цілими чередами на березі й переносили їх ще теплих на корабель, аж доки все засмальцювалося й закривавилося так, що ніхто не міг устояти на палубі. Потім за нами гнався пароплав і стріляв на нас із великих гармат. Та ми нап'яли всі вітрила, море вимило хвилями палубу, й ми загубилися в тумані.

Казали, що тоді, як ми, перелякані, втікали від переслідувачів, той жовтоволосий морський розбійник пристав до Прибилових островів, пішов просто до факторії і, доки частина його людей тримала службовців компанії, решта навантажила десять тисяч невироблених шкур із солільні. То лиш чутки, але я їм вірю, бо хоч за свої блукання ні разу не стрів його, проте північні моря лунали оповіданнями про його жорстокість і відвагу, аж поки три народи, що мають там землі, почали ловити його своїми кораблями. Чув я й про Унгу, бо капітани голосно вихваляли її. Вона завжди була з ним. Казали, що вона перейняла звичай його народу й була щаслива. Та я знав краще — знав, що її серце поривається назад до свого народу, до жовтого ака-танського берега.

І от по довгому часі я повернувся до порту, що править за ворота в море, і там довідався, що жовтоволосий подався через великий океан полювати на котиків до берегів теплих земель, які лежать на південь від російських морів. Тоді я, вже справжнім моряком будучи, сів на корабель разом з людьми його племені й теж вирушив полювати на котиків. До тих нових місць попливло мало кораблів, але ми зайняли велику зграю котиків і цілу весну гнали її на північ. Коли важкі кітні самиці попрямували до російського моря, наші люди злякалися й стали ремствувати. Бо стояв густий туман, і човни щодня губилися в ньому. Люди відмовились працювати, і капітан повернув корабля назад тою дорогою, що й прибув. Але я знав, що жовтоволосий мореплавець не знає страху й не покине котикової зграї аж до російських островів, куди мало хто їздить. Отож темної ночі, як вартовий задрімав, я нишком узяв човна й поплив сам-один до великої теплої землі.

Я плив на південь, аж до затоки Єдо *, і там зустрів непокірних відважних людей. Йошіварські дівчата * були маленькі на зріст, вродливі, й шкіра в них блищала, як криця, але я не міг там спинитися, знаючи, що Унга пливе бурхливим морем біля північних скель.

Люди в затоці Єдо зібралися з усіх кінців світу; вони не мали ні своїх богів, ні батьківщини, а плавали під японським прапором. І я поїхав з ними до багатих берегів Мідяного острова; там ми наповнили свої солільні до самого верху шкурами. В тому мовчазному морі ми не бачили нікого, аж доки налаштувалися їхати назад. Та ось одного дня сильний вітер розвіяв туман, і ми побачили позад себе шхуну, а в її кільватері димарі російського військового корабля, з яких курився дим. Ми кинулися втікати під усіма вітрилами, а шхуна підпливала все ближче, роблячи по три фути на кожних наших два. І на кормі шхуни стояв чоловік з гривою, як у морського лева, і, спершись на мотуз'яне поруччя, сміявся з надміру життєвої снаги. І Унга була там — я відразу пізнав її, — але він відіслав її вниз, коли над морем озвалися гармати. Як я казав, вони робили три фути на кожних наших два, і невдовзі, як шхуна виринала на хвилю, вже видно було її позеленілий кіль. Я стояв спиною до російських пострілів і, сиплючи прокльони, крутив стерно. Ми ж бо знали, що він має на думці випередити нас і втекти, поки нас ловитимуть. Нам позбивали щогли, і вітер поволик нас, як поранену чайку; а він зник за обрієм — він і Унга.

Що ми могли вдіяти? Свіжі шкури свідчили самі про себе. Тому нас повезли до якогось російського порту, а потім у безлюдну країну й там звелили добувати в копальнях сіль. І дехто помер там, а дехто... дехто й вижив.

Наас ізсунув з плечей коца, показуючи знівечене тіло, покарбоване шрамами, очевидячки від батога. Принс швидко накрив його, бо дивитися на ті шрами було аж моторошно.

— Тяжко там жилося; часом люди втікали на південь, але щоразу їх повертали назад. Тому коли ми — ті, що прибули з затоки Єдо, — одної ночі повстали й відібрали від сторожі зброю, то подалися на північ. Навколо розлягалися болота й кущі, і кінця-краю їм не було. Настав холод, земля вкрилася глибоким снігом, а ніхто з нас не знав дороги. Довго блукали ми по безкраїх лісах... я всього не пригадаю, бо їжі було мало, тож ми часто лягали на землю й чекали смерті. Нарешті ми добулися до холодного

моря, але тільки троє нас побачили його. Один із трьох був капітан з Єдо. Він знав, де лежать великі землі і де можна перейти кригою з одної землі на другу. І він провів нас туди... не знаю, скільки ми йшли, але дуже довго... і нас лишилося тільки двох. Ми досягли того місця і знайшли там п'ятеро людей із тих, що живуть у тій країні; вони мали собак і хутра, а ми були дуже бідні. Ми билися в снігу, доки вони всі загинули, і капітан теж загинув, а собаки й хутра стали мої. Тоді я поїхав кригою, поораною розколинами, і одного разу мене погнало в море на крижині, і носило доти, доки західний вітер прибив її до берега. Потім була затока Головіна, Пестилік і священник. А тоді я подався на південь — до теплих совячних країн, — де вже мандрував раніше.

Та море тепер було не таке багате, і ті, що вирушали по котики, мали невеликий здобуток, а наражалися на велику небезпеку. Суден траплялося мало, капітани й матроси нічого не знали про тих, кого я шукаю. Тому я залишив океан, що ніколи не знає спокою, і пішов суходолом, де дерева, хати й гори не ворухнуться, а стоять завжди на тому самому місці. Я мандрував далеко й навчився багато чого, навіть писати й читати з книжок. Добре було й мені те знати, бо я думав, що Унга напевне знає те все і колись, як настане наш час, ми... розумієте, як настане наш час...

Так я блукав по світу, неначе той рибальський човник, що наставляє вітрило до вітру, але стернувати не може. Проте очі мої були завжди пильні, а вуха — завжди чуйні, і я ходив поміж люди, що багато подорожували, бо знав: досить їм раз побачити тих, кого я шукав, і вони їх запам'ятають. Нарешті я здибав чоловіка, що прибув просто з гір і приніс шматки каменю, в яких блищали зернятка золота, великі, як горошини. Він чув про них і знав їх. Вони були багаті, казав він, і жили там, де добувають із землі золото.

То був далекий, дикий край, але я таки добрався до табору, схованого між горами, де люди працювали день і ніч, не бачивши сонця. Однак тоді ще не настав мій час. Я прислухався до людських розмов. Він — тобто вони — виїхали до Англії, казали люди, з'єднати тих, хто мав великі гроші, й утворити компанію. Я бачив оселю, де вони жили; та оселя дуже скидалася на палаци, що їх так багато в Старому Світі. Вночі я заліз крізь вікно всередину, щоб побачити, як він з нею повівся. Я переходив з кімнати до кімнати

й думав, що так, певно, живуть королі й королеви — таке там усе було гарне. І всі казали, що він ставився до неї, як до королеви, і всі питали, з якого вона роду, бо в її жилах була інша кров, і вона відрізнялася від акатанських жінок, але ніхто не знав, звідки вона. Авжеж, вона була королева, але я був ватаг і ватагів син і заплатив за неї нечувану ціну хутрами, човнами й намистом.

Та нащо багато говорити! Я був тепер моряк і знав корабельні шляхи. Тож я подався слідом за ними до Англії, а потім і до інших країн. Часом я чув про них, часом читав у газетах, та ніколи не міг їх наздогнати, бо вони були багаті й швидко подорожували, а я був бідний. Але на них упало лихо, і їхнє багатство враз розвіялося, як дим. Газети тоді тільки й писали за це, та потім замовкли, і я здогадався, що вони подалися знов туди, де можна добути багато золота в землі.

Збіднівши, вони сховалися від світу, і мені, шукаючи їх, довелося йти від табору до табору все далі й далі на північ. Нарешті я досяг Кутнею і натрапив на пристиглий слід. Вони були там і пішли далі, але куди? Ті називали одне місце, ті інше, а дехто казав, що вони подалися до Юкону. Я побував у всіх тих місцях, не даючи собі спочинку, і страшенно стомився — світ-бо такий великий. В Кутнеї мені довелося довго йти поганою дорогою з одним метисом із північного заходу. Він був такий виснажений, що не витримав, як скінчилися харчі. Колись він ходив на Юкон нікому не відомою стежкою через гори. І тепер, побачивши, що приходить смерть, він дав мені карту й розповів про місце, де, як він присягався своїми богами, було повно золота.

Потім усі люди рушили на північ. Я був убогий чоловік і запродався в погоничі. Решту ви знаєте. Я спіткав їх у Доусоні. Вона не пізнала мене, бо там, на Акатані, я був ще юнак, а вона відтоді прожила бурхливе життя. Хіба мала вона час згадувати того, хто заплатив за неї нечувану ціну?

А що далі? Ви мене викупили зі служби, і я повернувся, щоб зробити все по-своєму. Я довго чекав і тепер, коли він був уже в мене в руках, не поспішався. Я кажу, що хотів зробити по-своєму, бо згадав своє життя, згадав усе, що бачив і вистраждав, згадав холод і голод у безкраїх лісах коло російського моря. Ви знаєте, що я повів його на схід — його й Унгу, — на схід, куди багато пішло й звідки

мало хто вернувся. Я повів їх у те місце, де кістки людські лежать разом з проклятим золотом, що його люди не могли звідти винести.

Туди не близький світ і дорога була невтерта. Ми мали багато собак, і вони багато їли, на санках не могло вміститися стільки харчів, щоб стало до весни. Нам конче треба було повернутися назад, перше ніж скресне річка. Через те ми дорогою закопували їжу, щоб полегшити санки та щоб не довелося голодувати поворітьма. У Макквещені жило троє людей, і неподалік від них ми зробили собі одну таку схованку, а другу — в Мейо, де стояли табором мисливці з племені пеллі, що прибули туди з півдня через перевал. Потім уже не було людей, тільки сонна річка, нерухомий ліс і Біла Тиша Півночі. Я вже казав, що то не близький світ і дорога була невтерта. Часом за цілий важкий день ми долали не більш як вісім або десять миль, а вночі спали, як мертві. І їм ні разу не спало на думку, що я Наас, акатанський ватаг, месник за кривду.

Тепер ми вже робили невеличкі схованки, і вночі не важко було вернутися протоптаною стежкою і перенести харчі в інше місце, щоб можна було подумати, ніби їх пограбували росوماхи. Крім того, на річці є пороги, крига там непевна, бо бурхлива течія підмиває її знизу. От у такому місці нам провалився запряг, що я провадив, але він і Унга подумали, що то був нещасливий випадок, та й годі. А на тих санках було багато їжі, та й тягли їх найдужчі собаки. Але він сміявся, бо в ньому вирувало життя. Собакам, що лишилися живі, ми тепер стали давати мало їжі, а потім випрягали одну по одній та годували ними решту. «Назад ми йтимемо впорожні, без санок і собак, — казав він, — і переходитимемо від схову до схову». Воно так і мало бути, бо їжі в нас майже не залишилося, а остання собака здохла в посторонках тої ночі, як ми дійшли до кісток людських і проклятого людьми золота.

Щоб дістатися до того місця, де показувала карта, нам довелося вирубувати східці на обмерзлих кригою скелях. За тими скелями ми сподівалися побачити долину, але долини не було; навкруги розляглася рівна, снігом покрита височина, а на ній здіймалися до зірок могутні вершини гір. А посеред тієї височини було стрімке провалля, що спадало чи не до самого серця землі. Ми спинилися на краю провалля, дивлячись, як добутись до нього, і якби ми не були мореплавці, то напевне нам запаморочилося б

у голові, таке воно було стрімке та глибоке. З одного боку — тільки з одного боку — скеля збігала не прямо-висно, а так, як палуба, коли вона хилиться під великим вітром. Не знаю, як воно так сталося, але сталося.

«Ось і брама до пекла,— мовив він.— Ходімо».

І ми почали спускатися.

На дні провалля стояла хатина. Хтось збудував її з колод, накиданих згори. То була вже стара хатина, бо люди помирали в ній на самоті в різні часи. Ми прочитали на шматках березової кори, що вони залишили, їхні останні слова й прокльони. Один помер з цинги; другому товариш пограбував останню їжу й порох і зник; третього понівечив ведмідь; четвертий пробував полювати, але все одно помер з голоду. Кінець прийшов усім: вони не могли покинути золота й помирали біля нього, кожний своєю смертю. І наче в якомусь мареві, долівка в хатині була вкрита золотом, нікому вже не потрібним.

Але той, кого я так далеко завів, мав тверду волю і ясний розум. «У нас нема чого їсти,— сказав він,— ми тільки глянемо на це золото, подивимось, звідки воно йде та скільки його. І зразу ж підемо звідси, перше ніж воно засліпить нас і вкраде наш розум. А потім ми вернемося сюди, взявши багато харчів, і все золото буде наше».

Отож ми оглянули велику жилу, що видималася на скелі, як і справжня жила на людському тілі, зміряли її, прослідкували зверху до низу, позначили кілками займанку й залишили карби на стовбурах дерев на доказ своїх прав. Коліна в нас підгиналися, до горла підкочувалася нудота, серце мало не вискакувало з грудей, але ми врешті здолали круту стіну й рушили назад.

На останньому переході нам довелося нести Унгу. Ми й самі часто падали, але нарешті таки добралися до схованки. Та ба, їжі там не було. Я добре все владнав, і він подумав, що то росомахи розтягли схованку, й став клясти їх і своїх богів разом з ними. Але Унга не втрачала мужності, вона всміхалася, взявши його за руку, а я мусив відвернутися, щоб стриматись.

«Ми відпочинемо біля вогнища до ранку,— сказала вона,— і підживимось мокасінами».

І ми повідрізали зверху з своїх мокасинів по кілька стьожок і варили ті стьожки півночі, щоб можна було розжувати їх і проковтнути. Вранці ми стали радитися, що робити далі.

Найближча схованка була за п'ять день дороги; ми не могли дійти до неї. Нам треба було знайти яку здобич.

«Ми підемо вперед, полювати»,— сказав він.

«Атож,— погодився я,— ми підемо вперед, полювати».

І він звелів Унзі лишитися біля вогню і берегти свою силу. І ми рушили — він шукати лося, а я до того місця, куди переніс харч зі схованки. Але я їв мало, аби вони не помітили, що я не підупав на силі. Повертаючись до багаття, він раз у раз падав. Я теж удавав знесиленого й спотикався на своїх лижвах так, ніби кожен мій крок мав бути вже останній. Того вечора ми знову підживилися мокасинами.

Він був велика людина. Його душа до останку підтримувала його тіло. Він не нарікав за себе,—тільки за Унгу. Другого дня я подався за ним, щоб не пропустити кінця. Він часто лягав одпочити. Тої ночі він мало не вмер, але вранці ледь чутним голосом вилаявся й знову пішов. Він був як п'яний, і часто мені здавалося, що він уже конає: але в нього була незвичайна сила і душа велетня, що підтримувала тіло цілий той тяжкий день. І він застрелив двох білих куріпок, але не став їх їсти. Куріпок можна було з'їсти сирими, і вони б зберегли йому життя; але він думав тільки за Унгу й повернув до табору. Він уже не йшов, а повз рачки по снігу. Я наблизився до нього і в очах його прочитав смерть. Ще й тоді було не пізно з'їсти куріпок. Та він кинув геть свою рушницю й поніс пташок у зубах як собака. Я йшов поруч з ним і не падав. Відпочиваючи на хвилю, він дивився на мене й дивувався, що я такий дужий. Я розумів, що він дивується, хоч він уже не говорив: коли його уста ворухилися, то ворухились безгучно.

Я вже казав — він був велика людина, і в серці моїм озвався жаль, але я згадав своє життя і згадав холод і голод у безкраїх лісах коло російського моря. Крім того, Унга була моя, я заплатив за неї нечувану ціну хутрами, човнами й намистом.

Отак волоклися ми через білий ліс у гнітючій тиші, що налягала на нас, як морський туман. А навколо митіли примари минулого. Я бачив жовтий акатанський берег, і каяки, що мчать додому з рибальства, і хатини на узліссі. Бачив людей, що дали народові моему закони, стали його ватагами, людей, що кров їхня текла в моїх жилах

і в жилах Унжиних. І Яп-Нуш ішов поряд зі мною, з мокрим піском у чубові, все ще тримаючи в руці бойового списа, що зламався, як він падав. І я знав, що настав слухний час, і я бачив обіцянку в Унжиних очах.

Як я казав, ми йшли лісом, і ось нарешті ніздрі нам закосотав запах диму з вогнища. Тоді я схилився над ним, і вирвав йому з зубів куріпок. Він повернувся на бік, здивовано витріщившись на мене, а рука його помалу потяглася до ножа при боці. Та я відібрав у нього ножа, сміючись йому просто в вічі. І навіть тоді він не здогадався. Тоді я показав на мигах, як пив із чорних пляшок, як складав на снігу купу добра, і відживив у його пам'яті все, що сталося того вечора, коли я одружувався. Я не промовив ні слова, та він усе зрозумів і все ж не злякався. На його устах з'явилася глузлива посмішка, а в очах холодний гнів; те, що він довідався, додало йому нової сили. До табору лишалося недалеко йти, але сніг був глибокий, а він волікся дуже помалу. Раз він лежав так довго, що я перевернув його і заглянув йому в очі. В них то згасало життя, то знову жевріло. Та коли я випустив його, він поліз далі. Так дісталися ми до вогнища. В одну мить Унга була вже коло нього. Його губи нечутно ворухнулися; він показав на мене, щоб Унга зрозуміла. А тоді витягнувся на снігу, тихо й надовго. Він і досі там лежить.

Я ні слова не мовив, доки спік куріпок. А тоді я озвався до неї рідною мовою, якої вона не чула вже багато років. Вона випросталася — ось так, — витріщила здивовано очі й спитала, хто я і де навчився тівї мови.

«Я Наас», — промовив я.

«Ти? — сказала вона. — Ти?» — і підповзла ближче, щоб подивитися на мене.

«Так, — відповів я. — Я Наас, акатанський ватаг, останній у роді, так само, як і ти остання в роді своєму».

І вона засміялася. Присягаюся всім, що я бачив і що робив, — такого сміху я не хотів би вчути ще раз. Я сидів серед Білої Тиші на самоті зі смертю й жінкою, що сміялася, і той сміх вселяв у мене жах.

«Ходімо! — сказав я, бо думав, що вона марить. — З'їж оце м'ясо й ходімо. Не близька путь звідси до Акатану».

Але вона припала лицем до його жовтої гриви й так сміялася, що, здавалося, от-от небо впаде на нас. Я думав, що вона зрадіє, побачивши мене, й поспішить повернутись сподами до давніх часів, але так не сміються з радощів.

«Ходімо! — скрикнув я, міцно схопивши її за руку. — Дорога довга й темна. Поспішім!»

«Куди?» — спитала вона, підвівшись, й урвала свій чудний сміх.

«На Акатан», — відповів я, сподіваючись, що її обличчя проясніє від моїх слів. Але воно зробилося таке, як у нього, — глузлива посмішка й холодний гнів на очах.

«Аякже, — сказала вона, — підемо, побравшись за руки, на Акатан, ти і я. І будемо жити в брудних халупах, їсти рибу й тюленячу сить, наплодимо дітей — і будемо пишатися ними ціле своє життя. Забудемо про світ і будемо щасливі, дуже щасливі. Як гарно! Ходімо! Поспішаймо! Ходімо назад на Акатан».

І вона погладила його жовтого чуба й посміхнулася недоброю посмішкою. І не було вже обіцянки в її очах.

Я сидів тихо й дивувався, що жінки такі чудні. Я пригадав той вечір, коли він тягнув її від мене, а вона кричала й рвала йому чуба, — того самого, що тепер пестила й не хотіла залишити. Потім згадав про викуп та про довгі роки чекання і схопив її міцно й поніс, так, як колись ніс він. І вона опиралася так само, як того вечора, і дряпалася, немов кицька, що боронить своє дитинча. А коли вогнище відділило нас від того чоловіка, я пустив її. Вона сіла й слухала. І я розповів їй про все, що сталося за той час, про все, що було зі мною в чужих морях і що я робив у чужих країнах, про довгі тяжкі пошуки, про голодні роки й про обіцянку, що дала вона мені, першому. Геть усе розповів їй, навіть те, що зайшло між тим чоловіком і мною того дня і в останні дні. І коли я говорив, то бачив, як росте обіцянка в її очах, велика й осяйна, неначе світанок. І я прочитав в її погляді жаль, жіночу чулисть, кохання, серце й душу Унжину.

І знову я став юнаком, бо її погляд був поглядом тої Унги, що бігла, сміючись, берегом угору, до матеріної хатини. Зникла тяжка утома, і голод, і довге чекання. Час настав. Я відчув, що Унга кличе мене притулитися головою до її грудей і забути про все. Вона розкрила мені обійми, і я кинувся до неї. Раптом в її очах спалахнула зненависть, її рука потяглася до мого боку. І вона вдарила мене ножем раз і вдруге.

«Собако! — глузливо крикнула вона, пхнувши мене в сніг. — Свинюко!» Сміх її знову задзвенів серед тиші, і вона вернулася до свого покійника.

Кажу, Унга вдарила мене раз ножем і вдруге, та вона була знесилена з голоду, і мені не судилося вмерти. Проте я хотів лишитися там і заплющити очі у вічному сні разом з тими, чие життя переплелось з моїм і повело мене невідомими стежками. Але я мав борг, і він не давав мені спокою.

А дорога була довга, холод пекучий, а їжі мало. Мисливці-целлі не знайшли лосів і пограбували мою схованку. Те саме вчинили й троє білих людей у Макквещені, але вони лежали висохлі й мертві, як я проходив повз їхню хатину. Далі я нічого не пам'ятаю — як я дістався сюди і як знайшов їжу та вогонь... багато вогню.

Скінчивши, він підсунувся до груби так близько, наче хотів увібрати в себе геть усе тепло. Лойовий каганець кидав на стіни химерні тіні.

— А як же Унга?! — вигукнув Принс, ще не стямившись після того, що почув.

— Унга? Вона не захтіла їсти куріпок. Лягла, обнявши його за шию, й сховала обличчя в його жовтому чубові. Я розіклав ближче вогонь, щоб вона не змерзла, але вона пересунулася на другий бік. Я розпалив багаття й там, але що з того, як вона не хтіла їсти. Так і досі лежать вони там у снігу.

— А ви? — спитав Мелмют Кід.

— Я не знаю. Але Акатан малий, і я не хочу повертатися назад і жити край світу. Та й навіщо мені життя? Може, піти до капітана Констентайна, хай накладе мені кайдани, а потім накинуть мотузку — ось так — і я міцно засну. Однак... ні, я ще не знаю.

— Слухай, Кіде! — обурився Принс. — Та це ж убивство!

— Цить! — мовив Мелмют Кід. — Є речі понад нашу мудрість і справедливість. Хіба ми можемо сказати, хто тут винний, а хто ні? Не нам про це гадати.

Наас присунувся ще ближче до вогню. Запала глибока тиша, і в тиші тій перед очима в кожного зринали дивні видива.

БОГ ЙОГО БАТЬКІВ

Вовчим дочкам, що породили
й виплекали мужню расу

БОГ ЙОГО БАТЬКІВ

I

Усе навкруги вкривав густий прадавній ліс—неосяжний терен бучних комедій і німих драм. На таку запеклу боротьбу за життя, що точилася тут, були здатні тільки звір та дикун. Англійці та росіяни ще не змагалися за першенство тут, у самому серці Країни на Кінці Веселки, і золото янкі ще не скупило її величезних просторів. Вовчі зграї гонили за оленячими табунами, опадали послаблених і старих самців та тільних самиць, і нищили їх так само жорстоко, як то було й за давньої давнини. Розкидані на великому просторіші тубільні племена ще почитували своїх ватагів, вдавалися до знахурів та жерців, вигбонили нечисту силу, палили відьом та билися з сусідами і всмак паїдалися людського м'яса. Але кам'яна доба і в цій країні вже доходила свого кінця. Бо недовіданими нетрями, незаними стежками стали помалу проникати до країни тої вістуні заліза — діти білявої, блакитноокої, непосидючої та невгамовної раси. Хто випадком, а хто за певною думкою, хто поодинці, а хто по двоє й троє, не знати звідки й як, добувалися вони сюди, і котрі гинули в боротьбі з тубільцями, а котрі, перемігши, ішли далі, а куди — не знати. На них ватажки висилали вояків, їх проклинали знахурі й жерці — та марно: бо ж камінь кришиться об крицю. Як вода з великого джерела, вони перепадали через темні ліси й гірські переходи, відбували далеку путь річками на човнах з кори або мокасинами прокладали дорогу санкам, ідучи попереду запряжених собак. Великого й могутнього народу була та парость. І його без ліку на світі, але про це тільки ще мали довідатися в шкури позакутувані мешканці Північної Країни.

Багато хто з тих неоспіваних прибульців наклав тут головою. Проте вони дивилися смерті у вічі при холоднім

полум'ї північного сьйва так само твердо, як і брати їхні десь на розпечених пісках пустельних чи в надиханих отруйними випарами джунглях. І так вони гинуть далі, аж поки настане пора, і раса ця осягне долю, в книзі життя їй написану.

Була десь година дванадцята. Небо вздовж північного обрїю рожевіло, пригасаючи з західного кінця і займаючись із східного: то невидиме сонце позначало хід свій за обрїєм. Присмерк так швидко переходив у світанок, що ночі не було. Просто день вінчався з днем, тільки ледь помітним пригасом відзначаючи, що сонце скінчило один круг і починає інший. Сивка несміливо заводила своєї «на добраніч», а вільшанка на весь голос вибивала «добридень». З острова посеред широкого Юкону журно виливали свою скаргу дикі гуси, а з-за річки їм глузливо відповідала гагара.

На березі, над самою водою, що пливла, спроквола нуртуючи, — двома чи трьома рядами стояли човни з березової кори. Списи із слонової кістки вістрями, стріли з кістяними зубцями, обмотані оленячими ремінцями сагайдаки та й звичайні верші свідчили про те, що лосось іде вже каламутною річкою викидати ікру. Далі від берега стояли розкидані безладно шкуратяні намети, жердини сушити рибу, і звідти долинали голоси тубільних рибалок. Хлопці борюкалися один з одним чи крутилися коло дівчат; старші жінки сиділи осторонь, бо їхній час народжувати дітей уже минув, вони гомоніли про щось проміж собою і сукали мотузки з зеленого пагоння витких рослин. Біля них вовтузилися голі дітлахи, бавилися й качалися по землі разом з величезними вовчої породи псами.

Трохи оподалік, зовсім окремо, розташувався ще один табір, на два лиш намети. Там окопилися білолиці. Вже з самого того, де стояли намети, можна було здогадатися, що то білі люди. Якби малося наступати, їхній табір на сто ярдів далі панував над табором індіан, на випадок оборони — він стояв на пагорбі, не зарослому кущами, а коли б довелося відступати — стрімким схилом бігла стежка просто до човнів.

З одного намету чути було набридливий плач хворої дитини й одноманітний спів матері, що колисала її. Надворі коло спопелілого багаття розмовляло двоє чоловіків: білий і метис.

— Аякже! Я люблю церкву, як відданий син її. Bien¹. Так люблю, що вдень тікаю від неї, а вночі сню про помсту. Ось послушайте.

Голос метисів аж захрип із гніву.

— Родом я з Червоної річки, і батько мій був такий самий білий, як і ви. Тільки й різниці, що ви янкі, а він — англієць і син джентльмена. Мати моя була ватагова дочка, а з мене вийшов бравий хлопець. І треба було добре приглядатися, щоб визначити, яка кров тече в моїх жилах, бо я жив з білими, мав такий самий вигляд, як і вони, і в грудях моїх билося батькове серце. Сталося так, що одна дівчина — біла — споглянула на мене прихильним оком. Її батько, родом француз, мав багато землі та безліч коней і був великий чоловік серед свого люду. Він заявив, що дівчина сама не знає, чого хоче, дуже лаяв її і страшенно розлютився, що вона не слухається.

Але дівчина таки знала, чого хоче, і тому ми з нею незабаром стали перед пастора. Та батько нас випередив і чортзна-чого наплів та наобіцяв тому пасторові. Отже, той затявся й не схотів звінчати нас, дати нам право вкупі жити. І все церква: колись вона не схотіла поблагословити мого народження, а тепер не дала нам шлюбу й заплямила кров'ю людською мої руки. Bien! Тим-то я так люблю церкву. Одне слово, я ляснув пастора в ситу бабську пику, а сам з дівчиною бистрими кіньми подався до форту П'єра, де був лагідний і добрий священник. Але за нами слідом погнався її батько, брати та вся челядь. Билися ми на скоку доти, аж доки я висадив трьох із сідла, а решта сховалася в форті П'єра. Тоді дівчина й я подалися на схід у гори та ліси і жили там укупі без шлюбу. І все це наробила добра церква, що я її люблю, як відданий син.

Одначе жінки, знаєте, якісь чудні, і чоловікам годі їх збагнути. В тій сутичці я був висадив із сідла і її батька, а ті, що їхали ззаду, зопалу промчали над ним потоптом. Ми бачили, як тратували його тіло, дівчина та я. Тільки що потім я забув про це, а вона не забула. В тиші вечірній, коли я повертався з полювання, коли ми лежали під зоряним небом і, здається, ніщо не могло нас роз'єднати, воно, оте видовище, поставало між нами. Так було завше. Вона

¹ Гаразд (*франц.*).

ніколи нічого не казала, але щось таємне, невидиме сиділо біля нашого багаття й розділяло нас. Вона намагалася забути, але від того страшно хвилина нагадувалася їй ще виразніше, докладніше... Знати було з її очей, з уривчастого зітхання, що вона тяжко мучиться...

Породила вона мені дитину, дівчинку, і померла. Шукаючи дитині мамки, що дала б їй тепло й життя, подався я до племені своєї матері. Однак на руках моїх була кров людська, все з ласки тої церкви, а крові не змити. Отже, кінна поліція Півночі прийшла по мою душу. Врятував мене дядько, материн брат, що був ватагом племені. Він сховав мене, потім дав коней та харчів. І я з дитиною подався до Гудзонової затоки, де було ще небагато білих. Вони не дуже розпитувалися, хто я й відки. Я найнявся до факторії, був і погоничем, і мисливцем... Тим часом дитина моя піросла й розцвіла на гарну струнку дівчину, аж око милувала.

Ви знаєте, зима довга, нудна й спокушає на темні думки й недобрі вчинки. Начальник тої факторії був лихий та зухвалий. Не мав у собі нічого, чим міг би привабити жінку. Одначе він почав заглядатися на мою дочку, що вже на порі стала. Мати божя! Послав він мене з собаками в далеку дорогу, щоб легше було... ви розумієте. Не мав він серця, той кат. Дівчина моя була чиста, і душа в неї була непорочна, і лагідна була... І... ну, й померла вона...

Стояв лютий мороз тої ночі, як я повернувся додому. Довгі місяці я пробув у дорозі, і собаки мої дуже підбилися. Індіани й метиси, слова мені не кажучи, якомсь чудно поглядали в мій бік, і мене раптом, не знати чого, опала гнітлива тривога. Але я спершу нагодував собак і сам попоїв, наче перед важкою роботою. І аж тоді озвався, почав допитуватися, що скоїлось, та всі враз кинулися від мене, жахаючись мого гніву й того, що я міг учинити. Лише помалу, слово по слову, вони оповіли мені всю ту страшну історію і дивувалися на мій незворушний спокій.

Вислухавши їх, я пішов до будинку факторії. І був я тоді спокійніший, ніж оце тепер, вам оповідаючи. Він, мене побачивши, злякався до смерті, став кликати метисів на поміч, але вони його зреклися, вважаючи, що він заслужив кару. Тоді він утік до пастора. Я прийшов і туди. Пастор заступив мені двері, розводячись про те, що людина в гніві, перш ніж крок ступити, повинна згадати про бога.

«Люди з Сорокової Милі».

Золотушкач із запрягом на Алясці. Фото 1890-х рр.

Я сказав, що батьківське горе дає мені право зайти до хати. Але він заявив, що я зайду туди тільки через його труп, і почав молитися за мене. Бачите, знову вона стала мені на дорозі, та церква. Я переступив через пасторів труп, а потім вирядив і начальника факторії навздогін своїй дочці, щоб він став перед богом, лихим богом білих людей...

Знявся страшний шарварок, бо дали знати поліції, і мені довелося знову тікати. Я подався в бік Великого Невільничого озера і долиною річки Макензі добувся до вічної криги, перейшов через Білі скелі, обігнув головне Юконове коліно й добрів аж сюди. З того часу, oprіч вас, не бачив я нікого з батькового народу. Ви перший і, може, останній! Ці люди стали моїм народом. Вони прості й нелукаві, і я здобув серед них пошану. Моя сила тут велика, і кожне слово моє їм закон. Тутешні жерці слухаються мене, а то б я не стерпів їх. Отже, коли я щось кажу, то не тільки від самого себе, а від нас усіх. Ми хочемо, щоб ви пішли собі. Нам вас не треба. Коли ми дозволимо сісти вам при нашому вогнищі, то слідом за вами поприходять і ваші священики, і ваша церква, і ваші боги. Затямте собі: кожного білого, що до наших селищ навернется, я присилую зректися своєї віри. Але ви перший, і я дарую вам. Отже, зважте це і йдіть геть. І що швидше ви заберетеся звідси, то краще для вас.

— Я не відповідаю за своїх братів, — промовив другий, задумливо натоптуючи люльку. Гей Стокард бував іноді такий самий розважний у мові, як і гарячий у вчинках. Однак не завжди.

— Я добре знаю ваше поріддя, — відповів перший. — Вашого братчика багато, одні торують дорогу іншим. Згодом вони поприходять сюди й посядуть усе чисто. Але за мого життя цьому не бути. Я чув, що англійці вже отаборилися коло верхів'я Великої річки, а нижче, коло її гирла — росіяни.

Гей Стокард вражено зиркнув на метиса. Його збентежила така географічна новина. На посту Гудзонової компанії у Форті Юконі інакше уявляли собі течію Великої річки, гадаючи, що вона вливається просто до Льодовитого океану.

— Значить, Юкон упадає в Берінгове море? — спитав він.

— Не знаю, але там, на пониззі Юкону, — росіяни.

Проте це до справи не стосується. Поїдьте самі туди й побачите. Або вертайтеся до своїх білих. А вгору по Коюкуку ви не попливете, поки жерці та вояки виконують мою волю. Так наказую я, Батіст Рудий, а моє слово — закон, бо мені підлягає цей народ.

— А що, як я не піду ані до росіян, ані назад до англійців?

— Тоді хутко подастесь до свого бога, до лихого бога білих людей!

Над північним обрієм раптом визирнуло багряне сонце, що наче скапувало кров'ю. Батіст Рудий підвівся, кивнув головою й пішов до свого табору. По землі стелилися малинові тіні, деś виспівувала вільшанка.

Гей Стокард докурював люльку коло багаття. В димові й жаринах ввижалося йому незнане верхів'я Коюкуку, цібі чудної річки, що неподалік від табору кінчала свою арктичну мандрівку і вливалася до каламутного Юкону. Там у верхів'ї, коли йняти віри передсмертним словам матроса з розбитого корабля, що потім витримав страшну мандрівку суходолом, коли йняти віри пляшці з золотим піском, що була схована в його торбі,— там деś у верхів'ї, в царстві вічної криги, містилася скарбниця Півночі. І, наче сторож на воротах, Батіст Рудий, цей англійський покруч і ренегат, має заступити йому дорогу?!

— Ет, пусте!— Він розкидав ногою жар, підвівся на весь зріст, спроквола потягнувся і безтурботно глянув на обрій, охоплений загравою.

II

Гей Стокард добірно вилаявся. Шорсткі односкладові англійські слова пролунали різко й брутально. Його дружина підвела голову від казанків та сковорід і собі глянула понад берег. Вона була індіанка з Тесліну, проте вже добре зналася на всіх відтінках лайки свого білого чоловіка. З тону його і з того, які вибирав він слова, вона завжди могла визначити, чи йдеться про розмотаний ремінець на лижві, чи їм загрожує смертельна небезпека. Тепер вона побачила, що сталося щось варте уваги.

Довгий човен перетинав річку, простуючи до невеличкої затоки біля табору; на веслах грало проміння вечірнього сонця. Гей Стокард пильно придивлявся човнові. Троє гребців ритмічно піднімали й опускали весла, але Стокард мав

на оці тільки одного, з червоною хусткою, пов'язаною навколо голови.

— Біле! Агов, Біле! — гукнув Стокард.

З сусіднього намету, позіхаючи, потягаючись і протираючи заснані очі, вийшов незграбний велетень, весь ніби на розхитаних шрубках. Глянувши на човна, він миттю прийшов до пам'яті.

— А хай тобі грець! Та це ж той проклятий лоцман небесний! І притарганила ж його лиха година!

Гей Стокард скрушно кивнув головою й мимохіть потягся до рушниці, але стримався і тільки здвигнув плечима.

— А його таки слід підстрелити, та й буде по всьому! — додав Біл. — Бо він може накоїти нам усякого лиха.

Однак Гей Стокард відкинув такий рішучий захід; він одвернувся і звелів дружині братися знов за роботу, а Біла відіслав назад до намету. Човен тим часом пристав до берега. Поки двоє індіан припинали його в затоці, білий, той самий, що мав на голові такий чудернацький убір, вийшов на пісок.

— Як апостол Павло, кажу: хай буде мир вам і ласка божа!

Його зустрінуто понурою мовчанкою.

— Вітаю Гея Стокарда, — провадив він далі, — великого блюзніра й нечестивця. Знаю, що в твоєму серці панує могутній бог здобутку, а в голові — хитроці диявольські, що в наметі твоєму сидить полюбовниця, і живете ви у великих гріхах. Отже, я, посланець божий, Стерджес Овен, наказую вам: у пустині цій покайтеся й зречіться розпустити!

— Та киньте-бо це святобожницьке голосіння! — гукнув роздратований Стокард. — Вам воно ще знадобиться он там, у Батіста Рудого, ще й не стане.

Він показав рукою на індіанський табір, звідки метис пильно приглядався, що воно за нові прибуду з'явилися.

Стерджес Овен, просвітитель і господній апостол на землі, спустився стрімким берегом і наказав повиносити з човна всі його пакунки. Стокард подався за ним.

— Стривайте! — сказав він і, схопивши його за плече, повернув до себе. — Ви цінуйте своє життя?

— Моє життя в руках господніх. Я лиш працюю у його виноградникові, — врочисто відказав місіонер.

— Та киньте-бо свої теревені! Ви що, хочете стати мучеником?

— Хай буде воля господня!

— А як же, воля господня буде, коли ви так хочете. Але я вас попереджаю, а вже самі дивіться, слухатись чи ні. Якщо ви тут залишитесь, то вам кінець. І не тільки вам, а й нам усім: Білові, дружині моїй...

— Вона дочка дияволова й не зважає на слово боже.

— ...і мені теж. Через вас усім нам загрожує смертельна небезпека. Останню зиму я пережив і перемучився з вами разом і знаю, що ви дуже добра людина. Але розуму вам бракує. Звісно, це поштивна місія — навертати поганців на путь спасенну, але ж треба братися до неї бодай з якимось глуздом. Тут живе Батіст Рудий, не індіанець, а людина нашої крові, такий упертий, що й мене перевершив, і такий запеклий фанатик, як ви. Коли вас двоє зійдеться, чортзна-що може статися, а я вплутуватися у ваші справи не хочу, розумієте, не хочу! Тож послухайте мої поради й не гаючись забирайтеся геть звідси. Пливіть униз і потрапите до росіян. Там, певне, є православні священники; вони покажуть вам безпечний шлях до Берінгового моря. Юкон, між іншим, вливається туди, а звідти вже не важко дістатися до цивілізованого світу. Повірте моєму слову й забирайтеся звідси якнайшвидше!

— Хто має бога в серці, а святе євангеліє в руках, той не боїться ані підступів людських, ані хитрощів дияволових! — уперто проказав місіонер. — Я піду до тієї страшної людини і позмагаюся з нею. Краще повернути в лоно церкви одну заблукану вівцю, аніж навернути тисячу поганців. Дужий у лихому може бути дужий і в доброму. Приклад тому маємо в тарсіянині Савлові, що пішов у Дамаск, аби християнських невільників перегнати до Єрусалиму. І вчувся йому голос спасителів, кажучи: «Савле, Савле, нащо гониш мене?» І з того часу привернувся Савл, він же й Павло, до господа Ісуса Христа і був великий і горливий, рятуючи душі людські. О святий Павле, так само, як і ти, працюю я в саду Ісусовому. Люблю його й терплю напасть і лихо, глузування й зневагу, біль і муку, і все його ласки ради.

— Принесіть-но казанок на воду! — звернувся він зразу ж по тому до своїх гребців. — Та не забудьте взяти оленину, торбину з чаєм і сковороду.

Коли гребці, люди, що їх він же таки привів до христової віри, вийшли на берег, усі троє, хоч мали повні руки усякого табірною начиння, повклякали й подякували господові за щасливу дорогу.

Гей Стокард поглядав на всю ту церемонію насмішкувато і непривітно: така романтика й пишнота анітрохи не впливала на його душу, що визнавала тільки факти матеріальні.

Батіст Рудий визирнув із свого намету. Упізнавши знайомі пози, він згадав ту, що ділила з ним ложе під зорями в горах і в лісах, згадав і дочку, деś коло холодної Гудзонової затоки поховану.

III

— Годі, Батісте! Не те що говорити, а й думати про це забудьте. Покладімо, що він ні на що не здатен, та й просто-таки дурень, а проте я його зректися не можу.

Гей Стокард помовчав, добираючи слів, аби краще вижити своє просте розуміння людської етики.

— Знаєте, Батісте, він давно вже мені в'ївся в печінки. Скільки я клопоту через нього мав. Але знов же... Як ви цього не розумієте? Я з ним одної раси. Він білий... і... Та хоч би він і негром був, усе одно я не можу рятувати свою шкуру коштом його життя.

— Ну що ж, — відповів Батіст Рудий. — Я зробив вам велику ласку, дав право вибирати. Тепер я вже прийду до вас із жерцями та вояками. Тоді ви або загинете, або зречетеся своєї віри. А залишите мені свого жерця — я відпущу вас із миром. Коли ж ні, то стежка ваша урветься тут. Мій народ ненавидить вас, навіть діти. Он дивіться, вони вже посіли ваші човни.

Він показав на річку. Голі індіянські хлопчачки постягали човни у воду й погнали їх за течією. Вишлювши поза рупничний постріл, вони повлазили до човнів і повеслували до берега.

— Віддайте мені жерця — і вам повернуться човни! — мовив Батіст Рудий. — Подумайте добре. Я не хочу, щоб ви хапалися.

Гей Стокард похитав головою. Він глянув на дружину-теслінку, що тримала його дитину коло грудей, і, може б, завагався, якби не стикнувся поглядом з людиною, що стояла перед ним.

— Нема в мені страху! — заявив Стерджес Овен. — Господь — мій заступник, і я хоч зараз ладен іти до табору цього нечестивця. Ніколи не пізно. Молитва ломить залізо.

Навіть в останню хвилину можна привернути поганця до путі праведної.

— Ось нам добра нагода, — хрипко шепнув Біл Стокардові. — Зв'яжіть цього рудого поганця й нехай буде в нас закладником. А як нападуть червоношкірі й нам припече, то й порішити його можна.

— Ні! — твердо промовив Стокард. — Я обіцяв Батістові, що його не зачеплять. Тут як на війні, Біле, і треба шанувати звичаї війни. Він поводився дуже чесно, навіть нас остерігав, і... сто чортів, не можу ж я зламати слова.

— Він свого слова теж дотримає, будь певен.

— Авжеж. Та не можу я дозволити, щоб якийсь зайдисвіт метис вийшов чеснішим за мене. А чому б не пристасти на його умову: видати йому місіонера, та й по всьому, га? То як, видати?

— Ні-ні... — вагаючись, промовив Біл.

— Що, і кортить, і болить?

Біл почервонів і припинив розмову.

Батіст Рудий терпляче чекав на останнє слово. Стокард підійшов до нього:

— Ось що, Батісте. Я прибув до вашого селища, щоб податися далі до верхів'я Коюкуку. Я нічого поганого не зробив. Нікому зла не мислив. І тепер не мислю. Та раптом приходять сюди цей жрець, як ви його звете. Не я ж його привів сюди. Він і так прийшов би, чи був би я тут, чи ні. Та коли вже він прийшов, я повинен заступитися за нього, адже він з мого народу. І я боронитиму його. То буде не дитяча забава. Ваш табір спорожніє і змовкне, людей ваших порідшає, немов після голоду. Знаю, ми загинемо, але чимало й ваших вояків...

— Зате ті, що живі зостануться, будуть мати мир і спокій, і їм не шарпатимуть вуха чужі жерці балачками про чужих богів.

Стокард низав плечима, і вони розійшлися. Метис подався до свого табору.

Місіонер покликав своїх людей, і всі троє почали молитися. Стокард і Біл зрубали кілька ялин і поробили з них захист від нападу. Дитина заснула, й Стокардова дружина поклала її на шкури, а сама заходилася помагати чоловікам. Вони обгородили табір на три боки, а стрімкий схил до річки сам собою захищав їх із затилля. Докінчивши робити вал, Стокард з Білом вийшли з-за нього й узялися

рубати кущі, що поодинокі росли на галявині. А з ворожого табору вже чути було гомін, гуркіт барабанів і голоси жерців, що закликали вояків до бою.

— Найгірше те, що вони опадуть нас усім гамузом,— мовив Біл, коли вони з сокирами на плечах поверталися до наметів.

— Та ще як дочекаються ночі, коли нам темно буде стріляти.

— То давайте ми самі почнемо.

Біл поклав сокиру, взяв рушницю і зручно вмовстився за валом. У юрбі індіан вирізнявся високий чаклун, і Біл націлювався на нього.

— Стріляти? — спитався він.

Гей Стокард відчинив скриньку з набоями, відвів дружину в захищений куток ладувати рушницю, а тоді дав знак Білові.

Чаклун упав. На мить стало тихо, потім розляглося дике виття й полетіли стріли, але до табору вони не сягали.

— Кортить мені глянути на того халамидника,— промовив Біл, знову ладуючи рушницю.— От присягаюся, що влучив йому просто межі очі.

— Марна праця,— сказав Стокард і похмуро похитав головою.

Батістові, певно, пощастило вгамувати найзаповзятіших вояків. Бо постріл не зманив індіан до бою завидна, а навпаки: вони квапливо відійшли з табору на таку відстань, щоб не досягав рушничний вогонь.

Настрій Овенові пересівся. В запалі прозелітства він щойно готовий був сам-один рушити до табору того недовірка, налагодившись або зробити чудо з ласки божої, або прийняти вінець мученика, та як довелося чекати, проповідницьке завзяття потроху згасло й прокинувся природний інстинкт. Замість надії на вічне блаженство настав фізичний страх, а любов до бога поступилася перед любов'ю до життя. Не нове то було почуття. Вже й давніше лучалося, що раптом його поймала слабкодухість. Він намагався опиратись їй, та дарма. Йому згадалося, як одного разу, коли гребці, мов навіжені, налягали на весла, рятуючись від крижаного навалу, він у найскрутнішу хвилину, пойнятий жахом, кинув весло і став благати в бога порятунку. І таке бувало не раз. Згадувати ті випадки йому було неприємно. Ставало соромно, що дух у нього такий немічний, а голос

дужий. Але ж тіло його прагнуло життя, любило життя. Він не міг позбутися тієї любові. Через неї його невідомі предки продовжували рід свій, і через неї йому призначено теж продовжувати той рід. Його відвага, коли то відвага, була від фанатизму, тимчасом як мужність Стокардова та Білова ґрунтувалася на глибоко закорінених ідеалах у їхніх душах. У них теж буяла любов до життя, але ще дужчі були традиції раси. Не те щоб вони не боялися смерті, просто їм вистачало мужності не купувати життя ганебною ціною.

Місіонер підвівся, на хвилю запалившись самопожертвою. Він уже до половини переліз через вал, лаштуючись іти до ворожого табору, та враз опустився додолу тремтячою, драглистою купою.

— Воля божа! Воля божа! — заскиглив він. — Хто я, що смію постати проти волі господа бога мого? Ще до створення світу все було записане в книгу буття. То чи смію ж я, мала комашка, змінити хоч єдине слово чи титло книги тієї? Коли дух мій кволий, то на те воля божа.

Біл нагнувся, підвів Овена з землі й мовчки трусонув ним. Тоді випустив той лантух розсіпаних нервів і позирнув на двох навернених індіан. Ті, одначе, не виказували переляку; вони бадьоро й жваво готувалися до оборони.

Стокард, стиха про щось поговоривши із своєю теслінкою, глянув на місіонера.

— Тягни його сюди! — звелів він Білові.

— А тепер, — сказав він, коли Стерджес Овен став перед ним, — звінчайте нас. Тільки швидше! Не знати, чим воно все скінчиться, — ніби виправдуючись, мовив він до Біла. — От я й надумав упорядкувати свої справи.

Індіанка мовчки скорилася наказові свого білого пана. Їй було байдуже до тої церемонії: вона й так вважала себе за Стокардову дружину з того дня, як перейшла до нього жити.

За свідків були навернені індіани. Біл стояв над місіонером, кваплячи, коли той затинався. Гей підказував дружині, що їй слід відповідати, а за браком персня, обкрутив її пальця своїми: великим і вказівним.

— Поцілуйте наречену! — гримнув Біл.

Стерджес Овен був такий пригноблений, що ні словом не перечив.

— Тепер охрестіть дитину! — мовив Гей Стокард.

— Та щоб було все як годиться! — додав Біл.

— Треба про все подумати перед новою дорогою, — сказав батько, взявши дитину з рук материних. — Одного разу, на Порогах, мені довелося скрутно — я все мав, не взяв тільки солі. Ніколи того не забуду. Може, їй з дитиною доведеться сьогодні рушати в далеку мандрівку, то краще бути готовому. Між нами, Біле, я не знаю, чи це має який глузд, але гірше не буде.

Кухлика води вистачило охрестити хлопчика. Тоді його поклали в захисток, запалили вогнище й зготували вечерю.

Сонце стало назаході, і небо ближче до півночі зробилося густо-червоне. Тіні стелилися дедалі довші, світло згасало, в темних лісових нетрях життя поступово завмирало. Навіть дике птаство на річці припинило галасливу свою суперечку й удаło, що йде спати. Тільки в індіанському таборі був рух і гамір. Дужче торохтіли барабани, гучніше лунали несамовиті індіанські співи. Але як сховалося сонце, то й вони змовкли. Всю землю залягла пільма й глибока німота. Гей Стокард став навколішки й виглянув у дірку між колодами.

Заплакала жалісно дитина й відвернула його увагу. Мати нахилилась над нею, але вона вже знову спала. Запанувала безмежна глупа тиша.

Зненацька долинув голосний крик вільшанки. Коротка ніч минала.

На галявині з'явилася ціла ватага темних постатей. Засвістіли стріли, заспівали напнуті тятиви. Їм у відповідь озвалися рушниці. Спис, кинутий дужою рукою, влучив у теслінку саме тоді, як вона схилилася над дитиною. Стріла, що, пролетівши між колодами, втратила розгін, вп'ялася місіонерові в руку.

Навалу несила було спинити. Галявину між таборами геть устелило трупом, але індіани котилися вперед, як хвиля морська, що розбивається об вал і перекочується через нього. Стерджес Овен сховався до намету, а інших змела й поховала під собою ворожа лавина. По тому лиш Гей Стокард вибився на поверхню, відкидаючи від себе індіан, мов писклявих цуценят. Темна рука витягла з-під матері за ногу хлопчика і на весь вимах ударила ним об колоду. Стокард розтяв індіанинові голову аж до підборіддя, тоді став розчищати місце навкруг себе. Дедалі тісніше збивалося коло дикунське, засипаючи його зубчатыми стрілами й списами з кістяними вістрями. Зійшло сонце, і в багрянотому промінні його вороги то наскакували, то відступали.

Вже вдруге індіани накидалися на Стокарда, коли він не встигав учасно висмикнути сокиру, але він відбивав напад. Люди валилися біля нього, він наступав на мертвих і пораних, земля була мокра від крові.

А сонце тим часом підбивалося вище, і голосніше співали вільшанки. Врешті індіани, вжахнувшись, відступилися, а він, насилу дихаючи, сперся на сокиру відпочити.

— Щоб мені з цього місця не зійти, ви таки справжній чоловік! — вигукнув Батіст Рудий. — Зречіться своїй вірі і будете живі!

Стокард відмовився кволим голосом, але з гідністю.

— Гляньте на цю бабу! — сказав Батіст, коли до нього привели Стерджеса Овена.

Місіонер мав лише подряпину на руці, але невимовний переляк світився йому в очах. Непевний його погляд застиг на могутній постаті богохульника Стокарда, що не вважаючи на рани, зухвало стояв, спершись на сокиру — незворушний, владний, недосяжний. Стерджес Овен відчув велику заздрість до цього нечестивця, що ставить смерті ясне, сміливе чоло. Коли хто й скидався на Христа, то не він, Стерджес Овен, а той, Гей Стокард.

Чом же не він? І знову прокинувся в ньому прикрий жаль на своїх предків, що наділили його таким кволим духом. У ньому забував великий гнів проти бога, символу творчої сили, що сотворив його, служника свого, таким плохим і нікчемним. Навіть дужча людина в такій пригоді могла б стати відступником, а Стерджес Овен і поготів. Жахаючись кари людської, він знехтував гнів божий. Виходить, він піднісся так високо в служінні богові лиш на те, щоб звисока впасти додолу. Віра його була поверхова. Йому не дано сили духа обстоювати її, і це було несправедливо.

— Ну, то де тепер твій бог? — глузливо спитався Батіст Рудий.

— Не знаю, — слухняно відповів він, як школяр учителеві закону божого.

— А взагалі віриш ти в бога?

— Вірив...

— А тепер?

— Тепер ні...

Гей Стокард обтер з лица кров і посміхнувся. Стерджес Овен здивовано глянув на нього, немов крізь сон. Між ними вже пролягала безмірно далека відстань, наче до того,

що сталося й що мало статися, він зовсім не був причетний. Він був тільки глядачем, дивився лиш збоку, авжеж, віддалік. Голос Батіста Рудого ледве долинав до нього.

— Дуже добре. Я дарую цьому чоловікові волю, не чиніть йому ніякого лиха. Нехай іде з миром. Дайте йому човна та харчів на дорогу й покажіть, куди плисти до росіян, нехай оповістить їхнім жерцям про Батіста Рудого і його землю, де не визнають ніякого бога.

Індіяни підвели місіонера до стрімкого берега й там спинилися додивитись трагедію до кінця.

Батіст Рудий обернувся до Гея Стокарда:

— Правда, що немає бога?

У відповідь той посміхнувся.

Один із молодих індіан наставив списа.

— Ви віруєте в бога?

— Так. У бога моїх батьків вірую.

І він ще дужче стиснув сокиру. Батіст Рудий дав знак, і молодий індіанець пробив списом Стокардові груди.

Стерджес побачив, як кістяне вістря вийшло наскрізь; побачив Стокарда, що, як і перше, посміхаючись, захитався й помалу повалився на землю; почув, як тріснув зламаний держак списовий.

Тоді він поплив униз, щоб оповісти росіянам про Батіста Рудого і про землю його, де не визнають ніякого бога.

Коротко сказавши, кар'єра місіс Сейтер у Доусоні була подібна до летючої зірки. Місіс Сейтер, власне, приїхала навесні собачим запрягом із франко-канадськими провідниками, пробавила бучно майже цілий місяць, а тоді подалася річкою устрить води, тільки-но кригоплав скінчився. Незвичний до жінок Доусон так і не збагнув ніколи причини цього наглого від'їзду, і чотири сотні місцевих поселенців почувалися після того вельми смутно й самотньо, аж сенсаційне відкриття у Номі * заволоділо цілком їхніми думками. Бо ж Доусон, зрадівши появі місіс Сейтер, вітав її щирим серцем. Була вона вродлива, чарівна, та ще ж і вдова. Отож першої-ліпшої хвилини могла мати собі до послуг будь-яку кількість закоханців на вибір — чи то з королів цього північного Ельдорадо, чи то з тамтешніх урядовців, чи то з молодших пригодників, що аж кидалися на кожнісіньке шелестіння жіночої сукні.

Інженери-гірники шанували пам'ять її чоловіка — небіжчика полковника Сейтера, — тимчасом як промисловці та підприємці-колонізатори замалим не молилися на нього: адже ж і в Штатах шанували його, як знавця гірничої справи, а в Лондоні — либонь, і більше. І було те нерозв'язною загадкою, чому не якій-будь іншій жінці, а саме Сейтеровій удові спало на думку приїхати до цієї країни. Але чоловіки-північани — обметані бувальці, що, зневажливо ставлячися до теорій, несхитно звіряються на факти. А Карен Сейтер, слово честі, була чи не найістотніший факт для переважної з них більшості. Тільки послідовність та сквашність її відмов на всі зальоти протягом ціломісячного побуту в Доусоні свідчать про те, що сама вона трактувала своє становище по-іншому. Але зникла вона — зник і факт, залишилася загадка.

Одначе випадок все ж дав ключа до відгадки. Джек Кафрен, її остання жертва, намарне склавши до ніг її своє серце та ділянку в п'ятсот футів на Бонанзі, святкував свою недолю, бенкетуючи цілісіньку ніч з гультіпаками.

Десь серед ночі здибав він П'єра Фонтена, того самого, що був за старшого провідника у Карен Сейтер. Здибавшись, впізнали вони один одного, почали чаркуватися та й повпивались так, аж язик їм наче повстаний зробився.

— Ге? — хрипко згукнув по деякім часі П'єр Фонтен. — Н-нащо мадам Сейтер навернулася до цієї країни? Ліпше самому вам у неї поспитатися. Нічо не ка, тільки все торочить мені дне й те саме прізвище. «П'єре,— ка вона до мене,— П'єре, ви мусите знайти цього чоловіка, а я вас нагороджу — тисячу доларів дам, якщо знайдете цього чоловіка». Цього чоловіка? Ah, oui¹. Його звуть... зараз-зараз... Девід Пейн, oui, m'sieu², Девід Пейн. І одно це ім'я торочить, одно торочить... І ввесь час я всюди шукаю та нишпорю,— це ж диявольська робота... і ні чоловіка тобі, ані тисячі доларів. Хай йому біс!

— Ге? Ah, oui. Дного разу вернули з Серкла люди, що знали того чоловіка. Він з Березового ручаю, вони казали. А мадам? Промовила: «Bon!»³ та зраділа хто й зна як. А тоді до мене: «П'єре,— ка,— запрягайте собаки. Мерщій рушаймо. Якщо ми знайдемо цього чоловіка, я дам вам на тисячу доларів більше». А я й кажу: «Oui, мерщій! Allons, madame!»⁴

— Ну, то я був певнісінький, що тії дві тисячі доларів мої. Простачисько! Ще-бо приїхали люди з Серкла та й кажуть, що там такого Девіда Пейна вже нема, бо нещодавно, бач, подався він до Доусона. Тож ми з мадамою так і не поїхали.

— Oui, m'sieu. А оце знову мадам до мене звертається. «П'єре,— ка й тика мені п'ятсот доларів,— добувайте човна й жердину. Завтра ми рушимо вгору річкою». Ah, oui, завтра, вгору річкою; і той клятий Ситка Чарлі зідрав з мене за човна та жердину п'ятсот доларів. Собача пєчінка!

¹ О, так (франц.).

² Так, пане (франц.).

³ Гарзд! (Франц.)

⁴ Ідьмо, пані! (Франц.)

Отож наступного дня, коли Джек Кафрен звирив доусон-цям свій клопіт,— цілий Доусон зацікавився питанням, що ж то за один отой Девід Пейн і що він має з Карен Сейтер до діла. Але того ж таки дня, як і сказав П'єр Фонтен, місіс Сейтер із своїм барбаринським почтом провідників рушила вздовж східного берега до Клондайк-Сіті, а далі, уникаючи круч, переправилася на західний берег і там зникла, пливучи в південному напрямкові, поміж численних острівців.

II

— Oui, madame, це саме тут. Один, два, три острови нижче річки Стюарт. Осьо — третій острів.

Кажучи це, П'єр Фонтен тим часом упирався жердиною в берег, скеровуючи стерно проти води. Таким чином ніс опинився якраз проти берега, доки метис, вискочивши з ливною, прив'язував човна.

— Постривайте хвилиночку, мадам, я піду подивлюся.

Але тільки-но він зник за пагорком, як десь там хором почали собаки брехати, і за хвилю він повернувся.

— Oui, madame, це саме та хатина. Я роздивився навколо. Нікого немає вдома. Але він десь недалеко, та й подався не надовго, бо ж інакше не кинув би так свої собаки. Закладаюся, що він ось-ось надійде!

— Допоможіть мені вийти, П'єре. Я зовсім знемоглася, сидячи в човні. Невже ви не могли влаштувати все це зручніше?

З пухнастого хутряного кубелечка, влаштованого посеред човна, підвелася Карен Сейтер в усій своїй принадній красі. Хоч вона й скидалася на тендітну лілею, але цьому суперечили — сила, з якою вона вхопила П'єрову руку, пружність жіночих її м'язів, коли вона підважилася на них, а також проворність її рук та ніг, що допомогли їй так звинно видряпатися стрімким берегом на гору. Одначе м'язи не випиналися їй під шкірою, а лежали рівно й плавко — і ціле її тіло аж нашіло силою.

Та хоч вона й легко, здавалося, вийшла з човна, а проте обличчя її порожевіло, і серце колотилося швидше, ніж звичайно. А коли підійшла до хатини — щоким її стали густо-червоні,— певно, через хвилювання та цікавість.

— Дивіться, глядіть! — показував П'єр на численні друзки коло стосу дров.— Ще свіжі... два-три дні, не більш.

Місіс Сейтер кивнула головою. Вона спробувала зазирнути до віконця, та його було затягнуто нажированим папером,— світло крізь нього проходило, але роздивитись бодай що годі було. По цій невдачі пішла вона кругом дому до дверей і вже була до половини підняла клямку, але чогось передумала і впустила її назад. Тоді раптом стала на одне коліно й поцілувала грубо обтесаний поріг. П'єр Фонтен, може, те й бачив, однак і взнаки не дав, і ніхто згодом об тім не довідався. Але наступної хвили один з човнярів, що спокійно запалював собі люльку, раптом здригнувся від несподівано гострого голосу старшого.

— Гей ти, Легуаре! Постелив би там м'якіше, чи що! — наказував П'єр.— Шкури поклади та коців побільше! Тьху, пропади ти пропадом!

Одначе небавом кубелечко те поруйнували й умостили м'яко шкури та коци на високому березі, де вигідно розташувалася місіс Сейтер. Лежачи на боці, вона милувалася на весняну повідь широкого Юкону.

Небо понад горами, ген по той бік річки, тьмарилося димами невидимих лісових пожеж, і післяполуденне сонце тьмяно прозирало крізь цю завісу, примхливо бликаючи по землі чудовими тінями. І на цілу місцевість, аж за обрій, на ялиною порослі острови, на темну воду, на покарбовані кригою гірські пасма — неначебто лягла печать незайманої пустки. Ані сліду людського по цілій пустелі; ані згук не зрушить тиші. Земля неначе схоронилася під нереальністю незнаного, оповита задумливою таїною безміру.

Може, саме це й знервувало місіс Сейтер: ніяк-бо не могла всидіти на місці, все вдивлялася то в один, то в другий бік річки,— то зустріть води, то за водою,— чи то раптом утуплювалася очима у мрячні береги або в напівсховані гирла розток. Щось за годину човнярів було послано па берег напнути намети до ночівлі, а П'єр залишився із своєю панею пильнувати.

— Аж ондечки й він,— прошепотів П'єр по тривалій мовчанці, пильно вдивляючися вгору проти води на самісінський край їхнього острівця.

Там за течією пливло каное, виблискуючи пообіруч веслами. Коло стерна манячила чоловіча постать, а на носі жіноча; веслуючи, вони ритмічно згиналися та розгина-

лись. Місіс Сейтер спочатку не звернула ніякої уваги на жінку, аж поки каное наблизилося й чарівна краса веслярки ввібрала в себе її погляд. Облипла блузка з лосячої шкури, фантастично оздоблена барвистим бісером, граціозно окреслювала округлі лінії тіла веслярчиного, а мальовниче запнута шовкова хустка веселого кольору почасти прикривала їй буйне синьо-чорне волосся. Але саме її обличчя, немов злите з бронзи, прикувало до себе мимовільний погляд місіс Сейтер. Трохи зизуваті, пронизуваті, чорні та великі очі веслярки дивилися просто себе з-під тонких вигнутих брів. Сухорляві вилиці виразно різьбилися їй на виду, а щоки м'яко спадали до тонкогубого, із притасною енергією рота. Обличчя те виявляло далеку домішку монгольської крові, що по довгому блуканні все ж повернулася до матірної раси. І це ще більше підкреслював гарний орлиний ніс з тонкими тріпотливими ніздрями — орлина хижість взагалі була притаманна цілій постаті її, а не лишень обличчю. Вона була достоту татарського типу, тільки що ушляхетненого, і плем'я червоношкірих індіан могло пишатися, виплекавши таку своєрідну істоту бодай хоч раз на кільканадцятьоро поколінь.

Замашисто веслуючи, дівчина разом із чоловіком раптом повернула човника проти води і м'яко підвела його до берега. Ще мить — і вона вже стояла на високому березі й, перебираючи руками, тягла за мотуз чверть туші щойно забитого лося. За нею вискочив і чоловік, і вони разом, меткі рухами, витягли каное з води. Ціла згряя собак скиглила навкруг, і коли дівчина нахилилася пожалувати їх, чоловік помітив місіс Сейтер, яка підвелася на рівні ноги. Він глянув мимохіть, протер собі очі, ніби зір його зрадив, і знову глянув.

— Карен,— промовив він просто і, рушивши до неї, простяг руку,— я на мить подумав, що це сон. Я цієї весни осліп був від снігу, і тепер мої очі раз у раз витівають мені різних штук.

Місіс Сейтер аж папіла вся, і серце їй стискалося до болю; вона всього сподівалася,— крім цієї байдужно простягненої руки. Але вона тактовно погамувала себе й у відповідь сердечно потисла йому руку.

— Розумієте, Дейве, я не раз вирішувала приїхати до вас, і безперечно здійснила б свій замір, та тільки... тільки...

— Та тільки я до вас не писав.

Девід Пейн засміявся і провів очима молоду індіанку, що саме зайшла до хатини.

— О, я розумію, Дейве... Бувши на вашому місці, я, мабуть, учинила б так само. Але ж я приїхала — ось я...

— Ну, то проходите ж далі, ходіть-но до хатини та попоїжте чого з дороги,— запросив він радо, пропустивши повз вуха чи не звернувши уваги на жіночий заклик, що бринів їй у голосі.— І ви, певно, здорожилися. Ви куди мандруєте? Проти води? Виходить, ви зимували в Доусоні, чи припливли з останньою кригою? Це ваш табір?

Він кинув погляд на провідників, що збилися круг багаття на відкритому місці, і відхилив рукою двері, запрошуючи її ввійти.

— Я приїхав сюди кригою по річці з Серкл-Сіті ще тої зими,— провадив він далі,— і оселився тут тимчасово. Маю інтерес на потічку Гендерсона, а якщо не поталанить, то восени спробую щастя на Стюарті.

— Ви не дуже змінилися, правда? — запитала вона, намагаючись перевести розмову на більш інтимний ґрунт.

— Може, трішки схуд, проте убрався в силу. Як на вашу думку?

Вона тільки знизала плечима й поглянула крізь тьмяне світло на дівчину-індіанку, яка розпалила вогнище й підсмажувала великі кусні лосячого м'яса, перемішаного з тоненькими кавалками бекону.

— А в Доусоні ви зупинялися надовго?

Він стругав нагрубо топорище з березового бруса й запитав, не підвівши навіть голови.

— О, лише на кілька день,— відповіла вона, пильно слідкуючи за дівчиною очима і ледве розчувши запитання.— Про що ви спитали? Про Доусон?.. Майже місяць, і рада була, що виїхала звідтам. Чоловіки тут на півночі не криються з почуттями і настирливість їхня часом аж набридає.

— Таж так і мусить бути, коли до самої землі допадешся. Людина полишає умовності вдома разом із пружинивим ліжком. Але ж ви слухний час вибрали для від'їзду. Ви покинете країну ще до сезону комарів, і лишень за браком досвіду не зможете оцінити, яке то для вас щастя.

— Мабуть, що так. Але розкажіть мені про себе, про своє життя. Хто ваші сусіди? Та чи маєте ви яких взагалі?

Розпитуючись, вона весь час стежила за дівчиною, котра, насипавши трохи зернят кави в торбину з-під борошна, товкла їх на припічку. З твердістю та спритністю, які доводили, що нерви її такі ж первісні, як і цей спосіб роботи, дівчина розтирала кавові зернятка важким уламком кварцу. Девід Пейн помітив погляд своєї гості, і по губах йому перебігла тінь осмішки.

— А чого — було й кілька сусідів, — відказав він. — Міссурійські хлопці та двійко корнуельців, але вони подалися до Ельдорадо — підвайнялися там за саму їжу.

Місіс Сейтер кинула значущий погляд на дівчину.

— І, мабуть, навколо індіян чимало?

— Давно вже всі до одного вибралися звідси до Доусона. Жодного тубільця немає у цілім краї, за винятком Вінепай, та й вона родом з плем'я коюкук — це миль із тисячу річкою наниз.

Місіс Сейтер аж дух перехопило; і хоч усмішка так і лишилась їй на губах, а проте чоловікове обличчя відлинуло від неї десь далеко-далеко, а перед очима, немов п'яне, завирувало колоддя тої халупчини. Аж тут її запросили сісти до столу і тільки при їжі відчуття часу та простору знову повернулося до неї. Говорила вона сама мало, та й то здебільшого про свої враження з мандрівки та про погоду, тимчасом як чоловік удався в нескінченні розумування про різницю між мілкими літніми копальнями Пониззя і глибокими зимовими копальнями Горішньої Країни.

— Вам не цікаво знати, задля чого приїхала я сюди на Північ? — спитала вона. — А втім, ви запевне знаєте.

Вони підвелися з-за столу, і Девід Пейн ізнову взявся за топориче.

— Мого листа ви одержали?

— З останніх? Ні, здається, що ні. Він, мабуть, ще мандрує понад Березовим ручаєм чи, може, лежить у хатині якого торговця на Долішній річці. З поштою тут чистий сором, та й годі. Ні порядку, ні системи, ані...

— Але ж не будьте такий дерев'яний, Дейве! Допоможіть мені! — заговорила вона гострим та наказовим тоном, що лишився в неї ще з минулого. — Чому ви не розпитуєте мене про мене? Про тих, що ми їх знавали колись давно? Невже вас ніщо на світі не цікавить? Ви знаєте, що чоловік мій помер?

— Справді? Який жаль. Коли ж...

— Девіде!

Вона мало не розплакалася з досади, але ці докори, що забриніли у неї в голосі, принесли їй полегкість.

— Ви відбирали бодай які не які листи від мене? Либонь, кілька їх все ж дійшло до вас, хоч ви так і не спромоглися на відповідь.

— Ну, останнього, де, очевидячки, сповіщалося про смерть вашого чоловіка, я не дістав, та й більшість їх певне десь погубилася; але декілька я таки отримав. Я... гм... читав їх у голос Вінепай, щоб застерегти її... себто, розумієте, щоб вона тямилася, які лихі її білі сестри... І... гм... на мою думку, це пішло їй на користь. Як ви гадаєте, га?

Але Карен про ту шпильку було байдуже — вона провадила своє.

— В останньому листі, що ви його не відібрали, я повідомляла вас — ви вже здогадалися — про смерть полковника Сейтера. Це було рік тому. Я писала також, що як ви не зберетеся до мене, то я приїду сюди до вас. І ось я тут, — я обіцяла багато разів і врешті приїхала.

— Я щось не пригадую тих обіцянок.

— А в попередніх листах?

— Так, ви обіцяли, але я тої обіцянки не допоминався і на листи не відповів, тож справу не було ні в який спосіб залагоджено. Таким чином, я не знаю жодної такої обіцянки. Проте я добре пам'ятаю іншу обіцянку, що ви її теж, мабуть, не забули. Це було дуже давно.

Він упустив топориче долі й підвів голову.

— І хоча це й було дуже-дуже давно, я виразно все те собі пригадую: і день, і час — усе до п'яти. Ми з вами були в трояндовому садку: ви та я... в трояндовому садку вашої матері. Все довкола брунькувало та квітло, і в крові нам грала весняна живиця. І я пригорнув вас до себе... то було вперше... і міцно-міцно поцілував вас в уста. Ви цього не пригадуєте?

— Не розворушуйте цього, Дейве, не треба! Я пам'ятаю кожну подробицю, — мені соромно! Як часто я плакала! Коли б ви тільки знали, як я караюсь...

— І тоді ви мені пообіцяли... та й тисячу разів нагадували ви свою обіцянку за тих солодких днів, що настали потім. І обіцянкою дихав кожен погляд ваших очей, кожен дотик вашої руки, кожен звук, що його зронювали ваші уста. А згодом — як би його сказати?.. — з'явився якийсь мужчина. Він був старий, такий старий, що здавався б і на вашого батька... і вродою не гарний, але ж людина на

позір порядна. Він не чинив нічого недозволеного, жив добросовісно, як закон велить, був вельми шанований. А поза тим, і то найголовніше, він володів кількома злидінними копальнями — мав їх щось із два десятки; та то пусте. Було в нього ще й декілька миль землі, брався він і до комерції, відтинав купони. Він...

— Але ж були інші причини, — перебила вона йому мову. — Я ж бо вам казала. Під тиском... кепсько з грішми... нестатки... батьки... скрута. Ви ж розуміли тоді, яке безвихідне було становище. Я нічого не могла вдіяти — не було ради. Це не залежало від моєї волі. Вони віддали мене на жертву, чи то я сама віддала себе, — розумійте, як хочете. Але ж, боженьку милий! Деве, я змушена була вам відмовити! Ви не були справедливі до мене. Подумайте самі, як я мордувалася!

— Це не залежало від вашої волі? Під тиском? Не було такої сили під небом, яка присилувала б вас спати з тим чи іншим мужчиною.

— Але ж думкою я була завжди з вами! — мовила вона, захищаючись.

— Я ніяк не міг звикнути до вашого виміру кохання. Та й досі ще не звик. Я не розумію!

— Але ж зараз! Зараз!

— Ми розмовляли про мужчину, що ви з ним вирішили одружитися. Що ж він був за один? Чим він причарував вашу душу? Які мав чесноти? Щоправда, він був багатій, — багатій на всю губу. Розумівся на комерційних справах. Добре вмів лічити відсотки. Мав обмежений розум, але досконало знався на підлотах та підступах, що за їх допомогою перетягав до власної кишені гроші — то дного, то другого і ще бозна-якого чоловіка. А закон тим часом усміхався. І чого не засуджував закон, — схвалювала й етика християнська. З громадського погляду він був людина непогана. Але з вашого погляду, Карен, з мого, з нашого погляду там, у трояндовому садку, хто він був?

— Не забувайте — він помер.

— Це нічого не змінює. Хто він був? Велике, грубе, прозаїчне створіння, глухе до пісні, сліпе до краси, мертво до всього духовного. Він був опасистий з лінощів, мав обвислі щоки, а гладючий живіт свідчив за його ненатлість...

— Але ж він помер! А ми живі сьогодні! Зараз! Чувсте? Нехай я була зрадлива, як ви кажете. Я згрішила. Добре. Чи ж не повинні й ви так само сказати про себе — ресса-

ві? ¹ Я зламала свої обіцянки, а ви — ні? Ви ж казали в трояндовому садку, що ваше кохання безкрає, щось такого принаймні. Де ж воно поділося?

— Отут! І зараз! — вигукнув він, пристрасно б'ючи себе в груди кулаком. — І завжди було.

— І ваше кохання було незмірне; не було за нього більшого на світі, — провадила вона далі, — принаймні щось такого казали ви в трояндовому садку. Так невже ж воно не досить велике, не досить милостиве, щоб простити тій, що коло ніг ваших обливається сльозами?

Чоловік завагався. Він розтулив рота; але слова завмерли йому на губах. Вона примушувала його розкрити своє серце й висловити те, в чому він і сам собі не признавався. Осяяна пристрастю, жінка стояла перед ним в усій своїй красі, ваблячи до себе і відживлюючи давні спогади палкішого життя. Щоб не дивитись на неї, він відвернувся, але вона обійшла круг нього й знову стала перед ним.

— Гляньте на мене, Дейве! Адже я та ж сама, що й давніше була. І ви той же самий, коли б схотіли глянути на себе. Ми не змінилися обов.

Її рука лежала йому на плечі, а він своєю уже рв'яно напівобняв Карен, коли це нагло черкнув сірник і він отямився. Вінепай, байдужа до того, що діється, засвічувала гніт у брудній лампі. Індіанка з'явилася, щоб розігнати темряву, і вогонь, спалахнувши, освітив її бронзову красу аж до щирого золота.

— Ви ж бачите, що це неможливо, — зітхнув він, лагідно відсторонюючи від себе біляву жінку. — Це неможливо, — промовив він іще раз. — Це неможливо.

— Я вже не дівчинка, Дейве, з дівчачими ілюзіями, — сказала вона ніжно, проте не зважаючи на наблизитись. — Вона вам жінка, я це розумію. Мужчини є мужчини. І в цій країні це звичайнісінька річ. Це мене не вразило. Я здогадалася з першої ж хвилини... Але... ет!.. це ж тільки тубільний шлюб... адже це шлюб не справжній?

— Ми собі такими речами голови не морочимо на Алясці, — промовив він не зовсім певно.

— Я знаю, але...

— Ну, так, це тільки тубільний шлюб... і нічого більше.

— А дітей немає?

— Нема.

¹ Я згрішив (латин. З псалмів царя Давида).

— І ще...

— Ні-ні; нічого — але однаково — це неможливо.

— Але ж ні.

Вона знову стояла поруч нього, і рука її легко, пестливо доторкалася його засмаглої руки.

— Я надто добре знаю звичаї цієї країни. Мужчини чинять тут таке день крізь день. Відірвані від широкого світу, вони не мають бажання залишатися тут назавжди; вони через Компанію Тихоокеанського узбережжя випишують дівчині харчів на цілий рік, додають ще їй трохи готових грошей — і вона тим задоволена. І до кінця річного терміну мужчина...

Вона знизала плечима.

— Отак само можна й з цією дівчиною зробити. Ми дамо їй ордера до компанії, але не на один рік, а на ціле життя. Хто була вона, коли ви знайшли її? Неотесана дикунка, що влітку живилася рибою, а взимку — лосячим м'ясом; переїдалася в кращі часи, голодувала у гірші. І якби не ви, така вона залишилася б і надалі. Ви приїхали — і вона стала щаслива; а якщо, їдучи звідси, ви забезпечите її всім, — вона буде ще щасливіша.

— Ні, ні! — запротестував він. — Це несправедливо.

— Ну ж бо, Дейве, гляньте правді в вічі. Зрозумійте — вона вам не рівня. Вона ж зовсім чужої раси. Вона з дідапрадіда тутешня, паросток цієї землі, і така цієї землі споріднена, що несила її й відірвати. Дикункою народилася, дикункою й помре. Але ж ми — ви та я — панівна, розвинена раса, ми сіль землі, а через те й господарі! Ми створені одне для одного. Найвищий — поклик крові, а кров у нас одна. Розум і чуття це диктують. Сам ваш інстинкт цього вимага. Ви не можете з цим не погодитись. Ви не можете скинутися предківських поколінь. Ваші предки існували протягом тисячі століть, і навіть ста тисяч століть, і рід ваш не повинен вигинути тут. Цього не можна допустити. Ваші предки цього не дозволять. Інстинкт сильніший за волю. Раса могутніша за вас. Ну ж бо, Дейве, їдьмо! Ми ще молоді, й нас вабить життя. Рушаймо звідси!

Вінепай, що саме виходила з хатини погодувати собаки, привернула до себе Пейнів погляд — і він знову кілька разів на знак заперечення похитав головою. Але жінчина рука вже обвила його за шию, й щока її притулилася йому до щоки. Образ суворого життя опанував його уяву: марна боротьба з безжальною природою, жахливі роки хо-

лоду й голоду, огидне первісне існування, болісна пустка, якої не могло заловнити тваринне животіння. А тут поруч нього така принада, що нашіптує йому про ясніші, тепліші країни, про музику, світло та втіхи,— принада, що знову кличе до життя давні часи. Усе це промайнуло йому в підсвідомості. Перед ним миготіли обличчя; з пам'яті раптово виринули уламки призабутих подій, веселих годин; забриніли мелодії пісень, трелі сміху...

— Рушаймо, Дейве, рушаймо! Я всього припасла на двох. Так любо стелеться нам шлях! — Вона роздивилася довкола себе на вбоге вмєблювання тієї халупчини.— Я всього припасла на двох. Увесь світ коло наших ніг, і всі чисто втіхи — наші. Їдьмо, їдьмо!

Вона була в його обіймах і вся тремтіла, а він міцно пригортав її до себе. Він звівся на ноги... Аж раптом до слуху його добулося крізь грубе колоддя стін люте гарчання голодних собак та гостре гойкання Вінепай, що їх розбороняла. І інша картина на вернулася йому на пам'ять. Сутичка в лісі,— одчайдушна сутичка з пискатим ведмедем-грізлі, кульгавим, страшнючим; люте валування собак та гостре гойкання Вінепай, яка нацьковувала їх на звіра; і він сам посеред тої колотнечі, засапаний, знесилений, силкується врятуватися від кривавої смерті; собаки з переламаними хребтами й розпоротими животами виють у безсилах муках та конають на снігу; незайману білоту червоніть людська й звірина кров; ведмідь, роз'ятрений, натисливий, причавлює його до землі і душить, душить, щосили... і в самім цім жахливім тиску — Вінепай: має розпатлане її волосся, очі палають,— несамовито роззлющена, вгороджує вона в того ведмеда довгого мисливського ножа — і знов, і знову — безліч разів... Піт зросив Девідові чоло. Він струсонув із себе жінку, що повисла на ньому, і відступив, хитаючись, до стіни. А вона, розуміючи, що настала вирішальна хвилина, але ще не тямлячи, що діється в його душі, відчула раптом, що все, чого вона домоглася, вислизає їй із рук.

— Дейве! Дейве! — заволатала вона.— Я вас не віддам! Я вас не віддам! Якщо ви не хочете їхати — ми зостанемося тут. Я зостануся з вами. Ви мені дорожчі за цілий світ. Я буду вам за дружину-північанку. Я варитиму вам їжу, годуватиму ваші собаки, торуватиму вам дорогу, веслуватиму вкупі з вами. Я можу це робити. Повірте мені, я дужа.

Та й він,— обводючи всю її очима й тримаючи на від-

стані від себе,— в тому не сумнівався; тільки лице йому посуворішало й посіріло, і запал погас в очах.

— Я розрахуюся з П'єром і човнярами — хай собі їдуть. Я залишуся тут із вами, однаково — буде священник чи ні, буде пастор чи ні, я піду тепер за вами по всіх усюдах! Деве, Деве! Вислухайте мене! Ви кажете, що в минулому я завдала вам прикростей... і це правда... дайте ж мені змогу спокутувати тепер мою провину, викупити мій гріх. Якщо раніш я злегковажила коханням, то хай же я доведу тепер, що знаю йому ціну!

Вона вклякла на долівку й, обхеспивши руками його коліна, почала ридати.

— І ви ж любите мене! Ви ж любите мене! Подумайте! Скільки я вистраждала, чекаючи ці довгі роки. Ви не можете цього й уявити!

Він нахилився і підвів її на рівні ноги.

— Слухайте,— наказав він, відчинивши двері і мало не силою виводячи її надвір,— це неможливо. Не тільки про нас двох ідеться. Ви мусите їхати. Бажаю вам щасливої дороги. Коло Шістдесятої Милі вам буде досить скрутно, але ж маєте найкращих веслярів у світі,— отже, все буде гаразд. Чи не скажете ви мені прощай?

Хоч вона й опанувала себе, проте дивилася на нього безнадійно.

— А якби... якби Вінепай...— вона завагалася й замовкла.

Він перейняв невисловлену думку й відповів:

— Так.— А тоді, наче стямившись:— Нічого змінити вже не можна. Це безнадійно. І думати про це годі.

— Поділуйте мене...— прошепотіла вона, прояснівши на виду. Тоді повернулася й пішла від нього.

— Здіймайте намети, П'єре,— промовила вона до човняра, що єдиний не спав, чекаючи на її поворот.— Нам треба рушати.

При світлі багаття спостережливим оком він помітив якесь горе у виразі її обличчя, але сприйняв цього несподіваного наказу, як найзвичайнісіньку річ у світі.

— Так, мадам,— погодився він.— А куди їхатимемо? На Доусон?

— Ні,— відказала вона досить легко,— проти води. Вгору, до Даї.

А відтак він кинувся до послулих провідників і почав будити їх, штовхаючи ногами, витягаючи їх з-під укривал та підганяючи, щоб мерщій бралися до роботи. Різкий голос його розкочувався по цілому таборі. В одну мить невеличкого намета місіс Сейтер було розібрано, казанки й миски складено до купи, укривала — позгортувано, і слуги, заточуючись під тягарем, понесли той вантаж до човна. Місіс Сейтер чекала на березі, доки повкладають речі та настелять їй кубельце.

— Спочатку ми рушимо попід берегом до краю острова, — пояснював П'єр, розмотуючи довгу буксирну ланку. — Тоді подамося тією протокою, де вода не така прудка, а далі вже, гадаю, піде легше.

Раптом метке його вухо почуло шурхіт торішньої ще трави й дріботіння ніг — і він повернув у той бік голову. До них наближалася індіанка в кільці наїжачених псів. Місіс Сейтер помітила, що лице дівчини, таке байдуже під час сцени в хатині, тепер ожило й пашіло гнівом.

— Що ви заподіяли моєму чоловікові? — гостро спиталася вона в місіс Сейтер. — Він лежить увесь час на лаві, наче недужий. Я питаю: «Що тобі сталося, Дейве? Ти хворий?» А він і слова не зронить. А тоді, помовчавши, каже: «Йди собі, добра дівчино Вінепай. Мені згодом покращає». Що ви заподіяли моєму чоловікові, га? Я думаю — ви лиха жінка.

Місіс Сейтер цікаво подивилася на дикунку, що ціле життя мала прожити з цим чоловіком, тимчасом як вона, місіс Сейтер, мусить зникнути самотня у темряві ночі.

— Я думаю — ви лиха жінка, — повільно натискуючи на слова, промовила ще раз Вінепай, як звичайно роблять люди, коли розмовляють чужою мовою. — Я думаю — вам краще поїхати звідси й ніколи сюди не вертати. Га? Як ви думаєте? Я маю одного чоловіка. Я — індіанська дівчина. Ви — 'мериканська жінка. Ви гарні на вроду. Ви собі знайдете досить чоловіків. Ваші очі блакитні, як небо. Ваша шкіра така біла, така ніжна...

Вінепай просто доторкнулася брунатним пальцем до нижніх щік білявої жінки. І слід віддати належне Карен Сейтер: вона навіть не здригнулася. П'єр подумав і ступив був наперед; але вона відсторонила його, хоч у серці їй і ворухнулася до нього вдячність.

— Все гаразд, П'єре,— мовила вона.— Будь ласка, залишіть нас.

Він шанобливо відійшов, щоб не чути розмови, і, стоячи подаль, щось бубонів сам до себе та міряв на око відстань, якщо треба буде стрибнути.

— Біла, ніжна, як у дитини!

Вінепай ще доторкнулася до другої щоки й відвела руку.

— Незабаром прилетять комарі. Геть усю шкіру покусають; і вона набрякне, о, дуже-дуже; і болітиме, о, як тяжко! Сила-силенна комарів; сила-силенна укусів. Я думаю — вам ліпше їхати звідси, поки комарі ще не прилетіли. Отак — вона показала рукою на річку, за водою, — ви допливете до Сент-Майкла; а так, — показуючи проти води, — до Даї. Краще — пливіть до Даї. Прощайте!

І тут місіс Сейтер вчинила таке, що П'єр із того аж дивом здивувався. Вона пригорнула до себе індіанку, поцілувала її, а сама зайшлася плачем.

— Шануй його! — скрикнула вона.— Шануй його!

По тому вона збігла берегом униз, кинула через плече «Прощай!» і стрибнула в човен. П'єр ускочив за нею й відчалив. Він налагодив стерно й подав знак. Легуар заспівав старовинної французької пісні; люди, мов низка привидів прж тьмяному світлі зірок, нахилилися над буксирною ланвою. Стернове весло розкрало чорний потік, і човен почав у ніч.

Щасливець Ла-Перль біг глибоким снігом, схлипуючи, щохвилини заточуючись, плачучи й кленучи свою долю, Аляску, Ном, картьярство й того, кому він оце загородив у серце ножа.

Гаряча кров уже застигла в нього на руках, а в очах і досі стояла страшна сцена: людина, що схопилася за ріг столу й помалу зсовується на долівку... розкидані гроші, карти... жах, що на мить опав усіх... круп'є, що урвали на півслові мову... завмерлий брязкіт гральних марок по столах... злякані обличчя... безмежно довга хвиля мовчанки, а тоді страшне ревище, що жадало крові та помсти; воно гналося за ним і порвало на ноги все місто.

— Ціле пекло з цепу зірвалося! — злісно муркнув він сам до себе й пірнув кудись у найчорнішу п'тьму, простуючи до берега.

Скрізь по місту посвітилися огні, порозчинялися двері. З наметів, хиж і танцювальних зал жадоба помсти викинула на вулицю велику силу людей, що погналися за злочинцем. Галас людський і собаче виття шарпали йому нерви й підганяли ходу. І він чимдуж мчав далі та далі...

Помалу гомін позаду слабшав: одні припинили гонитву й тільки лаялися, а інші бігли вже наосліп.

Лиш одна тінь переслідувала його невідступно. Він приглядався цій тіні, інколи озираючись: вона то невиразно чорніла на тлі чистого поля, встеленого снігом, то зникала в затінку якої хатини або перекинутого на березі човна.

Щасливець Ла-Перль вилаявся безсило, жалібно, як жінка, в голосі його забриніли сльози, і він пірнув ще глибше поміж безладні купи льоду, намети й покопані ями. Він часто набігав на розкидані скрізь котвичні ланцюги та купи сміття, падав через напнуте мотуззя, натикався на

якогось біса понабивані кілки; знов і знов перепинався через нагнане течію, в божевільному безладі розкидане й примерзле дерево. Часом, коли йому здавалося, що гонити за ним уже нема, він ставав відпочити, бо голова йому йшла обертом, серце скажено колотилося, і гостра задуха підступала під саме горло. Але відразу ж помічав, що десь із п'ятьми, не знати як і звідки, виринала та сама невідступна тінь, і знову наосліп, без пам'яті, він гнався геть.

Раптом блискавична думка шугнула йому в голові і проїняла холодним забобонним страхом. Як заповзятий картяр, він добачив у тині якийсь поганий знак. Мовчазна, нещадна й невблаганна, вона здавалася йому втіленням його власної недолі, що стає над головою саме тоді, як скінчилася гра і треба платити готовими грішми, вигране й програне зваживши. Щасливець Ла-Перль твердо вірив, що іноді в людини настають хвилини прояснення, коли мозок здійснюється за межі часу й простору, вільно ширяючи у вічності, читає прийдешнє своє з відкритої книги долі. Він був певний, що саме така хвилина прийшла тепер до нього, і тому, коли завернув від берега й помчав через моховище, засипане снігом, то вже не боявся, що невідступна тінь наблизилася й стала виразніша. Пригнічений безпорадністю своєю, він спинився посеред снігового поля й круто обернувся. Права його рука висмикнулася з рукавиці, і в блідому сьайві зірок блиснув зведений револьвер.

— Не стріляйте! Я без зброї.

Тінь стала ще чіткіша, набрала тілесних форм. На згук людського голосу Щасливцеві Ла-Перлю затремтіли коліна, і з раптової полегшії йому аж зробилося млосно.

Можливо, що події склалися б зовсім інакше, якби Ері Брем мав при собі зброю тієї ночі, коли сидів у «Ельдорадо» й бачив, як сталося вбивство. Та ж таки причина змусила потім Ері вирушити в мандрівку Довгим Шляхом у товаристві цієї непевної людини. Але хоч як там воно склалося потім, а тепер він знову гукнув:

— Не стріляйте! Бачите, що я не маю зброї.

— То якого ж чорта ви женетеся? — спитав картяр, опускаючи револьвера.

Ері Брем низав плечима.

— Це не таке вже й пильне питання. Я хочу, щоб ви пішли зі мною.

— Куди?

— До моєї хатини край табору.

Щасливець Ла-Перль і гадки не мав іти; він почав присягати всіма богами, що Ері Брем збожеволів.

— Хто ви такий? — закінчив він. — Гадаєте, що я дурень і на вашу примху стромлю голову в зашморг?

— Мене звати Ері Брем, — просто відказав той. — Хатина моя недалеко, на околиці. Я не знаю, хто ви, але на власні очі бачив, як ви життя відняли в людини. У вас на руках ще досі його кров. І на вас, наче на другого Каїна, звелася рука всього роду людського, і нема вам притулку. А що в мене є хатина...

— Цитьте, коли вам життя не набридло! — перебив його Щасливець Ла-Перль. — А то щоб було до пари, я зроблю з вас другого Авеля! Що мені з вашої хатини? Адже тисяча людей женуться за мною слідом, нишпорять і гасають скрізь і всюди. Я хочу втекти звідси, якнайдалі втекти! Кляті свині! Аж кортить повернутися й черкнути ножом ще декого. Раз та гаразд! Одна добра різанина, і кінець усій цій паскудній справі! Життя така препогана гра, що хай йому чорт! Як воно мені остогидло!

Він замовк, вжахнувшись тяжкої своєї самотності, і Ері Брем постановив використати цю хвилину. Він ніколи не був меткий на слово, і за свій вік ще не виголошував довшої промови, ніж оце тепер, хіба лиш один ще раз, згодом і в іншому місці.

— Саме тому я вам і сказав за свою хатину. Я можу там вас так сховати, що ніхто не знайде, а харчу в мене доволі є. А то ви не виберетеся звідси. Собак у вас нема та й взагалі нічого потрібного нема. Море замерзло, найближчий форт — Сент-Майкл, і поголоска про ваш злочин дійде туди швидше за вас. Так само й через перевал до Анвіка. На порятунок надії нема. Тому перечекайте в мене аж поки ця колотнеча вщухне. Люди за який місяць, чи й менше, забудуть про вашу пригоду. Будуть лаштуватися назад до Йорку та й інші справи матимуть. Ви вшистесь їм з-під самого носа і зможете спокійно мандрувати, а вони, певні будьте, цього й не помітять... Я маю свій власний погляд на справедливість. Вискочивши з «Ельдорадо», я побіг за вами слідом зовсім не того, щоб віддати вас до рук ворогам вашим. Мій власний погляд не має нічого спільного з поглядами тих людей.

Він замовк, побачивши, що вбивця вийняв з кишені молитовника. В мерехтливому жовтому світлі північного

сййва, що розлилося на небосхилі, Щасливець Ла-Перль змусив Ері Брема скинути шапку та рукавиці і, поклавши руки на святу книгу, запрягтися, що він каже правду. Ту присягу Ері Брем не мав наміру зламати й, справді, не зламав ніколи.

Біля дверей Бремової хатини картяр був завагався на мить, безмірно дивуючись на чудну людину, що надумалася його рятувати. Він і досі все мав сумнів, але врешті таки переступив поріг.

При свічці він помітив, що хатина була доволі вигідна й що нікого стороннього там нема. Поки господар варив каву, він швидко скрутив цигарку. В теплі тіло його розпружилось, і він, удаючи безпечного, розсівся на лаві й став придивлятися та вивчати крізь кучеряві завої цигаркового диму обличчя Бремове. Обличчя те свідчило, що Брем людина мужня, стримана і не розмінюється на дрібниці. Зморшки бігли глибокими борознами, аж скидалися на рубці. В суворих його рисах не було й знаку ні гумору, ні м'якосердя. З-під густих кущуватих брів визирали сірі холодні очі. Під випнутими вилицями щоки позападали. Щелени й підборіддя свідчили про непохитну вдачу, невисоке чоло — про серце тверде, а як коли, то й нещадне. Усе було суворе — ніс, губи, голос, рисочки коло рота. Людина з таким обличчям живе лиш своїм самотнім побутом і мало коли шукає поради в людей. Ночами вона зазнає великої боротьби з думками своїми, а на ранок устає, міцно стуливши губи, і ніхто не може вгадати тих думок і тієї боротьби. Ері Брем був людина обмежена, але глибока, і розгонистий та підвіяний Щасливець ніяк не міг собі з'ясувати, що він за один. Ну, нехай би співав, коли йому весело, чи зігхав, як сумно. А так ані тобі жодної спроможності прочитати ці загадкові риси, і несила було зміряти під ними заховану душу.

— А допоможіть-но мені, чоловіче, як вас там! — коли вони підживилися, наказав Ері. — Треба все опорядити на той випадок, як хто сюди нагодиться.

Щасливець муркнув своє ім'я і заходився вправно допомагати Бремові. Під стіною, в куток головами, містилася Бремова лежанка. То була нехитра споруда з нетесаних колод, устелена мохом. Кінці колод у ногах випиналися нерівним рядом. Ближче від стіни Ері відкотив мох і вийняв три колоди. Потім відпиляв їх трохи і знову поскладав так, що той нерівний ряд у ногах зостався, як і був.

Щасливець приніс із комори скілька лантухів борошна й поклав їх на підлогу під відпиляними колодами. Ті лантухи Ері застелив двома довгими корабельними мішками, а зверху понакладав моху та укривал. На них мав лежати Щасливець, укритий з ніг до голови хутрами, і нікому й на гадку не спало б, що там хтось ховається.

Ближчими тижнями в Номі поліція робила кілька трусів, не минаючи жодної хатини чи намету, проте Щасливця ніхто й не потривожив. Правду казати, на Бремову хатину звертали найменше уваги; нікому й на думку не спадало, що саме там міг би ховатися убивця Джона Рендольфа. Під час обшуків Щасливець сидів у своїй схованці, а тільки-но вони минали — тинявся з кутка в куток, грав сам із собою в карти й без ліку палив цигарки. Хоч він мав неспокійну вдачу, любив веселощі, жарти й сміх, однак швидко звик до свого мовчазного господаря. А розмовляли вони тільки про заходи поліції, про стан доріг, ціни на собак, та й то дуже рідко й кількома словами.

Ла-Перль заходився був опрацьовувати нову систему до картярської гри, — годинами й днями він тільки й робив, що тасував і здавав карти, тасував, здавав, записував різні комбінації в довгі таблиці, тоді знову тасував і здавав. Та, врешті, й ця розвага йому остогидла, і, спершися на стіл, він уявляв собі галасливі картярські притулки в Номі, де було людяно всю ніч, де напередєйми працювали круп'є й сторожі, а кулька в рулетці безнастанно крутилась до самого ранку. В такі хвилини йому ще тяжче дошкуляла самота й свідомість, що загинули всі сподіванки його, і він застигав на довгі години, втупивши очі в одне місце. А іноді цілоденна нудота викликала в нього гіркі й жалісні нарікання — мовляв, доля мало всміхалася йому, не зазнав він від неї гаразду.

— Життя — препогана гра! — любив казати він, а тоді скиглив знову своєї: — Мені завше не щастило. Мене заклято ще в сповитку, й оте тавро я всмоктав з молоком материним. Певне, моя мати грала значеними картами, і я народився на доказ того, що вона програла. Та хіба мала вона право дорікати мені за свій програш? Дивитися на мене, як на свою вбиту карту? А вона так дивилася на мене, авжеж... Чом вона не дала мені хоч раз виграти? Чом інші не дали? І якого біса я приблукав до Сіетла? І чому приїхав на палубі до Нома й жив тут, як свиня? І навіть мені

було заходити в «Ельдорадо»? Я йшов собі до Дебелого Піта й заскочив тільки купити сірників. І чому в мене не стало сірників? Чому забаглося мені запалити? От бачите. Всі обставини й дрібниці, мов карта до карти, склалися на мою недолю. Ставлю торбину золота, якого в мене ніколи не буде, що перше ніж я народився, клята доля так наворожила мені... Ось через те так і вийшло. Через те й трапився на моїй дорозі отой Джон Рендольф, що ні сіло ні впало поставив на карту разом зі мною. Хай йому чорт! Я й радий, що дав йому по заслугі. Але чом йому не заціпило, може, мені хоч єдиний раз пощастило б. Він же добре знав, що я мав виграти. І чом я вчасно не стримався, чому не вдержав свої руки? Чому? Чому?

І Щасливець Ла-Перль качався по підлозі, яріючи й марно допитуючись долі, чому воно все так склалося.

Під такі напади розпачу Ері Брем звичайно й словом не озивався, тільки його сірі очі блякнули й тупішали, ніби те все його зовсім не цікавило.

Та й те сказати, ці двоє людей не мали просто таки нічого спільного, і Щасливець часто дивом дивувався, чому, власне, Ері порятував його.

Нарешті відсиджуванню настав край. Навіть жадоба справедливої помсти поступається в людей жадобі золота. Вбивство Джона Рендольфа помалу відходило у місцеві спогади. Нема мови, що якби й тепер злочинець з'явився перед очі людські в Номі, громадянство покинуло б на якусь годину лаптуватися в далеку путь задля обов'язку перед справедливістю. Але пошуки Щасливця Ла-Перля вже нікому не здавалися пекучою потребою. Підходили цильніші справи. По руслах та рудих берегах гірських річок водилося золото. І коли море скресне, шукачі, навантажившись лантухами, поїдуть на ті місця, де нечувано дешевою ціною здобувається казкове багатство.

Отже, якось увечері Щасливець Ла-Перль допоміг Ері Бремові запрягти псів, і вони швидко рушили на південь сніговим шляхом. Власне, не так і на південь, бо коло Сент-Майкла вони завернули від морського узбережжя на схід, перейшли гірський кряж і біля Анвіка спустилися до Юкону, опинившись за кількесот миль від його гирла. Тоді забрали на північний схід, перейшли Койокук, Танану, Мінук, звернули на Велике Коліно коло Форту Юкону, двічі перетяли Полярне коло і рівниною подалися на південь.

То була тяжка путь, і Щасливцеві знов за диво дивне здавалося, чого Ері Брем мандрував із ним. Але той пояснив, що на Орліній річці в нього є заявки, і там тепер провадиться робота. Орлина річка бігла мало не самим кордоном: за кілька миль від неї, над казармами в форті К'юдагі вже тріпотів англійський прапор. Далі — Доусон, Пеллі, П'ять Пальців, Вітряний Рукав, Оленячий перехід, Ліндермен, Чілкут і Дая.

Проминувши Орлину річку, вони востаннє отаборилися разом — далі кожний мав іти різно. Повставали вони вдосвіта. На серці в Щасливця було радісно. Надходила весна, дні ставали довші. Він уже йтиме канадською землею. Воля близько, поверталось сонце, і з кожним днем він наближався до справдешнього життя. Знову світ йому здавався безмежним і чарівним, знову надії та мрії забували з молодією силою.

Щасливець Ла-Перль безтурботно висвистував під час сніданку і наспівував веселу пісеньку, поки Ері Брем, не хапаючись, запрягав собак і пакував клунки. Та коли все вже було готове, а Щасливцеві просто-таки жижки грали йти далі, Ері Брем присунув дровиняку й сів біля вогню.

— Чи чули ви коли-небудь про Стежку Здохлого Коня?

Він задумливо глянув угору. Щасливець похитав головою, сердитий на несподівану затримку.

— Бувають іноді такі зустрічі і за таких обставин, що їх ніколи не забути,— провадив Ері спроквола й дуже тихо.— От і мені довелося зустріти колись за таких надзвичайних обставин одну людину на Стежці Здохлого Коня. Року дев'яносто сьомого ті, що йшли через Сніговий перевал, натерпілися лиха — недарма це місце так прозивається. Коні валилися там просто-таки як комашня від морозу, і всю дорогу від Скагвея до Бенету лежали цілі купи конячого трупу. Коні здихали в Скелястих горах, труїлися на Кряжі й гинули з голоду на Озерах. Вони збивалися з стежки, від якої була сама тільки назва, провалювалися, потопали в річках під тяжким вантажем, розбивалися об скелі, підсікалися на камінні й падали, скручуючи собі в'язи. Бувало часто, що вони з головою потопали в драговині, захлинаючись пливким болотом, або розпорювали собі животи об перегнилі колоди з колишнього мостовиння. Люди заганяли коней на смерть, а як ті здихали, верталися до моря й купували інших. Декотрі то навіть не до-

бивали нещасних коней, а зривали з них сідла та підкови й кидали їх напризволяще. Людям, що пройшли Стежкою Здохлого Коня й не загинули, скам'яніли серця. Вони озвіріли й запеклися.

І саме там здибав я чоловіка, що мав серце й терпіння Христове. То була порядна й чесна людина. Якщо валка ставала полуднувати, він, не гаючись, знімав вантаж із коней, щоб і вони перепочили. За сто мірок корму коням він платив по п'ятдесят доларів чи й більше. Свої укривала він часто підмощував під сідла коням, що понатруджували собі горби. Інші ж людці виїдали сідлами коням глибокі рани. Дехто, хоч бачив, що коням повідпадали підкови, не робив собі з того ніякого клопоту й так заганяв худобу, аж копита збивалися на сукровату болячку. Він же витрачав останнього долара на ухналі та підкови. Я знаю це, бо спали ми з ним в одній постелі і їли з одного казанка. Ми стали братами на тому шляху, де інші сквернили образ людський і мерли з блюзнівськими прокльонами на устах. Хоч який він був зморений, а ніколи не лінувався попустити чи там підтягти коневі супоню, і часто йому в очах сльози ставали, бачивши теє страхіття безмірне. На перевалі, де коні, впираючись задніми ногами, дерлися передніми на скелю, немов коти на стіну, їх гинуло найбільше: вся дорога була встелена худобою, що позривалася з стежки. І серед того пекла він вистоював, допомагаючи коням ділом і ласкавим словом, аж уся валка переходила до безпечного місця. Коли ж якийсь кінь таки падав, він затримував валку, поки не давав коневі порятунку. І ніхто під такі хвилини не смів йому суперечити чи на перешкоді ставати.

Наприкінці нашої мандрівки один чоловік, що за перехід вигубив аж п'ятдесятєро коней, хотів був покупити наших, але ми лиш перезирнулися, тоді глянули на своїх коників гірської породи із східного Орегону. Давав він п'ять тисяч доларів, і був нам великий скрут на гроші, але згадали ми отруйну пашу на Кряжі, переходи через Скелясті гори; отже, побратим мій, слова не промовивши, поділив табун на двоє: на його коні й мої. А тоді глянув на мене, й ми зрозуміли один одного. Я погнав його коні в один бік, а він мої в другий. І взяли ми рушниці й перестріляли їх геть усіх, під люту лайку того чоловіка, що позаганяв п'ятдесятєро коней. І той чоловік, що став мені за брата на Стежці Здохлого Коня...

— І той чоловік був Джон Рендольф,— перехопив його Щасливець і криво посміхнувся.

Ері кивнув головою й промовив:

— Дуже радий, що ви мене зрозуміли.

— Я готовий! — мовив Щасливець Ла-Перль, і обличчя йому знову затьмарилося.— Робіть уже, що треба, тільки скоріш!

Ері Брем підвівся.

— Усе своє життя я вірив у бога. І вірю, що він справедливий. Вірю, що й тепер він нас бачить і зважає, на кого має впасти жереб. Вірю, що він хоче виконати свою волю моєю правцею. І віра моя така велика, що я хочу дати однакові нам обом умови — нехай же він сам чинить суд свій і право.

На слова ці серце Щасливцеві стрепенулося з радощів. Він нічого не знав про Бремового бога, але вірив у свою долю, що почала була йому знову всміхатися з тої самої ночі, як він тікав берегом по снігу.

— Але в нас один тільки револьвер! — сказав він.

— Будемо стріляти по черзі,— відновив Ері й, вийнявши барабана з Щасливцевого револьвера, став його уважно оглядати.

— А картами давайте вирішимо, кому першому стріляти! Зіграємо один раз.

Ері Брем кивнув головою.

Щасливцеві аж потеплішало на душі від того, що ось випадом знову взяти до рук карти. Він поліз у кишеню й добув колоду. Ну, тепер нема сумніву, що йому поталанить. Коли Щасливець знімав карту, щоб вирішити, кому здавати, то думав, що сонце знову осяяло його, і аж затремтів з радощів, побачивши, що здавати йому. Ері показав винового валета. Вони почали грати. В Ері не було козирів, а Щасливець мав туза й двійку. Життя всміхалося йому, коли Ері став відмірювати п'ятдесят кроків.

— Якщо буде воля божа і ви мене вб'єте, то собаки і весь припас належить вам. У кишені знайдете готову запродажню,— мовив Ері і, розправивши плечі, обернувся обличчям просто націленого револьвера.

Щасливець прогнав з-перед очей мару — заллятий яскравим сяйвом океан — і націлився. Він не поспішав. Двічі опускав руку з револьвером, бо весняний вітер ворухив сосни. За третім разом він став на одне коліно, обіруч міцно затиснув револьвера й стрельнував. Ері крутнувся на

місці, махнув руками, захитався на мить і повалився на сніг. Але Щасливцеві стало ясно, що він втрапив не зовсім гаразд, а то Ері не крутився б.

Коли Ері на превелику силу підвівся й, стоячи навколішки, сказав дати йому револьвера, Щасливець хотів був ще раз стрільнути. Але відразу кинув цю думку. Досі йому щастило, і він боявся, що доля знову його покарає, коли він почне шахрувати. Ні, він гратиме чесно. До того ж Ері поранений тяжко й не годен міцно тримати важкого кольта.

— Ну, то де ж тепер ваш бог? — глузуючи, спитався Щасливець, даючи пораненому зброю.

Ері відповів:

— Бог не проказав ще свого останнього слова! Будьте ж готові вислухати його!

Щасливець обернув до нього обличчя, але стояв боком, щоб менше було куди ціляти. Ері, ніби сп'янілий, очікував, поки вітер перейметься на хвилину. Револьвер був справді дуже важкий, і він боявся, що не втримає його, як і сподівався Ла-Перль. Проте він міцно затис його в піднятій руці. Потім почав помалу опускати руку наперед. Коли перед оком з'явився лівий бік ворогових грудей, він потис на гачок.

Щасливець Ла-Перль не крутився на місці, але враз веселий Сан-Франціско потьмарився та згас йому в очах. А коли заллятий сонячним світлом сніг швидко потемнів під ногами, картяр востаннє ледь чутно прокляв свою зрадливу долю.

— Якби я була чоловіком...

Моллі вимовила ті слова не дуже й гостро, однак убійча зневага, що блиснула в її чорних очах, таки дошкулила обох чоловіків у наметі.

Томмі, моряка-англієця, аж тіпнуло, але гречний стариган Дік Гамфріз, рибалка з Корнуелу, що потім був розбагатів у Америці на промислі лососів, усміхнувся до жінки зичливо, як і перше. Надто велике місце посідало жіноцтво в його простому серці, щоби міг він сердитись на жінок, коли їх нападали, як він казав, химероди чи коли їхнього кудого розуму бракувало, щоб зважити, що й до чого. Отож обидва, Дік і Томмі, змовчали їй, хоч то вони перед трьома днями взяли її напівзамерзлу до свого намету, відігріли, нагодували, ще й вирятували її майно від носіїв-індіан. А задля цього їм довелося не лише труснути капшукми, а й силу показати: поки Томмі на свій власний розсуд ділив між носіями їхню платню, Гамфріз націлявся на них із вінчестера. Наче й невелике діло, проте як багато важило воно для жінки, що одна-однісінька на відчай душі пристала до так само відчайдушного клондайкського походу дев'яносто сьомого року! Чоловіки там мали задосить свого клопоту, та й злість їх брала, бачивши жінку, що сама-одна пустилася в злигодні полярної зими.

— Якби я була чоловіком, я б знала, що робити,— ще раз сказала Моллі, блиснувши очима, що з них промовляло сконденсоване завзяття п'яťох поколінь, народжених на американській землі.

Настала мовчанка. Томмі запхав сковороду з коржами в юконську грубку й підклав дров. Смаглий вид його помалу напливав кров'ю, і коли він нахилився до грубки, шия в нього стала червона, мов буряк. Дік простромив

вітрильною голкою складені докупи кінці порваної ремінної шлейки. Старого добрягу нітрохи не бентежив вибух жіночих норівів, що настигав у наметі.

— Ну то й що б ти зробила? — спитав він лагідненько. Тригранна голка застрягла в намоклому ремені, і він на хвильку припинив свою роботу.

— Те, що годиться чоловікові! Натягла б шлейки на плечі й подалася б далі! Не сиділа б отут у таборі, дожидаючи, поки Юкон зовсім замерзне й половина припасу лишиться не перевезена! А ви, чоловіки, сидите, позгортавши руки, боїтеся того нікчемного вітру та дощичку! Я вам у вічі скажу: наші американці не з такого тіста! Вони б тепер простували на Доусон хоч би й через саме пекло! А ви... ви... Ех, чом я не чоловік!

— А я, голубонько, дуже радий, що ти не чоловік. — Дік Гамфріз накинув дратвину петлею на вістря голки і вправним рухом зав'язав вузла.

Рвучкий вітер ніби ляснув біжма по наметі велетенською долонею, і сльота завзято затарабанила по тонкому полотні. З грубки бурхнув до намету дим, сповнивши його їдким смоляним пахом зеленої ялини.

— Господи! Ну де той розум у жінок! — Морякова голова випірнула з тієї хмари, і він позирнув на Моллі червоними від диму очима.

— А де в вас ваш чоловічий дух?

Томмі схопивсь на рівні, лайнувся так, що жінка плохіша й уразилася б, розторгав тугі вузли й відгорнув запону на вході.

Усі троє видивилися надвір. Картина була не вельми підбадьорлива. Вбогий передній план її становило кілька мокрих наметів, далі злитий дощовими потоками берег спускався положисто до розшумованої гірської річки. То там, то там чіплялися за тонкий шар ґрунту криві карликові ялинки, свідчивши, що недалеко вже починаються ліси. По той бік річки крізь завісу скісного дощу невідразно мрів мертво-білий льодовик. Допіру троє виглянули з намету, як весь перед льодовика обвалився в долину, немов вивергнутий якоюсь підземною утробою, і громовий стугін покрив пронизливе виття бурі. Моллі мимохіть відсахнулася.

— Дивись, розумна! Та добре дивись! Під отаку бурю три милі до Крейтер-озера, через два льодовики, по слизьких кругляках, по коліна в оцьому скаженому потоці!

Дивись, кажу, американко! Онде твої американці! — Томмі гнівно показав рукою на купку наметів, що вгинались під вітром. — Усі до одного янки! То й що вони, в дорозі? Хоч один натяг шлейки на плечі? А ти хочеш нас, чоловіків, учити нашого діла! Дивись, кажу!

Ще один величезний уламок льодовика заgrimотів униз. Вітер удерся до намету, надувши йому боки, аж він здоровенним пухирем загойдався на розчалах. Дим огорнув людей, сльота стьобала їм обличчя. Томмі хапливо зав'язав запону й повернувся до своєї чадної грубки. Дік Гамфріз жбурнув полагоджені шлейки в кут і припалив люльку. Навіть Моллі на хвилинку принишкла.

— Але ж моє вбрання!.. — забідкалась вона: жінка в ній на мить узяла гору. — Воно ж у схованці з самого верху! Промокне ж усе! Пропаде геть!

— Годі, годі, голубонько, — дослухавши те нарікання, озвався Дік. — Не журися тим. Я тобі за батька міг би бути, в мене дочка старша за тебе, то справляю тобі ще й не таке, вберу як лялечку, дай-но лишень Доусона добитися. Хоч би й останній долар витрушу!

— Доусона добитися! — Презирство знову здушило Моллін голос. — Та ви зігниєте дорогою! В калюжі потопитеся! Ех, ви... англійці! — вигукнула вона так, наче гіршого, прикрішого слова й не знала. Коли й таке їх не розворушить, то що ж іще?

Шия в Томмі знов почервоніла, однак він змовчав, тільки зуби стяв. Зате Дікові очі ще полагіднішали. Він мав над Томмі одну перевагу: був колись одружений із білою жінкою.

Кров п'ятьох поколінь, народжених на американській землі, подеколи може бути досить неприємна спадщина, і зокрема — як опинитися в отакому сусідстві з найкривнішими родичами. Ці двоє чоловіків були британці. На морі й на суходолі Моллін рід уже відколи побиває їхній. І так має бути й далі. Традиція раси жадала потвердження. Хоч Моллі була лише жінка, та в ній ту хвилину клекотіло все славне минуле її роду. То не сама Моллі Тревіс натягала на себе гумові чоботи й плаща та брала шлейки на ношу, бо примарні руки десятків тисяч предків зацібали разом з нею пряжки, і це волею тих предків зціплювала вона зуби й супила рішуче брови. Моллі Тревіс хотіла тільки присоромити одих двох англійців; вони ж, ті незліченні тіні, стверджували першість усього роду.

Чоловіки не перешкоджали їй. Тільки раз Дік сказав, щоб вона надягла його брезентового плаща, бо її гумовий у таку негоду однак, що паперовий. Та Моллі так гнівно пирхнула на нього, що він змовк і тільки пахкав своєю люлькою, доки жінка не зав'язала запону знадвору й не почалапала по залитій водою стежці.

— Як гадаєш, здужає вона? — спитав Дік байдужим голосом, хоч вираз обличчя зраджував його.

— Здужає? Та їй усі памороки позабиває, поки допхається до схованки по такій холоднечі! Дубом задубіє! Їй і заціпять, і позакладає! Таж ти сам знаєш, Діку. Ти ж обхдив на вітрилах мис Горн. Знаєш, як то воно гнутися на марсі в самій хвищі або морочитися з мерзлою парусиною, аж поки ладен стаєш заплакати, як мала дитина. Лахи свої вона там знайде? Та вона не добере, де там клунок із одежею, де ночовки, а де чайники!

— То, може, не слід було її пускати, га?

— Де там! Якби ми її не пустили, вона б нас до кінця дороги проїла, як іржа, їй же бо, Діку! Забагато в неї завзяття. А тепер вона трошки вгловтається.

— Еге ж,— погодився Дік,— надто вона гонориста. А так жіночка хоч куди. Дурепа, звісно, що поперлася сюди, але ж і відважна, не зрівняєш її з отими розманіженими панійками! Вона тої породи, що й ми з тобою, Томмі, отож ти її за те завзяття не гань. Справжнього чоловіка виростити — треба й жінки справжньої. Мужності не насешся з молоком такої, що в неї тільки й жіночого, що спідниця. Тигри родяться від тигриці, а не від корови.

— А як їх дур нападає, треба терпіти, еге?

— Авжеж. Гострим ножем урізатись легше, ніж тупим, але ж це не рація тупити того ножа об залізяку.

— Та воно-то так, але як до жінки, то я б, мабуть, вибрав трохи не таку гостру.

— А що ти тямиш у таких речах?

— Та дещо тямлю.

Томмі сягнув рукою по мокрі Молліні панчохи й розгорнув їх у себе на колінах, щоб просохли.

Дік, спідлоба зиркнувши на нього, подлубався в її саквояжику й також підсунувся до грубки, розгорнувши перед нею мокру одежину.

— А ти ж казав, що не був одружений! — мовив він.

— Хіба казав? Та я й справді не був... цебто... ет, хай

йому біс! Таки був. І з такою жінкою, що хоч би й кому, то не сором.

— Віддала кінці? — помахом руки Дік зобразив, як відлітає небіжчикова душа.

— Еге ж... — І за мить Томмі додав: — У пологах.

На грубці буйно заклекотів казанок із бобами, і він пересунув його далі, на холодніше. Тоді подивився на коржі, скінкою спробував, чи готові, і відставив сковороду вбік, під розвішану мокру одежу. Дік мовчки чекав, своїм звичаєм приховуючи цікавість.

— Не тої породи була, що Моллі. Сивашка.

Дік покивав головою: розумію, мовляв.

— Не така горда та норовиста, зате держалась мене в погоду й у негоду. Веслом орудувала не згірш за будького, а в голоді була терпляча, як той Йов. Не боялась ані дев'ятого буруна, а з вітрилами вправлялася, що дай боже й чоловікові. Якось вибрались ми шукати золота до Тесліну, за озеро Несподіванок та Жовту Голівку. Не стало нам харчів, почали їсти собак. Не стало собак, почали варити зброю, мокасини, шкури. І хоч би тобі раз була розкисла, розманіжилась. Як вирушали, нагадувала, що харчів більше треба б, та як уже сталося так, то ані слова, що вона, мовляв, казала! «Дарма, Томмі! — все, було, каже, хоч так уже охляла, що насилу лижву піднімала й ноги геть позмулювані. — Дарма! Хай мені зовсім живіт до хребта присохне, аби з тобою жити, Томмі, аніж би й щодня потлач у Джорджа у вігвами». Джордж той, бач, був ватаг чілкутів і прикро хотів її за себе взяти.

Ото були часи! Я тоді хлопець бравий був, як до цього берега пристав. Утік на Уналяспі з китобійного судна, з «Полярної Зорі», і дістався до Сітки на одному видролові. А там спіткав Щасливця Джека — ти ж його знаєш?

— Та був колись у мене за наглядача біля мереж, іще на Колумбії. Буйна голова, еге? До чарки ласий, та й до жіноцтва...

— От-от-от. Ми з ним літ кілька вдвох торгували — спиртом, ковдрами тощо. Тоді я стягся на власний баркасик, та, щоб не перебивати Джекові торгівлі, спустився південніше, до Джуно. Отам і стрівся з Кілісну. Я її звав просто Тілі, аби коротше. Побачив я її вперше на індіанському святі, на танку в б'єрезі. Ватаг Джордж якраз скінчив того року свій торг із загірними стіками й прибув із

Даї з половиною свого племені. Сивашів було на тому танку хмара-хмаренна, а білий — я один. Мене там ніхто не знав, хіба декілька хлопцюг, що стикалися зі мною біля Сітки, зате мені про них дуже багато розповідав Щасливець Джек.

Вони гомоніли по-чінукському, і гадки не маючи, що я їхню говірку ще й як знаю. А надто дві дівчини, втікачки з місії Гейнс, що на протоці Лін. Дівчатка чепурні й із себе гарні, я спершу аж подумав був, чи не закинути вудку до котрої. Але ж такі зухвалі та язикаті, що ого! Надто гострі, розумієш? Загледівши мене, новенького, зразу взяли на зуби — не знали ж, що я по-їхньому все до слова тямлю.

А я і знаки не даю. Взяв собі до танцю Тілі, й що довше танцюємо вдвох, то дужче одне одному подобаємось. «Шукає собі жінки», — каже одне з тих дівчиськ. А друге мотнуло головою та відказує: «Ну, якби-то жінки собі чоловіків вибирали, ходив би він довіку в парубках!» А всі довкола, індіани й індіанки, шкірять зуби, та хихотять, та одне одному ті слова переказують. «А чого, хіба поганий хлопець?» — перша їй на те. Правду мовивши, я тоді ще був зовсім молодий із себе, та й видом гожий, але ж не хлопчак уже, а таки цілий чоловік, тож мене й узяла бзлість на їхнє базікання. «Танцює з ватаговою дівчиною, — знову цокоче друга. — Ось як візьме Джордж весло та як покаже йому, звідки в нього ноги ростуть, то він і світ за очі забіжить». А Джордж і справді вже насупився хмарою, але, зачувши те, зареготав і ляснув себе по коліні. Він був здоровенний лобуряка, та й до весла вдатися б не завагався.

Я тоді питаю Тілі, розкрутивши її в танці: «Що то за шелихвістки?» Вона мені сказала, як їх звати, я й пригадав зразу все, що мені про них Щасливець Джек оповідав. Він усі їхні пригоди знав достеменно, дещо таке мені розказав, що й їхній рід того про них не відав. Але я поки що ні мур-мур, лицяюся собі до Тілі, а вони знай кплять із мене, а юрма регоче! Та я кажу сам до себе: «Потерп трошечки, Томмі, потерп!»

І терпів я, аж поки всі натанцювалися досхочу, а ватаг Джордж уже весло на мене налаштував. Отож дотанцювали останній танець, усі ждуть: зараз почнеться! А мені наче й за вухом не свербить, попхався в самий натовп. Ті дівчатка з місії таки дотепно мене під'їдали, аж сам я хоч

і сердитий був, а мусив зуби зціпити, щоб не засміялись. І нагло повертаюсь лицем до них.

«Ну, ви вже?» — питаю.

Побачив би ти їх ту мить, як вони почули, що я джерго-чу по-їхньому! А я ж як розходився! Геть усе їм висипав, що знав не лише про них самих, а й про їхній рід: і батьків, і матерів, і братів, і сестер, і про всіх чисто. Кожну каверзу їхню їм нагадав, кожну халепу, що в ній вони бували, кожну їхню ганьбу. Настрямив їх без жалю. А сиваші так і товпляться довкола: вони ще ніколи не чули, щоб білий чоловік так по-їхньому сипав. Усі, oprіч тих двох дівчат, регочуть, аж боки рвуть. Навіть сам ватаг забув про весло своє чи, може, просто побоявся, щоб я йому гонору не ущербив.

А ті дівчата! Кричать: «Не треба, Томмі! Не треба! Ми більше не будемо, далєбі не будемо!» І сльози їм — як той горох сиплються. Та я їх добре знав! Допікав їх, поки попадали навколiшки та почали благати: годі, мовляв, змило-сердсья! Я тоді зиркнув скоса на Джорджа, але той, не знаючи, чи варт зі мною заводитись, тільки зареготав роблено так.

А ввечері, прощаючись із Тілі, я сказав їй, що буду тут іще з тиждень і що хочу заїзнатися з нею ближче. Ну, й вона, як дівчина щира, не стала критися, що я їй до серця припав. Ех, гарне дівча було, не диво, що й ватаг Джордж за нею потягав. Та я, бач, випередив його на першому ж галсі. Я радий був би зразу забрати Тілі на борт та взяти курс на острів Ренгел, поки вітер ходовий, а Джорджеві лишити облизня. Але ж так просто не виходило. Вона жила біля свого дядька, щось ніби опікуна, а той дядько вже збиравсь кінці віддавати — сухоти чи ще там щось із легенями. То йому попустить, то знов прикрутить, і вона не хотіла його такого покинути. Я, перш ніж відплисти, зайшов до вігваму поглянути на нього, чи довго ще він протягне; але старий злидень уже пообіцяв її Джорджеві, тож як побачив мене, то так розсердився, аж кров йому горлом линула.

Вже як прощались ми в бєрезі, вона просить: «Вертайсь та забери мене, Томмі». — «Заберу, — кажу, — тільки пообіцяйся, що ждатимеш». І поцілував її — по-справжньому, як білий чоловік цілує свою кохану, аж вона затремтіла, мов осика, та й мене до щирця пройняло, я вже ладен був бігти до того її дядька та підсадити його на той світ.

Отож поплив я на Ренгел, повз бухту Святої Марії й далі, до самих островів Королеви Шарлотти. Торгував, спирт перевозив, одне слово, заробляв гроші своїм баркасом. Зима вже брала своє, ясна, морозяна, і я вже вернувсь до Джуно, як надійшла звістка від Тілі, один злидень приніс. «Поспішай,— каже,— Кілісну просить: поспішай!» — «А що таке?» — питаю. «Ватаг Джордж,— відказує,— потлач робить. Кілісну буде йому жінка».

Ой, скрутно мені тоді довелось! Північак аж свистить у пику, бризки замерзають на палубі вмить, а мені з тим старим баркасом іще сто миль до Даї добиватися проти вітру! Як відпливав, узяв собі за матроса індіанина з Дугласу, та на півдорозі його змило за борт. Я зразу повернув, тричі пройшов туди й назад — ніде ні знаку.

— Мабуть, його корчій ухопив від холоду,— перебив оповідь Дік, розвішуючи ще одну Молліну снідницю просохнути,— і пішов він на дно, як сокира.

— Те й я кажу. Отож доплив я сам. Пристав біля Даї смерком, ледь живий. Приплив мені поміг, підігнав я баркаса під самий берег, у гирлі річки поставив. Далі не міг ні на цаль просунутись, бо прісна вода в річці вже на кістку замерзла. Фали * та блоки так пообмерзали, що я не наваживсь ані грота спустити — ще не піднімеш потім. Перш за все я вихилив пінту * спирту, тоді вгорнувся в ковдру і, покинувши все як стояло, готове до відплиття, подався берегом до індіанського табору. А там і справді вже гульня на всю губу. Чілкети прибули в човнах усім кодром — із жінками, дітьми й собаками,— та ще Собачі Вуха, Малі Лососі, індіани з місій... Добрих душ п'ятсот прибуло до Тілі на весілля, і ані одного білого на двадцять миль навкруги.

Ніхто мене не завважив, бо я натяг ковдру аж на голову, тільки очі світили, і ото пропхався поміж дітлахами та собаками аж наперед. Бенкет урядили на широкій галявині, розпаливши здорові багаття, а сніг так утоптали мокасінами, що він став як цемент. Біля мене, бачу, сидить Тілі, пишно вбрана, вся в червоному, намистом розцяцькована, а навпроти неї ватаг Джордж із своєю старшиною. Шаман їхній саме чаклував, а колеги його з інших племен йсму помагали, і таке вони витинали, аж мороз поза шкіру йшов. Нараз мені спало на думку — а що якби оце мене моя ліверпульська рідня тут побачила! Згадалась мені моя білявочка Гасі. Із першого свого рейсу вернувшись, я її

брата налупцював, бо він не хотів, аби його сестра з матросом водилася. Отож дивлюсь я на Тілі, а в очах мені Гасі. Химерний світ, думаю. Чи гадала коли моя матінка, як мене до грудей тулила, що мені в таких бувальцях доведеться бувати...

Отож як знявся гамір, забубнили в моржові шкури, шамани загорлали, я й шепочу до Тілі: «Ти готова?» Вона й не здригнулася, й оком не змигнула, тільки каже так спокійно, мов тиха хвиля весняна: «Я знала. А де?» — «Під кручею, край льоду,— шепочу.— Тільки-но дам знак, так і чеши».

Казав я тобі, що там собак було чортова сила? Сама тобі собачня кругом. Та які! Вовки приручені! Коли порода переводиться, сиваші парують їх у лісі з дикими, і вони в них страх які люті. Отож у мене просто перед ногами лежав один такий вовцюга, а ззаду за п'ятами — другий. Я крутонув того, що спереду, за хвоста, а поки він клацнув зубами за мою рукою, я вхопив другого за карк і пхнув писком першому в пащу. Тоді гукнув до Тілі: «Біжи!»

Ти ж знаєш, як гризуться індіанські собаки. На млі ока їх уже ціла сотня зчепилася в клубок, кусають та шарпають одне одного, жінки та дітлахи розбігаються хто куди, весь табір наче ошалів. Тілі вимкнулася, і я подався за нею. Та враз оглянувся на ту колотнечу, і мене наче чорт підшпигнув. Я кинув свою ковдру й вернувся назад.

Собак тим часом розігнали, і натовп потроху розсотувався. Ніхто вже не був на своєму давньому місці, отож і не завважено, що Тілі втекла.

«Здоров, ватаже! — кажу я, хапаючи Джорджа за руку.— Хай дим від твоїх потлачів здіймається частіш, і стіки хай принесуть тобі багато шкур навесні!»

Йй-богу, Діку, він аж зрадив, уздрівши мене ту мить. Бо ж його було зверху, Тілі дісталась йому. Мав чим переді мною повеличатися! Адже та чутка вже по всіх таборах розійшлася, що я за нею впадав, і він запишався, мене побачивши. Без ковдри мене вже всі впізнали й почали шкірити зуби та хихотіти. А я ще підкинув вогню, вдавши, ніби й не знаю нічого.

«Що це в вас за буча? — питаю.— Хто жениться?»

«Ватаг Джордж»,— відказує шаман, зігнувшись перед ним.

«Таж він має вже дві ключі!»

«А бере ще одну, третю»,— і знов зігнувся.

«А!» — кажу, та й відвернувся, ніби мене те не цікавило.

Та їм цього було мало, і вони всі загукали один з-перед одного:

«Кілісну! Кілісну!»

«Що Кілісну?» — питаю.

А вони гудуть:

«Кілісну буде Джорджева клуч! Ватагова клуч!»

Я підскочив до Джорджа й зазирнув йому в вічі. Він кивнув головою й випнув груди.

«Не буде вона твоя клуч,— промовив я урочисто.— Не буде!»

Він аж потемнів на виду, й рука йому вже потяглася до ножа на поясі.

«Дивись! — гукнув я, напиндючившись.— Я зараз діятиму чари! Дивись добре!» Тоді стяг рукавиці, закасавав рукава й кілька разів помахнув у повітрі руками. Потім як закричу: «Кілісну! Кілісну! Кілісну!»

Вони всі аж покам'яніли, бачивши ті мої чари. Всі поприкипали очима до мене, нікому й не в голові було оглядітись, де ж та Кілісну. Ніхто-бо не знав, що її вже нема. А я покликав її ще тричі вряд, тоді зачекав хвилику й ще тричі гукнув. Аби напустити на них більше холсду. Джордж ніяк не міг розшолопати, куди це я гну, і хотів був уже перебити мені всю кумедю; та шамани сказали йому почекати, вони, мовляв, пильнуватимуть і перечаклюють мене, коли що. Та й сам він був забобонний бевзь і, мабуть, таки трохи боявся чарів білої людини.

Отож я все кликав Кілісну, протягло так та тонко, мов би вовк виє, аж поки індінок дрижаки взяли, а індіани всі похмурніли. Тоді як гукну: «Дивись!» Та метнувся вперед і показав рукою в жіночий гурт — адже жінок легше отуманити, ніж чоловіків, сам знаєш. «Дивись!» — і помалу підняв руку вгору, ніби вслід за яким птахом. Вище, вище, аж над голову, і очима неначе проводжав його, доки він щез у височині.

«Кілісну,— кажу тоді, вп'явши очі в Джорджа й показуючи рукою в небо.— Кілісну».

І клюнуло, Діку, їй же богу! Щонайменш половина їх уявки бачила, як Тілі щезла в небі. Бо вони, напившись моєї сивухи в Джуно, ще й дивніші дива бачили, далєбі! То чом би я не міг бодай такого втнути, коли вже прода-

вав злого духа в пляшках? Серед жінок з'явся вереск, усі поскуплювались, зашепотілися. А я згорнув руки й задер гордо голову. Вони всі розступилися від мене ще далі. Час було мені вшиватися.

«Хапайте його!» — крикнув Джордж. Троє чи четверо чоловіків сікнулись були до мене, та я крутнувся, повів знову руками в повітрі, нібито хотів і їх послати слідом за Тілі, і показав у небо. Тепер вони б нізачо в світі не зважились доторкнутися до мене. Джордж загомонів до них шпарко, та вони ані з місця. Тоді він ступив був до мене сам, але я знову вдав ту саму машкараду, і його відвагу мов лизень злизав.

«Нехай-но ваші шамани такі чари вдіють, як оце я допіру! — кажу їм. — Нехай відкличуть Кілісну назад із неба, куди я її послав! — Та їхні чаклуни добре знали, на що вони здатні. — Нехай ваші клуч наведуть вам синів, як ікри лососевої! — додав я ще, повертаючись іти. — І хай тотем ваш стоїть у краї, покіль світа і дим від ваших вогнищ здіймається довіку!»

Та коли б ті злидні забачили, як я почухрав до свого баркаса, тільки-но сховався їм з-під очей, вони б подумали, що то я від своїх власних чарів утікаю. Тілі грілася, обрубуючи лід, і все було готове в дорогу. Господи, що то був за гін! Північак дме в спину, мов скажений, крижані хвилі перехлюпують через палубу. Ми позадраювали всі дірки, я стою при стерні, Тілі обрубує кригу, і мчали ми так півночі, поки прибилися до острова Поркюпайну й викинулися на берег. Ковдри наші геть намокли, а сірники Тілі мусила в себе на грудях сушити.

Отож, як бач, я дещо знаю про жінок. Сім років ми з нею прожили, Діку, добро й лихо порівну ділили. А тоді вона померла — серед зими, в пологах, на Чілкетській факторії. До останку держала мою руку в своїй, а біла паморозь піднімалась усе вище по дверях, наростала на міхуряному віконці... А надворі тільки вовк самотній десь виє та Тиша стоїть. А в хатині смерть та Тиша. Ти ще зроду не чув тої Тиші, Діку, і не доведи боже тобі її чути при чийй смертельній постелі. Хіба тишу чути, кажеш? Аякже! Коли власний віддих — наче сирена пароплавна, а серце — гуп, гуп, гуп, мов прибий.

Сивашка була, Діку, але правдива дружина. Біліша від білої! А наостанку вона каже: «Бережи мою перину, Томмі, чуєш?» Я сказав: «Гаразд». Вона тоді розплющила очі, і в

них мука стоїть: «Я тобі добра жінка була, Томмі. Тож я хочу, щоб ти мені пообіцяв... пообіцяв...— через силу вже вимовила,— що як будеш знов женитися, то візьмеш білу. Не сивашку, Томмі. Я знаю... Тепер у Джуно повно білих жінок. Я знаю. Твої білі брати кличуть тебе «індіянчиком», жінки ваші відвертаються на вулиці й до хати не пускають, як інших людей. А чого? Бо твоя жінка сивашка. Хіба не правда? А це недобре... От того я й помираю. Пообіцяй мені. Поцілуй мене на той знак, що справдиш своє слово».

Я її поцілував, і вона знов заплющила очі, тільки прошепотіла: «Добре...» Нарешті — я все нахилився вухом до її уст — прокинулась востаннє: «Не забудь, Томмі, про перину... Не забудь...» І померла. В пологах... На Чілкетській факторії.

Буря нараз шарпонула намет, мало не приплескавши його до землі. Дік заходився натоптувати люльку, а Томмі витяг із грубки чайника й відставив його вбік, сподіваючись, що Моллі от-от повернеться.

А що ж та маленька жіночка з вогнистими очима й палкою кров'ю янкі в жилах? Засліплена, раз у раз падаючи, рачкуючи навколішки, вона добивалась назад до намету; буря переймала їй віддих. Великий клунок на плечах, ніби вітрило, тяг її назад. Зовсім безсило засіпала вона вузли біля запони, й Томмі та Дікові довелось самим їх розв'язувати. Останнім відчайдушним зусиллям, заточуючись, уступила вона в намет і впала, знеможена, додолу. Томмі розцібнув шлейки й зняв у неї з пліч клунок. Там забряжчав посуд. Дік, наливши в кухлик віскі, перезирнувся з моряком. Той шепнув коротко: «Перевдягти?» Та Дік тільки похитав головою.

— Ось маєш, голубонько,— сказав він, коли Моллі проковтнула віскі й трохи очутилася.— Ось тобі суха одежина, перевдягнись. Ми вийдемо змоцнюємо намета краще. А тоді поклич нас та будемо обідати. Гукнеш, як скінчиш.

— Ось побачиш, Діку, притупило її трохи, не буде вже вона така гостра до самого Доусона,— пробубонів Томмі, коли вони вдвох присіли, скорчившись по завітрянім боці намету.

— Але ж у гостроті вся принада,— відказав Дік, пригинаючи голову: вихор жбурнув на нього з-за намету мокрим снігом.— Не вдались би й ми з тобою такі гострі, якби наші матері йнакші були.

Усе своє життя Джекоб Кент був над усяку міру скупий. За довгий час та хвороба розвинула в ньому недовір'я до людей і так викривила розум та вдачу, що з ним неприємно було мати щось до діла. Крім того, був він ледачий на глузд, та ще й сновида. Раніше, чи не з самої коліски, він був ткачем, аж золота Клондайкова пропасниця струїла йому кров і відірвала від верстата.

Хатина Кентова стояла саме на півдорозі між постом Шістдесят Миля й річкою Стюарт, а люди, що звичайно пробивалися тим шляхом на Доусон, порівнювали його до барона-грабіжника, який засів у фортеці та й править по дорожчизну з усіх за переходи його поганими дорогами. А оскільки це порівняння вимагало щось там знати з історії, то не такі письменні лицарі здобутку з річки Стюарт описували його простіше, вживаючи головним чином образних і крутих висловів.

До речі сказати, хатина та зовсім і не належала Кентові. Її кілька років тому поставили двоє золотошукавців, купивши дерево, що його пригнано сюди плавом. Були вони вельми гостинні хлопці, і мандрівці, що не раз ходили цією дорогою, намагалися добутись до хатини, поки западе ніч, уже й після того, як ті її покинули. То було дуже вигідно: не доводилося гаяти ні часу, ні праці на власний табір. Навіть повівся неписаний закон, що кожний мандрівець залишав чималу в'язку дров для того, кому доведеться ночувати тут опісля. І трохи не щоночі мали в хатині притулок з десятиро, а то й двадцятиро подорожан.

Джекоб Кент прикинув собі, що й до чого, і незабаром уместився у хатині на своє царство й панство. Завівся з того часу новий лад: зморені подорожні мусили платити по доларові з душі за розкіш спати на голій долівці. Джекоб

Кент сам важив постійне золотим піском з їхніх торбин і неодмінно з добрячим лишком собі на користь. Завів він і таку моду, щоб нічліжани рубали йому дрова та носили воду. Звісно, то був видимий грабунок, але жертви його були люди надзвичайно лагідні і, хоч і ставилися до Кента зневажливо, жадних перешкод багатіти їхнім коштом не чинили.

Одного квітневого полудня сидів Джекоб Кент на порозі й грівся в промінні воскреслого сонця, дуже скидаючись на хижого павука, що виглядає з дороги ситих мух собі на поживу. Нижче стелилася річка Юкон — наче крижане море, що двома залучинами провадило на північ і південь і мало щось зо дві милі широкості. Юконовими шерхлими грудьми перебігала санна дорога — вузька борозенка на крок завширшки й на дві тисячі миль завдовжки. На кожний лінійний фут тієї дороги припадала така сила добірної лайки, як ні на одне місце в світі божому.

Цього полудня Джекоб Кент почувався на диво вдоволе-ним: останньої ночі він покрив рекорд, давши притулок у своїй хатині аж двадцяти восьми постояльцям. Чи всі вони мали велику вигоду — годі й казати, четверо з них хропли цілу ніч аж під Кентовою лежанкою. Зате торбина, що в ній він тримав золото, таки добряче обважніла.

Ця торбина з блискучим жовтим скарбом була Кентові джерелом і великої втіхи, і прикрої турботи одночасно. Небо й пекло разом умостилися в її вузькій нутрі. Бо ж, звісно, в хатині, що мала всього одну кімнату, важко було сховати щось від стороннього ока, тому Кент безнастанно потерпав, що колись, а таки його пограбують. Це ж дуже легко зробити тим бородатим відчайдушним волоцюгам. Часто Кент бачив уві сні, як крадуть його скарб, і проки-дався, поійнятий жахом. Декотрі з цих грабіжників навіду-валися вві сні до нього не раз, і він їх уже добре знав, а особливо одного — ватажка їхнього, з бронзовим облич-чям і рубцем на правій щоці. Той переслідував його най-частіше, і саме через нього, через Чоловіка з рубцем, Кент поробив у хатині й надворі силу схованок на свій скарб. За кожною такою схованкою Кент заспокоювався на скіль-ка день, аж поки знов уві сні ловив того розбишаку з руб-цем на гарячому, як він викопував торбину золота. Тоді, прокинувшись у самому розпалі боротьби, Кент зривався з ліжка й переносив золото в інше, краще місце. Не те, щоб його цілком опосіла сама тільки маячня, ні, він вірив ще й

у передчуття та силу навіяння, і ті грабіжники зі сну здавалися йому астральною проекцією живих осіб, котрі якраз тепер хтозна-де пробувають, одначе думками зазіхають на його добро. Але це його не перепиняло без милосердя лунити гроші з усякого, кого недоля до нього заганяла, хоч кожна нова унція золотого піску додавала йому нових мук.

І от, як Кент грівся на сонечку, йому нагло шибнула думка, що від неї він аж на місці підскачів. Уся втіха його життя скупчилася на тому, що він важив і переважував золотий пісок. Але радощі ті захмарювала прикра недогода, що її він не міг здолати: ваги були надто малі. На них можна було виважити щонайбільше півтора фунта, себто вісімнадцять унцій за раз, а тим часом його скарб був уже, може, й тричі з третиною такий. Ще ніколи не здобувся він виважити все золото відразу, і йому здавалося, що через це він не бачить свого скарбу в усій його силі. Не маючи такої спроможності, почував він, що губить більшу частину тої славної втіхи. А крім того, думав, що через таку дрібну перешкоду малиться сам по собі й факт володіння тим багатством. І саме думка, яким способом усунути цю недогоду, і примусила його схопитися на рівні ноги. Кент пильно оглянув дорогу в обидва кінці. Не помітивши нічого непевного, він пішов до хатини.

Через мить стіл уже був прибраний. Кент поставив вагу. На одну шальку поклав п'ятнадцять унцій, а другу зрівноважив відповідною мірою золотого піску. Тоді насипав піску й на ту шальку, де були важки, і стало тридцять унцій, докладно виважених. Далі він зсипав пісок в одну шальку і знову зрівноважив її новою мірою піску. Тепер він мав на вазі все золото й вільно та легко зітхнув. Він дрижав з радощів і безмірного захвату. Одначе й далі трусив торбину, аж повисипалися останні золоті мачинки й одна шалька торкнулася столу. Щоб урівноважити їх, він додав до вищої шальки важку на двадцять п'ять сотих унції та п'ять зерняток золота з другої. І тепер, закинувши голову, він стояв, немов заворожений. Торбина була порожня, зате його ваги удосконалилися без краю. На них можна виважувати всяку міру золота, від найменшої зернини до багатьох фунтів. Мамона * вогнем уп'ялася йому в серце.

Сонце схилилося на захід. Проміння, ввірвавшись у відчинені двері, заграло на шальках, золотом насипаних. Золоті купки скидалися на груди бронзової Клеопатри

й чарівно відбивали м'яке рівне світло. Час і просторинь запали в безвість.

— А бий його сила божа! Та ви тут нагребли добру купу золота!

Кент рвучко обернувся, водночас хапаючись своєї рушниці, що була коло нього. Але тільки глянув на непроханого гостя, як приголомшено відскочив назад: *то був Чоловік з рубцем на щоці!*

А прибулець тим часом розглядав його з великою цікавістю.

— Та не бійтеся,— мовив він і заспокійливо махнув рукою.— Не бійтеся, я не займу ані вас, ані вашого паршивого золота.

— Далєбі, ви якийсь дивак,— задумливо додав він, бачивши, що Кентові по обличчю стікає піт і ноги підгинаються.— Чом же це ви ані пари з уст? — вів далі він, бо Кент тільки насилу хапав повітря.— Може, з вами що трапилося? Та кажіть-бо!

— Зв... Звід... Звідки це у вас? — врешті здобувся Кент на голос і тремтячим пальцем показав на грізний рубець на щоці в прибульця.

— То один матрос, що зо мною плавав, влучив у мене швайкою з великого бом-брамселю. А тепер, коли вам язик відлип, я хотів би знати, на якого дідька вам здався мій рубець? Бий його сила божа, він вас ніби ображає? Не до смаку таким, як ви? Ану, кажіть!

— Ні, ні!.. Я просто так спитав...— скривившись, пробурмотів Кент і безсило опустився на стілець.

— Чи, може, ви вже коли бачили такий рубець? — злісно допитувався зайда.

— Ні!

— Гарна оздоба, еге ж?

— Так,— Кент запопадливо хитнув головою, намагаючись усяко годити чудному гостеві. Але він ніяк не сподівався, що своєю згідливістю викличе в прибульця такий страшний гнів.

— Ох ви ж, паршивцю! Ох ви ж, швабро смердюча! Патякати, ніби вам подобається оце тавро, що ним наділив мене всемогутній господь бог! То воно вам гарне, га? А сто-надцять...

І тут запальний син моря вкрив Кента скаженою лайкою, впереміш поминаючи і бога, й чорта, і людей з усім кодлом їхнім, і страховища, та всяку нечисть. І сипав нею

зайда так хвацько, що Кент просто сторопів. Він відхилився назад і навіть звів руки, ніби захищався від ударів. Кент був такий приголомшений, що матрос несподівано перехопився на найвищій пункті своєї препишної зв'язи і зайшовся розкотистим реготом.

— Сонце геть доконало дорогу,— повів далі Чоловік з рубцем, давлячися сміхом,— тож матимете приємність — побудете в товаристві чоловіка з такою пикою, як у мене. Нумо, розпаліть грубу, а я тим часом розпряжу та нагодую собак. Тільки глядіть мені, голубе, не жалійте дров: у лісі їх багато! Та й махати сокирою ви мали час навчитися. А потім принесете води. Тільки щоб мені одна нога тут, а друга там! А то я додам вам спириту!

І сталася нечувана річ: Кент нарубував дров, розпалив огонь, збігав по воду—одне слово, упадав, як міг, коло свого гостя.

Ще в Доусоні Джім Кардеджі наслухався про здирства цього придорожнього Шейлока, а як їхав сюди, то численні Кентові жертви додали ще більше подробиць до його злочинів. І ось тепер Джім, що, як і всі матроси, любив пожартувати, поклав собі датися втямки цьому негідникові, коли вже добувся до його хатини. Він зразу укмітив, що йому пощастило навіть більше, ніж він сподівався, не здогадувався він тільки, чому саме так допоміг йому той рубець. Та хоч і не знав він справдешньої причини, а добре завважив, який жах справило на Кента його обличчя, і надумав без сорому казка щонайкраще скористатися цим, так само, як сучасний крамар намагається якнайбільше зискати на товарі, що на нього є великий попит.

— Щоб мені повилазило, коли я бачив де такого спритника! — захоплено вигукнув Джім Кардеджі. Він схилив набік голову й дивився, як упадає коло нього господар.— Даремно ви подалися шукати щастя в Клондайк. З вас був би добрий шинкар. Правду сказати, я вже частенько чував про вас від хлопців на річці, та де його знати було, що з вас такий хвацький господар!

Джекобові Кенту страшенно кортіло бабахнути в свого гостя з рушниці, але надто велика була магічна сила рубця на щоді. Адже він бачив перед собою справжнього Чоловіка з рубцем, того самого, котрий часто грабував його в нічних мареннях, живу-живісіньку людину, що в його примарах мала астральну форму і стільки разів зазіхала на його добро, а тепер прибула, нарешті, в живім тілі, щоб забрати

його скарб. І той рубець! Несила очей відвести від нього, як несила притишити розкалатаного серця. Хоч як він намагався не дивитись, а погляд весь час тягнувся до рубця так само вперто, як магнітна стрілка в північний бік.

— Бачу, мій рубець не дає таки вам спокою! — загорлав Джім Кардеджи, що саме стелився спати й ненароком піймав прикро наставлені на нього очі господареві. — Якщо він вас турбує, то найкраще буде прибрати вітрила, погасити огні та й лягти на боковеньку. Тоді й не бачитимете мого рубця... Гей, швабро чортова! Чи ви чуєте? Гайда спати, кажу, а то щоб я вас часом сам не вклав!

Джекобові Кенту так розходилися нерви, що він аж тричі дмухнув на гасничок, поки його загасив. Тоді, не скидаючи навіть мокасинів, заліз під укривала.

Незабаром матрос уже солодко хропів з твердої постелі на долівці, а Кент лежав, витріщившись у чорну гущавину ночі, і тримав пальця на гачковій рушніці. Він надумався цілу ніч ні на хвилину не заплющувати очей, бо так і не заховав у потаємне місце свої п'ять фунтів золота, лише похапцем зсипав їх до коробки на патрони, що стояла йому в головах. Та хоч як він змагався зі сном, а незабаром і собі задрімав. Але й уві сні золото важким тягарем лежало йому на серці. Аби він не був такий знервований, то й дух сновійності не прийшов би до нього, і Джімові Кардеджи не довелося б другого дня промивати золото.

Вогонь у грубці борюкався, поки була сила, а тоді загас. Помалу через шпакльовані мохом стіни вдирався мороз і вихолоджував хатину. Собаки надворі перестали вити, поскручувалися на снігу та й замріяли про якісь чудесні краї, де й лосячого м'яса сила-силенна, і погоничів та доглядачів собачих нема. Матрос у хатині спав, немов убитий, лише Джекоба Кента мучили примари, і він усе крутився на своєму ліжкові. Було під північ, коли він раптом скинув із себе укривало й підвівся. Цікаво, що Джекоб Кент ні разу не черкнув сірником. Усе, що сталося потім, він зробив навпомацки; очей він теж не розплющував, чи то через глибоку пільму, чи то боячись глянути на страшний рубець. А проте, нічого не бачивши, він відчинив патронну коробку, добряче набив обидві цівки в рушніці, не розсипавши ні зернятка, й щільно притовк набої подвійною затичкою. Тоді прибрав усе на своє місце й знову ліг.

Тільки-но світанок торкнувся своєю сірою пучкою шибки з проолієного паперу, як Кент прокинувся. Він сперся на

лікоть, підняв покритку патронної коробки й зазирнув туди... Те, що він там побачив, чи радше, те, чого він не побачив, дивно вплинуло на нього, якщо взяти на увагу його надміру нервову вдачу. Він зиркнув на матроса, що спав на долівці, тихо опустив покритку й ліг навзнаки.

Обличчя Кентове стало напрочуд спокійне. Жодна риска не ворухнулася на ньому. Не знати було ані найменшого хвилювання чи запалу. Пролежав він так довгенько, розмірковуючи, а як підвівся й заходився коло свого діла, то був спокійний, урівноважений, робив усе тихо й не хапаючись.

Якраз над головою в Джіма Кардеджі був забитий до сволака міцний кілок. Джекоб Кент обережно зачепив за нього манільського мотуза на півцаля завтовшки так, що обидва кінці звисали на долівку. Один кінець він прив'язав собі до пояса, а на другому зробив зашморга. Тоді відвів гачка на рушниці й поклав її біля себе поряд з купою лосевих ремінців. Нелюдською напругою волі він присилував себе глянути на рубець, зачепив зашморгом голову сонного Джіма й потяг мотуза, налягаючи на нього вагою свого тіла. Водночас він ухопив рушницю й націлився на матроса.

Джим Кардеджі здригнувся, прокинувся й здивовано зиркнув на дві рушничні цівки, на нього наставлені.

— Де воно? — спитався Кент, трохи попустивши мотуза.

— Ох ти ж, клятий...

Кент знову подався назад, і зашморг здавив матросові горло.

— Заразо... гад...

— Де воно? — домагався Кент, попускаючи мотуза.

— Що? — запитав матрос, коли Кент дав йому вхопити повітря.

— Золото!

— Яке золото? — вражено спитав Джім.

— Ти добре знаєш яке — моє!

— Та я його в очі не бачив! Хіба я тобі банковий сейф, чи що? Відки я мав би знати, де воно?

— Чи мав би знати, чи ні, а я душитиму тебе доти, аж ти таки скажеш, де воно. І зням собі: тільки ти зведеш руку — вб'ю на місці!

— ...сила божа! — захарчав Джім, коли мотуз знову затягнуло.

Кент на хвилю попустив мотуза, і матрос, що крутив головою на всі боки, наче його давило, спромігся трохи

розтягти зашморга й пересунути його аж під саме підборіддя.

— Ну, кажи! — гукав Кент, сподіваючись, що матрос признається.

Але Джім тільки посміхнувся:

— Ну, вішай, хай ти западешся, харцизяко!

І як він і сподівався, трагедія стала комедією. Кент був набагато легший за Джіма, і хоч скільки він налягав і вихилився, а не міг підняти злодія. Він натужував усі сили, але Джімові ноги не відривалися від землі, та ще й зашморг під підборіддям дозволяв йому опиратися.

Кент зрозумів, що не зуміє відразу повісити свого лиходія і надумав задушити його помалу або ж вимусити признатися, що той зробив з його скарбом. Але Чоловік з рубцем ніяк не душився. Минуло п'ять, десять, п'ятнадцять хвилин, і знеможений Кент опустил свою жертву на долівку.

— Ну, гаразд! — сказав він, обтираючи рясний піт на обличчі. — Коли я не міг тебе повісити, то застрелю. Бувають же людиці, що їх ніякий мотуз не берє!..

— Слухайте, чоловіче! Ви отим ділом тільки собі хату запаскудите, — розводився Джім, аби лиш виграти щось на часі. — Краще лишень разом поміркуймо, що його робити. Ви кажете, що у вас пропало золото, і запевняєте, ніби я знаю, де воно поділося. А я вам кажу, що не знаю. Тож давайте разом намітимо, якого курсу триматися.

— Бий його сила божя! — вигукнув Кент, навмисне перекирвляючи матроса. — Я й сам знаю, якого курсу триматися. А ти тільки дивись, бо як ворухнешся, то, далебі, виряджу на той світ!

— Задля матері моєї...

— Нехай її бог потішить, коли вона тебе любить... Ей! Що ти там робиш? — Він помітив якийсь непевний рух матросів і наставив йому до лоба холодну цівку рушниці. — Тихо й ані руш! Бо не жити тобі, як хоч пальцем кивнеш.

Кентові не легко далася робота коло матроса, бо ні на мить він не знімав пальця з рушничного гачка. Але недарма колись він був ткачем: за скільки хвилин руки й ноги матросові були міцно зв'язані. Тоді він виволік в'язня надвір і поклав під стіну з того боку, звідки було видно річку й звідки можна дивитися, як піднімається до зеніту сонце.

— Даю тобі подумати до полудня, а тоді...

— Що тоді?

— Тоді я виряджу тебе простісінько в пекло! Але якщо ти признаєшся, то я тебе потримаю, доки проїде поліцейський об'їзд, а потім випущу.

— От ускочив у халепу, хай йому трясця! Кажу ж тобі, що я невинний, як ягня, а ти з дурного розуму причепився до мене, та ще бува й справді виправиш до пекла... Ох ти ж, старий пірате... Ти...

Джим Кардеджи розперезався на всю красу й багатство своєї кольористої мови і задля надзвичайних обставин перевершив себе самого. Щоб краще слухати таке високоприкметне блюзнірство, Кент виніс стільця й вигідно розсівся на ньому.

Вичерпавши всі можливі комбінації з свого крутого словника, Джим раптом змовк, пильно замислився й почав пантрувати рух сонця, що на його думку пересувалося аж надто швидко. Здивовані тим, що їх ще досі не запряжено, собаки збилися коло нього. Вони йому спочували й бачили, що трапилась якась пригода, і, хоч не розуміли яка, сумно почали вити, тим способом виявляючи йому своє собаче спочуття.

— А гуджі, гуджі! Геть, сиваші! — гукав Джим, силкуючись лайкою нагнати псів від себе.

І враз він помітив, що лежить на краю якогось укусу. Як тільки пси розбіглися, він став міркувати, що воно за укіс, бо ж він його не бачив, лиш відчував під собою. Зрештою для цього не треба було довго сушити собі голови. Кожна людина, думав Джим, з натури ледача і робить тільки те, без чого не можна обійтись. Будуючи, наприклад, житло, вона потребує землі на покрівлю. Цілком логічно припустити, що будівничий цієї хатини носив землю з найближчого місця. Отож він напевне лежить на краю ями, що з неї брали землю на покрівлю. І ця яма, міркував він далі, може стати йому в пригоді, якщо хитро взятися до діла. Тоді всю свою пильність він обернув на лосеві ремінці, що ними Кент сплутав йому руки й ноги. Руки його, зв'язані за спиною, були мокрі, бо під ними танув сніг. А Джим знав, що мокрий ремінь розтягається, тому, не подаючи й знаку, він помалу розтягав свої пута більше й більше.

Водночас Джим жадібно й пильно стежив за дорогою, а коли врешті з боку Шістдесятої Милі на білому тлі шкарубкої криги помітив якусь чорну пятку, то неспокійно глянув на сонце. Воно вже майже досягало zenіту. Знов і знов майоріла здалеку чорна плямка—то злізе на крижа-

ний горб, то майне в снігове провалля. Та він наважувався тільки позирати на неї, щоб не збудити підозри в свого ворога. І коли Джекоб Кент зненацька підвівся й хтозна-чого почав видивлятися на дорогу, Джім Кардеджі перелякався. Але санки саме пішли під крижаний зашерт і не показувалися, коли Кент дивився в тому напрямку.

— Тебе ще самого повісять за такі витівки,— почав погрозувати Джім, намагаючись відвернути Кентову увагу від дороги.— І смажитимешся в пеклі, ось згадаєш моє слово.

— Слухай-но! — за хвилину почав він знову.— Ти віриш у привиди?

Кент здригнувся, і матрос зрозумів, що знайшов у свого ворога слабе місце.

— Бачиш, так уже повелося,— повів він далі,— що привид показується тому, хто не дотримав свого слова. Тож гляди, не пальни в мене, аж поки виб'є вісім шклянок... чи то пак, дванадцятую годину. Якщо ти, чорте кудлатий, вчиниш таке свинство, знай, що я буду привидом до тебе ходити. Чуєш? Тільки пальни в мене хоч на хвилику раніш, будеш ти мати гостя!

Кент боязко поглядав на матроса, але не озивався.

— Ти за яким годинником будеш рахувати? На якій ви тут довготі? Відки ти знатимеш, коли саме дванадцята? — допитувався Джім, силкуючись вирвати в Кента бодай кілька хвилин.— Як іде твій годинник: за Казармовим часом чи за часом компанії? Затям собі, іроде, що ти не матимеш спокою, якщо вб'єш мене завчасу. Чесно попереджаю, я приходитиму до тебе!.. Ну, а якщо ти не маєш годинника, то звідки знатимеш, коли полудень? Га? Кажі!

— Не журися, я застрелю тебе саме вчас,— нарешті відповів Кент.— Я маю сонячний годинник.

— Та куди ж він годиться! Адже його стрілка може відхилятися до тридцяти двох градусів.

— Я все вивірів.

— Як же ти вивіряв? За компасом, чи що?

— Ні! За Полярною зорею.

— Справді?

— Авжеж.

Матрос застогнав і крадькома глянув на дорогу. Санки, може, за якусь мить спускалися з горба, а собаки легко й швидко гналися добрим ходом.

— Скільки там залишилося від тієї дошки?

Кент підійшов до свого нещасливого годинника.

— Три цілі! — уважно придивившись, сказав він.

— Тільки от що: перше ніж стріляти, гукни: «Вісім шклянок!»

Кент пристав на це, і якийсь час обидва мовчали. Ремінці за спиною в Кардеджі добре витягнулись, і він почав обережно вивільнювати руки.

— Скільки ще залишилося?

— Один цаль!

Матрос ворухнувся, пробуючи, чи встигне він вчасно звалитися в яму, і скинув з рук перший завій ремінців.

— Скільки?

— Півцаля!

І враз Кент почув сухий рип полозків на снігу й глянув на річку. Погонич лежав на санках, а собаки щодуху мчали просто до хатини. Кент швидко повернувся й приставив до плеча рушницю.

— Стривай! Немає ще восьми шклянок! — загорлав Кардеджі. — Я тебе з світа звезу примарою.

Джекоб Кент завагався. Він стояв коло сонячного годинника, за яких десять кроків від своєї жертви. Погонич на санках, певне, побачив, що біля хатини щось не гаразд діється, бо звівся навколішки й погрозово замахав бато́гом на собак.

Тінь рівно вкрила риску. Кент націлився.

— Готуйсь! — наказав він урочисто. — Вісім шклянок...

Але ту ж мить Джім скинувся в яму. Кент не вистрілював, а підбіг до ями. Бабах! Рушниця пальнула матросові просто у вічі, що був уже скочив на рівні ноги. Але з цівки не бухнуло димом. Натомість з другого кінця рушниці, коло запальника, блиснуло полум'я, і Джекоб Кент повалився додолу...

Собаки вискочили на берег і перетягли санки через його тіло, а погонич зіскочив на землю саме тоді, як Джім Кардеджі звільнив руки і видряпувався з ями.

— Джіме! — гукнув погонич, відразу впізнавши приятеля. — Що сталося?

— Що сталося? Та нічого. Я розминався трохи задля здоров'я. Ти питаєш, чортова швабро, що сталося! Краще допоможи мені виплутатися з ремінців! Та швидше-бо! А то я вишарую палубу твоєю довбешкою!

— Х-ху, — перевів дух Джім, коли приятель обрізав на

ньому ремінці.— То що сталося? А чорт його зна, що! Я й сам хотів би знати. Може, ти скажеш мені, га?

Кент був мертвий, коли вони перекинули його горілиць. Стара, заіржавлена шомполова рушниця лежала поруч. Приклад відірвало від заліза. Коло запальника, на правій цівці, була дірка з розірваними краями на кілька пальців завдовжки. Матрос узяв рушницю й зацікавлено оглянув її. З дірки посипався жовтий струмок, і аж тоді Джім Кардеджі зрозумів усе.

— Щоб я здох! — гукнув він.— Ну й чудасія! Он де було його паршиве золото. Бий же мене сила божа, а разом і тебе! Ану, Чарлі, мчи скоріш по ночовки!

«Бо на північ від П'ятдесят
Третьої катма законів — ні
божих, ні людських».

Дряпаючись та хвицаючи, качався Ян доли. Тепер він гамселив руками й ногами, гамселив нестямно й мовчки. Двоє з трьох напасників насідали на Яна, підбадьорюючи один одного вигуками, і силкувалися укоськати цього куцого волохатого диявола, що ніяк не хотів піддатися. Третій голосно вив. Його палець був у Яна між зубами.

— Годі тобі казирись, Яне, вгамуйся! — умовляв захекано Біл Рудий, стискаючи Янові горлянку. — Кого лиха ти не даєшся повісити тихо-мирно, як порядна людина?

Та Ян, не випускаючи пальця з зубів, звивався на долівці намета, розкидаючи казанки й миски.

— Ви, сер, не джентльмен, — дорікав містер Тейлор, чие тіло невідступно рухалося за пальцем, намагаючись підлазнатися до кожного пориву Янкової голови. — Ви вбили містера Гордона, благородного джентльмена, — такого, як він, молодця ще пошукати між тими, хто мандрує на собаках. Ви вбивця, сер, та ще й безчесний.

— Та й товариш з тебе кепський, — докинув Біл Рудий. — Інакше ти б дався повісити без цього гармидеру. Ну ж бо, Яне, будь добрим хлопцем. Не мороч нам більше голови. Покинь усі ці вибрики, — ми тебе любісінько повісимо, та й квит.

— Ану, тихо всі! — загорлав Лоусон, моряк. — Запхати йому голову в казан і задріти.

— А мій палець, сер, — запротестував містер Тейлор.

— Та пусти той свій палець. Завжди ти на перечепі!

— Але ж я не можу, міста' Лоусон. Ця тварюка захопила його в пельку і вже мало не відгризла.

— Полундра! Вважайте на стояки!

Коли Лоусон вигукнув цю осторогу, Ян саме трохи підвівся, і вся четвірка, не перестаючи борсатись, покотилася клубком через намет на безладну купу уквивал та хутр. При цьому відкрилося непорушно розпростерте тіло чоловіка, в якого на шиї кривавилась рана від кулі.

А все це сталося через шаленство, що найшло на Яна,— шаленство, що знаходить на людину, котра здирає з землі сиру шкіру і довго поневіряється серед правічної дичавини, тоді як перед очима в неї стоять родючі долини рідного краю, а ніздрі ятять ледь чутні пахоці сіна, трави, квітів та свіжозораної ріллі. П'ять довгих холодних років Ян сів зерна. Річка Стюарт, Сорокова Миля, Серкл-Сіті, Ко-йокук, Коцебу були свідками того тяжкого та безрадісного посіву, аж ось тепер Ном зібрав зловісний урожай. Це не був Ном золотих берегів і рубінових пісків, а Ном 1897 року, ще до відкриття Анвіку та утворення округи Ельдорадо. Джон Гордон був янкі, і йому б годилося бути стриманішим. Але він загнув необач круте слівце саме тоді, коли в налитих кров'ю Янових очах спалахували лихі вогники, а зуби скреготали від душевної муки. Через те й запахло в наметі порохом, і ось один лежить колодою, а другий пручається, мов зацькований пацюк, і, незважаючи на умовляння товаришів, не дається, щоб його повісити тихомирно, як порядну людину.

— З вашого дозволу, міста' Лоусон, перш ніж ми знову закрутимо цю катавасію, я гадаю, не завадило б чимось розціпити зуби цього сучого сина. Він і не відкушує, і не відпускає. Мудрий, як змії, сер, мудрий, як змії.

— Ану, дайте я топірцем!— крикнув моряк.— Дайте я топірцем!

Він просунув сталеве лезо повз самий палець містера Тейлора і використав Янові зуби, як точку опертя для топірця-важеля. Ян заціпив зуби і дихав через ніс, сопучи мов дельфін.

— Спокійно! Ага, пішло!

— Дякую вам, сер, це така велика полегкість.— І містер Тейлор порвався ловити жертву за ноги, що дико бовталися в повітрі.

Та Ян розходився, мов той Берсеркер*. Скривавлений, запінений, він сипав страшними прокльонами — п'ять морозяних років розтопились на чисте пекло. Мов якийсь величезне багатоніге чудисько з морських глибин, моталися

перебіїці взад і вперед по намету, спітнілі й задихані. Каганець, перекинувшись, захлинувся власним лоєм, і тільки полудневі сутінки кволо цідилися крізь брудну парусину намету.

— На бога, Яне, схаменися! — упрохував Біл Рудий. — Ми ж тебе не збираємось кривдити, ні вбивати, нічого такого. Просто хочемо повісити, та й квит, а ти зчинив таку бучу, мов не знати що. Тільки подумати: разом маю дрували, і ось на тобі. Не чекав цього від тебе, Яне!

— Пора його поставити на якір. Хапай його за ноги, Тейлоре, і кантуй!

— Єсть, сер, міста' Лоусон. Навалюйтеся зверху, коли я дам знати. — Кентуккієць мацав навколо себе в понурій сутині. — От зараз, сер, саме слухний мент!

Тут знову знялася страшна колотнеча, чверть тонни людського м'яса заколивалось і з тріском поточилося на стінку. Кілки повисмикувались, розчали порозривались, і намет завалився, обкутавши все бойовисько своїми замащеними згортками.

— Тільки сам собі шкодиш, — вів далі Біл Рудий, вдавлюючи обидва великих пальці у волохате горло, чийого власника він притиснув до землі. — Ти й так уже завдав нам досить клопоту, і як ми тебе повісимо, то півдня доведеться приводити все до ладу.

— Я був би вдячний, якби ви мене відпустили, сер, — прохрипів містер Тейлор.

Рудий Біл з серцем лайнувся, відпустив руки, і обоє вони виповзли на світ божий. Ту ж мить Яп хвицнув моряка і порвався бігти по снігу.

— Гей ви, чорти ледачі! Брикун! Жвавий! Гиджа його! Хапай! — заволав Лоусон, кидаючись услід за втікачем. Брикун і Жвавий, а за ними й інші собаки випередили моряка і швидко наздогнали вбивцю.

У цій гонитві ніякого сенсу не було — безглуздо було Лнові тікати; безглуздо було іншим перешкоджати. По один бік простяглася снігова пустеля, по другий — замерзле море. Без їжі, без надії на притулок далеко не втечеш. Їм досить було тільки зачекати, і він приплентається назад до намету, коли холод і голод допечуть його до живого. Але вони над цим не задумувались. У кожного з них у жилах плекотіло якесь безумство. А крім того, було пролито кров, і всіма ними опанувала жадоба крові, каламутна й гостра. Рече господь: «Мені належить помста», але прорік він це

в помірному кліматі, де тепло краде в людей завзяття. А на Півночі люди відкрили, що молитва дійова тільки тоді, коли підкріплена силою м'язів, і тому звикли робити все власними руками. Бог повсюди, це вони чули, але він ховає цей край на півроку в такий морок, що людям годі бога побачити, отож і бредуть вони манівцями, і нема чого дивуватися, що нападає на них часом сумнів, і здається їм, що десять заповідей вийшли з ладу.

Ян біг світ за очі, не дивлячись куди ставить ноги. Одна-єдина думка заповонила його єство: «Жити». Жити! Існувати! Сірою тінню майнув у повітрі Брикун, але схибив. Ян розлючено зацідив собаку і зашпортався. Тут білі ікла Жвавого вп'ялися йому в куртку, і Ян поточився в сніг. Жити! Існувати! Відчайдушно, як і перше, бився Ян у метушливій купі людей та собак. Пальцями лівої руки він затиснув карк вовкодава, а всією лівицею охопив Лоусона за шию. Борсання собаки тільки допомагало душити невдатливого моряка. Права ж Янова рука цупко вп'ялася в розкуйовджену чуприну Рудого Біла, а під сподом безпорадно розпростерся придавлений містер Тейлор. Виходу не видно було ніякого, бо шаленство надало цій людині дивовижної сили; та раптом без усякої явної причини Ян попустив свої різноманітні захвати і спокійнісінько собі перевернувся горілиць. Його супротивники відсахнулись убіч і збентежено застигли. Ян злостиво вишкірився.

— Друзі,— заговорив він, усе шкірячись,— ви просите мене бути вічливий, і тепер я єсть вічливий. Який вам єсть діло до мене?

— Ото й гаразд, Яне. Лежи тихо,— заспокійливо промовив Біл Рудий.— Я знав, що ти скоро отямишся. Лежи тільки зараз тихо, і ми цю штуку гарненько упоремо — не встигнеш і оком моргнути.

— Який вам діло? Який штуку?

— Та повісимо. І скажи спасибі своїй щасливій зірці, що послала тобі такого вправного майстра. Мені не раз доводилось робити це ще в Штатах, і я поладнаю тебе так лепсько, що й не присікаєшся.

— Повісимо кого? Мене?

— А то кого ж?

— Ха-ха! Тіки послухать, які дурниці молоти цей шоловік! Дай руку, Біле, я встану і буду повішатий.— Він через силу звівся на здеревілі ноги і озирнувся навколо.

— Гер гот! ¹ Дивіться на цей шоловік! Він мене повісити! Хо-хо-хо! Я тумую — ні! Я тумую — ні!

— А я тумую так, швабро ти забрюхана, — перекривив його Лоусон, водночас відтинаючи мотузка і з лихо-вісною ретельністю зав'язуючи зашморга. — Сьогодні судить суддя Лінч.

— Один маленький момент. — Ян відступив від протягненого йому зашморга. — Я маю шось таке питати і робити велика пропозиціон. Кентуккі, ти снаєш про суддя Лінш?

— Так, сер. Це інституція вільних людей і джентльменів, вона існує віддавна і освячена часом. Під суддівською мантією може критися корупція, сер, але за суддю Лінча можете завжди бути певні. Він судить по правді, і без судових видатків. Еге ж, сер, без судових видатків. Закон можна купити й продати, але правосуддя в нашій цивілізованій країні безкоштовне, як повітря, що ним дихаємо, сильне, як напої, що ми п'ємо, незагайне, як...

— Досить! Дай послухати, чого цей злидень хоче, — перебив Лоусон і зіпсував усю рацію.

— Ну, так скажи мені, Кентуккі: один шоловік убивати другий шоловік; суддя Лінш вішати той шоловік?

— Якщо докази досить переконливі — так, сер.

— А в цьому випадку, Яне, доказів вистачить, щоб повісити цілий десяток людей, — докинув Біл Рудий.

— Не сунь свого носа, Біл. З тобою я говорити потім. Тепер ше одно я питаю у Кентуккі. Якщо суддя Лінш не повісити той шоловік, що тоді?

— Якщо суддя Лінч не повісить того чоловіка, — він вільний і кров змита з його рук. І далі, сер, наша велика й славна конституція каже так: нікого не можна піддавати судові двічі за один і той же злочин, чи шось у такому дусі.

— І його не можна застрілити, ні бити дрючком по голові, не можна з ним робити нічого такого?

— Ні, сер.

— Гут! Всі чути, що каше Кентуккі, йолопи? Тепер я говорю з Біл. Ти снаєш свій діло, Біл, і повісиш мене, як слід? Шо скашеш?

— Можу побожитись, Яне, якщо ти більше не комизити-

¹ Господи боже! (Нім.)

мешся, то будеш задоволений моєю роботою. Я на цім ділі знаменито знаюся.

— У тебе великий голова, Біл, і ти де в чому розбираєшся. І ти знаєш: два і один буде три — правда?

Біл кивнув.

— І коли в тебе єсть дві речі, то в тебе не єсть три речі — правда? Тепер ви слухать мене уважно, і я вам покажать. Шоб повісити, треба мати три речі. Перша річ — треба мати дер шоловік. Гут! Я єсть дер шоловік. Другий річ — треба мати дер мотуска. Лоусон має дер мотуска. Гут! А третій річ — треба мати до чого прив'язати дер мотуска. Киньте оком навкруги і найдіть дер третій річ, до який прив'язати дер мотуска! Ну? Шо скажете?

Кожен машинально обвів поглядом навколишні сніги та криги. Скрізь слалася рівнина, гладка, без різких виступів, понура й пустельна — скуте торосами море, пологий берег, невисокі горби вдалині, і все це завинуте в безмежне снігове покривало.

— Ні тобі деревини, ні кручі, ні хижі, ні телеграфного стовпа, нічогісінько, — аж застогнав Біл, — нічого путнього, нема за що почепити п'ятифотову людину, аби хоч її п'яти відірвалися від землі. Я пасую. — Біл хтиво зиркнув на ту частину Янового тіла, яка тримає голову на плечах. — Пасую, — сумно повторив він, звертаючись до Лоусона. — Кидай свою мотузку. Бог не призначав цей край на людське житло. І це холодний крижаний факт.

Ян переможно вишкірив зуби.

— Я думаю, я піду до намету покурити.

— На перший погляд воно ніби ти й маєш рацію, Біле, синашо, — озвався Лоусон, — але ти бовдур, і це тобі ще один холодний крижаний факт. Доведеться морякові повчити вас, щурів сухопутних. Чували коли-небудь про таке-лажну двоногу? Ну, то глипайте сюди.

І робота закипіла в морякових руках. З-поміж дощок, там де вони минулої осені витягли човен на берег, він видобув пару довгих весел. Зв'язав їх навхрест майже під прямим кутом попри самі лопаті. Де приходилось руків'я весел, він пробив ями в снігу аж до самого піску. До перев'язі причепив дві мотузки і одну з них закріпив за крижину край берега. Вільний кінець подав Білові Рудому.

— На, синашо, ось маєш, і доводь до кінця.

І Ян з жахом побачив, як його шибениця зводиться в повітря.

— Ні, ні! — з криком відсахнувся він, наставляючи кулаки. — Це не годиться! Я не дамся повісити! Ану, ви, йолопи! Я вас всіх налюпити один по одному! Я вам покашу, де раки зимують! Я не снаю, що я вам зробити! І я скоріш буду умирати, ніж дамся повісити!

Тяганину з цією ошалілою бестією моряк полишив на своїх товаришів. Всі троє несамовито борсалися й перекочувалися з боку на бік, зриваючи сніг до самого моху, і ця люта бійка виписувала ще одну трагедію людських пристрастей на білому простиралі, розкинутому природою. Раз по раз із клубка витикалася то рука, то нога Янова, і Лоусон тут-таки міцно обплутував її мотузкою. Як не розмахував Ян руками, як не бив, як не дряпав ними, вергаючи блюзнірські прокльони, він був усе ж переможець, дюйм за дюймом зв'язаний і підтягнений до того місця, де велетенським циркулем чорніла на снігу неблаганна двонога. Біл Рудий припасував зашморга, підігнавши, як годиться, вузол під ліве вухо. Містер Тейлор і Лоусон вхопилися за вільний кінець мотузки, готові по команді поставити шибеницю насторч. Біл на якусь хвилю загаївся, милуючись, мов художник, своєю роботою.

— Гер гот! Дивіться, що це!

В Яновім голосі чувся такий щирий жах, що всі мимоволі завмерли.

У запалих сутінках вони побачили, як завалений намет піднявся, замахав, наче привид, руками, і перевальцем, немов би п'яний, зашкпертав у їхній бік. Але наступної миті Джон Гордон намацав отвір і виліз назовні.

— Якої холери... — Коли до нього дійшло значення тієї мальовничої сцени, що він побачив, йому на мить аж подих перехопило. — Стривайте! Я живий! — загукав він, наближаючись до них з таким виразом на обличчі, що віщував бурю.

— Дозвольте мені, міста' Гордон, поздоровити вас із порятунком, — перший озвався містер Тейлор. — Були на волосину від смерті, сер, на волосину від смерті.

— Дідька лисого поздоров! Я міг би здохнути й зігнити, і все це через вас, стокрот вашій!..

І тут Джон Гордон вибухнув цілим потоком енергійних виразів, стислих, соковитих, ущипливих, складених виключно з коротких лайок та крutih епітетів.

— Мене тільки дряпнуло,— додав він, досхочу розваживши душу.— Вам коли-небудь доводилось глушити худобу, Тейлоре?

— Так сер, і не раз, у нашій господній країні*.

— Отож-то. Те самісіньке трапилося й зі мною. Куля просто черкнула по черепу біля шиї. Оглушила мене, та ніякого лиха не завдала.— Він повернувся до зв'язаного.— Вставай, Яне. Я тобі зараз виб'ю таку бубну, що й своїх не пізнаєш, або ти гарненько мене перепросиш. А ви всі не мішайтеся.

— Я думаю ні. Тіки розв'язать мене, і я тобі налюпити,— відповів Ян Затятий, в якому все сидів неприборканий диявол.— А після того, як я тобі налюпити, я вісьмуся за інший йолопи, один по одному, всіх!

Поли намета розхилилися, й поміж них вигулькнула оторочена інесм вовча голова, що споглядала людей сумними очима.

— Геть, гиджа, Сиваш! Гиджа, чортове насіння! — загукали хором обурені мешканці. Бетлз ляснув пса бляшаною тарілкою, і той ураз одскочив. Луї Савой знову прив'язав поли, штурхнув ногою пательню, аби їх приважити, й заходився гріти руки.

Надворі стояла страшенна холоднеча. Минуло дві доби, відколи спиртовий термометр луснув, показавши шістдесят вісім градусів нижче нуля, а мороз усе дужчав і дужчав. Спробуй-но відгадати, коли він пересядеться! І краще не спитуйся в таку пору забитись далеко від грубки чи ковтнути над міру холодного духу, якщо боги тебе до того не присилують. Люди часом таке роблять і часом застуджують собі легені. Груді їм тоді рве сухий кашель, особливо дошкульний, коли в хаті смажиться бекон. По тому весняного чи літнього дня товариші розкладають вогнище, аби одігріти мерзлу багнюку, й викопують яму. У неї вкидають мертвяка, прикривають його мохом і полишають цілком певні, що, коли загримить трубний глас, він устане ціленький, мерзлий і неушкоджений. Раджу тим маловірам, які мають сумнів щодо матеріальної цілості людини в той судний день, помирати саме в Клондайку, найбільшій для того країни годі й шукати. Та це, звичайно, не означає, що в ній можливо жити.

Надворі стояла страшенна холоднеча, але в наметі теж було не вельми гаряче. З обстави малася там хіба що грубка, і чоловіки не приховували свого до неї потягу. Долівка була наполовину вистелена сосновими галузками, на них постіль і хутра, а під ними грубий шар снігу, що випав

за зиму. Решту долівки вкривав утоптаний мокасиною сніг, на якому лежали розкидані казанки, пательні та інше начиння арктичного табору. Розпечена грубка пашіла жаром, але за три фути від неї лежала крижана брила, така сама суха-сухісінька й гостробока, як і тоді, коли її виламали з дна струмка. Під тиском зовнішнього холоду тепле повітря здіймалося вгору. Якраз над грубкою, де виходив назовні димар, видніло невеличке кільце сухої парусини; навкруг нього парувало більше кільце, за ним було коло, набрякле вологою, а далі верх і боки намету на півдьюма зашерхли сухим білим кристалічним інеем.

— Ох! О-ох! О-ох!

Бородатий виснажений і втомлений молодик, що спав на хутрі, болісно застогнав уві сні й, не прокидаючись, почав усе гучніш та лункіш виливати свій жаль. Напівпідвівшись з постелі, він дрижав і випинався, наче його в кропиву втрутили.

— Перекиньте його,— наказав Бетлз.— На нього корчі напали.

І півдесятка зичливих товаришів з доброти душевної заходилися молодика немилосердно перекидати, стусати й молотити.

— Ну його к бісу, це мандрування,— нарешті впівголоса промимрив той, одкинувши хутра й сідаючи.— Я перетнув усю країну з кінця в кінець, працював не покладаючи рук три зими, пройшов огонь і воду. Та ось прибився у цю богом забуту землю і виявив, що я розніжений афінець і не маю ані крихти мужності! — Він присів біля вогню й заходився крутити цигарку.— Не думайте, що я підібгав хвоста. Мені стане снаги витерпіти все, геть усе; але мені соромно за самого себе, ось у чім річ. Адже я насилу подолав ті нещасні тридцять миль, і всеньке тіло мені затерпло й піє, як у недолужного паничика, що протюпав п'ять миль сільською дорогою. Аж на душі гидко! Дайте-но сірника.

— Не гарячися, парубче,— поблажливо мовив Бетлз, передаючи йому запалку.— Спочатку воно завжди доводиться непереливки. Він, бачте, змордувався! Ніби я не пам'ятаю, як я вперше подався зимою в дорогу! Затерпло тіло? Бувало так, що я, нахилившись до ополонки, хвилин десять не міг на ноги зіп'ястися, всі суглоби мені так здерев'янили, що хоч сядь та плач. Напали корчі? Та якби в мене таке, то цілий гурт мусив би півдня розправляти мені руки

її поги! Як на новачка, ти тримаєшся хоч куди, і дух у тебе молодецький. Через рік ти всіх нас, тутешніх, перескочиш. Особливо добре те, що в тебе нема сала, яке призвело багатьох здорованів у лоно Авраамове задовго до того, як їм судилося долею.

— Нема сала?

— Атож. Я маю на увазі тілистість. Здоровилам доводиться в дорозі важче, аніж іншим.

— А я й не знав.

— Не знав? То річ певна й незаперечна, і годі її спростувати. Тілисті люди зугарні напружитись до краю, та без витривалості вони ламаного шеляга не варті; а витривалість із тілистістю ніколи не товаришує. Лише худорляві й жилаві ладні взятися до важкого діла і вгризтися в нього, як голодний собака в кістку. А здорованям до того дзуськи!

— Йй же богу, це, як то вас кажуть, не бридня! — втрутився Луї Савой.— Я знав один чолов'яга, здоровий був, наче буйвіл. Коли всі рушили на Сірчаний струмок, разом з ними подався один невеличкий чоловічок Лон Мак-Фейн. Ви знаєте того Лон Мак-Фейн, маленький ірландець, рудий і щирить зуби. От вони йшли, й ішли, й ішли цілісінький день і цілісінька ніч. І здоровий чолов'яга дуже стомився і лягав просто на сніг. А маленький чоловічок стусав здоровий чолов'яга, а той плакав, наче, як то вас кажуть... ага! як то вас кажуть, наче дитина. І маленький чоловічок стусав, і стусав і, зрештою, через довгий час, через довгий шлях достусав здоровий чолов'яга до моя хатина. Три дні не вилазив з-під мої вкривала. Зроду не бачив така здорова баба. Зроду. От у нього був, як то вас називають, сало. Авжеж був.

— А що ви скажете про Акселя Гундерсона? — обізвався Принс. Велетень-скандінав, що загинув за трагічних обставин, справив на гірничого інженера незабутнє враження.— Він спочиває десь там.— І Принс непевно махнув рукою, вказуючи на таємничий схід.

— Більший за нього чоловік іще ніколи не ступав на берег Солоної Води, не полював так завзято лосів,— докинув Бетлз.— Але він виняток, що підтверджує правило. Подивіться на його жінку, Унгу,— вона заважила хіба про сто десять фунтів, в ній не було ані унції товщі. Снагою вона могла б з ним позмагатися, а мо, й перевершити його, аби то було можливо. Пема такого діла на землі, чи в землі, чи під землею, щоб їй було не здолати.

— Але вона його любила, — заперечив інженер.

— Річ не в тому. Адже...

— Послухайте-но, братове, — озвався Ситка Чарлі, котрий сидів на скриньці з-під консервів. — Ви говорили про сало, що ослаблює м'язи здорованів, про жіночу снагу й кохання, і все те свята правда; але я пригадую події, що сталися тоді, коли край цей був молодий і табірні вогнища палали одне від одного далеко, наче зорі на небі. Саме тоді я спізнав, що таке здоровань, що таке сало і що таке жінка. І жінка та була невеличка, але серце її було більше за воляче серце в чоловіка, і не бракувало їй снаги. А дорога була стомлива, аж до Солоної Води, і мороз був лютий, сніг глибокий, а голод страшний. А жіноче кохання було безмірне — інакше словами не скажеш.

Він змовк і відколов сокирою кілька шматочків льоду від брили, що лежала поруч. Шматочки ті він укинув у миску промивати золото — тепер у ній на грубці топилася вода. Чоловіки підсунулися ближче, а молодик, страждаючи від корчів, марно силкувався зручніше розправити своє затерпле тіло.

— Кров моя, братове, червона, сиваська, але серце моє біле. Кров я завдячую вадам батьків своїх, а серце — чеснотам друзів. Ще змалечку спізнав я велику істину. Я збагнув, що земля належить вам і вашому племені, що сиваші не можуть вам опиратися і їм судилося погинути від морозу, як оленям та ведмедям. Отож я прийшов до тепла й сидів разом з вами біля ваших вогнищ і, зрештою, став одним із вас. За своє життя я багато чого перебачив. Я спізнав багато дивних речей, і мені довелося під час довгих мандрів водитися з розмаїтим людом. І тому я міряю вчинки людські вашою міркою, і зважую людей, і думаю, як ви. Отож, коли я гуджу людину з вашого племені, то знаю, що ви не вважатимете, буцімто я хочу її обмовити; а коли я хвалю людину з батьківського племені, ви не візьмете на свою душу гріх і не скажете: «Ситка Чарлі сиваш, очі його дивляться криво, а словам його не можна йняти віри». Правду я кажу?

На знак згоди слухачі промимрили щось невиразне.

— Жінку звали Пасук. Я чесно її придбав у племені, що мешкало на березі моря — їхній чілкетський тотем стояв над солоною морською затокою. Серце моє до неї не лежало, та й видом не дуже вона мене вабила. Вона ж бо все тупила очі й була боязка та полохлива, як то властиво дів-

чатам, коли їх оддають у руки чужинцеві, якого вони й у вічі доти не бачили. Отож, кажу вам, у серці моїм не було для неї місця, бо з думки мені не сходила далека подоріж, але я потребував помічника, що годував би моїх собак і веслував разом зі мною довгі дні, пливучи річкою. Одним уктивалом можна вкритися двом, і я вибрав Пасук.

Я вам не сказав, що саме був на урядовій службі? Коли ні, то до речі про те згадати. Отож мене взято на військовий корабель з саньми, собаками та запасом сухих харчів; зі мною сіла й Пасук. І ми попливли на північ, туди, де починалися крижані поля Берінгового моря, на яких нас висадили — мене, Пасук і собак. Як урядовий службовець, я одержав гроші й карти земель, що їх ніколи ще не бачило людське око, і листи. Ті листи були запечатані й надійно захищені від негоди, і я мав приставити їх до китобійного судна, затертого арктичною кригою біля великої річки Макензі. Ніколи я ще не видів такої великої річки, коли не лічити нашого Юкону, матері всіх річок.

Усе це я правлю між іншим, бо мова моя не про китобійні судна й не про зиму, що я прожив біля вкритої зашпернями Макензі. Згодом, коли настала весна, як дні подовшали й сніг пошерхнув, ми з Пасук помандрували на південь до Юконського краю. Подоріж була стомлива, та сонце вказувало нам дорогу. Отож, кажу, тоді то була гола країна, ми долали течію жердиною та веслом і зрештою сягнули Сорокової Милі. Любо було знову вздріти обличчя білих людей, і ми вийшли на берег. Зима та була важка зима. Нас огорнули темрява й холоднеча, а з ними прийшов і голод. Агент компанії виділив кожному по сорок фунтів борошна й двадцять фунтів бекону. Бобів не було, і собаки вили без угаву, і животи у всіх позападалися, лица змарніли, і дужі люди покволіли, а кволі повмирали. Багато хто занедужав на скорбут.

Одного вечора зійшлися ми всі в комору й, побачивши порожні полиці, ще дужче відчули порожнечу в череві. Ми розмовляли впівголоса при світлі вогню, бо свічки зберігалися для тих, хто здужа побачити весну. Балакали ми балакали, і зрештою висловлено гадку, що треба когось послати до Солоної Води, аби світ довідався про нашу скруту. При тому всі очі звернулися до мене, бо вважалося, що я неабиякий мандрівник. Я тоді сказав:

— До місії Гейнс над морем сімсот миль, і всю дорогу геть до дюйма треба йти в плетених лижвах. Дайте мені

найвиборніших собак та найпоживнішого харчу, і я поїду. Пасук теж поїде зі мною.

Вони пристали на моє слово. Але тут підвівся один янкі, довготелесий Джеф, кремезний і м'язистий, та й на язик довгий. Він теж неабиякий мандрівник,— сказав він,— народжений для цих лижв і спосний бізонячим молоком. Віл поїде зі мною і, коли я, бува, підупаду на силах, добудеться місії й перекаже все, що треба. Я був молодий і не знав янкі. Звідки мені було знати, що довгий язик це в нього просто від сала, або що ті янкі, котрі здатні на великі діла, словами не розкидаються? Отож ми взяли виборних собак та найпоживніший харч і подалися в дорогу втрьох — Пасук, Довготелесий Джеф і я.

Ви, звісна річ, ходили незайманим снігом, жердиною спрямовували запряг і не раз долали крижані загати, отож я не розповідатиму про наші поневіряння. Скажу тільки, що часом ми проходили за день десять миль, а часом тридцять, але частіше десять. І найпоживніший харч не дуже нас відживляв, бо ми відразу почали його дрібно паювати. Та й найвиборніші собаки виявилися негодящі, бо ми з сил вибивалися, їх підганяючи, аби вони з ніг не попадали. Коло Білої річки з наших трьох запрягів стало два, а ми проїхали тільки двісті миль. Та в нас нічого не пропадало дурно; собаки, що виходили з запрягу, потрапляли до черева тих, що лишалися.

Ані душі ми живої не стріли, ані диму не бачили, доки сягнули Пеллі. Тут я розраховував харчів добрати, і тут я розраховував лишити Довготелесого Джефа, що пхикав, здорожений. Та в грудях агентові компанії хрипіло, очі йому блищали, комора факторії була майже порожня; і він показав нам порожню місіонерову комірчину та його могилу, що на ній накидано здорову куну каміння, аби її собаки не розгребли. Жив там гурт індіян, але серед них— жодного старого й жодної малої дитини, і було ясно, що мало хто з них побачить весну.

Отож ми попхалися далі з легким шлунком і важким серцем, а між нами й місією Гейнс біля моря простягалися півтисячі миль свігів і німої тиші.

Полярна ніч була саме в розпалі, й опівдні світанок не здужав осягати південного обрію. Але загати поменшали, їхати стало легше; отож я гнав собак щодуху, і ми подорожували зрання допізна. Правду я казав на Сороковій Милі: всю дорогу до останнього дюйма доводилося проби-

вати у лижвах. А лижви ті натерли нам ноги до саден, і бони тріскалися й укривалися струпом, але не гоїлися. І щодень садна ті дошкуляли все дужче, й зрештою дійшло до того, що вранці, прив'язуючи лижви, Довготелесий Джеф плакав, як дитина. Я постановив його торувати дорогу перед легшими санками, але він, аби собі зручніш, скидав лижви. Через те дорога була не втоптана, його мокасини лишали великі заглибини, і собаки в ті заглибини провалювалися. Кістки собак випиналися з шкіри, і це їм дуже вадило. Отож я добре його вишпетив, і він дав обіцянку так не робити і зламав своє слово. Тоді я відбатожив його собачою пугою, і по тому собаки більше вже не провалювалися. Він здитинів через той біль і через те сало.

А Пасук? Поки чолов'яга лежав біля вогню і скімлив, вона варила їсти, зранку допомагала запрягати собак, а ввечері їх розпрягати. І вона врятувала собак. Завжди вона була попереду, ступаючи плетеними лижвами й протоптуючи зручну дорогу. Пасук...— як би то мовити?— я вважав, що вона робить належне, та й годі. На думці мені було інше, а до того ж я був молодий літами й мало знав жіночу вдачу. Лише згодом, пригадуючи минулі події, я все збагнув.

І той чолов'яга зовсім зникчємнів. Хоч собаки вибивалися з сил, але він, одставши, крадькома сідав на санки. Пасук сказала, що сама правитиме одними санками, отож він лишився без діла. Зранку я давав належну йому пайку їжі й виправляв у дорогу самого. По тому ми з жінкою складали речі, пакували санки й запрягали собак. Десь опівдні, коли сонце нас дразнило з-за обрію, ми наздоганяли чолов'ягу, що йому сльози позамерзали на щоках, і його випереджали. Увечері ми отаборювалися, відклали його пайку їжі й стелили йому постіль. Також ми розводили велике вогнище, аби йому видно було здалеку. За кілька годин він приходив, шкандибаючи, з'їдав свою пайку, стогнучи й квилячи, і вкладався спати. Він не був хворий, цей чолов'яга. Він тільки здоровився, втомився й охляв з голоду. Але ми з Пасук теж здоровилися, втомився й охляли з голоду; проте ми робили всю роботу, а він не робив нічого. Просто він заплив салом, про яке казав наш брат Бетлз. До того ж ми завжди давали йому рівну пайку.

Одного дня ми спіткали двох привидів, що мандрували крізь Тишу, чоловіка та хлопця. Вони були білі. Крига на

озері Ле-Барж трісла, майже всі їхні речі пішли на дно. Кожен ніс на плечах по вкривалу. Щоночі вони розводили багаття й сиділи біля нього навкарачки до ранку. У них було трохи борошна. Вони його сколочували в теплій воді й пили. Чоловік показав мені вісім жмень борошна,— все, що вони мали, а до Пеллі, де панувала голоднеча, лишилося ще двісті миль. Вони також сказали, що десь позаду йде індієнин; що вони по правді розпаювали харчі, але він не міг за ними поспіти. Я не вірив, що вони розпаювали по правді, інакше індієнин поспівав би. І я не міг дати їм їжі. Вони спробували були вкрати собаку — найгладшого, насправді ж худючого,—але я тицьнув їм під носа револьвера й звелів забиратися. І вони цочвалали, мов п'яні, крізь Тишу до Пеллі.

Тепер у мене лишилося троє собак і одні санки, а собаки були самі кістки та шкура. Коли мало дров, вогонь ледь горить, і хатина холоне. Так було й з нами. Коли мало їжі, мороз кусав люто, й обличчя нам були поморожені, аж чорні, так що нас рідна мати не впізнала б. І ноги наші геть укрилися саднами. Зранку, як я виходив у лижвах пробивати незайманий сніг, мене проймав такий нестерпний біль, що я ледь-ледь стримувався, аби не кричати. Пасук,— та й рота не розтуляла, вона мовчки йшла прокладати дорогу перед санками. Чолов'яга ж скиглив.

На Тридцятій Милі була стрімка течія, вона підмивала кригу зі споду, і на річці було сила ополонок, розколин і багато таловин. Одного дня ми наздогнали чолов'ягу, коли той сидів одпочиваючи; він-бо, як звичайно, вирушив ще зрання. Але між нами була стяга води. Він її обминув, пройшовши понад краєм таловини, де було завузько для санок. Отож ми знайшли крижаний перешийок. Пасук важила мало й пішла перша, тримаючи поперек себе довгу жердину — на разі б лід не витримав. Вона була легенька, мала широкі лижви й пройшла безпечно. Тоді вона погукала собак. Та ті не мали ані жердин, ані лижв, і провалились, і їх потягло за водою. Я вчепився був щосили за санки, але посторонки порвалися, і собаки зійшли під кригу. М'яса на них було обмаль, та я гадав, що його стане на тиждень, тепер же ці надії пішли нанівець.

Другого ранку я поділив мізерний наш харч на три частки. І сказав Довготелесому Джефові, що хай, мовляв, як хоче, поспіває за нами, чи ні, бо ми підемо далі порожнем і швидко. Але він заходився скиглити й скаржитись

на збиті ноги та на інші болячки й докоряти мені, що я кидаю в біді товариша. Пасук позбивала собі ноги, і я позбивав собі ноги — еге ж, ми позбивали ноги дужче, аніж він, бо ж ми мусили прокладати дорогу собакам; і ми зовсім охляли. Довготелесий Джеф забожився, що він радніше вмире, аніж піде далі; отож Пасук узяла хутрянку ковдру, а я казанок та сокиру, і ми зібралися вирушати. Але вона поглянула на його частку й сказала:

— Не переводити добрий харч на це немовля. Краще йому вмерти.

Я похитав головою і сказав: ні, — товариш завжди товариш. Тоді вона нагадала про людей, що лишилися на Сороковій Милі; їх там, мовляв, багато, вони люди добрі й сподіваються, що навесні я приставлю їм харчів. Але коли я знову сказав «ні», вона враз вихопила з-за мого пояса револьвера, і Довготелесий Джеф, як то каже наш брат Бетлз, подався передчасно в лоно Авраамове. Я за те Пасук налаяв, але вона не виказала ніякого жалю, бо й не відчувала його. І я знав у душі, що вона має слухність.

Ситка Чарлі помовчав і вкинув кілька шматочків льоду в миску на грубці. Чоловіки сиділи німуючи і мов не чули жалісливого вискотіння собак, які скаржилися на холоднечу.

— І щодень ми зауважували в снігу місце, де ночували ті двоє привидів, і ми з Пасук були б раді-радісінькі, маючи хоч би такий спочинок за всю дорогу до Солоної Води. Тоді ми перестріли індіанця, що теж скидався на привида й простував до Пеллі. Ті двоє, чоловік і хлопець, не поділили харчів по правді, він сказав, і вже три дні у нього не було борошна. Щовечора він варив у кухлику кланті своїх мокасинів і їв їх. Од тих мокасинів уже мало що й лишилося. Він був береговий індіанець і розповів це все через Пасук, що вміла розмовляти його мовою. Він зроду не бував на Юконі й не знав дороги, але простував до Пеллі. Чи далеко туди? Два сні? Десять? Сто? Він не знав, але йшов до Пеллі. Вертатися було пізно; єдина дорога — тільки вперед.

Він не попросив їжі, бачивши, що ми теж ледве ноги тягнемо. Пасук поглянула на нього й на мене, очевидячки вагаючись; вона скидалася на курішку, що її пташенята в небезпеці. Отож я повернувся до неї й сказав:

— З цією людиною вчинили не по правді. Може, дати йому частку нашої їжі?

Очі її просвітлілися від раптової втіхи; але вона довго дивилася на того чоловіка й на мене, потім твердо стулила губи й сказала:

— Ні. Солоня Вода далеко, а на нас чигає смерть. Тож нехай краще вона схопить того чужого чоловіка й обмине мого Чарлі.

І той чоловік подався далі крізь Тишу, прямуючи до Пеллі. Того вечора вона заплакала. Ніколи я ще не бачив, щоб вона плакала. Сльози в неї бігли не від диму, бо дрова в багатті були сухі. Я здивувався і вирішив, що її жіноче серце втомилася від пустельної темряви й болю.

Життя дивна річ. Багато я про нього думав і довго мізкував, але щодень воно здається мені все незбагненнішим. Навіщо за нього чіплятися? Адже то гра, яку зроду-віку ще ніхто не виграв. Життя — це важка праця й незмірні страждання, а зрештою, підкрадається старість, причавлює нас, і руки наші грузнуть у холодному попелі згаслих вогнищ. Жити важко. З болем дитина вперше вдихає повітря, з болем старий востаннє його видихає, і всі дні наші сповнені злигоднів та скорботи; а проте людина неохоче йде в обійми смерті, затинається, падає, озирається й опирається до останку. А Смерть добра. Болю нам завдає тільки Життя та все, що Живе. Проте Життя нам любе, а Смерть осоружна. Це дуже дивно.

Наступні дні ми розмовляли мало. Уночі ми лежали в снігу, наче мертвяки, а вранці вирушали далі, снуючися, наче мертвяки. І геть усе було мертве. Не було ані куріпок, ані білок, ані полярних зайців — анічогісінько. Річка лежала безмовна під своїми білими шатами. Дерев в лісі покрижаніли. А холоднеча стояла достоту така, як тепер; і вночі зорі ближчали, й більшали, і підплигували, й танцювали; а вдень нас дражнили оманливі сонця, аж поки нам здалося, що їх сила-силенна, і все повітря виблискувало і яскріло, а сніг видавався діамантовим пилом. І не було ані тепла, ані звуку, лише собачий холод і Тиша. Отож, кажу, йшли ми, наче мертвяки, немов уві сні, й не лічили днів. Очі наші були втуплені в бік Солоняї Води, душі наші прагнули до Солоняї Води, і ноги наші несли нас до Солоняї Води. Отаборилися ми біля Такіни, але самі того не знали. Очі наші дивилися на Білого Коня, але його не бачили. Ноги наші ступали по волоку Каньйону, але цього не відчували. Ми нічого не відчували. І ми часто падали, але падали завжди обличчям до Солоняї Води.

Харчі наші докінчилися, і рештки ми з Пасук поділили порівну, але вона падала частіш, а біля Оленячого переходу й зовсім уже знесиліла. І зранку ми лежали під нашою єдиною хутряною ковдрою й не вирушали вже в дорогу. Я вже зважився був липитися на тому місці й зустріти Смерть, побравшись з Пасук за руки; я ж бо дійшов уже зрілого віку й спізнав кохання жіноче. До того ж місія Гейнс була ще за вісімдесят миль, і між нами високо над смугою лісів здіймав свою овіяну бурями голову Чілкут. Але Пасук тихо заговорила до мене, так тихо, що мені довелося притулити вухо їй до уст. І нині, не боячися вже мого гніву, вона сказала все від щирого серця, і розповіла мені про своє кохання, і про багато чого такого, що я його досі не тямив.

І вона сказала:

— Ти мій чоловік, Чарлі, і я була тобі добра жінка. І за всі ті дні, що я розводила твоє вогнище, і варила тобі їсти, й годувала твоїх собак, і орудувала веслом чи проклала дорогу,— я ні разу не нарікала. Також не казала я, що в батька у вігвамі було мені тепліше або що в Чілкеті було більше їжі. Коли ти говорив, я слухала. Коли ти наказував, я корилася. Чи не правда, Чарлі?

І я сказав:

— Авжеж, це правда.

І вона сказала:

— Коли ти вперше прибув до Чілкета й, не поглянувши на мене, купив мене, як купують собаку, й забрав мене з собою, серце моє скам'яніло і сповнилося гіркоти й страху. Але то було давно. Бо ж ти, Чарлі, поведився зі мною добре, так само, як лагідний чоловік поводить добре із своїм собакою. Серце твоє було холодне, і в ньому не було для мене місця, хоч ти жив зі мною по правді й по совісті. І я була з тобою, коли ти чинив сміливі подвиги й творив великі діла, і я порівнювала тебе з чужоплемінцями, і я бачила, що ти вирізняєшся серед них своєю чесністю, і слово твоє — мудре, і мова твоя — правдива. І я почала пишатися тобою, і, зрештою, ти заповнив моє серце, і всі думки мої були про тебе. Ти був наче літнє сонце, чия золота дорога йде колом і ніколи не ховається за небосхил. І хоч у який бік я дивилася, та скрізь бачила сонце. Але серце твоє, Чарлі, все було холодне, і в ньому не було місця для мене.

І я сказав:

— Це правда. Воно було холодне, і в ньому не було місця для тебе. Але все те минулося. Нині моє серце — наче весняний сніг, коли знову сяє сонце. Настала велика відлига, сніг осів, задзюрчали струмки, розпукли бруньки, і з'явилися зелені пагони. Ляскають крильми куріпки, співають вільшанки, й лунають гучні співи, бо зимі кінець, Пасук, і я спізнав кохання жіноче.

Вона всміхнулася й подала мені знак, щоб я прихилився ближче. І вона сказала:

— Я рада.

По тому вона довго лежала непорушно, ледь чутно дишаючи й схиливши голову мені на груди. А перегодом прошепотіла:

— Шлях мій скінчився, і я втомлена. Але спершу я хочу сказати тобі щось інше. Колись давно, ще дівчинкою в Чілкеті, я гралася сама між паками шкур у батьковим вігвам, бо всі чоловіки пішли на лови, а жінки з хлопцями возили здобич. Це діялось опровесні, і я була сама. Бурій ведмедище, який тільки прокинувся після зимової сплячки, голодний і такий худючий, що, здавалося, космаки шерсті поприлипали йому до кісток, устроїв у вігвам голову й сказав: «У-уф!» А тут саме нагодився мій брат — привіз перші санки м'яса. І він почав битися з ведмедем, хапаючи з вогнища головешки, а запряжені собаки, тягнучи за собою санки, й собі кинулися на звіра. Зчинилася страшна буча. Вони качались у вогнищі, розкидали паки шкур, повалили вігвам. Але зрештою ведмідь застигнув долі мертвий, повідкусувавши братові пальці й позначивши пазурами йому обличчя. Чи ти зауважив індіанина, що йшов до Пеллі, його рукавиці без великого пальця, його руки, що він грів біля вогнища? То був мій брат. А я сказала, щоб ти не давав йому харчів. І він подався крізь Тишу без харчів.

Отаке-то, браття, було кохання Пасук, що померла в снігу біля Оленячого переходу. То було могутнє кохання, бо вона офірувала брата заради чоловіка, що вів її стомливою дорогою до гіркого скону. Її кохання було таке могутнє, що вона офірувала себе саму. Перш ніж очі її склепилися навіки, вона взяла мою руку й засунула під білячу парку до пояса. Я намацав там тугу калитку й збагнув, чому вона підупала на силах. День за днем ми паювали по правді свій харч до останньої крихти, і день за днем вона споживала тільки половину. Друга половина попадала в тугу калитку.

І вона сказала:

— Пасук дійшла кінця свого шляху, але твій шлях, Чарлі, веде далі й далі через величний Чілкут униз, до місії Гейнс і до моря. І вона веде далі й далі крізь світло багатьох сонць, через незнані землі та невідомі води, і тебе чекає довге життя, почесні та велика слава. Вона приведе тебе до вігвамів багатьох жінок, гарних жінок, але вона ніколи не приведе тебе до більшого кохання, аніж кохання Пасук.

І я збагнув, що жінка мовить правду. Та мене поїняла нестями, і я пошпурив геть тугу калитку й почав присягатися, що мій шлях теж дійшов свого кінця. Але втомлені очі Пасук налилися слізьми, й вона сказала:

— Ситка Чарлі завше чесний був над усіх чоловіків і ніколи не зраджував свого слова. Невже він забув про те нині, що заходився казати марні слова біля Оленячого переходу? Невже він не пам'ятає про людей з Сорокової Милі, які віддали йому свій найтривніший харч і найвиборніших собак? Завше Пасук пишалася своїм чоловіком. То нехай же він устане, прив'яже свої лижви й рушить у дорогу, щоб вона й далі ним пишалася.

І коли вона захолола в моїх руках, я встав, відшукав тугу калитку, і прив'язав свої лижви, і подався, хилитаючись, далі, бо коліна мої ослабли, і в голові мені паморочилось, і у вухах стугоніло, і в очах блимало. В уяві моїй ожили давні хлопчачі мандрівки. Я сидів на потлачі біля казанів, ущерть наповнених, і співав разом з усім гуртом пісні, і танцював під співи чоловіків та дівчат і бумкіт моржових тулумбасів. І Пасук тримала мене за руку, і йшла зі мною поряд. Коли я вкладався спати, вона мене будила. Коли я затинався й падав, вона мене підводила. Коли я збочував у глибокий сніг, вона мене виводила на дорогу. Отак я й чвалав, наче людина без тями й без розуму, що бачить чудернацькі видива, зачмеливши вином голову, і дочвалав до місії Гейнс на березі моря.

Ситка Чарлі відкинув поли намета. Був полудень. На півдні, ледь одірвавшись від похмурого перевалу Гендерсона, повиснув холодний диск сонця. Обабіч нього сяяли оманливі сонця. Повітря було заткане морозними блискітками. А попереду, біля снігової дороги, сидів укритий памороззю вовкодав і, підвівши до неба свій довгастий писок, тужно вив.

Чом же я, чом же я мушу од'їжджати,
А кохану полишить?

Швабська народна пісня

Світлолиций співак нахилився до вогнища й долив води в казанок, де варилися боби. Тоді схопив головошку, випростався й одігнав собак, що обступили скриньку з харчами та кухонне начиння. Мав він голубі очі й довге золотаве волосся і такий здоровий був, такий свіжий, аж любо глянути. Над білим муром засніжених сосен, що тісно обступили табір, відгородивши його від усього світу, вистромився рогом тьмянний молодик. Небосхил був ясний і холодний, і зорі тріпотіли в жвавому танці. На південному сході займалося зеленкувате світло, звістуючи, що ось-ось заграє північне саяво. Біля вогнища, на постелі з ведмежої шкури, лежало двоє чоловіків. Між шкурою й снігом був шар соснових гілок дюймів на шість завгрубшки. Укривала були зачочені, а за захисток правило полотнище, нап'яте ззаду між двома деревами під кутом у сорок п'ять градусів. Воно затримувало тепло від вогнища й спрямовувало його на шкуру. Ще один чоловік сидів на санках біля вогнища й лагодив мокасини. Праворуч височіла купа мерзлої ріні й саморобний коловорот на тому місці, де вони натужувалися день у день, шукаючи золотої жили. Ліворуч стриміли чотири пари лижв — єдиний засіб пересуватися поза межами табору.

Якось дивно звучала та зворушлива швабська пісня під холодними північними зорями, і зовсім не бадьорила вона людей, що грілися біля вогнища після втомної праці. Вона завдавала їхнім серцям тупого болю, сповнювала тугою, пекучою, як голод, і манила на південь, за перевал, до сонячних країв.

— Та замовкніть-бо, Зигмунде, бога ради! — вигукнув один з тих, що лежали. Свої руки, болісно зціплені, він сховав у складках ведмежої шкури.

— А чого, Дейве Верц? — запитав Зигмунд.— Чого б мені не співати, коли серце радіє?

— Тому що радіти нічого, ось чого. Огляньтесь-но, чоловіче, згадайте, що вже цілий рік їмо ми гидоту, живемо й працюємо, наче та худоба!

Золотоволосий Зигмунд озирнув табір, подивився на заморожених вовкодавів і густу пару, що йшла з уст людей.

— А чого б серцю не радіти? — засміявся він.— Все чудово, все пречудово. Що ж до харчу...— Він напружив руку й погладив могутні м'язи.— І коли ми живемо й працюємо, наче та худоба, то хіба нам не платиться по-королівському? Кожна миска піску дає нам двадцять доларів, а жила ж, ми це знаємо, вісім футів завгрубшки! Це новий Клондаjk, і ми це знаємо, і Джім Гоз, он поруч тебе, знає теж, і він не скаржиться. І Гічкок терпить! Шив собі мокасини, наче стара індіанка, і чекає пори. Тільки тебе, бач, сверблячка бере: ніяк не можеш дочекатись весни, коли почнемо мити пісок. Тоді ми всі забагатіємо, станемо, мов ті креси. Але ти, бач, не можеш почекати. Тобі кортить додому, в Штати. Мені теж кортить — там і моя батьківщина,— але я можу почекати, бо ж кожен день золота у мене в мисці, наче масла в масниці. А тобі, бач, не вигідно жити, і ти рюмсаєш, як мала дитина. Ні, вже краще співати:

Через рік, через рік, як достигнуть грона,
В рідний край я повернусь,
До дівчини пригорнусь,
В ясні очі гляну.

Через рік, через рік, як прийде година,
Я до тебе повернусь,
На порозі зупинюсь,
Обійму кохану ¹.

Собаки наїжилися, загарчали й присунулися до вогню. Одноманітно заскрипів сніг: хтось ішов на плетених лижвах, і після кожного скрипу чувся шелест, наче крізь сито цукор сіяли,— то шелестів по снігу задок лижв. Зигмунд урвав пісню й насварив собак, кидаючи на них головеш-

¹ Переклад М. Кагарлицького.

ками. З темряви виступила вбрана в хутра дівчина-індіанка, вона скинула лижви, відгорнула каптур свої білячої парки й підійшла до їхнього гурту. Зигмунд і ті, що лежали на ведмежій шкурі, привітали її звичайним: «Здорова була». А Гічкок посунувся, щоб вона сіла поряд на санках.

— Ну, як справи, Сіпсу? — спитав він, говорячи в лад їй англо-чінуцьким суржи́ком. — Чи й досі люди в селищі потерпають з голоду? І чи знає вже ваш шаман, чому поменшало дичини й не стало оленів?

— Атож, правда. Дичини обмаль, і нам доведеться собак їсти. Та шаман уже знає, відкіля все лихо, завтра він принесе жертву й зніме закляття.

— І хто ж та жертва? Немовля чи яка бідолашна скво, стара й немічна, що тягарем є для племені і що всі її раді позбутися?

— Так не випадало — лихо сталося нам велике, і він вибрав дочку самого ватага, — мене себто, Сіпсу.

— Сто чортів! — повільно, але енергійно вилаявся Гічкок, засвідчивши тим свій подив і збентеженість.

— Отож наші з тобою стежки розбігаються, — провадила вона спокійно, — і я прийшла, щоб ми ще раз подивились одне на одного, останній раз.

Вона була з первісного плем'я, і первісні були її традиції та звичаї. На життя вона дивилася стоїчно й людські жертви вважала за річ цілком природну. Сили, що владарювали над світлом і мороком, повинню й морозом, що розпукували бруньки й листя жовтили, — сили ті були злостиві, і треба їх було задобрювати. Про те вони нагадували, різними способами призво́дячи людей до смерті: один провалювався на тонкій кризі й тонув у поганій воді, другий гинув в обіймах ведме́дя, на іншого вони насилали неміч, і вона обпадала людину в її власній оселі, сушила кашлем, аж доки та викашлювала життя разом з легенями. Оце так ті сили діставали поже́ртву. І все на одне виходило. А шаман був утаємничений у помисли тих сил і жертву вибирав безпомильно. Все це було цілком природно. Смерть приходила різними дорогами, та, зрештою, на одне виходило: показати, які всемогутні й незбагненні ті сили.

Але Гічкок був син пізнішого часу. Його традиції були не такі категоричні й зовсім не святобливі, тож він сказав:

— Е, ні, Сіпсу. Ти молода, та ще й свіжа, як весняний

цвіт. Твій шаман — дурень заплішений, і вибір його лихий. Так воно не вийде.

Вона всміхнулася й відповіла:

— Життя не жалує нас, і на те є свої причини. Бо дало воно тобі білу шкіру, а мені червону, і то вже не гаразд. Потім воно звело наші стежки, а тепер їх роз'єднає, і ми нічого не вдіємо. Одного разу, коли боги саме розгнівалися, твої брати прийшли до нашого селища. Їх було троє хлопців, здорових і білих, і вони сказали, що нічого не вийде. Але вони наклали головою, і вийшло на шаманове.

Гічкок хитнув головою на знак того, що він зрозумів, і, обернувшись, мовив голосно до товаришів:

— Слухайте-но, хлопці! Там, у селищі, люди подуріли — збираються вбити Сіпсу. Що ви на те скажете?

Верц подивився на Гоза, Гоз на нього, але обидва промовчали. Зигмунд похнюпив голову і гладив вівчарку, що сиділа йому між коліньми. Він привіз Шена з самісінького дому й дуже його цінував. Пса цього подарувала йому та сама дівчина, що не сходила у нього з думки і чия фотокартка в медальйоні біля серця надихала його до співу, — подарувала, благословивши й поцілувавши на прощання, коли він рушав на північ шукати щастя.

— То що ви на те скажете? — повторив Гічкок.

— А може, все гаразд обійдеться, — відмовив спроквола Гоз. — Певно, це дівча просто вигадало.

— Та не в тім річ! — вигукнув Гічкок, відчуваючи, що паленіє від гніву на їхнє огинання. — Ви кажіть прямо: коли це правда, то невже ми вмисмо руки? Що будемо діяти?

— Я гадаю, нам нема чого в це встрявати, — озвався Верц. — Хай буде, що буде, нас воно не обходить. Цей люд має свої звичаї, свою віру, і нам до неї байдуже. Наше діло — намити золота, та й ушитися з цього забутого від бога краю. Тут тільки звірам жити. А хто вони є, оті гаспиди? Звірі, та й годі. Краще їх не чіпаймо.

— І я кажу те саме, — мовив Гоз. — Нас лишень четверо, Юкон від нас аж за триста миль, і ближче жодного білого. А що ми самі вдіємо проти півсотні індіян? Якщо з ними завестися, то прийдеться тікати звідси; якщо ж воюватися, то нам усім капець. До того ж нам якраз пофортунило, і хай мене дідько візьме, коли я це місце залишу!

— Я теж такої думки,— і собі докинув Верц.

Гічкок нетерпляче повернувся до Зигмунда, що впівголоса наспівував:

Через рік, через рік, як достигнуть грона,
В рідний край я повернусь.

— Ось що, Гічкоку,— зрештою озвався Зигмунд.— Я пристаю до решти. Якщо кілька десятків здорових індіанців змовилися порішити дівчину, то ми їй нічим не зарадимо. Один мент — і буде по нас. А яка з того користь? Все дно дівчині те не поможеться. Перечити тубільним звичаям можна лише, коли маеш силу.

— Але ж ми маємо силу! — перебив його Гічкок.— Четверо білих варті чотирьох сотень червоношкірих. І подумайте про дівчину!

Зигмунд замислено погладив собаку.

— А я й думаю про дівчину. Очі її блакитні, як літнє небо, а сміх — як плескіт літнього моря, волосся її золотаве, як і моє, і воно заплетене в коси, завтовшки, як рука. Вона чекає мене десь там, у теплих краях. Вона чекає довго, і нині, коли переді мною лежить купа золота, я не хочу ризикувати.

— А мені було б сором позирнути в її блакитні очі, згадавши цю чорнооку, чия кров у мене на руках,— в'їдливо зауважив Гічкок. Він-бо зроду був лицар, поборник справедливості, і коли діяти, то діяв без довгої гадки чи розваги.

Зигмунд похитав головою.

— Е, ні, Гічкоку, вам не заразити мене божевіллям ані не спонукати до божевільних учинків через ваш-таки безум. Нам слід спокійно зважити всі обставини. Я забився сюди не на гулянку, та й нічого ж у нас і не вийде. Признаймо, що дівчині не пощастило, та й годі. Це звичай її племені, а ми сюди нагодилися випадком. Вони робили те саме тисячі й тисячі років, зроблять зараз і робитимуть довіку. До того ж вони нам чужі. І дівчина теж. Ні, я пристаю до Верца й Гоца і...

Ту мить собаки загарчали й підступили до вогню, а Зигмунд урвав свою мову, дослухаючись. Чути було, як скриплять лижви, багато лижв. В освіт увійшли повбيرانі в хутра індіанці, високі, похмурі й мовчазні — тіні їхні спліталися на снігу в химерному танці. Один з них, шаман, звернувся до Сіпсу своєю горловою мовою. Обличчя

йому було розмальоване на грубий дикунський лад, плечі закутані у вовчу шкуру, а на голові вилискувала зубами хижа вовча голова. Всі інші мовчали. Золотошукачі сиділи — ані пари з уст. Сіпсу встала й уступила в лижви.

— Прощавай, мій мужу, — мовила вона до Гічкока.

Але чоловік, що сидів був поруч неї на санках, не подав жодного знаку, навіть голови не підвів, коли весь гурт вирушив пугом до засніженого лісу.

Гічкок, хоч як добре він пристосувався до місцевих умов, па відміну од багатьох чоловіків, ніколи й у думці не мав заходити в близькі стосунки з жінками Півночі. Його неупереджене ставлення до інших народів ніколи, однак, не спонукало його до шлюбного зв'язку з тутешніми дівчатами. Не те щоб йому стояли на заваді якісь там філософські принципи, — ні, просто йому того не хотілося. Сіпсу? Він щиро тішився, розмовляючи з нею коло багаття, але не як чоловік, що в товаристві жінки, а як дорослий, що балакає з дитиною; та й кожнісінький чоловік його крою міг би так само повестися, аби трохи розважити нудну самотину. Ото й тільки. Та хоч він був янки з діда-прадіда й виріс у Новій Англії, кров його інколи поривали лицарські почуття, а комерційний підхід до життя часом здавався безглуздим і суперечив його глибшим пориванням.

Тим-то він сидів мовчки, похнюпивши голову, а всередині йому нуртувала якась органічна сила, дужча за нього, дужа, як його раса. Верц і Гоз поглядали скоса час од часу, видно, що трохи занепокоєні. І Зигмунд теж непокоївся. Гічкок визначався силою, і, живши разом життям, сповненим небезпек, вони мали не одну нагоду в тому пересвідчитися. Отож, стривожені й зацікавлені, вони чекали, на що ж він зважиться.

Але він мовчав. Вогонь пригас, Верц потягнувся, позіхнув і заявив, що пора спати. Тоді Гічкок випростався на весь зріст.

— Щоб вас усіх лиха година не минула, тхори ви полохливі! З мене вже вас досить!

Він мовив це майже спокійно, але в кожному слові чулася наснага, в тоні голосу — рішучість.

— Давайте паюватися, — провадив він. — Беріть, що вам вигідніш. За угодою я маю право на четвертину золота. Ми вже намили унцій двадцять п'ять або й тридцять. Принесіть-но вагу, поділимося. А ви, Зигмунде, відкладіть мою четвертину харчу. Четверо собак належить мені, але я по-

требую ще чотирьох. Міняю їх на свою частку табірною спорядження й гірничого струменту. І додаю ще унцій шість-сім золота й рушницю сорок п'ять на дев'яносто разом з набоями. Ну як, згода?

Решта троє відійшли вбік і почали радитись. Коли вони вернулися, Зигмунд виступив од їхнього імені:

— Ми поділимося з вами по правді, Гічкоку. Ви дістанете свою четвертину, не більше й не менше,— робіть з нею, що хочете. Але собаки потрібні нам так само, як і вам, отже забирайте своїх четверо, та й буде з вас. Коли ж ви не хочете брати своє спорядження й струмент, то це ваша справа. Хочте — беріть його, а ні — то залиште.

— Буква закону,— глузливо мовив Гічкок.— Та я згоден, хай буде по-вашому. Тільки швидше. Мені кортить чимскорше вшитися з цього табору, де живуть гниди.

Золото й харчі рознаювали без усяких розмов. Він склав свою мізерію на санки, прив'язав її і запряг чотирьох собак. Своє частки спорядження й інструменту він не зайняв, проте кинув на санки півдесятка штук собачої упряжі й визивно позирнув на своїх колишніх товаришів. Вони тільки плечима здвигнули, дивлячись йому вслід, аж поки він щезнув у лісовій гущавині.

Чоловік повз, припадаючи до снігу. Обабіч маячили вігвами індіанського табору, пороблені з оленячих шкур. Коли-не-коли який собака вив або гарчав, сварячися з своїм сусідом. Один пес підбіг до пластуна, але той завмер. Собака підійшов ближче й нюхнув, потім підступив ще ближче й ткнув носа в дивну річ, якої тут не було завидна. Тоді Гічкок,— бо то був він,— враз підхопився й стиснув голою рукою кошлату тваринячу горлянку. І собака враз пізнав смерть і, коли людина поповзла далі, лишився із скрученою шиею просто зоряного неба.

Зрештою Гічкок доповз до ватагового житла. Довгенько він лежав на снігу, прислухаючись до гомону всередині й силкуючись розрізнити, чи є там Сіпсу. Людей у вігвах був чи не добрий гурт, і вони між собою жваво сперечалися.

Але ось він почув голос дівчини й підповз до вігваму впритул, аж під саму оленячу шкуру. По тому розгріб сніг і поволі просунув до нутра голову та плечі. Коли в лице йому дихнуло теплом, він завмер, вичікуючи. Ноги його

й майже все тіло були ще зовні. Він нічого не бачив і не смілився підвести голову. З одного боку лежала якась пака шкур. Він чув її запах, але задля певності ще й помацав рукою. По другий бік його лице мало не торкалось якогось хутрянного вбрання, що, він знав, було на чиемусь тілі. Певно, то була Сіпсу. Не чекаючи, доки вона заговорить знову, він зважився ризикнути.

Він чув, як ватаг сперечається з шаманом і як у проти-лежному кутку пхикає, засинаючи, голодна дитина. Повернувшись на бік, він обережно підвів голову, ледь торкаючися хутрянного вбрання, і прислухався до дихання. Дихала жінка, отож можна спробувати.

Він притиснувся до неї злегка, але рішуче, і відчув, як вона здригнулась від того дотику. Знову він завмер, аж доки жіноча рука помацала йому голову й торкнула чуба. Наступної миті рука злегка повернула голову догори, і він зирнувся з Сіпсу.

Вона й бровою не змигнула. Повернувшись, ніби між іншим, вона сперлася ліктем на паку шкур, лягла на неї всім тілом і розправила свою парку, сховавши його від стороннього ока. По тому, знов ніби між іншим, через нього перехилилася, так що його обличчя опинилося між її рукою та грудьми, а коли вона ще нагнула голову, вухо її злегка торкнулося йому до губів.

— Буде зручна мить,— прошепотів він,— тікай з хати й біжи за вітром до сосен, що на закруті струмка. Там мої собаки й санки, все налаштоване. Цієї ж ночі подамося до Юкону. Треба тільки швидше, тож попадеться тобі який собака,— хапай його й тягни до закруту.

Сіпсу кивнула головою на знак згоди, очі її заблесли з радощів: вона пишалася, що цей чоловік так щиро до неї прихилився. Як усі індіанки, вона зроду звикла коритися чоловічій волі; коли Гічкок повторив: «Тікай!», він мовив те владно, і хоч вона не озвалася, він знав, що його слово для неї закон.

— Про собачу упряж не турбуйся,— додав він наостанку.— Я чекатиму. Але не гай часу. День проганяє ніч, і вона не спиниться заради людини.

За півгодини, тупаючи ногами й вимахуючи руками біля санок, він побачив, що йде Сіпсу, тягнучи двох вовкуватих собак. Вгледівши чужих, його собаки загрозово рвонули їм назустріч, але він почаствував їх пужалном, і вони осі-

лися. Вітер подував у бік селища, і він боявся, що найменший звук може його виказати.

— Пригни їх до санок,— наказав він, коли вона вдягла упряж на тих двох собак.— Я хочу поставити своїх передовиків.

Та коли вона те зробила, переміщені собаки кинулись на приходнів. Гічкок заходився їх розбороняти рушницею, і така знялася веремія, що чути було й поснулим індіанам у селищі.

— Ну, собак матимемо вдосталь,— похмуро зауважив він, витягаючи з-під ремінців сокиру.— Скоро кину тобі яку собаку, ти її враз запрягай, а тим часом борони наших.

Ступивши наперед, Гічкок спинився між двох сосен. Собаки в таборі згвалтували нічну тишу, і він чекав їхнього нападу. Аж ось на сніговому тлі замаячила темна пляма, швидко зростаючи. То був перший бігун собачої зграї. Він гнався вистрибом і за вовчим звичаєм подавав голос, указуючи шлях своїм товаришам. Гічкок стояв у тіні. Коли той перший пробігав поруч нього, він простяг руку, схопив собаку за передні ноги й крутнув додола. Потім зважисто хряснув його поза вуха й кинув Сіпсу. Поки вона собаку запрягала, він заступив із сокирою прохід між деревами. Ще мить, і його оточили кошлаті пси, вишкіривши білі зуби й поблискуючи очима, але під мах руки не підступали. Сіпсу вправлялася хутко. Як вона скінчила, він стрибнув наперед, схопив другого пса, оглушив і кинув Сіпсу. Таким оце чином він упіймав іще трьох собак, і коли в супрязі стояло цугом, гарчачи, десятеро псів, він гукнув:

— Досить!

Але тої миті підскаочив парубок-індіанин, що біг найпрудкіше й перегнав інших. Він розіпхав собак, стусаючи праворуч і ліворуч і пробуючи прорватися до санок. Та Гічкок так почаствував його прикладом, що він заточився, упав навколішки й перекинувся набік. Усе те побачив шаман, який летів навзаводи слідом.

Гічкок гукнув Сіпсу рушати. Почувши її пронизливий окрик «Чук!», знавіснілі пси гайнули з місця вчвал, аж дівчина замалим з санок не вилетіла. Боги, очевидно, розгнівалися на шамана й штовхнули його під ноги собакам. Передовик вибив його з лижв і простер долі, дев'ятеро інших собак пробігли по ньому потопом, і санки ще його переїхали. Та він ураз по тому скочив на рівні, і хто зна,

чим би воно скінчилося, аби Сіпсу не намірилася довгим батогом і не ляснула йому межі очі, аж його посліпило. Коли він скорчився з болю посеред стежки, на нього ще наскочив Гічкок, доганяючи санки. Отож первісний теолог вернувся до ватагової оселі, збагативши свою мудрість знанням сили, що в кулаках білої людини міститься. І, держачи слово перед радою племені, він проклинав білих на всі заставки.

— Ану викурюйся, лежні! Викурюйся! Поки взуєтесь, то й снідання поспіє!

Дейв Верц, одкинувши ведмежу шкуру, сів і позіхнув. Гоз потягнувся, намацав на руді затерплий м'язень і почухав руку.

— Де ж це бо наш Гічкок ночував ниньки? — мовив він, дістаючи мокасини. Вони задубіли від морозу, і він притьмом подибав у шкарпетках до вогню, щоб їх відігріти.— Добре, що він ушився,— додав він,— хоч робітник з нього нівроку собі.

— Атож. Тільки занадто самовпевнений. Це його біда. А Сіпсу шкода. Невже він її любив?

— Не думаю. Це просто принцип, та й годі. Він гадав, що то неподобство — і, звичайно, мав слухність,— але ми не могли встрявати до цієї справи: нас би зараз витурили звідділя.

— Принцип річ добра, тільки на місці. Як рушаєш до Аляски, краще його залишити вдома. Правда? — зауважив Верц, прилучаючись до товариша, і вони вдвох почали розминати зашкарублі мокасини.— Чи ви гадаєте, що нам слід було йому допомогти?

Зигмунд похитав головою. Він був зайнятий. У кавнику закипала кава, здіймаючи шапку брунатної піни, до того ж і сало на пательні треба було перекинути. А ще йому з думки не йшла дівчина, що в неї сміх — як плескіт літнього моря, і він стиха наспівував.

Його товариші пересміхнулися й припинили розмову. Хоча було вже за сьому, але до світанку ще лишалося три години. Північне сяйво згасло, і табір видавався оазою світла серед глибокої темряви. І на тлі того світла чітко вирізнялися постаті трьох людей. Підбадьорений тишею, Зигмунд завів на весь голос останній куплет давньої пісні:

Через рік, через рік, як досягнуть грона...

Аж раптом нічну тишу розколов лункий постріл. Гоз зітхнув, спробував випростатися й осів додолу. Верц перекинувся на лікоть, понурив голову, кахикнув, і з рота йому бухнув темний струмінь. А золотоволосий Зигмунд похлинувся піснею, розкинув руки й гепнувся просто в багаття.

Під очима шаманові чорніли синці. Він був у препоганому гуморі: посварився з ватагом за Верцову рушницю і набрав собі бобів більше, аніж йому належалося. До того ж він загарбав і ведмежу шкуру, так що все плем'я на нього тепер ремствувало. А ще шаман спробував убити Зигмундового пса, що йому подарувала дівчина, але пес утік, а він упав у шурф і, вдарившись об цебро, звихнув собі плече. Геть пограбувавши табір, вони повернули до своїх вігвамів, де жіноцтво стріло їх радісним галасом. А незабаром з південних пагорбів забрів цілий гурт оленів, і мисливці вполювали силу м'яса. Отож здобув собі шаман ще більшу шану, і люди подейкували, що він у згоді з богами.

Згодом собака-вівчарка вернувся в безлюдний табір і цілісіньку ніч і день вив, оплакуючи мертвих. Потому він щезнув, а за кілька років індіанські мисливці помітили, що вовче поріддя якоесь дивно змінилося: молодняк став строкатої масті, шерсть рябіла ясним клоччям, що його на вовках досі ніхто не бачив.

— Ти... як це воно... ледацюг, і ти, ледацюг, хочеш мати мене твій жінка. Не буде діло. Ніколи, атож, ніколи не стане ледацюг мій чоловік.

Отаким робом Джой Моліно виклала Джекові Гаррінгтону все, що мала на думці, точнісінько так само, як за день перед тим і Луї Савоеві, хіба що тільки більш утертими словами, та ще його рідною мовою.

— Послухай-но, Джой...

— Ні-ні, чого б то я мав слухати ледацюг? Це ж ой який поганий діло — ти вештаєшся кругом, ходиш мій хатина і нічого не робиш. Чим ти будеш годувати сім'я? Чому не маєш золотий пісок? Інший люди має сила-силуючий.

— Таж я он як тяжко роблю, Джой. Нема того дня, щоб не никав десь по берегах чи притоках. Навіть оце тепер тільки-но вернувся. Ще й собаки не відхекались. Іншим таланить, і вони знаходять хтозна-скільки золота, а мені... мені ніколи не таланить.

— Ага! А коли отой один, що має жінка-індіянка, отой Мак-Кормек, коли він знайшов Клондаїк, ти не ходив. Інший люди ходив, інший люди тепер багатий.

— Ти ж знаєш, я шукав тоді у верхів'ях Танани,— заперечив Гаррінгтон,— і сном-духом не відав про Ельдорадо, ані про Бонанзу, аж поки стало вже надто пізно.

— То інший річ, а тільки ти однак... як це воно... ходиш не той дорога.

— Що?

— Не той дорога. Ходиш... ну, так... манівцем. Ніколи немає надто пізно. Отам, на той річка, що звуть Ельдорадо, є один багатючий місце. Один людина зоставив кілки і пішов геть. Ніхто інший не знає, що йому сталося. Отой

людина, що залишив кілки, більше нема. Шістдесят день ніхто інший не може забрати собі той місце. А тоді інший люди, сила-силющий інший люди... як це воно... нападеться на той місце. Потім пуститься навперегони, ой як швидко, наче вітер, щоб брати документ. Один людина буде дуже багатий. Він матиме чим годувати сім'я.

Гаррінгтон удав, ніби це його не вельми обходить.

— А коли минає строк? — запитав він. — І що то за місце?

— Ото я й казав учора вечером Луї Савой, — провадила вона далі, пустивши повз вуха його запитання. — Він, я думаю, візьме гора.

— Під три чорти Луї Савоя!..

— А Луї Савой казав учора вечером у мій хатині: «Джой, — казав, — я дужий людина. Я маю добрі собаки. Я маю міцні груди. Я візьму гора. Тоді ти будеш мати мене твій чоловік?» А я казав йому, я казав...

— Що ти сказала?

— Я казав: «Як Луї Савой візьме гора, тоді він буде мати мене свій жінка».

— А як не візьме?

— Тоді Луї Савой, він не стане... як це воно... батько моїх дітей.

— А якщо гору візьму я?

— Ти — гора? Ха-ха! Ніколи!

Хоч який був прикрий той сміх, він однаково тишив вуха. Гаррінгтон і не образився. Він давно вже попався в неволю. До того ж був не один він такий. Усі закоханці Джой Моліно терпіли від неї точнісінько так само. А ту мить вона була навдивовижу чарівна, з трохи розтуленими устами, розшаріла від палючих цілунків морозу, з очима, що в них мерехтіли звабліві вогники спокуси — найбільшої з усіх спокус, яку можна уздріти тільки в очах жіночих. Її собачий запряг збився коло неї теплим кошлатим клубком, а передовик, Вовче Ікло, злегенька поклав свій довгий писок їй на коліна.

— А якщо я все-таки візьму гору? — наполягав Гаррінгтон.

Вона звела очі від собак на закоханця, тоді знов опустила їх.

— Як ти скажеш, Вовче Ікло? Коли він сильний людина і добуде документ, чи стати нам тоді його жінка? Га? Як ти скажеш?

Вовче Ікло нашорошив вуха й сердито рикнув на Гаррінгтона.

— Такий холоднеча,— нараз мовила Джой з суто жіночою непослідовністю і, підхопившись на рівні, заходилася поряdkувати коло свого запрягу.

Закоханець незворушно поглядав на неї. Від першої їхньої зустрічі вона водила його за носа, і до всіх його чепот небавом долучилося ще й терпіння.

— Гей, Вовче Ікло! — вигукнула Джой, скочивши на санки в ту мить, як вони рвучко зрушили з місця.— Гей! Гей-йо! Поїхали!

Краєчком ока Гаррінгтон спостерігав, як її запряг пустився на стежку, що вела до Сорокової Милі. Там, де коля розгалужувалась і повертала через річку до форту К'юдагі, Джой зупинила собак і озирнулась.

— Агов, пане ледацюг! — гукнула вона.— Вовче Ікло каже «так»... коли ти візьмеш гора!

Хтозна-як, але чутка про це пішла гуляти по Сороковій Милі, і весь тамтешній люд, який і перед тим губився в здогадах щодо можливого вибору Джой Моліно з-поміж двох її останніх закоханців, тепер гомонів про наступні перегони і йшов у заклади, ставлячи на гаданого переможця. Селище розкололося на два табори, і кожен робив усе, щоб його обранець був на фініші перший. Точилася запекла боротьба за найшвидкіших в окрузі собак, бо ж саме собаки, притім добрі собаки, були найпевнішою запорукою перемоги. А на переможця чекала неабияка винагорода. Йшлося не тільки про жінку незрівнянної краси, але й про золоту копальню, яку оцінювано щонайменше в мільйон доларів.

Тої осені, коли розлетівся поголос про Мак-Кормекову знахідку на Бонанзі, все Пониззя, у тім числі й Серкл-Сіті та Сорокова Миля, ринуло до верхів'їв Юкону — туди подалися всі, окрім тільки тих, що, як Джек Гаррінгтон і Луї Савой, шукали золота на заході. Понастромляли кілків поспіхом скрізь, де трапляється, — на лосячих пасовиськах, на берегах приток, — і отак, випадково, захоплено й одну, негодящу за всіма прикметами річку, Ельдорадо. Олаф Нелсон обгородив кілками займанку завдовжки п'ятсот футів, швиденько послав заявку до реєстраційної контори і так само швиденько подався геть. За тих часів ця

найближча контора була в поліційних казармах у форті К'юдагі, за річкою навпроти Сорокової Милі; та тільки по окрузі пішов поголос, що Ельдорадо — це чиста скарбниця, як хтось дізнався, що Олаф Нелсон не потурбувався спуститись річкою і належним чином закріпити за собою право власності. Люди жадібно пасли очі на покинутій призволом ділянці — адже всі знали, що там лежать цілі тисячі доларів, які тільки й дожидають лопати та промивного жолоба. Проте чіпати її не важились: закон давав два місяці на те, щоб зареєструвати ділянку, а тим часом вона вважалася зайнятою. Вся округа знала, що Олаф Нелсон зник, і десятки людей лаштувалися кинутись туди, а потім пуститися навперегони до форту К'юдагі.

Та на Сороковій Милі суперництво не набрало розвою. Селище було заклопотане тим, щоб якнайліпше спорядити в дорогу своїх обранців — хто Джека Гаррінгтона, а хто Луї Савоя, — і нікому більше не забракло розуму встряти й собі в боротьбу. До реєстраційної контори треба було гнати добру сотню миль, отож кожен з двох суперників мав дістати по чотири запряги, щоб змінювати їх по дорозі. Зрозуміло, що долю перегонів вирішували останні двадцять п'ять миль, і прихильники кожного силкувалися добути на цей запряг щонайдужчих собак. І таке запекле суперництво точилося між двома таборами, і такі великі гроші вони ладні були платити, що ціна на собак підскочила страшенно — такої ніхто в тих краях і не пам'ятав. Тож не дивно, що ця колотнеча привернула ще пильнішу увагу загалу до Джой Моліно. Вона ж бо не тільки була призвідниця всього того шелесту, але й запряжного собаку мала найкращого від Чілкуту до Берінгового моря. Як чільний, або передовик, Вовче Ікло не мав собі рівних. Тому, хто поставив би його на чолі свого запрягу на останні гони, судилася б наперед перемога — це була річ безперечна. Але громада мала підсвідоме чуття міри, і ніхто не докучав Джой проханнями. Супротивні табори втішалися тим, що коли вже Вовче Ікло не дістанеться одному, то так само й другому.

А що блаженний рід чоловічий, беручи осібю й укупі, із самої своєї природи ніколи в житті не здатен досягнути всіх підступів жіноцтва, то й не дивина, що чоловіки Сорокової Милі не спромоглися розгадати бісової вдачі Джой Моліно. Згодом вони признавалися, що недооцінили цієї темноокої дочки Північної зорі, батько якої гендлював

хутром у тих краях ще тоді, коли вони й гадки не мали туди податися, і яка, вперше розплющивши очі, побачила мерехтливі спалахи полярного сьйва. Далєбі, місце народження не позначилося на її жіночій вдачі і не приспало в ній здатності розуміти чоловіків. І хоч ті знали, що вона грається з ними, але не могли збагнути, яка то вигадлива, тонка й хитра гра. Вони бачили тільки ті карти, що їм показано, отож до останньої хвилини Сорокова Миля тіпилася своєю сліпотою, і лише як Джой викинула вирішального козира, всі заходилися підбивати підсумки.

На початку тижня селище виряджало Джека Гаррінгтона і Луї Савоя в дорогу. Вони були завбачливі й виїжджали задалегідь: хотіли дістатися Нелсонової ділянки за кілька днь до строку, щоб відпочити самим і дати собакам зібратись на силі перед початком перегонів. По дорозі туди вони подибували людей з Доусона, що вже виводили на стежку підставних собак; очевидячки, й там витрат не шкодували, маючи на оці мільйонний шмат.

Через два дні по від'їзді суперників Сорокова Миля почала й собі посилати підстави: спершу на сімдесят п'яту милю, тоді на п'ятдесяту і, зрештою, на двадцять п'яту. Запряги на останній перегін були пречудові й нічим не поступались один перед одним, тож, перш як пустити собак у дорогу, селище добру годину обговорювало й порівнювало їхні стійності, незважаючи на п'ятдесят градусів морозу. А в останню мить поміж гурт вкотила на своїх санках і Джой Моліно. Вона одвела набік Лона Мак-Фейна, котрий орудував Гаррінгтоновим запрягом, і, тільки-но з її уст злетіли перші слова, усі побачили, як той нараз вчудовано роззявив рота — отож ішлося, напевне, про неабиякі речі. Відтак він випряг з її санок Вовче Ікло, поставив на чолі Гаррінгтонового запрягу й пустив собак стежкою уздовж Юкону.

— Бідолашний Луї Савой! — почувлось у натовпі.

Чорні очі Джой Моліно задириливо спалахнули, і вона помчала назад до батькової хатини.

Над Нелсоновою ділянкою заходила північ. Кількасот одягнених у хутра людей, промінявши всі принади теплих домівок та затишних ліжок на шістдесят градусів морозу, нетерпляче тупцями навколо. Багато хто мав у руках кілки із своїм іменем, а напхвату — собачий запряг. На ді-

лянку було відряджено поліцейний кінний загін під орудою капітана Константайна — доглядати, щоб гра проходила чесно. Оголосили наказ: не ставити жодного кілка, поки не спливе в небуття остання секунда доби. На Півночі такі накази мають не меншу силу, ніж воля всевишнього: далєбі, куля дум-дум * чи не швидша й грізніша від самого грому небесного.

Ніч була ясна й морозна. Полярне сяйво забарвило небо мерехтливими різноколірними спалахами. Холодні хвилі рожевого світла сягнули зеніту, а широкі зеленкувато-сріблясті смуги затьмарили блиск зірок — здавалося, то могутня рука титанова звела над полюсом величні арки. І собаки, побачивши те приголомшливе видовище, голосно завиди, так само як колись за давніх-давен їхні вовчі предки.

Поліцай у ведмежому кожусі поважно вийшов наперед з годинником у руці. Люди заметушилися коло собак, зводячи їх на ноги, розплутуючи й випростуючи посторонки. Претенденти на ділянку підступили до межі, міцно стискаючи свої кілки. Вони так часто переступали її, що тепер потрапили б зробити це й наосліп. Поліцай підніс руку. Скинувши з себе зайві хутра та укривала і востаннє підтягнувши паски, всі напружено чекали.

— Увага!

З шістдесяти пар рук скинуто рукавиці; шістдесят пар мокасинів міцно вперлися в сніг.

— Рушай!

Вони ринули на широку білу пустку й розбіглися в різні боки, забиваючи кілки на кожному розі, а потім — до середини, де належало поставити по два головних кілки. Відтак метнулися до санок, що стояли наготові на кризі. Зчинився страшений лемент і шарварок. Санки стикалися з санками, запряг набігав на запряг, собаки наїжувались, вицирювали ікла, гарчали. Між берегів вузької річечки бурхала колотнеча. Пішли в діло пуги й пужална, не розважаючи, де тварини, а де люди. До того ж кожний їздець мав коло себе купку приятелів, які допомагали йому чимдуж видобуватися з тисняви і тим тільки збільшували метушню. Та зрештою найсильніші брали гору і, один по одному вимикаючись на вільну кригу, миттю зникали з очей попід темними урвищами берегів.

Джек Гаррінгтон наперед завбачав таку сум'ятню і чекав коло своїх санок, доки вона вщухне. Луї Савой, розуміючи, що суперник ліпше знається на перегонах, слідом

за ним і собі вичікував. Лише тоді, коли гук передніх запрягів завмер удалині, вони пустили й своїх собак стежкою і за який десяток миль униз до Бонанзи вже наздогнали суперників: ті їхали низкою, майже впритул один до одного. Мало хто погукував на собак, і навряд чи хто мав надію випередити інших на такій дорозі. Санки, беручи від полозка до полозка, були шістнадцять дюймів завширшки, уторована колія — вісімнадцять; до того ж вона була така протерта, що скидалася радше на канаву з добрячий фут завглиб. Обабіч тієї колії розляглася пухнаста снігова ковдра. Якби хто надумав збочити із стежки, щоб перегнати суперників, його собаки зараз же загрузли б у снігу й поповзли, мов черепахи. Отож кожен лежав на своїх труських санках і вичікував.

У такий оце спосіб проїхали ще п'ятнадцять миль Бонанзою та Клондайком, аж до Доусона, де дорога виходила на Юкон. Там дожидали перші підстави. Та Гаррінгтон і Савой, поклавши собі, як знадобиться, загнати до смерті свої перші запряги, виставили свіжих собак на дві-три милі далі від інших. І, поки ті метушилися, пересідаючи з санок на санки, вони залишили позаду не менш як половину суперників. Коли їхні запряги вилетіли на широкі груди Юкону, попереду них зоставалося усього з тридцять чоловіка. Тут уже було де наддати ходу. Коли восени річка замерзла, посеред крижаного громаддя лишилася смуга чистої води завширшки з милю. Крига тільки недавно скувала стрімку течію і була рівна, тверда й блискуча, мов підлога в танцювальній залі. Скоро вони вимкнулися на ту іскристу гладінь, як Гаррінгтон звівся на коліна, недбало тримаючись одною рукою за санки. Його пуга з лютим свистом гуляла по спинах собак, а у вухах їм лунало погрозливе псякування. Запряги розтяглися по крижанім просторі, і кожен напинався під усю силу. Та мало хто на Півночі вмів так поганяти собак, як Джек Гаррінгтон. Він одразу ж почав видобуватися вперед, а Луї Савой, прийнявши виклик, одчайдушно силкувався не відстати, і його чільні собаки бігли майже впритул до суперникових санок.

Деся на півдорозі тієї крижаної бинди з берега винесли їхні підстави. Та Гаррінгтон не задляв ходи. Вловивши мить, коли нові санки опинились упорівень нього, він з погуком перескочив на них і одразу ж пустив свіжих собак навзаводи. Іздець, що правував підставою, здолав

якось викинутися набік. Савой перемінив санки тим-таки ладом, а покинуті собаки сахалися туди й сюди, натикалися на інших і зчинили на кризі чималий розколот. Гаррінгтон піддав ходу; Савой не відставав. Наприкінці крижаної дороги вони порівнялися з передовими санками. А коли вибилися на вузьку стежку між пухнатих снігових заметів, то вже самі вели перед; і весь люд Доусона, бачивши те при світлі полярного сьйва, присягався, що видовисько було знамените.

Коли шпарить мороз у шістдесят градусів, людина, не маючи вогню або якої розривки м'язам, не довго витягне. Отож Гаррінгтон і Савой вдалися до давнього припису: «Трохи проїхав — то й пробіжи». Вони схоплювалися з сапок і, не відпускаючи повідків, бігли позаду, аж поки кров починала пульсувати в жилах, як звикле, й переборювала мороз, а відтак знову падали на санки і їхали доти, доки в тілі знов пригасало тепло. Таким ладом — трохи їдучи й трохи біжачи — вони подолали другий і третій перегони. Там, де дорога виходила на рівну кригу, Савой кілька разів намагався вивести своїх собак уперед, одначе все марно. Решта їздців, розтягнувшись довгою валкою миль на п'ять позаду, силкувалися наздогнати їх, але теж надаремне, бо тільки Луї Савой сподобився честі витримати карколомний темп, що надав Джек Гаррінгтон.

Коли вони вихопились на сімдесят п'яту милю, Лон Мак-Фейн швидко пустив підставу обіч стежки, і скоро Гаррінгтон уздрів на чолі її Вовче Ікло, як уже знав, що перемога судилася йому. Жодний запряг на всій Півночі не зміг би випередити його на тих останніх двадцяти п'яти милях. А Савой, коли побачив, що суперників запряг веде Вовче Ікло, зрозумів свою поразку та тільки й здобувся на круте слово, що ним найчастіше споминають жінок. Проте він і далі силкувався не відстати від закурених снігом Гаррінгтонових санок, спитуючи своє щастя до кінця. На південному сході вже займалося на світ, а вони все мчали вперед, той зрадуваний, а той зажурений дивом дивним, що вчинила Джой Моліно.

Того ранку люди Сорокової Милі ще вдосвіта повилазили з-під хутряних укривал і з'юрмилися понад стежкою. Звідти вони добре бачили дорогу, що йшла проти Юконової води, аж до першого повороту декілька миль від се-

лица. А з другого боку, за річкою, видно було й кінцеву мету перегонів — форт К'юдагі, де вже нетерпеливився агент реєстраційної контори. Джой Моліно стала осторонь і трохи далі від стежки, та, зважаючи на обставини, нікому й на думку не спало застувати їй огляд. Отож простір між нею та ледь помітною второваною смужкою zostався вільний. Чоловіки вже порозпалювали багаття і, стоячи навколо, заходили в заклади на золотий пісок та собак, причому більшість віддавала перевагу Вовчому Іклу.

— Ідуть! — зойкнув з вершечка сосни хлопчисько-індіянин.

З-за повороту Юкону, чітко видна проти снігу, вигулькнула темна цятка, і зараз же й друга. Вони дедалі більшали, а там показалися й інші такі самі цятки, проте від перших на чималій відстані. Трохи перегода вже можна було розрізнити собак, санки та людей, що пливком лежали на них.

— Попереду Вовче Ікло! — пошепки обізвався до Джой Моліно поліційний лейтенант.

Вона задоволено всміхнулася.

— Десять проти одного за Гаррінгтона! — гукнув якийсь король з Березового ручаю, витягаючи свою торбинку.

— Ваша королева, вона платить вам не дуже великий гроші? — спитала Джой.

Лейтенант похитав головою.

— Ви має золотий пісок, га? Скільки має? — розпитувалася вона далі.

Він показав свою торбинку. Джой зміряла її бистрим оком.

— Мабуть... я кажу... сот зо два, атож? То добре. А тепер я дає вам... як це воно... натяк... Закладайте.— І вона загадково усміхнулася.

Лейтенант вагався. Він позирнув на дорогу. Обидва суперники звелися навколішки і люто підбатожували собак. Попереду був Гаррінгтон.

— Десять проти одного за Гаррінгтона! — горлав король з Березового ручаю, струшуючи своєю торбинкою лейтенантові перед очима.

— Закладайте! — наполягала Джой.

Лейтенант підкорився, знизавши плечима: мовляв, він поступається, але не велінню свого розуму, а тільки її чарам. Джой підбадьорливо кивнула головою.

Гомін ущух. Заклади перепинилися.

Поколюючи, підстрибуючи й зариваючись у сніг, наче вітрильники в бурю, санки льотом летіли просто на них. Луї Савоеві собаки були на рівні Гаррінгтонових санок, але в очах йому стояла безнадія. Гаррінгтон міцно зціпив зуби і не спускав погляду з дороги. Його собаки мчали вперед злагідно, потужно, несхибно, а Вовче Ікло, невидюче втупившись долі й поскиглюючи, провадив запряг пречудово.

Сорокова Миля затамувала віддих. Не чути було ані звуку — тільки хрипке сапання собак та виляски пуг.

І раптом тую тишу розітнув дзвінкий голос Джой Моліно:

— Гей! Гей-йо! Вовче Ікло! Вовче Ікло!

Вовче Ікло почув її. Він рвучко збочив із стежки і повернув до своєї господині. Весь запряг посунув за ним. Санки перехилилися набік, стали на одному полозку, і наступну мить Гаррінгтон гопнувся в сніг. Савой блискавицею промчав повз нього. Гаррінгтон звівся на ноги й дивився, як той жене через річку до реєстраційної контори. Відтак несамохіть почув позад себе чийсь мову.

— О, він дуже добрий їздець,— пояснювала лейтенантові Джой Моліно.— Він... як це воно... надав темпу. Атож, він дуже добре надав темпу.

Було дві причини, через які Кід із Монтани розпрощався зі своїми шкіряними штаньми та мексіканськими острогами й обтрусив із ніг своїх порох айдахських пасовиськ. По-перше, невпинний поступ тверезої і високоморальної цивілізації завдав фатального удару первісним звичаям західних прерій, і зрафіноване товариство почало споглядати його й таких, як він, братчиків несхвальним осудливим оком. По-друге, зробивши чергове циклопічне зусилля, народ підвівся й посунув свій кордон на кілька тисяч миль далі. В такий спосіб доходжале суспільство передбачливо, хоч і несвідомо, надало широке поле діяльності своїм молодим членам. Щоправда, нова територія становила майже суцільну пустку, але ці кілька сотень тисяч закрижанілих квадратних миль принаймні правили за життєвий обшир для тих, що інакше захиріли б удома.

Один із них був Кід Монтанський. Війнувшись до моря так шпарко, ніби за ним гнало кілька шерифів на чолі озброєних загонів, і мавши куди більше зухвальства, аніж грошей, він якось примудрився сісти на пароплав, що відпливав з порту в П'юджет-Саунді *, і витримав ті знегоди, які чигають на палубного пасажира — і нудотливу хитавицю, і нудотливу їжу. Трохи зблідлий і змарнілий, але все так само завзятий, ступив він одного весняного дня на берег у Даї. Спізнавшись з цінами на собак, харчі й різне спорядження, а також з митними здирствами двох незгідливих урядів, він швидко зметикував, що для бідака Північ то ніяка не Мекка. Отож він подався шукати оперативнішого підживку.

Між берегом і перевалами зібралися тисячі й тисячі зятятих прочан. З тих прочан Кід Монтанський і почав лупити грошки. Зразу він узявся за фараона у гральному

домі — халупі, збитій із соснових дощок; але, на жаль, несподівані обставини примусили його заокруглити життєпис однієї людини й податися далі. Тоді він поскуповував задля гандлю геть усі вухналі, і вони почали ходити нарівні з законними платіжними засобами — чотири за долар, — аж поки раптом надійшла їх ціла партія, добра сотня барил; попит на них упав, і йому довелося спродати весь свій запас із збитком. Потім він опинився в Овечому таборі, об'єднав носіїв у професійну спілку і за один день пагнав ціну за перенесення вантажу на десять центів за фунт. На знак подяки носії допомогли йому поставити на широку ногу фараон і рулетку, а він своєю чергою хвацько вимантачив у них їхні заробітки. Проте той гандль розцвівся таким пишним цвітом, що годі його було терпіти, тож вони наскочили однієї ночі, спалили йому халупу, банк розпаювали, а хазяїна випровадили з порожніми кишенями.

Недоля пристала до нього, наче реп'ях. Він зайшов у спілку з надійними людьми, аби переправляти віскі через кордон непевними й невідомими стежками, але розгубив своїх провідників-індіанців, і перша ж партія товару попала до рук кінної поліції. Численні інші нелагоди роз'ятрили йому серце й довели його до нестями, отож він одсвяткував своє прибуття на озеро Бенет тим, що цілісінських двадцять годин тероризував увесь табір. По тому громада золотошукачів прибрала його до рук і наказала вимітатися під три чорти. Він свято шанував такі ухвали і скорився з таким посліхом, що ненароком прихопив з собою чужий собачий запряг. У країнах з лагіднішим кліматом цей вчинок кваліфікувався б нарівні з конокрадством, отож він тільки перебрався через Бенет, спустився по Тегішу, і отаборився за сто миль на північ від озера.

Саме починалася весна, і багато значних громадян Доусона вирушили на південь, поки ще стояла санна дорога. Здибаючи їх, розмовляючи з ними, він затамив їхні ймення та маєтності й поїхав собі далі. Мав він добру пам'ять, а також непогану уяву, і правдивість не належала до його чеснот.

II

Завжди жадібний до новин Доусон угледів, що Кід їде санками по Юкону, і вийшов на кручу його зустрічати. Ні, він не привіз ніяких газет; не знав, чи вже повісили

Дюрана; також не відав, хто виграв змагання в День Подяки, не чув, чи Сполучені Штати почали війну з Іспанією *; не знав, хто такий Дрейфус *. Але О'Браєн? Невже вони не чули? Таж О'Браєн утопився в Білому Коні; з усього гурту врятувався тільки Ситка Чарлі. Джо Ледо? Відморозив собі коло П'яти Пальців обидві ноги, і їх ампутовано. А Джек Делтон? Загинув на «Морському левові» разом з усією командою, коли там вибухнув казан. А Бетлз? Попав у аварію на «Картаджіні» в Сеймурових воротах — з трьохсот чоловік врятувалося лише двадцяттеро. Свіфтвотер Біл? Провалився в ополонку на озері Ле-Барж разом з шістьма співачками оперової трупи, яких він супроводив. Губернатор Волш? Загинув з усім супроводом і вісьма санками на Тридцятій Милі. Деверо? Хто це такий Деверо? А, кур'єр! Його застрелили індіани на озері Марш.

І він голобив так і далі. Його слова передавано з уст в уста. Чоловіки проштовхувалися розпитати за своїх друзів та партнерів, і їх виштовхували з натовпу таких приголомшених; що навіть на добру лайку їх не ставало. Ледве Кід Монтанський вибрався на берег, як його оточило кількасот копачів у хутрах. Дійшовши до Казарм, він уже був на чолі справжньої процесії. Біля «Опери» він опинився серед збудженої юрби, де кожен силкувався довідатися про долю свого товариша. Усі напрошувалися його частувати. Ніколи досі Клондайк не розкривав так широко свої обійми чечако. Увесь Доусон гув, наче рій: за всю історію йому ще не доводилося зазнавати таких утрат. Геть усі більш-менш відомі доусонці, що вирушили опровесні на південь, дійшли гіркого кінця. Хатини вибльовували своїх мешканців, знетямлені копачі бігли з-над струмків і з ущелин, аби побачити людину, що принесла звістку про таку страшну біду. Бетлзова дружина, метиска-напівросіянка, сиділа невтішна біля вогнища й, погойдуєчись, раз у раз посипала білим попелом свої чорні, як вороняче крило, коси. Над Казармами сумно майорів напівспущений прапор. Доусон оплакував своїх небіжчиків.

Навіщо Кід укоїв таку штуку, не знає ніхто в цілیم світі. Єдине тому пояснення,— що він не товаришував з правдою. Але через нього цілих п'ять день у всій околиці лунали плачі й голосіння, і цілих п'ять день на ньому була вся увага Клондайку. Йому надано щонайкраще помешкання й харч, шинки поїли його задурно.

Люди ходили за ним чередою. Високі урядовці запобігали його ласки, аби він розповів про все детальніше, а Константайн разом з іншими офіцерами влаштував на його честь обід у Казармах.

Аж ось одного чудового дня Деверо, урядовий кур'єр, спинив своїх потомлених собак перед конторою інспектора копалень. Мертвий? Хто це таке сказав? Дайте-но йому смаженої оленини, і побачите, який він мертвий. Та що ви! Губернатор Волш — він у таборі на Малому Лососі, а О'Брасн вернеться з першою водою. Мертвий! Дайте-но йому смаженої оленини, і самі побачите.

І знов Доусон загув, наче рій. Прапор над Казармами здійнявся на вершину щогли, а Бетлзова дружина вмилася й одягла чисте вбрання. Громада чемненько натякнула Кідові Монтанському, щоб він щезнув з її виднокола. І Кід щезнув, як звичайно, на хвості чужого собачого запрягу.

Коли він подався вниз Юконом, Доусон зрадів і побажав йому якнайшвидше добутися туди, куди зрештою попадають усі запеклі грішники. По тому власник собак очутився, подав скаргу Константайнові, і той відрядив полісмена йому до помочі.

III

Маючи на меті дістатися до Серкл-Сіті і зважаючи на те, що талий лід провалювався під полозками його санок, Кід Монтанський скористався довгими вже днями і гнав собак зрання й допізна. До того ж він не мав ніякого сумніву, що господар вищезгаданих собак женеться слідом, і прагнув дістатися американської території, перш ніж річка скресне. Але опівдні третього дня стало очевидно, що весна його випередила. Юкон стугонів і виборсувався із своєї крижаної в'язниці. Довелося робити довгі об'їзди, бо дорогу розмивала прудка течія, а крига, вся в неспокої, лунко ломилася й утворювала широкі розколини. Крізь них і крізь незліченні продухвини на лід заплющила вода, і поки він добувся хатини дроворубів край одного острова на річці, собак уже збивала з ніг течія, і вони більше пливли, аніж бігли. Двоє мешканців зустріли його досить неприємно, але він собі розпряг собак і заходився варити їсти.

Дональд і Деві могли правити за добрий зразок волоцюг-невдах. Канадці шотландського роду, з горедян, у нерозважну хвилину кинули вони свої конторські столи, забрали всі заощадження й подалися до Клондайку шукати щастя. Тепер вони дізналися, почім фунт лиха в цьому краї. Зголоднілі й спроневірені, запрагли всім серцем додому, ці бідолахи найнялися заготовляти дрова для пароплавів Компанії Тихоокеанського узбережжя, і їм було обіцяно по закінченню роботи доправити їх додому. Зневаживши нагоду помандрувати кригою, вони остаточно довели свою недолугість, оселившись на цьому острові. Хоча Кід не мав майже ніякого уявлення, що таке льодолом на великій річці, але й він озирає той острів із сумнівом і тужливо дивився на далекий берег, де високі стрімчаки обіцяли надійний захисток од усіх льодів Півночі.

Наївшись сам і нагодувавши собак, він закурив люльку й пішов розглянути, що воно довкола. Острів той, як і інші його річкові брати, був вищий з горішнього боку, і саме там Дональд і Деві поставили свою хатину й нагромадили стоси дров. До дальнього берега була добра миля, а від ближнього острів відокремлювала протока ярдів на сто. Угледівши її, Кід Монтанський вирішив був забрати своїх собак і гайнути на суходіл, але, придивившись краще, помітив, що поверх криги плине швидка течія. Нижче річка круто звертала на захід, і лука її засіялася дрібними острівцями.

— Отам буде загата,— мовив він сам до себе.

Півдесятка санок, що, очевидячки, прямували вгору на Доусон, під'їздили, розплескуючи холодну воду, до долішнього кінця острова. Подорожувати річкою досі було небезпечно, а нині стало й просто неможливо, і вони насилу сягнули берега й вибралися стежкою до хатини дроворубів. Один подорожній, осліплений сніговим блиском, безпомічно плентався позад санок. То були здорові молоді хлопці в подертому одязі, здорожені, проте Кід уже здивав таких і знав, що вони не його штибу.

— Здорові були! Як там далі дорога до Доусона? — запитав передній, глянувши на Дональда й Деві і спиняючись оком на Кідові.

Зустрівшись уперше серед безлюддя, люди не дотримуються звичайних приписів. Отож розмову скоро повели всім гуртом, одні розказували новини з Пониззя, інші з Горішньої Країни. Але новоприбульці невдовзі вичер-

пали свій запас, вони-бо зимували в Мінусці, на тисячу миль нижче, де не відбулося ніяких подій. Кід Монтанський — той прибув із морського берега, і вони, отаборюючись, тим часом розпитувалися, що діється на білому світі, від якого їх було ізольовано дванадцять місяців.

Раптом з-над річки, де безнастанно гуркотіло, долинув оглушливий лускіт, і всі побігли на берег. Води на поверхні побільшало, а крига під натиском згори й знизу силкувалася вирватись із цупких берегових обіймів. У них на очах лунко творилися нові розколини, і повітря повнило тріскотіння, різке й гучне, наче стрілянина в ясний день.

Згори двоє чоловік гнали до острова собачий запряг ще сухою стягою криги. Та раптом їм перетяла шлях вода, і вони подалися бродом. Ураз за самісінькою їх спиною крижина розчахнулася і перекинулася. Через пролом бурхнула вода, затопила їх аж по пояс, залила санки і потягла собак, змішавши весь запряг в одну купу. Однак чоловіки спинились, аби допомогти собакам вирятуватись, і притьмом почали шукати навпомацки в крижаній воді посторонки, обтинаючи їх колодачами. По тому, долаючи водяний вир та потрощену кригу, вони чимдуж гайпули до берега, де серед крижаних брил уже стояв Кід — він перший поспішив їм на допомогу.

— Отакої! Та це ж Кід Монтанський! — вигукнув чоловік, якого Кід витяг на берег і поставив на ноги. Вбранний у яспо-червону уніформу кінної поліції, він жартома відсалютував йому правицею.

— Ось, Кіде, ордер на арешт, — провадив він, витягаючи з кишені на грудях зім'ятого папірця. — Сподіваюся, все обійдеться тихо-мирно.

Кід Монтанський подивився на розбурхану річку й низав плечима, а полісмен, простеживши за його поглядом, усміхнувся.

— Де собаки? — спитав полісменів супутник.

— Добродії, — перепинив полісмен, — це мій товариш Джек Сатерленд, власник двадцять другої ділянки па Ельдорадо...

— Невже той самий Сатерленд, випускник дев'яносто другого року? — втрутився осліплений сніговим блиском чолові'яга з Мінука, підступаючи до нього навпомацки.

— Той самісінький, — відповів Сатерленд, здоровкаючись з ним за руку. — А ви ж хто?

— О, я вступив пізніше, але пам'ятаю вас ще з пер-

шого курсу, ви тоді були аспірант. Хлопці! — гукнув він, обертаючись, — це Сатерленд, Джек Сатерленд, колишній захисник в університетській команді. Ну ж бо, золотонувкавці, гайда сюди! Сатерленде, це Грінвіч, — два сезони тому він грав півсереднього.

— Так, я читав про ту гру, — мовив Сатерленд, потискаючи йому руку. — Пам'ятаю, як ви гналися, коли ото перший гол мали забити.

Засмагле Грінвічеве обличчя густо почервоніло, і він незграбно відступив, даючи дорогу іншим.

— А це Метьюз, із Берклі *. Є серед нас і диваки зі сходу, яким набридло вдома сидіти. Ходіть-но сюди, принстонці! * Ходіть-но! Це Сатерленд, Джек Сатерленд!

Отож вони всі за нього вхопилися, пронесли до табору й настачили сухим одягом та внесхочу напоїли чаєм.

Дональд і Деві, що на них ніхто не звернув уваги, пішли собі до хатини й заходилися, як то звичайно щовечора, грати в карти. Кід подався слідом у супроводі полісмена.

— Перебирайтеся в сухе, — сказав він, витягаючи з мішка свою мізерію. — Мабуть, вам і спати доведеться разом зі мною.

— Ви, я бачу, чоловік собі нічого, — зауважив полісмен, натягаючи Кідові шкарпетки. — Шкода, що доведеться вас назад у Доусон тарганити. Сподіваюся, там вас не зле потрактують.

— Не спішіться, — загадково всміхнувся Кід. — Ми ще не зрушили з місця. Коли я вирушу, то вниз за течією, і ви, мабуть, теж разом зі мною.

— Я буду не я...

— Ходіть надвір, я вам усе поясню. Оті дурники, — вказав він через плече великим пальцем на двох шотландців, — вскочили по самі вуха, коли тут селилися. Набийте-но собі люльку — тютюнець у мене добрий — та потіптеся, доки є час. Уже вам не довго курити.

Зацікавившись, полісмен вийшов з хати, а Дональд і Деві покидали свої карти й подалися слідом. Прибульці з Мінука зауважили, що Кід Монтанський указує то вгору по річці, то вниз, і собі до них приєдналися.

— Що тут сталося? — запитав Сатерленд.

— Нічого особливого, — відповів Кід, наче йому було байдужісінько. — Просто ми з вогню попали в полум'я,

та ще й олії підсипали. Бачите оту луку? Там нагромадяться мільйони тонн криги. Потім нагромадяться мільйони тонн угорі, біля он тамтої луки. Горішня загата прорве перша, нижня ще витримає. Гах! — І він обвів острів виразним жестом. — Мільйони тонн, — додав він замислено.

— А що буде з дровами? — запитав Деві.

Кід повторив свій жест, і Деві заголосив:

— Пропала вся наша праця! Ні, це бредня! Ні, ні, хлопче, це бредня. Певна річ, ти жартуєш. Скажи, що ти жартуєш, — благав він.

Та Кід безжалісно засміявся й одвернувся, а Деві побіг до стосів і почав, мов несамовитий, шпурляти оцупки далі від берега.

— Допоможи мені, Дональде! — кричав він. — Невже ти не можеш допомогти? Це ж наша праця й надія попасти додому!

Дональд схопив його за руку, струснув, але він виврався.

— Ти що, не чув, чоловіче? Мільйони, тонн, і острів наче мітлою змете.

— Та очутися ж бо, чоловіче! — мовив Дональд. — Тобі памороки забило.

Але Деві упав на дрова. Дональд пішов до хатини, підперезався двома поясами з грішми, — своїм та Девіним, — та й подався на верхів'я острова, де росла височезна сосна, що здіймалася над усіма своїми сестрами.

Стоячи біля хатини, чоловіки почули, як він цюкає сокирою, і всміхнулися. Вернувся Грінвіч — він ходив на той бік острова — і сказав, що рятуватись ніяк. Перебратися через протоку не можна було аніяким робом. Осліплений чоловік з Мінуга завів пісню, решта йому підтягнули:

Та невже ж то правда,

Як тобі здається?

А либонь, він бреше.

Та невже ж то правда?

— Та це ж гріх, — простогнав Деві, підводячи голову й дивлячись, як вони витанцьовують, осяяні призахідним сонцем. — А дрова мої пропадуть ні за що, ні про що.

Та невже ж то правда? —

пролунало йому на відповідь.

Річка раптом стихла, і все огорнула дивна німота. Швидко й нечутно вода піднялася на яких двадцять футів, і кригу повідривало від берегів. Небавом здорові пампушки почали тихо тертися об високий берег. Через долішній, нижчий, кінець острова крига пішла лавою. По тому, не спиняючись, білий потік посунув униз.

Щохвилини гуркіт гучнішав, і скоро увесь острів тремтів і двиготів од натиску крижаних брил, що напірали одна на одну. Важезні, на сотні тонн пампушки під тиском вистрибували вгору, мов ті горошинки. Крижаний бунт тривав далі, й чоловікам доводилося гукати один одному на вухо, аби щось почути. Коли-не-коли гуркіт з бічної протоки пересилював стугін з-над річки. Раптом острів здригнувся від удару здоровезної пампушки, яка наскочила на берег; вона зрізала при корені десятків зо два сосен, тоді повернулася, перехилилася, показавши свій брудний спід, і посунула на хатину, стинаючи берег і дерева, наче велетенський ніж. Здавалося, вона тільки ледь дряпнула ріжок хатини, але рублені колоди враз поставали дибки, і всенька споруда розсипалася, наче іграшковий будиночок.

— Пропала наша праця! Наша праця й надія попасти додому! — голосив Деві, коли Кід з полісменом відтягували його від дров'яних стосів.

— На все свій час, ще попадеш додому, — бурчав полісмен, так його кресанувши по голові, що він полетів перекидки далі від лиха.

З вершечка своєї сосни Дональд бачив, як вражий торос позмітав дрова й поплив за водою. Немов би втішені тією шкодою, крижини тепер утихомирилися й сповільнили свій плин. Гуркіт також ущух, і стало чути, як Дональд гукає з свого сідала, аби вони подивилися, що діється нижче острова. Як було завбачено, між островів на луці утворилася загата, і крижини громадилися валом, що перетинав річище від берега до берега. Річка спинилася; не знаходячи виходу, вода знов почала підніматись. Вона прибувала й прибувала, і незабаром увесь острів підплив. Люди брьохали в воді по коліна, а собаки подалися плавом до руїн хатини. На тому рівень води враз усталився, — вона майже не прибувала й не спадала.

Кід Монтанський похитав головою.

— Вгорі утворилася загата, і вода не проходить.

— І все залежить від того, яка загата прорветься перша,— додав Сатерленд.;

— Атож,— ствердив Кід.— Коли першою прорветься горішня, ми загинули. Нічого нам не допоможе.

Хлопці з Мінука мовчки були одвернулися, але незабаром навколишню тишу розітнула пісня «Гей, Рамські», а по тому «Оранжеві та чорні». Співаки розступилися, впускаючи в середину кола Кіда й полісмена, і ті підхоплювали дзвінкий ритмічний приспів кожної нової пісні.

— О Дональде, невже ти не подаси мені руки? — рюмсавав Деві під деревом, на яке видряпався його товариш.— О Дональде, друже, невже ти не подаси мені руки? — зарюмсавав він знову, до крові обідравши собі руки, коли марно силкувався вилізти слизьким стовбуром.

Але Дональд, не відводячи очей, дивився вгору по річці. Нараз він вигукнув, тремтячи од страху:

— Боже милий, прорвало!

Стоячи по коліна в крижаній воді, хлопці з Мінука, Кід Монтанський і полісмен побралися за руки й на повен голос завели «Бойовий гімн республіки» *. Але гуркіт навальної лавини поклав слова.

А Дональдові випало побачити видовище, якого не пережила ще жодна людина. На острів бурхнула здорова біла стіна. Дерев, собаки, люди щезли в одну мить, наче весь острів змела начисто божа правиця. Тільки він те побачив, як його високе сідало гойднулось і замашистою дугою шугнуло в крижане пекло.

У ЛІСАХ ПІВНОЧІ

Проминувши останні миршаві деревця і рідкий чагарник, втомлений подорожанин потрапить у саме серце пустелі. Здавалося б, скнара Північ не потерпить нічого живого, проте є тут великі ліси, широкі й веселі простори. Та люди про це тільки-тільки дізнаються. Лише вряда-годи заходили сюди мандрівники, але досі ще ніхто з них звідси не повернувся, щоб розповісти про ці землі світові.

Це справді лихий край, безплідна пустеля під Полярним колом, похмура й невесела батьківщина пижмового бика і сухореброго тундрового вовка. Такою знайшов цю країну Евері Ван-Брант; безрадісні, непривітні, безлісі простори, де тільки нужденний обрісник та мох ледве вкривають землю. Але коли він, нарешті, дістався тих місць, що їх позначають на карті білими плямами, то побачив багатіючі глицеві ліси, які нікому навіть не снилися, і надибав на такі племена ескімосів, про існування яких ніхто ніколи й не здогадувався. Він давно мав на меті (до цього вабило його і славолюбство) знищити ці білі плями па карті, позначити на них гори, ущелини, водні басейни і хвилясті лінії річок; тому з подвійною втіхою думав він про недвозначно реальні ліси та тубільні селища в цім краю.

Евері Ван-Брант, або точніше професор геологічного інституту Е. Ван-Брант, був помічник начальника експедиції і начальник окремого її загону. Відійшовши з своїми людьми вбік, миль на п'ятсот понад притокою Телону проти води, він несподівано натрапив на одне з невідомих селищ. Він ішов попереду, а за ним, насилу пересуваючи ноги, плентались восьмеро чоловік. Двоє були франко-канадські провідники, а решта — кременні індіани племені крі з Манітоба-вей. Лише він один був чистий англосакс,

і кров, бурхливо переливаючись у жилах, кликала його йти за традиціями предків. Йому здавалося, що поруч нього тіні Клайва й Гастінгса, Дрейка й Релея, Генгеста й Горси*.

Він аж тремтів від радісного збудження, що от він перший із людей своєї раси вступає в це далеке північне селище. Його супутники помітили, що він, ніби скинувши з себе втому, прискорив ходу.

Коли мандрівники підходили до селища, воно зовсім спорожніло. Уся людність вийшла напроти них: попереду йшли чоловіки з луками й списами наготові, а позаду наполошено тулилися жінки та діти. Ван-Брант підніс угору правицю — знак миру, зрозумілий усім народам. Тубільці відповіли тим самим. Та нараз із натовпу вибіг якийсь чоловік в оленячих шкурах і, простягнувши Ван-Брантові руку, вигукнув звичне: «Здорові були!» Його темно-бронзове засмагле обличчя геть заросло бородою, але Ван-Брант, на превелике своє розчарування, пізнав у ньому людину білої раси.

— Хто ви? — спитав він, стискаючи простягнену руку. — Андре? *

— А хто це Андре? — спитав і собі незнайомиць.

Ван-Брант уважно на нього подивився.

— Можу заприсягтись, ви тут уже давненько!

— П'ять років, — відповів чоловік, і промінь гордості спалахнув у нього в очах. — Але ходім, поговоримо.

— Нехай стануть табором поруч, — додав він, перехопивши погляд, що Брант кинув на своїх товаришів. — Старий Тантлач подбає про них. Ходім.

Повернувшись, він швидко попростував до селища. Ван-Брант пішов за ним слідом. Безладно розкидані вігвами були обтягнені лосячими шкурами, і їх, мабуть, ставили там, де зручніше, бо ґрунт навкруги був дуже нерівний. Ван-Брант оглянув пильним оком оселі й одразу прикинув:

— Двісті чоловік, не рахуючи дітей, — сказав він.

Бородань кивнув головою.

— Так, близько того. А ось тут і я живу... трохи збоку. Як бачите, тут менше людей. Сідайте... коли ваші люди зварять щось їсти, то й я з вами попоїм. А чай — я вже забув, який він і на смак... П'ять років — і ні разу не покуштував, навіть і запаху не чув... І тютюн є? Дякую... І люлька?.. Добре!.. Тенер тільки б сірника. Побачимо, чи це зілля не розпахтілося...

Він обережно, як справжній лісовик, черкнув сірником, заслонив полум'я так, ніби воно було єдине в світі, втягнув у себе дим, задумливо затримав його і помалу, смакуючи, випустив крізь стулені губи. Обличчя йому ніби полагідніло. Він одхилився назад, очі його трохи притуманіли. Безмірно задоволений, він глибоко зітхнув і раптом сказав:

— Боже! До чого ж смачнющо!

Ван-Брант співчутливо притакнув головою.

— П'ять років, кажете?

— П'ять років.— Чоловік знову зітхнув.— Вам, звичайно, хочеться знати, як це трапилось. Історія досить дивна... але розповідати, власне, нема про що. Я прийшов з Едмонтона полювати на пижмового бика. Тут з нами — зі мною, Пайком та іншими,— скоїлося нещастя: голод, незгоди — звичайна річ. Товариші мої погинули, я без харчів, без нічого... Я єдиний вижив і доповз, мало не рачки, сюди, до Тантлача.

— П'ять років,— пробурмотів Ван-Брант, ніби згадуючи, що було п'ять років тому.

— П'ять років минуло в лютому. На початку травня я вже перебрався через Велике Невільниче озеро.

— То ви — Ферфакс? — перебив його Ван-Брант.

Чоловік кивнув головою.

— Чекайте, дайте мені згадати... Джон... Ви — Джон Ферфакс!

— Звідки ви знаєте? — ліниво спитав чоловік, увесь поринувши в пускання калачиків диму.

— У газетах про це тільки й писалось тоді. Преванш...

— Преванш! — Ферфакс вирівнявся і відразу пожвавішав.— Ми загубили його в Курних горах.

— Так, але він звідти вибрався.

Ферфакс відхилився назад, і знову заходився пускати дим калачиками.

— Я радий це чути,— задумливо сказав він.— Упертий був чолов'яга, коли забирав собі щось у голову. То він живий? Ну, я радий.

П'ять років... Слова ці невідступно стриміли у мозкові Ван-Бранта, і перед очима, як живий, постав образ Емілі Саутвейт. П'ять років...

Низько над землею з криком летіла зграя диких гусей. Завваживши селище, вони раптом повернули на північ, проти тьмяного сонця. Ван-Брант недовго міг простежити за ними. Він вийняв годинника — перша година ночі. На

півночі хмари були ніби закривавлені. Густо-червоне сонячне проміння кидало на чорні ліси якесь лиховісне світло. Повітря було напрочуд тихе й непорушне, здавалося, не ворухнеться ані голка на соснині. Найтихіші звуки з селища чути було чітко й виразно, як сигнал сурми. Індіяни і французи-провідники, піддаючись чарам цієї дивної тиші, перемовлялися впівголоса. Навіть кухар, і той мимохіть менше гримотів казанком та сковородою. Десь плакала дитина, а з глибини лісу срібною струною брилило тужливе жіноче голосіння: о-о-о-о-га-га-га-га-га а-а-а о-о-о-о-а-га-га-га-а!

Ван-Брант відчув, як дрижаки побігли у нього по тілу, і збуджено потер руки.

— Отже, вони вважали мене мертвим? — тихо запитав його співбесідник.

— Авжеж! Ви не поверталися, і ваші приятелі...

— Не забарились про мене забути,— доказав Ферфакс з хрипким задирливим сміхом.

— А чому ви не вернулися?

— Трохи через те, що не було бажання, а трохи через незалежні від мене обставини. Бачите, коли я познайомився з Тантлачем, він лежав з поламаною ногою. Справа була кепська. Я дав раду нозі і вилікував його. Але й сам я дуже знемігся, отже, мусив перше набратися сил, а тоді вже куди рушати. Я був першою білою людиною, яку він побачив, і йому здалося, що я надзвичайний мудрець. Та й справді, я показав таки багато корисного його племені. Між іншим, я навчив їх воєнної тактики, і вони звоювали чотири сусідніх племені,— їхніх селищ ви ще не бачили,— і Тантлач став правити всім цим краєм. Зрозуміла річ, вони цінували мене дуже високо, так що, коли я, нарешті, вирішив піти від них, вони й слухати про це не хотіли. Їхня гостинність дійшла до того, що вони приставили до мене двох людей, які день і ніч стежили за мною. Тантлач запропонував мені винагороду,— тобто деякою мірою винагороду,— а оскільки мені було байдуже — лишатись чи піти, то я й лишився.

— Я знав вашого брата у Фрейбурзі*. Я Ван-Брант.

Ферфакс рвійно нахилився вперед і потиснув йому руку.

— То ви давній приятель Біллі? Бідолаха Біллі! Він часто розповідав мені про вас.

— Чудне місце для зустрічі, правда? — додав він, обвівши поглядом первісний краєвид. Хвилину прислухався він

до тужливих нот жіночого голосіння.— Її чоловік потрапив у лапи до ведмедя, і вона тяжко сумує за ним,— пояснив він.

— Звіряче життя! — бридливо зауважив Ван-Брант.— Я гадаю, що після п'яти років такого животіння цивілізація здається вам особливо привабливою. Що ви на це скажете?

— Не знаю,— обличчя у Ферфакса збайдужіло.— Вони все ж таки чесний народ і живуть, як самі вміють. І потім вони надзвичайно прості, немудровані. Почуття у них не дрібняться на тисячу й одне витончене переживання. Вони люблять, бояться, ненавидять, гніваються, тішаться щастям — у найпростішому, звичайному і нехибному розумінні цих слів. Може, це й звіряче життя, проте жити так легко. Ніяких залицянь, ніяких зальотів. Коли вас уподобала жінка, вона просто скаже вам про це, коли вона зненавидить вас, то теж скаже про це. Ви можете побити її, коли вам спаде на думку, але справа в тому, що вона напевно знає, чого ви хочете, а ви знаєте, чого вона хоче. Ніяких помилок, ніяких непорозумінь. Після гарячкової нашої цивілізації це навіть принадно. Розумієте?

— Ні, це зовсім непогане життя,— додав він, помовчавши.— Досить добре, як на мене, і я лишусь тут.

Ван-Брант задумливо схилив голову, і легенька посмішка з'явилась йому на устах. Ніяких залицянь, ніяких зальотів, ніяких непорозумінь!.. Ферфакс також нелегко переживав, що Емілі Саутвейт якось «потрапила в лапи до ведмедя». І він був зовсім не такий уже поганий ведмідь, цей Карлтон Саутвейт.

— Але ж ви підете зі мною,— упевнено промовив Ван-Брант.

— Ні, не піду.

— Підете!

— Тут вельми легко живеться, кажу ж вам,— переконано правив своєї Ферфакс.— Я розумію все, і мене розуміють. Зима й літо мелькають тут, як сонячне світло миготить крізь частокіл, коли йдеш повз нього, і зміни року — це наче плями світла й тіні, і час минає, і життя минає, а тоді... тужливе голосіння в лісі і морок. Ось послухайте!

Він підняв руку. Серед тиші й мовчання срібною струпою тяглась і тремтіла жіноча туга. Ферфакс тихо підхопив той голос:

— О-о-о-о-га-га-а-га-а-а-а! О-о-о-о-о-а-а-га-а! — співав він. — Хіба ви не чуєте? Хіба ви не бачите? Голосять жінки! Похоронні співи! Моє волосся сиве й довге, як у патріарха. Мої шкури так пишно обвивають моє тіло, і мій мисливський спис поруч мене. Хто може сказати, що це погано?

Ван-Брант холодно поглянув на нього.

— Ферфаксе, ви страшенний дурень! Хоча правда, п'ять років такого життя можуть приголомшити хоч кого. Стан вашого здоров'я дуже поганий. Крім того, Карлтон Саутвейт помер...

Ван-Брант не поспішаючи натоптав собі люльку і запалив її, не перестаючи непомітно і з цікавістю стежити за своїм співрозмовником. У першу мить очі Ферфаксові блиснули, він стиснув кулаки, підвівся був, а тоді м'язи послабли, і він глибоко задумався. Майкл, кухар, дав знак, що вечеря готова, але Ван-Брант також знаком наказав йому зачекати. Важка мовчанка зависла над ними. Ван-Брант внюхувався в лісові запахи: відгонило цвіллю, гнилим зіллям і живицею з шишок та глиці, смачно тягло димом від вогнищ. Ферфакс двічі поглянув на нього мовчки, потім, нарешті, спитав:

— А... Емілі?..

— Три роки, як овдовіла, і все ще вдова.

Знову довга мовчанка, яку перервав Ферфакс.

— Мабуть, ви маєте слухність, Ван-Бранте. Я піду з вами, — сказав він з простодушною усмішкою.

— Я знав, що ви підете, — Ван-Брант поклав йому руку на плече. — Звісно, наперед нічого не можна сказати, але я собі уявляю... в її становищі... її не раз сватали...

— Коли ви рушаєте? — перепинив його Ферфакс.

— А от нехай тільки мої люди трохи виспляться. До речі, час вечеряти. Майкл уже гнівається.

Після вечері, коли індіани й провідники позагортались у свої укривала і захропли, обидва чоловіки все сиділи коло вогню, що ледве жеврів. Треба було погомоніти багато де про що: про війну, політику, нові винаходи, про всякі події, про спільних приятелів, про весілля, про похорони — про цілі п'ять років історії, адже Ферфакс жадав знати все.

— Отже, іспанський флот у Сантьяго * загнано в глухий кут, — розповідав Ван-Брант, коли враз легкою ходою до них підійшла молода жінка. Спинившись біля Ферфак-

са, вона хапливо зазирнула йому в лице, а тоді перевела тривожний погляд на Ван-Бранта.

— Ватагова, Тантлачева, донька, тобто королівна,— пояснив Ферфакс, зашарівшись.— Коротко кажучи, одна з винагород, що змусили мене лишитись. Тум, це Ван-Брант, мій приятель.

Ван-Брант простяг руку, але молода жінка не поворухнулася і не змінила свого суворого вигляду. Не пом'якшала жодна рисочка, не здригнулася жодна лінія на її обличчі. Вона дивилась йому просто в очі гострим допитливим поглядом.

— Що вона розуміє! — засміявся Ферфакс.— Вперше її знайомлять з людиною... Ну, то, як ви кажете, іспанський флот опинився в глухому куті у Сантьяго?

Тум сіла на землю поруч свого чоловіка, нерухома, як бронзова статуя, тільки палкі очі запитливо перебігали з одного обличчя на друге. І під цим настирливим поглядом Евері Ван-Брант мимоволі став нервуватися. Йому здавалося, що ці чорні очі пропікають його, і саме посеред докладної розповіді про бій він затнувся, заплутався і не зразу згадав, про що був провадив мову. Ферфакс сидів, обійнявши руками коліна і забувши про люльку. Він увесь поринув у те, що розповідав Ван-Брант, і підганяв його, коли той зупинявся або затримувався. Світ, що він його вважав зовсім забутим, знову поставав перед ним.

Минула година, друга. Ферфакс неохоче звівся на ноги.

— То ви кажете, що Кроньє * приперли до стіни?.. Почекайте трошки, я тільки збігаю на хвилинку до Тантлача. Він вас чекатиме. Стрінетесь з ним після сніданку... Гарзд?

Він зник між соснами. Ван-Брант пильно подивився в гарячі очі молодої жінки. П'ять років, думав він, а їй тепер не більш як двадцять! Дивне створіння! Ніс, як у кожної ескімоски, мусив би бути тільки маленький натяк на плескуватий ніс, а дивіться: він навіть орлиний, з делікатно окресленими чутливими ніздрями, неначе в якій леді світлішої раси. Безперечно, Евері Ван-Бранте, тут звідкись домішка індіанської крові. Але тобі, Евері Ван-Бранте, однак, нічого так нервуватися, вона ж тебе не з'їсть, вона тільки жінка, та ще й непогана жінка. Скорше східний, аніж тубільний тип. Очі великі, досить широко посаджені, трошки тільки нагадують монгольську розкосість. Тум, ви аномалія. Ви не на своєму місці серед

цих ескімосів, хоч би ваш батько й був ескімос. Звідки була ваша мати? Або ваша баба? Тум, ви красуня, застигла холодна маленька красуня, і в жилах ваших клетотить лава Аляски... будь ласка, не дивіться на мене так.

Він засміявся і підвівся на ноги. Її пильний погляд бентежив його. До мішків з харчами підлазив собака. Ван-Брант намірився прогнати його і, поки повернеться Ферфакс, поскладати мішки в безпечнішому місці. Тум спинала його порухом руки і встала, все так само пильно дивлячись на нього.

— Ти? — спитала вона тією мовою, що майже не різниться від Гренландії аж до миса Барроу.— Ти?

На її промовистому обличчі можна було прочитати всі запитання, які були в цьому короткому «ти» — і хто він такий, і чого він тут, і що він має до її чоловіка,— одне слово, все.

— Брат,— відповів він тією самою мовою, широким рухом показуючи на південь,— ми брати, твій чоловік і я...

Вона похитала головою.

— Недобре, що ти сюди прийшов...

— От переночую і піду.

— А мій чоловік? — палко, з тремтінням у голосі спитала вона.

Ван-Брант знизав плечима. Глибоко десь заворушилось почуття сорому за щось і за когось, і підіймався гнів на Ферфакса. Він глянув на молоду дикунку й відчув, як хвиля гарячої крові залляла його лице. Вона була просто жінка — це й усе. Жінка!.. Давня історія, що вічно повторюється, стара, як сама Єва, і юна, як промінь першого кохання...

— Мій чоловік! Мій чоловік! — палко повторювала вона. Лице їй потемніло, а з очей дивилось на нього кохання Одвічної Жінки, жінки-самиці, що не знає милосердя.

— Тум,— почав він по-англійському, поважним тоном,— ти народилась у північних лісах і живилась тільки рибою та м'ясом, боролася з холодом і голодом і весь час жила найпростішим життям. Але є багато речей далеко не таких простих — ти їх не розумієш і ніколи не зрозумієш. Ти не знаєш туги за далекою домівкою, ти не розумієш, що значить тужити за коханою жінкою. А та жінка вродлива, Тум, у неї благородна краса. Ти була дружиною цьому чоловікові, ти віддавала йому всю себе, але цього дуже мало і це дуже примітивно. Занадто мало й примі-

тивно для людини з іншого світу. Його ти ніколи не розуміла і не можеш розуміти. Так повинно бути. Ти тримала його в своїх обіймах, але ніколи не володіла серцем цього чужинця, що дивився на кожну пору року, як на плями світла й тіні, і думав про жахливий кінець. Мрія, невловима мрія — ось чим був він для тебе. Ти розкривала обійми перед образом і стискала тінь; ти віддавалася людині, але ділила ложе з примарою людини. Так за прадавніх часів було з дочками смертних, коли вони припадали до впадоби богам. А проте ж, Тум, повір, що не хотів би я бути на місці Джона Ферфакса, якому колись безсонними ночами ввижатиметься не золотаве, сонячне волосся жінки, що спить поруч нього, а темні коси подруги, покинутої в лісах Півночі.

Тум не розуміла, що він казав, але слухала з такою напруженою увагою, неначе від його слів залежало ціле її життя. Почувши ім'я свого чоловіка, вона викрикнула по-ескімоському:

— Так! Так! Ферфакс! Мій чоловік!

— Дурненька, бідолашна дівчина! Як він міг бути твоїм чоловіком?

Але вона не могла зрозуміти англійської мови, і їй здалося, що він глузує з неї. Очі її спалахнули німою, несамовитою люттю жінки-самиці, і була мить, коли Ван-Брант подумав, що вона от-от, наче пантера, кине́ться на нього.

Він вилаявся подумки і дивився, як поволі гнівне полум'я збігало з її лиця, і воно все засвітилось тихим блага́нням. Жінка поступилась перед силою і мудро озброїлася своєю кволістю.

— Він мій чоловік, — лагідно сказала вона. — Я ніколи не знала іншого, і ніколи того не буде, щоб я зазнала іншого. І не може він піти від мене.

— Та хто ж каже, що він піде? — гостро запитав Ван-Брант, гніваючись і водночас бентежачись.

— Ти повинен сказати йому, щоб він не йшов від мене, — ніжно, з риданням у голосі, благала вона.

Ван-Брант сердито віджбурнув ногою головешку й сів.

— Ти повинен сказати йому. Він мій чоловік. Перед усіма жінками він мій чоловік. Ти великий, ти дужий! А я — дивись — я дуже кволла. Бачиш, я коло твоїх ніг. Ти мусиш зробити це для мене. Ти мусиш!

— Устань! — грубо шарпонувши, він поставив її на

ноги і сам підвівся.— Ти жінка. Не личить тобі ані валятися в болоті, ані біля ніг якогось мужчини.

— Він мій чоловік.

— Нехай бог простить усім чоловікам! — вихопилося у Ван-Бранта.

— Він мій чоловік,— благально повторила вона, усе тим самим голосом.

— Він мій брат,— відповів Ван-Брант.

— Мій батько — ватаг Тантлач. Під його рукою п'ять селищ. Я накажу шукати скрізь і знайти тобі дівчину до вподоби. Ти можеш лишитися тут і жити з твоїм братом у достатках.

— Я тільки переночую і піду.

— А мій чоловік?

— Ось твій чоловік іде, чуєш?

За похмурими темними соснами пролунав Ферфаксів голос — він щось весело приспівував.

Як ясний день тьмяніє в туманнім морі, так від його співу примерхло обличчя жінки.

— Це мова його народу! — скрикнула вона.— Мова його народу!

Вона повернулась вільним рухом молодої гнучкої тварини і зникла в лісі.

— Домовився про все,— сказав, підійшовши, Ферфакс.— Його королівська величність прийме вас завтра після сніданку.

— Ви йому сказали? — спитав Ван-Брант.

— Ні, і не скажу, аж доки будемо готові їхати.

Ван-Брант з важким почуттям подивився на своїх поснулих супутників.

— Я буду радий, коли ми відійдемо звідси на сотню миль,— сказав він.

Тум підняла шкур'яну запону, що закривала вхід у батьків вігвам. Два чоловіки сиділи з ним, і всі троє з цікавістю подивилися на неї. Лице її нічого не виявляло. Вона спокійно увійшла і, не промовивши й слова, сіла. Тантлач тарабанив кісточками пальців по спису, який лежав у нього на колінах, і злінька дивився на сонячний промінь, що пробивався крізь дірку в шкурі і довгою ясною доріжкою розрізав темряву житла. Праворуч біля нього сидів Чугенгет, шаман. Обое були вже діди, і в очах їхніх знати

було втому від довгих років. Перед ними сидів юнак Кін, улюбленець усього племені. У нього були жваві, поривчасті рухи, а чорні очі допитливо і визивно перебігали з обличчя на обличчя.

Усі мовчали. Коли не коли чувся гомін із селища, і здалеку ледве долинали тонкі голоси хлопчаків, що десь там сварилися. Собака просунув голову у вігвам, по-вовчому зблиснувши очима. З вискалених білих іклів капала піна. Він загарчав, але, злякавшись нерухомих людських постатей, нахилив голову і поліз назад. Тантлач байдужно зпркнун на дочку.

— Ну, як твій чоловік? Як у вас із ним?

— Він співає чужих пісень,— відповіла Тум,— і його обличчя вже не таке.

— Так. Каже він що-небудь?

— Ні, але на його обличчі з'явився новий вираз, і нові думки в очах. Він сидить коло вогню разом з прибульцем, і вони розмовляють і розмовляють, і розмова їхня не має кінця.

Чугенгет щось зашепотів на вухо своєму господареві, а Кін увесь нахилився вперед.

— З далекого краю до нього лине поклик,— сказала Тум,— він сидить, і слухає, і відповідає піснею на своїй рідній мові.

Чугенгет знову щось зашепотів, і Кін знову нахилився вперед. А Тум замовкла, чекаючи, коли батько дасть їй знак, що вона може говорити далі.

— О Тантлачу, ти знаєш, що й дикі гуси, і лебеді, і маленькі качки виводяться тут на нашому пониззі. Ти знаєш також, що вони тікають перед морозами в невідомі краї, але ти знаєш і те, що вони завжди вертають назад, коли в нашім краю починає світити сонце і водяні шляхи визволяються з-під криги. Вони завжди вертають туди, де народились, щоби жити далі. Земля кличе їх, і вони прилітають. Є чужий край, що кличе мого чоловіка, той край, де він народився і куди він хоче йти на цей поклик. Але він мій чоловік! Перед усіма жінками він мій чоловік!

— Чи добре це, Тантлачу, чи добре? — спитав Чугенгет, і щось подібне до погрози було в його мові.

— Так, це добре! — відважно крикнув Кін.— Земля кличе своїх дітей. Усі землі кличуть до себе своїх дітей. Як вона кличе диких гусей, лебедів і маленьких качок, так вона кличе тепер цього чужинця, що забарився в нас

і тепер повинен іти. Є ще другий поклик — поклик роду. Гусак парується з гускою, а лебідь не парується з маленькою качкою. Недобре, коли лебідь парується з маленькою качкою. І недобре, коли чужинці беруть собі жінок з наших селищ. Тому я й кажу, що чужинець повинен іти до свого роду, в свою країну.

— Він мій чоловік,— відповіла Тум,— і він велика людина.

— Так, він велика людина! — Чугенгет враз підвів голову, частина колишньої сили на мить, здавалось, вернулася до нього. — Він велика людина. Він вклав силу в твою руку, Тантлачу, він дав тобі владу. По всій нашій землі твоє ім'я наганяє страх. Тебе бояться і тебе шанують. Він дуже мудрий, і його мудрість дає нам чимало користі. Ми багато що йому завдячуємо: він навчив нас воєнних хитрощів, навчив, як боронити наше селище, як розсипатися в лісі; навчив, як провадити раду й обеззброювати ворогів словом, як скріплювати обіцянку присягою. Він навчив нас полювати дичину, ставити пастки, зберігати харчі, лікувати хворих і поранених у бою або на полюванні. На сьогодні ти, Тантлачу, був би кульгавим дідом, якби чужинець не прийшов тоді до нас і не допоміг тобі. І завжди, коли ми були непевні в чому, то йшли до нього, і він своєю мудрістю все робив зрозумілим для нас. Але й ще колись ми можемо бути непевні в чому, і знову потребуватимем його мудрості, отже, ми не можемо дозволити, щоб він пішов од нас. Недобре, коли ми відпустимо його.

Тантлач усе тарабанив по спису, нічим не виявляючи, що він чув бодай слово.

Тум дарма намагалась щось прочитати на його обличчі, і Чугенгет зігнувся і враз осів, неначе на нього знову наліг увесь тягар його років.

— Ніхто не вбиває для мене дичини! — Кін із силою вдарив себе по широким грудях. — Я сам її вбиваю для себе. Я відчуваю радість життя, коли вбиваю дичину. Коли я повзу по снігу до великого лося, я відчуваю радість; коли щосили натягаю лука і пускаю стрілу просто йому в серце, я відчуваю радість. М'ясо, що забив інший, не буває таке солодке, як те, що я сам забив. Я радію з життя, радію з своєї сили і спритності, радію, що я сам усе роблю для себе. Для чого інакше варто було б жити? Нащо мені життя, коли я не маю радості в собі самому і в тому, що я сам роблю? Тільки через те, що я відчуваю цю ра-

дість, я йду полювати й ловити рибу, а через те, що я йду полювати й ловити рибу, зростає і моя сила, і моя спритність. Чоловік, що сидить вдома біля вогню, не буде ні сильний, ні спритний. Він не буде щасливий, коли їстиме дичину, вбиту моєю рукою, і життя його не буде радісне. Він не живе. І тому я кажу: добре, коли Чужинець піде від нас. З його мудрості ми не станемо мудріші. І ми не прагнемо бути спритні, хоч він спритніший за нас. Коли треба буде, хай краще підем до нього. Ми їмо дичину, яку він убиває для нас, але вона нам не смакує. За його силу нас шанують, але нам це не додає радості. Ми не живемо, коли він нам дає засоби до життя. Ми гладшасмо і на жінок переводимось, ми боїмось праці і забуваємо, як треба щось робити для себе. О Тантлачу, нехай ця людина йде від нас, щоб ми знову стали чоловіками. Я — Кін, я — чоловік, і я сам собі вбиваю дичину.

Тантлач зиркнув на нього очима, що в них була, здавалось, порожнеча вічності. Кін дивився на нього, дождаючи відповіді, але уста старого ватага не поворухнулись. Він обернувся до дочки.

— Раз давши щось, не можна його взяти назад,— швидко мовила вона.— Я була ще дівчинка, коли цей Чужинець, що тепер мій чоловік, прийшов до нас. Я не знала чоловіків, не знала їхніх звичаїв, у моїм серці було повно дитячих мрій і забав, коли ти, Тантлачу, ти, і ніхто інший, покликав мене до себе і віддав у обійми Чужинцеві. Ти, і ніхто інший, Тантлачу. І як ти мене віддав цьому чоловікові, так і його віддав ти мені. Він мій чоловік. Він спав у моїх обіймах, і його не можна взяти з моїх обіймів.

— Добре було б, о Тантлачу,— хутко озвався Кін, кинувши промовистий погляд на Тум,— добре було б завжди пам'ятати, що, раз давши щось, не можна його взяти назад.

Чугенгет випростався.

— У тобі говорить твоя молодість, Кіне. А ми з тобою, о Тантлачу, старі люди, і ми це розуміємо. І ми колись дивилися в жіночі очі і відчували, що кров стає гарячою від дивних бажань. Але час вихолодив її, ми навчилися бути мудрими на радах і спокійними, проте ми знаємо, що палке серце легко розпалюється, і воно необачне в своїх вчинках. Ми знаємо, що ти поблажливими очима дивився на Кіна і що Тум ти обіцяв йому ще тоді, коли вона була дитиною. Але настали інші часи, прибув Чужинець, і,

задля добра всіх, ми мудро вирішили зламати обіцянку. Тум відібрали від Кіна.

Старий шаман спинився і глянув просто в очі молодому ескімосові.

— І нехай тобі буде відомо, що це я, Чугенгет, порадив зламати обіцянку.

— І що я не взяв іншої жінки на своє ложе,— сказав Кін.— Я сам зробив собі огнище, сам варив собі їсти і скреготів зубами в самоті.

Чугенгет подав знак рукою, що він ще не скінчив.

— Я стара людина, і розум — джерело моїх слів. Добре бути дужим і мати владу. А ще краще зректися влади, коли це приведе до чогось доброго. За тих давніх часів я сидів по праву руку від тебе, о Тантлачу! Мій голос лунав на раді, і моєї поради слухали всі. Я був дужий і мав владу. Після Тантлача я був перша людина. Але прибув Чужинець, і я побачив, що він спритний, мудрий і великий. Він був мудріший і величніший, ніж я, і через те й користі від нього було більше, ніж від мене. Твої вуха завжди були відкриті для мене, Тантлачу, ти прислухався до моїх слів і дав Чужинцеві владу, місце й доньку свою Тум. Настали нові часи і новий лад. Добробут прийшов до нашого племя, і воно й далі так буде, коли Чужинець лишиться серед нас. О Тантлачу, старі ми з тобою, і ти, і я. І це клопіт голови, а не серця. Прислухайся до моїх слів, Тантлачу! Прислухайся до моїх слів! Нехай Чужинець лишиться!

Запала довга мовчанка. Старий ватаг розмірковував і зважував усе, сидячи, неначе якийсь бог; Чугенгет, здавалося, увесь поринув у далеке минуле; Кін жадливо дивився на молоду жінку, а вона не помічала його і не спускала ока з батькового обличчя. Відхиливши шкуру коло входу, знову з'явився собака і, набравшись сміливості, уповз у вігвам. Він з цікавістю обнюхував звислу руку Тум, визивно нащулив вуха до Чугенгета і сів на задні лапи перед Тантлачем. Спис із гуркотом покотився на підлогу, собака, перелякано заскавучавши, скочив убік, клацнув зубами й другим стрибком виметнувся з вігваму.

Тантлач помалу переводив пильні очі з одного обличчя на інше, довго вдивлявся в кожне. Тоді суворо і владно підвів голову і проголосив свій рішенець холодним рівним тоном:

— Чужинець лишається. Зібрати мисливців. Послати гінця в сусіднє селище, щоб прийшли всі вояки. Прибуль-

ця я не хочу бачити. Ти, Чугенгете, перемовиш із ним. Скажи йому, хай іде геть зараз же, коли хоче йти мирно. А якщо дійде до бою — вбивайте, вбивайте всіх до одного. Але мій наказ усім: ніякої шкоди нашому Чужинцеві, чоловікові моєї дочки. Я сказав.

Чугенгет підвівся і, похитуючись, вийшов геть. За ним вийшла Тум. Коли Кін нахилився, щоб і собі вийти, голос Тантлачів спинив його:

— Кіне, ти чув мої слова, і це добре. Чужинець лишається. Ніякого лиха не повинно з ним трапитись...

Ескімоси, яких Ферфакс навчив воєнної науки, не кидалися вперед з дикими вигуками. Навпаки, вони виявили велику стриманість і самовладу і помалу, мовчки пересувалися від одного захистку до іншого. Індіяти й канадці залягли на березі річки. Вузький відкритий простір перед ними давав їм деяку перевагу. Вони не бачили нічого і тільки вухом ловили непевні звуки, але почували, що ліс вирує життям, і вгадували наближення невидимого ворога.

— От прокляття! — пробурчав Ферфакс. — Вони ще й не нюхали пороху, а я навчив їх користуватися ним!

Евері Ван-Брант засміявся, вибив люльку і дбайливо заховав її разом з кisetом, потім вийняв ножа з піхов, що висіли у нього при боці.

— А ось почекайте, ми відкинемо передні лави й зіб'ємо їм трохи пиху.

— Але вони підуть розстрільною, якщо не забули моєї науки.

— Нічого... Ми покропимо їх з гвинтівок. Усе буде гаразд... За першу кров зайва порція тютюну, Луне!

Лун, один з індіян, націлівся у виставлене плече, влучна куля вдарила і показала власникові його, що він викритий.

— Аби тільки викликати їх на відкритий напад, — бурмотів Ферфакс, — аби тільки на відкритий напад.

Із-за далекого дерева вигулькнула голова. Ван-Брант одним пострілом повалив ескімоса на землю. Той упав у передсмертних корчах. Майкл поклав третього. Ферфакс і інші також стріляли в кожного ворога, що тільки витикався, і в кущі, тільки де ворухнеться. П'ятеро ескімосів, що перебігали невеличку галявину, так і не перебігли її, а ліворуч, де захист був ненадійний, їх убили більше

десятка. Але вони з похмурим спокоєм поставилися до своїх втрат і обережно й розважливо просувалися далі вперед, не поспішаючи і не затримуючись.

Минуло хвилин з десять. Вони підійшли вже зовсім близько, коли раптом наступ припинився. Настала зловісна, загрозлива тиша. Враз налетів легенький вранішній вітерець. Ліс і хащі зашелестіли, переливаючись зеленими й золотими тінями. Бліде ранкове сонце кинуло на землю довгі ясні смуги, поруч із ними простяглися такі самі довгі тіні. Один поранений підвів голову і насилу поповз через низину. Майкл націлився в нього, але не вистрелив. Свист пронісся невидимою лінією з лівого боку на правий, і хмара стріл звилася в повітря.

— Готуйсь! — скомандував Ван-Брант з металевою поткою в голосі. — Вогонь!..

Ліс заворушився. Ворог одночасно з усіх боків перейшов у наступ. У відповідь на його дике виття рушниці грізно й люто гаркнули. Смерть настигала ескімосів на бігу, вони падали, але здійснювалася нова невтримна ревуча хвиля їхніх братів і перекочувалась далі. У передніх лавах, разом з тими, що наступали, бігла Тум. Вона була простоволоса, розмахувала руками і мчала між дерев, перескакуючи через корчі. Ферфакс не пізнав її, націлився і мало вже не потис на гачка.

— Жінка! Не стріляйте! — скрикнув нараз він. — Дивіться, вона без зброї!

Ні індіани, ні Майкл, ні його товариш-канадець не почувли Ферфакса. Не розібрав його слів і Ван-Брант, усе випускаючи кулю за кулею. Тум, не зачеплена пострілами, бігла тепер за високим, одягненим у шкури мисливцем. Ферфакс поклав двох, що бігли обабіч неї, і націлився в мисливця. Але той, мабуть, упізнав його, звернувши убік і простромив списом Майкла. Тум обхопила свого чоловіка рукою за ший і, напівобернувшись, криком і рухами розділила тих, що нападали. З обох боків промчали десятки людей. Здригаючись із жаху, глибоко схвильований, Ферфакс хвилину, неначе в якомусь дикому екстазі, дивився на неї, на її бронзову красу. Дивні, безсмертні привиди поставали йому перед очима. У мозкові промайнули уривки давніх філософських теорій і нової етики, їх заступили інші образи, напрочуд яскраві й зовсім невідповідні одні одним — сцени полювання, чорний, похмурий ліс, безмежна снігова пустеля, — потім веселі вогні

бальної зали, миготіли довгі галереї і аудиторії, виблискували ряди пробірок і тяглися полиці з книжками, стукотіли машини, ревла вулиця, згадувались рядки забутих пісень, обличчя коханих жінок і давніх товаришів, самотній струмок на дні глибокої ущелини, розбитий човен на березі моря, осяяні місячним світлом поля і пишні долини, пахощі сіна...

Мисливець, якому куля влучила межі очі, підскочив у повітрі і на повному розгоні мертвий упав на землю. Ферфакс опам'ятався. Його товариші, ті, котрі ще були живі, далеко відступили. З-поза дерев долинали хижі вигуки: «Гія, гія!» — це кричали вояки, що оточили, й убивали їх своїми кістяними списами. Зойки мрущих різали Ферфакса, як ножем. Він знав, що бій скінчився, що їх переможено, але традиції раси, вірність товаришам гнали його туди, ген за ті дерева, щоб хоч умерти разом з ними.

— Мій мужу! Мій мужу! — кричала Тум. — Ти в безпеці!

Він хотів вирватись, але вона всією вагою повисла на ньому й не давала йому йти.

— Не треба, не треба, вони вже мертві, а життя таке гарне!

Вона міцно обхопила чоловіка руками за шию, а ноги її переплелися з його ногами. Він не так ступив, спіткнувся, похитнувся, силкуючись утриматись, спіткнувся ще раз і впав на землю. Він вдарився головою об корінь і, оглушений, мліючи, усе ще безсило боровся з жінкою. Падаючи, вона почула свист близької стріли і, як щитом, захистила його своїм тілом, міцно обійнявши його руками і припавши лицем і губами йому до шиї.

І тоді з густого чагарника, що ріс ступнів за двадцять від них, підвівся Кін. Він уважно подивився навколо себе. Бій промчав. Вдалині завмер останній зойк. Кіна ніхто не міг бачити. Він поклав стрілу на тятиву і поглянув на чоловіка й жінку. Між її рукою й грудьми біліло чужинцеве тіло. Кін відтягнув тятиву й прицілився. Щоб було більше певності, він примірівся двічі, а потім спокійно пустив стрілу з кістяним кінчиком у біле тіло чоловіка, що здавалося ще білішим в обіймах смуглявої жінки.

Старий Коскуш жадібно прислухався. Дарма що очі йому давно вже потьмарились, проте вуха чули гостро, і найтихіший звук доходив до його свідомості, яка ще жевріла за зморщеним чолом, хоча він уже не бачив того, що було навколо. А, це верескливий голос Сит-Кум-Ту-Га! Це вона так кляне собак і лупцює їх, запрягаючи в санки. Сит-Кум-Ту-Га — дочка його дочки, але вона занадто заклопотана, щоб гаяти час на свого старого безсилового діда, що один сидить на снігу, забутий і безпорадний. Треба згортати табір, перед ними далека дорога, а короткий день не стоїть. Її кличе життя, обов'язки життя, а не смерті. А він був зовсім поруч зі смертю.

Ця думка на хвилину жахнула старого. Він простяг тремтячу руку й намацав біля себе купку сухого хмизу. Впевнившись, що купка справді лежить, він заховав руку під облізле хутро і знову став прислухатися. Зашаруділи сухі, напівмерзлі шкури — це розбирали вігвам ватага і зв'язували все, аби легше було пакувати. Ватаг — його син. Він старшина плем'я, високий, сильний і відважний мисливець. Він кричить на жінок, щоб проворніше склали речі. Старий Коскуш напружено слухав. Це ж він востаннє чує цей голос! Ось розбирають вігвам Джігоу. Ось — вігвам Тускена. Сім, вісім, дев'ять. Ще тільки шаманів вігвам стоїть. О, це вже вони й коло нього заходились. Йому чути, як шаман щось бурчить, складаючи речі на санки. Заплакала дитина, а мати вгамовує її ніжним, горловим голосом.

«Маленька Ку-Ті,— подумав старий,— вередлива дитина й кволла. Мабуть, вона скоро помре. Тоді в замерзлій тундрі випалять яму, поховають її і накидають зверху

купу каміння, щоб росوماхи не розгребли. Так, але що з того? Ну, нехай ще кілька років, то з повним шлунком, то з порожнім. Але ж, зрештою, однаково чекає смерть, ненажерна вічно, голодніша за всіх їх».

А це що? А, це чоловіки запрягають санки і туго затягують посторонки. Він слухає — він ніколи вже більше цього не почує. Лягнули батоги по собачих спинах — чути, як заскавучали собаки. Вони страшенно не люблять працювати, тягти санки! Ну — рушили! Санки одні за одними посуваються, і скрип полозків завмирає в тиші. Нема. Вони вийшли з його життя, і в останню, найтяжчу годину він залишився сам... Та ні, ось заскрипів сніг під мокасинами... Коло нього стоїть людина. На голову пестливо лягла рука. Його син зробив йому таку ласку. Старий Коскуш згадав інших старих людей — їхні сини не верталися до них, коли плем'я рушало в дорогу. Його син вернувся. Старий поринув думками в далеке минуле, але синів голос ізбудив його до дійсності.

— Тобі добре? — спитав.

І старий відповів:

— Добре.

— Ось коло тебе хмиз, — казав далі син, — вогонь добре горить. Ранок сірий, і мороз пересідається. Скоро буде сніг. Он уже падає.

— Так, уже падає.

— Люди поспішають. Клушки важкі, а животи попідтягало — їсти нічого. Дорога далека, і вони швидко йдуть. Я теж іду. Тобі добре?

— Добре. Я — наче той осінній листок, що ледве тримається на гілці. Тільки звійне вітер — і я злечу. Голос у мене став як у старій баби. Очі вже не показують дороги ногам, а ноги важкі, і я зморився. Все добре.

Він покійно схилив голову і сидів так, доки перестав рити сніг синові під ногами. Тоді квапливо простяг руку до хмизу. Тільки цей хмиз тепер відділяв його од вічності, що зяяла над ним. Тепер його життя вимірялось оберемком хмизу... Ці ломачки одна по одній будуть підтримувати вогонь, і так само крок по кроковій смерть буде скрадатися до нього. І коли останнє поліно віддасть, згорівши, своє тепло, почне свою роботу мороз. Перше залякнуть ноги, тоді руки. Поволі задубіє і все тіло. Голова схилиться на коліна, і він помре. Це зовсім легко. Усі люди повинні вмерти.

Коскуш не скаржився. Таке життя — і воно справедливе. Він народився серед природи, серед природи прожив свій вік, і закон цей для нього не новий. Закон усього живого. Природа не милує живих істот. Вона не дбає за окремі одиниці — вона цікавиться усім родом людським. Це були найглибші абстракції, які міг сприйняти Коскушів дикунський розум, але він їх твердо затамив. Приклади цього він бачив скрізь у житті. У дереві шумує сік, на ньому розпукуються зелені бруньки, а потім спадає жовтий лист. Оце й усе. Один обов'язок поклала природа на кожную живу істоту. Хто не виконає його, той загине, а хто виконає, — також загине. Природа байдужа. Багато є таких, що скоряються, і вся суть у покорі, а не в тих, що скоряються, і сама тільки покора живе і живе вічно. Племя Коскушеве дуже давнє. Коли він ще був малим хлопцем, то чув, як діди оповідали про своїх дідів. Отже, справедливо, що племя живе, воно вимагає покори від своїх людей, навіть тих, що жили за далеких часів і тепер спочивають у своїх забутих могилах. На них не треба зважати, вони — тільки одиниці. Кожен з них проходить, як хмарка на літньому небі. Природа байдужа. На життя вона поклала один обов'язок, дала один закон. Обов'язок життя — продовжувати рід, а смерть — його закон. Як любо дивитись на молоду дівчину, повногруду й сильну, у неї блискучі очі й легка хода. Проте їй ще треба виконати свій обов'язок. Її очі виблискують ще більше, хода стає жвавіша, поводження нерівне: раз вона сміливо поглядає на хлопців, раз засоромиться, і бентега її передається їм. А дівчина стає ще гарніша й привабливіша, і нарешті якийсь ловець, не в силі стримуватись, бере її до себе, щоб вона варила йому їсти, працювала на нього і приводила дітей. Починаються діти — і врода її марніє. Ноги вона насилу волочить, очі її тьмяніють і гаснуть — тільки малі діти радісно гладять поморщене лице старої баби, що сидить коло вогнища. Вона вже свій обов'язок виконала. Ще часина мине. Перший голод чи перший довгий перехід — і її так само, як оце його, покинуть серед снігів саму, з маленькою купкою шиголля. Такий закон життя.

Він обережно підклав суху гілку в огонь і знову поринув у свої думи. Скрізь однаково, для всього живого один закон. Комарі гинуть від першого морозу. Маленька білочка ховається і помирає. Кролик на старість стає важкий і незграбний і не може втекти від своїх ворогів. Навіть ведмідь

з роками сліпне, стає дразливий і неповороткий, і зграя надокучливих гавкітливих собак легко його перемагає. Старий згадав, як одної зими на верхоріччі Клондайку він так само покинув свого батька. Це було за рік перед тим, як прибув місіонер із своїми книгами і скринькою, повною ліків. Не раз Коскуш облизував губи, згадуючи про цю скриньку з ліками, але тепер у нього в роті було сухо. З усіх ліків найсмачніші були ті, що «вбивали біль». Проте з цим місіонером був чималий клопіт, бо сам він м'яса не здобував, а їсти любив добре, і мисливці нарікали на нього. Він застудився, переходячи через річку коло Мейо. Потім собаки розгребли його могилу й перегризлися за кістки.

Коскуш підклав ще хмизу до вогню і заглибився в думки про давніше минуле. Був час Великого Голоду. Старі люди з порожніми животами тулились до вогнища і розповідали про стародавні часи, коли Юкон три зими поспіль вільно котив свої води, а три літа лежав скутий кригою. Під час отого голоду померла його матір. Лососів не було в те літо, і люди не могли джждатись зими, сподіваючись, що придуть олені. Настала зима, та олені не прийшли. Ще такого ніколи не було, навіть старі не пам'ятали такого на своїм віку. Але олені не прийшли, і це був сьомий голодний рік, і кролики перестали плодитись, і від собак лишилися самі тільки кістяки. І серед довгої зимової темряви скиглили й мерли діти, і жінки, і старі люди. І серед цілого плем'я не в кожному десятку лишився один, щоб привітати сонце, коли воно повернулося навесні. Ото був справдешній голод!

Але він пам'ятає й інші часи, часи багатства й достатків. М'яса було стільки, що воно псувалося. Собаки так погладшали, що не могли бігати; то були часи, коли мисливці не займали дичини. Жінки стали плодючі, і у вігвамах вовтузились і повзали хлопчики й дівчатка. Тоді відживали давні чвари, чоловіки ставали задирилі, переходили через вододіл на південь, щоб убивати ворогів з плем'я пеллі, і на захід, щоб посидіти біля погаслих вогнищ плем'я танана. Старий згадав, як ще малим хлопчиком, за часів багатства й достатків, він бачив, як вовки порвали лося. Разом з ним лежав тоді на снігу Зінг-Ха. Той самий Зінг-Ха, що став потім найспритніший мисливець. Кінець кінцем він упав в ополонку на Юконі. Його знайшли через місяць, йому пощастило наполовину вилізти з води, і так він примерз до криги.

А тепер про лося. Того дня він і Зінг-Ха пішли на берег струмка і стали там гратися в лови, наслідуючи своїх батьків. На повороті вони натрапили на свіжий лосів слід, а поруч було багато вовчих слідів.

— Старий,— сказав Зінг-Ха: він краще на слідах розумівся,— старий, відстав від табуна. Вовки відрізали його від братів і тепер уже не випустять.

Так воно й було, так вони завше робили. І день і ніч вони гарчатимуть на нього, кусатимуть його за морду і не дадуть йому спокою аж до самого кінця. На цей кінець варто було подивитися!

Кров їм зайнялася в жилах, і вони швидко побігли наслідці. Навіть він, Коскуш, не такий уже кмітливий і вправний ловець, міг би йти по сліду з заплющеними очима, такий той слід був виразний. Вони бігли ще гарячою стежкою гонитви і на кожному кроці читали свіжонаписану темну трагедію. Ось вони прийшли на те місце, де лось був спинився. Навколо на відстані у три людські зрости сніг було потоптано й покопано. Посередині глибокі сліди лосевих копит, а круг них скрізь легші вовчі сліди. Скраю були зовсім свіжі відбитки цілих вовчих тіл, видно було, що декотрі лежали й спочивали, поки їхні брати мучили жертву. В одному місці валялись чисто обгризені свіжі кістки — мабуть, бідолашна тварина, оскаженивши, вдарила одного з своїх переслідників, і його затокли на смерть.

Знову вони спинили свої лижви. Ось тут величезна тварина одчайдушно боронилася. Лось двічі падав, це знати було по снігу, і двічі підводився й струшував з себе ворогів. Він уже давно виконав свій обов'язок перед природою — проте життя йому було дороге. Зінг-Ха казав, що дуже рідко буває, щоб лось, раз упавши, підвівся знову, як оцей. Шаман побачив би в цьому якусь призивітку й чудо.

Ось вони прийшли на те місце, де лось хотів був вибратись на високий берег і втекти в чагарник. Проте вовки його наздогнали. Він став дибки, а потім повалився на землю і, падаючи, задушив своїм тілом двох вовків, глибоко вдавивши їх у сніг. Мабуть, жертва була вже геть знесилена, бо мертвих вовків не зайнято. Вони проминули одне за одним ще два місця битви. Слід уже був зрошений кров'ю, а хода великої тварини ставала нерівна й коротка. І ось вони почули перші звуки бойовиська. Це не було гарчання погоні, це був короткий, уривчастий гавкіт, коли

зуби вже хапають здобич. Зінг-Ха повз по снігу проти вітру, а за ним і Коскуш, той самий Коскуш, якому судилося колись стати ватагом свого плем'я. Вони відхилили нижнє гілля молодої ялинки і зацікавлено видивились. Те, що вони побачили, було кінцем.

Ця картина, як і всі враження його молодості, стояла така яскрава перед ним, що його пригаслі очі пильнували той кінець з таким самим захопленням, як і за тих далеких часів. Коскуш здивувався. Адже потім, ставши ватагом і головою ради, він чинив такі справи, що пеллі проклинали його ім'я. А що вже казати про білого чужинця, якого він убив ножем у відкритому двобої!

Довго він так сидів, роздумуючи про дні своєї молодості. Вогонь став пригасати, а мороз усе дужчав. Він підкинув зразу дві ломачки і виміряв своє життя тими, що лишилися. Коли б Сит-Кум-Ту-Га згадала була про свого старого діда і назбирала більший оберемок, то його життя на кілька годин ще б задлялося... Хіба ж це так було важко? Але вона завжди була недбайлива, а відтоді як Бобер, син сина Зінг-Ха, вперше спинив на ній погляд, вона й зовсім перестала шанувати своїх предків. Так, але що з того? А він хіба не був такий самий змолоду?

Коскуш прислухався до тиші. Може, синове серце пом'якшає, і він повернеться з собаками, щоб узяти старого батька з собою туди, де великі табуни ситих оленів?

Він напружив слух. Його стомлений мозок на мить спочинув. Тихо. Безгомінно. Тільки він дихає серед цього величного мовчання. Як самотньо! Але що це? Дрижаки побігли спиною. Зовсім близько прорізало тишу знайоме довге квиління. Перед його невидючими очима постав образ лося — старого, дебелого лося з гіллястими рогами. У нього порвані, закривавлені боки, скуйовджена грива — але він б'ється до останнього. Навколо сірі постаті, очі, як ті жарини, з висолоплених язиків стікає піна. Невблаганне коло вужчає, аж доки стає однією темною плямою на втопаному снігу...

Холодна морда тицьнулася йому в щоку, і цей доторк вернув старого до дійсності. Його рука простяглася до вогню й витягла звідти головешку. Звір відступив, зборений споконвічним страхом перед людиною, і жалібно, протяжно заквилив, кличучи своїх братів. І вони озвались голодним виттям і, скрадаючись знишка, оточили старого тісним колом. Коскуш прислухався, потім почав махати головеш-

кою. Звірі перестали пирхати, тільки гарчали і не розбігались. Ось один намагається пролізти вперед, он другий, третій... і жаден не відступає... Чого йому ще чіплятись за життя? — думає він, а тоді кидає головошку в сніг. Вона засичала і згасла. Коло вовків тривожно загарчало, але тримається тісно. Знову побачив Коскуш останню битву старого дебелого лося і втомлено схилив голову на коліна. Що ж? Хіба це не закон життя?

— Байдарка!.. Хіба не бачите?.. Дивіться!.. Ну, звісно, байдарка, а в ній людина! І не вмiє веслувати як слід.

Стара Баск-Ва-Ван стала на коліна. Уся трясучися з кволості й хвилювання, вона пильно подивилася на море.

— Нам-Бок завжди веслував незграбно,— бурмотіла вона, щось пригадуючи. Вона заслонила очі рукою від сонця і вдивлялась у поверхню води, що блищала, як розтоплене срібло.— Нам-Бок був завжди незграбний, я пам'ятаю...

Жінки й діти голосно засміялись. У їхньому сміхові було незлобиве глузування. Баск-Ва-Ван зрозуміла й замовкла, тільки губи її ворушилися.

Кугах підвів сиву голову від роботи — він різьбив на кістці — і глянув у той бік, куди дивилася стара. Справді, до берега наближалась маленька байдарка, хоч іноді хвилі й збивали її з курсу. Чоловік на човні старанно працював веслами, але виявляв більше сили, ніж уміння, і байдарку повертало то в один бік, то в другий. Кугах знову схилив голову над роботою. Між колінами він тримав моржеве ікло і старанно різьбив на ньому спинний плавець якоїсь чудернацької риби — такої, що ніколи не плавала ні в якому морі.

— Це, напевно, різьбяр із сусіднього селища,— сказав він, помовчавши.— Він іде сюди, щоб порадитись зі мною, як різьбити візерунки на кістках. Він неберучкий, цей чоловік. Він ніколи не второпає, як це треба робити.

— Це Нам-Бок,— роздратовано скрикнула стара Баск-Ва-Ван.— Невже ж я не знаю свого сина? Кажу вам, і ще раз кажу, що це Нам-Бок!

— Ти кажеш таке шоліта,— почала вмовляти її одна жінка.— Щороку, як море визволяється з-під криги, ти

цілими днями сидиш і чекаєш. Тільки-но з'явиться який човен, ти одразу кричиш: «Це Нам-Бок!» Нам-Бок давно вже вмер, о Баск-Ва-Ван, а мертві назад не вертаються. Не може бути, щоб вони верталися.

— Нам-Боку! — вигукнула стара так голосно, що всі здригнулись і обернулися до неї.

Вона ледве підвелась на ноги й зашкутильгала вниз, до берега. Дорогою вона наткнулася на маля, що лежало на сонечку. Воно закричало. Мати заспокоїла дитину і вилаяла стару, але та не звернула уваги. Поперед неї до берега бігли діти, а коли байдарка підпливла зовсім близько і човняр, незграбно махнувши веслом, трохи не перекинув човна, жінки також пішли за старою. Кугах кинув ікло; важко спираючись на палицю, він поплентався й собі туди ж, а за ним по двоє та по троє рушили інші чоловіки.

Байдарка повернулася боком до берега — прибій був би перекинув її, але якийсь голий хлопчик кинувся в воду, схопив човна за ніс і витяг на берег. Чоловік підвівся і запитливо оглянув мешканців селища, що стояли перед ним. Строката куфайка, брудна і приношена, вільно звисала з його широких плечей; шия була обмотана червоною хусткою, які носять матроси; рибальська шапка на коротко підстриженій голові, штани з ряднини та важкі чоботи довершували його абияке вбрання.

Проте на простих рибалок з дельти Великого Юкону він справив надзвичайне враження. Ціле життя у них перед очима було саме тільки Берінгове море і за весь цей час вони бачили тільки двох білих людей: одного, що переписував людність, та другого — священника-езуїта, що заблюкав у ці краї. Плем'я рибалок було бідне, у землі їхній не було золота, і не мали вони дорогих хутр, через те білі давали їм спокій. До того ж Юкон тисячоліттями зносив сюди гірські породи з усієї Аляски, і судна тут сідали на мілину, навіть і берега не побачивши. Отож цей берег з численними затоками та архіпелагами багnistих островів обминали кораблі білих людей, і рибалки й гадки не мали, що всі ці речі існують на світі.

Різьбяр Кугах злякано відступив, перечепився ногою за свою палицю і впав.

— Нам-Бок! — крикнув він, намагаючись зіп'ятися на ноги. — Нам-Бок, якого поглинуло море, повернувся до нас.

Чоловіки й жінки метнулися назад, діти заснували у них під ногами. Один тільки Опі-Кван не розгубився, як і ли-

чило ватажкові селища. Ступивши крок наперед, він довго й пильно вдивлявся в прибульця.

— Так, це Нам-Бок,— сказав він урешті переконаним голосом.

Жінки з переляку заверещали і відступили ще далі.

Чоловік у байдарці нерішуче поворушив губами. Видко було, як у нього стискалося горло від невимовлених слів.

— Ла, ла, це Нам-Бок,— хрипко зашемерала стара Баск-Ва-Ван, зазираючи прибульцеві в обличчя.— Я завжди казала, що Нам-Бок повернеться.

— Так, Нам-Бок повернувся,— промовив нарешті сам Нам-Бок. Він перекинув ногу через борт байдарки і стояв одною в човні, а другою на березі. Він шукав давно забутих слів, і горло у нього знову стиснулось. Коли ці слова знайшлися кінець кінцем, вони пролунали дивно: вимовляючи горлові звуки, він якось прицмокував.

— Вітаю вас, о братове! — сказав він.— Привіт вам, о братове тих часів, коли я ще не пішов від вас із ходовим вітром.

Він обома ногами став на пісок, але Опі-Кван подав знак рукою, щоб Нам-Бок повернувся назад у байдарку.

— Ти вмер, Нам-Боку,— сказав він.

Нам-Бок засміявся:

— Подивись, який я гладкий!

— Мерці, правда, не бувають гладкі,— згодився Опі-Кван,— і тобі, видно, добре жилося. Але все це дивно. Ще не було такого чоловіка, що пішов би з ходовим вітром і повернувся після багатьох років.

— Я повернувся,— просто сказав Нам-Бок.

— Може, ти тїнь, мандрівна тїнь Нам-Бока? Тїні вертаються.

— Я голодний, а тїні не їдять.

Але Опі-Кван ще вагався і збентежено тер собі чоло. Нам-Бок також був збентежений; він поглянув на рибалок, що стояли перед ним і ні в чиїх очах не побачив зичливості. Чоловіки й жінки тихенько перешіптувались, діти полохливо ховалися за спини старших, собаки, найжившись, попідгинали хвости й підозріливо нюхали повітря.

— Я породила тебе, Нам-Боку, і вигодувала своїми грудьми, коли ти був маленький,— мовила Баск-Ва-Ван, підступаючи ближче,— і хоч ти тїнь, хоч не тїнь — я дам тобі їсти.

Нам-Бок рушив був до неї, але юрба злякано і загрозово

загомніла. Він спинився, вигукнув щось незнайомою мовою,— чи не «а ч-чорт!» і додав:

— Я не тінь, я людина.

— На світі є багато таємниць,— промовив Опі-Кван не то сам до себе, не то звертаючись до своїх земляків.— Ось ми живемо, а за мить нас немає. Коли людина може обернутися тінню, то чому б і тінь не могла обернутися людиною? Нам-Бок був — і його нема. Це відомо. Але ми не знаємо, чи це тінь Нам-Бока перед нами, чи сам Нам-Бок.

Нам-Бок відкашлявся і відповів так:

— Колись давно батько твого батька, Опі-Кване, пішов геть, і минуло чимало років, перше ніж він повернувся. Але його не прогнали від вогнища. Кажуть...— він значливо замовк. Усі жадібно чекали його дальших слів.— ...кажуть,— вів далі Нам-Бок, обережно скеровуючи удар,— що Сіпсіп, його жінка, подарувала йому двох синів після того, як він повернувся.

— Але його погнав з дому не вітер,— відказав Опі-Кван.— Він пішов геть у глиб країни, і це річ природна, бо людина може ходити скрізь по землі скільки завгодно.

— Так само й по морю. Але справа не в тому. Кажуть... наче батько твого батька розповідав, що він бачив різну дивовижу.

— Авжеж, він про це розповідав.

— Я також маю розповісти вам багато дивного,— хитро сказав Нам-Бок, і побачивши їхнє вагання, додав:— І подарунки в мене є.

Він витяг з байдарки велику хустку,— надзвичайно тонку та барвисту,— і накинув її матері на плечі. Жінки аж скрикнули від захоплення. Стара Баск-Ва-Ван м'яла в руках розкішний дарунок, гладила його рукою, зовсім подитячому щось мугикаючи собі під ніс.

— Він має що розповісти,— пробубонів Кугах.

— І подарунки в нього є,— додала одна з жінок.

Опі-Кван знав, що люди тепер не всидять на місці з цікавості, та й самому йому кортіло послухати про нечувані дивовижні речі.

— Вилов був щасливий,— міркував він,— і жиру в нас досхочу. Ходімо, Нам-Боку, ми почаствуємо тебе.

Два чоловіки підняли байдарку на плечі і понесли її до вогнища. Нам-Бок ішов поруч з Опі-Кваном, а весь натовп услід за ними; декілька жінок забарилися на хвилинку: їм закортіло помацати руками дивну хустку.

Під час обіду розмовляли мало, але син старої Баск-Ва-Ван не раз ловив на собі допитливі погляди. Це його трохи бентежило. Не через те, що він був дуже скромний, а тому, що запах тюленьчої ситі відбивав йому апетит і він боявся, щоб цього не помітили.

— Іж! Ти голодний,— наказував Опі-Кван, і Нам-Бок примружив очі і встромив руку в величезний горщик із смердючою рибою.

— Ла, ла, не соромся. Цей рік тюлені добре ловилися, а дужий чоловік завжди голодний.— Баск-Ва-Ван умочила в сить один противнющий на вигляд шматок лососини і ніжно простягла своєму синові.

Почуваючи, що шлунок його далеко вже не такий витри-валий, як колись, Нам-Бок у розпачі покинув їсти, набив люльку і заходився палити. Його сусіди голосно плямкали і поглядали на нього. Мало хто з них міг похвалитися зна-йомством з цим коштовним зіллям. Іноді вони діставали його — потроху і дуже поганого — в ескімосів, що жили на північ від них. Кугах, сидячи поруч Нам-Бока, натякнув, що він не від того, аби й собі хоч раз затягнутися, і, все ще жуючи, масними губами вп'явся в бурштиновий мунд-штук. Нам-Бок схопився рукою за живіт і відхилив люль-ку, що йому віддавав Кугах. Нехай він лишить її собі, він з самого початку збирався подарувати люльку саме йому. Люди облизували пальці і хвалили Нам-Бока за таку щед-рість.

Опі-Кван звівся на ноги.

— Тепер, о Нам-Боку, ми попоїли і послухаємо про ті дивовижні речі, що ти бачив.

Рибалки заплескали в долоні і, взявши в руки кожен якусь роботу, наготувалися слухати. Чоловіки оздоблюва-ли списи та різьбили на кістках, жінки шкребли жир з ко-тикових шкур і м'яли їх у руках або шили одягу нитками з сухих жил. Нам-Бок дивився на цю картину, але не зна-ходив у ній принадності. Блукаючи довгі роки, він увесь час мріяв побачити її знову і тепер був розчарований. Зли-денне, жалюгідне животіння, думав він, хіба можна по-рівняти його з тим життям, до якого він звик? Але він дещо розповість їм, хоч трохи зніме полуду з очей,— і від цієї думки очі йому заблищали.

— Братове,— почав він трохи згорда, як людина, що на-міряється говорити про власні звитяги,— це було пізнього

літа, в один з тих років, що вже давно минули. Погода стояла така сама, якої ми оце сподіваємось нині. Всі ви запам'ятали той день. Чайки літали низько. З берега віяв сильний вітер. Я незабаром побачив, що не подолаю його, зав'язав покришку байдарки, щоб не заливала вода, і так цілісіньку ніч змагався з бурею. А вранці землі вже не було видно, сама тільки вода навколо. Береговий вітер міцно тримав мене і відносив усе далі. Три рази ніч змінювалась на день, але землі не було видно, і вітер не відпускав мене.

Коли настав четвертий день, я був як божевільний. З голоду я не міг утримати весла, в голові паморочилося від страшної спраги. Але море вже пересердилося, і з півдня віяв лагідний вітерець. Я озирнувся і побачив таку річ, що подумав, чи й справді я не втратив глузду.

Нам-Бок спинився і виколупав рештки лососини, що застряли в зубах. І чоловіки, й жінки, забувши про роботу та повитягавши шиї, жадібно дивилися на нього.

— Я побачив човна, величезного човна. Коли б усі човни, що я бачив, збити в один — і то не вийшло б такого здорового.

Пролунали вигуки недовір'я. Кугах, який чимало літ прожив на світі, похитав головою.

— Еге, коли б кожна байдарка була як піщинка, — казав далі визивним тоном Нам-Бок, — і щоб байдарок було стільки, скільки тут піску на березі, — і тоді не можна було б збудувати такого великого човна, якого я побачив на четвертий день уранці. Це був дуже великий човен і називався він — шхуна. Цей дивовижний човен, ця велетенська шхуна йшла до мене, і на ній були люди.

— Стривай, о Нам-Боку, — перепинив його Опі-Кван, — а які ж там були люди? Також великі?

— Ні, звичайні люди, такі, як ми з тобою.

— А великий човен плив швидко?

— Ого, ще й як швидко!

— Човен був великий, люди маленькі, — підсумував Опі-Кван. — А якими ж вони веслами гребли? Довгими?

Нам-Бок посміхнувся, вискаливши зуби.

— Весел не було, — сказав він.

Люди пороззявляли роти, настала довга мовчанка. Опі-Кван узяв у Кугаха люльку і двічі задумливо зотягся. Одна з молодших жінок пирхнула нервовим смішком, і всі на неї сердито озирнулися.

— То весел, кажеш, не було? — лагідно спитав Опі-Кван, повертаючи люльку Кугахові.

— Південний вітер дув їм у спину, — пояснив Нам-Бок.

— Так, але за вітром скоро не попливеш!

— У шхуни були крила — ось такі. — Нам-Бок накреслив на піску схему щогл і вітрил. Чоловіки, зацікавившись, з'юрмилися навколо. Віяв дужий вітер, і, щоб було зрозуміліше, Нам-Бок схопив за кінці материну хустку і підняв її проти вітру. Вона напнулася, як вітрило. Баск-Ва-Ван лаялась, відбивалась, але скінчилося тим, що злякану стару вітром віднесло кроків за двадцять і вона впала на купу нанесених морем трісок. Чоловіки глибокодумно бурмотіли, що їм усе ясно, коли це Кугах, відхиливши назад свою сиву голову, голосно засміявся.

— Хо-хо-хо! Ну й дурна ж це штука, отой великий човен! Найдурніша в світі! Іграшка вітрові! Куди вітер, туди й вона. Жодна людина не скаже, куди він пристане. Він пливе за вітром, а вітер дме, куди йому заманеться, і невідомо, куди він подме через хвилину.

— Авжеж, це так, — повагом промовив Опі-Кван, — за вітром, звісно, легко пливати, але проти вітру доводиться добре гребти, а вони навіть і весел для цього не мають! Їм, цим людям на човні, і боротися нічим.

— Та й потреби такої нема! — сердито вигукнув Нам-Бок. — Шхуна однаково легко йде і проти вітру.

— А яка, ти кажеш, сила примушує цю саму шх... шхуну плисти? — спитав Кугах, навмисно затинаючись на незнайомому слові.

— Вітер, — була нетерпляча відповідь.

— Так! Вітер, виходить, жене цю шх... шхуну проти вітру? — старий Кугах підморгнув Опі-Кванові і серед загального сміху провадив далі: — Вітер дме з півдня і жене шхуну на південь. Вітер — проти вітру, вітер дме разом і в той, і в протилежний бік. Дуже просто. Ми розуміємо, Нам-Боку. Аж надто добре розуміємо.

— Ти дурень!

— Правду мовлять твої уста, — лагідно відповів Кугах, — я довго не міг збагнути, а виявилось, що це звичайна річ.

Обличчя Нам-Боківі спохмурніло. Він швидко вимовив кілька слів, яких люди його племені досі ніколи не чули. Чоловіки знову взялися різьбити, а жінки — чистити шкури. Але Нам-Бок сидів, міцно стуливши губи. Йому не вірили, і він не хотів більше розповідати.

— Цю шх... шхуну, — байдуже спитав Кугах, — зроблено, мабуть, з дуже великого дерева?

— З багатьох дерев, — коротко відрубав Нам-Бок, — вона була дуже велика.

Він знову понуро замовк. Ватаг штовхнув ліктем Кугаха, той, зачудований, помалу похитав головою і тихенько пробурмотів:

— Дуже, дуже дивно!

Нам-Бок дався спійматись на гачок.

— Це ще абищия! — жваво сказав він. — А от подивилися б ви на пароплав! Як піщинка проти байдарки, а байдарка проти шхуни — так само шхуна проти пароплава. До того ще він зроблений з заліза, геть увесь із заліза.

— Ні, ні, Нам-Боку, — вигукнув Опі-Кван, — подумай сам, як це може бути? Залізо завше тоне. Ось послухай: я виторгував собі залізного ножа у ватажка з сусіднього селища. Учора він якось вислизнув у мене з рук і пішов вниз, аж на саме дно моря. Для всього є свій закон. Це ми всі знаємо. А крім того, всі речі, зроблені з чогось одного, мають і один закон. Отож і всі речі з заліза мають один закон. Зречися своїх слів, Нам-Боку, щоб ми не перестали тебе поважати.

— А проте це так, — наполягав Нам-Бок, — пароплав увесь залізний, і не тоне.

— Ні, ні, цього не може бути!

— Я бачив на свої власні очі.

— Це суперечить природі речей.

— Скажи мені, Нам-Боку, — утрутився Кугах, боячись, що той так і не розповість більш нічого, — скажи мені, а яким же це чином оті люди знають свій шлях у морі, коли не видно землі?

— Їм показує шлях сонце.

— Але як?

— Опівдні ватажок шхуни бере таку собі річ і крізь неї одним оком дивиться на сонце, а потім змушує сонце спускатися з неба на край землі.

— Та це ж чари! — скрикнув Опі-Кван, жахаючись такого святотатства. Перелякані чоловіки піднесли руки вгору, а жінки аж застогнали. — Це чари! Недобре відхиляти з шляху велике сонце, що проганяє ніч, дає нам тюленя, лосося і теплу погоду.

— А що з того, коли це навіть і чари? — розлютовано

вигукнув Нам-Бок.— Я так само дивився крізь цю штуку на сонце і так само примусив його спуститися з неба.

Рибалки, що сиділи ближче до Нам-Бока, відсунулися далі, а жінка, що тримала коло грудей дитину, квапливо закрила її, щоб часом не впав на неї погляд Нам-Боків.

— А що ж було того ранку, на четвертий день, о Нам-Боку,— нагадав Кугах,— того ранку, коли шх... шхуна підійшла до тебе?

— У мене вже так мало лишилося сили, що я не міг відпливти від неї. Мене взяли на шхуну, влили мені в рот води і добре нагодували. Браття мої, ви лише двічі бачили білу людину. А на шхуні були самі білі люди, і стільки їх було, скільки в мене пальців на руках та на ногах. Вони були дуже добрі до мене, я підбадьорився і поклав собі, що потім розповім вам про все, що бачив. Вони навчили мене своїй роботі, добре годували і дали мені місце, де спати.

Минали дні по днях, а ми все пливли морем. Щодня ватажок спускав сонце з неба і примушував його казати, де ми. Коли хвили були не дуже сердиті, ми ловили котиків, і я дуже дивувався, що вони викидали геть м'ясо й сало, а лишали собі тільки шкури.

Опі-Кван аж рота скривив від обурення — він саме намірився був висловити свою думку щодо такого марнотратства, коли це Кугах штовхнув його, щоб він мовчав.

— Так ми працювали, поки сонце зникло і став дошкуляти мороз. Тоді ватажок повернув ніс шхуни на південь. Знову потяглися дні за днями, ми все пливли на південь і на схід, не бачивши ніде й познаку землі. Коли ми були недалеко від того селища, звідки всі ці люди були родом...

— А відки ви знали, що воно було недалеко? — спитав Опі-Кван, не маючи більше сили стримуватись.— Адже землі не було видно?

Нам-Бок оскаженіло подивився на нього.

— Хіба я не сказав, що ватажок примушував сонце спускатися з неба?

Кугах втрутився і заспокоїв їх. Нам-Бок розповідав далі:

— Отже, коли ми були вже недалеко від цього селища, знялася велика буря. Уночі ми були зовсім безпорадні і не знали, де ми.

— А ти ж допіру казав, що той ватажок знав...

— Заспокойся, Опі-Кване! Ти дурень і нічого не можеш втямити. Отож я сказав, що вночі ми були зовсім безпорадні, коли враз крізь бурю я почув, як море б'ється в береги. Із страшним гуркотом ми вдарилися в берег, я опинився у воді й поплив. Увесь берег був скелястий. На багато миль виднів один тільки клаптик улогої землі. Я знав, що єдиний порятунок — це закопатися руками в пісок, щоб прибіг не змив мене. Решту людей порозбивало об скелі. Крім ватажка, нікого навіть не викинуло на берег, та й того я пізнав тільки по каблучці на пальці.

Коли настав день, від шхуни не лишилося й сліду. Я повернувся спиною до моря і пішов у глиб країни, щоб роздобути собі їсти і хоч подивитися на людські обличчя. Незабаром я прийшов до якогось будинку, мене впустили й нагодували, бо я вмів уже говорити мовою білих людей, а вони завжди привітні. Будинок же цей був більший за всі наші будинки і за будинки наших батьків.

— Мабуть, величезний був будинок! — зауважив Кугах, ховаючи свою недовіру під подив.

— І багато дерева, мабуть, пішло, щоб збудувати такий будинок, — в тон йому підхопив Опі-Кван.

— Це ще абищія! — зневажливо знизав плечима Нам-Бок. — Які наші хатки проти того будинку, такий і він проти інших, що мені довелося пізніше бачити.

— А люди були також дуже великі?

— Ні, звичайні люди, такі, як ви та я, — відповів Нам-Бок. — Я вирізав собі кийка, щоб зручніше ходити, і, пам'ятаючи, що повинен буду розповісти вам про все, браття мої, я робив на ньому зарубки на кожного, хто там жив. Пробув я там багато днів. Мені давали роботу й платили гроші. Ви не знаєте, що воно таке гроші, але це — дуже добра штука.

Одного дня я розпрощався і пішов далі. Дорогою я здібав багато людей, і став робити уже маленькі зарубки, щоб усім стало місця. Коли це раз я натрапив на дивну річ: на землі переді мною лежала залізна штаба, така, як рука завтовшки, а за добрий крок від неї друга така сама.

— То ти, виходить, став багатою людиною, — сказав Опі-Кван, — залізо дорожче за все на світі. З нього можна було наробити багато ножів.

— Ні, воно було не моє.

— Ти його знайшов, і по закону воно твоє.

— Зовсім не так. Це залізо покладали білі люди. А крім

того, ці штаби були такі довгі, що їх не міг би піднести жоден чоловік,— навіть кінця їм не було ніде видно.

— Нам-Боку, щось у тебе занадто багато заліза,— застеріг Опі-Кван.

— Мені самому було важко повірити своїм очам, але не вірити я не міг. І поки я стояв і дивився...— Він зразу повернувся до ватажка.— Опі-Кване, ти чув, як реве розгніваний морський лев? Уяви собі тепер, що морських левів стільки, скільки хвиль у морі, і уяви, що з них усіх зробили одного лева і що він заревів. Ось таке ревіння я тоді почув.

Рибалки з подиву голосно скрикнули, а в Опі-Квана як звисла пижня щелепа, так і лишилась.

— Здалеку вихопилося страховище, таке завбільшки, як тисяча китів,— оповідав далі Нам-Бок,— воно було однооке, блювало димом і страшенно голосно хропло. В мене з переляку затремтіли ноги, і я побіг стежкою між двома штабами. Але воно, це страховище, мчало за мною, як вітер, і коли я перескочив через залізну штабу, то вже відчував на обличчі його гарячий подих.

Опі-Кван опанував себе, його щелепа стала на місце.

— А потім, потім що, Нам-Боку?

— Воно промчало по залізних штабах, не зачепивши мене, а коли я знову зміг твердо стояти на ногах, страховище вже зникло з очей. У тій країні воно — звичайнісінька річ. Навіть жінки і діти не бояться його. Люди змушують їх, цих страховищ, працювати на себе.

— Так, як ми своїх собак? — спитав Кугах з іскоркою недовіри в очах.

— Авжеж, так, як ми примушуємо своїх собак.

— А як же вони розводять ці... ці страховища? — спитав Опі-Кван.

— Вони їх зовсім не розводять. Вони самі роблять їх з заліза, годують камінням і напувають водою. Каміння обертається в огонь, а вода — в пару. Ця пара з води диханням виходить їм з ніздрів і...

— Стривай, стривай, о Нам-Боку,— перепинив його Опі-Кван.— Розкажи нам краще про щось інше. Ми втомилися слухати про те, чого ми не можемо зрозуміти.

— Невже ви не розумієте? — спитав у розпачі Нам-Бок.

— Ні, ми не розуміємо,— скаржились і чоловіки, і жінки,— ми не можемо зрозуміти.

Нам-Бок подумав про складні жнивварські машини, про машини, що показують образи живих людей і говорять

їхніми голосами, і відчув, що його плем'я нічого цього не зрозуміє.

— А коли я скажу вам, що і я їздив цим самим страховищем по тій країні? — з гіркотою промовив він.

Опі-Кван підніс руки долонями вгору на знак своєї недовіри.

— Кажі далі! Оповідай, ми слухаємо.

— Я сів на те страховище і дав за це грошей...

— Ти ж сказав, що йому дають каміння.

— І ще раз ти дурень. Я казав вам, що гроші — така штука, про яку ви нічого не знаєте. То я тим страховищем об'їхав усю країну, минаючи багато селищ, і дістався до величезного селища, що стояло біля солоного морського рукава. Там покрівлі будинків здіймалися до самих зірок, хмари пробігали між ними, і скрізь дим, дим і дим. У цьому селищі весь час стояв такий гомін, неначе це море ревло в бурю, а людей стільки, що я шпурнув геть свого кийка і забув про зарубки.

— Коли б ти робив маленькі зарубки, то міг би нам докладно розповісти, — сказав з докором Кугах.

Нам-Бок розлючено обернувся до нього.

— Коли б я робив маленькі зарубки!.. Слухай, ти, Кугаху, різьбярє на кістках! Хоч би я робив і найменші зарубки — не те що мого кийка, двадцять кийків не вистачило б, усього наносного лісу між нашим і сусіднім селищем не вистачило б. Коли б вас усіх, жінок і дітей також, було в двадцятєро більше, коли б у вас було по двадцять рук у кожного і в кожній руці кийок і ніж — і тоді не можна було б зробити зарубки на всіх тих людей, що я бачив, — така сила їх була і так швидко снували вони повз мене.

— Стільки людей не може бути навіть у цілому світі, — перечив Опі-Кван, бо він був приголомшений і розум відмовлявся йому слугувати.

— Що ти там можеш знати про весь світ та про те, який він великий! — прикро кинув Нам-Бок.

— В одному місці ніколи не може бути стільки людей.

— Хто ти такий, що говориш, чого не може бути і що може бути?

— Таж ясно, що стільки людей не може жити в одному місці. На морі не лишилося б вільного місця від їхніх човнів, і вони в один день виловили б усю рибу, а потім їм нічого було б їсти.

— Еге, так воно здається,— погодився під кінець Нам-Бок,— а проте насправді було так, як я кажу. Я бачив усе це на власні очі і шпурнув геть свого кийка.

Він смачно позіхнув і звівся на ноги.

— Я приплив здалеку. День був довгий, і я зморився. Я хочу спати. Завтра ми ще побалакаємо про те, що я бачив.

Баск-Ва-Ван зашкутильгала до своєї хатини. Вона і пишалася своїм надзвичайним сином, і побоювалась його.

Коли вони прийшли, вона поклала його на брудні, смердючі шкури. Але чоловіки залишилися коло вогнища. Вони тримали раду, і довго розмовляли упівголос, і шепотілися один з одним.

Минула година, і друга. Нам-Бок міцно спав, а розмова все тривала. Вечірнє сонце схилялося на північний схід. Об одинадцятій годині, коли воно стояло на півночі, ватажок і різьбяр покинули раду і пішли розбудити Нам-Бока. Він, кліпаючи очима, подивився на них і перевернувся на другий бік, щоб знову заснути. Опі-Кван схопив його за руку і незлобиво, але рішуче став трясти, аж доки той зовсім прочувався.

— Ходім, Нам-Боку! — наказав він. — Вставай, час уже!

— Знову їсти? — крикнув Нам-Бок. — Ні, я не голодний! Ідїть і їжте собі самі, а мені не заважайте спати.

— Уже час іти! — гримнув Кугах.

Але Опі-Кван вівся лагідніше.

— Ти був мені товаришем, коли ми обоє були ще хлопці,— почав він,— ми разом ганялися за тюлєнями, разом витягали лососів із неводів. Ти врятував мені життя, Нам-Боку, коли море зімкнулося наді мною і почало засмоктувати мене вниз, до чорних скель. Ми разом голодували, тремтіли з холоду і, залізши під одну шкуру, грїлися, притиснувшись один до одного. І я любив тебе, і тому мені тепер дуже важко, бо ти повернувся таким страшеним брехуном. Ми нічого не розуміємо, нам паморочиться в голові від твоїх оповідань. Це недобре. Ми довго про це радилися і ухвалили відіслати тебе назад. Наші голови знову стануть міцні й ясні, бо ми не будемо сушити їх тим, чого не втямимо.

— Речі, що про них ти нам розповідаєш,— то все тіні,— втрутився Кугах,— із світу тіней ти приніс їх і у світ тіней мусиш повернути їх. Твоя байдарка готова, і все плем'я чекає. Ніхто не спатиме, поки ти не підеш геть.

Нам-Бок був ошелешений, але до слів ватажка прислухався уважно.

— Якщо ти Нам-Бок,— казав Опі-Кван,— ти страшенний і дивний брехун, а якщо ти тільки тінь Нам-Бока, ти розповідав нам про тіні. Але живим людям не годиться багато знати про тіні. Те величезне селище, про яке ти говорив, це, на нашу гадку, оселя тіней. Там живуть душі померлих, адже їх далеко більше, ніж живих. Але мертві не повертаються назад. Ніколи ніхто з них не повертався, oprіч тебе, з твоїми дивовижними оповідками. Не га-разд це — їм приходити до нас, і коли ми таке дозволимо, то будемо жорстоко покарані.

Нам-Бок добре знав своє плем'я і знав, що голос ради — всесильний, і через те не протестував. Його відвели на берег, посадили в байдарку й дали в руки весло. Якийсь самотній птах, що відбився від зграї, летів до моря. Прибій глухо й ліниво бився об берег. Тьмяний присмерк навис над узбережжям і над морем. На півночі ледь жевріло сонце, загорнене в криваво-червоний туман. Низько шукали чайки. З берега віяв холодний, рвучкий береговик. Темні купи хмар віщували негоду.

— З моря ти прийшов,— тоном оракула прорік Опі-Кван,— у море ти й підеш. Таким чином знову усе набуде рівноваги і піде своїм ходом.

Баск-Ва-Ван припкутильгала до краю води, вкритої піною прибою, і гукнула:

— Благословляю тебе, Нам-Боку, що ти згадав про мене!

Кугах, що встиг уже спустити в воду човна, здер хустку з плечей старої і кинув її в байдарку.

— Холодно довгими ночами,— заскиглила вона,— і мороз боляче хапає за старі кістки.

— Це тінь,— відповів їй різьбяр,— а тіні не гріють!

Нам-Бок звівся на ноги, щоб його краще було чути.

— О Баск-Ва-Ван, мамо, що привела мене на світ! — вигукнув він.— Послухай слів Нам-Бока, твого сина. У байдарці є місце на двох. Твій син хоче, щоб ти пішла з ним. Його шлях веде туди, де вдосталь риби й жиру. Морозу там немає, і життя легке, а речі з заліза працюють там замість людей! Підеш зі мною, о Баск-Ва-Ван?

Вона хвилину вагалася. Байдарка тихо відпливала від берега, і стара крикнула їй услід тремтячим голосом:

— Я вже стара, Нам-Боку, і незабаром перейду в світ тіней. Але я не хочу йти туди перед своїм часом. Я стара, Нам-Боку, і я боюся.

Промінь світла впав на тьмяну воду і осяяв людину та човна золотом і пурпуром.

Юрба на березі затихла. Чути було тільки, як стогнав вітер та кигикали, літаючи низько над морем, чайки.

ВЕЛИКИЙ ЧАКЛУН

Ціле селище було незадоволене. Жінки купчилися там і сям і сокотіли тонкими верескливими голосами. Чоловіки виглядали похмуро й замислено. Навіть на собаках відбився загальний настрій: вони якось безпорадно плутались під ногами і з першою ж тривогою ладні були мчати в ліс. У повітрі носилась підозра. Ніхто не певен був щодо свого сусіда, і кожен знав, що на нього всі також дивляться з недовірою. На що вже діти, і ті принишкли й угамувались. Спричинився до всього маленький Ді-Я. Його добре налупцювала спочатку мати, Гунія, а потім і батько, Боун, і він тепер хлипав і безнадійно дивився на світ з-під великого човна, перекинутого на березі.

Та ще, на біду, шаман Скунду впав у неласку, і не можна було скористатися з його відомого всім чаклування, щоб знайти злочинця. Місяць тому він обіцяв гожий південний вітер, і все плем'я налагодилось на потлач у Тонкін, де Таку-Джім розтринькав усе, що заощадив за двадцять років. Але коли настав призначений день, враз несподівано повіяло лютим північним вітром. З трьох човнів, що наважились вийти в бурхливе море, один перекинувся на хвилях, а два розбилися об скелі — при цьому потонула дитина. Шаман пояснив свою невдачу тим, що коли він чаклував, сталася помилка, — розв'язав не того мішка, що треба. Але ніхто його не схотів слухати, йому перестали носити рибу, м'ясо й хутра. Він замкнувся і, як усі гадали, постив та гірко каювся за свою помилку. А насправді він собі дуже добре їв, — в ямі у нього приховано було чимало всіляких припасів, — і роздумував про несталість та мінливість юрби.

У Гунії пропали укривала, такі добрі, товсті й теплі укривала. Гунія пишалась ними ще й тим, що дісталися

вони їй дуже дешево. Треба було бути тільки таким дурнем, як отой Ті-Квон із сусіднього селища, щоб віддати їх мало не задарма. Вона, звісно, не знала, що ці укривала колись належали вбитому англійцеві, в розшуках якого катер Сполучених Штатів довго обнюхував увесь берег, а шлюпки з того катера, пирхаючи моторами, шастали по всіх пустельних затоках. Гунія і не здогадувалась, що Ті-Квон квапився здихатись цих укривал, боячись, щоб уряд не притяг до суду його плем'я, і спокійно собі пишалася ними. Жінки їй заздрили, і гордість її не мала меж. Про укривала говорили не в самому тільки цьому селищі,— слава про них пішла по всьому узбережжю Аляски, від Датч-Гарбору аж до бухти св. Марії. Її тотем став відомий, її ім'я було на устах у чоловіків, чи коли вони ловили рибу, чи коли сиділи за трапезою,— все мовилося, які ті укривала напрочуд м'які й теплі. І враз ці укривала пропали, таємниче пропали.

— Я тільки порозстелювала їх коло стіни проти сонця й вернулась у хату,— тисячний раз оповідала Гунія своїм одноплемінкам.— Ви знаєте, Ді-Я завше краде в мене тісто і їсть його сире. Ну от я вертаюсь, а він устроїв голову в великий чавун, перекинувся догори ногами та так і стоїть. Тільки ноги гоїдаються, як те гілля на дереві од вітру. Я його витягла й стукнула двічі головою в двері, щоб краще затямив. Коли це дивлюсь, а вкривал уже нема.

— А вкривал уже нема! — жахаючись, шепотіли жінки.

— Велика втрата! — сказала одна.

— Ніколи таких укривал не бувало! — зауважила друга.

— Ми всі засмучені, Гуніє,— додала третя.

Але в душі жінки раділи, що ненавидні укривала, привідці таких заздрощів, зникли.

— Я тільки порозстелювала їх проти сонця...— почала в тисячу перше Гунія.

— Так, так,— перебив її Боун, бо йому вже надокучило слухати те саме,— у селищі не було нікого чужого, виходить, що це хтось свій, з нашого плем'я, поласився на вкривала.

— Та як же це може бути? — загомоніли обурено всі жінки.— Хто ж наважиться на таке?

— Ну, то, може, тут яке чаклунство,— не змигнувши, сказав Боун і крадькома поглянув на жінок.

— Чаклунство! — На це страшне слово жінки враз притихли і злякано подивились одна на одну.

— Авжеж,— потакнула Гунія, і її мстива вдача проглянула в цю хвилину.— Клок-Но-Тонові вже подали звістку і послали міцні весла. З вечірнім припливом він буде тут.

Купка жінок розсипалась, і страх обгорнув усе селище. З усіх лих найгірше було чаклунство. Із цими таємними, невидимими силами могли боротись тільки шамани. Ні чоловік, ні жінка, ані дитина не могли знати аж до самого моменту випробування, чи не володіють дияволи їхньою душею. І з усіх шаманів Клок-Но-Тон, що жив у сусідньому селищі, був найстрашніший. Ніхто не виявляв злих духів більше за нього, і ніхто так не катував своїх жертв, як він. Одного разу він навіть знайшов диявола в тілі тримісячного немовляти, та ще й упертого диявола! Його пощастило вигнати тільки тоді, як дитина пролежала цілий тиждень на терновому гіллі. Тіло потім викинули в море, але хвилі все прибивали його назад, і воно поверталось, неначе якесь прокляття, аж поки два дужих чоловіки потонули під час відпливу недалеко від берега. По цьому тіло дитини вже не поверталось.

І Гунія послала по цього Клок-Но-Тона! Далеко було б краще, коли б їхній власний шаман Скунду не впав у неласку, бо він не такий суворий: всі знають, як він вигнав двох дияволів з чоловіка, що потім мав семеро здоровісіньких дітей. Але Клок-Но-Тон! Люди тремтіли від страшного передчуття, тільки подумавши про нього. Кожен відчував на собі звинувальні погляди і кожен так само звинувально дивився на інших. Геть усі почували це, крім Сіме. Але Сіме — відомий глузівник, і всі були певні, що кінець його буде страшний, дарма що тепер йому в усьому так щастить.

— Хо-хо-хо! — реготав він.— Дияволи і Клок-Но-Тон! Та кращого диявола, ніж він сам, не знайдеться по всій землі тлінкетів!

— Ти дурень! Він їде сюди з усіма своїми чарами і чаклуваннями. Прикуси хоч тепер свого язика, коли не хочеш, щоб тебе спіткало якесь лихо і вкоротились твої дні на землі.

Так казав Ла-Лак, на прізвисько Опуканець, але Сіме тільки засміявся зневажливо.

— Я — Сіме, я не звик боятися, я й темряви не боюсь. Я дужий чоловік, як був мій покійний батько. У мене ясна голова. Ні ти, ні я, ніхто з нас не бачив нечистої сили на власні очі.

— Але Скунду бачив,— переконано сказав Ла-Лак,— і Клок-Но-Тон також... Усі це знають.

— А звідки ти сам про це знаєш, дурного батька сину? — скрикнув Сіме, і його волон'яча шия почервоніла від припливу крові.

— З їхніх власних слів.

Сіме пирхнув.

— Шаман так само тільки чоловік, як і всі люди, і його слова можуть бути такі самі брехливі, як твої й мої. Тьху!.. Тьху і ще раз тьху! Ось твоїм шаманам і твоїх шаманів дияволам! Ось! Ось!

Лясаючи пальцями на всі боки, Сіме пройшов крізь натовп, що злякано розступався перед ним.

— Добрий рибалка й відважний мисливець, але погана людина,— сказав хтось.

— Так, а живе щасливо,— роздумливо зауважив другий.

— Отже, виходить, краще бути поганим і жити добре,— обізвався через плече Сіме.— Коли б ви всі стали такими поганими, то й шаманів не треба було б! Ех ви! Діти, що бояться темряви!

Сіме не переставав задирливо реготати і тоді, як з вечірнім приливом прибув сам Клок-Но-Тон. Він не втримався, щоб не поглузувати, коли шаман, виходячи на берег, спіткнувся на піску. Клок-Но-Тон, насупившись, подивився на нього скоса і, не вітаючись ні до кого з людей, подався просто до хати Скунду.

Як вони зустрілись — ніхто не знає. З'юрмившись на поважній відстані від них, усі перемовлялись пошепки, доки обидва чаклуни були вкупі.

— Привіт тобі, о Скунду,— пробурмотів Клок-Но-Тон, не знаючи, як його вітатимуть.

Він був велетенського зросту і височів баштою над маленьким Скунду, тоненький голосок якого долинав, наче тихеньке, далеке сюрчання коника.

— Привіт і тобі, о Клок-Но-Тоне,— відповів Скунду,— день твого приходу щасливий для мене.

— Проте здавалося б...— Клок-Но-Тон замовк, вагаючись.

— Так, так,— нетерпляче перебив його маленький шаман,— у мене настали погані часи, інакше я не стояв би і не дякував тобі за те, що виконуєш мою роботу.

— Це мені прикро, друже Скунду...

— Не треба, не треба! Я радий, Клок-Но-Тоне!

— Я поділюся з тобою тим, що мені дадуть.

— Не треба й цього, добрий Клок-Но-Тоне,— промимрив Скунду із запобігливим жестом,— це я твій раб і боржник, і тепер на всі дні я буду сповнений одного бажання — догодити тобі...

— Так само, як і я...

— Як і ти догоджаєш мені тепер.

— Нехай буде так. Але справа, видно, погана з цими вкривалами, що належали жінці Гунії?..

Запитуючи, він навмисне затнувся. На губах Скунду промайнула слабка, ледь помітна посмішка. Він звик читати в людських душах, і люди здавались йому занадто нікчемними.

— Ти завжди вживаєш таких гострих заходів, що, безперечно, незабаром виявиш злодія.

— Авжеж, варто мені тільки глянути на нього, і я зараз пізнаю,— сказав Клок-Но-Тон і замовк завагавшись.— Чи тут був хто з інших місць? — спитав він.

Скунду похитав головою.

— Дивись, хіба не розкішна річ?

Він підняв укривало з тюленьчих і моржових шкур. Клок-Но-Тон став розглядати його з прихованим інтересом.

— Це була тут у мене одна потаємна обгородка...

Клок-Но-Тон, уважно слухаючи, кивнув головою.

— Я одержав його від чоловіка на ім'я Ла-Ллах. Це вправний чоловік, і я не раз думав собі...

— Що? — не витримав Клок-Но-Тон.

— Я не раз думав...— знову промовив Скунду, але голос його стих і він замовк.— Чудовий день сьогодні, і твої чари надзвичайні, Клок-Но-Тоне.

Лице Клок-Но-Тонові засвітилось.

— Ти велика людина, Скунду, шаман над усіма шаманами! Я піду. Я завжди пам'ятатиму про тебе. А цей Ла-Ллах вправна людина, як ти кажеш?

На губах Скунду промайнула ще слабша, ще менш помітна посмішка. Він зачинив двері за своїм гостем і замкнув їх на подвійний засув.

Сіме лагодив свого човна, коли Клок-Но-Тон з'явився на березі. Він одірвався від роботи, з задириливим виглядом набив рушницю й поклав її біля себе.

Шаман побачив це і голосно гукнув:

— Нехай усі люди зйдуться сюди, на це місце. Це наказує Клок-Но-Тон, той, що шукає і виганяє дияволів.

Спочатку він мав намір зібрати людей у Гунії в хаті, але треба було, щоб зійшлися всі, а він не дуже був певний, що прийде Сіме, і не хотів ускладнювати справи. «Краще дати Сіме спокій,— подумав Клок-Но-Тон,— він може нашкодити кожному шаманові».

— Приведіть жінку Гунію! — звелів він, люто перебігаючи очима по всіх, що стояли навколо нього. Під його поглядом у кожного по спині пробігали дрижаки.

З натовпу перевальцем вийшла Гунія. Вона схилила голову і відвела очі.

— Де твої укривала?

— Я порозкладала їх проти сонця, аж дивлюсь, а їх уже немає,— заголосила вона.

— Так.

— А все через Ді-Я.

— Так.

— Я його добре налупцювала і ще налупцюю. Це через нього таке лихо спіткало нас, бідних людей.

— Укривала! — хрипло заревів Клок-Но-Тон, передчуваючи, що вона хоче зменшити йсму платню.— Укривала, жінко! Ми знаємо про твоє багатство!

— Я тільки розстелила їх проти сонця,— хрипло загугнявила вона.— Ми люди бідні... У нас нічого немає...

Клок-Но-Тон раптом неначе застиг. Його лице огидно скривилось, і Гунія аж відсахнулась. Але він із заковченими очима і звислою щелепою так прожогом скочив уперед, що вона спіткнулась і упала йому під ноги. Він розмахував руками, дико бив ними в повітрі, і все його тіло корчилось і звивалось, неначе з якогось болю. Видимо, йому прикинулася чорна неміч — на губах виступила піна, і все тіло здригалося в корчах.

Жінки жалібно заголосили, коливаючись уперед і назад, а чоловіки один по одному теж підпали під загальну нестямність. Самий тільки Сіме був спокійний. Примостившись зверху на човні, він з глузливою посмішкою спостерігав усе, що відбувалось. Кров предків говорила і в ньому, але він заприсягся найстрашнішою своєю присягою, що не втратить мужності. На Клок-Но-Тона страшно було дивитись. Він шпурнув своє укривало, здер із себе всю одягу і був зовсім голий, тільки пов'язка з орлячих кігтів висіла у нього на стегнах. З криком і завиванням він скажено

стрибав по колу, а його довге чорне, як ніч, волосся маяло під вітром. У цьому шаленстві був якийсь дикий ритм. Коли божевілля опанувало й тими, що його оточували, і вони стали похитуватись у такт із ним і вигукувати в унісон з його голосом, він раптом сів на землю і простяг руку з довгим, як кіготь, пальцем. По юрбі пролетів тихий стогін, наче за вмерлим. Люди стояли, скупчившись, ноги в них трусилися, всі дивились, як повільно сунув страшний палець. Разом з ним ішла смерть, а життя лишалося ззаду. Ті, що їх він минув, не відриваючи очей, стежили за його рухом.

Нарешті із страшним викриком фатальний палець спинився на Ла-Лахові. Той затремтів, як осиковий листок. Він уже бачив, що він мертвий, що його майно поділене, що його жінка вийшла заміж за його брата. Він силкувався сказати щось, виправдатись, але язик ніби прилип до піднебіння, і від нестерпної спраги пересохло в роті. Клок-Но-Тон, зробивши своє діло, здавалося, знепритомнів, але він ждав і, приплющивши очі, слухав, коли пролунає такий знайомий дикий рев і люди, як ті вовки, кинуться на трипотливу жертву. Але замість цього була тиша, потім долинув звідкись придушений сміх, він швидко зростав і незабаром з усіх боків лунали вибухи нестримного реготу.

— Що? Чого ви? — скрикнув шаман.

— Ха-ха! — реготали навкруги. — Погані твої чари, Клок-Но-Тоне!

— Усім відомо, — спромігся, заникуючись, Ла-Лак, — що вісім довгих нудних місяців я пробув далеко звідси, полював на тюленів із сиваськими ловцями. Я повернувся тільки сьогодні і тут дізнався, що в Гунії зникли укривала!

— Це правда! — кричали всі в один голос. — Укривала щезли до того, як він прийшов.

— Ти нічого не дістанеш за своє чаклування, бо воно нічим не допомогло, — виголосила Гунія, задихаючись зі сміху. Вона вже встигла схопитися на ноги.

Але Клок-Но-Тон бачив перед собою тільки обличчя Скунду з невиразною, ледь помітною посмішкою, чув тоненький голос, схожий на далеке сюрчання коника. «Я одержав його від чоловіка на ім'я Ла-Лак, і я не раз думав собі... Чудовий день сьогодні, і твої чари надзвичайні...»

Клок-Но-Тон метнувся повз Гунію — всі розступилися

і дали йому дорогу. Сидячи у своєму човні, Сіме посилав йому вслід глузливі уваги, жінки сміялися йому в очі, образливі вигуки лунали за ним, але Клок-Но-Тон не зважав ні на що і мчав до будинку Скунду. Він застукотів кулаками в двері, вигукуючи всілякі прокляття. Відповіді не було, тільки коли він змовкав, чувся голос Скунду, що шепотів якісь чарівні примови. Клок-Но-Тон шаленів, як навіжений, нарешті, він схопив величезну каменюку і взявся вибивати двері, але тут з натовпу долинув гнівний гомін. Він зрозумів, що загубив і владу, й пошану в цих людей. Коли хтось один із юрби, а тоді другий нагнувся і підняв каменя, його охопив звірячий страх.

— Не займай Скунду! Він — справжній шаман,— крикнула жінка.

— Краще забирайся собі геть, у своє селище,— порадив загрозово якийсь чоловік.

Клок-Но-Тон повернувся і зійшов до берега, оточений юрбою. У серці його клокотіла лютя, а в голові була свідомість, що ззаду він зовсім беззахисний. Та жодного каменя не кинуто в нього. Діти, кривляючись, плутались йому попід ногами, у повітрі стояв регіт, з усіх боків чулися насмішки — і нічого більше. Але він з полегкістю зітхнув тоді тільки, коли відплив далеченько від берега. Випроставшись на весь свій зріст, він посилав безсилі прокльони на селище, на його мешканців, а найбільше на Скунду, що пошив його в дурні.

А на березі тим часом уся юрба зійшлась перед дверима Скунду, кликала, благала і просила його наполегливо й покірно. Примусивши пождати досить довго, він вийшов нарешті і підніс руку.

— Ви мої діти, а через те я прощаю вам. Але щоб мені цього більше не було! Це встаннє ваша легковажність проходить вам безкарно. Те, чого ви хочете, вам буде. Я це вже знаю. Цієї ночі, коли місяць піде геть від нас, щоб споглядати Великих Мерців, нехай усі зйдуться в темряві перед хатою Гунії. Злодій виявиться і прийме заслужену кару. Я сказав.

— І хай це буде смерть! — вигукнув Боун.— За всю ту ганьбу, що він нам заподіяв.

— Нехай буде так,— відповів Скунду і зачинив за собою двері.

— Тепер усе відкриється й з'ясується, і ми матимем спокій,— обізвався Ла-Лах пророчим тоном.

— І все це завдяки Скунду, маленькому чоловічкові,— зневажливо всміхнувся Сіме.

— Завдяки науці Скунду, великого чаклуна,— поправив Ла-Ллах.

— Діти дурного розуму — ось хто такі тлінкети.— Сіме гучно вдарив себе по стегну.— Ну як це можна зрозуміти, що дорослі жінки й сильні чоловіки дозволяють дурманити себе різними вигадками й дитячими казками?

— Я багато мандрував,— промовив Ла-Ллах,— я плавав глибокими морями, бачив чудеса і знаю, що цьому правда. Я, Ла-Ллах...

— Ошуканець!

— Авжеж, таке мені дали прізвисько, але справжнє моє ім'я має бути «Далекий Мандрівник».

— Я так далеко не їздив...— почав був Сіме.

— Ну то й прикуси язика,— відрубав Боун, і вони розійшлися розгнівані.

Коли згас останній срібний промінь місяця, серед юрби, що зійшлась біля хатини Гунії, з'явився Скунду. Він ішов швидкою легкою ходою, і при світлі каганця видно було, що руки в нього порожні, ніяких калаталок, ніяких масок, жодних причандалів шаманства. Тільки великого сонного крука тримав від під пахвою.

— Набирали хмизу на багаття? Нехай усі бачать, хто злодій! — сказав він.

— Набирали,— відповів Боун,— хмизу вистачить.

— Ну, то слухайте. Слів моїх буде небагато. Я приніс із собою Джелкса, крука. Він віщун і вгадує таємниці. Я посаджу його в темряву під чорний горщик Гунії, у найтемніший закуток в її хаті. Світло погасимо. Усе буде дуже просто. Один по одному ви увійдете в хату і покладете руку на горщик, подержите, поки встигнете зітхнути раз, і підете собі. Коли злодієва рука торкнеться горщика і буде близько коло крука, то Джелкс закричить або чим іншим виявить свою мудрість. Усі готові?

— Усі! — пролунала багатоголоса відповідь.

— Гаразд! Я по черзі викликатиму кожного на ймення, аж доки викличу всіх.

Ла-Ллаха викликано першим, і він зразу пішов. Усі наставили вуха, і серед тиші чути було, як під його ногами заскрипіли старі, хисткі мостини. Та й годі. Джелкс не каркнув і не виявив себе нічим. Після Ла-Ллаха пішов Боун, бо дуже можлива річ, що людина вкраде свої власні

укривала, аби зганьбити й осоромити сусідів. Тоді пішла Гунія, за нею інші жінки й діти, але все без наслідків.

— Сіме! — вигукнув Скунду.

— Сіме! — ще раз повторив він.

Але Сіме не поворухнувся.

— Ти що, боїшся темряви? — із злістю підштовхнув його Ла-Ллах, невинність якого вже було доведено.

Сіме пирхнув.

— Я сміюся з цієї дурниці, — сказав він, — проте я піду. Звісно, не через те, що вірю в чудеса, а щоб показати вам, що нічого не боявся.

Він сміливо ввійшов до хати, і, коли вийшов, усе посміхався.

— Колись ти вмреш зовсім несподівано для себе самого, — прошепотів у справедливому обуренні Ла-Ллах.

— Не маю сумніву, — була легковажна відповідь, — через шаманів та через глибоке море мало хто з нас умирає на своєму ліжку.

Коли половина людей щасливо перебула випробу, ледь стримуване збудження дійшло до болючої напруженості. Коли пройшло дві третини людей, молода жінка, що була вагітна першою дитиною, не витримала і з жаху зайшлася істеричним сміхом.

Нарешті прийшла черга останнього — і знову нічого не трапилось. Цей останній був Ді-Я — отже, це він мав бути злочинець. Гунія звернулася з жалібним зойком до зірок, всі інші відсахнулися від нещасного хлопця. Він був напівживий з переляку, і ноги під ним підгинались. На порозі він захитався і мало не впав. Скунду штовхнув його в двері і зачинив. Минуло чимало часу. Чути було тільки, як плакав хлопчик, тоді заскрипіли повільні кроки в кутку хатини, потім пауза і такі самі кроки назад. Двері відчинились, і він вийшов. Нічого не трапилось, а він же був останній.

— Запалить багаття! — звелів Скунду.

Ясне полум'я звисло вгору й освітило обличчя, ще сптворені жахом і водночас розгублені.

— Знову нічого не вийшло, — хрипко прошепотіла Гунія.

— Так, не вийшло, — відказав Боун, — Скунду — старий. Нам треба нового шамана.

— Куди ж ділася Джелксова мудрість? — глузливо сказав Сіме на вухо Ла-Ллахові.

Той тільки ніяково потер собі лоба, нічого не відповівши. Сіме гордо випнув груди і хвальковито звернувся до маленького шамана:

— Хо-хо-хо! Нічого з того не вийшло, як я й казав!

— Так здається, так здається,— лагідно відповів Скунду.— І це здається дивним для всякого, хто не знає таємних наук.

— А для тебе? — почувлось зухвале запитання.

— Може, й для мене.— Скунду говорив лагідно, а його повіки спускалися щоразу нижче і затуляли йому очі.— Я маю на увазі іншу випробу. Усі чоловіки, жінки й діти, геть усі зараз же піднесіть утору руки!

Наказ був такий несподіваний і такий рішучий, що юрба враз без вагання послухалась. Усі руки піднеслися над головами.

— Тепер дивіться кожен на руки інших! Усі дивіться! — командував Скунду.— Так, щоб...

Заглушливий регіт, в якому було більше погрози, покрив його слова. Натопт дивився на Сіме. У всіх, крім нього, руки були чорні, в сажі, тільки його рука не була замащена об брудний горщик Гунії.

У повітрі пролетів камінь і вдарив Сіме у щоку.

— Брехня! — згукнув він.— Брехня! Я нічого не знаю про укривала Гунії.

Другий камінь ударив його в лоб, третій просвистів над головою. З усіх сторін линув лютий мстивий рев, усі нагнались і шукали на землі каміння. Сіме захитався і неначе осів.

— Це був жарт! — кричав він.— Тільки жарт. Я взяв їх на жарт.

— Кажі, де ти їх заховав? — пронизливий, верескливий шаманів голос, неначе ножем, прорізав гомін і крики.

— У мене вдома, в клунку з шкурами, в тому, що висить на жердині під покрівлею,— була відповідь,— але ж це був жарт, кажу вам, тільки...

Скунду зробив знак головою, і в повітрі градом полетіло каміння. Жінка Сіме, уткнувшись головою в коліна, мовчки плакала, а його маленький хлопчик, як і всі інші, кричав, сміявся та кидав і собі каміння.

Повернулась Гунія з дорогоцінними укривалами. Скунду спинив її.

— Ми бідні люди, і в нас немає нічого,— захлипала вона,— не будь до нас жорстокий, о Скунду!

Люди відійшли від накиданої купи каміння, яка ще во-
рушилася, але не спускали з неї погляду.

— Хіба я образив коли-небудь своїх дітей, добра Гу-
ніє? — відповів шаман, простягаючи руку до укривал.—
Щоб довести, що я не жорстокий, я беру тільки їх.

— Хіба я не мудрий, діти мої? — звернувся він до
юрби.

— Ти справді мудрий, о Скунду! — відповіли всі в один
голос.

Загорнувшись в укривала, шаман зник у темряві разом
із Джелксом, що куняв у нього під пахвою.

ЛЮДИ З КРАЇНИ СОНЦЯ

Мандел — відлюдне селище на березі Полярного моря. Воно невеличке, і людність там дуже миролюбна, більш миролюбна, ніж усі їхні сусіди. В Манделі чоловіків мало, а жінок багато, і через те там панує здорова й конче потрібна полігамія. Жінки старанно приводять дітей, і кожного новонародженого, якщо він хлопчик, радісно вітають. У Манделі живе й Ааб-Ваак, що голова йому завжди лежить на плечі, неначе його шия втомилась і відмовилась виконувати свій звичайний обов'язок.

Причини всього — і миролюбства, і втомленої шиї Ааб-Ваака — треба шукати в далекому минулому, коли шхуна «Шукач» кинула якір в Мандельській бухті і коли Таї, ватаг плем'я, надумався враз забагатіти. Спогади про все, що тоді трапилось, збереглися й досі, і люди в Манделі, рідичі Голодного племені, що живе на заході, ще й тепер оповідають про оті події. Діти підсідають ближче, слухають, затамувавши подих, і подумки дивуються божевіллям тих, що могли б бути їхніми предками, якби не роздратували людей з Країни Сонця й не загинули геть усі.

Почалося з того, що шестеро чоловік з «Шукача» висадились на берег. Вони принесли з собою таку силу всякого майна, ніби мали зостатися тут надовго. Оселились вони в іглу Нігах і добре йому платили за приміщення борошном та цукром, але Нігах був невтішний, бо його дочка Мезахчі покинула батька й пішла жити до Біла, старшого в загоні білих, і ділила з ним харчі й постіль.

— За неї дали б мені чимале відкупне, — скаржився Нігах, сидючи біля вогнища на раді, коли шестеро білих спали. — Чимале відкупне, бо в нас чоловіків більше, ніж жінок, і чоловіки платять добре. Мисливець Уненк пропонував мені новісінького, щойно виструганого човна й рущ-

ницю, що він виміняв у Голодного племені. Ось що мені пропонували, а тепер, бачите, вона пішла, і я залишився з порожніми руками.

— Я також згоден був дати тобі відкупне, — пробурчав чийсь не дуже засмучений голос, і біля вогнища на хвилину вигулькнуло вилицювате й веселе обличчя Піло.

— І ти також, — ствердив Нігах. — Але й інші були. І чого вони такі невгамовні, ці прихідні з Країни Сонця? — сердито пробубонів він. — Чому б не сидіти їм у себе вдома? Адже ж люди з Країни Снігів не йдуть на їхні землі!..

— Ти спитай краще, чого вони приходять до нас! — крикнув голос із темряви, й Ааб-Ваак протиснувся вперед до вогню.

— Авжеж, чого вони приходять? — повторили за ним і інші. Ааб-Ваак махнув рукою, щоб усі замовкли.

— Люди не будуть дарма копати землю, — почав він. — Я от маю на думці китобоїв, корабель яких застряв серед криги. Вони ж так само звідти, з Країни Сонця. Ви всі пам'ятаєте китобоїв, які прийшли до нас на розбитих човнах, а коли почався мороз і сніг укрив землю, вони пішли на південь із саньми й собаками. А ще ви пам'ятаєте, як вони були чекали на мороз і один з них почав копати землю, потім другий, третій, а тоді й усі і як вони всі хвилювались та метушилились! Що вони там викопали з землі, ми не знаємо, бо вони не пускали нас туди і ми нічого не могли бачити. Коли вони пішли, ми зараз-таки все оглянули, але не знайшли нічого. Проте землі багато, і вони ж усієї не скопали.

— Так, Ааб-Вааче, так! — захоплено кричали люди.

— От я собі й подумав, що там, у Країні Сонця, один чоловік сказав іншим, і так воно, мабуть, дійшло й до тих, що оце тепер сюди прийшли. Тому вони тут і копають.

— Але як могло трапитись, що Біл розмовляє нашою мовою? — спитав маленький зморшкуватий ловець. — Біл, якого ми ніколи досі не бачили?

— Біл, певно, бував раніше в Країні Снігів, — відповів Ааб-Ваак, — бо він би не говорив мовою Ведмежого плем'я, яка подібна до мови Голодного плем'я і майже однакова з мовою манделів. Серед Ведмежого плем'я багато разів бували люди з Країни Сонця, серед Голодного плем'я їх рідко бачили, а в нас були тільки китобої та ті, що тепер сплять в іглу у Нігаха.

— Їхній цукор дуже смачний,— зауважив Нігах,— і борошно теж.

— А які в них скарби! — додав Уненк.— Учора я був на їхньому кораблі і бачив дивовижні залізні струменти, ножі, рушниці, а ще борошно, й цукор, і без ліку всякого харчу.

— Це справді так, о братове! — підвівся Таї, як звикле, задоволений, що всі слухають його з повагою.— Вони дуже багаті, ці люди з Країни Сонця, але вони дурні. Дивіться, вони сміливо йдуть до нас наосліп і не думають навіть про свої скарби. Ось тепер вони хропуть собі спокійно, а нас багато, і ми нічого не боїмось.

— Може, й вони великі войовники і нічого не бояться,— заперечив маленький зморшкуватий ловець.

Таї кинув на нього грізний погляд.

— Ні, цьому неправда. Вони живуть на Півдні, де сонце проходить свій шлях, і вони такі самі виніжені, як і їхні собаки. Ви пам'ятаєте собаку китобоїв? Напі собаки загризли його другого ж дня, бо він був виніжений і не міг битися. Там, у Країнах Півдня, сонце гріє цілий рік і життя легке, тому чоловіки там подібні до жінок, а жінки — до дітей.

Всі схвально закивали головами, а жінки повитягали шиї й уважно слухали.

— Кажуть, вони дуже своїх жінок жалують, і жінки їхні мало працюють,— хихотливо сказала Лікита, молода, здорова й крижаста дочка самого Таї.

— Ти що, може, й собі хочеш піти слідом за Мезахчі? Гляди-но! — сердито крикнув їй батько й обернувся до своїх одноплемінців.— Дивіться, братове, ось вам звичай цих людей з Країни Сонця. Вони задивляються на наших дівчат і беруть їх собі одну по одній. Пішла Мезахчі, покинувши Нігаха без відкупного, потім піде Лікита, за нею всі інші, а ми пошиємось у дурні. Я розмовляв з мисливцем із Ведмежого плем'я, а тепер серед нас є дехто з Голодного плем'я, нехай вони скажуть, чи маю я слушність.

Шестеро мисливців з Голодного племені ствердили його слова, і кожен з них став розповідати своєму сусідові про людей з Країни Сонця та про їхні звичаї. Почулись нарікання. Обурювались молоді хлопці, яким ще належало вибрати собі жінку, обурювались і старі, що сподівались відкупного за своїх дочок. Обурення зростало і ставало щораз голосніше й загрозливіше.

— Вони дуже багаті, у них є дивовижні приладдя з заліза, багато ножів, а рушниць і зовсім без міри,— перелічував хитрий Таї. Його невизначні мрії про збагачення почали набувати певних форм.

— Білову рушницю я візьму собі,— несподівано заявив Ааб-Ваак.

— Ні, вона буде моя,— згукнув Нігах,— бо я ще не одержав відкупного за Мезахчі!

— Тихше, братове! — Таї порухом руки обвів збори.— Нехай жінки й діти йдуть собі в свої іглу. Це розмова чоловіків, і нехай чоловічі вуха її слухають.

— Рушниць усім стане,— сказав він, коли жінки неохоче пішли,— я певен, що їх припаде по дві на кожного, а що вже борошна, цукру та інших речей — то й не сказати. І все легко. Цеї ночі ми повбиваємо людей з Країни Сонця, що сплять в іглу Нігаха. Уранці ми миролюбно рушимо на корабель торгувати і там, вичекавши нагоди, переб'ємо їхніх братів. Завтра ввечері будемо бенкетувати, і веселитися, і ділитись їхніми скарбами. Найбідніший з вас матиме більше, ніж мав найбагатший. Хіба мої слова не мудрі, брати мої?

Глухий ухвальний гомін був йому за відповідь, і зараз же всі почали готуватись до нападу. У шістьох ловців з Голодного племені, багатшого за своїх сусідів, були рушниці й великі запаси набоїв. Серед людей же Мандела далеко не всі мали рушниці, та й з тих рушниць багато поламаних, а пороху й куль було зовсім обмаль. Але брак військового спорядження надолужувала сила-силенна стріл з костяними кінчиками та списи, щоб битися на відстані; коли ж стиналися зблизька — то вживали сталевих ножів російського й американського виробництва.

— Тільки щоб ані шелеснуло! — давав Таї останні вказівки.— Оточуйте іглу щільно з усіх боків, щоб люди з Країни Сонця не могли прорватися. Потім ти, Нігаху, і шестеро молодих хлопців проповзете всередину, де вони сплять. Рушниць не беріть, бо вони часом несподівано стріляють. Усю силу своїх рук — у ножі!

— Звісно, не заподійте ніякого лиха Мезахчі. За неї дадуть чимале відкупне,— хрипко прошепотів Нігах.

Розтягнувшись, маленьке військо оточило іглу Нігаха, а ззаду поприпадали до землі жінки й діти. Вони прийшли подивитись, як убиватимуть чужинців. Коротка серпнева

ніч уже кінчалась. У сірих передранкових сутінках невідразно бовваніли постаті Нігаха й молодих хлопців, які наближались до іглу. Не спиняючись, вони вповзли у вузький прохід і зникли в ньому. Таї звівся на ноги й потер собі руки. Усе йшло добре. Ті, що оточували іглу, один по одному підводили голови й наслухались. Кожен по-своєму малював собі картину того, що відбувалось у середині — сонні люди, удари ножами й раптова смерть у темряві.

Сильний вигук — голос людини з Країни Сонця — розтяв тишу, за ним гримнув постріл. Тоді в іглу знявся страшенний гамір. Вояки, що позалягали були навколо, не роздумуючи, кинулися у вузький прохід. Назустріч їм затріскотіли гвинтівки. Стиснуті у вузькому проході, люди з Мандела опинилися в безвиході. Передні шалено силкувались продертися назад, щоб утекти від вогню гвинтівок, які били їм просто в лице, а задні всією силою напірали на них, пориваючись в атаку. Кулі великого калібру пробивали по шістьох одним пострілом, і вузький прохід, де стлумився безпорадний люд, став чистою бійнею. Білі, не цілячись, стріляли в людське місиво і били, як з кулемета. Проти цього нестримного потоку смерті ніхто не міг встояти.

— Ніколи такого не було! — казав, переводячи подих, мисливець з Голодного плем'я. — Я тільки зазирнув туди: мертві лежать купами, немов тюлені на кризі після полювання.

— А хіба я не казав, що, може, вони хоробрі вояки? — пирснув сміхом старий зморшкуватий ловець.

— Цього й слід було сподіватись, — суворо сказав Ааб-Ваак. — Ми вскочили у власну пастку.

— Дурні ви й дурних батьків діти! — лаявся Таї. — Хіба можна було так робити? Тільки Нігах і шестеро молодих мисливців повинні були ввійти в іглу, тільки їм це було наказано! Моя мудрість перевершувала мудрість людей з Країни Сонця, а ви що наробили? Позбавили її всієї сили й гостроти! Тепер вийшло гірше, аніж би тоді, коли б я нічого не вигадував.

Йому ніхто не відповів. Усі, не відриваючись, дивились на іглу, яке зловісно чорніло проти неба, що починало ясніти на північному сході. З відтулини на покрівлі виходив дим від рушниць і курився в непорушному повітрі. Коли не коли проповзали поранені.

— Нехай кожен питає свого сусіда про Нігаха і про тих шістьох мисливців,— наказав Таї.

За кілька хвилин прийшла відповідь, що Нігаха й мисливців уже немає.

— І багатьох інших також немає! — долинув ззаду жіночий стогін.

— Що ж, більш буде скарбів тим, що лишилися живі,— похмуро втішив Таї. Потім, повернувшись до Ааб-Ваака, наказав: — Іди наברי якнайбільше тюленьчих шкур з жиром. Скажи мисливцям, щоб вилили жир на стіни іглу та біля входу. Хай підпалять іглу, поки люди з Країни Сонця не пробили дірок для своїх рушниць.

Не встиг він докінчити, як цівка гвинтівки просунулась крізь глину, що нею було замащено шпарки між деревиною в стіні іглу. Ловець з Голодного плем'я схопився за бік і підскочив у повітря. Другий постріл пробив йому груди й повалив його на землю. Таї й інші врятувались од пострілів, розсипавшись по обидва боки. Ааб-Ваак підганяв людей, які несли шкури з жиром. Ховаючись від дірок, що були вже в усіх чотирьох стінах іглу, люди вилили жир на колоди, які колись річка Мандел принесла на південь з лісових країв. Уненк підбіг з запаленою головошкою, і вогонь ураз підскочив угору. Минуло багато хвилин, а з іглу не чути було ні звуку. Всі тримали зброю напоготові, вогонь палахкотів усе дужче.

Таї радісно потирав руки, дивлячись, як горіла й трищала суха будівля.

— Тепер вони в наших руках. Попалися, нарешті, в пастку,— сказав він.

— І ніхто, крім мене, не сміє претендувати на Білову рушницю,— оголосив Ааб-Ваак.

— Крім самого Біла,— верескнув старий ловець.— Дивіться, ось і він сам.

Величезний на зріст білий чоловік, загорнений у обпалене й зчорніле уквивало, вискочив з охопленого полум'ям виходу; за ним услід — Мезахчі і п'ятеро його товаришів. Ловці з Голодного племені намагалися спинити їх, безладно стріляючи; мандельські вояки пустили в них цілу хмару стріл і списів. Та все намарне. Люди з Країни Сонця на бігу скинули з себе уквивала, бо вони вже тліли, і виявилось, що в кожного на плечах висіла торбинка з бойовими припасами — з усього свого майна вони вирішили врятувати саме це. Вони бігли швидко й у певному напрямку.

Продершись через лінію ворога, вони подались до великої скелі, що чорним громаддям здіймалась у ранішньому світлі за півмилі від селища.

Таї став на одно коліно й націлився в того, що біг ззаду. Коли він натис на курок — пролунав голосний крик, і поранений чоловік з Країни Сонця упав; потім трохи підвівся, але знову впав. Один з білих, незважаючи на зливу стріл, підбіг до нього, нахилився й узяв собі на плечі. Але вояки з Мандела були вже близько, і влучно кинутий спис прохромив пораненого. Той скрикнув і, коли товариш спустив його на землю, зразу ослаб. Біл і трое інших спинились і послали свинцевий привіт тим, що доганяли їх із списками. П'ятий нахилився над пораненим, послухав його серце, а тоді спокійно перерізав ремені коло торби, узяв її та рушницю і підвівся на ноги.

— Ну й дурень же! — бігши вперед, крикнув Таї і високо перескочив через тіло мисливця з Голодного плем'я, яке ще здригалось у нього під ногами.

Його власна рушниця була засмічена, він не міг її використати і кричав, щоб хтось кинув списа в чоловіка з Країни Сонця, який тікав тепер під захистом пострілів. Маленький старий ловець, тримаючи списа над головою, на бігу відвів руку назад і з силою кинув його.

— Присягаюсь вовком — добрий кидок! — похвалив Таї, коли білий чоловік упав додолу і спис, що встромився йому між плечі, тихо захитався вперед-назад.

Маленький зморшкуватий ловець забухикав і сів на землю. На губах йому виступила кров і цівкою жухнула з рота. Він знову забухикав. У грудях дивно свистіло, коли він дихав.

— Вони також відважні й добрі вояки, — прохрипів він, хапаючи руками землю. — Дивись! Он і Біл.

Таї підвів очі. Четверо мандельців і один з Голодного плем'я підскачили до того, що впав. Він намагався стати на коліна, а вони списками пристромляли його назад до землі. За якусь мить перед очима Таї четверо впали під кулями, п'ятий же, не поранений навіть, схопив обидві рушниці, але не встиг підвести голови, як раптом крутнувся на місці, вжалений кулею в руку; друга куля спинила його, а третя звалила з ніг. Ще мить — і Біл був коло товариша, відрізав ремені біля торбини з бойовими припасами і забрав обидві рушниці.

Таї це бачив і бачив, як падали його люди, кидаючись

уперед. У ньому прокинулась непевність, і він вирішив лягти на землю й чекати, що буде далі. Не знати чому Мезахчі повернула назад і кинулась до Біла, але не встигла добігти, як саме наспів Піло й обхопив її руками. Він силкувався підняти її на плечі, але вона зчепилася з ним, дерла й дряпала йому обличчя, нарешті підставила Піло ногу й обоє важко гепнулись на землю. Коли вони знову зіп'ялись на ноги, Піло рукою притис її підборіддя, мало не задушивши її. Вона скажено його лупцювала, але він сховав лице в неї на грудях і, підставивши їй під кулаки шапку свого густого волосся, тягнув її вбік. Саме в цю мить коло них опинився Біл, що відступав з рушницями забитих товаришів. Мезахчі побачила його і з усіх сил затримувала свого ворога на місці. Біл махнув рушницею в правій руці і бігма вдарив Піло. Таї бачив, як Піло впав на землю, наче блискавкою вражений, а чоловік з Країни Сонця і дочка Ніґаха побігли опліч далі.

Невеличка купка мандельців під проводом мисливця з Голодного племені почала була їх переслідувати, але незабаром полягла під вогнем пострілів.

Таї забило дух.

— Неначе паморозь під вранішнім сонцем,— пробурмотів він.

— Я казав, що вони добрі вояки,— ледве чутно прошепотів старий ловець, спливаючи кров'ю.— Я знаю... Я чув... Вони морські розбійники і полюють на тюленів... Вони стріляють швидко й влучно. Це їхня робота, і з цього вони живуть.

— Неначе паморозь під вранішнім сонцем! — знову промовив Таї, сховавшись за тілом старого, що вже конав, і вряди-годи визираючи звідти.

Бою вже ніякого не було. З мандельців ніхто не наважувався наступати, а відступити також було годі, бо вони опинилися занадто близько до людей з Країни Сонця. Троє спробували були пороснути врозтіч, як кролики, але один упав з перебитою ногою, другому куля прошила тіло, а третього, що, кружляючи, ухилився від куль, постріл наздогнав коло самого селища. Решта позаягали в западинах ґрунту або позашивались у багнюку, бо люди з Країни Сонця безперестану обстрілювали долину.

— Не ворухись, будь ласка,— заблагав Таї, коли Ааб-Ваак підповз до нього,— не ворухись, добрий Ааб-Вааче, бо накличеш смерть на нас обох.

— Смерть уже спостигла багатьох,— засміявся Ааб-Ваак,— отже, як ти казав, кожному з нас припаде більше добра, коли будемо ділитись. Он за тим великим каменем лежить мій батько і важко дихає, а далі, скорчений у три погібелі, лежить мій брат. Те, що припало б їм, належатиме мені, і це дуже добре.

— Як ти кажеш, добрий Ааб-Вааче, і як я сказав, так воно й буде. Але перше, ніж ділити, ми повинні мати те, що ділитимем, а люди з Країни Сонця ще живі.

Куля вдарила в скелю й рикошетом низько просвистіла над їхніми головами. Таї затремтів і сховався, а Ааб-Ваак посміхнувся й марно намагався простежити, куди вона полетіла.

— Так швидко летять, що не можна вгледіти,— зауважив він.

— Чимало нас полягло,— сказав Таї.

— Але чимало й залишилось,— була відповідь.— Вони всі поприпадали до самої землі, навчилися, як треба битись. І вони розлючені! А коли ми переб'ємо всіх там, на судні, лишаться тільки ті четверо, що на землі. Може, багато часу треба буде, щоб убити їх, проте, зрештою це таки станеться.

— А як ми підемо на судно, коли не можемо й повернутись? — спитав Таї.

— Біл і його брати залягли у незручному місці. Ми можемо оточити їх з усіх боків. Для них це погано. Вони, певно, хочуть, щоб за спинами у них була скеля, там вони зможуть сидіти й чекати, поки їхні брати з судна прийдуть їм на допомогу.

— А я кажу — їхні брати з судна ніколи не придуть!

Таї знову підбадьорився, а коли люди з Країни Сонця таки справді відступили до скелі, у нього стало й зовсім легко на серці, як і завжди було.

— Нас лишилось тільки троє,— скаржився вояк з Голодного племені, коли всі зібрались на нараду.

— Ну то ви, замість двох рушниць, матимете по чотири кожний,— відповів Таї.

— Ми добре билися.

— Так, а коли вас лишиться тільки двоє, то матимете по шість рушниць кожний. Отож бийтеся добре!

— А якщо жоден не лишиться? — хитро шепнув Ааб-Ваак.

— То всі рушниці будуть наші, твої й мої,— так само пошепки відповів Таї.

Однак, щоб заспокоїти людей з Голодного племені, він постановив одного з них ватажком загону, що мав іти на корабель. Цей загін, в якому було дві третини всього племені, навантажився шкурами й іншими речами для торгу і подався на узбережжя, миль за дванадцять далі. Ті, що лишилися, розташувались широким півколом навкруги укріплення, яке хапливо будували обложені. Таї відразу ж збагнув усі вигоди такої барикади і наказав своїм людям негайно копати неглибокі шанці.

— Ловці не скоро зрозуміють, для чого це,— пояснив він Ааб-Ваакові,— а поки вони розважатимуть над цим, менше будуть згадувати про забитих і наганяти на себе всіляких страхіть. Уночі, в темряві, ми підвоземо ближче, і коли вранці люди з Країни Сонця визирнуть, ми будемо вже зовсім недалеко.

Опівдні стало припікати. Люди покинули роботу і взяли їсти. Жінки принесли їм сухої риби й тюленячого сала. Почулись вимоги, щоб поділити припаси з іглу Нігаха, які лишилися після людей з Країни Сонця, але Таї відмовився. Він не хотів нічого ділити, поки повернеться той загін, що пішов на корабель. Почали гадати, чим може скінчитись ця виправа, і саме в розпалі розмови із моря докотився глухий гуркіт. Дехто вправніший на око розгледів у далечині густу хмару диму, яка швидко розвіялась, і запевняв, що вона була саме над тим місцем, де стояв корабель. Таї був тієї думки, що це вдарила гармата. Ааб-Ваак не знав, але думав, що це якийсь сигнал. В усякому разі щось мало б уже статись, казав він.

Минуло годин п'ять чи шість, і на широкій рівнині, що йшла до моря, з'явилася самотня постать. Жінки й діти, усі, скільки їх було, побігли йому назустріч. Це був Уненк, голий, поранений, захеканий. З рани на лобі точилася кров і краплями стікала по обличчю. Ліва рука, страшенно покалічена, безпорадно звисала. Але що найстрашніше — це дикий блиск в його очах. Що означав той блиск, жінки не могли зрозуміти.

— А де Пішак? — верескливо скрикнула стара скво.

— А Олітлі? А Полак? А Ма-Кук? — підхопили інші. Уненк не відповідав. Він мовчки продерся крізь натовп, що вирував навколо нього, і хитаючись, попростував до Таї.

Стара скво заголосила, і жінки одна по одній приєдна-
лися до неї. Чоловіки повилізали з шанців і оточили Таї;
навіть люди з Країни Сонця повилізали на свою барикаду
подивитися на пригоду.

Уненк спинився, витер кров з очей і озирнувся. Видно
було, що він хоче заговорити, але сухі губи злипались.

Лікита принесла йому води, він щось промимрив і при-
пав до кухля.

— Був бій? — запитав нарешті Таї. — Добрий бій?

— Хо-хо-хо! — так несподівано і так люто зареготав
Уненк, що всі голоси враз припинили. — Ще ніколи не
було такого бою! Це кажу я, Уненк, що споконвіку бився
з людьми й звірами. Ще поки я не забув, я хочу вам ска-
зати трохи мудрих слів. Люди з Країни Сонця добре во-
юють, і вони навчають нас, як треба воювати. Коли нам
довго доведеться воювати, ми самі станемо добрими воя-
ками, навіть такими самими, як вони, а інакше — ми всі
повмираємо. Хо-хо-хо! Ну, та й бій же був!

— Де твої брати? — крикнув Таї і так затрусив
Уненка, що той аж зойкнув від болю і тоді тільки опам'я-
тався.

— Мої брати? Їх уже немає!

— А Пом-Лі? — крикнув один з Голодного плем'я. —
Пом-Лі, син моєї матері?

— Пом-Лі більше немає, — відповів монотонним голо-
сом Уненк.

— А люди з Країни Сонця? — спитав Ааб-Ваак.

— Людей з Країни Сонця також немає!

— А їхнє судно, їхні скарби, рушниці й усе? — згук-
нув Таї.

— Ні корабля, ні скарбів, ні гармат, нічого нема, — була
та сама відповідь. — Нікого нема! Нічого нема! Тільки
один я.

— Ти здурів!

— Може, й здурів, — незворушно відповів Уненк. —
Я бачив таке, що не диво й з глузду з'їхати.

Таї примовк і став чекати, коли Уненк сам надумається
розповісти про все.

— Ми не взяли з собою рушниць, о Таї, — почав він,
нарешті, — жодної рушниці не було в нас, о братове, тіль-
ки ножі й мисливські луки та списи. Ми посідали по двох
і по трьох у каяки і підпливли до судна. Чужинці з Краї-
ни Сонця радо нас вітали. Ми порозкладали свої шкури,

а вони принесли те, що в них було на продаж. Усе йшло добре. Пом-Лі вичікував. Коли сонце підбилося високо й вони почали обідати, він дав сигнал до бою, і ми кинулись на них. Ні такого бою, ні таких вояків ще ніколи не бувало! Половину їх ми перебили раніш, ніж вони отямились, а решта обернулась у справжніх чортів. Кожен бився за десятьох, і всі — як справжні чорти. Троє прихилились спинами до щогли, і навколо них виросла ціла купа наших забитих, перш ніж ми їх таки доконали. Деякі встигли схопити рушниці й швидко і влучно стріляли. А в одного була в руках величезна рушниця, і він випускав за одним пострілом силу-силенну маленьких куль. Ось дивіться! — Уненк показав на своє пробите вухо.

— Я, Уненк, зайшов ззаду і встромив йому в спину списа. Кінець кінцем, так чи сяк, а ми перебили їх геть усіх. Лишився один тільки старший їхній. Ми оточили його. Нас було багато, а він сам-один. Голосно закричавши, він вирвався з нашого кільця — дарма, що на ньому повисло п'ять чи шість вояків, — і кинувся всередину судна. І ось, коли всі скарби стали наші, коли зостався тільки він один і ми, звісно, невзбарі вбили б його, — тоді враз пролунав такий гуркіт, наче вистрілили всі рушниці в цілому світі — жажливий гуркіт! Я, наче птах, злетів у повітря, усі живі й мертві мандельці, усі забиті чужинці, маленькі каяки, велике судно, рушниці, скарби — усе злетіло в повітря. І я кажу, що я, Уненк, той, що все це вам розповідає, один з усіх лишився живий.

Настала глибока тиша. Таї очима, повними жаху, глянув на Ааб-Ваака, але нічого не сказав. Навіть жінки були такі приголомшені, що мовчали і не плакали за своїми забитими.

Уненк озирнувся.

— Я, один тільки я лишився! — гордо промовив він.

В цю ж мить з барикади пролунав постріл, і куля вдарила Уненка просто в груди. Він хитнувся назад, потім уперед. На обличчі відбився подив і переляк. Він ледве дихав, на скривлених губах промайнула болісна усмішка. Плечі йому схилились, і коліна підігнулись. Він здригнувся, наче був задрімав і випростався. Але плечі його знову схилилися, коліна знову підігнулись, і він тихо, поволі спустився на землю.

До того місця, де розташувались люди з Країни Сонця, була добра миля, і смерть легко переступила цю відстань.

Пролунав дикий крик — кривавої помсти і пестримної люті дикунів. Таї і Ааб-Ваак намагалися втримати осканженіх людей, але їх відіпхнули вбік, і, липившись на місці, вони тільки дивились на вояків, що порвалися бігти вперед. З барикади не було жодного пострілу. Більшість нападників, пройшовши половину відстані, спинились і чекали, збентежені дивним мовчанням ворогів; сміливіші побігли далі. Вони пробігли ще чверть відстані, а барикада все мовчала. Коли залишилось яких двісті ярдів, вони затримали ходу й згуртувались. Ще за сто ярдів вони знову спинились, з двадцятєро їх, і стали радити раду, підозрюючи якісь підступи з боку ворога.

Над барикадою знялась хмарка диму, і вояки синнули врозтіч, як жменя камінців, кинута навмання; одразу впало чотири з них, за ними ще чотири, потім стали надати по одному, по двоє, і нарешті zostався лишень один. Смерть співала йому у вухах, і він вихором гнав, ритуючись від неї. Це був Нок, молодий мисливець, високий і довгоногий. Він біг так, як зроду ще не бігав. Наче птах, летів він через відкриту місцину, стрибаючи, пригинаючись, метляючи з боку в бік. З барикади лунали безупинні уривчасті постріли, а Нок усе біг, то випростуючись, то пригинаючись, то знову випростуючись, і залишався цілий. Тоді рушниці замовкли, обложені наче скинулись думки підстрелити його. Нок біг, уже менше кружляючи, і нарешті стрілою помчав по прямій. Але з барикади пролунав одинокий постріл — і Нока підкинуло вгору; він перегнувся в повітрі і м'ячем вдарився об землю, м'ячем підскочив ще раз і тоді повалився мертвий.

— Що може бути прудкіше за швидкокрилий свинець? — глибокодумно зауважив Ааб-Ваак.

Таї щось пробурчав і відвернувся. Бій скінчився, і па черзі стояли інші невідкладні справи. Лишалось усього сорок вояків з Мандела і один мисливець з Голодного плем'я. Дехто з них поранений. А людей з Країни Сонця, яких ще малося збороти, було аж четверо.

— Ми їх не випустимо з того сховища під скелею, — сказав він. Почекаємо, нехай голод їх добре скрутить, тоді переб'ємо їх, як дітей.

— Але нащо ж битись? — спитав Олуф, один з молодших мисливців. — Адже ж скарбів уже нема, лишилось саме те, що в іглу Нігаха, зовсім дурниця...

Він раптом замовк. Із свистом, прорізавши повітря, куля пролетіла йому коло самого вуха.

Таї глузливо засміявся.

— Нехай це буде тобі відповіддю. Що ж інакше ми можемо зробити з цими божевільними людьми з Країни Сонця, які не хочуть вмирати?

— Ото пак безглуздя! — обурювався Олуф, непомітно, але напружено прислухаючись, чи не летять ще кулі. — І чого вони так б'ються, ці чужинці? Чому вони не хочуть вмирати? Вони ж дурні. Хіба вони не розуміють, що їм уже нема порятунку? Ще й завдають нам стільки клопоту.

— Раніше ми билися за великі скарби, а тепер б'ємося за життя, — коротко закінчив Ааб-Ваак.

Ніч минула неспокійно; перестрілювались. Уранці виявилось, що все майно людей з Країни Сонця щезло з іглу Нігаха. А що вони винесли його самі, про це свідчили сліди, які добре було видно, коли зійшло сонце. Олуф видерся на скелю, щоб звідти кидати велике каміння на обложених, але скеля нависла над їхнім сховищем і закривала його. Йому довелось обмежитись лайкою, образами й погрозами страшних тортурів. Біл глузливо відповідав йому мовою Ведмежого племені, а Таї, який висунув голову з шанця, щоб розглянутись, трапив під кулю, і вона зачепила йому плече.

Потяглися жахливі дні й такі самі тяжкі ночі, коли облога підсувала свої шанці щораз ближче до ворога. Багато сперечались про те, чи не розумніш дати спокійно відійти людям з Країни Сонця. Але страх перед чужинцями стримував людей, і жінки зчиняли вереск, коли чули, що хочуть пустити ворогів. Ні, вже досить їм цих людей з Країни Сонця, вони не хочуть більше їх бачити. І весь час, не вгаваючи, в повітрі свистіли кулі, і число забитих дедалі зростало. Ясного ранку пролунає тихий потріск рушниць, і в далекому кутку селища жінка, змахнувши руками, впаде мертва. В полуденну спеку вояки в шанцях слухають пронизливий свист куль і знають, що це їхня смерть. У вечірньому присмерку біля розжевлених багать від куль хмарками здіймається пил, а ночами далеко розноситься тужливий плач жінок: «Уаа-у-аа-уаа-у-аа!»

Як і казав Таї, серед обложених почався голод. Раз уночі, коли розігралась перша осіння буря, один з них,

під захистом темряви, прокрався повз шанці й забрав багато сушеної риби, але назад повернутись не встиг, і коли зійшло сонце, марно намагався сховатися десь у селищі. Його оточили з усіх боків. Він одчайдушно боровся, поклав чотирьох з свого револьвера і, перше ніж його встигли схопити, застрелився сам, щоб не датися на муки.

Цей випадок засмутив людей з плем'я мандел.

— Коли один примусив нас так дорого заплатити за свою смерть, то скільки ж коштуватиме смерть тих трьох, решти? — не криючись, запитав Олуф.

На барикаді з'явилась Мезахчі й покликала трьох собак, що блукали поблизу, — це були харчі й життя, і це відкладало день розплати. Розпач охопив плем'я, і на голову Мезахчі посипались люті прокльони.

Поволі збігали дні, сонце поспішало на південь, ночі все довшали, у повітрі подихав мороз. Обложені все ще тримались. Мужність вояків танула від безперервного напруження, а Таї все частіше й глибше задумувався. Він наказав зібрати всі шкури й хутра, які лише були в селищі, поробити з них величезні, округлої форми клунки, і за кожним посадив одного вояка.

Коли віддано цей наказ, короткий день майже скінчився. Посувати ці великі клунки ступінь по ступені наперед було дуже важко. Зате ворожі кулі тільки били по них, не пробиваючи їх наскрізь, і люди кричали з радості. Але коли споночіло, Таї, будучи певний за успіх, відкликав вояків з клунками назад у шанці.

Уранці почався справжній наступ, а з боку ворога все була німотна тиша. Відстань між клунками поволі зменшувалась у міру того, як вужчало коло. За сто ярдів від ворожої барикади вони вже були так близько один до одного, що наказ Таї спинитись передавали пошепки. Із сховища не було ніякої ознаки життя. Вояки довго й пильно вдивлялися, але там ніщо не ворушилось. Підповзли ще ближче і зупинилися ярдів за п'ятдесят. Знову ні звуку, ні позвуку. Таї похитав головою, і навіть Ааб-Ваак уліг сумніву. Але знову наказано йти вперед, і вони йшли вперед, аж поки клунки торкнулися один одного, і навколо ворожої барикади від скелі й до скелі виріс суцільний вал із шкур.

Таї озирнувся й побачив, що в залишених позаду шанцях чорніли, збившись у купу, постаті жінок та дітей. Він

поглянув вперед — на німу барикаду. Вояки нервово переминалися на місці. Він наказав, щоб кожен другий висунувся наперед із своїм клунком. Ці подвійні лави далі пішли в наступ, поки клунки знову торкнулися один одного. Ааб-Ваак сам перший висунув свого клунка наперед. Підсунувшись впритул до укріплення, він зупинився й довго чекав. Потім скинув по той бік насипу кілька важких каменів, і, нарешті, обережно підвівся, й зазирнув поза барикаду. Усю землю там було густо всіяно порожніми гільзами, валялись білі, чисто обгризені собачі кістки; в одному місці, де з розколини капала вода, стояла невеличка калюжа. Оце й усе. Люди з Країни Сонця зникли.

У лавах вояків пролунало слово «чари», почувись нарікання, і похмурі погляди показали Таї, що ще можуть статися жахливі речі. Він полегшено перевів подих, тільки коли Ааб-Ваак знайшов сліди ворогів під скелею.

— Печера! — скрикнув Таї. — Вони передбачили мою хитрість з клунками й утекли в печеру!

Скеля була зовсім як вулик, з цілим лабіринтом підземних ходів, що починались на півдорозі між барикадою і тим місцем, де шанці підступали до скелі. Вояки з голосними вигуками кинулися за Ааб-Вааком і побачили сліди там, де люди з Країни Сонця влізли в отвір у скелі, на висоті яких двадцять футів.

— Ну, тепер кінець! — затираючи руки, сказав Таї. — Оголосіть, нехай усі радіють! Вони, ці чужинці з Країни Сонця, нарешті вскочили в пастку, у справжню пастку. Молоді хлопці видеруться вгору й закидають вхід у печеру камінням. Біл, його брати й Мезахчі незабаром з голоду обернуться на тіні і помруть серед мовчання й темряви з прокльонами на устах.

Його слова зустрінуті вигуками захоплення. Усі полегшено зітхнули. Хаугах, останній з Голодного племені, видерся кручею і нахилився над краєм отвору. Раптом звідти почувся глухий постріл. А коли Хаугах розпачливо вчепився за слизький виступ скелі — і другий. Руки йому розчепились, він упав на землю, до ніг Таї, хвилину здригався, наче якісь драглі, і тоді затих.

— Звідки я міг знати, що вони такі відважні вояки і нічого не бояться? — озвався Таї, ніби виправдовуючись: у нього ще лишилися неприємні спогади про похмурі погляди й нарікання.

— Нас було багато, і ми були щасливі, — сміливо мовив один з вояків.

Другий нетерплячою рукою обмацував спис.

Олуф крикнув їм, щоб заспокоїлись.

— Слухайте, о братове, — промовив він, — є ще одна дорога туди. Я випадково натрапив на неї ще хлопцем, коли грався на кручі. Вона там, поміж каміння. Туди нікому нема потреби ходити, через те ніхто про неї й не знає. Хід цей дуже вузький, і треба довго повзти плазом, поки втрапиш до печери. Цієї ночі ми тихенько проповземо туди і вдаримо на них ззаду. А завтра в нас буде мир і спокій. І надалі ніколи більше ми не будемо сваритися з людьми з Країни Сонця.

— Ніколи! — хором повторили змучені вояки.

— Ніколи! — прилучив до них свій голос і Таї.

Тієї ночі жінки й діти зібрались біля виходу з печери. У серцях їм запеклася пам'ять про забитих, а в руках вони мали каміння, ножі й списи. Коли б чужинцям з Країни Сонця спало на думку спуститися з висоти у двадцять футів, жоден з них не залишився б живий. У селищі zostались тільки поранені, а всі здорові чоловіки, — їх було тридцяттеро, — пішли за Олуфом до потайного входу в печеру. Він був сто футів над рівнем землі, і доводилось лізти по нерівних виступах скелі, пильнуючи, щоб необережним рухом не скинути вниз яку брилу. Через це видирались по одному. Олуф вибравшись перший, тихенько гукнув сусіда й зник в отворі. За ним виліз другий, третій, і так усі — залишився один Таї. Він чув, як його покликав останній вояк, але, раптом поійнятий сумнівом, чогось зупинився, роздумуючи. Минуло півгодини, перш ніж він наважився лізти. Діставшись до входу, Таї зазирнув туди. Там стояла безпросвітня темрява, але він інстинктивно відчув, який той вхід вузький, і похолов з жаху. Ні, він не міг зважитись. Йому здавалось, що всі загиблі, починаючи з Нігаха, що загинув перший з мандельців, і кінчаючи Хаугахом, останнім з Голодного плем'я, прийшли й сіли поруч із ним, але він волів краще труситися зі страху в їхньому товаристві, аніж пережити той жах, що крився у чорній пащі печери. Він сидів і не ворухився. Щось м'яке й холодне торкнулось його щоки. Він зрозумів, що це перший сніг. Зайнялося на зорю, далі настав ясний день, а він усе сидів і сидів. Коли враз через чорний прохід долинуло чиясь ледве чутне уривчасте ридання. Воно набли-

жалось і щораз голоснішало. Таї зліз із краю і, поставивши ногу на перший виступ, чекав.

Те, що ридало, посувалося повільно, часто спинялось, але нарешті добралося до нього, і Таї зрозумів, що це не людина з Країни Сонця. Він простяг руку і там, де б мала бути голова, наштовхнувся на плечі людини, яка повзла, спираючись на лікті. Голову Таї знайшов пізніше, тільки вона звисала додолу так, що тім'я лежало на землі.

— Це ти, Таї? — спитала голова. — Бо це я, Ааб-Ваак, беспорядний і скалічений, як невлучно кинутий спис. Голова моя волочиться по землі, і я сам, без допомоги, звідси не вилізу.

Таї вступив у отвір і підвів Ааб-Ваака, прихиливши його спиною до стіни. Голова йому звисала на груди, він хлипав і скаржився.

— Ай-о-о-о! Ай-о-о-о! Олуф забув, що Мезахчі також знала про цей хід, і показала його людям з Країни Сонця. Якби не це, вони не чекали б нас у кінці цього вузького ходу. Тому я тепер розбитий і безпомічний. Ай-о-о-о! Ай-о-о-о!

— А самі ж вони, ці клятві чужинці з Країни Сонця? Чи вони загинули коло виходу з цієї вузької діри? — спитав Таї.

— Як я міг знати, що вони чекають там? — скиглив Ааб-Ваак. — Переді мною пройшли мої брати, багато їх, і не чути було ніякої боротьби. Звідки я міг знати, чому не чути ніякої боротьби? Перш ніж я про це дізнався, дві руки схопили мене за шию так, що я не міг крикнути і попередити тих, що йшли за мною, потім дві інші руки схопили мене за голову, а ще дві — за ноги. Так впіймали мене люди з Країни Сонця, і поки дві руки тримали мене міцно за голову, ті руки, що тримали ноги, перевернули моє тіло і скрутили мені шию, як ми це робимо качкам на болоті.

Але мені не судилося вмерти, — казав він далі, і в його голосі забриніли рештки гордості. — Я один, тільки я залишився. Олуф і всі інші лежать вряд горічерева, голови їм повернені в один і в другий бік, а декому — то й назад, туди, де має бути потилиця. Зле дивитись на них. Коли життя повернулося до мене, я лежав поруч з ними і всіх побачив при світлі смолоскипа, що залишили люди з Країни Сонця.

— Так? Так? — повторював Таї, занадто вражений, щоб сказати що інше.

Раптом він схопився, увесь тремтячи. З проходу долинув голос Біла.

— Це добре,— сказав той голос.— Я шукав чоловіка із скрученими в'язами, а натрапив на тебе, Таї. Кинь свою рушницю, щоб я чув, як вона впаде на каміння.

Таї ошелешено скорився наказові. Тоді Біл виліз із темряви. Таї з подивом глянув на нього. Він був знеможений, худий, брудний, але глибоко запалі очі палали, як жарини.

— Я голодний, Таї,— сказав він.— Дуже голодний.

— Я — порох під твоїми ногами,— відказав Таї.— Твоє слово закон. Я наказував людям не чинити тобі опору. Я радив...

Та Біл уже не слухав його.

— Гей, Чарлі! Джіме! — гукнув він, повернувшись до проходу.— Забирайте жінку і йдіть сюди!

— Ми хочемо їсти,— сказав він, коли товариші й Мезахчі приєдналися до нього.

Таї підлесливо потер руки.

— У нас мало чого є,— почав він,— але все, що ми маємо, твоє.

— А потім ми підемо на південь по снігу,— додав Біл.

— Нехай ніяке лихо не спіткне вас, і шлях вам нехай буде легкий.

— Це далекий шлях! Нам треба собак і багато харчів!

— Ти вибереш сам собак, яких тобі треба, і харчів стільки, скільки довезуть собаки.

Біл переступив через край отвору і намірився слускатись.

— Але ми знову прийдемо, Таї,— сказав він,— знову прийдемо, і багато днів пробудемо тут!

Так і пішли вони — Біл, його товариші й Мезахчі — на південь. А наступного року в бухті Мандел закинув якір «Шукач номер два». Тих кілька чоловіків з селища, що лишилися живі,— бо були поранені й не могли піти за Олуфом,— тепер за наказом чужинців з Країни Сонця пішли до них працювати і копають землю. Вони вже не ходять на полювання й не ловлять рибу, а дістають по-денну платню і купують на неї борошно, цукор, ситець та

інші речі, які «Шукач номер два» привозить щороку з Країни Сонця.

Золоту копальню розробляють таємно, як і багато інших копалень на Півночі. Крім товариства, що складається з Біла, Джіма й Чарлі, ніхто не знає нічого про селище Мандел на березі Полярного моря. Ааб-Ваак, що голова його й досі звисає на одне плече, став віщуном і проповідує молодому поколінню мир, а за це одержує пенсію від товариства. Таї служить за десятника на копальні. У нього тепер інша теорія щодо людей з Країни Сонця.

— Ті, що живуть на шляху сонця, не виніжені,— каже він, пахаючи люлькою і дивлячись, як виходить денна зміна, а приходять нічна.— Сонце зігріває їм кров і запалює їх палким вогнем, і вони повні пожадливості й пристрасті. Вони вічно палають, через те й не відчують поразок. Вони не знають спокою, в них сидить якийсь диявол, і вони розкидані по всій землі, щоб завше працювати, і страждати, і битись. Я знаю. Я — Таї.

Це оповідання я почув від двох старих людей, коли ми сиділи одної прохолодної ночі в диму багаття, розкладеного, щоб боронитися від комарів. Розмовляючи, ми раз у раз націлювались і били крилатих мучителів, що, незважаючи на дим, нахабно впивалися нам у тіло. Праворуч, футів за двадцять нижче, слався крутий берег, під яким лівиво хлюпотів Юкон. Ліворуч, по краю низьких пагорків, обмережених ніжно-рожевим сяйвом, жевріло напівсонне сонце. Воно не спало цілу ніч, і йому доведеться не спати ще багато таких ночей.

Двоє старих, що сиділи зі мною й відважно били комарів — Самотній Ватаг і Мутсак, — були колишні товариші по зброї, а тепер спорохнілі охоронці переказів і оповідань про давні славні традиції і події. Вони останні з свого покоління, і їх не дуже шанує молодь, що виросла в далеких закапелках цивілізації золотих копалень. Кому тепер потрібні перекази про минуле, коли чорна пляшка швидше збуджує в людині дух, а цих пляшок завжди можна роздобути в добрих білих людей за кілька годин напруженої праці або за якесь там паршиве хутро. І що всі оті страшні звичаї та химерні тайнощі давнього шаманства, коли живе чудо, справжнє казкове вогнедишне страхіття — пароплав, усупереч усяким законам, кашляючи й пихкаючи, ходить туди-сюди по Юкону! І чого варта родова гідність, коли той, хто більше зрубає дерев або зуміє керувати стерном у заплутаному лабіринті островів — має найбільше поваги від товаришів?

От і сталося так, що ці старі люди, перебувши занадто довгий вік, дожили до важких часів, до нового ладу, за якого їм немає ні місця, ні шани. Тепер вони сумно чекають на смерть, а оце зараз вони раді цьому білому

чужинцеві, що разом з ними сидить коло багаття, ховаючись від комарів, і охоче підставляє вухо, слухаючи їхні оповідання про минулі часи, коли ще не було пароплавів.

— Отож вибрали мені дівчину,— оповідав Самотній Ватаг. Його верескливий і різкий голос раз у раз переходив у хрипкий та риучий бас; тільки-но при звичайшся до нього, як старий уже говорить знову тоненьким дискантом. Це нагадувало то скурчання коника, а то ніби квакання жаби.

— Отож вибрали мені дівчину,— казав він.— Мій батько, Каск-Та-Ка, Видра, дуже на мене гнівався, що я не хтів дивитись ні на одну дівчину. Він був ватаг нашого плем'я і був уже старий. Я один з усіх його синів лишився живий, і через мене тільки він міг передати свою кров тим, хто прийде потім і хто ще не народився. Але треба тобі знати, о білий чоловіче, що я був дуже хворий. Ні влови, ні рибальство не давали мені радості, м'ясо не зігрівало мого шлунка,— як же я міг задивлятися на жінок чи готуватись до весілля, чи думати про майбутніх дітей, про їхні забави й клопіт з ними?

— Авжеж,— перебив його Мутсак,— хіба Самотньому Ватагові не довелось боротися з ведмедем, доки в нього луснула голова і з вух полилася кров?

Самотній Ватаг енергійно хитнув головою.

— Мутсак правду каже. Потім, звісно, голова загоїлась, проте всередині щось таки було не гаразд. Загоїлось тіло, рана закрилась, але хвороба не минула. Коли я йшов, мої ноги трусились, а коли я дивився на світло, очі наповнювались слізьми. Коли я розплющував їх, то весь світ починав кружляти навколо мене, а коли я знову заплющував їх, в голові крутилося все, що я тільки-но бачив. Чоло над очима так боліло, неначе щось важке тиснуло на нього, а воно було тісно зав'язане чимсь. Говорив я по малу й довго чекав, поки на язик навернеться потрібне слово, а коли не чекав, то нав'язувались усякі слова, і язик мовою різні дурниці. Я був дуже хворий, і коли мій батько, Видра, привів до мене дівчину Кесан...

— Доньку моєї сестри,— втрутився Мутсак.— Вона була молода й здорова. У неї були широкі стегна, саме такі, щоб родити дітей, рівні ноги й швидка хода. Ніхто з дівчат краще за неї не вмів робити мокасини, і ніхто не сукав таких міцних мотузків, як вона. Її очі усміхались, і на устах був завше сміх. Вона була слухняна й

завше пам'ятала, що закон у руках чоловіків і жінка повинна коритись.

— Так от, я був дуже хворий,— мовив далі Самотній Ватаг,— і коли батько мій, Видра, привів до мене дівчину Кесан, то я сказав, що їм краще лагодитись мене поховати, аніж одружити. Батько аж почорнів з гніву і відповів, що нехай буде так, як я кажу, і що хоч я ще живий, проте нехай зроблять і наготують усе так, як на похорон...

— Це зовсім не було звичаєм нашого народу, білий чоловіче,— докинув Мутсак.— Бо треба тобі знати: те, що зробили для Самотнього Ватага, у нас водилось робити тільки для померлих. Але Видра дуже розгнівався.

— Авжеж,— сказав Самотній Ватаг,— мій батько, Видра, був скупий на слова і швидкий на вчинки. Він наказав людям зібратись біля мого вігваму і, коли всі прийшли, сказав їм, щоб почали голосити за його померлим сином.

— І вони заспівали перед вігвамом пісню смерті. «О-о-о-о-о-о-га-а-ич-клу-кук ич-клу-кук»,— завів Мутсак, так чудово передаючи пісню смерті, що в мене аж мороз по спині побіг.

— А в самому вігвамі,— оповідав Самотній Ватаг далі,— моя мати вичорнила собі обличчя сажею, посипала голову попелом і почала плакати за мною, наче я й справді помер,— так наказав їй батько. Окіякута, моя мати, голосно тужила, біла себе в груди, рвала на собі волосся; те саме робила й Гуніак, моя сестра, і Сіната, сестра моєї матері. Вони зчинили такий галас, що мені дуже стала боліти голова, і я почував, що, певно, таки незабаром уже помру.

Старі люди з цілого плем'я походились навколо мене і завели розмову про той шлях, що був перед моєю душею. Один казав про безкраї густі ліси, де, плачучи, блукають загублені душі і де мені так само доведеться вічно блукати. Інший казав про великі, бурхливі річки, що ними протікають погані води. Нечисті сили кричать у них і протягають свої звивисті ручиська, щоб схопити свою жертву за волосся й потягти на дно. І всі казали, що треба дати мені човна, аби мав чим перебратися через ці річки. А ще один розповідав про страшні бурі, що їх не бачив ніхто з живих людей, коли зорі дощем сиплються з неба, земля широко розступається, і з розколин вириваються підземні ріки, і знову вертають у надра землі. А ті, хто сидів коло мене, здіймали в цей час руки вгору й голосили. Ті, хто був надворі, чуючи це, заводили ще голосніше. Я їм

здавався вже померлим, і так само стало здаватись і мені. Я почував, що я справді вже помер, хоч не знав, коли й як.

Окіякута, моя мати, поклала поруч мене мою парку з білячого хутра. Так само поклала вона мою парку з оленячої шкури, і моє дощове укривало з тюленячих кишок, і муклуки * на вогку погоду, щоб душі моїй було тепло й сухо на довгому шляху. Коли мати згадала про круту гору, порослу колючками й реп'яхами, вона принесла важкі мокасини, щоб мені в ноги не кололо.

Старі люди завели мову про диких звірів, яких мені доведеться вбивати,— і юнаки поклали поруч мене мій найміцніший лук і найрівніші стріли, мого бойового кия, мого списа й ножа. А коли старші стали говорити про морок і тишу величезних просторів, де доведеться йти моїй душі, мати заплакала ще голосніше і ще більше попелу насипала собі на голову.

Дівчина, Кесан, прийшла й собі в мій намет і соромливо й тихенько поклала невеличку торбинку з тими речами, що мали бути при мені в дорозі. У цій торбинці, я знав, був кремій, криця і добре висушений трут, щоб душа моя могла розкладати собі багаття. Вибрали укривала, щоб обгорнути мене, і рабів, яких мали забити, щоб моя душа йшла не сама. Їх було семеро, цих рабів, бо мій батько був заможний і могутній чоловік, і мені, його синові, годилося бути похованим пристойно. Ми взяли цих рабів на війні з мукумуками, що живуть нижче по Юкону. Уранці Сколка-шаман заб'є їх одного по одному, і душі їхні підуть зі мною блукати в Невідоме. Разом з іншими речами вони понесуть і мого човна до великої бистої ріки з поганою водою. Але їм не буде місця в човні; закінчивши свою роботу, вони не підуть далі, а лишаться там і, стогнучи, блукатимуть повік по темному безкрайому лісі.

Я дивився на всі ці речі: на мою гарну теплу одягу, на укривала, на зброю, думав про сімох рабів, яких заб'ють, і в мені прокинулись гордощі, бо я знав, що багато чоловіків задрять мені. Батько мій, Видра, весь час сидів похмурий і мовчазний. Цілий день і цілу ніч люди співали пісню смерті й били в барабани; і кінець кінцем мені почало здаватися, що я вмер уже тисячу разів.

Уранці мій батько підвівся і звернувся до всіх. Він був войовник усе своє життя, сказав він, люди це знають. Вони знають також, що далеко почесніше вмерти в бою, ніж коло вогнища, на м'яких шкурах. Отож коли я, його

син, мушу вмерти, то краще мені стати до бою з мукумуками, щоб мене було забито у бою. В оселі мертвих на мене чекатимуть слава і місце ватага; слава буде також і йому, моєму батькові, на прізвисько Видра. Тому він дав наказ, щоб підготувати військовий загін, який спуститься річкою вниз. А коли ми спіткаємо мукумуків, я повинен вийти сам наперед свого загону, і мене вб'ють.

— Ні, ти тільки послухай, о білий чоловіче,— скрикнув Мутсак, не маючи сил стриматись.— Сколка-шаман цілу ніч шепотів щось на вухо Видрі, і це була його справа, що Самотнього Ватага послали на смерть. Видра був старий, Самотній Ватаг був його єдиний і останній живий син, і Сколка взяв собі на думку самому стати ватагом. Після того як цілу ніч люди співали й голосили, а Самотній Ватаг був ще живий, Сколка злякався, що він зовсім не вмере. Отож це він говорив устами Видри, ховаючись за гарні слова про славу й подвиги.

— Авжеж,— підхопив Самотній Ватаг,— я добре зрозумів, що це Сколчині підступи, але я був дуже хворий і забув про це. Я не мав сили гніватись і не знаходив мужніх слів для нього. Я хотів померти й покінчити з усім цим, а як саме — це мене мало цікавило. Отже, білий чоловіче, військовий загін уже був готовий. У ньому не було досвідчених вояків, не було старих людей — вправних і мудрих — ні! Загін складався з сотні молодих хлопців, що бачили мало боїв. Усе селище зійшлося на березі подивитись на наш від'їзд. Проводжали нас радісними вигуками і співом на мою честь. Навіть ти, о білий чоловіче, радів би, дивлячись на юнака, що йде в бій, хоч він і на смерть рокований.

Ми відпливли, сотня молодих хлопців, і Мутсак з нами, бо тоді він був також молодий і недосвідчений. З наказу мого батька, Видри, човна мого прив'язали з одного боку до човна Мутсака, з другого — до човна Канакута. Треба було, щоб я не втомився, веслуючи, і, хоч який був хворий,— не осоромив себе в останню хвилину. Так ми й пливли за водою.

Я не втомлюватиму тебе розповіддю про наше плавання, та й було воно дуже недовге. Ми вже були близько селища мукумуків, коли натрапили на двох їхніх вояків. Побачивши нас, вони повернули свої човни й кинулись тікати. Тоді, як і наказував мій батько, мого човна відв'язали і я поплив за течією; молоді хлопці, теж як наказував мій

батько, лишилися на місці, щоб побачити, як я помру, і, повернувшись додому, розповісти про це. І батько, Видра, і шаман, Сколка, суворо наказали так зробити і загрозили тяжкою карою, коли хто не послухається.

Я взявся за весла і гукнув услід воякам тим, що втікали, кілька глузливих і зневажливих слів. Почувши ці образи, вони з гнівом обернулися і побачили, що я пливу сам-один, а решта човнів стоять ззаду. Тоді вони спинилися на безпечній відстані і поставили свої човни так, що я мусив пройти поміж них. Я порівнявся з ними, із списом напоготові, співаючи бойову пісню свого народу. Вони обоє кинули в мене списками, але я відхилився, і списи з посвистом пролетіли наді мною, навіть не зачепивши мене. Я був уже посередині між двома вояками, і кинув свого списа в того, що був праворуч. Спис ухромився йому в горло, і він упав навznak у воду.

Незмірний був мій подив, що я — і зміг убити людину! Тоді я повернувся до другого, що був ліворуч, і став веслувати, щоб віч-на-віч зустрінути смерть. Але його другий спис — і останній, який у нього був, — тільки трошки зачепив мене за плече. Я підплив до нього зовсім близько, — але не кинув, а встромив списа йому в груди й обіруч силкувався прошити його тіло наскрізь. Тим часом він раз і другий ударив мене веслом по голові. Навіть коли спис вистромився йому ззаду із спини, він встиг ще раз з усієї сили вдарити мене по голові. Перед очима у мене спалахнуло якесь яскраве світло, і я відчув, що всередині, в голові, щось із тріском луснуло — так, так, із тріском. Тягар, що давив мені весь час на очі, раптом зник, і обруч, що неначе стискав мені чоло, — спав. Велика радість огорнула мене, і серце моє заспівало від щастя.

«Це — смерть!» — була моя перша думка. І я подумав, як то гарно вмирати! Але потім я побачив два порожні човни і зрозумів, що я живий і здоровий. Удари веслом по голові вилікували мене. Я знав, що вбив людину, і запах крові зробив мене лютим. Тоді я занурив весло в лоно Юкону і погнав свого човна до селища мукумуків. Ззаду долинули голосні вигуки. Я озирнувся. Вода шумувала під веслами молодих хлопців...

— Вода зашумувала під нашими веслами, — перебив його Мутсак, — ми не забули наказу Видри й Сколки, що своїми очима повинні бачити, як помре Самотній Ваґар. Юнак з плем'я мукумуків вплив, щоб подивитись,

чи немає в неводах лососів, і побачив Самотнього Ватага та сто вояків, що пливли за ним. Він погнав назад у селище, щоб забити на сполох і приготуватись до бою. Але за ним погнався Самотній Ватаг, а за Самотнім Ватагом — ми, бо ми ж мусили бачити, як він помре. Перед самим селищем юнак вискочив на берег. Самотній Ватаг підвівся в своєму човні і замашно пустив у нього свого списа. Він устромився в тіло юнака трохи вище попереку, і той упав обличчям униз.

З бойовим покликом, розмахуючи бойовим кием, Самотній Ватаг вискочив на берег і помчав у селище. Першого він здивав Ітвілі, ватага мукумуків. Одним ударом кия по голові Самотній Ватаг убив його. Ми, вся сотня, побігли й собі в селище, щоб не прогавити, як помиратиме Самотній Ватаг. Мукумуки не зрозуміли нас і подумали, що ми прийшли битись. Заспівали тятиви на їхніх луках, і на нас полетіли свистючі стріли. Ми тоді забули про наказ і кинулись на них із списками й палицями. Їм не було коли готуватись, і почалось велике побоїсько...

— Я власними руками забив їхнього шамана, — промовив Самотній Ватаг, і його старече, поморщене обличчя ожило від спогадів про цей давно минулий день. — Еге ж, власними руками забив їхнього шамана, що був далеко мудріший за нашого Сколку. Щоразу, як я бачив нового чоловіка перед собою, я думав собі: «Ось, нарешті, моя смерть!» Але чоловік цей падав від мого удару, і смерть не приходила до мене. Здавалось, такий міцний був у мені подих життя, що я не міг умерти...

— Слідом за Самотнім Ватагом ми пройшли через усе селище, — казав далі Мутсак, — і, як та згряя вовків, бігли за ним, аж поки не лишилось мукумуків, з якими можна було битись. Ми розклали вогонь і, спаливши геть-чисто все селище, зібрали тих, хто живий лишився, — сотню чоловіків-бранців, удвоє більше жінок і без ліку дітей — і рушили додому. Такий був кінець мукумуків.

— Такий був кінець мукумуків, — повторив захоплено Самотній Ватаг. — Коли ми вернулись у наше селище, люди здивовано поглядали на багату здобич і на таку силу рабів, а ще більше дивувались, що я живий. Батько мій, Видра, затремтів з радості, довідавшись, що я зробив, бо він був уже старий, а я був останній з його синів. Прийшли випробувані вояки, прийшли всі мудрі й збагачені досвідом люди, і незабаром усе плем'я зібралось навколо

нас. Тоді я встав і голосом, таким, як грім, наказав, щоб Сколка-шаман вийшов наперед.

— Саме так, о білий чоловіче,— перебив його Мутсак,— голосом, таким, як грім, що від нього у людей затремтіли коліна і страх огорнув їх.

— Коли Сколка вийшов наперед,— вів далі Самотній Ватаг,— то я сказав йому, що не хочу вмирати. І ще сказав, що не годиться обдурювати нечистих духів, які чекають по той бік могили. Тому я вважаю, що Сколчина душа мусить піти в Невідоме, де вона, безперечно, буде вічно блукати, стогнучи в безмежному темному лісі. І я забив його тут-таки, на місці, перед лицем усього плем'я. Так я, Самотній Ватаг, своїми власними руками забив Сколку-шамана. Коли зчинився гомін серед натовпу, то я крикнув...

— Голосом таким, як грім,— підказав Мутсак.

— Еге ж, голосом таким, як грім, я крикнув: «Дивись, о мій народе! Я, Самотній Ватаг, забив Сколку, лукавого шамана! Один з усіх людей я пройшов через браму смерті і повернувся назад. Очі мої бачили такі речі, яких ніхто не бачив, вуха мої чули такі слова, яких нікому не дано чути. Я величніший за Сколку-шамана, величніший, ніж усі інші шамани. І я могутніший ватаг, аніж мій батько, Видра. Усе своє життя він воював з мукумуками, а я знищив їх за один день! Одним подихом своїм я знищив їх! І ось мій батько, Видра, старий, а Сколка-шаман помер, а тому я буду ватаг і шаман. Віднині буду ватаг і шаман тобі, о мій народе! Якщо хтось не згоден з моїми словами, нехай вийде наперед.

Я стояв і чекав, але ніхто не вийшов наперед. Тоді я крикнув: «Го! Я скуштував крові! Принесіть м'яса, бо я голодний. Відкрийте ями з припасами, поздіймайте всю рибу, що сушиться. Нехай буде велике свято, нехай будуть веселощі й співи, тільки не похоронні, а весільні. Потім приведіть дівчину Кесан, що стане матір'ю дітей Самотнього Ватага!»

Мій батько, Видра, чи то від моїх слів, чи то через те, що був старий, заплакав, як жінка, і обняв руками мої коліна. І від того дня став я ватагом і шаманом і мав велику пошану, і люди мені скорялися.

— Поки не прийшов пароплав,— додав Мутсак.

— Так, поки не прийшов пароплав,— повторив Самотній Ватаг.

— Отже, я даю тобі шість теплих подвійних уквивал, шість великих міцних пил, шість довгих гостролезих гудзонівських ножів, два човни, що їх зробив Могул, Великий Майстер, десятеро собак, дужих і витривалих у запрягу, і три рушниці; хоч курок в однієї зламаний, проте рушниця добра, її можна полагодити.

Кіш замовк і перебіг очима по колу уважних облпч. Стояла Велика Рибна пора. Він пропонував Гнобові відкупне за його дочку Су-Су. Це було біля місії святого Георгія, на березі Юкону. На цей час сюди приходили люди за сотні миль. Збирались племена з півночі і з півдня, зі сходу і з заходу, навіть з Тоцікакату і з далекої Танани.

— І ще скажу тобі, о Гнобе, ти — ватаг плем'я танана, а я — Кіш, син Кішів, ватаг тлунгетів. Тому, коли з лона твоєї дочки підуть мої нащадки, між обома племенами запанує дружба, велика дружба. Танана і тлунгети стануть кровними братами на всі часи. Як я сказав, так і буде, так я й зроблю. А що ти на це скажеш, Гнобе?

Гноб кивнув поважно головою. Його зморшкувате старече обличчя було спокійне і не показувало нічого з того, що мав він на думці. Тільки очі у вузьких прорізах блиснули, як жар, коли він заговорив високим надщербнутим голосом.

— Але це ще не все! — сказав він.

— Чого ж бо ще? — спитав Кіш.— Хіба ж я не даю тобі повною мірою? Хіба в плем'я танана була коли хоч одна дівчина, за яку б стільки давали? Назви мені таку.

Стриманий сміх перебіг по колу, і Кіш зрозумів, що сміялися з нього.

— Ні, ні, друже мій Кішу, ти не зрозумів.— Гноб зробив привітний і навіть лагідний рух рукою.— Відкупне

добре. Дуже добре відкупне, я згоден навіть на поламаний курок. Але це не все. Скажи, а який з тебе буде чоловік?

— Еге ж, який чоловік? — загомоніли навкруг.

— Кажуть,— вів далі високим верескливим голосом Гноб,— кажуть, що Кіш не йде слідами своїх батьків. Кажуть, що він блукає в темряві за чужими богами і що він став полохливий.

Лице Кішеві спохмурніло.

— Брехня! — grimнув він.— Кіш нікого не боїться!

— Кажуть,— провадив Гноб,— що він прислухається до слів білої людини з Великого Дому і схиляє свою голову перед богом білої людини, і ще більше — кажуть, що кров огидна богові білої людини.

Кіш опустил очі і стиснув кулаки. Навколо залунав зневажливий регіт. Шаман Мадван, великий жрець плем'я і заклинач, зашипів щось на вухо Гнобові. Тоді він пірнув у темряву і повернувся звідти на освітлений багаттям простір разом із струнким хлопчиком. Він поставив його перед Кіша і вклав у руку Кішеві ножа.

Гноб нахилився вперед:

— Кішу, о Кішу! Чи ти насмілишся забити людину? Дивись, оце мій раб Киц-Ну. Вдар його, о Кішу, вдар його всією силою своєї руки.

Киц-Ну увесь тремтів, чекаючи удару. Кіш дивився на хлопчика, і в голові йому проносились уривки високих моральних напучень містера Брауна і уявлялись язики полум'я в пеклі містера Брауна. Ніж упав на землю. Хлопчик полегшено зітхнув і, хитаючись, зник у темряві. До Гнобових ніг підповз величезний пес і, вициривши зуби, намірився кинутись за хлопчиком. Шаман ударив собаку ногою. Це навело Гноба на нову думку.

— Слухай, Кішу, що б ти зробив, коли б з тобою так поводитися? — кажучи це, Гноб узяв шматок лососини і простяг його Білозубові, а коли собака хотів схопити рибу, замашно вдарив його дрючком по носі.— Може, й ти, Кішу, зробив би так само? — сказав він, показуючи на собаку, що плазував по землі і лизав руку господареві.

— Слухай! — Спираючись на Мадванову руку, Гноб звівся на ноги.— Я дуже старий, і тому, що я дуже старий, я скажу тобі: твій батько Кіш був могутній чоловік. Він любив слухати, як співають тятиви в бою, він кидав списа так, що кінець його прохромлював наскрізь тіло ворога.

Мої очі самі це бачили. Але ти не такий. Ти зрікся Крука і вклоняєшся Вовкові, ти став боятись крові і примушуєш своє плем'я її боятись. Це недобре. Коли я був маленький, такий, як Киц-Ну, в усій нашій країні не було жодної білої людини. Потім один по одному вони прийшли до нас, і тепер їх багато. Вони — неспокійне плем'я. Навіть коли вони наїдяться, вони не сидять і не спочивають коло вогнища, не думаючи, звідки взяти м'ясо завтра. Ніби якесь прокляття лежить на них, і тому вони завжди працюють і не знають відпочинку.

Кіш здригнувся. Йому згадалася туманна легенда про якогось Адама, котрий жив за прадавніх часів, і він мимоволі подумав, що містер Браун казав правду.

— Вони з'являються всюди і простягають руки до всього, що бачать, а бачать вони все. Їх прибуває щораз більше, і якщо ми нічого не робитимемо, вони загарбають усю землю, а племенам Крука не стане місця. Через це нам треба боротися з ними, поки переб'ємо їх усіх до одного. Тоді земля буде знову наша, і, може, наші діти й наших дітей діти житимуть у достатках, і кістки їхні вкриються жиром. Надходить час великої боротьби, коли зітнуться Крук з Вовком. Але Кіш не буде битись і не поведе на бій своє плем'я. Ось чому не годиться, щоб він узяв за себе мою дочку. Так сказав я, Гноб, ватаг плем'я танана.

— Але білі люди добрі! — заперечив Кіш. — Вони великі люди. Вони багато дечого нас навчили, вони дали нам уквивала, ножі й рушниці, яких ми не вміли робити. Я пам'ятаю, як ми перше жили, ще коли їх не було. Я ще тоді не народився, але знаю це від мого батька. На полюванні нам доводилось підлазити близько до лося, щоб списом дістати, а тепер ми вбиваємо його з рушниці білої людини — на відстані куди дальшій, ніж чути дитячий крик. Ми жилися м'ясом, рибою та ягодами, нічого більше не було в нас — і ми їли все без солі. А чи багато серед нас знайдеться таких, хто згодився б тепер їсти м'ясо чи рибу без солі?

Його слова багатьох переконали б, якби Мадван не схопився на ноги, ледве Кіш скінчив.

— Одне запитання тобі, Кішу. Біла людина з Великого Дому каже, що вбивати недобре. А хіба ми не знаємо, що білі люди так само вбивають? Хіба ми забули великий бій на Койокуку? Або бій біля Нуклукіето, коли троє білих забили двадцять тодікакатів? Ти думаєш, ми не пам'я-

таємо трьох вояків з плем'я танана, що їх забив білий чоловік Меклрот? Скажи мені, Кішу, чому шаман Браун павчає тебе, що вбивати не можна, а всі його брати вбивають?

— Ні, не треба нам твоєї відповіді,— заверещав Гноб, поки Кіш спромогався на нележку відповідь.— Це зовсім просто: цей добрий чоловік Браун хоче міцно тримати Крука, поки інші вискубуть йому все пір'я.— Гноб іще підвищив голос.— Але доки є хоч один чоловік-тананець, що може битись, або хоч одна дівчина, що може народити хлопця, пір'я Крукове лишиться цілим.

Гноб обернувся до сухорлявого молодика, що сидів по другий бік вогнища.

— Що скажеш ти, Макамуче, брате Су-Су?

Макамук звівся на ноги. Через усе його обличчя проходив довгий шрам, і тому верхня губа була в нього трошки піднята, наче він посміхався, хоч цьому перечив хижий блиск в очах.

— Сьогодні я проходив повз хатину купця Меклрота,— почав він ніби зовсім про інше.— На порозі сиділа дитина і грілася на сонечку. Вона глянула на мене очима Меклрота і злякалась. Підбігла мати й заспокоїла її. Мати цієї дитини — Зіска, з племені тлунгетів.

Голосні розлучені вигуки покрили його голос. Він примусив усіх замовкнути, повернувся до Кіша і простяг руку, грізно показуючи на нього пальцем.

— Ось як! Ви віддаєте своїх жінок, ви, тлунгети, а самі приходите до тананців? Наші жінки потрібні нам самим. Нам треба народити чоловіків. Багато чоловіків на той день, коли Крук зітнеться з Вовком.

Знявся цілий вихор схвальних вигуків, та його прорізав верескливий Гнобів голос:

— Ну, а ти що скажеш, Носабоче, улюблений брате Су-Су?

Носабок був гнучкий і стрункий юнак з тонким орлиним носом і високими бровами чистокровного індіанця. Одна повіка в нього нервово сіпалась і часом падала, і тоді здавалося, що він хитро підморгує. І тепер, коли він підвівся, повіка впала, але це не ви́кликало сміху, як звичайно. Усіх обличчя були поважні.

— Я також проходив повз хату купця Меклрота,— почав він ніжним, немов дівочим, молодим голосом, що був дуже подібний до голосу його сестри.— Я бачив індіан.

Краплі поту сліпили їм очі, а коліна їхні тремтіли з утоми. Я кажу, що бачив їх і чув, як вони стогнали під вагою колод, що з них купець Меклрот будує собі склад. На свої очі я бачив, як інші рубали дрова, щоб у Великому Домі в шамана Брауна було тепло довгими морозними ночами. Це жіноча робота. Ніколи жоден тананець не піде її робити. Ми можемо бути кровними братами з чоловіками, але тлунгети — баби, а не чоловіки.

Запала глибока тиша. Усі очі втупились у Кіша. Він роззирнувся на всі боки, уважно вдивляючись у кожне обличчя.

— Так,— промовив він спокійно.— Так,— сказав ще раз і, не додавши ні слова, пішов у темряву. Пробираючись між дітьми, що повзали по землі, і найженими собаками, він перейшов через увесь великий табір і наблизився до жінки, що сиділа коло багаття. Вона плела волосінь з волокон коріння дикої повзучої лози. Часинку він мовчки дивився, як її проворні руки розплутували волокна, що все скручувались. Ця дівчина, яка так ретельно працювала, була здорова, вродлива, повногруда, і стегна у неї були широкі, створені, щоб приводити дітей. Бронзове смагляве обличчя її мінилося золотом, коли виблискувало полум'я, волосся було чорно-синє, а очі — як агат.

— О Су-Су,— мовив нарешті Кіш,— колись, за тих часів, що вже минули, ти привітно на мене дивилась, але ті дві були зовсім недавно...

— Я привітно на тебе дивилась, бо ти був ватаг тлунгетів,— халливо перебила вона його,— бо ти був великий і дужий...

— Так...

— Та це було раніше, коли починалась Велика Рибна пора,— додала вона,— ще до того, як прийшов шаман Браун, і навчив тебе всього поганого, і спрямував твою ходу чужими стежками.

— Але я казав тобі...

Вона піднесла руку, і цей рух нагадав йому її батька.

— Не кажи, я знаю ті слова, що зриваються з твоїх уст, о Кішу, і я відповідаю тобі. Завше так водиться, що й риба в воді, і звір у лісі родять подібних до себе. І це добре. Так само й жінки — вони також повинні родити подібних до себе. Навіть дівчина, коли вона ще дівчина, передчуває муки пологів, біль у грудях і тепло маленьких рученят навколо шиї. Коли це почуття оволодіває

нею, вона нишком вибирав собі чоловіка, який зможе бути батьком її дітей. Так було й зі мною. Я почувала те саме, коли дивилась на тебе. Я бачила, що ти дужий і кремезний, що ти ловець і вояк, що ти не боїшся ні звіра, ні людини, що ти роздобудеш харчів, коли я потребуватиму їсти за двох, і оборониш мене від усякої небезпеки, коли настане час моєї безпорадності. Але все це було до того, як прийшов шаман Браун і навчив тебе...

— Але це неправда, Су-Су. Я чув від нього тільки добрі слова...

— Що не можна вбивати? Я знала, що ти це скажеш. Ну, а коли так, то народжуй на світ подібних до себе, таких, що не будуть убивати, але не приходь за цим до танців. Кажуть, що настане час, коли Крук зітнеться з Вовком. Я не знаю, коли саме, бо це справа чоловіча, але я знаю, що на той час я повинна народити вояків.

— Су-Су,— перепинив її Кіш,— ти повинна вислухати, що я маю тобі сказати.

— Справжній чоловік узяв би дрючка і примусив би вислухати, що він має сказати,— глузливо засміялась вона.— А ти... на ось! — Вона сунула йому в руки жмут волокон.— Себе я не можу віддати, а це ось бери, тобі воно більше личить, бо це жіноча робота.

Він шпурнув волокна, і червоні плями гніву вкрили його бронзове обличчя.

— Я тобі ще ось що скажу,— вела вона далі.— Є стародавній звичай, якого не цурались ні мій, ні твій батько. Коли переможений гине в бою, переможець знімає з нього скальп, як спогад про перемогу. Але ти, хто зрікся Крука, мусиш зробити більше. Ти мусиш принести мені не скальпи, а голови, дві голови. Тоді я дам тобі не жмут волокон, а вишитий бісером пояс сміливця, піхви і довгий російський ніж. Тоді я знову гляну на тебе привітно — і все буде гаразд.

— Так,— сказав, роздумуючи, Кіш.— Так,— повторив він, повернувся і зник у темряві.

— Ні, о Кішу! — гукнула вона йому вслід.— Не дві голови, а три, щонайменше.

Кіш не зрадив своєї нової віри. Він жив тихомирним життям і примушував своє плем'я слухати проповіді преподобного Джексона Брауна. Увесь час, поки ловили рибу,

він ніби зовсім не помічав тананців і не звертав уваги на лукаві натяки й глузливій сміх жінок з інших племен. Коли кінчили ловити рибу, Гноб і його плем'я, забравши великі припаси лососини, висушеної на сонці й задимленої, подалися на полювання до верхоріччя Танани. Кіш дивився, як вони збиралися, проте не пропускав служби в місії, молився і співав у хорі своїм чудовим басом.

Преподобний містер Джексон Браун був у захваті від його надзвичайного голосу, слухав Кіша і щораз більше переконувався в щирості свіжого навернення, але Меклрот мав поважний щодо цього сумнів. Він не вірив у те, що поган можна надовго повернути до віри, і відверто так і казав. Але містер Браун був людина широких поглядів, і якось раз осіннього довгого вечора він так щиро боронив ці погляди, що Меклрот втратив усі свої позиції, одну по одній, аж нарешті вигукнув у розпачі:

— Побий мене лиха година, Брауне, але коли ваш Кіш продержиться ще два роки, то я й сам навернусь до віри!

Джексон Браун ніколи не минав доброї нагоди і тут-таки, на місці, скріпив умову, міцно потиснувши руку Меклротові. Тепер, отже, від Кішевої поведінки залежало, куди потрапить душа Меклрота по смерті.

Одного разу, коли земля вкрилась першим снігом, прийшли несподівані новини. До місії святого Георгія прибув чоловік з племені танана по набої. І він розповів, що Су-Су спинила свій ласкавий погляд на Ні-Ку, молодому, сильному мисливцеві, котрий нагромадив велике відкупне за Су-Су коло вогнища Гноба. Невдовзі після цього преподобний містер Браун зустрів Кіша на лісовій стежці, що спускалась до річки. У запрягу були найкращі його собаки, а на санках лежали найбільші і найліпші його лижви.

— Куди ти ідеш, о Кішу? Полювати? — спитав містер Браун, наслідуючи манеру говорити індіан.

Хвилину Кіш пильно дивився йому в очі, потім торкнув собак, але за кілька кроків обернувся, ще раз глянув на місіонера і відповів:

— Ні, я їду в саме пекло!

На невеличкій галявині чорніли три злиденні вігвами. Вони тулились один до другого і, немов намагаючись захватися від страшного безлюддя, геть закопалися в сніг. За яких, може, двадцять ступнів з усіх боків чорнів похму-

рий ліс. Ясне синє небо над головою ховала туманна запона, що обіцяла незабаром сніг. Ані вітру, ані звуку,— самий тільки сніг і мовчання. Та й у таборі не було звичайного руху. Мисливці натрапили на табун оленів, і полювання було вдале. Після довгого посту почалися бенкети, а тепер, серед білого дня, понаїдавшись, вони міцно спали у своїх вігвах з оленьчих шкур.

Побіля одного вігваму палало багаття. Перед ним стояло п'ять пар лижв, устромлених у сніг, а коло самого вогню сиділа Су-Су. Відлога з білячої парки вкривала їй голову і була щільно зав'язана на шиї, але руки були без рукавиць і спритно працювали голкою з ниткою із сухих жил, дошиваючи останній фантастичний візерунок на шкіряному поясі, оздобленому зверху червоною матерією.

Десь за житлом загавкав собака і зразу ж перестав. Батько, що спав у вігві, коло якого сиділа Су-Су, захрипів і застогнав спросоння.

«Щось погане сниться,— усміхнулась дівчина,— старіє вже він, не треба було давати йому так багато їсти».

Вона пришила останню коралинку, зав'язала вузол на нитці і підкинула дров у вогонь. Потім довго дивилась на багаття. Нараз сухий твердий сніг зарипів під чиймись мокасиною. Су-Су підвела голову. Поруч неї стояв Кіш, зігнувшись під тягарем чогось важкого, загорненого в м'яку оленьчу шкуру. Скинувши свій вантаж на сніг, він сів, і часинку вони мовчки дивились одне на одного.

— Далека путь, о Кішу,— сказала вона,— дуже далека путь сюди від місії святого Георгія на Юконі.

— Еге,— відказав Кіш, пильно дивлячись на пояс і ніби вимірюючи його.— А де ж ніж? — спитав він.

— А ось.— Вона витягла його з-під парки, і лезо блиснуло при світлі ватри.— Добрий ніж!

— Дай його мені! — наказав він.

— Е ні, Кішу! — засміялася вона.— Мабуть, не тобі судилось носити його.

— Дай його мені,— промовив він знову тим самим голосом.— Якраз мені судилось носити його.

Її очі, що жартівливо на нього поглядали, спинилися на клунку з оленьчої шкури. Сніг під ним почервонів.

— Що це, кров? — спитала вона.

— Авжеж, кров. Тепер дай мені пояса й довгого російського ножа.

Су-Су раптом злякалась і водночас ізраділа, коли Кіш грубо видер у неї пояса. Вона лагідно глянула на нього і відчула біль у грудях і доторк маленьких рученят у себе на шиї.

— Пояс зроблений для худого чоловіка, — похмуро сказав Кіш і, втягнувши живіт, застібнув пояс на першу дірочку.

Су-Су всміхнулась, і погляд її став ще лагідніший. Навколо шиї вона знову відчула маленькі рученята. Кіш вродливий, і на нього приємно дивитись, — подумала вона. А пояс, видимо, тісний. Його ж зроблено на іншого, худого чоловіка. Та це не біда, вона може вишити ще багато поясів.

— Але кров, Кішу? — спитала вона, почувавши як у ній зростає надія. — Це кров, Кішу? Це... це... голови?

— Еге ж.

— Вони, мабуть, свіжі... бо кров не замерзла.

— Тепер не холодно. І вони свіжі... зовсім свіжі.

— О Кішу! — її лице спаленіло й засяяло. — Для мене, Кішу?

— Так, для тебе.

Схопивши оленячу шкуру за край, він швидким рухом підняв її. На сніг покотились відрубані голови.

— Три, — прошепотів він хижо, — ні, чотири, щонайменше.

Вона сиділа, мов прикипівши. Ось вони, всі чотири, перед нею... Ніжне обличчя Ні-Ку, старе, зморщене — Гнобове, Макамук, що немов усміхається до неї, піднявши верхню губу, і нарешті — Носабок, що, як завжди, хитро підморгує їй... Усі четверо... Вогонь спалахує й освітлює їх, а на снігу під кожним розходиться широка червона пляма.

Від тепла розтанув сніг під головою Гноба, вона покотилася, перевернулася, як жива, і спинилась коло її ніг. Су-Су не ворухнулася. Кіш також не рухався і, ані не змигнувши, дивився на неї.

Деся у лісі сосна, що зігнулась була під вагою снігу, враз лунко скинула з себе свій тягар і вирівнялась, а луна глухо покотилась долиною. Ніхто не поворухнувся. Короткий день швидко згасав. Морок підступав з усіх боків, коли Білозуб підійшов до багаття і спинився, вичікуючи. Його ніхто не прогнав, і він підповз ближче. Ніздрі у Білозуба затремтіли, шерсть наїжилась. Нюхом він од-

разу знайшов голову свого господаря, обережно обнюхав її, тоді облизав червоним язиком. Після цього ліг на сніг і, піднявши носа до першої самотньої зірки, що ледве миготіла на небі, протяжисто, по-вовчому завив.

Су-Су отямилась і глянула на Кіша. Він вийняв довгого російського ножа і пильно дивився на неї. На його непохитному рішучому обличчі вона прочитала собі вирок. Відкинувши назад відлогу, вона відкрила шию і підвелась. Хвилину вона стояла нерухомо. Потім кинула довгий погляд навколо себе — на узлісся, на далекі бліді зорі, на табір, на лижви в снігу — останній довгий погляд на все, що було її життям. Налетів вітер і розвіяв їй волосся. Вона обернулась, підставила вітрові лице. У голові Су-Су пробігла думка про дітей, яких вона ніколи вже не народить. Вона підійшла до Кіша й сказала:

— Я готова!

— Послухай тепер про Лігунову смерть.

Оповідач замовк, або вірніше стримав мову, і зирнув на мене багатозначним поглядом. Я підняв пляшку проти вогню, пальцем показав, скільки він може надпити, і посунув до нього — бо хіба він не був Палітлум-П'яниця? Багато всяких історій розповів він мені, і я довго чекав, коли цей неписьменний книжник розповість мені що-небудь про Лігуна. Він знав про нього більше, ніж хто інший у цілому світі.

Він щось пробурчав сам до себе, тоді відхилив назад голову і бурчання зразу перейшло на булькіт. Велетенська тіль людина з перехиленою здоровезною пляшкою захиталась і затанцювала за нашими спинами на нерівній поверхні скелі. Він неохоче відірвав губи від пляшки і сумно глянув на химерне небесне склепіння, де мінився блідий відблиск літнього північного сьйва.

— Дивно! — промовив він. — Холодна як вода і гаряча як огонь. Тому, хто п'є мало, надає сили, а в того, хто п'є багато, її відбирає. Старих робить молодими, а молодих — старими, зморену людину підводить на ноги і веде далі, а свіжу — вморює сном. У мого брата завжди було серце, як у кролика, а коли він випив, то вбив одразу чотирьох своїх ворогів. А мій батько завжди був як вовк, що скалить зуби на людей, а коли напився — то став тікати від ворога, і його вбили в спину. Дуже дивно!

— Це «Три зірки», воно краще, ніж те, яким труять собі шлунки там, унизу, — відповів я, махнувши рукою над безодньою хланню темряви, і показав униз на маленькі вогники на узбережжі — тільки ці струмочки полум'я і падали реальності ночі.

Палітлум зітхнув і похитав головою.

— Тим-то я тут, з тобою,— сказав він і подивився на мене й на пляшку поглядом, що свідчив більше, ніж усякі слова, про ганебну його жагу до цього питва.

— Ні,— відповів я, поставивши пляшку собі між колінами.— Розкажи мені перше про Лігуна, а про «Три зірки» ми побалакаємо потім.

— Там ще багато, і я зовсім не втомився,— нахабно випрошував він.— Мені тільки доторкнутись губами, і я скажу тобі величні слова про Лігуна та про його останні дні.

— У того, хто п'є багато, відбирає сили,— засміявся я,— а свіжу людину зморює сном.

— Ти мудрий,— відповів він лагідно й принижено, без будь-якого гніву,— як і всі твої брати, ти мудрий. Хоч ти спиш, хоч не спиш — «Три зірки» завжди з тобою, а проте я ніколи не бачив, щоб ти пив занадто довго або занадто багато. Увесь час ти збираєш золото, що ховається в наших горах, і рибу, що плаває в наших морях. Палітлум і брати Палітлумові копають для тебе це золото, ловлять для тебе цю рибу і щасливі, коли ти даєш їм радість зростити губи «Трьома зірками».

— Я хотів чути про Лігуна,— сказав я нетерпляче.— Ніч минає, а завтра перед нами важка подорож.

Я позіхнув і вдав, що хочу підвестись. Палітлум видимо збентежився і раптом почав:

— Коли Лігун був уже на схилі віку, найбільше бажання мав він, щоб усі племена жили в згоді між собою. Молодим він був найперший вояк, ватаг над ватагами островів і проток. Усі його дні минали в боях. Ніхто інший не міг похвалитися стількома шрамами від кістки, свинцю й заліза, як він. Три жінки було у нього, і від кожної по двоє синів. Усі сини, від старшого аж до найменшого,— усі загинули, б'ючися поруч з ним. Він був непосидючий, як той лисий ведмідь, і никав по всіх усюдах, на півночі до Уналяски й Мілкого моря, на південь до островів Королеви Шарлотти і навіть, як кажуть, разом з кейками заходив до П'юджет-Саунду і там убивав твоїх братів у їхніх захищених будинках.

Та на схилі віку, кажу, він прагнув тільки миру. І це не через те, що він став боятися або занадто полюбив місце коло багаття та повний горщик. Ні, він, як і раніше, вбивав з хижістю і злістю, як найлютіший вояк, під час голоду стягував собі живота разом з наймолодшими і з найдужчими пускався в бурхливе море або йшов небез-

печними стежками. Щоб покарати його за всі славні подвиги, військовий корабель завіз його аж у твою країну, о Волоханю, і в країну чоловіка з Бостона. Минуло чимало років, перш ніж він повернувся назад. Я вже тоді підріс, хоч не був ще справжній юнак. Лишившись на старість бездітним, він прихилився до мене і вділяв мені своєї мудрості.

— «Воювати добре, о Палітлуме»,— казав він.— Ні, о Волоханю, я тоді був не Палітлум, мене звали Оло Вічно-Голодний. Пити я став уже пізніше. «Воювати добре,— казав Лігун,— тільки нерозумно. У країні чоловіка з Бостона я бачив на власні очі, що вони не б'ються один з одним, тим-то вони й дужі. Своєю силою вони йдуть проти нас на островах і протоках, а ми для них — як той дим з багаття або як той туман на морі. Тому я й кажу тобі, що воювати добре, дуже добре — тільки нерозумно».

І ось Лігун, як завжди найперший з усіх вояків, став подавати свій гучний голос за мир. Він був наймогутніший ватаг і найбагатша людина, отже, коли він був уже зовсім старий, то справив потlach. Ніколи ще не бувало такого. П'ятсот човнів вишикувалося вздовж берега річки, і в кожному було не менш як десятеро чоловіків і жінок. Прибуло вісім племен. Усі — від першого й найстарішого аж до останнього й найменшого — зійшлися тут. Були люди і з дальших племен, великі мандрівники й шукачі, що почули про потlach Лігунів. Цілих сім днів вони набивали собі животи, їли та пили в нього. Вісім тисяч укрига л роздав він їм. Я це добре знаю, бо хто ж, як не я, роздавав їх усім, кожному відповідно до його значності й гідності.

Після потlachu Лігун став бідною людиною, але ім'я його було на устах у кожного, і інші ватаги аж скреготіли зубами, заздрячи на його велич.

Слова його мали велику вагу, і він проповідував мир. Він не минав жодного потlachu, жодного свята, їздив навіть на звичайні ради племені, щоб там говорити про мир. Одного разу випало нам з Лігуном поїхати на великий бенкет до Ніблака. Цей Ніблак був ватаг скутів, річкових індіан, що жили поблизу плем'я стиківів. Лігун був уже дуже старий і недалеко йому було до смерті. Він бухикав і від холоду, і від диму, і червона кров часто лялалась із його рота, і ми дивились на нього, як на вмирущу вже людину.

— «Ні,— сказав він якимось,— краще було б умерти, коли кров капає з ножа, коли навкруги бряжчить криця і пах-

не порохом, а люди скрикують, пронизані холодним залізом або метким свинцем!» Бачиш, о Волоханю, серце його ще лежало до боїв.

Від чілкетів до скутів не близький світ. Ми чимало днів пливли на човнах. Коли люди гнулись над веслами, я сидів біля ніг Лігуна і вчився в нього закону. Мені нема чого говорити про це, о Волоханю, бо ти знаєш. Я повторюю тільки закон: «Кров за кров, рід за рід». Лігун глибоко розумів це, коли казав:

«Знай одне, о Оло, що мало честі вбити чоловіка нижчого себе. Вбивай завжди значнішого, і чим він значніший, тим більше тобі буде пошани. Але коли з двох людей ти вбиваєш нижчого, на тебе впаде ганьба, і жінки будуть копилити губи перед тобою. Я кажу, що мир — добрий, але пам'ятай, о Оло, коли доведеться тобі вбивати, то вбивай, як велить закон».

Такий звичай тлінкетів, — ніби виправдуючись, пояснив Палітлум.

Я згадав про розбійників і злочинців на Заході наших Штатів і не дуже здивувався із звичаїв тлінкетів.

— До Ніблака й скутів ми приїхали вчасно, — оповідав далі Палітлум. — Бенкет був великий, мало не такий самий, як і Лігунів потлач. Приїхали наші з Чілкету, і сітки, і стикіни, сусіди скутів, і рангели, і гунаї. Були також сендауни, такіси з бухти Готон, і їхні сусіди оки з Дугласової протоки, індіани з річки Наас, і тонги з півночі Діксону, і кейки з острова Купріянова, і сиваші з Ванкувера, і касіяри з Золотих Гір, і тесліни, і навіть стіки з Юконського краю.

Багато людей з'їхалося звідусіль. Найважливіше було те, що ватаги племен мали зустрітися з Ніблаком і потопити стару ворожнечу в квасі. Цей квас навчили нас робити росіяни — так казав мені мій батько, а йому казав його батько. Ніблак намішав у цей квас ще багато дечого — цукру, борошна, сушених яблук, хмелю, — і вийшло справжнє питво для чоловіків — міцне й приємне. Не таке добре, як «Три зірки», о Волоханю, але добре.

Цим квасом частували ватагів, самих тільки ватагів. Їх було зо двадцяттеро. Лігун був дуже старий і дуже могутній ватаг, і тому мені дозволили увійти разом з ним, щоб він міг спертись на моє плече, а я щоб допомагав йому, коли він сідав і коли підводився. На порозі Ніблакового будинку — великий то був будинок, з дерев'яних колод, —

кожен ватаг лишав свого списа або рушницю, що в кого було, і свого ножа. Так уже було заведено. Ти знаєш, о Волоханю, що міцне питво гаряче, і від нього спалахує давня ворожнеча, а руки й голова швидкі на вчинки. Але я помітив, що в Лігуна було два ножі. Одного він лишив у дверях, а другого сховав собі під укриття, щоб був на похваті. Інші ватаги зробили так само, і я з жахом подумав, що воно буде.

Усі поважно посідали великим колом. Я стояв поруч Лігуна. Посередині була бочка з квасом, а коло неї стояв раб, що наливав квасу всім гостям. Ніблак перший виголосив промову, дуже миролюбну, проречисту, і подав знак рабові. Той зачерпнув повний глек квасу і почастував, як і годилось, Лігуна — першого за старшинством та вагою.

Лігун випив усе, до останньої краплі. Я допоміг йому підвестись, щоб він також міг виголосити промову. У нього знайшлося привітне слово для кожного плем'я, він похвалив Ніблака за щедрість, за те, що він справив такий бенкет, радив, як завжди, жити всім у мирі і сказав, що квас дуже смачний.

Тоді випив Ніблак, другий після Лігуна за старшинством. Потім пили по ряду всі ватаги один за одним. Усі промовляли добрі слова і хвалили квас... Що я сказав? Усі? Ні, о Волоханю, не всі. Останнім був худорлявий, подібний до kota чоловік з молодим обличчям і бистрим, зухвалим поглядом. Він понуро випив квас, плюнув на землю і не промовив жодного слова.

Випити квас і не похвалити його — була образа. Плюнути на землю було більше, ніж образа. Він зробив і те, і те. Про нього знали тільки, що він ватаг стіків з Юкону, а більше нічого.

Як я вже сказав, це була образа. Але знай, о Волоханю, це була образа не Ніблакові, що справляв бенкет, а найстаршому і найповажнішому з тих, що сиділи кружка. А таким був Лігун. Усі замовкли і, втупивши в нього очі, чекали, що він буде робити. Лігун не ворухнувся, не затремтіли старечі губи, не здригнулись ніздрі, не опустились вії. Але я бачив, що він зблід і посірів. Я бачив старих дідів суворими ранками, коли притискав голод, коли жінки плакали, діти хлипали, і ніде не було не тільки м'яса, але й натяку на м'ясо. Вони так само виглядали.

Тиша стояла мертва, ніде ні згуку. Можна було подумати, що навколо сидять мерці, якби кожен не намацував

ножа під одежею і не позирав допитливо на своїх сусідів з обох боків. Я був тоді юнак, але я знав, що трапилось таке, яке не часто трапляється, і що наближається хвилина, яка тільки раз у житті буває.

Ватаг стіків підвівся,— усі очі звернулися до нього,— перейшов кімнату і став перед Лігуном.

— Я — Опітса-Ніж,— сказав він.

Лігун нічого не відповів, не підвів на нього очей і, не кліпаючи, дивився в землю.

— Ти — Лігун,— казав далі Опітса,— ти вбив багато людей, але я живу.

Лігун знову нічого не відповів, тільки подав мені знак і за моєю допомогою підвівся й вирівнявся. Він був як сосна, що вже гола й стара, але ще може позмагатися з бурєю і з морозом. Його очі дивились уперед, не кліпаючи. Здавалось, що він не тільки не чув, але й не бачив Опітси.

А Опітса, оскраженівши з люті, затанцював перед ним, не згинаючи ніг, як роблять люди, коли хочуть ганьби завдати. І Опітса заспівав пісні про свою величність і про величність свого плем'я, пісня та була пересипана образами чілкетам і Лігунові. Усе співаючи й танцюючи, він скинув своє укривало, вихопив ножа і став ним виблискувати перед лицем Лігуна.

І пісня, яку він співав, була піснею ножа. Навкруги панувала тиша — лишень чулося піснею Опітси. Ватаги сиділи, як неживі, тільки, коли блищав ніж, в очах їх спалахували іскри вогню, що десь глибоко жеврів. Лігун стояв нерухомо. Він знав, що перед ним була смерть, і не боявся. Ніж виблискував щораз ближче до його обличчя, але очі дивились, не кліпаючи, і він не відхилявся ні в один бік, ні в другий.

Опітса вдарив його два рази по лобі. Порскнула червона кров. Лігун дав мені знак, щоб я підтримав його, він хотів іти. Старий зневажливо посміхнувся в обличчя Опітси, відхилив його вбік, як відхиляють довгу гілку, що нависла над стежкою, і пройшов повз нього.

Я розумів, що вбити Опітсу перед лицем двадцятьох великих ватагів була б ганьба, і, згадавши про закон, зрозумів, що Лігун хотів убити по закону. А хто ж після нього був перший, як не Ніблак? Спираючись на мою руку, Лігун ішов до Ніблака. З другого боку в нього вчепився і колов його ножем Опітса, занадто нікчемний, щоб великий ватаг заплямував свої руки його кров'ю. Ніж Опітси

завдавав йому щораз нові рани, та Лігун немов не помічав їх, і ми втрюх так і йшли через приміщення до Ніблака, що сидів, загорнувшись в укривало, і, поійнятий жахом, дивився на нас.

Раптом спалахнула колишня ненависть, згадалася давня ворожнеча. Брат Ламука з плем'я кейків утопився колись у нечистій воді у стикінів, а стикіни не заплатили укривалами за свою нечисту воду, як це годилось за звичаєм, і тепер Ламук устроїв свого довгого ножа просто в серце стикінові Клок-Куцу. Катчагук згадав про ворожнечу свого плем'я з річки Наас із тонгами з півночі Діксону і вбив ватажка тонгів з револьвера, який наробив великого шуму. Жадоба крові охопила всіх, що сиділи в колі. Один ватаг убивав другого, як випадало. Але всі вони намагалися або вдарити ножем Лігуна, або влучити в нього кулею. Убити його було дуже почесно, і вони прославилися б назавжди. Вони оточили його, як зграя вовків оленя, але їх було забагато, і вони вбивали одне одного. Зчинилася загальна колотнеча.

Лігун усе йшов поважно, не квапився, немов перед ним лежали ще цілі роки життя. Він неначе був певен, що встигне ще вбити, кого йому треба, перше ніж уб'ють його самого. Ішов він, кажу, поважно. Ножі з усіх боків кололи його, він увесь був червоний від крові, що його заливала, але ходи не прискорив. Про мене, звісно, ніхто не думав, я був тільки юнак, але ножі зачіпали й мене, і не одна куля обсмалила моє тіло. Лігун усією вагою спирався на мене, Опітса весь час штрикав його ножем, і так усі троє ми підійшли і стали перед Ніблаком. Той з переляку обмотав голову укривалом — скути завжди були боягузи.

Гулзаг і Кадишан, один жерун риби, другий мисливець, схопилися за честь своїх племен. У своїй скаженій вогтузні вони наскочили на Опітсу, звалили його на землю і стали топтати. Хтось кинув ножа, і він, свистячи, пронизав повітря й устроївся в горло Скульпінові, ватагові сітків. Той змахнув руками, захитався і, падаючи, збив мене з ніг.

Я лежав долі і бачив, як Лігун нахилився над Ніблаком, відкинув укривало йому з голови і повернув його лицем до світла. Усе це він робив не поспішаючи. Кров цебеніла по обличчю Лігуна і заважала бачити, і він рукою витер очі. Переконавшись, що обернуте до світла обличчя справді Ніблакове, він вийняв ножа і полоснув по горлу так, ніби

це був перед ним олець. Тоді він вирівнявся й заспівав пісню смерті, тихенько, похитуючись з боку на бік. Скульпін, що перекинув мене разом із собою, вистрілив у нього з револьвера з того місця, де й лежав. Лігун колихнувся і повалився, як колихається і валиться стара сосна під настиком вітру.

Палітлум замовк. Очі його похмуро блищали, дивлячись на вогонь, і щоки почервоніли від збудження.

— А ти, Палітлуме,— спитав я,— а ти?

— Я? Я згадав закон і забив Опітсу-Ножа — і це було добре. Потім витяг Лігунів ніж з горла Ніблака і забив Скульпіна, що повалив мене. Я був юнак і міг убивати кожного — і це додавало мені честі. А крім того, Лігун помер, моя сила нікому не була потрібна, отже, я колов його ножем усіх, вибираючи найзначніших із решти.

Він пошукав у себе за пазухою і витяг піхви, оздоблені намистом, а з них видобув ножа. Ніж був саморобний, абияк вирізаний з великої пилки. Таких ножів можна знайти сотні в старих людей у селищах Аляски.

— Лігунів ніж? — спитав я.

Палітлум кивнув головою.

— За Лігунів ніж я дам тобі десять пляшок з «Трьома зірками».

Палітлум повільно підвів на мене очі.

— О Волоханю! Я кволий, як вода, й похильний, як жінка. Я запаскудив свій плунок квасом, самогоном і «Трьома зірками». Очі мої погано вже бачать, слух не такий гострий, а сила моя обернулася в сало. Тепер мені нема честі, і мене прозивають Палітлум-П'яниця. Проте на потлачі в Ніблака з плем'я скутів я доскочив честі, і мені дорогі спогади про це і спогади про Лігуна. Коли б ти навіть усе море обернув у «Три зірки» і давав його мені за ножа, то й тоді б я не погодився. Я Палітлум-П'яниця, але колись я був Оло Вічно-Голодний і своєю молодого силою я підтримував Лігуна.

— Ти великий чоловік, Палітлуме, і я поважаю тебе.

Він простяг руку.

— «Три зірки» між твоїми колінами — мої. Ти обіцяв мені за оповідання.

Коли я озирнувся, то на нерівній поверхні скелі за нашими спинами побачив велетенську тінь людини з перехиленою здорезною пляшкою.

— Сонце вже сідає, Каніме, і спека зійшла,— так сказала Лі Ван до чоловіка, що спав, загорнувшись з головою в укривало з білячих шкурок. Вона будила його тихенько, ніби вагалася, знаючи, що конче треба розбудити, і водночас боячись, що він прокинеться. Вона боялася свого рослого чоловіка, такого відмінного від усіх чоловіків, яких вона бачила досі.

Оленина зашкварчала на вогні. Лі Ван відсунула сковороду вбік і озирнулась на двох гудзонівських собак. Вони стежили за кожним її рухом, і з пожадливістю слина текла у них з червоних язиків. Величезні кудлачі лежали з завітряного боку. Дим обвівав їх і боронив од хмари комарів. Лі Ван зазирнула з кручі в долину, туди, де збутнілий Клондайк бурхливим потоком мчав у міжгір'ї. Один пес використав нагоду, підповз до сковороди і вправно, як кіт, скинув лапою на землю шматок м'яса. Лі Ван краєчком ока зловила цей рух, і собака, клацнувши зубами, з гарчанням відскочив назад, діставши полінякою по носі.

— Не вийшло, Оло! — засміялась вона, підіймаючи м'ясо й не спускаючи з собаки очей.— Ти вічно голодний, і твій ніс завжди призводить тебе до біди.

Другий пес приєднався до Оло, і вони обоє стояли й задириливо дивились на жінку. Шерсть на спині і загривку настовбурчилась, тонкі губи кривились і бралися огидними зморшками, відкриваючи хижі, загрозливі ікла; навіть носи їм поморщились і тремтіли. Собаки гарчали, як вовки. З вовчою ненавистю і злістю вони були ладні кинутись на жінку і звалити її з ніг.

— І ти, Баш, також? Такий же поровистий, як і твій господар... хочеш покусати руку, що тебе годує... Чого лізеш? Ось, діставай своє! Отак!..

З цим вигуком вона шпурнула в них полінякою. Собаки

відхилилися, проте не відступили. Відбігши кожен в інший бік, вони поприпадали до землі і з гарчанням підповзали до неї. Лі Ван звикла боротися за панування над вовкодавами ще звідтоді, як малим дівчатком стала на ноги і, перехитуючись, ходила між паками шкур по намету, і тому знала, що наближається небезпечний момент.

Баш спинився, і всі його м'язи напружились, щоб стрибнути. Оло підповзав ближче, звідки можна було пасти.

Лі Ван узяла дві головешки за обсмалені кінці і приготувалась до бою. Оло спинився, але Баш стрибнув. Її вогненна зброя зустріла його ще в повітрі. Пролунало верескливе скавучання й запахло смаленим м'ясом та шерстю. Собака став качатися в багнюці, а Лі Ван встромила йому в пащеку обгоріле поліно. Скажено клацнувши зубами з болю, Баш відскочив від неї і з дикого переляку чимдуж кинувся тікати. Оло й собі почав відступати, коли Лі Ван нагадала йому, хто тут господар, почастивавши важким поліном по спині. Під цілою зливою головешок собаки відступили аж на кінець табору, посідали і стали скиглити й скавучати, зализуючи рани.

Лі Ван здмухала з м'яса попіл і сіла. Серце її билось спокійно, подія відійшла в минуле. У її житті таке траплялось кожного дня. Під час цієї сутички з собаками Канім навіть не поворухнувся, а все солодко хропів.

— Уставай, Каніме,— покликала вона,— денна спека зійшла, і дорога чекає нас.

Укривало з білячих шкурок заворушилося. Висунулась бронзова рука і відкинула його. Чоловікові повіки піднялися й знов зімкнулися.

«У нього був важкий клунок,— подумала вона.— І він утомився від ранкового переходу».

Комар укусив її за шию. Вона змастила незахищене місце мокрою глиною з грудки, що була в неї завжди наповхаті. Уранці, видираючись на перевал серед цілої хмари комарів, чоловік і жінка мастили себе липкою глиною, яка висихала на сонці і вкривала їм обличчя глиняною маскою. Ці маски репались від руху м'язів на обличчі, їх треба було відновлювати, і через те шар глини був неоднаковий і нерівний на вигляд.

Лі Ван обережно, але наполегливо трясла чоловіка, аж доки він зовсім прочумався й сів. Перший його погляд був на сонце, і, тільки перевіривши час за цим небесним хро-

постромом, він сів коло вогнища і заходився пожадливо нищити м'ясо. Це був високий індіанець, зростом повних шість футів, широкоплечий, з добрячими м'язами. У проникливому погляді очей у нього було більше розуму, ніж звичайно в людей його раси. Риси його обличчя казали про сильну, незламну волю, і воля ця разом із первісною суворістю засвідчували природжене заповзяття в змаганні до будь-якої мети і здатність бути люто жорстоким у разі якоїсь перешкоди.

— Завтра, Лі Ван, матимемо бенкет,— він гарненько висмоктав мозок із кістки і шпурнув її собакам.— Завтра будуть у нас млинці з яблуками, смажені на свинячому салі, і цукор... а це ще смачніше.

— Млин-ці? — перепитала вона зацікавлено, наче пережовуючи незнайоме слово.

— Еге ж,— відповів Канім зверхньо.— Я навчу тебе, як готувати нові страви. Ти, звісно, не знаєш про що я кажу, та й багато чого ти ще не знаєш. Ти все своє життя жила собі в глухому закутку землі і нічого не тямив. Але я,— він випростався і гордо подививсь на неї,— я — великий мандрівник, я бував по всіх усюдах, навіть серед білих людей, і знаю, як вони живуть і як живуть багато інших народів. Я не дерево, щоб завжди стояти на одному місці і не знати, що робиться за сусіднім пагорком. Я — Канім-Човен!.. Я такий, щоб іти, куди хочу, мандрувати по всіх місцях і вивчати світ уздовж і впоперек.

Вона покірно схилила голову.

— Це правда. Все своє життя я їла рибу, м'ясо, ягоди і жила в глухому закутку землі. Я ніколи не думала, що світ такий великий, доки ти не викрав мене у мого плем'я і доки я не стала варити тобі їсти і дбати про тебе під час наших нескінченних мандрівок.— Вона підвела на нього очі.— Скажи мені, Каніме, чи шлях наш прийде колись до кінця?

— Ніколи,— відповів він.— Мій шлях як світ,— він не має кінця. Мій шлях і є світ, і я ходжу по ньому з того часу, як ноги почали носити мене, і ходитиму, аж доки помру. Мій батько й мати, може, вже помирали, бо я давно їх бачив, але мені однаково. Моє плем'я таке саме, як і твоє. Воно завжди сидить на одному місці,— далеко відси,— але мені немає ніякого діла до мого плем'я, бо я Канім-Човен.

— А я, Лі Ван, хоч я так стомилась, також повинна ходити з тобою, доки помру?

— Ти, Лі Ван, моя жінка, а жінка йде слідом за своїм чоловіком, хоч куди б він пішов,— такий закон. А коли б такого закону не було, то це стало б законом Каніма, бо він сам настановлює закони собі й усім своїм.

Вона знову схилила голову, бо знала один лише закон: чоловік — господар жінчин.

— Не поспішай,— спинив її Канім, коли вона стала вкладати в мішок нужденне таборове причандалля.— Сонце ще гаряче, але дорога спускається в долину, і йти буде легко.

Жінка покійно облишила роботу й сіла.

Канім уважно подивився на неї.

— Ти ніколи не сідаєш навпочіпки, як інші жінки. Чому це? — спитав він.

— Бо так незручно,— відповіла вона,— так я більше втомлююсь і ніколи не можу відпочити.

— А чому, коли ти йдеш, то ставиш ступні не прямо, а навскіс?

— Не знаю. Мабуть, у мене ноги не такі, як у інших жінок.

В очах Каніма промайнуло задоволення, але він нічим не виявив його.

— У тебе волосся чорне, як у всіх жінок, але ти завважувала, що воно тонше й м'якше, ніж у інших?

— Завважувала,— відповіла вона коротко, незадоволена таким холодним розглядом її вад.

— Ось уже минув цілий рік, як я забрав тебе від твого народу, а ти й досі така сама соромлива і так само боїшся мене, як тоді, коли я вперше поглянув на тебе. Скажи, чому це?

Лі Ван похитала головою:

— Я боюся тебе, Каніме, бо ти великий і такий чудний. Потім... ще перш ніж ти глянув на мене, я боялася молодих хлопців... Я не знаю... я не можу сказати... мені здавалося, немов я не для них, немов...

— Немов? — нетерпляче спитав він.

— Немов вони не такого роду, як я.

— Не такого роду? — повільно промовив він.— Якого ж ти роду?

— Не знаю. Я...— вона розгублено похитала головою.— Я не можу сказати словами те, що я відчуваю. Я завжди

була якась чудна. Я не подібна до інших дівчат, що хитрощами приваблюють хлопців. Я ніколи така не була. Мені здавалось, що так не годиться, що так дуже погано робити.

— А що ти найперше пам'ятаєш із свого життя? — несподівано спитав Канім.

— Пау-Ва-Кан, мою матір.

— І нічого більше до цього?

— Нічого більше.

Канім не відривав своїх очей від неї, ніби хотів дошукатися чогось у її душі, і помітив, що вона вагається.

— Подумай гарненько, подумай, Лі Ван,— суворо сказав він.

Вона щось пробурмотіла, в очах видно було благання, але його воля підкорила її і вирвала з уст слова.

— Це були тільки сни, Каніме, погані сни дитинства, тіні того, що ніколи не існувало. Невиразні привиди, як у собак, коли вони сплять, згорнувшись проти сонця, і виють уві сні.

— Розкажи мені про те, що було раніше за твою матір, Пау-Ва-Кан,— наказав він.

— Це тільки напівзабуті спогади,— все не важилась вона.— Дитиною я бачила сни з розплющеними очима, серед білого дня. Коли я розповідала, які я чудні речі бачу, то з мене сміялися, а діти лякались мене й утікали. Я пробувала розмовляти про це з матір'ю, Пау-Ва-Кан, але вона лаяла мене, казала, що це зле, і навіть біла мене. Я думала,— це в мене хвороба, щось ніби чорна неміч, яка прикидається старим людям... Коли я виросла, сни мої минули... Тепер — я не можу згадати...— вона розгублено притиснула руку до чола—...вони десь тут, але я не можу піймати їх, і тільки...

— Тільки...— повторив Канім, силкуючись допомогти їй.

— Тільки одну річ я пам'ятаю. Але ти будеш сміятися, скажеш, це дурниця, такого не буває.

— Ні, Лі Ван. Сни — завжди сни. Вони можуть бути туманними спогадами про інші життя, якими ми жили. Я колись був лосем. Я твердо вірю, що я був колись ним, коли згадаю, що я бачив і чув у своїх снах.

Тривога його все зростала, і, хоч як силкуючись, він не міг цього приховати. Але Лі Ван нічого не помічала, шукаючи слів змалювати той сон, що вона колись бачила.

— Я бачу втоптаний сніг між деревами,— почала вона,— і слід людини, що ледве повзе на руках і ногах.

Я бачу й саму людину в снігу, і мені здається, що я зовсім близько від неї. Вона не подібна до справжніх людей, бо на обличчі в неї росте волосся, багато волосся,— воно таке саме, як і на голові, жовте, як літнє хутро в ласички. Очі цієї людини заплющені, але часом вона розплющує їх і чогось шукає навколо себе. Вони сині, як небо, а коли зазирають мені в очі, то перестають шукати. Рука рухається помалу-помалу, неначе знесилена, і я почуваю...

— Ну? — хрипко прошепотів Канім.— Ти відчуваєш...

— Ні-ні!..— хапливо крикнула вона.— Я нічого не відчуваю. Хіба я сказала «відчуваю»? Я не це мала на увазі. Не може бути, щоб я це мала на увазі. Я бачила, тільки бачила, і все, що я бачила,— була людина на снігу з синіми, як небо, очима, і з волоссям, як шерсть у ласички. Я бачила це багато разів, і завжди ту саму людину в снігу.

— А себе ти бачила коли-небудь? — спитав він, нахилившись уперед і напружено вдивляючись їй в очі.— Чи бачила ти коли-небудь себе поряд з людиною на снігу?

— Як же я могла себе бачити? Хіба ж я не жива?

У нього одразу послабли напружені м'язи. Він одхилився назад, щоб вона не спостерегла збудженості й задоволення в його очах.

— Я поясню тобі, Лі Ван,— промовив він рішучим тоном.— У якомусь попередньому житті ти була пташкою, маленькою пташинкою, і ти все це бачила, і в тебе збереглися спогади про це. Тут нічого немає дивного. Я колись був лосем, а батько мого батька після смерті став ведмедем,— це казав шаман, а шамани ж ніколи не брешуть. Так Шляхом Богів ми йдемо від життя до життя, і тільки боги знають усе і розуміють, що до чого. Сні і тіні снів — це тільки наші спогади й нічого більше. І коли собака спить проти сонця і скавучить уві сні — він також бачить те, що було колись у минулому. Ось Ваш, безперечно, був колись вояком. Я твердо переконаний, що він був вояком.

Канім кинув собаці кістку і звівся на ноги.

— Час уже, рушаймо. Сонце ще, правда, припікає, але холодніше вже не буде.

— А ці білі люди, які вони? — відважилась спитати Лі Ван.

— Такі самі, як ти і я,— пояснив він,— тільки шкіра не така темна. Ти побачиш їх перше, ніж день звечоріє.

Канім прив'язав хутряну ковдру до свого півторастафун-

тового клунка, вимастив лице мокрою глиною і так сидів, поки Лі Ван навантажувала собак. Оло відразу втихомирився, побачивши дрючка у неї в руках, і покірно, без ніяких вибриків, дався накласти на себе сорок з лишком фунтів. А Ваш обурився й оскаженів. Він не міг стриматись і гарчав та скиглив, коли вона прив'язувала йому на спину пакунок і затягала його ременем. Він найжував шерсть, скалив зуби, і вся його злостива вдача виявлялася в поглядах, що він їх кидав на неї весь час.

— Хіба я не казав, що він був колись великим вояком?— засміявся Канім.— Це хутро піде за добру ціну,— сказав він, поправляючи головний ремінь і підіймаючи клунок з землі,— за велику ціну. Білі платять добре за такий крам. Вони не мають часу полювати, а до холоду дуже чутливі. Незабаром ми з тобою так заживем, Лі Ван, як ти ніколи ще не жила у всіх твоїх попередніх життях!

Вона щось пробурмотіла про добрість свого володаря, про свою вдячність і, накинувши на себе реміння, нахилилася підняти вантаж.

— Вдруге я хотів би народитись білою людиною,— сказав він і рушив униз стежкою, що збігала в тісне межигір'я.

Услід за ним ішли собаки і Лі Ван позад усіх, але думки її полинули далеко на схід, за Крижані гори, у той глухий закуток землі, де промайнуло все її дитинство. Вона згадала, що на неї всі дивилися завжди, як на чудну дитину, що мучиться якимись недугами. І правда, вона снила сни серед білого дня. Її лаяли, били за ті дивні примари, що вона бачила, доки не виросла і вони не зникли. Проте не зовсім. Правда, вони приходять до неї тепер тільки вві сні. Як часто в неї бувають кошмари, повні блідих, невіразних, безглузких навіть, але бентежних образів! Розмова з Канімом схвилювала її і, спускаючись урвистими схилами вододілу, вона згадувала химерні видження своїх снів.

— Спочиньмо тут,— сказав Канім, коли вони пройшли півдороги до головної річки.

Він поклав свою ношу на прискалок, зняв ремінь з голови і сів на землю. Лі Ван сіла поруч. Коло них простяглись, важко дихаючи, собаки. Під ними дзюрчав холодний як лід гірський струмок, але він був брудний, неначе закаламучений землею.

— Чого він такий? — спитала Лі Ван.

— А це тому, що білі люди копаються там у землі. Ось послухай! — Він підніс руку догори, і вони почули стукіт рискалів та лопат, людські голоси.— Вони, ці білі люди, божеволіють за золотом і працюють без відпочинку, аби тільки знайти його. Що таке золото?.. Воно жовте і виходить із землі... воно в них має велику ціну, і ним вони платять за все.

Але погляд Лі Ван, блукаючи, натрапив на щось таке, що відвернуло її увагу від Каніма. Кільканадцять ярдів нижче стояла рублена хатина з глиняною покрівлею, що нависла над стінами. Вона була наполовину захована за купкою молодих ялин. Молода жінка здригнулась. Її химерні сні силивли і заворушились навколо неї.

— Каніме,— прошепотіла вона, завмираючи з жаху.— Каніме, що це таке?

— Житло білих людей, де вони їдять і сплять.

Вона уважно оглянула хатину, одним поглядом поцінувавши її, і вся затремтіла від незрозумілого почуття, що будив у неї вигляд цієї хатини.

— Мабуть, там дуже тепло в мороз,— сказала вона голосно, почувуючи, що на устах у неї ворущаться інші чудні звуки.

Щось примушувало її вимовити їх, але вона мовчала. Потім Канім сказав:

— Це зветься *хатина*.

Серце її заколотилося. Ці звуки! Ці самі звуки! Вона з жахом озирнулась. Як вона могла знати це дивне слово перше, ніж почула його? Що це може значити? І тоді вона — водночас злякано і радісно — уперше в житті переконалася, що в снах її багато реального й життєвого.

— *Хатина!* — повторювала вона сама до себе.— *Хатина! Хатина!*

Невиразний потік видив затоплював її, голова в неї пішла обертом, а серце тільки що не вискочить. Тіні, бліді обриси чогось, незрозуміло якимось чіплялися одне за одне й вихором кружляли довкола. Дарма вона силкувалася зловити і втримати їх у своїй свідомості, інстинктом почувуючи, що в цьому вихорі видив-спогадів розгадка всього. Коли б вона могла зловити і втримати їх — то все стало б ясне й зрозуміле.

О Каніме! О Пау-Ва-Кан! О привиди й тіні! Що це?

Вона повернулась до чоловіка і вся тремтіла, не маючи

сили здобутись на слово і знемагаючи від напливу примар. Вона мало не зомліла і чула тільки дивно-чарівні ритмічні звуки, що долинали з хатини.

— А, скрипка! — поблажливо пояснив Канім.

Вона не слухала його. Її поїняв екстаз, і їй здавалося, що нарешті все стає зрозумілим. «Зараз! Ось зараз!» — думала вона. Сльози затуманили їй очі і стали бігти по щоках. Таємниця розкривалася, але в голові паморочилось. Коли б тільки не зомліти, коли б тільки... Усе навколо зігнулося, стиснулось, гори захитались на тлі неба. Вона схопилася з голосним криком: «Тату! Тату!»

Сонце загойдалося, її охопив морок, і вона враз повалилась лицем на каміння.

Канім, переконавшись, що вона не зламала собі шию від ваги свого клунка, щось полегшено пробубонів і приснув на неї водою з струмка. Лі Ван помалу прийшла до пам'яті і, задихаючись від плачу, сіла.

— Недобре, коли сонце пече просто в голову,— зауважив він.

— Авжеж недобре,— відповіла вона,— та й клунок дуже важкий.

— Ми рано спинимось на ніч, ти поспиш довше і наберешся сили,— сказав він лагідно.— Коли ми підемо зараз, швидше добудемось до ночівлі.

Лі Ван нічого не відповіла, слухняно встала і, хитаючись, пішла підіймати собак. Вона несвідомо йшла в ногу з чоловіком і, проминаючи хатину, боялася навіть дихнути. Звуки звідти вже не чулися, хоч двері були відчинені і з залізного димаря курився дим.

Там, де струмок повертав, вони спіткали чоловіка з білою шкірою й блакитними очима. І враз на мить Лі Ван побачила іншого чоловіка на снігу, але бачила це невіразно, бо була знесилена й стомлена від усього, що пережила. Вона зацікавлено подивилась на незнайомого чоловіка і разом з Канімом спинилася глянути на його роботу. Він промивав пісок у великій мисці, рівномірним рухом нахиляючи й повертаючи її. Коли вони дивились, він несподіваним рухом вихлюпнув воду, і на дні миски заблищала широка смужка золота.

— Дуже багатий цей струмок,— зауважив Канім, коли вони пішли далі.— Колись і я знайду собі такий струмок і стану великою людиною.

Людей і хатин вони зустрічали щораз більше, і незаба-

ром вийшли туди, де струмок робить широку луку. Перед очима постала картина страшного спустошення. Земля була покопана і покопирсана, немов після боротьби титанів. Де не було навалених куп піску, там видніли гори землі й канали або глибокі ями, і грубий верхняк був знятий аж до самої породи. Струмок не біг звичайним своїм руслом; він був загачений, потім відведений вбік, далі здіймався у повітря по запоморочливо високих лотоках або стікав у ринви і звідти розливався по низьких місцях. З нього видобули геть усе, що тільки можна було. Горби стояли голі, дерева було вирубано, а схили покрито довгими дерев'яними жолобами та порито пробними шурфами. І скрізь, неначе якась велетенська порода мурашок, снувала ціла армія людей — забрюханих, заporошених, розпатланих. Вони плазували по своїх ямах, як ті блощиці, видиралися на лотоки, укривались потом над купами нарінку, не відходячи від них і на хвилину. Скрізь, куди не скинеш оком, до самого верху горбів, люди копали, рили і шматували лице землі.

Побачивши весь цей страшний розколот, Лі Ван аж злякалась.

— Вони чисто як глузду відбилися, ці люди,— сказала вона Канімові.

— Не диво! Золото, що вони копають, велика сила,— відповів він,— найбільша в світі.

Цілі години продиралися вони крізь цей хаос, породжений пожадливістю, Канім — увесь напружена увага, Лі Ван — квола й байдужа. Вона знала, що була на порозі розкриття тайни, і почувалася й тепер близькою до цього, але недавнє нервове напруження втомило її, і вона покійно чекала, коли станеться те, що мало статися. Що не крок усе нові й нові враження навалювалися на неї, і кожне з них збуджувало її змучену уяву. У глибині її істоти бриніли відгуки на те, що діялося зовні, і оживали давно забуті, незнані навіть у снах, зв'язки. Вона це усвідомлювала, але якось байдужно, і хоч душа її збентежилась, та не було сили напружити розум, щоб усе зрозуміти до кінця. Вона втомлено пленталась услід за своїм володарем і була впевнена, що десь щось таки має статися.

Струмок, нарешті, визволився з божевільного рабства в людини і повертав у своє прадавнє русло, каламутний та брудний після роботи. Він ліниво звивався поміж луками й лісами і плив туди, де долина ширшала перед його гир-

лом. Тут золота не було, і люди тут не затримувались — принада була там, вище. Лі Ван спинилась, щоб підігнати дрючком Оло, коли раптом почувла ніжний, срібний жіночий сміх.

Перед хатиною сиділа білолиця жінка, рум'яна, мов дитина, і весело реготала у відповідь на слова другої жінки, яка стояла на порозі. Та, що сиділа, струшувала велику кучму темного волосся, висушуючи його під теплим, привітним сонячним промінням.

З хвилину Лі Ван стояла, ніби прикипівши до місця. Тоді немов спалахнуло якесь сліпуче світло і щось розірвалося. Жінка, що сиділа перед хатиною, зникла, зникла й хатина, і високі сосни, і нерівна, ламана лінія неба, і Лі Ван побачила іншу жінку, у світлі іншого сонця. Вона теж розчісувала свої густі чорні коси й співала. Лі Ван чула слова пісні, розуміла їх і знову була дитиною. Вона була вражена цим видовом. У ньому були всі її бентежні сни, усі непевні образи й тіні, і все стало ясне, просте й зрозуміле. Картини забутого минулого тлумилися навколо неї, перед нею перебігали дивні краєвиди, дерева, квіти, люди; вона бачила й знала їх усіх.

— Коли ти була маленькою пташкою...— прошепотів Канім, впиваючись у неї гарячим поглядом.

— Коли я була маленькою пташкою...— відказала вона так невиразно й тихо, що він ледь учув.

Вона нахилила голову, стягнуту ременем, і знову пішла за чоловіком. Але вона знала, що сказала неправду.

І таке було все це дивне, що все справжнє стало тепер несправжнім. Миля шляху, далі зупинка на березі струмка здавались їй ніби епізодом з якогось кошмару. Вона варила м'ясо, годувала собак, розв'язувала клунки, але все наче вві сні, і опам'яталась тільки тоді, коли Канім почав складати план дальшої подорожі.

— Клондайк впадає в Юкон,— сказав він.— Це величезна річка, більша за Макензі, яку ти знаєш. Ми підемо за водою до Форту Юкону. Взимку з собаками туди буде двадцять снів дороги. Звідти, так само за водою, повернемо на захід, буде сто або й двісті снів, не знаю добре скільки, знаю лише, що це дуже далеко. Тоді вийдемо до моря. Ти зовсім не знаєш, що це таке, але я тобі поясню. Як острів лежить на озері, так уся земля лежить серед моря. Усі річки течуть у нього, і воно не має кінця-краю. Я бачив море в Гудзоновій затоці, а тепер подивлюсь на нього

з Аляски. Ми з тобою, Лі Ван, попливемо через нього великим човном, а може, підемо понад берегом на південь, і так мине багато сотень снів. А далі ще невідомо, куди ми подамось,— я знаю лишень одне, що я Канім-Човен, далекий мандрівник по землі.

Вона сиділа і слухала, а серце стискав страх від думки про ті безмежні дикі пустелі, що їй доведеться переходити.

— Важкий буде шлях,— тільки того вона й сказала, покірно опустивши голову на коліна.

Раптом блискуча думка стрілила їй, і вона вся запалилась. Вона зійшла до струмка і змила з обличчя засохлу глину, а коли вода заспокоїлась, довго й уважно вдивлялась у своє лице, відбите водою. Сонце й негода позначились на нім, шкіра зашкарубла, засмагла і не була вже ніжна, як у дитини. Але думка все ж таки чудова! І, вся радісно схвильована, Лі Ван залізла під хутряну ковдру й лягла поруч з чоловіком.

Вона не спала і дивилась на синяву неба, чекаючи, коли Канім засне першим міцним сном. Коли він нарешті заснув, вона тихенько й обережно вилізла з-під ковдри, підтикала її під чоловіка і встала. Тільки вона ступила крок, Баш сердито загарчав. Вона пошепки вгамувала його й озирнулась на Каніма. Він голосно хропів. Лі Ван повернулась і, безгучно ступаючи, швидко пішла назад стежкою, якою вони прийшли.

Місіс Евелін Ван-Вік лагодилася спати. Їй надокучили обов'язки, які накладало на неї суспільство, набридло багатство, її щасливий стан удови, і вона поїхала на Північ та стала господарювати в затишній хатині край копанень. Тут, за допомогою і в товаристві своєї приятельки Міртл Гідінгс, вона гралась у життя, близьке до природи, і ревно намагалася витворити з себе первісну жінку.

Їй хотілося втекти від культури й вишуканості багатьох поколінь і поновити загублений її предками зв'язок із землею. Вона силкувалася думати так, як, за її щирим переконанням, мали думати люди кам'яної доби; і оце зараз, зачісуючи на ніч волосся, вона тішила собі уяву картинами палеолітичного залицяння. Тут були й печери, і розтронені кістки мозку, і дикі хижакі, і оброслі густою шерстю мамути, і бійки грубими кремневими ножами. Це

було чарівно! І в ту мить, коли Евелін Ван-Вік уже бігла крізь темні лісові хащі, утікаючи від занадто палкого низьколого залицяльника, завинутого в шкіри, двері раптом без попередження відчинились, і ввійшла закутана в шкіри жінка, дика й первісна.

— О боже!

Одним стрибком, якому позаздрила б і печерна жінка, міс Гідінгс опинилась у безпечному місці — за столом. Але місіс Ван-Вік не відступила. Бачивши, що несподівана гостя дуже схвильована, вона хутко зирнула позад себе, аби переконатись, чи вільна дорога до ліжка, де під подушкою лежав великий кольт.

— Привіт тобі, о жінко з надзвичайним волоссям,— сказала Лі Ван.

Але вона сказала це своєю мовою, якою розмовляють тільки в маленькому закутку землі, і жінки не зрозуміли її.

— Покликати на допомогу? — спитала тремтячим голо- сом міс Гідінгс.

— Бідолашне створіння ніякої шкоди не заподіє, я га- даю,— відповіла місіс Ван-Вік.— Подивись-но тільки на її вбрання, обдерте, обдрипане! Це — щось унікальне. Я куплю його для своєї колекції. Подай мені, будь ласка, мою торбинку, Міртл, і приготуй вагу.

Лі Ван стежила за рухом її губ, але слів не збагнула і тепер уперше з подивом подумала про те, що їм не спо- сіб порозумітися. У нестямі від своєї німоти, вона широко змахнула руками і крикнула:

— О жінко, ти ж моя сестра!

Сльози текли їй по щоках, вона вся поривалась до цих жінок, голос її зривався від туги, яку вона не могла пере- дати словами. Але міс Гідінгс тремтіла, і навіть місіс Ван- Вік була збентежена.

— Я хочу жити так, як ви живете, ваші звичаї хай будуть моїми звичаями, хай буде у нас один звичай. Мій чоловік Канім-Човен. Він великий і чудний, і я боюся його. Його шлях проліг через цілий світ, і нема йому краю, а я так стомилась. Моя мати була схожа на тебе. У неї були такі самі коси і такі самі очі. І тоді мені було доб- ре жити, і сонце гріло мене.

Вона покірно стала на коліна і припала головою до ніг місіс Ван-Вік. Але місіс Ван-Вік, перелякана її запаль- ністю, відскочила назад.

Лі Ван підвелась, задихана, марно силкуючись спромогтися на слово. Її німі уста не могли зрозуміло сказати, як гостро вона усвідомила те, що вона одного роду з цими жінками.

— Продавати? Ти продавати? — спитала місіс Ван-Вік тією каліченою мовою, до якої в таких випадках вдаються панівні народи.

Вона доторкнулась до подертих шкур, які були на Лі Ван, щоб пояснити їй свій намір і, насипавши на вагу на кількасот доларів золота, мішала й спокусливо цідила крізь пальці блискучий пісок. Але Лі Ван бачила тільки пальці, молочно-білі, гнучкі, тонкі, з гарними, рожевими, як самоцвіти, нігтями. Вона поклала поруч свою мозолясту й загрубілу від роботи руку і заплакала.

Але місіс Ван-Вік нічого не розуміла.

— Це золото! — хотіла вона потішити її. — Добре золото! Ти продавати? Ти міняти? — Вона знову поклала руку на шкури, що були на Лі Ван. — Скільки? Продавати? Скільки? — наполягала вона і гладила рукою проти шерсті, аби переконатись, що шви позшивані нитками з сухих жил.

Та Лі Ван була як глуха, слова місіс Ван-Вік були для неї тільки звуки й не мали ніякого змісту. Її поійняв розпач. Як вона пояснить цим жінкам, що вона одного з ними роду? Вона знала, що це так, що вони сестри по крові серед усіх чоловіків і серед усіх жінок, що належать чоловікам. Очі її гарячково блукали по кімнаті, спиняючись на порозвішуваних м'яких завісках, на жіночих сукнях, на овальному дзеркалі і на гарненькому туалетному приладді, що лежало перед ним. Усі ці речі не давали їй спокою, бо вона раніше бачила такі самі, і коли дивилась на них тепер, то губи складались для слів, що поривалися з грудей. І раптом в її голові промайнула думка, і вона підбадьорилась. Треба бути спокійною. Вона мусить тримати себе в руках, тепер не можна дозволити ніяких непорозумінь, а то... І, вся здригаючись від ледь стримуваних ридань, вона оволоділа собою.

Лі Ван поклала руку на стіл.

— *Стіл*, — виразно і ясно сказала вона. — *Стіл*, — повторила ще раз.

Вона глянула на місіс Ван-Вік, і та кивнула головою. Лі Ван тріумфувала, але силою волі стримувала себе.

— *Грубка*, — сказала вона далі. — *Грубка*.

На кожне ствердження місіс Ван-Вік збуджувалась Лі Ван усе більше. Деякі забуті слова поволі відновлювались у пам'яті, а деякі дуже швидко, і залежно від цього вона або затримувалась і запинаялась, або з якоюсь гарячковою хапливістю ходила по кімнаті, називаючи одну по одній різні речі. Нарешті вона спинилася, випроставшись, закинула голову назад і з триумфом чекала.

— Кішка! — засміялась місіс Ван-Вік і повільно й вразно, як у дитячому садку, розтягла по складах: — Я ба-чу — кіш-ка зло-ви-ла миш-ку.

Лі Ван поважно кивнула головою. Тепер вони починають її розуміти, ці жінки. Від цієї думки темний рум'янець заграв на її бронзових щоках. Вона усміхнулась і енергійно закивала головою.

Місіс Ван-Вік обернулась до своєї приятельки:

— У якійсь місіонерській школі дістала поверхову освіту і прийшла похвалитись.

— Напевне, — усміхнулась міс Гідінгс. — От дурне дівча, через її хвальковитість ми не можемо вчасно лягти спати.

— Так, а проте мені потрібна її куртка. Якщо вона стара, то чудової роботи — це розкішний зразок. — Вона повернулась до своєї гості: — Ти мінятися, га? Ти? Поміняєшся? Скільки? Слухай, скільки?

— Може, вона б хотіла помінятися на сукно або на що інше, — висловила гадку міс Гідінгс.

Місіс Ван-Вік підійшла ближче до Лі Ван і на мигах силкувалась пояснити, що хоче поміняти своє вбрання на її куртку. Щоб прискорити діло, вона взяла Лі Ван за руку і, притиснувши її до мережив і стрічок на своїх пишних грудях, стала водити пальцями Лі Ван по матерії, щоб та відчула, яка вона ніжна. Коштовний метелик, що правив за застіжку, враз розстебнувся і розкрив білі, пружисті перса, що ніколи не знали дотику дитячих уст.

Місіс Ван-Вік спокійно застебнулась, але Лі Ван голосно скрикнула і, хапливо розірвавши свою шкіряну куртку, розкрила й свої груди, такі ж самі білі й пружисті, як і в місіс Евелін Ван-Вік. Лі Ван бурмотіла неврозумливо і швидко показувала щось на мигах, силкуючись переконати цих жінок, що вона одного з ними роду.

— Мішана кров, — пояснила місіс Ван-Вік. — Я це одразу подумала, коли побачила її волосся.

Міс Гідінгс зробила бридливий рух.

— Пишається білою шкірою свого батька! Яке свинство!.. Дай їй що-небудь, Евелін, і випровадь з хати.

Друга жінка зітхнула.

— Нещасне створіння! Мені хотілося б чим-небудь допомогти їй.

Надворі під чиєюсь важкою ногою зарипів нарінок, двері широко розчинились, і ввійшов Канім. Міс Гідінгс вирішила, що це прийшла її смерть, і заверещала, але міс Ван-Вік зустріла прибульця спокійно.

— Чого вам треба? — спитала вона.

— Як ся маєте? — ввічливо привітався віп і, показуючи на Лі Ван, додав: — Це моя жінка.

Він простяг руку до Лі Ван, але та відвела її.

— Скажи, Каніме, скажи їм, що я...

— Дочка Пау-Ва-Кан. Хіба це щось важить для них? Я краще скажу їм, що ти погана дружина, що ти здатна покинути ложе свого чоловіка, коли важкий сон склепить йому очі.

Він знову простяг руку, але вона кинулась до міс Ван-Вік і з благанням намагалась припасти їй до колін. Міс Ван-Вік відступила і поглядом дозволила Канімові взяти Лі Ван. Він схопив жінку за плечі і поставив її на ноги. Вона в божевільному розпачі видиралась від нього. Він засапався, але не випускав її і проволік так до половини кімнати.

— Пусти мене, Каніме, — ридала вона.

Він скрутив їй руку, і вона перестала чинити опір.

— Спогади маленької пташки занадто сильні і завдають багато клопоту... — почав Канім.

— Я знаю! Я знаю! — не дала вона йому докінчити. — Я бачу чоловіка в снігу так виразно, як ніколи раніше! Він повзе руками й ногами, а я — маленька дівчинка і сиджу у нього на спині. Це було ще до Пау-Ва-Кан і до того часу, коли я стала жити в маленькому закутку землі.

— Ти знаєш, — сказав він, штовхаючи її до дверей, — проте ти підеш зі мною берегом Юкону і все забудеш.

— Я ніколи не забуду! Доки моя шкіра біла — я пам'ятатиму! — Вона одчайдушно схопилась за одвірок і востаннє з благанням обернулась до міс Евелін Ван-Вік.

— Тоді я примушу тебе забути, я, Канім-Човен!

І, це мовивши, він відірвав пальці Лі Ван від дверей і потяг її за собою на стежку.

СПІЛКА СТАРИХ ЛЮДЕЙ

У Казармах судили чоловіка за тяжкі злочини. Це був старий індіанець з річки Білої Риби, що впадає в Юкон нижче озера Ле-Барж. Його справа збурила всю людність не в самому тільки Доусоні, але й на тисячі миль вгору й униз по Юкону. Грабіжники на морі й на суходолі, англосакси мали звичай запроваджувати серед упокорених народів свої закони, і часто дуже суворі. Проте цим разом здавалось, що закон занадто м'який і не відповідає злочинам Імбера. Здавалось, що годі й кару знайти, яка б урівноважила ці злочини. Присуд був ясний наперед, і хоч це найжорстокіша кара, проте вона була легша за злочини, бо Імбер міг заплатити лише одним своїм життям, а сам він занепасти цілі десятки життів.

Власне, на його руках було стільки крові, що несла було й полічити всіх убивств, які він заподіяв. Люди намагались, сидючи де на привалі з люлькою в зубах або гріючись коло грубки, хоч приблизно підрахувати усіх, хто загинув від його рук. Він убивав і по одному, і по двох, і навіть цілими гуртами... І всі ці нещасні — були білі, самі тільки білі. Ці безглузді й безцільні вбивства залишались загадкою для кінної поліції і тоді, коли владу тут посідали поліційні офіцери, і тоді, коли почали розробляти річки і з домініону приїхав губернатор, щоб примусити країну платити за своє багатство.

А найзагадковіше було те, що Імбер сам прийшов у Доусон і доброхить віддався властям. Пізньої весни, коли Юкон клокотів і вирував у своїх крижаних кайданах, старий індіанець звернув із стежки, що йшла через лід, і на силу видерся на берег. Тут він спинився і, кліпаючи очима, подививсь на головну вулицю. Повз нього проходили люди і помічали, що він дуже кволий і ледве ногами переступає. Недалечко лежали колоди на хату. Індіанець, хи-

таючись, доволікся до них і сів. Він просидів там цілий день, дивлячись просто перед себе на безупинний людський потік. Багато хто зацікавлено обертався і здивав його пильний погляд, а в декого вихоплювались і голосні зауваження на адресу старого сиваша з таким чудним виразом на обличчі. Потім знайшлася сила людей, що згадували, як їх вразила його незвичайна постать, і до самої смерті вони похвалялись, що так швидко завважили цю незвичайність.

Але справжнім героєм дня виявився Дікенсен, Маленький Дікенсен. Він приїхав у цей край з великими мріями і з повними кишнями грошей. Проте разом з грішми розвіялись і мрії, і, щоб заробити на дорогу назад до Штатів, він став за рахівника в маклерську контору «Голбрук і Мейсон». Потоїбіч вулиці, саме напроти цієї контори, і лежали ті колоди, що на них сидів Імбер. Дікенсен побачив його через вікно, коли йшов снідати. Повернувшись після сніданку в контору, він знов подивився у вікно: старий сиваш, як і перше, сидів на купі дерева.

Дікенсен раз по раз позирав у вікно і потім також усе своє життя дуже пишався власною проникливістю. Він був романтичний хлопець, і старий поганин там на колодах вдавався йому наче втіленням племені сивашів, яке незворушно споглядає навалу англосаксів на рідну землю.

Минали години по годинах, а Імбер усе сидів, не міняючи пози, не поворухнувши жодним м'язом. Дікенсен згадав випадок з чоловіком, який сидів на санках посеред головної вулиці, де весь час сновигали люди. Усі думали, що він спочиває, але згодом, коли до нього доторкнулись, виявилось, що він уже замерз і захолов, і це серед найлюднішої вулиці в місті. Тіло, щоб розігнути,— інакше його не можна було покласти в труну,— довелось волокти до вогню, аби воно відтануло. Дікенсен аж здригнувся на ці спогади.

Пізніше Дікенсен вийшов на вулицю викурити сигару й трохи прогулятись. За яку хвилину на вулиці з'явилась Емілі Тревіс. Це була вродлива, з вишуканими манерами, чарівна дівчина, що вбиралась і в Лондоні, і на Клондайку, як і личить дочці гірничого інженера-мільйонера. Маленький Дікенсен поклав сигару на підвіконня так, щоб потім взяти її знову, і підняв капелюха.

Вони розмовляли хвилину, може, з десять, коли це Емілі Тревіс, глянувши через його плече, злякано скрикнула.

Озирнувшись, Дікенсен мимохить і собі здригнувся. Імбер перейшов вулицю і став біля них, немов якась похмура тінь, вп'явшись голодними очима в дівчину.

— Чого тобі треба? — хоробро спитав Дікенсен тремтячим голосом.

Імбер щось пробубонів і підійшов впритул до Емілі Тревіс. Він уважно й пильно оглянув її всю, з голови до п'ят. Найбільше його зацікавило її шовковисте каштанове волосся і рум'янець на щоках, вкритих ніжним пухом, як крильця метелика. Він обійшов навколо неї і оглянув її так, немов перед ним був який кінь або човен. Випадково її рожеве вушко опинилось між його поглядом і променем призахідного сонця і, спаленівши, стало зовсім прозоре. Він спинивсь і довго дивився на нього. Потім уважно приглянувся її голубим очам, знову щось пробубонів, поклав долоню на руку дівчині трохи нижче плеча, а другою своєю рукою зігнув її в лікті. На лиці йому відбився подив і огида, і з презирливим бурчанням він випустив її руку. Вимовивши кілька горлових звуків, він став до дівчини спиною і звернувся до Дікенсена.

Дікенсен його не зрозумів, і Емілі Тревіс засміялась. Імбер похмуро повертався то до Дікенсена, то до дівчини, та вони обоє тільки головами хитали. Він уже хотів був іти собі, коли дівчина раптом скрикнула:

— О, Джіммі, ходіть сюди!

Джиммі перейшов вулицю. Це був високий, дебелий індіанець, одягнений за модою білих людей, із сомбреро на голові, як у королів Ельдорадо. Він заговорив з Імбером, запинаючись і наче давлячись кожним звуком. Джиммі був з племені сітків і погано знав говірки тих індіанців, що жили в глибині країни.

— Він Біла Риба плем'я, — пояснив він каліченою англійською мовою, звертаючись до Емілі Тревіс. — Я розумій його не дуже добре. Він хоче бачити головний білий начальник.

— Губернатора, — підказав Дікенсен.

Джиммі ще поговорив з чоловіком із плем'я Білої Риби, і обличчя його споважніло: знати було, що він дуже збентежений.

— Я гадаю, йому треба капітан Александер, — пояснив Джиммі. — Він каже, що вбив білий чоловік, білий жінка, білий хлопчик, що він убив багато білий чоловік. Він хоче вмирати.

— Мабуть, божевільний,— зауважив Дікенсен.

— Як ви сказали? — спитав Джіммі.

Дікенсен показав пальцем на голову й покрутив ним.

— Може, може! — відповів Джіммі і повернувся до Імбера, що весь час вимагав найголовнішого серед усіх білих людей.

До них підійшов полісмен з кінної поліції (у Клондайку вона була спішена). Йому передали Імберове бажання. Полісмен був плечистий, кремезний юнак з сильними струнками ногами, зростом на півголови вищий навіть за Імбера. У нього були сірі очі з холодним, рішучим виразом, і тримався він з тою свідомістю своєї сили, що переходить у спадковість і виховується традицією. Те, що полісмен був надзвичайно молодий, майже хлопчисько, і його ніжні щоки могли б зашарітись так само легко, як у молодій дівчини, ще більш підкреслювало його мужність.

Імбер тепер дивився на полісмена. Вогник спалахнув у старого в очах, коли він глянув на шрам від шаблі на лиці в полісмена. Своєю висхлою рукою він доторкнувся юнакові до стегна і погладив його м'язи, що випинались на носі. Він постукав пальцями йому по грудях, помацав і притиснув м'язи, що вкривали, ніби панциром, плечі полісменові. До їхнього гурту пристали цікаві перехожі — дужі золотошукачі, горяни, пограничани,— усе діти довгоногої і плечистої раси. Імбер перебігав очима з одного на іншого і потім щось голосно сказав мовою племені Білої Риби.

— Що він каже? — спитав Дікенсен.

— Він каже, що всі, як один, як цей полісмен,— переклав Джіммі.

Маленькому Дікенсенові — він же був низький на зріст — неприємно стало, що він спитав про це при міс Тревіс. Полісмен пожалів його і поспішив затерти ніякову паузу.

— Я гадаю,— сказав він,— що, може, щось і є в його словах. Краще я заведу його до капітана, хай він розпитає. Скажи йому, Джіммі, щоб він ішов за мною.

Джіммі знову став дивитися, а Імбер у відповідь щось пробурчав задоволено.

— Спитайте його, Джіммі,— втрутилась Емілі Тревіс,— чого йому треба було, коли він брав мене за руку? І що він тоді сказав?

Джіммі переклав запитання і дістав відповідь.

— Він каже, ви не злякались,— пояснив Джиммі.

Емілі Тревіс була задоволена.

— Він каже, що ви не *скукум*, не дужа, а тендітна, як маленька дитина. Він може свої руки розірвати вас на маленькі шматки. Йому смішно і дивно, як ви можете бути матір'ю таких великих і дужих людей, як цей-о полісмен.

Емілі, не змигнувши, стояла, не спускаючи очей, але щоби їй зашарілись. Маленький Дікенсен зніяковіло почервонів. Полісменове обличчя теж геть усе загорілося.

— Ходімо,— гостро кинув він індіянинові, пробиваючи плечем шлях в юрбі.

Оце так Імбер знайшов дорогу до Казарми, і там своєю волею признався у всьому і звідти вже ніколи не вийшов.

Імбер виглядав дуже втомлено. Він був старий і не мав жодної надії, і це було написано йому на обличчі. Його плечі понуро обвисли, а очі пригасли. Цупке волосся на голові мусило б уже бути біле, але сонце й негоди так спалили його, що пасма ці стали безколірні і безживні. Він був зовсім байдужий до того, що діялось навколо нього. Зала суду була повнісінька шукачів золота й мисливців, і зловісні нотки, що покривали часом гомін притишених голосів, долинали Імберові до слуху, як глухий гомін моря доходить до глибоких печер.

Він сидів коло вікна і вряди-годи байдуже поглядав на безрадісну картину надворі. Небо обложили сірі хмари, мрячив дрібненький дощик. На Юконі саме стояла повінь. Крига вже пройшла, і річка затопила місто. По головній вулиці човнами туди й сюди плавали люди, які ніколи не знали спокою.

Іноді він бачив, як човни — то один, то другий — звертали з головної вулиці на майдан перед Казармами, місце для парадів. Вони зникали під вікнами, і Імбер чув, як люди прив'язували човни до стіни, потім влазили вікном у дім. Вода хлюпотіла у них під ногами, коли вони брели через нижню кімнату. Потім вони піднімалися сходами і з'являлись у дверях суду — з непокритою головою, у важких морських чоботях, що з них стікала вода, — і приєднувались до юрби в залі.

Всі похмуро втуплювались в Імбера, наперед смакуючи ту кару, до якої його буде присуджено. Імбер дивився на них і роздумував про їхній спосіб життя, про їхній закон,

що ніколи не спить і діє безперервно — і за добрих, і за лихих часів, і в голод, і в повідь, незважаючи на біду, жах і смерть, закон, що, як йому здавалось, не спиняючись, діятиме аж до останніх часів.

Чоловік різко постукав по столі, і розмови вщухли. Настала тиша. Імбер поглянув на чоловіка. Неначебто він був начальник, проте Імбер інстинктом угадував, що інший чоловік, отой з широким чолом, який сидить далі коло столу, — отой був начальник над усіма і над тим, хто стукав. Ще один чоловік підвівся з-за того самого столу. В руках у нього було багато тоненьких аркушів паперу. Він став голосно читати їх. Починаючи кожен аркуш, він відкашлювався, кінчаючи — слинив собі пальці. Імбер, звісно, не розумів того, що той читав, але інші розуміли, і він бачив, що вони були сердиті. Іноді вони були дуже сердиті, а один так оскаженів, що став сипати на Імбера прокльони, короткі й люті, аж доки чоловік за столом постукав і примусив його замовкнути.

Чоловік читав страшенно довго. Його нудно монотонний голос навів на Імбера сон, і він задрімав. Коли чоловік скінчив читати, хтось звернувся до Імбера мовою плем'я Білої Риби. Він прочнувся і не здивувався анітрошки, побачивши перед собою сина своєї сестри, молодого хлопця, що багато років тому пішов від них і оселився серед білих.

— Ти не пам'ятаєш мене? — спитав його небіж замість привітання.

— Пам'ятаю, — відповів Імбер. — Ти Гаукан, що пішов від нас. Твоя мати померла.

— Вона була стара, — сказав Гаукан.

Але Імбер уже не чув, і Гаукан поклав йому руку на плече, щоб розбудити його.

— Я буду тобі переказувати, що читав той чоловік. Це історія всіх твоїх злочинів, про які ти, о дурню, розповів капітанові Александеру. Ти слухай і скажи, чи правдиво все записано, чи ні. Такий наказ.

Гаукан, пішовши від своїх, потрапив до місіонерів, і вони навчили його читати й писати. Зараз він тримав у руках ті самі тоненькі аркуші, які голосно читав чоловік за столом і які списав був клерк зі слів самого Імбера, коли він за допомогою Джіммі вперше давав своє зізнання капітанові Александеру. Гаукан почав читати. Імбер деякий час слухав. Потім на лиці його з'явився подив, і він раптом втрутився:

— Це мої слова, Гаукане. Але вони виходять з твоїх уст, хоч твої вуха не чули їх.

Гаукан задоволено посміхнувся. Волосся йому розчесане було з проділом.

— Це все тут, на папері, о Імбере. Мої вуха ніколи, звісно, не чули цього. Це все з паперу йде через очі мені в голову, а мої губи передають їх тобі. Так воно і йде.

— Так і йде? Усе, виходить, на папері? — Голос Імберів з жаху перемінився на шепіт. Він помацав аркуші пальцями і пильно подивився на списані там літери.— Це велике чаклунство, Гаукане! Ти робиш справжнє чудо!

— Це пусте, це пусте,— зневажливо й гордовито відповів юнак і прочитав навмання з документа: *«Того року, перше ніж скресла річка, прийшов старий чоловік і маленький хлопчик, кривий на одну ногу. Їх я також забив. Старий дуже кричав...»*

— Цьому правда,— перебив його Імбер, задихаючись,— він дуже кричав і довго не хотів умирати. Але звідки ти про це знаєш, Гаукане? Може, тобі сказав головний білий начальник? Мене ніхто не бачив, і я сказав йому одному.

Гаукан нетерпляче похитав головою.

— Хіба ж я не пояснював тобі, о дурню, що все це тут, на папері?

Імбер знову пильно подивився на списані чорнилом аркуші.

— Отак мисливець дивиться на сніг і каже: тут учора тільки пройшов кролик; тут під кущем він стояв і наслухався, а потім щось почув і кинувся навтіки; тут він повернув на свій старий слід; тут подався бігти, широко стрибаючи; тут ще хуткіш і ще ширшими стрибками за ним погнала рись; тут, де кігті глибоко вгрузли в сніг, вона скочила дуже великим стрибком; тут ударила кролика й покотилася з ним у сніг; тут далі йдуть сліди самої тільки рисі, слідів кролика немає. Отак, як мисливець дивиться на знаки на снігу і каже, що було тут, а що — там,— так і ти дивишся на папір і кажеш, що ось тут це, а там те і що все це вчинив старий Імбер.

— Точнісінько так,— відповів Гаукан.— А тепер слухай і потримай свого баб'ячого язика за зубами, доки тобі скажуть говорити.

Гаукан довго читав йому його сповідь. Імбер мовчав і думав. А коли Гаукан скінчив, він сказав:

— Усе це мої слова, усі вони правдиві, але я старію,

Гаукане, і багато того, що я забув, згадується мені тепер. Треба, щоб начальник знав усе. Насамперед був чоловік, що прийшов з-за Крижаних гір. З ним були хитрі пастки з заліза, щоб ловити бобрів на річці Білої Риби. Я вбив його. Було потім троє людей. Вони шукали золота на Білій Рибі. Це було давно. Їх я також убив і кинув росомахам. І ще коло П'ятьох Пальців я забив чоловіка — він плив на плоту, у нього було багато м'яса...

Деколи Імбер замовкав, силкуючись краще пригадати; Гаукан тим часом перекладав його слова, а клерк записував їх. Зала мляво слухала ці маленькі трагедії, доки Імбер не згадав про рудого зизоого чоловіка, що він забив стрілою з дуже далекої відстані.

— Чорт! — скрикнув один з перших рядів. У голосі його чувся гнів і біль. Він теж був рудий...— Чорт! — повторив він.— Та це ж був мій брат, Біл!

І поки тривав суд, через певні проміжки часу в залі чути було його люте: «Чорт!» І ані товариші, ані той, що за столом, не могли примусити рудого замовкнути.

Голова Імберова знову схилилась, очі потьмарились, немов яка заслона відгородила їх від цього світу. Він поринув у свої роздуми і розважав, як тільки може старість розважати над даремними пориваннями молодості.

Потім Гаукан знову розбудив його, сказавши:

— Встань, о Імбере, тобі велять, щоб ти сам сказав, навіщо ти вчинив стільки злочинів, убив стількох людей, а тоді сам прийшов сюди шукати закону?

Імбер насилу підвівся, хитаючись від кволості. Він заговорив тихим, трохи тремтячим голосом, та Гаукан перепинив його.

— Цей старий — божевільний,— сказав він англійською мовою, звертаючись до чоловіка з широким чолом,— він дурниці верзе. Його слова — немов дитячий белькіт.

— Ми хочемо чути його слова, що немов дитячий белькіт,— відказав чоловік з широким чолом,— ми хочемо чути їх геть усі до останнього. Зрозумів?

Гаукан розумів. Імбер блиснув очима: він здогадався, про що розмовляв син його сестри з начальником білих людей.

І тоді він почав свою сповідь, справжній епос темношкірого патріота. Цей епос варто було б вилити з бронзи для науки ще не народженим поколінням. Зала дивно припшкла, а суддя з широким чолом, підперши голову рукою,

слухав ніби саму душу індіянину, душу всієї його раси. Чути було тільки глухий низький Імберів голос, що ритмічно чергувався з проразливим голосом перекладача, та ще коли-не-коли, неначе церковний дзвін, лунало здивоване й тужливе: «Чорт!» з уст того рудого.

— Я — Імбер. З плем'я Білої Риби, — почав переказати Гаукан. У ньому враз прокинулася його природна дикість, а полиск культурності й цивілізації зник з першими звуками і ритмом Імберового оповідання. — Мій батько був Отсбаок, дужий вояк. Коли я був маленький хлопець, наш край огрівало сонце, і радість жила в наших серцях. Люди не були ласі на чужі й невідомі речі і не дослухалися до чужих голосів. Як жили їхні батьки, так і вони жили. Дівчата приязно поглядали на юнаків, а юнаки задоволено дивились на них. Немовлята лежали в матерів коло грудей, а жінки мали широкі крижі і множили наше плем'я. Тоді чоловіки були справді чоловіки: і в мир, і в достаток, і в голод, і в війну — вони були справжні чоловіки.

За тих часів у воді було більше риби, а в лісах — більше дичини. Наші собаки були як вовки, їх гріла густа шерсть, і вони добре витримували морози й бурі. Як було нашим собакам, так було й нам, — ми так само добре витримували морози й бурі. Коли пеллі приходили до нас, ми вбивали їх, а вони вбивали нас. Бо ми були — чоловіки, ми — плем'я Білої Риби. Наші батьки й батьки наших батьків воювали з пеллі і встановили межі наших земель.

Кажу-бо, як нашим собакам було, так і нам. Аж ось одного дня прийшов до нас перший білий чоловік. Він приволікся до нас по снігу і повз на всіх чотирьох. Шкіра в нього була міцно напнута, а з-під неї стирчали кістки. Ще ніколи не було в нас такого чоловіка, і ми дивувалися, з якого він міг бути плем'я і з якої сторони. Він був кволий, дуже кволий, як маленька дитина. Отож ми дали йому місце коло вогнища, теплі шкури, щоб було на чому лежати, і нагодували його, як годують маленьких дітей.

З ним був собака, такий завбільшки, як троє наших, і той був теж кволий. Шерсть у нього була коротка і мало гріла, а хвіст відмерз, і кінчик відпав. Ми й його, цього чужого собаку, також нагодували й поклали коло вогнища і відганяли наших собак, бо вони б загризли його.

Оленина й сушена риба допомогли, і чоловік та собака набиралися сили, погладшали й духом ожили. Чоловік

став вигукувати різні слова, сміявся і з старих і з молодих і зухвало поглядав на дівчат. Собака почав гризтися з нашими собаками і, дарма що був винижений і з короткою шерстю, проте, загриз трьох наших собак в один день.

Коли ми спитали цього чоловіка, з якого він плем'я, він сказав: «У мене багато братів», — і засміявся недобрим сміхом. А коли він зовсім подужчав, то пішов од нас, а з ним пішла й Нода, дочка нашого ватага. Незабаром після цього одна наша сука оценилась — і ніколи ще в нас не було таких цуценят, головатих, короткошерстих, з грубими щелепами і таких безпорадних. Я добре пам'ятаю свого батька, Отсбаока, дужого чоловіка. Його лице потемніло з гніву, коли він побачив безпорадність цих цуценят. Він узяв каменяку — раз... раз — і цуценят не стало. А за два літа повернулась до нас Нода з маленьким хлопчиком на руках.

Це був початок. Тоді прибув другий білий чоловік з короткошерстими собаками. Їх він залишив у нас, а собі виміняв у брата моєї матері Ку-Со-Ті шість наших найдужчих собак на дивного револьвера, що стріляв шість разів підряд і дуже-дуже швидко. Ку-Со-Ті дуже вихвалявся цим револьвером і сміявся з наших луків і стріл, узиваючи їх «бабською зброєю». З револьвером у руці він пішов проти лисого ведмеда. Тепер ми знаємо, що не годиться полювати на ведмеда з револьвером, а тоді звідки ми могли знати? І як це міг знати Ку-Со-Ті? Він сміливо пішов проти ведмеда й вистрілив з револьвера шість разів. Лисий тільки забурчав і розчавив йому груди, наче яйце, а з голови його потік мозок, як мед із стільника. Ку-Со-Ті був умілий мисливець, і нікого не лишилось, хто приносив би м'ясо його жінці й дітям. Нам усім було дуже тяжко, і ми сказали: «Те, що добре для білих людей, для нас погано». І цьому була правда. Білих людей багато, і вони гладкі, а нас через них стало мало, і ми схудли.

Прийшов і третій білий чоловік з великою силою різних чудесних речей і всяких харчів. Він виміняв у нас двадцять найкращих собак і подарунками та обіцянками звабив і забрав із собою в далеку невідому путь десятеро наших молодих мисливців. Кажали потім, що вони загинули в снігах Крижаних гір, де ніколи ще не бувала людина, а може, й у Горах Мовчання — за краєм землі. Але хоч як там не було, а тільки плем'я Білої Риби ніколи більше не бачило ні тих молодих мисливців, ні тих собак.

І що не рік, то приходили все нові й нові білі люди, приносили подарунки і забирали з собою наших хлопців. Часом вони повертались і оповідали дивні речі про небезпеки та про важку працю в тих краях, що за землею пеллі, а часом і зовсім не повертались, і ми сказали: якщо вони не бояться за життя, ці білі люди, то це тому, що в них багато життів. А нас, людей плем'я Білої Риби, мало, і наші молоді хлопці не повинні більше йти від нас. Проте вони йшли. Ішли й дівчата. Ми були дуже розгнівані.

Правда, ми їли борошно, солону свинину, а також пили чай, що нам дуже сподобався, тільки, коли ми не мали чаю, нам було дуже кепсько, ми ставали скупі на слова і швидкі на гнів. Так поступово ми почали жадати тих речей, які нам привозили на обмін білі люди. Обмін! Обмін! Увесь час самий тільки обмін! Одної зими ми продали наше м'ясо за годинники й дзигарі, що не хотіли йти, за терпуги, що були стерті, і за нічого не варті револьвери без набоїв. І тоді прийшов голод, у нас не було м'яса, і сорок чоловік померло, не дочекавшись весни.

«Ми тепер стали виснажені, — казали ми, — і плем'я пеллі нападе на нас і захопить нашу землю». Але як було з нами, так було і з ними. Вони були такі самі виснажені й не могли йти проти нас.

Мій батько, Отсбаок, дужий вояк, був тепер старий і вельми мудрий. От він і сказав ватагові: «Дивись! Наші собаки нічого не варті. У них немає густої шерсті, немає сили. Вони бояться морозу й дохнуть від роботи. Ходімо в селище і перебиймо їх. Лишімо тільки сук вовчої породи. На ніч відв'яжемо їх, щоб вони могли спаруватися з дикими лісовими вовками, і у нас знову буде порода дужих собак з теплою шерстю».

Батькової поради послухались, і ми, плем'я Білої Риби, уславились своїми собаками, найкращими в цілому краї, але тільки собаками — не людьми. Краці з наших молодих хлопців та дівчат покинули нас і пішли з білими людьми в далекі місця. Дівчата часом вертались до нас старі й знесилені, як Нода, а часом і зовсім не вертались. Молоді хлопці, коли й приходили знову посидіти біля нашого вогнища, то в них були вже погані звичаї, погані слова, вони пили якесь погане питво, днями й ночами гуляли в карти. На серці у них завжди було неспокійно, і на перший поклик білих вони знову йшли від нас не знати куди.

У них не було ні послуху, ні поваги, вони знущалися з давніх звичаїв, глузували у вічі з ватагів і шаманів.

Кажу-бо, стали ми кволим народом, ми — плем'я Білої Риби. Ми віддали наші теплі хутра й шкури за тютюн, за віскі, за тонкі бавовняні тканини, в яких ми тремтіли з холоду. До нас прийшла хворість, і чоловіки й жінки стали кашляти та обливатись потом у довгі ночі, а мисливці, ідучи слідом звіра, випльовували кров на сніг. То в одного, то в другого бухала з горла кров, і він умирав. Жінки стали мало родити, і діти народжувались слабосилі й хоровиті. Потім прийшли до нас від білих людей ще й інші хвороби, яких ми не знали й не розуміли. Віспа, кір — так, я чув, їх називали. І мж вмирали від них, як умирають лососі в тихих протоках після нересту, коли їм уже ні задля чого жити.

Але ось що дивно! Білі люди приходили до нас як подих смерті. Усі їхні звичаї призводять до смерті, вони дишуть нею, а проте самі вони не вмирають. У них віскі, тютюн, короткошерсті собаки; у них усякі хвороби — віспа, кір, кашель, кров з горла; у них біла шкіра, у них револьвери, що стріляють шість разів підряд і нічого не варті. Та дарма: з усіма своїми хворобами вони гладшають, і гараздують, і накладають свою важку руку на цілий світ, і топчуть собі під ноги інші народи. А їхні жінки, матері їхніх чоловіків, ніжні, як маленькі діти; такі тендітні, але живучі. З кволості, хоровитості й випещеності народжується сила, могутність і влада. Вони або боги, або дияволи, не знаю. Та й що можу знати я, старий Імбер, з плем'я Білої Риби? Одне тільки я знаю, що їх не можна зрозуміти, цих білих людей, вічних мандрівників і войовників.

Кажу-бо, в лісі лишалось щораз менше дичини. Правда, у білих людей добрі рушниці, і б'ють вони далеко, але яке з них пуття, коли вже нема чого бити? Коли я був хлопчиком, на землі Білої Риби лосі водились на кожному горбі, і щороку приходила сила оленів. А тепер мисливець може ходити десять днів, і жоден лось не потішить його очей, а оленів-карібу й зовсім уже немає. Невелика ціна рушниці, кажу, хоч вона й далеко б'є, коли нічого бити.

І я, Імбер, думав про це все, дивлячись, як плем'я Білої Риби, і плем'я пеллі, і інші племена в нашім краю переводились, як переводилась дичина в лісах. Багато й довго я думав, розмовляв з шаманами і з мудрими старими

людьми, ішов далеко з селища, щоб ніщо не відвертало мене від моїх думок, не їв м'яса, щоб не обтяжувати шлунок, який заважав би мені бачити й чути. Я довгими годинами просиджував у лісі і, широко розкривши очі, сподівався якогось знаку і напружено слухав, чи не почую слухного слова. Темної ночі я ходив сам-один на берег річки, де стогнав вітер і шуміла вода, і шукав мудрості в привидів колишніх шаманів, що помиралі й живуть у деревах.

І ось одного разу, неначе примара, прийшли до мене короткошерсті, огидні собаки, і все мені стало зрозуміле. За мудрою порадою Отсбаока, мого батька й дужого вояка, наші собаки зберігали чистою свою вовчу породу, і тому вони були витривалі в роботі і шерсть у них була тепла. Я вернувся в селище і вдався до чоловіків зі словами: «Це плем'я білих людей — велике плем'я,— сказав я.— Мабуть, у них немає вже м'яса на їхній землі, і тому вони приходять до нас загарбати нашу землю. Вони зробили нас кволими, і ми вмираємо. Вони — ненажерливе плем'я. На нашій землі вже немає дичини, і коли ми хочемо жити, то треба зробити з ними так, як ми зробили з їхніми собаками».

Я багато говорив і радив боротись. Люди з плем'я Білої Риби слухали, одні казали так, інші — інак, а декотрі говорили зовсім недоречні й непотрібні слова, і ні в кого не знайшлося сміливого слова про подвиги й про боротьбу. Проте в той час, як молодь була квола, наче вода, і налякана, я помітив, що старі сиділи мовчки і в очах їм виблискували вогники. Пізніше, вночі, коли село заснуло і ніхто не міг нічого бачити, я повів старих людей у ліс, там ми ще погомоніли, і всі прийшли до згоди. Ми згадали незабутні молоді літа, коли земля була вільна, скрізь було розкішшя й добробут, радість і сонячне світло. Ми побратались, обіцяли берегти нашу тайну і заклилися страшною присягою визволити нашу землю від лихого плем'я, що напало на неї. Звісно, ми були дурні, але як могли ми щонебудь знати, ми, старі люди з плем'я Білої Риби?

І, щоб підохотити всіх, я почав першим. Я чатував на березі Юкону, поки показався перший човен. У ньому було двоє білих. Я підвівся й підніс руку. Вони змінили напрям і підпливли до мене. Той, що сидів на носі, підняв голову, щоб спитати, чого мені треба. Моя стріла просвистіла в повітрі і, вдаривши його просто в горло, відпо-

віла йому за мене. Другий, на кормі біля весла, не встиг прикласти до плеча рушницю, як я простромив його списом — ще два списи у мене лишилося.

— Це перші,— сказав я старим, коли вони зібрались круг мене.— Ми зберемо старих людей з усіх племен, потім ми приєднаємо молодих, тих, в яких ще лишилась сила, і діло піде жвавіше.

Забитих ми покидали в воду, а човна,— добрий був човен,— спалили. Речі всі також спалили, тільки перше переглянули їх. Це були ремінні торби, і коли ми порозрізали їх ножами, то побачили в них багато, багато паперу — такого самого, як оце ти читав, Гаукане. Тих значків, що на ньому були, ми, звісно, не розуміли і дуже дивувались, розглядаючи їх. Тепер я став мудрий і знав, що то були людські слова, як ти мені сказав.

Коли Гаукан кінчив перекладати розповідь про човен, в кімнаті почувсь гомін і легкий рух. Хтось голосно сказав:

— Це та пошта, що пропала в дев'яносто першому році. Її везли Пітер Джеймс і Ділені. Останнім бачив їх Метьюз на озері Ле-Барж.

Клерк старанно писав, не відриваючись, і до історії Півночі прилучився новий розділ.

— Мені вже мало чого лишилося сказати,— повільно промовив Імбер.— Усе, що ми зробили, все тут на папері. Звичайно, ми були старі люди й не розуміли. Я, Імбер, і зараз не розумію. Ми потай вбивали далі, і ніхто не знав, що це ми. Постарівши, ми стали хитрі і зрозуміли, що справа йде краще, коли не поспішаєш. Коли білі люди прийшли до нас із похмурими поглядами й гострими словами і забрали шестеро наших молодих хлопців, закувавши їх у залізо, ми зрозуміли, що треба вбивати якнайдалі від нашої землі. Один по одному ми порозходились у далекі, незнані краї — хто за водою, а хто проти води. Це було нелегко нам, бо хоч які ми були рішучі й сміливі, страх перед далекими, незнайомими місцями був найстрашніший для нас, старих людей.

Отже, ми вбивали й убивали, без поспіху і дуже хитро. Убивали в Чілкуті і біля Дельти, від гірських перевалів аж до моря, скрізь, де тільки білі люди таборилися або торували собі шлях. Ми їх убивали, проте користі від цього не було. З-за гір приходили нові, їх усе більшало, а ми старішали, і нас усе меншало. Пам'ятаю, коло Оленячого

переходу був табір білого чоловіка, такого маленького. Троє старих напали на нього, коли він спав. Другого дня я натрапив на всіх чотирьох. З них один лише білий ще дихав і мав ще стільки духу, що встиг проклясти мене перед смертю.

Так вони й гинули, старі люди, один по одному. Іноді звістка про смерть кого з них доходила до нас через довгий час, а іноді й зовсім не доходила. Старі люди з інших племен були кволі й полохливі і не хотіли приєднуватись до нас. Час минав, і от лишився один тільки я, Імбер, з плем'я Білої Риби. Мій батько був Отсбаок, дужий вояк. Плем'я Білої Риби — більше нема. Із старих людей лишився тільки я один, а молоді — пішли. Хто оселився в племені пеллі, хто в племені лососів, а найбільше пішли до білих людей. Я вельми старий і дуже втомлений. Дарма я змагався з законом, і ти маєш слухність, Гаукане, тепер я прийшов сюди шукати закону.

— О Імбере, ти справді дурень,— тільки й сказав Гаукан.

Та Імбер уже не чув його. Він заглибився в свої думи. Суддя з широким чолом також задумався. Перед ним велично проходила його раса, закута в сталь і панцир, раса законодавців, що тримала в своїх руках долю цілої низки народів. Він бачив червоно-мерехтливу зорю її народин серед темних лісів і мовчазних морів, її повний розквіт, кривавий і червоний, до яскравого в своїм тріумфі полудня: бачив, як на узгір'ях, де вже впали вечірні тіні, криваво-червоні піски поволі зникали в нічній темряві. І над усім цим він бачив закон, немилосердний і могутній, неухильний і непорушний,— величніший, ніж ті мізерні людські істоти, що виконують його і що їх він розчавлює, і куди сильніший, ніж він, суддя, серце якого промовляло за милосердя.

ГШЕРБОРЕЙСЬКЕ ПИТВО *

Історія заповзятливої білої людини серед невідомого народу на березі Льодовитого океану.

Правдивість Томаса Стівенса можна позначити через невідоме X, а його уява — то уява звичайної людини, піднесена до єнного степеня; але й те сказати, що сам він ніколи не допустився ні слова, ані вчинку, якого можна було б назвати просто брехнею. Очевидно, він грався правдою, балансує на грані ймовірного, хоч у його оповіданнях усе йшло гладенько. Що він знав Північ, як власну кишеню, ніхто не заперечить. Що він невтомний мисливець і виходив своїми ногами безліч невідомих стежок, ствердять багато самовидців. Про це я й сам знаю і чув від людей, що зустрічали його на різних землях, але здебільшого на межах невідомих країв. Ось Джонсон, колишній агент Компанії Гудзонової затоки в Доусоні; він дав йому притулок у факторії на Лабрадорі, поки його собаки трохи відпочили і можна було рушати далі. Або Мак-Магон, агент Торговельного товариства Аляски, що стрічався з ним у Датч-Гарборі і ще пізніше на далеких островах Алеутської групи. Безперечно, саме він був за провідника в одній із найраніших розвідувальних партій Сполучених Штатів; історія стверджує, що на такій посаді працював він і в компанії «Західна спілка», коли вона хотіла провести телеграф через Аляску та Сибір до Європи. І врешті Джо Ламсон, капітан китолову, що був застряг у кризі біля гирла Макензі,— до нього він не раз приходив на судно по тютюн.

Останнє свідчення розвіває всі сумніви. То напевне був Томас Стівенс, бо він завжди і скрізь шукав тютюну. Ми ще не були приятелями, як я вже навчився, вітаючися з ним одною рукою, простягати йому другу з кисетом. Але того вечора, коли я зустрів його в салуні Джона О'Брасна в Доусоні, голову йому огортало кільце диму з п'ятдесяти-

центової сигари, а замість кисета він попросив у мене торбину з золотом. Ми стояли коло столу, де грали у фараона, і Томас одразу ж поставив високу ставку. «П'ятдесят»,— сказав він, і круп'є хитнув головою. Він виграв, вернув мені торбину, гукнув, щоб дали йому марку на виграш і потяг мене до ваги, де касир байдуже відважив золотого піску на п'ятдесят доларів.

— Тепер вип'ємо,— сказав він. А біля прилавка, вихиливши склянку, додав: — Нагадує воно мені питво, яке я варив у Татараті. Ні, ви не знаєте цього місця, та й на картах його немає. Воно лежить край Льодовитого океану, за кількасот миль від американського кордону, і всього живе там півтисячі богом забутих душ, що віддаються, женяться, голодують і врешті мруть. Дослідники прогавили їх, і ви їх не знайдете в перепису 1890 року. Якось крига затерла там китоловне судно, проте люди, що зійшли на берег, подалися на південь, і про них більше не було чути.

— Там ми наварили доброї каші, я та Мусу,— додав він трохи згодом, немов злегка зітхнувши.

Запідозривши, що за цим зітханням крилися великі діла та неймовірні пригоди, я потяг його в куток, поміж рулеткою та покерним столом, і став чекати, поки йому язик розв'яжеться.

— Одне тільки я можу закинути Мусу,— почав він, замислено схиливши голову,— тільки одне-єдине! Мусу — індієнин аж із країни Чіпева, та, на лихо, він нахапався різної всячини із святого письма. Пролітував раз із одним канадцем, що готувався на священика, а тоді втік. Мусу ніколи не бачив, як християнство застосовують у житті, і голова йому набита була казками про подвиги, чудеса, відпущення гріхів та інше, чого він аніяк не розумів. Поза цим він був гарна людина, промітна й у дорозі, й у таборі.

Ми разом пережили багато лиха й ледве трималися на ногах, як причвалали до Татарату. В хуртовину переходячи через перевал, ми втерляли собак і все своє добро; черева нам позападали, а одіж лахміттям висіла на нас, коли ми добилися до селища. Індієни не дуже здивувалися, бо вже бачили китоловів,— дали нам найгіршу хижу на житло й найгіршу їжу душу закропити. Одразу ж мене вразило як чужинця, що вони лишили нас самих-самісіньких. Але Мусу пояснив мені чому.

— Шаман сік тумтум,— сказав він; це означало, що шаман, себто чаклун, ревниво боявся за свою владу і порадив людям не мати з нами аніяких стосунків. З білих людей він бачив тільки китоловів, але збагнув, що моя раса дужча й мудріша; отож повівся, як поводяться шамани скрізь на світі. І далі ви побачите, що він був недалеко від правди.

— У цих людей,— сказав Мусу,— такий закон: хто їсть м'ясо, той мусить полювати. Ми не здатні, пане, ви і я, володіти зброєю цього краю; не вміємо так, як вони, ані стріляти з лука, ані кидати списа. Тим-то шаман і Тумасук, їхній ватаг, порадившись, ухвалили, що ми будемо помагати жінкам та дітям відносити до селища здобич та при-слуговувати мисливцям.

— Але ж це несправедливо,— відповів я.— Адже ми з тобою, Мусу, ліпші за цих людей, що блукають у темряві. Та ще нам треба відпочити й набратися сили, бо на південь дорога далека, і кволий не витримає.

— Ми не маємо нічого,— заперечив він, озираючися навкруг на гнилі колоди стін; сморід давньої моржини, що була нам на вечерю, бив йому в ніздрі.— На такій їжі не нагуляєш тіла. В нас нема нічого, крім пляшки з ліками, що втихомирюють біль, а ними не напхаєш порожнього шлунка, отже, треба схилитися під ярмом оцих невір, носити їм дрова та воду. А тут у них є гарні речі, яких нам із вами не мати. О пане, ніколи мій ніс не душив мене! Він привів мене до потаємних сховищ, поміж пак шкур в їхніх іглах. Добру їжу ці люди позабирали у білих китоловів, і вона трапила до небагатьох рук. Жінка Іксукук, що живе край селища, поряд з іглу ватага, має чимало борошна та цукру, а очі сказали мені, що обличчя її ви-мащене патокою. А в іглу Тумасука, ватага, є чай — хіба я не бачив, як його жлуктила ота стара свиня? Шаман має барильце вина та дві цеберки чудового курива. А що є в нас? Нічого! Анічогісінько!

Мене так вразила згадка про тютюн, що я нічого не спромігся відповісти.

Тоді Мусу знову порушив мовчанку:

— Тут ще є Тукелікета, дочка великого мисливця й за-можної людини. Гарна дівчина, справді красуня.

Поки Мусу хріп, я цілу ніч розмірковував. Не давала мені спокою думка, що тютюн так близько, а я не можу курити його. Таки правду сказав Мусу: в нас не було

нічого. Але я зміркував, що треба робити, і вранці сказав йому:

— Пошукай гарненько та здобудь мені кістку зігнену, як гусяча шия, і порожню всередині. А ще походи тихенько й накинй оком, де вони тримають горщики, казанки та інше кухонне начиння. І не забудь, що моя мудрість — мудрість білої людини, тож роби, що я велю тобі, швидко й спритно.

Поки Мусу не було, я поставив посеред іглу жарівню з китовим лосем, що на ній ми варили собі їжу, і, щоб мати більше місця, повідсував у куток злежані хутра, на яких ми спали. Тоді розібрав рушницю Мусу й поклав собі під рукою цівку з неї, після цього з волокна, що його влітку жінки назбирали на диких рослинах, наробив чимало ґнотів. Мусу вернувся з такою кісткою, яку я загадав йому принести, та з новинами, що в іглу Тумасука є на п'ять галонів бідон з-під гасу та великий мідяний казан. Я похвалив його і сказав, що тепер треба чекати до вечора. А десь опівночі я звернувся до нього з такою мовою:

— Слухай, Мусу. Отой ватаг, Тумасук, має мідяний казан і ще бідон з-під гасу.— Я дав індіянинові шліхтований хвилею морською камінець.— Табір заснув, і зорі вийшли на небо. Іди потихеньку, вповзи до іглу ватага і лусни його добре в пузо цією каменюкою. Хай надія на м'ясо й на тривку їжу додасть сили твоїй руці. Тоді почнеться метушня й галас, і селище схопиться на ноги. Але ти не бійся. В тій метушні сховайся якось і зникни в нічній темряві серед спантелених людей. А коли близько тебе буде жінка Іпсукук — та, що маже обличчя патокою,— вдар і її так само, і кожного іншого, що має борошно й підскочить тобі під руку. Тоді й сам зчини галас, немов з болю, зігнись дугою, ламай руки й кричи — мовляв, і тебе цієї ночі не минуло лихо. В такий спосіб здобудемо ми шану й багато майна, барильце з вином, чудове куриво й твою вродливу Тукелікету.

Мусу пішов виконувати доручення, а я терпляче сидів дома і наперед уже відчував смак тютюну в роті. Зненацька в тиші нічній почувся жахливий крик, знялася така веремія, що аж небо сколихнула. Я схопив пляшку з ліками й побіг. У селищі панував гармидер, верещали жінки, всіх опосів страх. Тумасук і жінка Іпсукук качалися по землі з болю, а з ними ще кілька чоловік, і серед них Мусу. Я розштовхав тих, що заважали мені, і приклав

пляшку до рота Мусу. Відразу йому полегшало, і він перестав вити. Тоді інші хворі зчинили галас, і собі вимагаючи ліків. Але я повів до них мову, і, перш ніж вони скуштували ліків та видужали, я вже мав од Тумасука мідяний казан і бідон з-під гасу, від жінки Іпсукук цукор та патоку, а від інших послаблених чималий запас борошна. Шаман злісно дивився на людей, що падали мені до ніг, і насилу приховував свій подив. Але я високо тримав голову, Мусу ж, ідучи слідом за мною додому, аж стогнав під вагою здобичі.

Вдома я взявся до праці. У Тумасуковім мідянім казані я змішав три кварта пшеничного борошна з п'ятьма квартами патоки і влив туди води двадцять кварт. Тоді поставив казан побіля жарівні, щоб теє місиво шумувало та міці набиралося. Мусу зметукував, що до чого, й сказав, що я дуже розумний, мудріший навіть за Соломона, прадавнього мудреця, про якого він чув. Бідон з-під гасу я приладнав над жарівнею, до його носика приставив цівку з рушниць, а до неї кістку, схожу на гусячу шию. Мусу я послав нарубати криги, а сам тим часом з'єднав цівку рушниць з кісткою і обіклав тією кригою середину цівки. З другого кінця цівки, за посудиною з кригою, я підставив чавунного казанка. Коли моє місиво досить зміцніло (а воно стояло, шумуючи, два дні), я сповнив ним бідон з-під гасу й запалив наладнані гноти.

— Тепер усе готове, — сказав я Мусу. — Іди до старшин селища, привітай їх та запроси до мене в іглу, перебути ніч зі мною та богами.

Коли гості почали відхиляти шкіряне запинало на дверях та вповзати до іглу, вариво весело кипіло. Я накладав товченої криги на цівку, а з її кінця капала в чавунний казанок рідина — гуч себто, як ви самі здорові знаєте. Але вони ніколи не бачили такого і тільки боязко хихотили, коли я вихваляв своє питво. Я помітив заздрість у шаманових очах; отож, скінчивши промову, посадовив його поруч з Тумасуком і жінкою Іпсукук. Тоді дав їм випити. Очі їхні засльозилися, по шлункові розлилося тепло, острах минув, і вони пожадливо попрохали ще. Напоївши їх як слід, я взявся за інших. Тумасук почав вихвалитися, що якось забив полярного ведмеда, і так заповзято вимахував руками, що мало не вбив материного брата, але на це ніхто не зважав. Жінка Іпсукук почала плакати за сином, що колись давно загинув у зашереті, а шаман

чаклував і виголошував пророцтва. На світанку всі вони лежали покотом і міцно спали разом з богами.

Що було далі, й так уже зрозуміло, правда ж? Новина про чудодійне питво швидко ширилася по селищу. Всі один поперед одного вихваляли його. Словами можна переказати тільки десятю частину тих чудес, що воно творило. Полегшувало біль, розгонило сум, викликало згадки про давнину, про померлих та про забуті мрії. То був вогонь, що розходився скрізь у крові й грів, але не спалював. Воно наснажувало серця, розгинало спини та додавало чоловікам відваги. Воно відкривало майбутнє та дарувало видива й робило людей пророками. Воно наснажувало мудрістю і виявляло таємниці. Чари його були безмежні й всевладні, і незабаром усі благали питва, бажаючи спати з богами. Люди приносили найкращі хутра, найдужчих собак, найліпше м'ясо; але я продавав гуч обережно, тільки тим, хто приносив борошно, патоку та цукор. Ми зібрали такі запаси, що в іглу не було місця їх тримати, і я звелів Мусу задля цього збудувати комору. Не минуло й три дні, як Тумасук збанкрутував. Шаман, що після першої ночі ніколи не впивався, пильно стежив за мною і майже тиждень сидів у нашому іглу. Та через якихось десять днів навіть жінка Іпсукук вичерпала всі свої запаси й пішла додому, ледве ноги волочивши.

Проте Мусу й далі нарікав.

— О пане,— казав він,— ми придбали великі маєтності: патоку, цукор, борошно, але наше житло все одно погане, наша одіж зносилася, і спимо ми на облізлих хутрах. Шлунок мій просить такого м'яса, що не ображає своїм смородом богів, та чаю, що його п'є Тумасук, дуже вабить мене й тютюн шамана Нівака, що має намір знищити нас. Від борошна мене аж нудить уже, я їм скільки хочу цукру й патоки, проте серце Мусу сумує, а ліжко його порожнє...

— Цить, дурню,— відповів я,— ти нічого не тямив. Не поспішай, трохи пожди, і ми загарбаєм усе. Коли ми захочемо всього зразу, то візьмемо мало і кінець кінцем не матимем нічого. Ти ще не доріс до мудрості білої людини. Придерж язика й пильнуй, і я покажу тобі, як брати мої діють за морем і як вони збирають собі всі скарби землі. Це те, що зветься «бізнес», а що ти кумекаєш у бізнесі?

Другого дня Мусу прибїг захеканий.

— Ой пане, дивні речі діються в іглу шамана Нівака. Ми пропали, не дістанемо вже ні теплих хутр, ні чудо-

вого тютюну, і все через те, що ти збирав патоку та борошно. Іди й сам пересвідчись, а я поки що попильную варива.

Пішов я до іглу Нівака й побачив, що він і собі зробив куба, вдало копіюючи мій. Він зустрів мене, насилу приховуючи радість. Бо був кмітливий, і сон його з богами у мене в іглу не був твердий.

Проте я не стривожився, бо знав те, що треба було знати, і, вернувшись додому, сказав так Мусу:

— На щастя, цей народ шанує право власності, хоч не знає багато інших законів, заведених у людському суспільстві. Отже, використовуючи їхню повагу до власності, ми з тобою нагуляємо м'яса, та ще й запровадимо у них нові установи, що їх інші люди виробили довгою працею та ціною великих страждань.

Але Мусу не дуже доглунав моїх слів, аж поки прийшов шаман і, люто позираючи на мене та погрожуючи, став вимагати, щоб я продав йому трохи запасів своїх.

— Слухай! — вигукнув він. — У цілому селищі немає більше ні патоки, ні борошна. Ти хитро видурив усе в мого народу за те, що він спав з твоїми богами, і тепер він нічого не має, крім порожнечі в головах, кволості в колінах та згаги, якої не вдовольнити холодною водою. Це не гаразд, і мій голос має вагу поміж них; отже, краще буде, коли ти торгуватимеш зі мною, так само як вони торгували з тобою за патоку й борошно.

І я відповів:

— Ти добре мовив, і мудрість виходить з уст твоїх. Ми будемо торгувати. За борошно й патоку ти даси мені барильце з вином і обидві цеберки тютюну.

Мусу, слухаючи, аж застогнав з подиву, а коли ми сторгувалися й шаман пішов, він став дорікати мені:

— Тепер через твоє божевілля ми справді загинемо! Нівак сам варитиме гуч, і прийде час, що він накаже людям не пити іншого гучу, окрім його власного. Отож ми загинемо, крам наш втратить ціну, а наше іглу погане, і постіль холодна й порожня!

І я відповів:

— Присягаюся тілом вовчим, що ти дурний, дурний був твій батько, і діти будуть дурні, і так до останнього коліна. Краще вже носити на шиї макітру, ніж таку голову, як твоя. Твої очі сліпі на «бізнес», що про нього я тобі стільки товк, і ти не тямаш анічоґісінько. Іди ж бо, сину

тисячі дурнів, скуштуй гучу, якого наварить Нівак у своєму іглу, і дякуй богам, що в тебе є мудрий білий пан, котрий заопікується тобою. Іди! А коли нап'єшся, вертайся мерщій, щоб я побачив, чи буде чути від тебе хмелем.

Через два дні Нівак прислав нам привітання й запросив до свого іглу. Мусу пішов, а я лишився вдома: сидів прислухаючись, як співав мій куб, і попахував люлькою, курячи шаманів тютюн, бо не було торгівлі цього вечора й ніхто не завітав до мене, окрім Ангейта, молодого мисливця, що лишився мені вірний. Пізніше вернувся Мусу; він душився сміхом, а в очах йому світився глум.

— Ти велика людина,— сказав він.— Ти велика людина, мій пане, і не осудиш Мусу, твого слугу, що часом виявляє сумнів і не може збагнути твоєї мудрості!

— Що там таке? — запитав я.— Чи ти не перепився? А як інші, чи міцно сплять в іглу шамана Нівака?

— Ні, вони розгнівані й невдоволені, а ватаг Тумасук схопив шамана за горлянку й поклявся кістками предків своїх, що не гляне ніколи на нього. Слухай же! Я увійшов до іглу, вариво кипіло й булькало, а пара йшла гусячою шийкою так само, як у тебе, і так само, охолоджена кригою, капала краплями в горщик. І Нівак почастивав нас, але його гуч не такий, як твій: він не щипав за язик і не викликав сліз. Правду казати, то була вода. Отож ми пили скільки влізе, а проте сиділи сумні, і на серці нам не потеплішало. Нівак розгубився, і хмара насунулася йому на чоло. Він узяв і посадовив Тумасука й Іпсукук окремо й наказав їм пити й пити. І вони пили, пили й пили, а проте були похмурі й незворушні, аж нарешті Тумасук устав розгніваний, назад вимагаючи хутра свої й чай. І Іпсукук теж нарікала верескливим голосом. Та й інші стали вимагати назад те, що поплатили, і зчинилася колотеча.

— Може, той песький син гадав, що я кит? — почули ми раптом Тумасуків голос. Одкинувши шкіряне запинало, він зайшов до нашого іглу. Обличчя йому аж почорніло з люті, брови насупилися.— Я вщерть повний-повнісінький, як риб'ячий міхур, і ось-ось лусну. Ледве ходжу, такий важкий. Я ще ніколи не пив стільки, а проте очі мої ясні, коліна міцні, а руки дужі.

— Шаман не поклав нас спати з богами, не зумів,— нарікали люди, що входили за ватагом,— тільки в твоєму іглу таке диво буває.

Я посміхався нишком, розносячи гуч, і гості мої веселішали. Річ у тому, що до борошна, спроданого Нівакові, я підбавив соди, що її дістав од жінки Іпсукук. То як же могло шумувати вариво, коли сода робила його солодким? Як же шаманів гуч міг бути міцний, коли він не шумував?

Після цього достатки знову потекли до нас без перешкод. Ми зібрали безліч хутра й жіночих виробів, до нас перейшов весь чай ватагів, і м'яса нам приносили без міри. Якось Мусу, щоб розважити мене, переповів, геть усе переплутавши, історію про Йосифа в Єгипті, і після цього в мене виникла чудова ідея. Незабаром уже півплемені працювало, будуючи мені велику комору на м'ясо. Я діставав лев'ячу пайку з того, що вони здобували на полюванні, і ховав до комори. Мусу теж не сидів склавши руки. Він зробив колоду карт з березової кори і навчив Нівака грати. Тукелікетиного батька він теж притяг до карт і невдовзі одружився з дівчиною, а другого дня вселився у шаманове житло, найкраще на все селище. Нівак занепавав зовсім, він утратив усе своє майно, барабани з моржевої шкіри, знаряддя до чаклування — геть усе. Кінець кінцем йому довелося рубати дрова та носити воду Мусу. А Мусу сам став за шамана чи то за головного жерця і з свого перекрученого святого письма сотворив нових богів та почав чаклувати перед новими вівтарями.

Я був дуже вдоволений, бо мислив, що воно так і добре — церква й держава мусять іти руч об руч, а я мав свої плани щодо держави. Обставини випадали, як я й передбачав. Від доброго гумору та веселого сміху не лишилося й сліду в селищі. Люди ходили похмурі, зажурені. Раз по раз виникали сварки та бійки, колотнеча не стихала ні вдень ні вночі. Такі ж карти, як у Мусу, поробили собі й мисливці і стали грати поміж собою. Тумасук страшенно набив свою дружину, а брат його матері, обурений, заступивсь і так налуццював того моржевим іклом, аж він почав голосно репетувати серед ночі й осоромився перед людьми. Розваги відбили чоловіків від полювання, і почався голод. Ночі були довгі та темні, а не маючи м'яса, не купиш гучу; люди ремствували на ватага. А мені цього й треба було, і коли голод почав їм дуже вже дошкуляти, я скликав усе селище і повів до них мову, удаючи з себе патріарха, і нагодував голодних. Взяв собі слово й Мусу. Завдяки його виступові і вчинкам своїм, я став ватагом. Мусу, що передавав людям божі веління, помазав мене

китовим лоєм, доволі таки незграбно, бо не уявляв собі, як відбувається така церемонія. Отак ми вдвох тлумачили людям нову теорію божественного права королів. На тому святі було багато м'яса та гучу, і людям до вподоби припав новий лад.

Як бачите, голубе, я сидів на високих постах, зодягнений у багряницю, й керував народом. І королював би й далі, коли б не вийшов тютюн, та якби Мусу був дурніший та не такий пройдисвіт. Почалося з того, що він накинув оком на Есанетук, найстаршу дочку Тумасукову, а я був проти цього.

— О брате,— казав він мені,— ти повів мову за введення нових звичаїв серед цих людей, а я прислухався до твоїх слів і набрався мудрості. Тобі боги дали право володарювати, а мені — одружуватися.

Я розсердився, що він пнеться до мене в «брати», і вирішив змусити його до покори. Але Мусу вдався до люду, три дні чаклував, поки привернув усіх на свій бік, а тоді від імені бога благословив полігамію. Проте він був хитрий з біса й обмежував число жінок маєтковим цензом: йому, як заможнішому за всіх, це було вигідно. Я не міг надивуватися з його спритності, хоч ясно було, що успіх запаморочив йому голову і він не вдовольниться, поки не прибере до рук усю владу й не загарбає всі достатки. Його аж розпирало з пихи, він забув, що все завдячує мені, і почав під'їдати мене.

Але цікаво було стежити, як той пройдисвіт на свій лад сприяв еволюції первісної громади. Тепер я, маючи право монополії на гуч, діставав прибутки, якими більше не ділився з ним. Отже, Мусу, обміркувавши все, запровадив систему церковних податків. Він обклав десятиною людей, розводячись про «первістків ситеньких» і таке інше та посилаючись на біблійні історії, що він їх перекрутив, аби потвердити своє право. Навіть і на це я змовчав, але коли він почав заводити щось на кшталт прибуткового податку, я повстав, і по-дурному, бо цього йому й треба було. Він удався до людей, а ті, заздрячи на моє чимале добро та самі дуже вже оподатковані, підтримали його. «Чого ми платимо, а ти ні? — питали вони.— Хіба не голос божий говорить устами Мусу-шамана?» Отже, я поступився, але відразу підняв ціну на гуч. І що ж ви гадаєте? Він теж відразу підвищив мені податок.

Так почалась одверта війна. Я став захищати спадкові права Нівака й Тумасука, але Мусу й тут перехитрував мене: він створив духівництво і подавав їм обом високі посади. Йому треба було втримати владу, і він удавався до таких самих засобів, як багато хто вдавався до нього. Тут моя помилка. Мені треба було стати за шамана, а його зробити ватагом; але я побачив це занадто пізно і в змаганні духовної й цивільної влади мав зазнати поразки. Зчинилася велика суперечка, але врешті перевага виявилася на його боці. Люди пригадали, що він мене помазав, отже, їм стало ясно, що джерело моєї влади ховалося не в мені, а в Мусу. Лиш кілька чоловік зосталося зі мною, і між них найвірніший Ангейт; тим часом Мусу верховодив народною партією і пускав чутки навкруги, ніби я маю намір скинути його й настановити своїх вельми нечесних богів.

І тут розумний пройдисвіт випередив мене, бо саме так я й мав намір учинити — відмовитися від королівської влади і змагатися з ним духовною зброєю. Отож він залякував людей беззаконством моїх богів, особливо одного, якого називав «Біз-Нес», і знищив мій план у зародку.

Саме в той час припала мені до вподоби наймолодша дочка Тумасукова, Кукту, і я їй сподобався також. Я посватався, проте колишній ватаг, хоч і прийняв викуп за дівчину, твердо відмовив мені — мовляв, вона теж обіцяна Мусу. Це вже було занадто, і я ладен був піти до індіянки в іглу й задушити його голіруч, але вчасно пригадав, що тютюн у селищі ось-ось кінчається, і пішов додому, сміючись. Другого дня Мусу знову чаклував і, перекрутивши притчу про хлібини та рибу, зробив із неї своє власне пророкування, недвозначно натякаючи на запаси м'яса в моїх коморах. Інші теж зрозуміли його, а що він не спонукав мисливців іти на лови, то вони сиділи дома і майже ніхто не приносив до селища ні ведмедів, ані оленів.

А я мав свій план, тим паче, що не тільки тютюн, але й борошно та патока кінчалися. Ще я вважав за свій обов'язок довести мудрість білої людини і добре провчити Мусу — дуже-бо вже запишався він владою, що я йому дав. Отож тієї ночі я подався до комор із м'ясом і попрацював там-таки добряче; другого дня помітно стало, що всі собаки в селищі були якісь ледачі. Ніхто не запідозрив нічого, а я те саме робив щоночі; собаки дедалі гладшали, люди ж

усе худли й худли. Вони ремствували й вимагали, щоб пророцтво збулось, але Мусу стримував їх, вичікуючи, поки голод ще дужче їм допече. Він і гадки не мав аж до останку, що я таке втяв із м'ясом і спорожнив комори.

Коли все було готове, я послав до селища Ангейта та інших вірних мені людей, яких потай годував, скликати громаду. Усе плем'я зійшлося на втопаному майдані перед моїм іглу: комори, де було раніше м'ясо, стриміли на палях позад нього. Прийшов і Мусу, став у середині кола, певний, що я щось намислив зробити, і приготувався відразу ж знищити мене. Але я підвівся і поштиво привітав його перед усіма.

— О Мусу, благословенний богом,— почав я,— ти, напевне, дивуєшся, навіщо я скликав людей, і, напевне, після стількох дурниць, що я накоїв, чекаєш необачних слів і необачних вчинків. Ні, цього не буде! Сказано ж бо, кого боги хочуть знищити, того спершу зводять з глузду. І справді я збожеволів. Я йшов проти твоєї волі, глумився з твоєї влади й чинив лихі та необачні вчинки. Але цієї ночі мені явився бог, і я зрозумів, який гріховний був мій шлях. Ти ж стоїш перед мене, немов осяйна зірка, з променистим чолом, і я збагнув серцем велич твою. Мені все стало видно, як на долоні. Я знаю, що ти розмовляєш із богами, і коли ти говориш, вони слухають тебе. І я згадав, що всі мої добрі вчинки зроблено з ласки богів та ласки Мусу.

Так, діти мої, — вигукнув я, звертаючись до людей,— все те, що я зробив добре й справедливе, зроблено за порадою Мусу. Коли я слухався його, мені велося гаразд, коли ж затуляв вуха свої й чинив, як веліла глупота моя,— все йшло на зло. За його порадою зробив я запас м'яса і в лиху годину годував голодних. З його ласки я став за ватага. А на що я використав свою владу? Признаюся чесно: ні на що. Голова мені запаморочилась від влади, я вважав себе більшим за Мусу, і бачите — доскочив біди. Моя влада була немудра, й боги розгнівалися. Вас прикрутив голод, у матерів висхли груди, маленькі діти плачуть безугаву ночами. А я, що мав серце проти Мусу, не знаю тепер, що діяти і звідки здобути їжі.

На це вони, всміхаючись, хитали головами й перешіптувалися, і я здогадався, що мова йде про хлібини й рибу. Я квапливо повів далі:

— Тепер я пересвідчився, що я дурний і ні на що не здатний, а Мусу має силу та розум. І тепер, прозрівши, я каюся й хочу виправити зло. Я кинув несправедним оком на Кукту, і що ж — вона дісталася Мусу. Проте вона моя, бо ж я заплатив Тумасукові крамом за неї. Але я не вартий її, і вона піде з іглу свого батька до іглу Мусу. Місяць меркне, коли сяє сонце. Хай Тумасукові лишиться крам за дівчину, а вона дурно припаде Мусу, тому що боги його призначили їй за пана.

І ще я користувався нерозумно з достатків своїх і гнівив вас, діти мої, тому дарую бідон з-під гасу Мусу, і кістку, і цівку, й мідяний казан. Отож я не зможу збирати більше статків, і коли ви хотітимете гучу, він задовольнить ваше бажання, не грабуючи вас. Бо він велика людина, і боги говорять його устами.

Серце моє розм'якло, і я каюся, що такий був безтямний. Я дурень і син дурня; я невільник нікчемного бога Біз-Нес, я знаю, що ваші шлунки порожні і не можу їх наповнити, то невже ж мені бути ватагом і сидіти вище за нього та панувати, підкопуючись під нього? Невже мені й далі чинити лихо? Мусу — шаман і має мудрість надлюдську, отже, він зможе бути добрим і справедливим ватагом. Тому я зрікаюся влади й передаю її Мусу, бо тільки він знає, як вас нагодувати тепер, коли в селищі немає м'яса.

Люди заплескали в долоні й загукали: «Клоше! Клоше!», що означає «добре». Я бачив подив у занепокоєних очах Мусу, бо він не розумів, куди я гну, і боявся мудрості білої людини. Я пішов назустріч усім його бажанням, ба навіть випередив деякі, і він тямив, що тепер, коли я зрікся всієї влади, не час під'юджувати народ проти мене.

Перше ніж натовп розійшовся, я оповістив, що хоч куб і подаровано Мусу, але гуч я віддаю людям. Мусу спробував заборонити це, бо досі ми пильнували, щоб усі зразу не напивалися, але люди гукали: «Клоше! Клоше!» і влаштували собі свято в мене перед дверима. І поки вони галасували, бо питво вдарило їм у голови, я радився з Ангейтом та іншими, що трималися мене. Я сказав їм, що треба робити й що вони мають казати. Тоді непомітно пішов до лісу, де стояло двоє санок, добре навантажених, із запрягами необгодованих собак. Саме починалася весна, і краще було вирушити на південь, поки сніг ще вкри-

вала ожеледь. До того ж у мене скінчився тютюн. У лісі я став собі спокійно чекати, бо нічого було боятися. Якби вони й рушили слідом за мною, то не наздогнали б, бо їхні собаки були надто обгодовані, а самі вони дуже кволі. Та я й знав, яка там почнеться метушня, адже я сам доклав до неї рук.

Коли це прибігає один з моїх прихильників, а тоді другий.

— О пане,— кричав перший, засапавшись,— у селищі велике заворушення, люди розгублені, нічого не тямлять. Усі перепилися, лаються, а дехто натяга вже лука. Ніколи ще не було в нас такого заколоту.

А другий сказав:

— Я зробив, як ти звелів, пане, я нашітував слухні слова до вуха тим, хто прагне їх почути, і збудив згадки про давні часи. Жінка Іпсукук нарікає на свою убогість, жалкує за колишніми достатками. А Тумасук уважає себе знов за ватага. Люди ж голодні й розлючено метушаться.

А третій додав:

— Нівак поперекидав вівтарі Мусу й чаклує вже перед давніми богами, вшанованими від часу. Інші люди пригадують достатки, що легковажно розтринькали на трунок. А Есанетук з ревності побилася з Кукту й зчинила великий галас. Далі, бо ж вони все-таки дочки однієї матері, обидві накинулися на Тукелікету, тоді всі три, мов буря, напали на Мусу з усіх боків, вигнали з іглу, і люди глузували з нього. Бо чоловік, що не може дати ладу своїм жінкам,— дурень.

Тоді прийшов Ангейт:

— Велике лихо впало на голову Мусу, о пане, бо я підбив людей, і вони прийшли до Мусу, кажучи, що голодні, й вимагали, аби збулося пророцтво. І почали кричати: «М'яса! М'яса!» Мусу зацитькав на своїх жінок, що були п'яні й не тямлися з гніву, і повів плем'я до твоїх комор. Він звелів чоловікам відчинити їх і наїдатися досхочу. Та ба, комори виявилися порожні. М'яса не було. Люди понімили з жаху, і серед мертвої мовчанки я подав свій голос: «О Мусу, де ж м'ясо? Що воно там було — ми знаємо. Хіба ми не полювали й не носили з ловів його сюди? Коли ти скажеш, що одна людина поїла його, це буде брехня, проте тут нема ні шматочка. Де ж воно, Мусу? Ти розмовляєш з богами. Де ж м'ясо?» І люди гукали: «Ти розмовляєш з богами. Де ж м'ясо?» І всі злякано перешіп-

тувалися між собою. Я ходив поміж них і розповідав їм про незбагненні речі, про мерців, що приходять і зникають, немов тіні, та роблять лихі вчинки, аж усі заголосили з переляку і збилися вкупу, немов діти, темрявою наполохані. Нівак повів до них мову, складаючи все лихо, що сталося їм, на Мусу. Коли він скінчив, зчинилася метушня, і вони схопили списи, моржеві ікла, кілки та почали збирати каміння на березі. Але Мусу втік додому, і тому, що він не пив гучу, вони не могли піймати його, а тільки спотикалися й заважали один одному. І досі ще вони виють коло його іглу, а жінки Мусу — всередині, і через той вереск не чути його голосу.

— О Ангейте, ти зробив добре, — похвалив я його. — Тепер візьми ці порожні санки й нагодованих собак і швиденько їдь до іглу Мусу. І, перше ніж п'яні люди второпають що до чого, кинь його в санки, й вези сюди.

Чекаючи на Мусу, я давав добрі поради своїм прихильникам, а тим часом вернувся Ангейт. Мусу був на санках, і подряпане обличчя свідчило, що жінки добре налуцювали його. Він скотився з санок і, плачучи, впав мені до ніг.

— О пане, ти пробачиш Мусу, раба твого, за теє зло, що він накоїв! Ти велика людина і помилуєш мене!

— Зви мене братом, Мусу, зви мене братом, — поглузував я, носакком мокасіна піднімаючи його на ноги. — Тепер ти будеш коритися мені?

— Так, пане, — пхикав він, — завжди.

— Тоді лягай поперек санок. — Я взяв у праву руку батога. — Лягай долілиць. І хутенько, бо ми вирушаємо сьогодні в дорогу на південь.

І коли він уместивсь, я почав хрестити його батогом, вичитуючи за кожним ударом кривди, мені заподіяні.

— Це за непослух взагалі — лясь! А це за неслухняність зокрема — лясь, лясь! Це за Есанетук! А це тобі на порятунок твоєї душі! А це за те, що ти підкопувався під мене! Це за Кукту! А це за богом дані права! А це за первістків ситеньких! Це ж тобі за прибутковий податок, за твої хлібини та рибу! А це за всю твою неслухняність! А це, наостанці, щоб ти віднині мався на бачності й розуму не втрачав! А тепер не пхикай і підводься! Прив'язуй лижви і гайда вперед прокладати слід собакам. Ну, рушаймо! Мерщій!

Томас Стівенс тихенько посміхнувся сам до себе, запалюючи п'яту сигару й пускаючи кучеряві калачики диму до стелі.

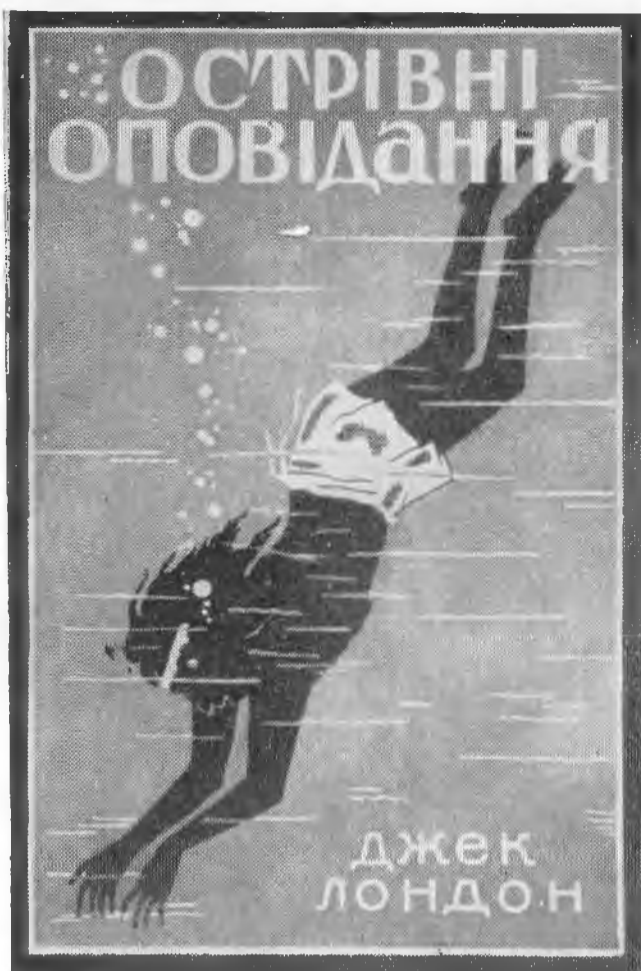
— А як же люди з Татарату? — спитав я. — Мабуть, жорстоко було кинути їх на певний голод?

Він засміявся й відповів, попахкуючи сигарою:

— Хіба в них не лишилося гладких собак?

Золотошукачі дорогою до Клондайку. Фото 1890-х рр.

Зразки українських видань творів Джека Лондона: 1. «Острівні оповідання» («На маті Макалоа», 1927, худ. Т. Москалева). 2. «Оповідання південного моря» (1920-ті роки, худ. П. Ковжун). 3. «Золотий яр» (1925, худ. Г. Золотів). 4. «Діти морозу» (1957, худ. М. Туровський).

— Слухай-но, як ми зробимо: киньмо кості.

— Гаразд,— погодився другий чоловік, одночасно повертаючись до індіянину, що саме лагодив собі лижви, сидючи в кутку хатини.— Слухай-но, Старий Дзьобе, а метнись лишень до Олсонової хати та позич у нього кості до грання.

Цей несподіваний наказ, що перебив розмову про платню робітникам, про дрова та про харчі, здивував Старого Дзьоба. Окрім того, було ще зарано, й він ніколи не стрічав, щоб білі — подібні до Пентфілда та Гатчинсона — сідали гуляти в кості чи то в карти, не поправши усієї роботи. Але, як і кожний юконський індіанин, він і оком не змигнув, а зодяг свої рукавиці й пішов з хатини.

Хоча перейшло вже за восьму годину, надворі було ще зовсім темно, і житло їхнє освітлювала лойова свічка, встромлена в порожню пляшку з-під віскі. Вона стояла посеред немитого цинового начиння, що його було награмсано на сосновому столі. Стікаючи довгою шийкою пляшки, лій застигав і утворював мініатюрні глетчери. У малій кімнатці, що правила цим людям за оселю, геть усе гайном стояло — точнісінько, як і на столі. Попід однією стіною влаштовано було два ліжка, одне над одним; їх не було застелено, і, ото як удосвіта двоє чоловіків сповзло з них, укривала так і звисали додолу.

Дарма що Лоуренс Пентфілд та Коррі Гатчинсон були мільйонери, нічого незвичайного у їхньому вигляді не було — вони скоріше скидалися на лісорубів з якогось мічиганського табору. Але там, у темряві, де зяяли щелепи ям, їхні люди, що одержували по п'ятнадцять доларів денно, тягали коловоротами відра породи й золотодайного піску, який лежав на самому днищі, і відділяли золотодайний пісок від твердої породи. Кожного дня вони видо-

бували золота на тисячі доларів, і все те належало Пентфілдові та Гатчинсонові, які посіли місце найбагатших королів Бонанзи.

Пентфілд порушив тишу, що запанувала відтоді, як пішов Старий Дзьоб: він зібрав докупи брудні тарілки й застукотів пальцями по звільненому місці на столі. Гатчинсон зняв нагар із свічки, що почала-но чадити, і задумливо розітер сажу великим і вказівним пальцями.

— Лихий би його взяв, краще б ми поїхали разом! — скрикнув він несподівано. — І скінчилися б усі суперечки.

Пентфілд похмуро скинув на нього оком.

— Коли б не твоя клята впертість, ми б давно вже дійшли згоди. Тільки й діла, що зібратися тобі та їхати. Я б уже тут доглянув роботи, а на той рік і собі вибрався б.

— І чого б то я їхав? Адже ж на мене, здається, ніхто не чекає...

— А твоя рідня? — відрубав Пентфілд.

— Так і на тебе чекають, — не здавався Гатчинсон. — Ти знаєш хто — я маю на увазі твою дівчину...

Пентфілд понуро знизав плечима.

— Вона може подождати.

— Зваж і на те, що вона чекає вже два роки.

— Далєбі, ще за один рік вона не постаріє.

— То вже буде три роки. Зваж на це, приятелю, три роки тут, на краю світу, в цьому клятому закутні, де тільки засудженим і каратися... — Гатчинсон з відчаєм махнув рукою, мало не стогнучи.

Він був на кілька років молодший за свого компаньйона; мав од сили двадцять шість. Щось журливе проглядало у виразі його обличчя, як це часто буває в людей, що марно прагнуть того, чого вони вже давно позбавлені. Та ж сама журба була і в Пентфілдовому обличчі, і відчай його ліг тягарем ще й на плечі.

— Мені снилося цієї ночі, немов я в Зинкенда, — мовив він. — Грала музика, дзенькотили шклянки, бриніли голоси, сміялися жінки, а я замовляв собі яєчка... так, сер, яєчка: і смажені, і варені, і яйця-поч, і яєчню-бруї, і які ти тільки знаєш, і ковтав їх, не перебираючи, скоро їх подавано на стіл.

— А про мене, краще б замовити салати та городини, — підхопив пожадливо Гатчинсон, — і добрячий шмат ледь-ледь присмаженої полядвиці з молоденькими цибулинками та редечкою, що так і вихрумкують на зубах...

— Мабуть, усе це я залюбки з'їв би після яєчок, аби ж то тільки не прокинувся,— зітхнув Пентфілд.

Він підняв з підлоги пооббиване під час переїздів банджо і почав замислено перебирати струни. Гатчинсон здригнувся й глибоко зітхнув.

— Облиш! — гукнув він із несподіваною люттю, коли той почав награвати якоїсь веселої швидкої пісні.— Так збожеволіти можна. Я не знесу цього.

Пентфілд кинув банджо на ліжку й продекламував:

Хто скаже це, хто визнає: ось чую лопотання...

Я — пам'ять і страждання, я — Місто!

Я — все, про що нагадує вечірнє вбрання!

Його товариш якось зіщулився і голову похилив на стіл. Пентфілд почав знову вистукувати одноманітне щось по столі. Раптом голосний тріскіт дверей привернув його увагу. Мороз плазом ліз у хату, немов хто простирало кинув, і Пентфілд почав стиха:

В оборі вівці, галузки голі,
Лосось до моря йде;
Благаю в долі, щоб у цім домі
Колись я стрів тебе...

Він замовк, і тиша не ввірвалася, аж доки не ввійшов Старий Дзьоб і не кинув на стіл кості.

— М-м... дуже зимно,— промурмотів він.— Олсон... м-м... казав мені, що... м-м... Юкон минулої ночі замерз...

— Чуєш, старий?! — скрикнув Пентфілд, плескаючи Гатчинсона по плечі.— Той, кому поталанить виграти сьогодні, завтра вже мчатиме дорогою до рідного краю.

Він узяв коробку з костями і різко струснув її.

— Як гратимемо?

— Та в простий покер,— відповів Гатчинсон.— Ану лишень кидай!

Прибравши з грукотом начиння зі столу, Пентфілд викинув п'ять костей. Обидва швидко нахилилися, пильно вдивляючись. Випало без пари, а найбільше очко була п'ятірка.

— Не пощастило! — зойкнув Пентфілд.

Поміркувавши трохи, Пентфілд зібрав усі п'ять костей і поклав до коробки.

— Щоб я був тобою — залишив би п'ятірку,— зауважив Гатчинсон.

— Нізащо. А спробуймо ще,— відповів Пентфілд, викидаючи кості.

І знову випали без пари, а на всіх п'яти було послідовно від двох до шести очок.

— Ат! І вдруге не пощастило! — простогнав він.— Нащо тобі кидати, Коррі. Однаково твоя поб'є.

Другий мовчки зібрав усі кості, поторохтів ними й широким рухом викинув на стіл, але і йому небагато пощастило — кругом-бігом шість очок.

— Все ж краще, ніж у тебе, та чекай — зараз більше буде,— сказав він, підбираючи чотири кості, щоб до шести кинути.— Ось побачиш, виграю.

Але випали двійка, порожня, трійка, четвірка й п'ятка — однаково погано, і не краще й не гірше за Пентфілдове.

Гатчинсон зітхнув.

— Така гра трапляється раз на сто років,— мовив він.

— Раз на мільйон,— відгукнувся Пентфілд, швиденько згріб кості й викинув. Цього разу випало три п'ятки. Він довго трусив коробку і зрештою дістав ще одну п'ятку. Гатчинсон, здавалося, втратив останню надію.

Проте йому відразу ж поталанило: випало три шістки. Розпач і сумнів з'явилися в очах другого, а йому вернулася надія. Він має ще раз кидати. Ще одна шістка — і він зможе поїхати кригою до Солоні Води і далі до Сполучених Штатів. Він струшував кості в коробці і тільки-но хотів кинути, аж раптом передумав і знов заходився трусити.

— Мерщій! Мерщій! Не цілу ж ніч ти труситимеш! — наче відрубав Пентфілд; його нігті аж позгиналися — так міцно притиснув він їх до столу, намагаючись опанувати себе.

Кості покотилися, і очі двох чоловіків уп'ялися в шістку. Обов не відводили від неї очей. Запала довга тиша. Гатчинсон нишком скинув оком на свого партнера, а той так само крадькома перехопив його погляд і стиснув губи, аби не виказати себе.

Гатчинсон засміявся, схоплюючись на рівні ноги. Однак сміх той був нервовий і зніяковілий. Саме трапився такий прикрий випадок, коли неприємніше виграти, аніж програти. Гатчинсон підійшов до свого партнера, але той розлютовано вигукнув:

— Забий рота, Коррі! Наперед знаю, що ти скажеш,— краще, мовляв, тобі лишитися, а мені їхати й таке інше. Отже, помовч. Ти маєш родичів у Детройті і мусиш з ними побачитись, то й край. Окрім того, ти зможеш зробити для мене те, заради чого, власне, я хотів їхати.

— Тобто?..

Пентфілд прочитав невисловлене запитання в очах свого партнера і відповів:

— Так, саме це. Ти можеш привезти її сюди до мене. Тільки й різниці, що шлюб відбудеться в Доусоні, а не у Сан-Франціско.

— Ти збожеволів, чоловіче! — заперечив Коррі Гатчинсон.— Як же, світе мій, я її везиму? Вона ж мені не брат, не сестра... Та я ж її навіть ніколи й не бачив... а тому, сам розумієш, нам не дуже-то годилося б подорожувати разом. Звичайно, все було б гаразд,— ти і я певні цього; та поміркуй-но, як воно виглядатиме для інших, чоловіче!

Пентфілд вилаявся нишком, відсилаючи тих інших з усіма їхніми поглядами до менш холодного місця, ніж Аляска.

— Коли б ти зараз мене послухав та не заносився так високо,— провадив далі його компаньйон,— ти й сам зрозумів би, що найкраще тобі поступитися і їхати цього року. А на той рік — один лише рік, та й тільки,— я й собі зможу звідси повіятись.

Пентфілд заперечливо хитнув головою, хоч було видно, що це для нього велика спокуса.

— Ні, це неможливо, Коррі, друже. Я щиро ціную твою великодушність і все таке інше, але це було б занадто. І до того ж мені було б прикро весь час там відчувати, що ти тут кряжиш замість мене!

Враз його пройняла якась думка. Він кинувся до свого ліжка, чогось шукаючи, хапливо порозкидав усю постіль, витяг, нарешті, блокнота й олівця і, сівши до столу, почав щось швидко й упевнено писати.

— Ось,— сказав він, всовуючи написаного кривулями листа в руку своєму компаньйонові.— Ти тільки відвезеш і передаси його, і все буде гаразд.

Гатчинсон перебіг очима листа й поклав його на стіл.

— Почім ти знаєш, що її брат погодиться на цю страшну подорож? — спитався він.

— О, задля мене він погодиться... і задля своєї сестри,— відказав Пентфілд.— Розумієш, він ще надто зелений, і на нього самого я б її не звирив; але якщо поруч будеш ти, їхати буде легко й безпечно. Тільки-но туди прибудеш, піди до неї і поясни їй усе. Опісля можеш собі їхати на схід, до родичів; а вже навесні вона з братом чекатиме на тебе. Вона тобі відразу сподобається, я знаю; а щоб ти впізнав її, як зустрінеш, то поглянь сюди.

Так кажучи, він відкрив покришку годинника і показав фотографію дівчини, приліплену там усередині. Коррі Гатчинсон глянув, і очі йому засвітилися від захоплення.

— Її звати Мейбл,— провадив далі Пентфілд.— До речі, я поясню тобі зараз, як знайти їхній дім. Тільки-но дістанешся до Фріско *, візьми кеб і скажи тільки: «До Голмса, Мірдон Авеню...» А проте можеш навіть і не називати Мірдон Авеню. Кожен кебмен, безперечно, знає, де мешкає суддя Голмс.

— І знаєш що,— знову почав Пентфілд по невеличкій паузі,— непогано було б, коли б ти придбав для мене деякі речі, приміром... ну... от...

— Все те, що потрібне жонатому чоловікові,— закінчив, усміхаючись, Гатчинсон.

Пентфілд і собі посміхнувся.

— Саме це: серветки, обруси, простирадла, пошивки тощо. Може, натрапиш там на гарний сервіз. Ти розумієш, їй нелегко буде призвичаюватися до нашого життя. Ти можеш навантажити все те на пароплав, що йде Берінговим морем. Слухай-но, а що коли... ану, як ще й піаніно?

Гатчинсон гаряче схвалив цю думку. Неохота йому нараз зникла, він цілком захопився своєю майбутньою місією.

— Їй же бо, Лоуренсе,— сказав він, коли вони вже все обмірковували й підвелися з-за столу,— все буде гаразд! Я привезу тобі дівчину цілісіньку, й вітрові не дам на неї дмухнути! Я поратимуся коло їжі й глядітиму собаки, а братові лишиться тільки пильнувати її комфорту і робити для неї те, що я забуду. Але я, сто чортів, забувати нічого не збираюся!

Наступного дня Лоуренс Пентфілд потиснув товаришеві востаннє руку і довго ще дивився, як той мчав зі своїми собаками вгору замерзлим Юконом, поспішаючи до Солоної Води, в широкий світ. Пентфілд вернув до своєї ко-

пальні в Бонанзі, де стало ще тоскніше, ніж до того, і мужньо почав готуватися до довгої зими. Роботи було сила: треба було наглядати за робітниками, показувати як шурфи рити, коли натрапляли на золотодайну жилу. Та серце йому не лежало до роботи. І ніяка робота не захоплювала його, аж доки на пагорбку біля копальні почали виростати брусовані стіни нової хати. Це мала бути велика хата, дуже тепла, поділена на три зручні кімнати. Кожну колоду тесали руками. Далєбі, дорога то була примха — адже теслярам доводилося платити по п'ятнадцять доларів денно. Та Пентфілд не зважав на витрати, коли йшлося про будинок, де житиме Мейбл Голмс.

Він клопотався будуванням тої хати, ввесь час виспівуючи: «Благаю в долі, щоб у цім домі колись я стрів тебе...» Був у нього календар, пришпилений над столом на стіні, і щоранку він перш за все викреслював одне число і рахував, скільки ще днів лишається до тої пори, коли його компаньйон примчить сюди навесні юконською кригою. А ще він нікому не дозволяв спати у новій хаті на пагорбку — це була його друга примха. Хата мала лишатися такою ж свіжою до приїзду майбутньої господині, як і свіже було те ретельно обтесане колоддя; і скоро будівлю було закінчено, Пентфілд повісив на двері замок. Нікому не вільно було заходити туди, окрім нього самого, а він залишався там цілими годинами, і коли виходив звідти, то обличчя йому якомсь дивно змінювалося, а очі світилися лагідно й тепло.

У грудні він одібрав листа від Коррі Гатчинсона. Той уже відвідав Мейбл Голмс. Вона саме така, якою й мала бути дружина Лоуренса Пентфілда, — писав Коррі. Він був у захваті, а тому й лист його примусив кров швидше переливатися у Пентфілдових жилах. Іще надходили листи, вони йшли цугом один за другим, а часом навіть і по два, й по три разом — коли пошта затримувалась. І в усіх була одна пісня. Коррі тільки-но повернувся з Мірдон Авеню; Коррі саме збирається на Мірдон Авеню або Коррі зараз на Мірдон Авеню. Він усе барився й барився у Сан-Франціско, а про Детройт і згадувати забув.

Лоуренс Пентфілд почав уже думати, що його компаньйон забагато часу бавить у товаристві Мейбл Голмс, забуваючи за своїх родичів на сході, що до них він мав завітати. Пентфілд навіть піймав себе на тому, що це його непокоїть; але він непокоївся б, мабуть, дужче,

коли б не знав Мейбл та Коррі так добре. Мейбл теж у своїх листах писала все про Коррі. До того ж, коли йшлося про подорож на Аляску та шлюб у Доусоні, в тоні листа відчувалася нерішучість або навіть нехоть. Пентфілд відписував їй, жартуючи з її побоювань, що, як йому здавалося, були породжені більше страхом перед труднощами та небезпеками подорожі, аніж дівочою соромливістю.

Проте довга, вже третя, зима та нестерпно нудне чекання далися йому взнаки. Керування роботою на копальнях та безперервна гонитва за золотодайною жилою ще більше обтяжували замкнене коло його одноманітного життя, і наприкінці січня він почав раз у раз їздити до Доусона, де мав змогу забутися на мить біля картярських столів. Він вигравав, бо міг дозволити собі програти, і вираз «Щастить, як Пентфілдові» ввійшов у вжиток серед картярів, що полюбляли фараона.

Отак щастило йому аж до половини лютого. І хто його зна, може, б і далі воно так ішлося, якби після однієї великої гри він не кинув картярство.

Цього разу картярі засіли в «Опері», і цілу годину здавалося, що не існує тої карти, поставивши на яку, він би не виграв. У перерві, коли банківник почав тасувати колоду, Нік Інвуд, власник картярського столу, зауважив між іншим:

— Чули, Пентфілде, здається, ваш компаньйон витинає дивні штуки там удома?

— Дайте Коррі спокій, він уміє розважатися, — відповів Пентфілд. — Далєбі, він заробив право на відпочинок.

— Звісно, у кожного свій смак, — засміявся Нік Інвуд, — але, як на мене, розважатися і одружитися — не зовсім однакові речі.

— Коррі одружився?! — згукнув Пентфілд; він не повірив, але був дуже вражений.

— Атож, — відповів Інвуд. — Я вичитав це у газеті з Фріско, доправленою до нас кригою сьогодні вранці.

— Ну, і хто ж вона? — допитувався Пентфілд з терплячістю людини, яка знає, що з неї жартують, і чекає, що зараз ось вибухне веселий сміх.

Нік Інвуд витяг газету з кишені і почав перебігати її очима, зауваживши:

— Я маю не блискучу пам'ять на ймення, але звуть її щось так наче Мейбл... Мейбл... Ага, ось воно: «Мейбл Голмс, дочка судді Голмса», — саме так.

Лоуренс Пентфілд навіть і оком не повів, хоч здивувався, яким це чином хтось на Півночі довідався її ім'я. Він спокійно обвів поглядом усіх присутніх, сподіваючися, що хто-небудь з них себе викаже, але обличчя їхні виявляли тільки найзвичайнісіньку цікавість. Тоді він повернувся до господаря і сказав холодно й спокійно:

— Інвуде, б'юся навзаклад на п'ятсот доларів, що в газеті нічого того немає.

Господар картярні подивився на нього, здивовано посміхаючись.

— Кинь, хлопче! На біса мені твої гроші.

— Так я й думав,— глузливо посміхнувся Пентфілд, беручися знову до гри і роблячи подвійну ставку.

Лице Нікові Інвуду спалахнуло і, мовби собі не довіряючи, він знову перебіг очима по рядках газети. А тоді повернувся до Лоуренса Пентфілда.

— Слухайте-но, Пентфілде,— сказав він квапливо й схвильовано,— я не можу вам цього подарувати.

— Чого подарувати? — різко спитався Пентфілд.

— Ви натякнули, що я збрехав.

— Нічого подібного,— сказав той.— Я тільки зауважив, що ви намагалися невдало пожартувати.

— Прошу робити ставки, добродію,— озвався банкірник.

— Та я ж вам кажу, що це правда,— наполягав Нік Інвуд.

— А я вам уже сказав: б'юся навзаклад на п'ятсот доларів, що в газеті цього нема,— відповів на те Пентфілд, кидаючи на стіл важкеньку торбинку з золотим піском.

— Нічого не вдієш! Хоч і шкода, а доведеться взяти ваші гроші,— мовив Інвуд, передаючи Пентфілдові до рук газету.

Пентфілд подивився і не зміг примусити себе повірити. Кинув погляд на заголовок «З північного краю примчав молодий Лохинвар» і перебіг очима повідомлення — аж до імен Мейбл Голмс та Коррі Гатчинсона. Тоді склав газету, передивився першу сторінку і прочитав угорі назву. Це була газета із Сан-Франціско.

— Гроші ваші, Інвуде,— кинув він з коротким смішком.— Коли мій компаньйон розійдеться, то ніяк не вгадаєш, що він утнути може.

Тоді знову взявся він до того повідомлення й прочитав його слово по слову, дуже повільно і дуже пильно. Він не

мав більше ніяких підстав сумніватися. Безперечно — Коррі Гатчинсон одружився з Мейбл Голмс. «Компаньойн Лоуренса Пентфілда, ще пам'ятного громадянству Сан-Франціско, — писалося в газеті, — і сам — один з бонанзьких королів, який володіє разом із тим джентльменом багатьма найприбутковішими на Клондайку підприємствами». А далі, наприкінці вже, він прочитав: «Ширяться чутки, що містер та місіс Гатчинсон хочуть після короткочасної подорожі на схід до Детройта перебути свій справжній медовий місяць, подорожуючи по казковій клондайкській країні».

— Я незабаром повернусь, моє місце залишіть за мною, — кинув Пентфілд, підводячись і забираючи свою торбинку, яка тим часом уже побувала на терезах і полегшала на п'ятсот доларів.

Пентфілд вийшов на вулицю і купив собі сіетльську газету. В ній ішлося про те ж саме, тільки було стисліше викладено. Коррі та Мейбл, безперечно, побралися. Пентфілд повернувся до «Опери» і, сівши на своє місце, запропонував грати без обмеження ставки.

— Він бажає реваншу, — засміявся Нік Інвуд, на знак згоди кивнувши банківникові. — Я саме збирався піти до складів компанії, та, мабуть, лишуся, щоб подивитися на вашу перемогу.

І Лоуренс Пентфілд таки виграв після двогодинного завзятого змагання! Банківник відкусив кінчик свіжої сигари і, запаливши сірника, оповістив, що банк зірвано. Пентфілд згріб свої сорок тисяч, потиснув руку Нікові Інвуду і заявив, що це він грав востаннє — тут чи деінде.

Ніхто не знав, нікому й на думку не спало, як вразила його та новина, якого завдала йому болю.

На вигляд він зовсім не змінився. Цілий тиждень порався він коло своїх справ, як і завше бувало; аж ось йому потрапив на очі опис того весілля, надрукований вже у портлендській газеті. Тоді він домовився із одним своїм другом, щоб той придивився за копальнею, а сам на собаках подався Юконом угору. Він прямував до Солоної Води, а по тому звернув на Білу річку. За п'ять день він натрапив на мисливський табір індіан на Білій річці. Увечері було влаштовано бенкет, і він мав честь сидіти поруч ватажка; а на завтра вранці вже гнав собак назад до Юкону. Та цим разом він був уже не сам. Молода індіанка годувала його собак того вечора і допомагала йому нап'я-

сти намета. Змалку її якось пом'яв ведмідь, і тепер вона трохи накульгувала. Звали її Лашка; спершу вона боялася чужого білого чоловіка, що прибув з Безвісти, взяв її собі за жінку, не глянувши на неї, не мовивши до неї й слова, а тепер віз її з собою в ту Безвість.

Але Лашці повелося краще, ніж більшості індіанських дівчат, що бралися з білими чоловіками на Півночі. В Доусоні поганський шлюб, що зв'язав їх, було освячено ще й урочистим обрядом: за звичаєм білих людей їх повинчав священик. З Доусона, де все здалося їй мрією чи сном, Пентфілд одвіз її просто до Бонанзької копальні і оселив у новій хаті в добре тесаного колоддя на пагорбку.

Люди не могли отямитися з великого дива, і дивувалися вони не так з того, що Лоуренс Пентфілд поділив ложе й домівку з індіанкою, як із того, що шлюбною церемонією він узаконив цей зв'язок. Навіщо було брати церковний шлюб? Але Пентфілда ніхто не чіпав. Доки примхи людини не шкодили громаді, громада давала людині спокій, тож Пентфілдові було вільно ходити в гостину до тих чоловіків, що мали білих жінок. Шлюбна церемонія не дозволяла ставитися до нього просто як до білого, що живе з індіанкою, і разом з тим позбавила його закидів у неморальності, хоч були такі чоловіки, що не схвалювали його вибору.

Листи з Сан-Франціско більше не надходили. Шестеро санок з поштою загинуло біля Великого Лосося. Окрім того, Пентфілд знав, що Коррі з молодю на той час уже мали подорожувати. Вони справляли весільну подорож — ту подорож, що про неї він мріяв протягом двох безмежно тоскних років. Від цієї думки губи йому гірко кривилися; але він того і взнаки не давав, тільки ставав ласкавіший до Лашки.

Промайнув березень, наближався вже й кінець квітня, коли одного весняного ранку Лашка спиталася дозволу поїхати до сиваша Піта, чия хатина була за кілька миль униз річкою. Пітова жінка, індіанка з річки Стюарт, надіслала звістку, що занедужало її немовля, а Лашка, в якій напрочуд сильно розвинене було материнське почуття, глибоко вірила в те, що добре знається на дитячих хворобах, і була завжди готова глядіти дітей жінок, поки що щасливіших за неї.

Пентфілд повпрягав свої собаки і, посадивши Лашку в санки, вирушив униз руслом річки Бонанзи.

Повітря дихало весною. Мороз уже не дошкуляв, як узимку, і хоч сніги ще вкривали землю, мурмотіння та дзюркіт води свідчили, що залізні обійми зимові слабшають. Де-не-де слід провалювався попід кригу, і доводилося об'їздити ополонки. І саме в такому місці, де було ніяк розминутися двом санкам, Пентфілд почув усе ближче дзеленчання дзвоників і спинив свої собаки.

Ще мить, і на вузькому закруті з'явився запряг потомлених собак, що тягли тяжко навантажені санки. Біля тих санок ішов чоловік, і його манера поганяти здалася Пентфілдові дуже знайома; за санками простувало двос жінок. Пентфілд знову перевів очі на погонича. То був Коррі. Пентфілд стояв і чекав. Він був радий, що Лашка з ним. Кращу зустріч було б важко влаштувати й нарочито,— подумав він. І чекаючи на них, він намагався уявити собі, що ж вони скажуть, що вони спроможуться сказати. Як на нього, то йому немає потреби говорити. Пояснення мали давати вони, і він був готовий їх вислухати.

Коли вони порівнялися, Коррі впізнав його й спинив свої собаки.

— Здоров, старий! — згукнув він і простяг Пентфілдові руку.

Пентфілд потис її, але холодно й мовчки. Тим часом надійшли обидві жінки, і він побачив, що друга — то Дора Голмс. Він скинув хутряного малахая, що його навушники метлялися від вітру, потис їй руку і повернувся до Мейбл. Вона хотіла кинутися йому назустріч, сяючи радістю й красою, але спинилася, немов розгубившись, перед його простягнутою рукою. Він мав намір сказати: «Як ся маєте, місіс Гатчинсон?», але оте «місіс Гатчинсон» чомусь застрягло йому в горлі, і він тільки промурмотів: «Як ся маєте?»

Становище було таке ніякове й неприємне, що кращого Пентфілд не міг і бажати. Мейбл — цілком природно — збентежилася і захвилювалася; а Дора, що її, очевидячки, взяли як миротворицю, сказала:

— Що вам сталося, Лоуренсе?

Та, перш ніж він спромігся відповісти, Коррі потяг його за рукав, відводячи набік.

— Слухай-но, старий, що це має означати? — спитався Коррі, притишивши голос і показуючи на Лашку очима.

— Не розумію, Коррі, яке тобі до того діло, — глумливо відповів Пентфілд.

Але Коррі стояв на своєму:

— Що то за індіанка у твоїх санках? Ніяк не збагну. Сподіваюсь, ти зможеш дати пояснення. Хто вона? Чия та індіанка?

Отеді Лоуренс Пентфілд зробив свій удар, і зробив його із таким спокійним вдоволенням, яке, здавалося, відшкодувало кривду, що йому заподіяно.

— Та індіанка — моя дружина, — промовив він, — місіс Пентфілд, до ваших послуг.

Коррі Гатчинсонові аж дух перехопило, а Пентфілд одвернувся від нього і підійшов до жінок. У Мейбл на обличчі було занепокоєння, але вона стримувала себе і, як видно, не мала охоти розмовляти. Він повернувся до Дори й запитав так привітно, ніби нічого не сталося:

— Як вам подорожувалося? Чи не дошкуляв ночами мороз? А як почуває себе місіс Гатчинсон? — додав він по тому, дивлячися на Мейбл.

— Ох, який же ви дурнесенький! — скрикнула Дора, кидаючись до нього і стискаючи його в обіймах. — Виходить, ви теж це прочитали? Я ж так і думала, щось тут не те, раз ви поводитеся так чудно!

— Я... я не розумію... — промурмотів він.

— Другого дня газета дала виправлення, — торохтіла Дора. — Ми й гадки не мали, що ви побачите той номер. У всіх інших газетах помилки не було, але, звичайно, ви прочитали саме ту нікчемну писанину.

— Стривайте, стривайте! Що ж ви хочете сказати? — спитав Пентфілд, якого відразу поиняв жах, немов він опинився край безодні.

Але Дора цокотіла далі.

— А вже коли стало відомо, що Мейбл і я збираємося на Клондайк, у «Двоптижневику» написали, що тільки-но ми виїдемо з дому, на Мірдон Авеню стане сумно, в розумінні — самотньо, звичайно.

— Отже...

— Отже, місіс Гатчинсон — це я, — відповіла Дора. — А ви весь час думали, що то — Мейбл.

— Саме так, — повільно промовив Пентфілд. — Тепер я зрозумів... Репортер просто переплутав імення, а сіетльська та портлендська газети передрукували, як було.

Хвилину він стояв мовчки. Мейбл знову глянула на нього, і він побачив, що вона чекає. Коррі, здавалося, дуже зацікавив розідраний носак його мокасіна, а Дора тим

часом нишком позирала на незворушне обличчя Лашки, що сиділа у санях. Лоуренс Пентфілд дивився просто перед себе, вдивляючись у безнадійне своє майбутнє, де в сірій далині він бачив тільки собачий запряг, себе, і поруч — кульгаву Лашку.

Тоді він заговорив зовсім просто, дивлячись Мейбл у вічі:

— Дуже шкода. Мені й на думку не спадала така помилка. Я гадав, що ви побралися з Коррі. Але... там у санках сидить місіс Пентфілд...

Мейбл Голмс знесило повернулася до сестри, немов тільки тепер відчула безмежну втому від тяжкої та довгої подорожі. Дора обняла її за стан. Коррі Гатчинсон все ще порався коло своїх мокасинів. Пентфілд швидко глянув на нього, на обох жінок, і попрямував до своїх санок.

— Ми не можемо стояти тут цілий день, адже ж на нас чекає Пітова дитина,— кинув він Лашці.

Довга пуга лягнула, собаки натягли посторонки, санки рвонули й помчали вперед.

— Слухай-но, Коррі,— гукнув Пентфілд, обернувшись.— Ти можеш оселитися в старій хаті. Вона вже давно порожнює. Я збудував нову, на пагорку.

Це оповідання — а воно правдивіше, ніж ви гадаєте,— про країну золотих копалень, отже, не диво, що в ньому йтиметься про чиєсь безталання. Власне, все залежить від того, як дивитися на речі. Вигадькові Мітчелу та Зачмеленому Білові, наприклад, вислів «безталання» видався б за надто слабким. А що в цій справі на їхню гадку найбільше покладатися можна, відомо всім на Юконі.

Восени 1896 року ці двоє приятелів спустилися до східного Юконового берега й витягли канадського човна з прикритого мохом сховища. На вигляд були вони не дуже знадливі. Вигарувавши ціле літо в пошуках золота, майже надголодь, вони страшенно обносилися за дорогу й так виснажилися, що ледве душа трималася в тілі. У кожного навколо голови дзижчав комариний вінець. Обличчя їм були пообмащувані синьою глиною. Кожен ніс грудку тієї ще мокрої глини і, як тільки вона висихала на обличчі й обсипалася, одразу ж натоміць намащував свіжої. В голосі їм бриніла скарга, рухи були роздратовані, все свідчило про безсоння та марну боротьбу з дрібною крилатою напастю.

— Ці комарі на той світ мене заженуть,— застогнав Вигадько Мітчел, коли човен трапив носом на течію і відійшов від берега.

— Не журися! Ми вже ось-ось будемо на місці,— відповів Зачмелений Біл, удаючи бадьєрого, хоч його замогильний голос звучав тужно.— На Сороковій Милі ми будемо за сорок хвилин, а тоді... от чорт!

Він випустив весло й лягнув себе по шиї. Потім, лаючись, приклав свіжу грудку глини на щойно вкушене місце. Вигадькові Мітчелу було не до сміху. Дивлячись на приятеля, він і собі наклав густіший шар глини на шию.

Вони перепливли Юкон і на бистрині легко й хутко погнали човна вздовж західного берега. Хвилин за сорок приятелі обминули кінець острова при лівому березі, і зненацька перед ними й справді виринула Сорокова Миля. Обидва випростались і вп'ялися в неї очима. Вони кинули човна на волю течії і дивилися довго й пильно, і подив на їхніх обличчях поволі поступався місцем жахові. Над жодним із сочень дерев'яних будинків не здіймався дим. Не гупали сокири, вганяючись у дерево, не стукали молотки, не співали пилки. Ні собаки, ні люди не вешталися біля величезної комори. Ні пароплавів біля берега, ні каяків, ні пласких човнів, ні плотів. Ані суденця на річці, ані найменшої ознаки життя в містечку.

— Либонь, архангел Гавриїл уже заграв у ріжок, і ми з тобою припізналися,— зауважив Зачмелений Біл.

Зауважив він байдуже, ніби нічого незвичайного не сталося. Вигадько Мітчел відповів так само байдуже, наче й він був цілком спокійний.

— Мабуть, усі поставали баптистами, позабирали човни та подалися на страшний суд,— пожартував він і собі.

— Мій батько був баптист,— мовив Зачмелений Біл.— І він завжди тримався тієї думки, що до раю на сорок тисяч миль ближче водою.

Їхня легковажна розмова на цьому й урвалася. Човен пристав до берега, і вони вилізли на високу кручу. Їм було аж моторошно, коли вони йшли порожніми вулицями. Сонце спокійно осявало містечко. Перед зачиненими дверима дансінгу «Каледонія» вітерець бив об жердину мотузкою, що нею піднімають прапор. Гули комарі, співали вільшанки, голодні горобці стрибали поміж будинків, але ніде не було й знаку людського життя.

— Мені страх як випити хочеться,— сказав Зачмелений Біл, мимохідь стихивши голос до хрипкого шепоту.

Його приятель тільки кивнув мовчки головою, немов боявся порушити тишу голосом. Так пленталися вони в напруженому мовчанні, аж урешті несподівано опинилися перед відчиненими дверима. Над ними, вздовж усього будинку, висіла вивіска з незграбно виведеним написом «Монте Карло». Біля дверей, насунувши капелюха на очі та відкинувшись на стільці, сидів собі на сонечку якийсь чоловік. То був дід із довгою сивою бородою та довгим білим чубом, що надавали йому вигляду патріарха.

— Це начебто Джім Кемінгз! Певне, він, як і ми, спізнівся на страшний суд,— сказав Вигадько Мітчел.

— Видно, не чув Гавриїлового рогу,— докинув Зачмелений Біл.— Здорові були, Джіме! Прокиньтесь!— гукнув він до старого.

Дід підвівся з стільця, припадаючи на ногу, і, спросоння кліпаючи очима, несамохіть забурмотів:

— Що хочете, добродіі? Що хочете?

Вони пішли за ним усередину й підступили до довгого прилавка, де ще не так давно ледве могли впоратися шестеро шинкарів. У великому приміщенні, звичайно повному гамору, було тихо й похмуро, немов на кладовищі. Ні стукоту марок, ні дзижчання куль із слонової кістки. Рулетка й столи на фараона, накриті білою полотниною, нагадували якісь надгробки. З зали до танців, далі позаду, не чулося веселих жіночих голосів. Старий Джім Кемінгз витирав тремтячими руками чарку, а Вигадько Мітчел виводив свої ініціали на запорошеному прилавкові.

— Де ж дівчата?— гукнув Зачмелений Біл, удаючи веселого.

— Поїхали,— відповів старий шинкар голосом кволим і хирим, як він сам, і тремтячим, як його рука.

— Де Бідвел і Барлоу?

— Поїхали.

— А Чарлі Світвотер?

— Поїхав.

— А його сестра?

— Теж поїхала.

— А ваша дочка Салі та її мала дитина?

— Поїхали, всі поїхали.

Старий сумно похитав головою, неуважно щось шукаючи поміж припорошених пляшок.

— А бий його сила божа! Куди?— вигукнув Вигадько Мітчел, якому несила було довше стримуватися.— Чума їх виполошила, чи що?

— Як, хіба ви не чули?— стиха захихотів старий.— Усі подалися в Доусон.

— А що це таке?— спитав Біл.— Річка чи місцина? Чи якийсь шинок?

— Ви ніколи не чули про Доусон, га?— знову захихотів старий.— Та ж то ціле місто, більше за Сорокову Милю. Еге ж, сер, більше за Сорокову Милю.

— Я живу тут уже сім років,— з притиском промовив Біл,— а далєбі ніколи не чув про таке місто. Краще налийте-но ще віскі, бо мені аж голова обертом пішла від вашої новини. То де саме, кажете, той Доусон?

— На низовині, якраз коло гирла Клондайку,— відповів старий Джім.— А ви де тинялися ціле літо?

— Не все вам одно, де ми були,— із серцем відповів Мітчел.— Ми тинялися там, де комарів стільки, що треба кинути палицю в повітря, аби побачити сонце та довідатися, котра година. Правда, Біле?

— Правда, та ще й яка,— сказав Біл.— А з тим Доусоном, Джіме, скажіть, як воно все почалося?

— Та натрапили на річку Бонанзу й промивають по унції золота з одного заступа, а до жили ще не докопалися.

— Хто натрапив?

— Кармак.

Почувши це ім'я, приятелі розчаровано презирнулися й підморгнули один одному.

— Джордж Сиваш,— чмихнув Зачмелений Біл.

— Той, що живе з індіанкою,— глузливо докинув Мітчел.

— Я б пошкодував мєкасинів, аби йти за ним, хоч що б він там знайшов,— сказав Біл.

— Так само й я,— мовив його приятель.— Це такий ледацюга, що сам собі лосося не спіймає. Отож він і злигався з індіанцями. Певне, і його чорнопикий швагер, як його там, отой Скукум Джім, разом з ним? Га?

Старий кивнув головою.

— Авжеж, і вся Сорокова Миля там, опріч мене та ще скількох калік.

— І п'яниць,— додав Вигадько Мітчел.

— Що вже ні, то ні!— палко заперечив старий.

— Закладаюсь на віскі, що п'яниця Гонкінз не з ними!— вигукнув упевнено Зачмелений Біл.

Обличчя старого Джіма проясніло:

— От і програли, Біле!

— Як же те неситиме жлукто зважилося покинути Сорокову Милю?— спитав Мітчел.

— Вони зв'язали його й кинули на дно човна,— пояснив старий Джім.— Прийшли просто, стягли його з стільця, он там у кутку, і ще трьох п'яниць знайшли під піаніном. Кажу вам, усі, весь табір виїхав угору Юконом до Доусона, немов сам дідько гнався за ними — жінки, діти, немовлята на руках, усі гамузом. Бідвел прибіг до мене й каже: «Джі-

ме, допантруй тут «Монте Карло», а я поїду». — «Де Барлоу?» — питаю. А він: «Пішов, а я беру віскі і їду за ним». І по цьому помчав до човна й драла річкою проти води, немов навіжений, навіть не спитав, чи я лишуся, чи ні. Отож я тут і сиджу, а оце вперше продав віскі за три дні.

Приятелі знову перезирнулися.

— Щастить нам пасти задніх! — сказав Зачмелений Біл. — Чи ми з тобою, Вигацьку, не з тих, що прибігають з виделками, коли розсипають юшку?

— То, може, подамося навздогінці, га? — мовив Вигацько Мітчел. — За тими ледарями, п'яницями й хвальками?

— І за бабями, — додав Біл. — Жодного путнього копача на цілу юрбу. Путні копачі, ось як ми з тобою, Вигацьку, — просторікував він, — усі порозходились і добре гріють чуба на Березовому ручаї. А в цій навіженій юрбі, що подалася в Доусон, немає таки путнього копача. І хай там що, а я ні кроку не ступлю задля якоїсь там Кармакової знахідки. Хай я побачу спочатку барву того піску.

— І я так само, — погодився Мітчел. — Ану ще по чарці.

Скріпивши віскі свою постанову, приятелі витягли на берег човна, перенесли, що в ньому було, до своєї хатини, й почали варити обід. Але після обіду їх охопив неспокій. Вони звикли до тиші великих пустель, але ця замогильна тиша міста нервувала їх. Вони ловили себе на тому, що мимохідь прислухаються, чи не впіймають, бува, знайомих звуків, «сподівались, — як сказав Біл, — що ось-ось тобі заторохтить, але ніщо не торохтіло». Вони попленталися спорожнілими вулицями до «Монте Карло» і ще раз випили, тоді помандрували до річки, до пристані, де тільки вода, вируючи, то припливала, то відпливала від берега, та лосось часом скидався, виблискуючи на сонці.

Вони сіли в холодку під коморою і розбалакалися з сучотним крамарем, який залишився тут тільки тому, що харкав кров'ю. Біл і Мітчел сказали йому, що мають намір відпочити після літньої праці. Розповідали, як вони тіпитимуться дозвіллям, розповідали настирливо, немов боялися, що він їм не повірить, і водночас хотіли, щоб він відраджував їм відпочивати. Але крамар слухав їх байдуже. Він знов навертав розмову на події в Клондайку, і вони ніяк не могли збити його на інше. Він не здатен був ні про що інше ані думати, ані говорити, аж урешті Зачмелений Біл не витримав.

— Хай він пропаде, той Доусон! — сердито вигукнув він.

— Авжеж,— згодився Вигацько Мітчел, раптом пожвавілавши.— Послухати вас, то можна подумати, що там і справді щось путнє, а не похід ледарів та новаків.

Але саме ту хвилину з'явився човен знизу річки. Довгий і вузький, він близько пропливав під берегом: троє людей, стоячи, штовхали його довгими тичками проти бистрини.

— Це із Серкл-Сіті,— мовив крамар.— Я їх зранку чекаю. Бо ж Сорокова Миля ближче до Доусона на сто сімдесят миль. Але гляньте, вони не гають часу!

— А ми посидимо та подивимся, як то вони спішитимуть,— самовдоволено сказав Біл.

Коли це з'явився другий човен, а за деякий час ще два. Саме тоді перший човен порівнявся з людьми у березі. Люди на човні привіталися, але й на мить не перестали відпихатися, і хоч посувалися поволі, а проте за півгодини їх уже стало не видно.

А знизу й далі їхали човен за човном безкраю вервечкою. Біла й Мітчела проймав щораз більший неспокій. Вони крадькома допитливо поглядали один на одного, і коли їхні погляди збігалися, ніяково відвертались. Проте кінець кінцем вони таки глянули один одному в очі.

Вигацько розтулив рота й хотів щось сказати, але враз утратив дар слова і з роззявленим ротом мовчки дивився на свого приятеля.

— І я так думаю, Вигацьку,— мовив Біл.

Вони засоромлено всміхнулись один до одного і, погодившись мовчки, підвелися й пішли. Вони все надавали ходи, а ближче до хатини, то вже й бігли.

— Не можна гаяти часу, коли вся ця навала суне туди,— захлинаючись, сказав Вигацько, одною рукою засовуючи макітру на тісто в казан, а другою хапаючи сковорідку та кавник.

— Ще б пак,— важко дихаючи, відповів Біл; він з головою пірнув у торбу на одяг, де були теплі шкарпетки та білизна.— До речі, Вигацьку, не забудь соду, вона скраю на полиці, за грубкою.

За півгодини, зіпхнувши у воду човна, вони вже вантажили його, а крамар глузував з них: мовляв, яка то непостійна вдача людська та яка заразлива ота золота лихоманка. Проте, коли Біл і Мітчел відіпхнулися довгими тичками і човен вплив на бистрину, він гукнув до них:

— Ну, до побачення, щастя вам! Та не забудьте й на мою пайку яку займанку!

Вони радо закивали головами, жаліючи бідолаху, що мусить сидіти в містечку.

Мітчел і Біл ішли так, що аж потом обливалися. Люди на Півночі, переймавши святе письмо, кажуть, що в поході перемагає прудконогий, на займанках — дужий, а користь з усього має держава, збираючи орендну платню. Обидва, і Мітчел, і Біл, були прудконогі й дужі. Вони йшли швидкою сягнистою ступою по розквашеній стежці й доводили до розпуки двох новаків, що намагалися триматись їх. За ними від самого Доусона, де копачі кидали човни й починали подорож суходолом, простували перші гурти із Серкл-Сіті. Ще пливучи від Сорокової Милі, приятелі одного по одному повипереджали всі човни і біля самого Доусона навіть першого з них. А на суходолі й геть-то лишили позаду тих із човнів.

— Ну, хай тримаються,— сміявся Зачмелений Біл, стираючи піт з чола та оглядаючись назад.

З-за дерев на стежку вигулькнули троє мандрівників. Двоє йшли слідом за ними, а там іще видніли якісь чоловік і жінка.

— Хутчіш, Вигадьку! Ану-бо, наддай, ану!

Біл приспішив ходу, а Мітчел і собі оглянувся.

— Ну й стрибають же вони, хай їм чорт!

— А ось один уже дострибався,— мовив Біл, показуючи вбік від стежки.

Там лежав горілиць чоловік, важко дихаючи, цілком виснажений. Обличчя його було жахливе, очі налиті кров'ю і тьмяні, немов у мерця.

— Чечако! — буркнув Вигадько Мітчел, вкладаючи в те слово всю зневагу бувальця до новака, що бере з собою в дорогу борошно, заправлене дріжджами, і вживає прянощів, як пече млинці.

За звичкою старожитців, приятелі мали намір запаколити собі місце нижче від першої займанки. Але дійшовши до вирізаного на дереві напису «81-а нижня», що означало цілих вісім миль нижче першої займанки, названої «Знахідкою», вони завернули назад. Ті вісім миль приятелі здолали менше ніж за дві години. Убивча хода, як на таку погану стежку. Вони випередили десятки знесилених людей, що попадали побіля стежки.

На «Знахідці» вони мало що довідалися про верхів'я річки. Кармаків швагер, індієнин Скукум Джім, знав, що річ-

ка поділена вже десь до третьої милі, та коли Мітчел і Біл дійшли до стовпа з позначкою «79-а верхня», тобто ще миль із вісім, то поскидали з спини подорожні клунки й сіли закурити. Даремні були їхні зусилля. Бонанза була позапаколювана кілками геть уся від верхів'я до гирла.

— Усе пообтикувано, аж до самого хребта,— нарікав Біл, коли вони ввечері повернулися до «Знахідки» й заходилися підсмажувати бекон та варити каву на Кармаковій плиті.

— Спробуйте оцей струмочок,— запропонував другого дня вранці Кармак.

«Оцей струмочок» була широка річка, що вливалася в Бонанзу коло займанки «7-а верхня». Приятелі з погордою бувальців поставилися до поради чоловіка, що жив з індіанкою, і замість того змарнували день на Адамовій річці, другій вітці Бонанзи, що видалася їм куди багатшою. Але й тут було те саме: паколи губились аж десь на обрії.

Три дні Кармак давав свою раду, і три дні вони з погордою відкидали її. Та четвертого дня вже нікуди було йти, отож вони подалися вгору «оцим струмочком». Вони знали, що на тій річці майже немає займанок, але й самі не мали великого бажання ставити там паколи. Пішли радше, аби зігнати на комусь свою злість. На той час вони вже зовсім зневірилися й поставали циніками: кепкували геть з усього, ображали кожного чечака, якого здибали по дорозі.

Займанки кінчалися номером двадцять третім. Далі річка була вільна.

— Лосяче пасовисько,— пирхнув Вигадько Мітчел.

А Біл урочисто відміряв п'ятсот футів угору по річці й позначив межу займанки стовпцями. Потім узяв днище із скриньки з-під свічок, на рівному боці зробив написа і прибав його посередині займанки:

*Це лосяче пасовисько застерігається за шведами
та чечаками.*

Біл Рейдер

Вигадько прочитав табличку й похвалив її:

— Я такої самої гадки. Мабуть, підпишуся й собі.

Отож Чарлз Мітчел прикрасив табличку і своїм прізвиськом. І не один суворий бувалець усміхнувся, бачивши той напис: жарт їм припав до серця.

— Ну як струмочок?— спитав Кармак, коли вони вернулися до табору.

— А хай йому чорт!— відповів Зачмелений Біл.— Ми з Мітчелом вирушимо до Золотого Дна, ось тільки трохи відпочинемо.

«Золоте Дно»— то була легендарна річка, яка всім старожитцям марилася. Переказували, ніби там стільки золота, що нарінок треба було промивати в жолобах. Але за ті кілька днів відпочинку, що вони дозволили собі перед подорожжю до «Золотого Дна», їхні плани змінила трохи одна подія: з'явився якийсь швед на прізвище Анс Гундерсон.

Цей Гундерсон ціле літо працював на заробітках на Міллеровій річці за Шістдесятою Милею, а під осінь його, як і сотні інших безпричальних людей, підхопила хвиля золотої лихоманки й викинула на берег Бонанзи. Він був високий на зріст, худорлявий, з довгими, як у первісної людини, руками. Його мозолясті долоні, понівечені тяжкою працею, скидалися на глибокі коряки. Розмовляв він спроквола і робив усе не хапаючись. А в блакитних його очах, таких ясних, як і білявий чуб, світилася ніби неземна мрія. Ніхто не міг сказати, а надто він сам, що то була за мрія. А може, він тільки здавався мрійником через те, що був безмежно наївним. За такого принаймні мали його звичайні люди, а Зачмелений Біл і Вигадько Мітчел саме й належали до звичайних людей.

Приятелі згайнували день, заходячи побалакати то до тієї, то до іншої хатини, а ввечері зійшлись у величезному наметі, де тимчасово розмістилося «Монте Карло». Тут шукачі золота давали відпочинок своїм знеможеним кісткам, а погане віскі продавалося по долару за склянку. Але що за гроші правив золотий пісок, а важили його завжди з надвишкою, склянка коштувала навіть більше як долар. Біл і Мітчел не пили, головне тому, що спільна їхня торбина була не надто повна, щоб витримати часті мандри до ваги.

— Знаєш, Біле, я надибав чечачо, в якого можна розжитися на мішок борошна,— радісно сповістив Мітчел.

Біл зрадів. На харчі було сугужно, і приятелі їх не досить мали до «Золотого Дна».

— Борошно коштує долар за фунт,— мовив він.— То чим же ти йому заплатиш?

— Просто віддам половину нашої займанки,— відповів Вигадько.

— Якої?— здивувався Біл. Тоді пригадав застережену

за шведами ділянку.— Ага! Але я б не дорожився,— додав він.— Віддай йому всю, поки вона ще твоя, бо він має й так право її зайняти.

Вигадько похитав головою:

— Ні, бо тоді він злякається та й утече. Я вдаватиму, ніби то вартісна займанка, і ми продаємо її лише тому, що дуже вже обмаль у нас їжі. А як сторгуємося, тоді можна буде подарувати йому всю.

— А як хтось купився на нашу табличку й узяв собі ту ділянку?— зауважив Біл, хоч був дуже радий обміняти займанку на мішок борошна.

— Ніхто її не взяв,— запевнив його Вигадько.— Вона там рахується під номером двадцять четвертим. Чечако поставились до неї поважно й почали вбивати паколи далі. Зайняли вже навіть кряж. Я балакав з одним, він тільки-но вернувся звідти й насилу ноги притяг.

Тоді вперше вони почули повільну заникувату мову Анса Гундерсона.

— Мені подобається те місце,— казав він господареві бару.— Я маю намір запаколити собі там займанку.

Приятелі підморгнули один одному, і за кілька хвилин здивований та вдячний швед уже пив погане віскі з чужинцями, в яких серця були тверді, мов креміль. Але він мав таку саму тверду голову, як вони серце. Торба з золотом раз у раз мандрувала на вагу, щоразу Вигадько Мітчел пильно дивився на нього, проте Анс Гундерсон не впивався. Полум'я неземної мрії спалахувало в його блакитних очах, таких ясних, як море літньої години, однак запалювали те полум'я розповіді про золото та промивальне причандалля, а не віскі, яке він ковтав напрочуд легко.

Приятелів брав розпач, хоч вони й удавали з себе веселих.

— Не соромся, друже!— гукав Зачмелений Біл, кладучи Гундерсонові руку на плече.— Пий ще! Ми якраз святкуємо Вигадьків день народження. Це мій приятель Вигадько, Вигадько Мітчел. А тебе як звати?

Швед сказав, і Біл гучно ляснув долонею Вигадька по спині. А той удавав, ніби йому було ніяково, що він став осередком уваги. Анс Гундерсон повеселішав і вперше за той вечір почастивав їх віскі. Потім ролі змінилися, і обережний та стриманий швед став раптом марнотратний. Але торбина, з якої він платив, була таки важкенька. «Не менше як вісімсот доларів»,— прикинув на око Вигадько. Під-

бадьорений тією торбиною, він вибрав слухну хвилю й наодинці поговорив з Бідвелом, власником намету й поганого віскі.

— Ось моя торбина, Бідвеле,— сказав Вигадько щиро й упевнено, як і годилося старожитцеві в розмові із старожитцем.— Підкинь до неї п'ятдесят доларів на день-два, а ми тобі віддячимо, Біл і я.

Після цього торбина стала частіше мандрувати на вагу, і святкування Вигадькового дня народження стало ще бучніше. Він навіть завів традиційну пісню старожитців «Сік із забороненого плоду», але збився і, щоб приховати своє збентеження, запропонував ще випити.

Бідвел теж ушанував його раз чи двічі, частуючи всю компанію, і Мітчел з Білом були вже вщент п'яні, коли в Анса Гундерсона вії обважніли, а язик почав поволеньки розв'язуватися.

Біл розчулився й ставав дедалі довірливіший. Він розповідав про свої турботи господареві бару, всьому світові взагалі, і Ансові Гундерсонові зокрема. Акторського таланту на це не треба було: погане віскі робило своє діло. Він почав жаліти себе самого й Мітчела і навіть щиро заплакав, коли оповідав, що він і його приятель надумали продати половину доброї займанки лише тому, що в них обмаль харчів. Навіть Вигадько розчулився, його слухаючи.

— Скільки ви хочете за неї?— спитав Анс Гундерсон, і в очах йому спалахнула жадоба.

Біл і Мітчел не дочули його, і Гундерсонові довелося ще раз питати. Вони навмисне зволікали, а швед розпалювався дедалі дужче. Похитуючись і тримаючись за прилавок, він пильно дослухався до того, як вони радилися, відійшовши набік, чи продавати, чи ні, та голосним шепотом сперечалися, яку ціну взяти.

— Дві сотні... гик... з половиною,— кінець кінцем оповістив Біл,— тільки ми, мабуть, взагалі її не продамо.

— І добре зробіте, якщо хочете знати й мою думку,— докинув Бідвел.

— Авжеж,— додав Вигадько.— Ми не якісь там добродчинці, щоб задурно розкидати майно шведам та чечако.

— Виї'ємо ще,— сказав Анс Гундерсон, гикнувши й хитро міняючи тему до слухнішого часу.

Тепер, щоб наблизити той слухніший час, його торбина з золотом почала раз у раз мандрувати між боковою кишенею та вагою.

Біл і Мітчел перше впиралися, але врешті почали поступатися — надто він упадав. Тоді Гундерсон став обережніший, відтяг Бідвела набік і, спираючись на нього, щоб не впасти, спитав:

— Чи це добрі люди, як ви гадаєте?

— Авжеж,— щиро відповів Бідвел.— Я віддавна їх знаю. Вони старожитці. І якщо продають ділянку, то вже є що продавати. Вони не шахраї.

— Я буду купувати,— оповістив Анс Гундерсон двом приятелям, коли непевною ходкою вернувся до них.

Але тепер він глибше поринув у свої мрії і заявив, що купить тільки цілу займанку або зовсім не купуватиме. Це дуже засмутило Зачмеленого Біла. Він лаяв на всі застави загребущих чечако та шведів і, лаючись, кілька разів засинав, схиливши голову на груди, і тільки ледь чутно бурмотів щось. Але, діставши штурхана від Вигадька чи Бідвела, прокидався й знову заповзято починав лаятися та сипати прокльонами.

Анс Гундерсон весь той час спокійно мовчав. Йому здавалося, що кожна образа додавала ціни займанці. Бо як іще пояснити, що приятелі так шкодують її продавати? І відчув полегкість, коли Зачмелений Біл захріп, завалившись на підлогу, і він міг взичити увагу другому, не такому незговірливому приятелеві.

Вигадько Мітчел був здатливий, але з нього виявився кепський рахівник. Проливаючи гіркі сльози, він згоджувався продати півзайманки за двісті п'ятдесят доларів або цілу за сімсот п'ятдесят. Анс Гундерсон і Бідвел намагалися втовкмачити йому, що він не так рахує, але зусилля їхні були даремні. Він виливав у сльозах свій жаль і над прилавком, і на їхніх плечах, проте сльози не відмінили його думки, що коли одна половина коштує двісті п'ятдесят, то дві половини втричі більше.

Нарешті,— а треба сказати, що навіть Бідвел добре не пам'ятав, як закінчилася ніч,— зробили запродажню, за якою Біл Рейдер та Чарлз Мітчел поступалися усіма правами на займанку, відому як «Ельдорадо 24» — таку назву дав річці якийсь оптимістичний чечако.

Коли Вигадько підписався, їм усім трьом довелося добре поморочитися, щоб розбудити Біла. Він довго хитався над документом з пером у руці, і за кожним порухом в очах Анса Гундерсона то спалахувало, то пригасало чарівне золоте видиво. Коли, кінець кінцем, багатоцінного підписа ви-

ведено на запродажній і золото пересипано з торбини в торбину, швед полегшено зітхнув, упав під стіл і проспав, немов убитий, до ранку.

Ранок видався холодний і похмурий. Швед почував себе зле. Найперше він невтямки помацав свою торбину і злякався, що вона виявилася така легка. Тоді поволі йому пригадалися нічні пригоди. Чиїсь хрипкі голоси остаточно збудили його. Він розплющив очі й виглянув із-під столу.

Двоє ранніх відвідувачів, або радше людей, що всю ніч були в дорозі, голосно говорили про те, що Ельдорадо-річка геть ні на що не здала. Хвилюючись, Гундерсон понишпорив у кишені і знайшов запродажню на «Ельдорадо 24».

За десять хвилин швед уже витрусив з-під коців Зачмеленого Біла та Вигадька Мітчела і, люто поблискуючи очима, тицяв їм назад пописаний кривулями брудний шмат паперу.

— Я хочу забрати свої гроші,— бурмотів він.— Я хочу свої гроші назад.

До горла йому підступав клубок, з очей котилися сльози й текли по щоках. Він стояв навколішки й ревно благав віддати гроші. Вигадько й Біл не сміялися. Не такі вони були жорстокі, щоб аж сміятися.

— Уперше чую, щоб людина відмагалася від свого вчинку й отак скиглила,— мовив Біл.— І мушу сказати, що я не розумію цього.

— І я так само,— зауважив Вигадько Мітчел.— Купити займанку — це все одно, що купити на ярмарку коня.

Здивування їхнє було щире. Самі вони ніколи не плакалися, зробивши якусь справу, отож не розуміли цього і в іншій людині.

— Бідний чечако,— буркнув Зачмелений Біл, дивлячись услід шведові, що сумно почвалав стежкою.

— Але й ми ще не втрапили на Золоте Дно,— заспокоїв його Вигадько Мітчел.

Надвечір того ж таки дня вони, закупивши на Гундерсонове золото за неймовірну ціну борошна та сала, подалися через хребет у напрямку струмків, що течуть між Клондайком та річкою Індіана.

А через три місяці приятелі верталися назад тим самим хребтом у хуртовину і трапили на стежку, що вела до «Ельдорадо 24». Трапили випадково. Вони й гадки не мали шукати своєї колишньої займанки. Крізь білу заслону нічого не видно було, та коли вони ступили на саму займанку, хуртовина трохи вщухла, й подорожні побачили купу

свіжої ріні й коловорот, що його крутив якийсь чолов'яга. Побачили, як він витяг цеберку ріні з ями й перекинув на купу. Другий чоловік, що набрав у ночовки свіжої ріні, здався їм наче знайомий. Він мав довгі руки й білявого, як льон, чуба. Та не встигли приятелі підійти ближче, як він повернувся з ночовками й побіг до хатини. Він був просто-волосий і, певне, поспішав, бо сніг падав йому за комір. Біл і Мітчел кинулися за ним і зайшли теж до хатини. Чоловік стояв навколішки біля грубки й промивав рінь у діжці з водою.

Він так захопився, що й не чув, як вони увійшли. Вони стали позад нього. Він спритно кружляв ночовками, сплячючись раз чи двічі вибрати пальцями більші грудки ріні. Вода в діжці була каламутна, отже, вони не могли побачити, що залишилося в ночовках. Раптом чоловік підняв ночовки й вихлюпнув із них воду. На дні показалася жовта маса, немов щойно сколочене масло.

Зачмелений Біл ковтнув слину. Він навіть у сні не мав рив, що перша проба може дати стільки золота.

— Чимало, друже,— крипко сказав він.— Скільки ви там намили?

Анс Гундерсон відповів, не підводячи голови:

— Мабуть, унцій з п'ятдесят.

— То ви, певне, дуже багаті, га?

Анс Гундерсон і далі не підводив голови, вимиваючи найдрібніші зернинки, але відповів:

— Та гадаю, що здобуду тисяч п'ятсот доларів.

— Нічогенько! — шанобливо сказав Зачмелений Біл.

— Авжеж, Біле, нічогенько,— додав і собі Вигадько Мітчел, і обидва тихенько вийшли, зачинивши за собою двері.

Девід Расмунсен був чоловік промітний і, як багато навіть визначніших за нього людей, опанований однією ідеєю. Тому, коли зазвний ріг Півночі долинув до його вух, він намислив торгувати яйцями й усю снагу свою вклав у той замір. Він хутенько підрахував усе докладно, і ось уже майбутнє заграло перед ним рожевими барвами. Яйця в Доусоні коштуватимуть не менш як п'ять доларів за дванадцятку, — прикинув Расмунсен. Отже, за тисячу дванадцятку у столиці золота він дістане п'ять тисяч доларів.

З другого боку, треба було вирахувати витрати, і він вирахував їх добре, бо людина з нього була обережна, дуже практична й твереза, без нахилу до фантазування. Беручи по п'ятнадцять центів за дванадцятку, на яйця він витратить сто п'ятдесят доларів — просто дурниця, як на такий величезний прибуток. І коли припустити, тільки припустити, що на дорогу та їжу підуть неймовірно великі гроші — вісімсот п'ятдесят доларів, то він, продавши останнє яйце й висипавши в торбину останні золоті зернини, матиме чотири тисячі доларів чистого зиску.

— Бачиш, Альмо, — прикинув він уголос, сидячи з дружиною в затишній їдальні, геть заваленій картами, офіційними довідниками, путівниками та описами Аляски, — бачиш, справжні витрати почнуться аж з Даї. А на дорогу до Даї вистачить з головою п'ятдесят доларів, навіть коли їхати першим класом. Ну, а від Даї до озера Ліндермен носії-індіяни беруть по дванадцять центів за фунт вантажу, тобто дванадцять доларів за сто фунтів, або сто двадцять доларів за тисячу. Скажімо, я матиму півтори тисячі фунтів, це коштуватиме сто вісімдесят доларів, — ну хай, навіть двісті. Мені божився один чоловік, який приїхав допіру з Клондайку, що на озері я зможу купити човна за

три сотні. Той же самий чоловік казав, що на мого човна напевне знайдеться двійко пасажирів, які дадуть по сто п'ятдесят доларів кожний, отже, мені човен нічого не коштуватиме, окрім того, вони допомагатимуть мені в дорозі. І... це все; в Доусоні я вивантажую яйця на берег. Тепер прикиньмо, скільки це коштуватиме.

— П'ятдесят доларів з Сан-Франціско до Даї, двісті з Даї до Ліндермену, човен оплатять пасажирі — разом двісті п'ятдесят доларів, — швидко підсумувала вона.

— Та сто доларів на одіж і особисті потреби, — радісно провадив він. — А п'ятсот доларів ще лишиться на непередбачені витрати. Але що може статися непередбачене?

Альма знизала плечима й звела брови. Якщо та розлога Північ може поглинути людину з тисячею дванадцятко яєць, то так само може поглинути й усе його майно. Так вона подумала, але не сказала нічого. Вона добре знала Девіда Расмунсена, тому й промовчала.

— Якщо навіть подвоїти потрібний час, на випадок усіляких затримок, то я впораюся за два місяці. Уяви собі, Альмо! Чотири тисячі за два місяці! Не порівняти з тією злиденною сотнею, що я тепер одержую на місяць. Ми збудуємо собі новий котедж, просторіший, з газом у кожній кімнаті, з гарним краєвидом із вікон, а цей віддамо в комірне і з тих грошей виплачуватимемо податки, страхування, воду та ще й нам трохи лишатиметься. А може, я знайду жилу і повернуся мільйонером. Тепер скажи мені, Альмо, адже я підрахував усе дуже скромно?

І Альма погодилася, що так. Крім того, хіба не привіз один її родич — правда, далекий, виродок у сім'ї, телепень і ледащо — хіба він не привіз із тієї Півночі на сто тисяч доларів золотого піску, поминувши вже половину паю на яму, з якої добувають той пісок?

Бакалійник Расмунсенів здивувався, побачивши, як той важить яйця на вазі в кінці прилавка, а ще більше здивувався сам Расмунсен, виявивши, що дванадцять яєць тягне півтора фунти — тисяча дванадцятко півтори тисячі фунтів! Отже, не лишається нічого на одіж, укривала та кухонне причандалля, вже не кажучи про харчі, потрібні в дорозі. Підрахунок його полетів шкереберть, і він уже збирався рахувати все наново, коли йому спало на думку важити малі яйця. «Бо чи вони великі, чи малі, а дванадцятка є дванадцятка», — розважно мовив він сам до себе, ставлячи на вагу дванадцять малих яєць. Вони важили тільки фунт

із чвертю. Після цього по місту Сан-Франціско забігали стурбовані посланці, а комісійні крамниці та кооперативи дивувалися з раптового попиту на яйця, не важчі, ніж дванадцять унцій дванадцятка.

Расмунсен заставив свій маленький котедж за тисячу доларів, одіслав дружину на довше перебування до її рідні, відмовився від посади й вирушив на Північ. Щоб не вийти з кошторису, він зважився на компроміс і поїхав другим класом, де через наплив пасажирів було гірше, ніж у третьому. Піано влітку він висів із своїм вантажем на берег у Даї, блідий та виснажений, але швидко до нього вернулися і бадьорість, і апетит. Проте перша ж розмова з чілкутськими носіями так його вразила, що він мало не скам'янів з дива. Вони запросили сорок центів з фунта за перегін у двадцять вісім миль, і не встиг він перевести дух, як ціна підскочила до сорока трьох. Врешті п'ятнадцять дужих індіан зв'язали пасами його клунки, приставши на сорок п'ять центів, але відразу ж порозв'язували знову, коли їм запропонував сорок сім якийсь крез із Скагвею в брудній сорочці та подраних штанах, що загнав коней на Сніговому перевалі і тепер робив останню одчайдушну спробу дістатись у Доусон через Чілкут.

Проте Расмунсен не піддався зневірі і за п'ятдесят центів знайшов носіїв, що за два дні доправили його вантаж до озера Ліндермен. Та п'ятдесят центів за фунт — це тисяча доларів за тонну, і півтори тисячі фунтів поглинули навіть гроші, про запас відкладені, покинувши Расмунсена на березі, звідки він у танталових муках бачив, як щодня новенькі човни відпливають на Доусон. А в таборі, де будували човни, почався великий неспокій. Люди працювали як навіжені, зрання допізна, напружуючи всю силу, паклюючи, вбиваючи цвяхи, смолячи в гарячковій хапливості, що їй не важко було пояснити. Щодень снігова смуга на голих скелястих шпильях сповзала нижче, лютувала віхола за віхолою і несла з собою сльоту й сніг, а воду в затоках покривала свіжа крига, яка грубшала кожної години. Виснажені працею люди щоранку повертали бліді обличчя до озера, дивлячись, чи, бува, не замерзло й воно. Бо якби озеро замерзло, то був би кінець їхнім надіям, а вони сподівалися, що поки крига скує озера, вони вже плистимуть швидкою річкою.

Расмунсен тривожився ще й тим, що виявив трьох конкурентів з таким самим товаром. Правда, один, присадку-

ватий німець, збанкрутував і тепер, втративши всі надії, повертався сам з останнім клунком, проте інші двоє мали майже готові човни і одно благали бога крамарів та гендлярів спинити залізну руку зими бодай на день. Але та залізна рука вже налягала на країну. Під час хуги, що лютувала на Чілкуті, замерзали люди, і Расмунсен, не зогледівшись, одморозив собі пальці на ногах. Йому трапилася нагода поїхати з своїм вантажем у чужому човні, якого щойно спустили на воду, але з нього вимагали двісті доларів, а він не мав грошей.

— Я гадай, ви трошки зачекай,— казав йому швед-човняр, що саме тут знайшов свій Клондайк і був досить кмітливий, аби зрозуміти це.— Ще трошечки зачекай, і я зроблю вам гарного човна, будьте певні.

Здавшись на шведові слова, Расмунсен вернувся до озера Крейтер і здибав там двох газетярів, що порозкидали свої речі по всьому перевалі від Кам'яного дому до Щасливого табору.

— Авжеж,— мовив він чванькувато.— Я доправив до Ліндермену тисячу дванадцятьок яєць і мого човна вже закінчують просмолювати. Я гадаю, що мені ще пощастило. Човни тепер у ціні, як ви знаєте, та їх і немає.

Почувши це, газетярі мало не з кулаками накинулись на Расмунсена, вимагаючи, щоб він узяв їх із собою, вимахуючи банкнотами у нього перед очима та побрязкуючи золотом. Спершу він не хотів і слухати, але врешті таки здався на підмову й нехотя погодився взяти їх за три сотні з кожного. Гроші за проїзд газетярі дали наперед. І поки вони писали до своїх газет про доброго самаритянина з тисячею дванадцятьок яєць, добрий самаритянин поспішив назад до шведа на озеро Ліндермен.

— Гей, ви! Давайте мені цього човна!— замість привітання крикнув він, побрязкуючи грошима, що йому заплатили кореспонденти, й пожадливо поглядаючи на готове суденце.

Швед байдуже зирнув на нього й похитав головою.

— Скільки вам дають? Триста? Гаразд, ось вам чотириста. Беріть.

Расмунсен тицяв шведові гроші, але той відступався назад.

— Я гадай, що ні. Я сказав, що дам йому човна. Ви трошечки чекай....

— Ось вам шістсот. Це моє останнє слово. Берете чи ні? Скажете йому, що помилилися.

Швед вагався.

— Я гадай, що дам вам,— нарешті сказав він. І за якусь хвилину Расмунсен бачив уже, як він каліченою мовою силкувався з'ясувати іншим покупцям, що сталася помилка.

Отой німець посковзнувся й зламав ногу на кручі побіля Глибокого озера, розпродав свій крам по долару за дванадцятку і на одержані гроші найняв індіанців-носіїв, щоб допровадити його назад до Даї. Але двоє інших конкурентів вирушили в дорогу того самого ранку, що й Расмунсен із своїми супутниками-газетярами.

— Ви скільки маєте?— гукнув один із них, худенький чоловічок з Нової Англії.

— Тисячу дванадцятку! — гордовито відповів Расмунсен.

— Ого! А в мене вісімсот. І закладаюся, що я випереджу вас.

Кореспонденти пропонували позичити Расмунсенові грошей, якщо він хоче піти в заклад, але той відмовивсь, і янкі заклався з третім конкурентом, дужим сином моря, що знав і води, й доли і нахвалявся показати всім їм, як треба пливти. І показав: нап'яв брезентове вітрило і на кожній хвилі занурювався майже під воду. Він перший вибрався з Ліндермену і, нехтуючи кодолою, застряг із первантаженим човном серед порогів у бурхливому вирі.

Расмунсен та янкі, що також мав двох пасажирів, перенесли вантаж на спині, а тоді перевели на кодолі порожні човни через небезпечне місце до озера Бенет.

Озеро Бенет, завдовжки двадцять п'ять миль, вузьке й глибоке, нагадувало лійку проміж гір, якою завжди гуляли бурі. Расмунсен отаборився на піщаній відрозі коло верхів'я, де стояло чимало людей і човнів, що збиралися йти назустріч полярній зимі. Прокинувшись вранці, Расмунсен побачив, що з півдня свистить вітер — остуджений сніговими шпильями та крижаними долинами, він дихав таким самим холодом, як і північний вітер. Проте година видалась ясна, і янкі вже мчав на хвилях за першою голою відрогаю під усіма вітрилами. Інші човни теж квапилися в дорогу, і газетярі й собі піддалися загальному запалові.

— Ми його наздоженемо до Оленячого переходу,— запевняли вони Расмунсена, як напнули вітрило і «Альму» облила перша крижана хвиля.

Расмунсен усе життя боявся води, але, стиснувши зуби, вчепивсь у весло, і обличчя йому наче скам'яніло. Його тисяча дванадцятьок були тут, у човні, в нього перед очима, безпечно сховані під кореспондентськими пакунками, і водночас йому перед очима стояли якимось побитом маленький котедж та заставний лист на тисячу доларів.

Було страшенно холодно. Расмунсен раз по раз витягав стерно й закладав інше, а газетярі обрубували з нього кригу. Бризки, обливаючи човна, вмиг замерзали, і нижня рея та вітрила швидко пообвисали бурульками. «Альма» змагалася з бурунами, аж дошки на дні тріщали, але замість вичерпувати воду, газетярам доводилося обрубувати кригу й викидати її за облавок. Відступу вже не було. Навіжена гонитва з зимою тривала далі, й човни один за одним відчайдушно мчали вперед.

— М-м-ми не м-можемо спинитися, навіть якби треба було рятувати свою душу,— крикнув один газетяр, клапаючи зубами не зі страху, а з холоду.

— Авжеж! Тримайтеся ближче до середини, старий! — мовив другий.

У відповідь Расмунсен тільки безглуздо посміхнувся. Кригою скуті береги вкривало, наче милом, шумовиння, і тільки серединою була ще надія втекти від величезних хвиль. Якби вони спустили вітрило, то хвиля наздогнала б човна і потопила. Коли-не-коли вони поминали чужі човни, стиснуті серед каміння, а одне судно в них на очах наскочило на пороги й мало не розбілося. Маленька шлюпка позад них із двома чоловіками перекинулася догори дном.

— Д-дивіться вперед, старий! — гукнув той, що цокотів зубами.

Расмунсен посміхнувся і так стис весло, аж рука заболіла. Разів з двадцять хвиля наздоганяла квадратому корму «Альми» й виносила її з-під вітру. Тоді вітрило починало безпорадно метлятися, і, тільки напружуючи всю силу, Расмунсенові щастило накермовувати човна як слід. Посмішка тепер немов примерзла до його уст і газетярам ставало моторошно, коли вони дивилися на нього.

Вони промчали повз самітну скелю за сто ярдів від берега. З вершини, що її заливало хвилею, кричав диким голосом якийсь чоловік, на мить перемагаючи бурю. Та не встиг той крик відлунати, як «Альма» проминула скелю, що видавалася чорною плямою серед шумовиння.

— От якні й сів. А де ж моряк? — гукнув один з пасажирів.

Расмунсен глянув через плече, шукаючи поглядом чорне вітрило. Десь із годину тому виринуло воно поміж сивих хвиль з навітряного боку, і відтоді Расмунсен бачив, що воно дедалі зростає і наближається. Очевидячки, моряк полагодив човна й тепер надолужував згаяне.

— Гляньте, він наздоганяє нас!

Обидва пасажири облишили рубати кригу й теж стали дивитися на човна. Позад них лишилося двадцять миль озера Бенет — було де гуляти бурі та здійматися хвилями аж до неба. Поринаючи та підлітаючи вгору, немов дух бурі, моряк пролетів повз них. Величезне вітрило наче вихоплювало човна з гребенів хвиль, здіймало над водою і, гуркочучи, кидало в розчахнуті провалля проміж двох бурунів.

— Хвилі не впіймають його!

— Але він з-зануриться провою у воду!

Ще не доказали вони, як чорне вітрило зникло з очей за величезним буруном. Друга, третя хвиля перекотилася через те місце, але човен не з'являвся. «Альма» мчала далі. На воді спливли поламані весла, дошки із скриньок та ще ярдів за двадцять від «Альми» майнула серед хвиль рука та волохата голова.

На якийсь час трохи стихилося. Та коли замаячив другий берег, хвилі стали заливати човна, і газетярі вже не обрубували кригу, а заходилися вичерпувати воду цеберками. Але навіть це не допомагало. Тоді порозумівшись криком з Расмунсеном, вони взяли до своїх пакунків. Борошно, сало, боби, укривала, гасниця, мотузки та всілякий дріб'язок — усе, що попало до рук, — полетіло за облавок. На човні це одразу позначилося, він зачерпував менше води й легше здіймався на хвилі.

— Ну, досить! — суворо вигукнув Расмунсен, коли вони дісталися до верхніх скриньок з яйцями.

— Де там у біса досить! — відповів люто, весь тремтячи, один кореспондент. За винятком записних книжок, плівок та апаратів, вони пожертвували всім своїм добром. Він нахилився, схопив скриньку з яйцями й почав витягати її з мотузок.

— Киньте! Киньте, кажу вам!

Расмунсен якось витяг револьвера, ліктем притримуючи весло, і почав націлюватися. Газетяр стояв на лавці, похи-

туючись, і його обличчя перекривилося з німої люті й ненависті.

— Боже мій!

То крикнув другий газетяр, впавши долілиць на дно човна. «Альму», про яку Расмунсен на хвилину забув, підхопив вир і закрутив нею, мов тріскою. Вітрило заметляло, рея з розгону шарпонулася вперед і штовхнула розлюченого газетяра за облавок, переломивши йому хребет. Щогла й вітрило пішли слідом за ним. Човна, що стратив напрямок, залила хвиля, і Расмунсен кинувся вичерпувати воду цеберкою.

За дальші півгодини повз них промчало кілька човнів — і маленьких, і таких, як «Альма», — але всі вони, страхом гнані, тільки й здатні були, що шалено мчати вперед. Нарешті десятитонна барка, сама наражаючись на загибель, спустила вітрило з навітряного боку й підсунулася до них.

— Назад! Назад! — заверещав Расмунсен.

Але його низький планшир * уже терся об важку барку, і другий газетяр видряпувався на високий облавок. Расмунсен, немов кішка, поліз по своїх пакунках на прову «Альми» і намагався задубілими пальцями прив'язати свого човна до мотузки, спущеної з барки.

— Вилазьте сюди! — кричав йому чоловік з рудими бурцями.

— У мене тут яйця, тисяча дванадцятьок! — гукав у відповідь він. — Візьміть мене на буксир! Я заплачу!

— Вилазьте! — ревли з барки всі враз.

Величезна хвиля з білим верхом знялася над баркою, перекотилася через неї і майже залила «Альму». Люди махнули рукою на човна й заходилися наставляти вітрила, кленучи Расмунсена. А той і собі кляв їх. Щогла та вітрило, ще не одірвавшись до решти, немов кітва, тримали човна супроти вітру та хвилі, даючи Расмунсенові змогу вичерпувати воду.

За три години, закоцюблій, виснажений, белькочучи, немов сновида, але не кидаючи вичерпувати воду, Расмунсен наблизився до обмерзлого берега біля Оленячого переходу. Там урядовий кур'єр та метис-провідник вивели його із смуги прибою, врятували вантаж і витягли «Альму» на берег. Вони добиралися в Доусон на рибальському човні, але затрималися через бурю і дали Расмунсенові притулок на ніч у своєму наметі. На ранок другого дня

вони поїхали, а Расмунсен поклав собі залишитись. І після цього по всій Півночі пішла поголоска про чоловіка з тисячею дванадцятьок яєць. Шукачі золота, які дісталися до місця, ще поки стала крига, принесли чутку, що він у дорозі. Сиві старожитці Сорокової Милі та Серкл-Сіті, бувальці з зашкарубленими щелепами та затверділими від бобів шлунками, тільки-но зачувши його наймення, починали мріяти про курчата та овочі. Дая та Скагвей також цікавилися Расмунсеном і запитували про нього в кожного, хто перейшов через перевал. Врешті й Доусон, золотий Доусон, затуживши за яєчнею, поинявся неспокоєм і при кожній нагоді намагався щось почути про нього.

Але Расмунсен нічого про це не знав. Наступного дня після аварії він полагодив «Альму» й рушив далі. Лютий східний вітер дув йому якраз насупроти з озера Тегіш, але він узявся до весел і мужньо гріб, хоч його раз у раз відносило назад, та доводилося ще й обрубувати з весел кригу. Як і інших мандрівників, його викинуло на берег біля Вітряного рукава; тричі його заливало водою й прибивало до берега на озері Тегіш, а на озері Марш він мусив спитися, бо вода замерзла. «Альму» затерло кригою, але яйцям шкоди не сталося. Він дві милі ніс їх кригою до берега, а там спорудив їм сховище, що його потому ще довго показували люди, про Расмунсена згадуючи.

Півтисячі миль замерзлої землі пролягло до Доусона, а водою їхати вже не можна було. Однак Расмунсен як затався: тільки обличчя йому якось дивно скам'яніло, коли він рушив назад пішки через озера. Що він витерпів у цій безлюдній дорозі, мавши однеєнєке укривало, сокиру та жменю бобів, годі й збагнути звичайному смертному. Тільки північний мандрівник міг би зрозуміти це. Досить того, що на Чілкуті його захопила хуртовина, і лікар в Овечому таборі відтяв йому два пальці на нозі. Та все ж він не здавався: до П'юджет-Саунду він мив посуд на «Павоні», а звідти пристав за кочегара на пасажирське судно до Сан-Франціско.

Виснажений, обідраний, з'явився він до банку, тягнучи ногу по блискучій підлозі, і попросив грошей під другого заставного листа. З-під рідкої щетини видніли худі щоки, а очі ніби запалися в глибокі ями й горіли холодним вогнем. Його руки зашкарубли з холоду та важкої праці, а під нігті понабивалося бруду та вугільної пилуки.

Він невиразно щось мимрив про яйця, крижані брили,

вітри та припливи; коли ж йому відмовилися дати більш як тисячу, він почав щось недоладно верзти про ціни на собак, про їжу для них, а також про лижви, мокасини та зимові стежки. Йому дали півтори тисячі, тобто набагато більше, ніж вартий був котедж, і коли він надряпав свого підписа і вийшов за двері, всі полегшено зітхнули.

За два тижні він уже плентався через Чілкут з трьома санками, по п'ятеро собак у кожних. Одним запрягом керував він, а рештою — двоє індіанців. Біля озера Марш вони вибрали із схованки скриньки з яйцями й навантажили на санки. Але стежка була ще не втерта. Расмунсен виїхав на лід перший, і йому припало втоптувати сніг та відкидати крижані брили, що заважали на дорозі. Позаду себе він не раз помічав дим від таборового вогню, що тоненькою цівкою здіймався вгору в тихому повітрі, і дивувався, чого ніхто його не наздоганяє. Він був чужий у цій країні й не розумів, у чім річ. Не розумів він і індіанців, коли ті силкувалися йому пояснити. А індіанці бачили, що то дурна праця, проте як уранці вони впирались і відмовлялися кидати табір, він примушував їх до роботи, погрожуючи револьвером.

Коли Расмунсен провалився на кризі біля Білого Кюня і відморозив ногу — дуже чутливу до холоду, бо її раніш уже відморожено, — індіанці гадали, що він спиниться. Але він пожертвував одним уквивалом, зробив із нього величезного мокасіна, на цеберку схожого, і рушив далі, як звикле, з першими санками. То була жахлива праця, і індіанці з повагою ставилися до Расмунсена, хоч у нього за спиною постукували себе пальцями по чолі й значуще хитали головами. Однієї ночі вони спробували тікати, та свист куль змусив їх вернутися, алих, але покірних. А втім, вони були тільки дикуни з Чілкуту, тому, порадившись, надумали вбити його; та він спав немов кішка, і ні вдень ні вночі їм не трапилося такої нагоди. Не раз вони намагалися розтлумачити йому, що означає той дим позаду, але він не розумів їх і лише став ще підозріліший. Коли ж індіанці сердито ухилялися від роботи, він швидко охолоджував їхній запал, показуючи револьвера, що завжди був напихваті.

Так він ішов неймовірно важкою стежкою з непокірними людьми і здичавілими собаками. Він змагався з людьми, що хотіли кинути його, вів боротьбу з собаками, жену-

чи їх геть від яець, змагався з кригою, холодом і болем у нозі, що ніяк не гоїлася. Не встигала рана затягнутися, як мороз діймав її знову, отже, болячка все ятрилася і була вже така завбільшки, як кулак. Ранками, коли він уперше ступав на ногу, йому голова йшла обертом і з болю робилося майже млосно. Потім, удень, нога звичайно коцюбла й давала себе знати аж увечері, коли він залазив під укривала й намагався заснути. Проте він, ось іще недавно службовець, що все своє життя просидів за столом, працював так, що вимучував індіан і заганяв навіть собак. Але сам він не здавав собі справи, скільки йому доводилося працювати й скільки терпіти. Він був людина, що віддається лише одній ідеї, і тепер, коли та ідея з'явилася, вона цілком опанувала його. На першому плані його свідомості був Доусон, на останньому — тисяча дванадцятко яець, а посередині між ними метлялося його власне я, що все намагалося звести їх до одної блискучої мети. І тією блискучою метою стали п'ять тисяч доларів, завершення його теперішньої ідеї і вихідний пункт до якоїсь нової, хоч яка б там вона була. Поза цим Расмунсен зробився автоматом. Він не помічав, що навкруги діється, дивився на світ немов крізь темне скло, і до всього йому було байдуже. Руки його працювали, наче машина; так само працювала й голова. Обличчя його стало таке напружене, що навіть індіани лякалися й чудувались із дивної білої людини, що поробила їх невільниками й примушувала так безглуздо працювати.

А потім, на озері Ле-Барж, ударили морози, космічний холод накинувся на верхівку нашої планети, термометр показував шістдесят і більше градусів під нулем. Мандруючи без запони, щоб вільніше дихати, Расмунсен застудив собі легені, і далі, всю подорож, його не кидав сухий, деручкий кашель, що особливо дошкуляв, як він сидів у диму коло багаття або надміру працював. На річці Тридцята Миля було багато ополонко, прикритих зверху тонкою кригою, оманливою і непевною. На ту кригу не можна було покладатися, але Расмунсен зважився йти нею, витягаючи револьвера, коли його супутники опиналися. А все ж, долаючи ті снігові кладки, присипані зверху, вони намагалися запобігти небезпеці: переходили їх на лижвах, поземно тримаючи в руках довгі жердини; за них можна було вчепитися у разі, якби лід проломився. Перейшовши на другий бік, вони кликали собак. Але саме на такому

місці, де під снігом була таловина, один індіанець знайшов собі кінець. Він провалився у воду, як ніж у сметану, а течія підхопила його під крижане накриття.

Тієї ж ночі при блідому сьйві місяця утік його товариш. Даремно Расмунсен прострілював мовчазну порожнечу з револьвера, виявляючи радше поспіх, аніж уміння. За тридцять шість годин індіанець той добувся до поліційного поста на річці Великого Лосося.

— Він... Він... Він чудна людина! Так якби... з головою в нього не гаразд,— пояснював тлумач враженому капітанові.— Як? Атож, з глузду з'їхав, збожеволів чоловік. Тільки про яйця, весь час про яйця, розумієте? Скоро прийде сюди.

Минуло кілька днів, і з'явився Расмунсен; усі собаки єдиним запрягом тягли троє санок, докупи зв'язаних. Це було незручно, і там, де дорога була аж надто погана, доводилось перетягати кожні санки окремо, хоч ціною геркулесових зусиль йому щастило правити санки всі разом. Расмунсен, очевидно, не схвилювався, коли поліційний капітан сказав, що його індіанець іде вже узгір'ям на Доусон і тепер, мабуть, на півдорозі між Селкірком та річкою Стюарт. Не зацікавило його й повідомлення, що поліція пробила стежку аж на Пеллі; він-бо вже дійшов до того, що байдуже, як фаталіст, сприймав усе, чи то добре, чи погане. Та коли йому сказали, що Доусон голодує, він усміхнувся, запряг собак і подався далі.

На другому привалі після поліційного поста він, нарешті, довідався про таємницю того диму позаду. Як тільки в таборі на Великому Лососі дізналися, що дорогу прокладено до Пеллі, не було вже потреби довше баритися ззаду; і Расмунсен, скулившись самотній коло вогню, бачив, як повз нього одні за одними мчали санки. Спочатку проїхали кур'єр і метис, що витягли його з озера Бенет, далі пошта до Серкл-Сіті на двох санках, а тоді вже в Клондайк рушили різномасті шукачі щастя. Собаки й люди були свіжі й гладкі, а Расмунсен та його запряг — кволі й виснажені, сама шкіра та кістки. Люди, що їхні багаття курилися позаду, мандрували один лише день з трьох, відпочиваючи та опадячи сили на той час, коли можна буде вже їхати рівною втертою стежкою, а Расмунсен поспішав уперед, щодня по бездоріжжю, виснажуючи собак та заганняючи їх до останку.

Самого ж його ніщо не могло зламати. Ті свіжі, неви-

снажені люди дякували йому ласкаво за дбайливість, дякували, відверто посміхаючись та нахабно глузуючи з нього; і тепер, зрозумівши все, він не відповідав їм нічого, навіть не розсердився. Йому було байдуже. Його ідея, її суть не змінилася. Тут він і його тисяча дванадцятьок, а там Доусон; отже, все лишилося так, як і було.

На Малому Лососі скінчилася їжа собакам. Він віддав їм свої харчі, а сам аж до Селкірка годувався тільки бобами — брунатними бобами, дуже поживними, але такими нестраними, що після них його хапало за шлунок і він години зо дві ходив, зігнувшись у дугу. Але на дверях факторії в Селкірку висіла оповістка, що пароплави не ходять угору Юконом ось уже два роки, отож харчі тут були дорогі. А проте агент компанії запропонував обміняти на кожне яйце по повній чашці борошна, та Расмунсен похитав головою й подався далі.

Десь за факторією йому пощастило купити мерзлу конячу шкуру для собак. Коней забивали чілкутські гуртівники, а требіж забирали індіани. Він спробував сам їсти шкуру, та шерсть роз'ятрювала йому виразки в роті, намуляні бобами, і вони нестерпно боліли.

Тут, у Селкірку, він уже зустрів перших утікачів з Доусона. Голод гнав їх звідти, вони сумним натовпом сунули по стежці.

— Нема їжі, — казали вони хором. — Нема їжі, отже, треба тікати. Люди молять бога, щоб хоч на весну стало краще. Борошно — долар за півфунта, і то його не продають.

— Яйця? — перепитав хтось із натовпу. — Долар за одне, але їх немає.

Расмунсен швидко підрахував.

— Дванадцять тисяч доларів, — сказав він голосно.

— Що?

— Нічого, — відповів він і погнав собак далі.

Коли він добувся до річки Стюарт, за сімдесят миль від Доусона, п'ятеро собак пропало, а решта, вкрай виснажені, ледве на ногах трималися. Расмунсен сам теж запрягся в сторонки, тягнучи щосили. Та все одно він проходив хіба десять миль у день. Його щоки й ніс, не раз уже відморожені, поробились якісь криваво-чорні, і на них страшно було дивитися. Великий палець, відділений від решти пальців, бо доводилось тримати стернову жердину, був так само відморожений і дуже болів. Чудернацький мокасин і досі огортав йому ногу, і тій нозі почав

дошкуляти якийсь дивний біль. На Шістдесятій Милі останні боби, які він уже давно паював, скінчились, але він уперто відмовлявся почати яйця. Він не міг припустити навіть такої думки і плентався, спотикаючись та падаючи, аж до річки Індіана. Тут щедрій старожитець пригостив його свіжою лосениною, яка надала йому і його собакам нової сили, а в Енслі він підбадьорився, бо втікач, що годин п'ять тому вийшов з Доусона, запевняв, що він матиме долар з чвертю за кожне яйце.

Серце йому калатало, а коліна тремтіли, коли він видирився на крутий берег біля Казарм у Доусоні. Собаки були такі кволі, що довелося пристати; чекаючи, поки вони відпочинуть, він сперся на жердину. Саме тоді нагодився якийсь чоловік, дуже пристойно зодягнений у велике ведмеже хутро. Він спинився й цікаво глянув на Расмунсена, тоді пильно оглянув собак і трое прив'язаних одні до одних санок.

— Що там у вас? — спитав він.

— Яйця, — хрипко відповів Расмунсен майже пошепки.

— Яйця! Ура! Ура! — підскочив той і затанцював на місці, мов навіжений. — Невже це все яйця?

— Атож.

— Скажіть, ви, певне, й є той Чоловік із Тисячею Двадцятком? — Він обійшов санки й приглянувся Расмунсенові з другого боку. — Кажіть же, це справді ви?

Расмунсен, не цілком його розуміючи, все ж потакнув, і чоловік трохи заспокоївся.

— Скільки ж ви хочете за них? — спитав він обережно.

Расмунсен повівся сміливо.

— Півтора долара, — сказав він.

— Хай буде! — відповів чоловік поквапливо. — Давайте дванадцятєро.

— Я... я хочу сказати, півтора долара за кожне, — пояснив нерішуче Расмунсен.

— Авжеж, я чую. Давайте дві дванадцятки. Ось золотий пісок.

Чоловік витяг набиту, з добру ковбасу завбільшки, торбину золота й байдуже стукнув нею об жердину. Расмунсенові стало якось млосно, залоскотало в носі, його поійняло непереможне бажання сісти й заплакати. А навколо вже збирався зацікавлений натовп, люди один по одному просили яєць. Расмунсен не мав на чому важити, але чоловік у ведмежому хутрі приніс вагу і послужливо відміряв

золотий пісок, поки Расмунсен роздавав яйця. Незабаром коло нього почалася штовханина й галас. Кожен хотів купити, вимагав, щоб йому дали першому. І що більше хвилювалися покупці, то більше заспокоювався Расмунсен. Щось тут не так. Недарма люди хапають його товар. Краще спершу відпочити й дізнатися, яка ціна на яйця. Може, вони коштують по два долари. Хай там як, а по півтора йому завжди дадуть.

— Годі! — гукнув він, коли продав зо дві сотні.— Більше не продаю. Я вимучився. Спочатку мені треба знайти собі житло, а тоді прошу до мене.

Юрба загула, але чоловік у ведмежому хутрі підтримав Расмунсена. Двадцять четверо морожених яєць торохтіло в його містких кишнях, і йому байдуже було, чи інші дістануть ще їх, чи ні. Крім того, він бачив, що Расмунсен ледве на ногах тримається.

— Там праворуч, за другим рогом від «Монте Карло», є хатина,— сказав він.— У неї вікно з пляшок з-під содової води. Вона не моя, але мені доручено віддати її в комірне. Десять доларів у день, це зовсім не дорого. Ідьте просто туди, а я зайду пізніше. Не забудьте: вікно з пляшок з-під содової води.

— Тра-ля-ля! — за мить заспівав він.— А я піду їсти яєчню та мріяти про домівку.

Ідучи до хатини, Расмунсен згадав, що він голодний, і дорогою купив трохи їжі в крамниці компанії та ще шмат м'яса в різника і сухої лососини для собак. Легко знайшовши хатину, він навіть собак не розпряг, а найперше розпалив вогонь і поставив варити каву.

— Півтора долара за яйце... Тисяча дванадцятьок... Вісімнадцять тисяч доларів! — мурмотів він сам до себе, заходячися коло грубки.

Коли він кинув шмат м'яса на сковорідку, відчинилися двері. Расмунсен обернувся. То був чоловік у ведмежому хутрі. Зайшов він дуже рішуче, певно, з якимось наміром, але, глянувши на Расмунсена, начебто розгубився, і на обличчі його відбилася ніяковість.

— Я... я хотів...— почав він і спинився.

Расмунсен подумав, що він прийшов правити гроші за хатину.

— Ось що, хай йому чорт! Яйця, щоб ви знали, тухлі.

Расмунсен захитався. Його наче хтось луснув обухом по лобі й приголомшив. Стіни похилилися й затанцювали

круг нього. Він простяг руку, щоб спертися, і поклав її просто на грубку. Різкий біль і дух підсмаженого м'яса привели його до тями.

— Ага,— сказав поволі він, дістаючи з кишені торбинку.— Ви хочете забрати назад свої гроші.

— Річ не в грошах,— сказав чоловік,— але чи немає у вас яєць добрих?

Расмунсен хитнув головою.

— Краще візьміть гроші.

Але той відмовився й позадкував до дверей.

— Я прийду,— сказав він,— коли ви передивитесь свій крам і побачите, що там є.

Расмунсен укотив до кімнати оцупок, повносив скриньки. Сам він був цілком спокійний. Тоді узяв сокиру й заходився одне по одному розрубувати яйця. Половинки він пильно роздивлявся, а тоді кидав додолу. Спочатку він брав яєчка вибірково, з різних скриньок, потім став рубати поспіль. Купа долі усе більшала. Кава википіла, в хатині стояв чад із горілого м'яса. Расмунсен рубав уперто й одноманітно, аж поки скінчив останню скриньку.

Хтось постукав у двері, постукав удруге, а тоді увійшов сам.

— Що за гидота! — гукнув він, спиняючись біля порога.

Розрубані яйця почали відтавати коло грубки і неприємний дух ставав чимраз прикріший.

— Певне, зіпсувалися на пароплаві,— мовив він.

Расмунсен втупився в нього порожнім поглядом.

— Я Меррей, Джім Меррей Огрядний. Мене тут усі знають,— почав незнайомиць.— Я чув, що ваші яйця тухлі і пропоную вам двісті доларів за всі. Вони не те, що лососина, але все ж таки буде їжа собакам.

Расмунсен наче скам'янів. Він ані поворухнувся.

— Ідіть до дідька! — сказав він спокійно.

— Та ви поміркуйте. Це добра ціна за таку гидоту. Краще, аніж нічого. Дві сотні. То як, га?

— Ідіть до дідька,— вдруге тихо мовив Расмунсен.— І то якнайшвидше.

Меррей роззявив рота в подиві, а потім, не зводячи з Расмунсена очей, позадкував надвір.

Расмунсен вийшов слідом за ним і випряг собак. Він кинув їм усю лососину, що купив для них, і змотав посторонки від санок. Тоді увійшов до хати й зачинив двері на

клямку. Чад із перегорілого на вугілля м'яса їв йому очі. Він виліз на ліжко, перекинув посторонок через сволока й приміряв на око, чи не буде високо. Мабуть, йому вида-лося, що посторонок закорткий, бо він поставив стільчи-ка на лежанку й став на нього. Зробивши зашморга на кінці посторонка, він просунув у нього голову, а другий кінець прив'язав до сволока. Тоді ногою вибив з-під себе стільчика.

Жертви бувають різні, але суть їхня завжди та сама. І парадокс полягає в тому, що людина зрікається наймилішого на світі задля чогось іще милішого. Так бувало завжди. Так було, коли Авель приносив жертву від первістків отари своєї та від овець ситеньких. Ті первістки й вівці ситі були наймиліші йому від усього на світі, а все ж віддавав він їх, щоб мати добрі стосунки з богом. Так вчинив і Авраам, кладучи свого сина Ісаака на жертвний камінь. Він дуже любив Ісаака, але бога чомусь любив ще дужче. А може, просто його боявся. Та хоч як там було, а кілька мільярдів людей увірили, що він любив бога й жадав служити йому.

Оскільки ж визнано, що любов — служіння і що жертвувати — означає служити, то виходить, що Джіс-Ук, проста жінка темношкірого племені, любила великою любов'ю. Вона вміла читати лиш прикмети погоди й сліди звірів, не знала історії і не чула ніколи про Авеля та Авраама. Їй пощастило уникнути навчання в милосердних сестер місії Святого хреста, і ніхто не розповів їй про моавитянку Рут, що зреклася навіть свого бога задля чужої жінки з чужого краю. Джіс-Ук навчено жертвувати тільки під загрозою батога, як собаку, що жертвує вкраденою кісткою. А все ж, як пора настала, вона зуміла підвестися на королівську височінь білої раси й здобути на справді королівську жертву.

Ось вам розповідь про Джіс-Ук, а також про Нійла Бонера й Кіті Бонер і двох нащадків Бонерових.

Джіс-Ук мала темну шкіру, але не була індіанка, ані ескімоска, ані навіть інуїтка *. В давніх переказах, що передавалися з уст в уста, згадувано ім'я якогось Сколкса, індіанця з племені тоят на Юконі, що замолоду подався

вниз до Великої Дельти, де жили інуїти, й одружився там з жінкою на ім'я Олілі. Мати Олілі була ескімоска, а батько інуїт. А від Сколкса й Олілі народилася Гелі, напівтоятка, на чверть інуїтка й на чверть ескімоска, і ця Гелі стала бабунею Джіс-Ук.

Гелі, що в ній змішалася кров трьох племен, не мала упередження до ще більшої мішанини в крові своїх нащадків і одружилася з росіянином, торгівцем хутрами на прізвище Шпак, знаним ще і як Товстун. Цього Шпака названо росіянином лише за браком відповіднішого слова. Шпаків батько був слов'янин із південних земель, засланий на каторгу до копалень живого срібла. Звідти він утік у північний Сибір, надібав жінку з Оленячого племені на ім'я Зімба, і та Зімба стала матір'ю Шпака, діда Джіс-Ук.

Якби Шпака не заповонили ще хлопцем поморяни, що животіли в злиднях на березі Льодовитого океану, він не став би дідом Джіс-Ук, і нам не довелось би оповідати цієї історії. Але поморяни таки взяли його в полон; звідти він утік на Камчатку, далі попав на норвезьке китоловне судно, що поверталось в Балтійське море. Незабаром після того Шпак опинився в Петербурзі, а за кілька років уже простував на схід, тим самим тяжким шляхом, яким п'ятдесят років тому волікся в кайданах його батько. Тільки що Шпак був людина вільна, на службі в Російському хутрянному товаристві. І, як службовець цього товариства, він посувався чимраз далі й далі на схід, аж урешті перетяв Берінгове море й опинився в російській Америці. В Пестиліку, поблизу Великої Дельти Юкона, він одружився з Гелі, яка стала бабунею Джіс-Ук. Від цього шлюбу народилася дівчинка Тюксен.

З наказу товариства Шпак поїхав човном на кількасот миль проти води Юконом до поста Нулато, взявши з собою Гелі й маленьку Тюксен. Це було року 1850, і того ж таки року прибережні племена індіан, напавши на Нулато, й сліду з нього не залишили. Загинули й Шпак, і Гелі, а маленька Тюксен тієї жахливої ночі десь зникла. І донині тояти запевняють, що вони не приклали рук до плюндрування Нулато, але факт, що Тюксен зросла поміж них.

Тюксен була у шлюбі з двома братами тоятами, і від жодного не мала дітей. Тому інші жінки похитували головами, дивлячись на неї, і з-поміж тоятів не знайшлося третього чоловіка, що захотів би взяти безплідну вдову. Але в

тій саме добі на кількасот миль вище, у Форті Юконі, жив собі чоловік на ім'я Спайк О'Браєн. Форт Юкон належав Компанії Гудзонової затоки, а Спайк О'Браєн був один із її службовців. З нього був добрий службовець, але йому почало здаватися, що служба погана, і з часом його так опосіла та думка, що він утік. Щоб трапити назад до Йоркської факторії на Гудзоновій затоці, треба було мандрувати цілий рік від поста до поста. Крім того, пости належали компанії, і він знав, що не зможе уникнути її лабет. Лишалася єдина дорога — униз Юконом. Правда, тоді ще жодний білий не їздив за водою Юконом, і жодний білий не знав, куди Юкон тече, у Льодовитий океан чи в Берінгове море, але Спайк О'Браєн був кельт і завжди любив небезпечні пригоди.

За кілька тижнів, вимучений, знесилений з голоду і мало не вмираючи з пропасниці, він увігнувся носом човна в берег тоятського селища і відразу ж зомлів. За тих кілька тижнів, поки Спайк О'Браєн набував сили, він побачив Тюксен, і вона сподобалася йому. Як і батько Шпака, що дожив до похилого віку поміж сибірського Оленячого племені, Спайк О'Браєн теж міг доживати віку з тоятами. Та непосидюча вдача гнала його далі.

Як колись із Йоркської факторії добувся він до Форту Юкону, так і тепер він міг податися від Форту Юкону до моря й здобути слави, що перший перетяв північно-західну територію суходолом. Отож поплив він униз річкою і таки здобув тієї слави, але ніхто не занотував його звитязтва на сторінках історії і не оспівав у піснях. Останні роки він тримав шинок для матросів у Сан-Франціско, де всі його вважали за страшеного брехуна, тому що він казав ширу правду. А безплідна Тюксен привела дитину. То й була Джіс-Ук. Родовід її простежено так докладно на те, аби показати, що вона не індіанка, не ескімоска, не інуїтка та й взагалі не належала до жодного племені; та ще аби показати, яке заплутане походження кожного з нас і як дивно перемішується насіння, з якого ми зростаємо.

Непосидяча кров волоцюг та спадкові властивості багатьох рас надали дивної вроди Джіс-Ук. Либонь, надто своєрідної і досить східного типу, щоб збити з пантелику кожного етнологу, який завітав би сюди. Дівчина була гнучка й зграбна. Напевне, від батька дістала вона тільки буйну уяву. А може, гаряча кельтська кров зробила її обличчя не таким смаглявим, а тіло — яснішим, але це

міг бути й спадок від Шпака Товстуна, який одідичив колір шкіри від слов'янських предків. Особливо гарні були її великі блискучі чорні очі, очі людини мішаної раси, та ще й довгасті — ознака зіткнення темної раси з білою. Вона знала, що має в собі кров білих людей, і це надавало їй амбітності. Але вихованням і поглядами на життя вона була звичайна собі тоятська індіанка.

Якось узимку, коли Джіс-Ук була ще молода дівчина, в життя її увійшов Нійл Бонер. Увійшов він у її життя, так само, як і прибув до цієї країни, не з власної волі. Справді, він проти свого бажання приїхав на Північ. Поки його батько стриг купони та викохував троянди, а мати захоплювалася світським життям, він ступив на слизьку стежку. З природи він не був зіпсутий, але людина, яка має що їсти, а нічого не робить, мусить витрачати кудись надлишок енергії, і Нійл Бонер був саме така людина. Він так завзято витрачав свою енергію, що, коли виявилися неминучі наслідки, його батько, Нійл Бонер-старший, виліз із своїх троянд і злякано вступився очима в сина. Тоді поспішив до приятеля й однодумця, з яким звик радитися про купони й троянди, і вони вдвох вирішили долю молодого Нійла Бонера. Хлопець мусить поїхати десь далеко і спокутувати свої пустощі, щоб стати таким самим порядним громадянином, як і вони.

Ту постанову легко було виконати: молодий Нійл трохи кааявся й дуже соромився, а обидва приятелі мали чималі паї в Компанії Тихоокеанського узбережжя. Компанії цій належали цілі флотилії річкових та морських суден, до того ж вона прибрала до рук сотні тисяч квадратних миль суходолу, що його на географічних картах позначено білими плямами. Отож ця компанія послала Нійла Бонера-молодшого на Північ, саме на ті позначені білим місця, щоб він там попрацював і навчився бути гідним свого батька. «П'ять років простого життя, близько до природи та далеко від спокус зроблять з нього людину», — сказав Нійл Бонер-старший і знов заліз у свої троянди. Молодий Нійл, зіщипивши зуби, виставив уперед підборіддя і взявся до роботи. Він виконував свої обов'язки добре й зажив хвали свого начальства. Роботи він не любив, але вона єдина могла врятувати його від божевілля.

Перший рік свого життя на Півночі він хотів умерти. Другий рік проклинав бога. Третій рік він то кликав смерть, то проклинав бога і, тяжко знервований, посва-

рився з людиною, що обіймала вищу посаду. В суперечці він переміг, але останнє слово сказала людина з вищої посади, і те слово послало Нійла Бонера в таку глушину, що порівняно з нею попереднє місце видавалося раєм. Проте він не нарікав, бо Північ устигла зробити з нього людину.

На позначених білим місцях на карті то тут, то там трапляються маленькі кружальця, немов літера «О». Збоку біля таких кружалець стоїть назва, приміром: «Форт Гамільтон», «Пост Янана», «Двадцята Миля», і через це може видатися, що біла просторінь рясно усіяна селами та містами. Але насправді це не так. «Двадцята Миля», схожа на решту факторій,— то лише рублена хата, така завбільшки, як звичайна крамниця з кімнатами до винайму нагорі. За хатою в дворі видно повітку на високих палях та ще одну чи дві комори. Двір не огорожено, і сягає він аж до обрію і навіть далі, в незнану просторінь. Інших будівель не побачите, хіба тояти отаборяться часом на зимівлю за милю чи дві нижче коло Юкону. Отака Двадцята Миля, один із численних паростків Компанії Тихоокеанського узбережжя. Тут агент компанії з своїм помічником вимінюють в індіан крам на хутра та продають випадковим мандрівникам харч за золотий пісок. Тут також агент та його помічник усю довгу зиму палко прагнуть весни, а коли нарешті надходить весна, проклинаючи все на світі, перебираються на дах, поки Юкон вимиває все приміщення. І от сюди, четвертого року своєї праці на Півночі, дістався Нійл Бонер.

Він не позбавляв посади свого попередника — людина, яка виконувала досі обов'язки агента, вкоротила собі віку «через суворі умовини життя», як сказав його помічник, що залишився тут. Правда, біля тоятських вогнищ ходили інші чутки. Помічник був згорблений чолов'яга із запалими грудьми й запалими щокми, ледь прикритими ріденькою бородою. Він страшенно кашляв, немов легені йому з'їдали сухоти, а очі його горіли божевільним гарячковим огнем, властивим сухотникам в останній стадії. Звався він Пентлі, Амос Пентлі. Бонер не вподобав його, хоч і почував жаль до беспорядної самотньої людини. Вони не заприятелювали, ці двоє, дарма що більше, ніж хто, мали б жити в злагоді перед лицем холоду, мовчання й темряви довгої зими.

Кінець кінцем Бонер вирішив, що Амос якийсь причинний, і дав йому спокій, справляючи сам усю роботу, опріч

куховарства. Проте Амос і далі скося поглядав на нього й не ховав зненависті. Від цього Бонерові було дуже важко: адже приязна усмішка, бадьоре слово й співчутливий погляд набагато б полегшили їхнє спільне тяжке життя. Зима лише почалась, а Нійл уже збагнув, що з таким помічником його попередник мав досить причин укоротити собі віку.

Дуже тоскно було на Двадцятій Милі. Навкруги, аж до самого обрїю, простягалася похмура пустка. Сніг, чи радше паморозь, огорнув холодною кереєю землю, скувавши все мовчанням смерті. Година стояла ясна й холодна, термометр уперто показував від сорока до п'ятдесяти градусів під нулем. А тоді зайшла відміна. Потроху в повітря здіймалася волога, що скупчилася в олив'яні безформні хмари. Зробилося зовсім тепло, термометр підскочив до мінус двадцяти. З неба почали падати тверді замерзлі кристали, що рипіли під ногами, немов цукор або сипкий пісок. Потім вигодинювалось і холоднішало, а коли збиралося стільки вологи, що вона, мов ковдрою, вкривала землю — знову теплішало. І це було все. Нічого не ставалося більше. Не було хуртовин, не вирувала вода, не лускали дерева в лісі. Нічого, лиш випадав сніг, а опісля небо ясніло й навідав мороз. Можливо, найзначнішим явищем за всі ті нудні тижні було те, що температура підскочила до нечуваної висоти — п'ятнадцять градусів під нулем. Потім, щоб урівноважити це, вдарили такі морози, що живе срібло замерзло, а спиртовий термометр два тижні показував понад сімдесят під нулем, а тоді тріснув, і важко вже було сказати, який після того стояв мороз. Далі — регулярно до нудоти — ночі почали довшати, аж поки день давав про себе знати лиш коротким відблиском світла в суцільній темряві.

Нійл Бонер був товариська людина. Навіть колишні його божевільні витівки, за які він одбував кару, викликані були надмірною товариськістю, і ось четвертого року свого вигнання він опинився в товаристві — самє це слово видається тут пародією — відлюдної мовчазної істоти, що в її похмурих очах завжди палала незрозуміла глибока зненависть до нього. Бонер, котрому приязна розмова не менш була потрібна, як повітря всьому живому, тинявся, немов примара, з мукою споминаючи колишнє веселе життя. Удень обличчя йому було суворе, а уста міцно стулені, але вночі він кидався в постелі, ламав руки й голосно

плакав, наче мала дитина. Часто він згадував оту особу, що обіймала вищу від нього посаду, й проклинав її цілісінькими годинами. Проклинав і бога. Але бог знає все і в серці своїм не має гніву до смертного, який проклинає його на Алясці.

І ось сюди, на Двадцяті Милю, прийшла Джіс-Ук купити борошна й сала, намиста і яскравого краму на гаптування, прийшла — хоч сама того й не відала, — щоб самотнього чоловіка зробити ще самотнішим, щоб уві сні він ловив руками порожнечу в свої обійми. Бо Нійл Бонер був лише чоловік. Коли він уперше угледів Джіс-Ук у крамниці, то довго дивився на неї, як дивиться вимучена спрагою людина на джерело погожої води. А вона, мавши в жилах своїх кров Спайка О'Брасна, всміхнулася йому просто у вічі — не як темношкірі всміхаються людям панівної раси, а як жінка всміхається чоловікові. Далі мало статися неминуче, але Нійл не розумів цього і що дужче прагнув дівчини, то запекліше боровся зі своєю жагою. А вона? Вона була Джіс-Ук, вихована так, як тоятьська індіанка.

Вона часто навідувалася по крам до поста. І часто сиділа біля великої груби, розмовляючи з Нійлом Бонером каліченою англійською мовою. І він уже загодя чекав на неї, а лучалося, що вона не приходила, — нудився й місця собі не знаходив. Часом він починав замислюватися над цим і тоді зустрічав Джіс-Ук стримано й холодно. У таких випадках дівчина гнівалася, бентежилася — їй здавалося, що він нещирий з нею. Та здебільшого він одганяв від себе думки, і тоді весь будинок сповнювався їхнім веселим сміхом. Амос Пентлі, що задихався, немов витягнена на пісок рибина, надриваючись тяжким кашлем, дивився на них і посміхався. Він, що так хотів жити, мусив померти, і його вогнем пекла думка, що інші можуть жити. Він ненавидів Бонера за те, що в ньому буяло життя і променіли радістю очі, коли він бачив Джіс-Ук. Щодо нього самого, то на одну вже згадку про дівчину збурена кров лилася йому горлом.

Джіс-Ук мислила просто, не зналася на тонкощах життя і читала в душі Амосовій, немов у книжці. Вона застерегла Бонера одверто і без зайвих слів. Але звиклий до складності цивілізації Нійл тільки посміявся з її страху. Для нього Амос був жалюгідним бідолахою, на якого чатує

домовина: Бонер, що вже й сам чимало вистраждав, легко дарував провини іншим.

Одного ранку, під люті морози, Нійл Бонер пішов після сніданку до крамниці, де вже чекала Джіс-Ук, рожева з холоду. Вона прийшла купити мішок борошна. За кілька хвилин Нійл, стоячи на снігу, прив'язував уже борошно до її санок. Нахилиючися, він відчув, що йому судомить шию, і стривожився, вгадуючи якусь недугу. Затягнувши останній вузол на ремені, він спробував випростатись, але його схопили корчі, й він упав у сніг. Задубілий, з одкиненою назад головою, випростаними руками й ногами та вигнутою спиною, він бився в корчах так, наче хтось роздирав тіло йому на шматки. Джіс-Ук мовчки прилякла біля нього, але він судомно стиснув їй руки, і поки його корчило, дівчина не могла нічого вдіяти. За якусь хвилину корчі послабшали, й тілом Бонеровим оволоділа кволість: на чолі виступив піт, а на губах — піна.

— Мерщій! — пробурмотів він чудним, хрипким голосом. — Мерщій до хати!

Він почав був рачкувати, але Джіс-Ук підвела його своїми дужими руками й допомогла добратися до крамниці. Ледве він увійшов туди, як знову почалися корчі. Дівчина не могла втримати його, і він, скоцюрбившись, покотився по підлозі. Амос Пентлі, що саме увійшов, зацікавлено дивився на Нійла.

— Ой Амосе! — вигукнула Джіс-Ук, не тямлячись із жаху й безпорадності. — Він умирає, га?

Але Амос тільки мовчки знизав плечима й дивився далі.

Тіло Бонерове ослабло, напружені м'язи попустило, а на обличчі проступив вираз полегкості.

— Мерщій, — прохрипів він крізь зуби, тимчасом як рота йому знову звело від корчів та від зусилля стримати їх. — Мерщій, Джіс-Ук! Ліки! Не зважай! Тягни мене!

Вона знала, що скринька з ліками стоїть за грубкою в глибині кімнати, й потягла туди за ноги Бонера, що знову бився в корчах. Коли його відпустило, він почав поволі, кволо нишпорити в скриньці. Він бачив, як гинули собаки з такими самими нападами, як у нього, і знав, що робити. Він знайшов пляшечку хлоралгідрату, але пальці йому були надто кволі й негнучкі, щоб витягти корок. Джіс-Ук відіткнула пляшечку, але на нього знову напали корчі. Отямившись, Нійл побачив одкриту пляшечку й, заглянувши у великі чорні очі дівчини, прочитав у них те,

що чоловік завжди читає в очах коханої жінки-дружини. Заживши велику дозу ліків, він упав у новому нападі корчів, а як напад минув, насилу зіпнувся на лікоть.

— Слухай, Джіс-Ук,— промовив він дуже повільно, розуміючи, що не можна гаяти часу, однак боячись і поспішити.— Роби, що я скажу. Лишайся біля мене, але не чіпай мене. Мені потрібний спокій, проте ти не повинна покидати мене.— Щелепи йому почало судомити, а обличчя поїняли дрижаки, але він опанував себе.— Не йди. І не дозволяй іти Амосові. Розумієш? Амос мусить лишитися тут.

Вона кивнула головою. Бонера й далі корчило, але напади були чимраз легші й не так часто хапали його. Джіс-Ук не відходила нікуди, однак, пам'ятаючи наказ, не на-смілювалася торкнутися його. Амос раптом занепокоївся й хотів вийти до кухні, але очі їй грізно спалахнули, і він лишився на місці. Чути було тільки, як він важко дихав та надсадно кашляв.

Бонер спав. Відблиск світла, що позначив день, згас. Амос, з якого Джіс-Ук не зводила погляду, запалив гасові лампи. Почався вечір. Небо у вікні, що виходило на північ, забарвилось північним сяйвом, яке спалахувало та пригасало серед темряви. Трохи згодом Нійл Бонер прокинувся. Перш за все подивившись, чи Амос не вийшов, він усміхнувся до Джіс-Ук і підвівся. Тіло йому залякло, м'язи боліли, і він через силу всміхався, обмацуючи себе, ніби хотів упевнитись, чи, бува, не зазнав якої шкоди. Тоді обличчя його набрало суворого рішучого виразу.

— Джіс-Ук,— мовив він,— візьми свічку й піди до кухні. Там на столі їжа: сухарі, боби, сало і кава в казанку на плиті. Принеси усе це сюди на прилавок. А ще принеси склянки та воду й віскі; ти найдеш їх на верхній полиці в шаховці. Не забудь за віскі.

Випивши склянку міцного віскі, Нійл заходився пильно розглядати скриньку з ліками, відкладаючи набік деякі пляшки та пляшечки. Тоді взявся до їжі, пробуючи зробити аналіз. Ще будши в коледжі, він працював у лабораторіях, та й сам був досить кмітливий, щоб домогтися свого, коли навіть не мав під рукою всього потрібного. Корчі, що були в нього під час нападів, полегшували справу, і він знав, чого треба шукати. В каві не було трійла, в бобах так само. Бонер звернув найбільше уваги на сухарі. Амос, що не розумівся на хімії, зацікавлено дивився,

що той робить. Але Джіс-Ук, яка безмежно вірила в мудрість білої людини, а особливо в мудрість Нійла Бонера, і яка не тільки нічого не знала, але й була свідомо, що нічого не знає, стежила радше за обличчям його, аніж за руками.

Відкидаючи одну можливість по одній, Бонер зробив останній аналіз. Тримаючи до світла тонку пляшечку, що була йому за пробірку, він стежив, як повільно осідає сіль у розчині. Він не сказав нічого, але побачив те, що й сподівався. А Джіс-Ук, очі якої були прикуті до його обличчя, так само щось побачила. Вона стрибнула, мов тигриця, на Амоса і гнучким зграбним рухом перегнула його тіло через своє коліно. При світлі лампи блиснув її ніж. Амос захарчав, але заки вона опустила ножа, втрутився Бонер:

— Ти гарна дівчина, Джіс-Ук. Але не треба цього. Хай собі йде.

Вона неохоче послухалася, і Амос важко гепнувся на підлогу. Бонер штовхнув його мокасином.

— Вставайте, Амосе! — звелів він. — Вам доведеться спакуватися і негайно виїхати.

— Що це означає? — люто бурмотів Амос.

— Це означає, що ви хотіли отруїти мене, — провадив Нійл холодним голосом. — Це означає, що ви вбили Бердзола, хоч компанія й думає, ніби він укоротив собі віку. Мене ви труїли стрихніном. Бог знає, чим ви вбили його. Повісити вас я не можу. Вам і так три чисниці до смерті. Але на Двадцятій Милі занадто мало місця нам обом, отож ви мусите забратися звідси. До місії Святого хреста двісті миль. Ви зможете добутися туди, якщо будете берегти силу. Я дам вам харчу, санки й трое собак. Замикати вас не варто — ви все одно не виберетеся з цієї країни. Я вам дам зайвий шанс. Ви вже стоїте одною ногою в могилі. Дуже добре. Я не скажу ні слова компанії аж до весни. До того часу найкраще вам померти. А тепер гайда!

— Іди спати, — наполягала Джіс-Ук, коли Амос зник у темряві. — Ти ще слабкий, Нійле.

— А ти гарна дівчина, Джіс-Ук, — відказав він. — Ось тобі моя рука. Але тобі час іти додому.

— Я не подобаюсь тобі? — спитала вона просто.

Він усміхнувся, поміг їй одягти парку й довів до дверей.

— Аж надто подобаєшся, Джіс-Ук, — сказав він тихо. — Аж надто.

Після цього запинало арктичної ночі ще густіше вкрило землю. Нійл Бонер побачив, що він недооцінював присутності навіть похмурого обличчя ледь живого Амоса, що хотів його вбити. На Двадцятій Милі запанувала цілковита самотність. «На бога, Прентісе, пришліть мені помічника», — написав він агентові компанії у форті Гамільтон, за три сотні миль угору річкою. За шість тижнів посланець-індієць приніс характерну відповідь: «Чисте пекло. Відморозив обидві ноги. Сам його потребує. Прентіс».

Ще гірше стало, коли більшість тоятів подалася в глиб країни, слідом за табуном оленів. Джіс-Ук теж пішла з ними. Що далі вона була, то здавалася ближчою, і Нійл Бонер уявляв її собі, день крізь день, то в таборі, то на стежці. Не добре бути самотнім. Часто він вибігав із тихої крамниці, простоволосий, знервований, і погрожував кулаком проблизкові дня, що займався на південному обрії. А то ще, холодної ночі, вискакував на мороз і галасував на повні груди, кидаючи виклик тиші, немов вона була жива й могла прийняти той виклик; або кричав на посулих собак, аж ті починали вити. Одного кудлатого пса він привів до хати, удаючи, що то новий помічник, надісланий Прентісом. Він намагався привчити собаку спати вночі під ковдрами та сидіти за столом і їсти, як їдять люди; але пес, скорше освоєний нащадок вовків, повстав проти цього і, ховаючися по темних закутках, гарчав звідти й, кінець кінцем, укусив йому ногу. Тоді він набив собаку й вигнав надвір.

Потім Нійла Бонера цілком опанувала пристрасть все уособлювати. Всі сили, що його оточували, перетворилися на живі істоти, дихали й жили разом з ним. Він відновив первісний пантеон; спорудив віттар сонцю й палив на ньому сало та свічковий лій; а на необгородженому дворі, біля комори на високих стовпах, виліпив із снігу чорта й дражнив його, коли ртуть зовсім замерзала. Звісно, все це була гра. Він раз по раз запевняв сам себе, що то гра, не знаючи, що божевілля часом виявляється в такій грі, в таких жартах.

Якось серед зими на Двадцятую Милю завітав отець Шампро, місіонер-єзуїт. Бонер учепився в нього, затаг до хати, обняв і залився слізьми, аж священник і собі заплакав зі щирого співчуття. Тоді Бонер зробився несамовито веселий, приготував чудовий обід і запрягнувся, що не

відпустить гостя. Проте отець Шампро поспішав до Со-
лоної Води у невідкладній справі свого ордена і виїхав
уранці другого дня, вислухуючи погрози, що кров Боне-
рова впаде йому на голову.

І ту погрозу Бонер, певне, й здійснив би, якби тояти не
повернулися після довгого полювання до зимового табору.
Вони мали багато хутра, і на Двадцятій Милі стало га-
мірно й почалася жвава торгівля. Джіс-Ук приходила ку-
пувати намисто, та червоне сукно, та ще щось, і Бонер по-
чав отямлюватися. Цілий тиждень він змагався з потягом
до неї. А потім якось увечері, коли вона підвелась іти, він
не витримав. Дівчина не забула, що він відштовхнув її,
а в ній теж жили гордощі, які змусили Спайка О'Браєра
довести до краю північно-західну мандрівку.

— Я піду,— сказала вона.— На добраніч, Нійле.

Але він наблизився до неї ззаду й сказав:

— Не йди.

А коли вона повернула до нього осяяне раптовою раді-
стю обличчя, він нахилився і врочисто, немов виконуючи
щось священне, поцілував її в уста. Тояти не знають, що
означає поцілунок, але вона збагнула і втішилася.

Коли в Бонерове життя увійшла Джіс-Ук, воно враз по-
світлішало. Дівчина була безмежно щаслива, і він теж від-
чував таке саме щастя. Простота її думок та наївне коке-
тування дивувало й тішило пересичену цивілізацією лю-
дину, яка спустилася до неї з своєї високості. Джіс-Ук
була не лише розрадою в самотності Бонеровій — її без-
посередність омолоджувала його стомлений розум. Він не-
мовби повернувся після довгих блукань і схилив голову
на лоно матері землі. Одне слово, в Джіс-Ук він знайшов
молодість світу — молодість, силу й радощі.

І щоб заповнити останню порожнечу в Нійловому житті,
і щоб вони не набридли одне одному, на Двадцятій Милі
з'явився Сенді Макферсон, найтовариськіша людина з усіх,
хто будь-коли висвистував, біжачи за собаками стежкою,
або виспівував пісень коло таборового вогнища. Єзуїтський
місіонер наспів до його табору за двісті миль угору Юко-
ном саме вчасно, щоб сказати останнє слово над тілом
товариша Сенді. А від'їжджаючи, мовив:

— Сину мій, ти тепер лишився сам-самісінький.

І Сенді зажурено похилив голову.

— На Двадцятій Милі,— додав місіонер,— теж є са-
мотня людина. Ви потрібні один одному, сину мій.

Отже, Сенді став бажаним гостем у факторії, братом чоловікові та жінці, що там жили. Він навчив Бонера полювати на лосів та вовків, а Бонер за те відшукав зачитану й пошарпану в дорозі книжку й почав знайомити його з Шекспіром, аж поки Сенді став звертатись п'ятистопним ямбом до своїх собак, коли ті не слухались. Довгими вечорами вони грали в крибедж *, розмовляли та сперечалися про всесвіт, а Джіс-Ук, вмостившись у зручному фотелі, як і годиться господині, латала мокасини та шкарпетки.

Прийшла весна. З півдня вернулося сонце. Земля скинула свою похмуру одіж і зодяглась у веселі шати. Скрізь буяло світло й вабило життя. Запавні дні ставали довші, ночі дедалі коротшали, а тоді й зовсім зникли. Крига скресла, і чмихання пароплавів порушило тишу пустелі. Скрізь метушня, нові люди та свіжі новини. На Двадцяті Милью прийхав помічник, а Сенді Макферсон помандрував з гуртом шукачів золота до річки Коюкук. Нійлові Бонерові прийшли газети, журнали та листи. Джіс-Ук поглядала стурбовано, бо знала, що це його родичі розмовляють з ним здалека.

Звістка, що помер батько, не дуже вразила його. Він одержав зворушливого листа, якого продиктував небіжчик останньої хвилини: батько простив сина. Були тут і офіційні листи від компанії, що ласкаво дозволяла йому здати справи помічникові та виїхати, коли схоче. Було довге офіційне повідомлення довірених, яким сповіщалося про акції, цінні папери, нерухоме майно, ренту та взагалі власність, що припала йому згідно з духівницею батьковою. Прегарним листом, з печаткою й монограмою, любого Нійла благала повернутися засмучена мати.

Нійл Бонер не довго думав, і коли «Юконська красуня» пристала до берега, повертаючись до Берінгового моря, він поїхав, поїхав з прадавньою брехнею на вустах, що скоро повернеться, яка, однак, бриніла в нього молоді й щиро.

— Я повернуся, люба Джіс-Ук, перед першим снігом,— обіцяв він, востаннє цілуючи її коло східців.

І він не тільки обіцяв, але, як більшість чоловіків у такі хвилини, вірив, що й виконає обіцянку. Джону Томпсонові, новому агентові, він звелів відкрити необмежений кредит його дружині Джіс-Ук. Востаннє глянувши з облавка «Юконської красуні», він побачив, як десяток чоловік

тягали колоди на побудову найвигіднішого на цілій річці житла — житла Джіс-Ук і, звісно, Нійла Бонера, що мав повернутися з першим снігом. Він справді й щиро думав повернутися. Джіс-Ук була йому люба, а Північ чекало золоте майбутнє. І в те майбутнє він намірявся вкласти батьківські гроші. Його посіли честолюбні мрії. Завдяки чотирирічному досвіді й допомозі та приятні компанії, він вернеться сюди і стане Сесілем Родсом * Аляски. Він неодмінно повернеться, з першим же пароплавом, тільки владнає батькові справи, яких він ніколи не знав, та потішить матір, про яку він забув.

Бонерове повернення з Півночі наробило багато галасу. Запалювано вогнища святкові, заколювано первістків ситеньких, блудний син скуштував їх і вподобав. Він не тільки засмаг та змужнів, але став іншою людиною, з новим поглядом на речі, поважною та витриманою. Колишні товариші дивувалися, коли він відмовлявся йти з ними давнім шляхом, а батьків приятель потирав радісно руки: він-бо тепер уславивсь, як майстер навертати на правдиву путь розледащіле юнацтво.

Чотири роки розум Нійлів майже не діставав свіжої поживи. Зате в ньому тривав процес відбору. Його, так би мовити, очищено від усього тривіального та зайвого. В місті він гайнував роки неоглядки, але потім, опинившись у глушині, мав час дати лад хаосові свого досвіду. Колишні його легковажні погляди на життя пішли за вітром, а натомість з'явилися глибші та обгрунтованіші. Наново оцінив він і цивілізацію. Зіткнувшись з природою та відчувши дух землі, Бонер зрозумів внутрішнє значення цивілізації, усвідомив також її нікчемність та силу. Його нова філософія була дуже проста. Чесне життя рятує душу. Виконання обов'язку виправдує життя. Кожен мусить жити чесно й виконувати свій обов'язок, аби мати змогу працювати. Бо в праці — порятунок. Працювати, щоб досягти багатшого, змістовнішого життя, означало для нього виконати заповіт природи та волю господню.

З натури він був городянин. Але свіжий подих землі й мужнє розуміння людськості дали йому можливість краще збагнути цивілізацію та полюбити її. День по дневі городяни робилися йому ближчі, а культурний світ здавався величнішим. І день по дневі Аляска відсувалася чимраз далі, реальні обриси втрачаючи. А тоді він зустрів Кіті Шарон — жінку своєї раси, свого ж кола; жінку, яка

сперлася на його руку й заволоділа ним так, що він забув і день, і годину, й добу року, коли на Юконі випадає перший сніг.

Джис-Ук перебралась у свій великий дерев'яний дім, і три золоті літні місяці проминули для неї, мов сон. Тоді прийшла швидкоплинна осінь, вістуючи зиму. Повітря стало ясне й різке, а дні холодні та короткі. Річка текла спроквола, і на тихій течії з'явилася тонка крига. Все, що звикло переселятися, мандрувало на південь, над землею запала тиша. Знялися перші снігові хуртовини, і останній пароплав, поспішаючи на зимівлю, несамовито змагався з шеретом. Крига пішла щодалі більша, замерзали вже цілі плеса, аж поки вода в Юконі прибула врівні з берегами. А тоді все спинилося, річка стала, і відблиски дня загубилися десь у темряві.

Джон Томпсон, новий агент, сміявся, проте Джис-Ук вірила, що дорогою все може статися. Нійла Бонера могли застукати морози десь між Чілкутом та Сент-Майклом, бо останні мандрівники завжди застрягають серед криги, тоді міняють човен на санки і добираються, куди треба, собаками.

Проте до Двадцятої Милі не примчав жодний запряг. І Джон Томпсон, не зумівши навіть приховати вдоволення, сказав Джис-Ук, що Бонер ніколи вже не вернеться, та ще й брутально запропонував себе як його заступника. Джис-Ук зареготалася йому в обличчя й вернулася до свого великого будинку. Але серед зими, коли надії завмирають і життя найважче, Джис-Ук дізналась, що вона не має вже кредиту в коморі. То була витівка Томпсонова; він, потираючи руки, походжав сюди й туди, поглядав на дім Джис-Ук і чекав. Але чекав дарма. Вона продала собак гуртові золотошукачів і стала платити готівкою за харч. А коли Томпсон відмовився давати їй навіть за готівку, індіани-тояти купували все потрібне і привозили їй додому вночі.

У лютому кригою прийшла перша пошта, і в газеті, що вийшла п'ять місяців тому, Джон Томпсон прочитав у розділі «Світське життя» про шлюб Нійла Бонера з Кіті Шарон. Джис-Ук відчинила Томпсонові двері, але не впустила його до хати. Вислухавши те, що він хотів їй сказати, вона погірдливо засміялась і не повірила. В березні, сама-самісінька, вона народила хлопчика, і та маленька іскра нового життя вельми її тішила. А через рік, у ту саму

пору, Нійл Бонер сидів біля іншого ліжка і теж тішився новим життям, що з'явилося на світ.

Розтав сніг, і на Юконі пішла крига. Сонце мандрувало на північ і потім знов верталось на південь; гроші за собак Джіс-Ук витратила, і їй довелось вернутися до свого племені. Оче-Іш, неабиякий мисливець, запропонував для неї та її дитини полювати звіра й ловити рибу, якщо вона одружиться з ним. Імего, Га-Йо та Вай-Нуч, усі добрі мисливці, теж хотіли взяти її за дружину. Але вона воліла жити сама й здобувати власними руками м'ясо та рибу. Вона шила мокасини, парки й рукавиці, теплі, міцні та й на око принадні, бо прикрашала їх китицями та намистинами, і продавала шукачам золота, яких щороку приходило чимраз більше. І не тільки заробляла на їжу, але й заощаджувала гроші, й одного дня взяла квиток на «Юконську красуню» і поїхала вниз річкою.

У Сент-Майклі вона мила посуд на кухні у факторії. Службовці компанії дивувалися, хто ця вродлива жінка з вродливою дитиною, проте не розпитували її, а сама вона мовчала. Уже Берінгове море мало от-от замерзнути, як Джіс-Ук подалася на південь на якійсь припізненій шхуні мисливців за котиками. Цілу зиму вона кухарювала в родині капітана Маркгейма на Уналясці, а навесні човном з паками віскі подалася далі на південь, у Сітку. Трохи згодом вона опинилася в Метлакатлі, поблизу бухти Святої Марії на самому півдні Пенгендлу. Там вона працювала на консервні під час сезону на лосося. Коли прийшла осінь і сиваші налаштувалися вертатись додому, до П'юджет-Саунду, Джіс-Ук із сином примостилася у великому кедровому човні, де ще були дві родини, і разом з ними здолала небезпечний шлях понад берегом Аляски та Канади. Врешті протока Хуана де Фука лишилася позаду, і Джіс-Ук повела за руку хлопця брукованим пішоходом містечка Сіетла.

Там, на роздоріжжі, де гуляв вітер, вона зустріла Сенді Макферсона. Він вельми здивувався, а коли почув її розповідь, то й дуже розгнівався. Він розгнівався б ще дужче, якби знав про Кіті Шарон, але Джіс-Ук про неї і пари з уст не зронила, бо сама не вірила в те. Сенді, вирішивши, що її просто підло кинуто, відраджував їхати до Сан-Франціско, де мешкав Нійл Бонер, якщо він був дома. А не зумівши відрадити, потурбувався про все інше: купив їй квитки і провів до вагона. Всміхаючись їй на

прощання, він пробурмотів собі в бороду: «Ач, який мерзотник!»

Серед реву й гуркоту вдень і вночі, гойдаючися від світу до світу, то зринаючи до снігових вершин, то спадаючи в квітучі долини, їдучи понад безоднями, перестрибуючи провалля та пронизуючи гори, Джіс-Ук та її хлоп'я, немов стрілою, летіли на південь. Проте її не злякав залізний кінь, не приголомшила могутня цивілізація Бонерового народу. Навпаки, вона ще ясніше збагнула, яке то було диво, що чоловік із цієї, подібної до богів, раси тримав її в своїх обіймах. Не вразив її і галасливий гамір Сан-Франціско, метушня пароплавів, чорний дим із заводських димарів та громовий гуркіт на вулицях. Вона тільки зрозуміла, яке вбоге та нудне було життя на Двадцятій Милі і в тоятському селищі з шкуратяних вігвамів. Вона дивилася на хлоп'я, що вчепилось їй за руку, і дивувалася, що народила його від такої людини.

Заплативши візникові, що злунив з неї вп'ятеро, Джіс-Ук пішла вгору кам'яними сходами до парадних дверей Нійла Бонера. Зизоокій японець, даремно намагаючись розпитати, хто вона, врешті пустив її, а сам зник. Джіс-Ук залишилася в передпокої, який її простій уяві здався вітальнею, де господар виставив усе щонайцінніше, щоб похизуватися та вразити гостей. Стіни й стеля були вдекоровані панелями з червоного дерева. Підлога лискучіша, аніж слизька крига, і Джіс-Ук, боячись послизнутися, лишилася стояти на постеленій шкурі. Проти неї у стіні з'явив величезний камінок. «Скільки треба дров, щоб натопити його!» — подумала індіанка. До кімнати струменіло світло, ледь пом'якшене барвистими шибками, а в далекому кутку вблискувала біла мармурова статуя.

Та ще більше вразилася Джіс-Ук, коли зизоокій служник повів її до другої кімнати, на яку вона ледве встигла глянути, а потім до третьої. Розкошами своїми вони затьмарювали передпокій. Здавалося, що в цьому великому будинкові безліч таких кімнат. І які всі просторі, які високі! Вперше за цей час вона відчула страх перед цивілізацією білих людей. Нійл, її Нійл, жив у цьому будинкові, дихав його повітрям, спав тут уночі! Все, що вона бачила, було прекрасне й тішило око, але вона відчувала також, що за красою схована мудрість та сила. Та сила виявила себе в красі, і ту силу вона безпомилково вгадувала.

Тоді до кімнати увійшла жінка, велична, з короною кіс на голові, золотих, немов сонце. Хода її була легка й ритмічна, а сукня наче співала; вона пливла назустріч Джіс-Ук, ніби музика над тихою водою. Джіс-Ук сама була переможниця над чоловіками. Варто було згадати очі Іша, Імега, Га-Йо та Вай-Нуча, не кажучи вже про Нійла Бонера, Джона Томпсона й інших білих, що задивлялися на неї і відчували її силу. Але, споглядаючи великі, блакитні очі та біло-рожеву шкіру жінки, що йшла їй назустріч, Джіс-Ук оцінила її з погляду чоловічого; і, як переможниця чоловіків, відчула себе маленькою та незначною супроти цієї осяйної вроди.

— Ви хотіли бачити мого чоловіка? — спитала жінка, і Джіс-Ук вразив її дзвінкий срібний голос, що ніколи не кричав на розлючених собак, не пристосовувався до горлових звуків та не захрип на вітрі й на морозі коло таборового вогню.

— Ні,— повільно відповіла Джіс-Ук, старанно підшукуючи слова, щоб показати своє знання англійської мови.— Я хотіла бачити Нійла Бонера.

— Він мій чоловік,— усміхнулася жінка.

Отже, то була правда! Джон Томпсон не брехав того похмурого лютого дня, коли вона погірдливо засміялась і зачинила перед ним двері. Як колись вона перегнула Амоса Пентлі через коліно й занесла над ним ножа, так і тепер вона відчула бажання кинутись на цю жінку, шпурнути її додолу, вирвати життя з її розкішного тіла. Думки Джіс-Ук бурхали в голові, але вона нічим того не виявляла. І Кіті Бонер так і не довідалась, як близько вона була від смерті.

Джіс-Ук кивнула головою, мовляв, вона розуміє, і Кіті Бонер додала, що Нійл от-от має надійти. Тоді вони посідали на зручні до смішного стільці, і Кіті спробувала розважити чудну гостю. Джіс-Ук допомагала їй, як уміла.

— Ви знали мого чоловіка на Півночі? — спитала Кіті між іншим.

— Атож. Я йому прати,— відповіла Джіс-Ук, раптово починаючи калічити англійські слова.

— Це ваше хлоп'я? А в мене дівчинка.

Кіті звеліла привести свою дочку, і поки діти на свій лад знайомилися, матері провадили материнську розмову й пили чай. Філіжанки були такі тендітні, що Джіс-Ук боялася роздавити свою поміж пальцями. Це вперше вона

побачила такий делікатний, витончений посуд. Подумки вона порівнювала його до жінки, що наливала чай, і мимохіть згадувала гарбузяні миски тоятів та незграбні кухлі на Двадцятій Милі і доточувала до них себе. В такому вигляді постала перед Джіс-Ук проблема, що її вона мала розв'язати. Її переможено. Є інша жінка, гідніша родити та виховувати Нійлові Бонерові дітей. Як його народ вищий над її, так і його жіноцтво вище над неї. Вони переможці чоловіків, а чоловіки їхні — переможці світу. Вона глянула на рожево-білу, ніжну шкіру Кіті Бонер і пригадала засмагле від сонця своє обличчя. Так само подивилася на свою темну руку та на її білу — одну загрубілу і вкриту мозолями від батога та весла, а другу, що не торкалася роботи, ніжну, наче в немовляти. А все ж, незважаючи на тендітність та видиму кволість цієї жінки, Джіс-Ук, глянувши в її блакитні очі, побачила силу таку, як у Бонерових очах та в очах інших білих чоловіків.

— Та це ж Джіс-Ук! — сказав, заходячи, Нійл Бонер. Сказав спокійно, навіть радісно. Потім підійшов до неї і стиснув їй обидві руки, але в його очах вона побачила тривогу й зрозуміла.

— Здоров, Нійле! — мовила вона. — Як ся маєш?

— Чудово, чудово, Джіс-Ук, — відповів він весело, проте потай поглядав на Кіті, намагаючись угадати, що між ними було. Але він знав свою дружину дуже добре і знав, що нічого не побачить з обличчя її, навіть коли вона про все вже довідалась.

— Я страшенно радий бачити тебе, — провадив він далі. — Що сталося? Ти знайшла золоту жилу? Коли ти приїхала?

— О-а, я нині прибула, — відповіла вона, і голос її інстинктивно набув горлового відтінку. — Ні, золота немає, Нійле. Знаєш капітана Маркгейма, Уналяска? Я кухарював у нього, довго-довго. Грошей не витрачав. Зібрав чимало. Добре, думай, поїду й подивлюся земля білої людини. Дуже гарна земля білої людини, дуже гарна, — додала вона.

Її кепська англійська вимова здивувала його, вони ж бо з Сенді доклали чимало зусиль, щоб навчити її розмовляти по-англійському, і Джіс-Ук виявилася здібною ученицею. А тепер вона говорила так, як і всі індіани. Обличчя її було невинне, незворушно невинне, і по ньому нічого не

можна було впізнати. Кіті теж спантеличила його своїм спокоєм. Що сталося? Що сказано? І що втямлено без слів?

Поки він змагався з цими питаннями, а Джіс-Ук змагалася з своєю проблемою — ніколи ще він не видавався таким прекрасним і величним! — запала мовчанка.

— Аж дивно, що ви знали мого чоловіка на Алясці! — тихо мовила Кіті.

Знала! Джіс-Ук не витримала й глянула на сина, якого народила йому. Нійл мимохіть подивився й собі до вікна, де гралися двоє дітей, і наче залізний обруч здавив йому чоло. Його син! А він і гадки не мав про це!

Маленька Кіті Бонер, немов фея в легкій сукенці, рум'яна, синьоока, простягла руки й віддула вуста, намагаючись поцілувати хлопця. А він, худий та гнучкий, обпалений сонцем і вітром, у хутряній одежі та пообшиваних китицями муклуках, що трохи зносилися за дорогу, був холодний і незворушний, хоч як вона підохочувала його. Він тримався рівно й напружено, як усі діти дикунів. Чужинець у чужій країні, він не зніжковів і не злякався, а нагадував скорше неосвобне звірятко, мовчазне, але сторожке. Його чорні очі перебігали від обличчя до обличчя, і знати було, що він спокійний, поки все спокійне, проте ладен стрибнути й битися, кусатися й дряпатись, змагаючись за своє життя, тільки-но відчує перші ознаки небезпеки.

Контраст між дітьми був разючий, але хлопець не викидав жалю. Занадто багато сили перейшло до нього в спадщину від Шпака, Спайка О'Браєна та Бонера. Риси його, ясні, немов різьблені на медалі та майже класичні у своїй суворості, відбивали батькову міць та мужність діда Шпака, прозваного Товстуном, того самого, що його полонили поморяни і що потім від них він утік на Камчатку.

Нійл Бонер змагався з своїми почуттями, тлумив їх, а обличчя його всміхалося радісно, привітно, як завжди, коли зустрічають друзів.

— То твій син, га, Джіс-Ук? — запитав він, а тоді звернувся до Кіті: — Гарне хлоп'я! Я певен, що з нього колись будуть люди.

Кіті кивнула головою.

— Як тебе звати? — спитала вона.

Маленький дикун блимнув на неї очима, намагаючись збагнути, навіщо вона питає.

— Нійл,— спроквола відповів він, вдоволений наслідками свого огляду.

— Індієнин казати,— втрутилася Джіс-Ук, миттю вигадуючи нове слово,— індієнин казати Ні-ел, себто «сухар». Був малий, любив сухар і проси: «ні-ел, ні-ел». Весь час «ні-ел». Тоді я сказав, нехай так і звати. От і звуть Ні-ел.

Наче ніжна музика, бриніла у вухах Нійлових брехня з уст Джіс-Ук. Тепер він збагнув, чому Кіті така спокійна.

— А його батько? — спитала Кіті.— Певне, красивий чоловік?

— О-а, авжеж,— була відповідь.— Його батько красивий, авжеж!

— Ти знав його, Нійле? — запитала Кіті.

— Чи знав я його? Дуже близько,— відповів Нійл, і перед ним постала сумна Двадцята Миля та самотня людина серед тиші, одна-однісінька з думками своїми.

На цьому можна було б і скінчити історію Джіс-Ук, але треба ще розповісти про те, як вона увінчала своє зречення. Коли вона вернулася на Північ і знову оселилася в своєму великому будинку, Джон Томпсон довідався, що компанія має намір обійтися без його послуг. Крім того, новий агент і всі, що далі заступали його, отримували наказ давати безкоштовно жінці на ім'я Джіс-Ук краму та їжі, якої вона забажає і скільки забажає. Крім того, компанія щорічно виплачувала жінці на ім'я Джіс-Ук пенсію з п'яти тисяч доларів.

Коли хлопець підріс, ним заопікувався панотець Шампро, і незабаром Джіс-Ук почала отримувати листи з езуїтського коледжу в Меріленді. Згодом ті листи приходили з Італії, а ще пізніше з Франції. Кінець кінцем, на Аляску повернувся якийсь панотець Нійл, чоловік сильний, що зробив багато добра рідній країні, любив свою матір і, зрештою, розширивши поле діяльності, великої здобув ваги в своєму ордені.

Джіс-Ук була ще молода, як вернулася на Північ, і чоловіки задивлялися на неї і сваталися. Але вона жила самотньо, і ніхто ніколи не міг про неї сказати поганого слова. Якийсь час вона прожила в милосердних сестер Святого хреста. Там вона навчилася читати й писати, а також дечого про лікування хвороб. Потім вона вернулася до свого

великого будинку, збирала до себе молодих дівчат із тоятського селища та вчила їх, як жити на світі. Та школа в будинкові, що його збудував Нійл Бонер для Джіс-Ук, свої дружини, не була ні протестантська, ні католицька, але місіонери всіх напрямків однаково її схвалювали. Чи взимку, чи влітку, а двері в будинкові Джіс-Ук завжди були відчинені, і стомлені шукачі золота та мандрівники збочують чи то від прудкої річки, чи від замерзлого сліду, щоб відпочити тут та зігрітися біля вогню. А там, на Півдні, в Сполучених Штатах, Кіті Бонер радіє, що її чоловік так цікавиться освітою на Алясці та витрачає на це великі кошти; і хоч вона часто сміється й глузує з нього, але в душі ще більше пишається ним.

КРУГЛОВИДИЙ

КРУГЛОВИДИЙ

У Джона Клевергауса було кругле, як місяць уповні, обличчя. Ви знаєте цей тип людей — у них широкі вилиці, лоб і підборіддя непомітно переходять у щоки, утворюючи правильне коло, а ніс — пліскуватий і короткий, приліплений посеред обличчя, ніби підрозетник на стелі. Може, тому я й зненавидів його, бо саму появу цього чоловіка сприймав як образу, — здавалося, навіть земля й та ледве його носить. Мабуть, моя матінка боялася повного місяця, колись глянувши на нього не через те плече та ще й у лиху годину.

Та хоч би там як, а я зненавидів Джона Клевергауса. І зовсім не через те, що він зробив мені щось погане, таке, що видалося б людям за яку шкоду. Зовсім ні. Зло було глибше і тоншого характеру, занадто невловним, щоб ясно й точно викласти його в словах — кожному з нас доводиться деколи відчувати щось подібне. Ви тільки-но бачите якусь людину, що про існування її досі навіть не підозрювали, однак у першу ж мить заявляєте: «Він мені не подобається». Чому не подобається? Гм, ви не знаєте чому. Не подобається, от і все. Ви просто його не злюбили. Отак і в мене з Джоном Клевергаусом.

Яке право на щастя мав такий чоловік?! І все ж він був оптиміст. Він завжди радів і сміявся. Все на світі йому здавалося прекрасним, грець би його побив! А як він діяв на мене своїм щасливим поглядом! Інші могли сміятися, і це мене ані крихітки не обходило. Бувало, я й сам сміявся... до зустрічі з Джоном Клевергаусом.

Та його сміх! Ніщо в світі так не дратувало мене й не викликало такої люті, як цей сміх. Він переслідував мене, чіплявся до мене й не відпускав. Це був громовий сміх, сміх Гаргантюа. Чи прокидався я, чи вкладався спати, він був завжди зі мною, і гострим ножем країв мені серце.

Вже на світанку цей сміх лунав над полями, обриваючи солодкі вранішні мрії. В нестерпну полуденну спеку, коли никла зелень, птахи ховалися в гущавині лісу, а вся природа завмирала у дрімливій притомі, його гучне «Ха-ха-ха!» і «Хо-хо-хо!» зносилося до неба, викликаючи на герць сонце. І темної ночі, коли він повертався з міста до своєї оселі, з безлюдного перехрестя долинав його нестерпний регіт: він будив мене, змушував корчитися від злості й стискати кулаки так, аж нігті впиналися в долоні.

Якось уночі я тайкома загнав його худобу на його ж таки поле, а вранці почув гикливий його сміх, коли він виганяв ту худобу з поля.

— Нічого,— промовляв Клевергаус,— бідних безсловесних тварин не можна винуватити, що вони забрели на краще пасовисько.

Джон Клевергаус мав собаку, якого називав Марсом,— пречудового здоров'я, покруч хорта з шукачем, що зберіг ознаки обох порід. Цей Марс був його втіхою, і вони ніколи не розлучалися. Та я виждав свою годину й одного разу, коли випала нагода, заманив собаку й нагодував шматком яловичини із стрихніном. Однак це аніяк не вплинуло на Джона Клевергауса. Його сміх лунав так само радісно й часто, як і перше, а обличчя, як і раніш, скидалося на повний місяць.

Тоді я підпалив його стоги сіна й стодолу. Але наступного ранку — була саме неділя — він з'явився знову веселий і життєрадісний.

— Куди це ви? — поцікавився я, коли він вийшов на перехрестя.

— По форець,— відповів він, і обличчя його сяяло, як місяць уповні.— Обожнюю форець.

Де ще б можна знайти такого чоловіка?! Адже загинув весь урожай, що зберігався в стогах і стодолі. Я знав, що врожай був не застрахований. І все ж, дарма що йому загрожував голод, сувора зима, він весело собі йшов ловити форець, і лише тому, що «обожнював» її! Аби хоч трохи, бодай крихітку нахмурились йому брови, або його вайлувате обличчя засмутилося, стало серйозним і менш схожим на місяць, або коли б він хоч мить перестав усміхатися, я певен, що пробачив би йому його існування. Та ні, в біді він сяяв, як ніколи.

Я образив його. Він здивовано глянув на мене, всміхаючись.

— Битися з вами? Чому? — повільно мовив він. А потім зареготав: — Ви такий смішний! Хо-хо-хо! Вмєрти можна! Хи-хи-хи! Ох-хо-хо-хо!

Ну що б ви тут зробили? Я вже це лєдвє терпів. Хай йому лиха година, і як же я його ненавидів! Та ще це прїзвище — Клевергаус! Хїба це прїзвище! Чи не безглуздя? Клевергаус! Боже милосердний, чому саме Клевергаус? Знову й знову запитував я себе. Ну хай би Сміт, чи Браун, чи Джонс... але — Клевергаус! Полишаю це на ваш розсуд. Повторїть-но про себе — Клевергаус. Тїльки прислухайтесь, як воно смішно звучить — Клевергаус! Чи має право жити людина з таким ім'ям, запитую я вас? «Нї»,— скажете ви. «Нї»,— сказав і я.

Тут я згадав про його заставну. Згорїло все його збїжжя, і я знав, що він не зможе розквитатися з боргами. Тоді я знайшов хитрого, неязикатого і скупого лихваря, щоб оформити передачу йому заставної. Все робилося без мене, але через цього агента я домігся, що Клевергаусові відмовили у викупі заставної, оскільки було прострочено термін платежів,— лише кілька днів йому дали (не більше, повірте, ніж законом дозволено), щоб вивезти з оселі все своє майно. Тепер я вийшов прогулятися й поглянути, як мій сусід сприйняв новину — адже він прожив тут понад двадцять років. Та коли ми зустрілися, його великі круглі очі заблищали, а обличчя засяяло й розпливлося, як повний місяць на ясному небі.

— Ха-ха-ха! — зареготав він.— Ну й кумедний лобуряка отой мій молодший! Чи ви коли чули таке? Ось лишень послухайте. Він грався отам унизу, на крутому березі річки, як раптом брила землі шубовсть у воду і обхлюпала його бризками. А він кричить: «Ой тату! Велика-превелика калюжа вискочила з води й ударила мене!»

Клевергаус замовк, чекаючи, що я приєднаюсь до його блюзнірських веселощів.

— Не бачу тут нічого смішного,— кисло відрубав я.

Він у подиві глянув на мене, а потім знову з'явилось оте кляте сїйво, розпливаючись навколо, аж поки, як то я казав, усе його обличчя засвітилося м'яким і теплим світлом, наче місяць літньої ночі, і знову пролунав регіт: «Ха-ха-ха! Ото сміхи! Хїба ж нї? Хе-хе-хе! Хо-хо-хо! До нього не дійшло! Та ви тїльки послухайте! Розумїєте, калюжа...»

Та я круто повернувся й пішов геть. Це вже було понад

мої сили, більше я вже не міг терпіти. Грець його бери, але пора кінчати,— подумав я.— Йому не місце на землі! Сходячи на пагорб, я чув його жахливий сміх, що відлунював від неба.

Я, щоб ви знали, мастак на всякі такі обгородки, можу цим похвалитися. Отож поклавши вбити Джона Клевергауса, я мав улаштувати це так, аби потім могли з чистим сумлінням оглянутися назад. Ненавиджу грубу роботу, ненавиджу брутальність! Мені гидко тільки так собі вдарити чоловіка голим кулаком. Фе! Гидко й противно! Отже застрелити, підрізати або чимось прибити Джона Клевергауса (о, це прізвище!) — всі ці способи були не для мене. Я мав зробити це не лише чисто й майстерно, але й так, щоб не збудити ані найменшої підозри.

Отак собі пометикувавши тиждень, я вже мав готовий план дій. Тоді взявся за роботу. Я купив спаніеля, п'ятимісячну сучку, і заходився її дресувати. Якби хто стежив за мною, то помітив би, що я навчав собаку тільки одному — знаходити й приносити назад кинуту річ. Собаку цю (я назвав її Беллопою *) я навчав приносити палички, що їх шпурляв у воду, і не просто приносити, а приносити одразу, не жуючи їх і не граючися з ними. Мета була, щоб вона, ні на що не зважаючи, приносила паличку якнайшвидше. Я втікав геть і примушував її з паличкою в зубах наздоганяти мене. Собака виявилась кмітливою, і так заповзялася в цій грі, що незабаром я був цілком задоволений.

По цьому я при першій же нагоді подарував собаку Джонові Клевергаусу. Я діяв напевно, бо знав його маленьку слабкість, потаємний грішок, досить давній і пристрасний.

— Ні,— сказав він, коли я поклав кінець мотузка йому в руку.— Ні, невже ви серйозно? — З подиву він роззявив рота, і усмішка освітила все його кляте повновиде обличчя.— А... а я гадав чомусь, що ви не полюбляете мене,— пояснив він.— Чи не сміхи — отак помилятися! — І на цю думку він зайшовся реготом, хапаючись за боки.

— Як її звати? — видавив він між двома приступами сміху.

— Беллона,— відповів я.

— Хи-хи! — пирснув Клевергаус.— Яке смішне ім'я!

Його веселощі вивели мене з рівноваги, я заскреготів зубами й процідив:

— До річі, вона була дружиною Марса.

Тут обличчя його знову засяяло, як повний місяць, і він прорвався:

— Ви маєте на увазі мого собаку? Виходить, вона вдова! Ох-хо-хо! Ех-хе-хе! Хо!

Я повернувся й швидко побіг через пагорб, а він усе ретотав мені вслід.

Минув тиждень, і в суботу ввечері я спитав його:

— Отже, в понеділок виїжджаєте звідси?

Він кивнув головою і вишкірив зуби.

— Значить, уже не буде нагоди поласувати фореллю, яку ви так «обожаєте»?

Та він не помітив глузування.

— Гм, а чом не буде? — приснув він.— Саме завтра я збираюсь вволю порибалити.

Ці слова підтвердили певність моїх планів, і я повернувся додому геть збуджений.

Рано-вранці наступного дня я побачив, як Клевергаус ~~по~~минув мою садибу, йдучи з невеликим сачком і рогожевим мішком у руках. Слідом бігла Беллона. Я знав, куди він прямує, і подався собі навпрошки, лукою позаду садиби, а далі піднявся підліском на вершину невеликої гори. Уникаючи людського ока, я прошмигнув гребенем гори милі зо дві і опинився в природному амфітеатрі, утвореному пагорбами, там, де з ущелин вибивалася маленька річечка, розливаючись широким плесом між скель. Ось тут! Я сів собі на пагорбі, звідки видно було все навколо, і запалив люльку.

Не поминуло й кількох хвилин, як, бредучи річкою проти течії, вигулькнув Джон Клевергаус. Беллона підбігала поруч. Обое були в чудовому настрої, і жвавий собачий гавкіт зливався з низькими тонами голосу її хазяїна. Підійшовши до плеса, Клевергаус кинув на землю сачок з мішком і витяг із задньої кишені штанів щось схоже на довгу товсту свічку. Я знав, що то була динамітна шашка, бо саме таким способом він ловив форель. Він глушив її динамітом. Бавовняною ганчіркою він міцно прив'язав до палички запал, потім підпалив його й кинув вибухівку у воду.

Беллона блискавицею метнулася за нею. Я мало не закричав з радощів. Клевергаус кликав собаку, але даремно. Він жбурляв у неї грудки землі, камінці, та собака пливла далі, аж поки вхопила зубами динамітну паличку

і повернула з нею назад до берега. Лише тоді Клевергаус збавив, яка небезпека загрожує йому й побіг геть від берега. Як я й передбачав, собака вибралась на берег і помчала за ним. Ото, скажу вам, видовисько було! Як ви вже знаєте, плесо оточувало щось подібне до амфітеатру. Вище й нижче по течії річку можна було перейти по камінню. Клевергаус і Беллона, плигаючи з каменя на камінь, закружляли навколо плеса. Я б ніколи не повірив, щоб такий незграбний чоловік міг так прудко бігати! Та, хоч як він не надсаджувався, Беллона бігла прудкіше. Ще хвилька, й вона наздогнала його, дарма що він тікав, мов навіжений. Собака тицьнула носом йому в ноги і ту ж мить блиснув яскравий спалах, з'явився дим, пролунав страшний вибух, і там, де були чоловік та собака, не лишилося нічого, окрім великої вирви землі.

«Смерть від нещасливого випадку під час незаконної ловлі риби» — був вирок судового слідчого. Отож я можу пишатись, що в такий чистий і майстерний спосіб порішив Джона Клевергауса. Ніякої тобі помилки, ніякої брутальності, нічого такого, чого б можна було потім соромитися, і я певен, ви погодитесь зі мною. Його проклятий сміх уже більше не лунає над пагорбами, а його гладке круглолиде обличчя більш не дратує мені очей. Дні мої спливають тепер спокійно, і ніхто не тривожить мого сну вночі.

МІСЦЕВИЙ КОЛОРИТ

— Не розумію, чому б вам не використати весь цей величезний запас унікальних відомостей,— казав я йому.— На відміну від більшості людей з подібним багажем знань ви маєте ще й літературний хист. Ваш стиль...

— Досить... е... журналістський? — делікатно підказав він.

— Саме так! Ви могли б непогано заробляти.

Він задумливо сплів пальці, знизав плечима і обірвав дискусію на цю тему:

— Пробував. Шкода й заходу.

— Мені заплатили, статтю надрукували,— мовив він після паузи,— а на додачу я сподобився шістдесяти дів у «гобо».

— «Гобо»? — перепитав я.

— «Гобо»...— він прикипів поглядом до мого Спенсера * і весь час, поки аж не скінчив карбувати своє означення, вивчав заголовок.— «Гобо» — це, чоловіче добрий, назва тих камер в муніципальних чи окружних тюрмах, де тримають волоцюг, п'яниць, жебраків, дрібних правопорушників і таке інше шобло. Саме слово досить красиве і має власну історію. По-французькому це hautbois. Haut— високий, а bois — ліс. По-англійському воно перетворилось на hautboy — дерев'яний музичний інструмент, по-моєму, з подвійним язичком в мундштуку, не що інше, як гобой. Пригадуєте в «Генрі четвертому»:

Футляр потрійного гобоя
Був для нього палац і двір.

Від hautboy до ho-boy один тільки крок, отож обидва ці слова в англійській мові вживалися як рівноправні. Але

по цей бік Атлантики, в Нью-Йорку, — зверніть увагу на цю дивовижну метаморфозу, — hautboy, або ho-boy, стає назвиськом нічного підмітальника вулиць. В цьому, мабуть, проявилася зневага до мандрівних скоморохів та музикантів. Але ж відчуйте всю пекельну красу цього ганебного тавра! Нічний підмітальник, парія, нещасний, зневажений, людина без касті! А в наступному своєму втіленні, цілком послідовно й логічно, це наше слово закріплюється за американським знедоленим, за волоцюгою. Та якщо інші перекручували зміст слова, то сам волоцюга перекручує вже його форму, і ho-boy з триумфом перетворюється на hobo — гобо. А тому й великі муровані камери з нарами у два-три яруси вздовж стін, де Закон ув'язнює волоцюгу, цей останній називає «гобо». Правда ж цікаво?

Я відкинувся в кріслі і потай милувався цією ходячою енциклопедією, цим Літом Клей-Рендольфом, звичайним волоцюгою, котрий почував себе в моїй оселі, як удома, зачаровував друзів, що збиралися у мене за скромною трапезою, затьмарював господаря вишуканістю своїх манер, витрачав мої гроші, палив мої найліпші сигари і досвідченим оком знавця вибирав собі краватки та запонки з мого гардеробу.

Мій гість неквапно підійшов до полиць і розкрив «Економічні основи суспільства» Лорія *.

— Люблю погомоніти з тобою, — зауважив він. — Маєш неабияку освіту, начитаний, а твоє «економічне тлумачення історії», як ти його зволиш називати (все це глузливо посміхаючись), вельми імponує людині з інтелектуальним світосприйняттям. Проте твої соціологічні теорії знецінюються через брак практичних знань. А ось я, знаючи книжки, перепрошую, дещо краще за тебе, знаю також і життя. Я жив ним, пізнав його плоть і кров, черпав його повними пригорщами, роздивлявся, куштував на смак, одначе як справжній мислитель, я вільний від будь-яких пристрастей чи забобонів. Усе це конечна передумова ясного розуму, і саме цього всього тобі й бракує. Ага! Ось де справді дотепне місце. Послухайте-но!

І в своїй неповторній манері він зачитав мені вголос цей уривок, побіжно пересипаючи текст критичними увагами, чітко формулюючи плутані й незграбні фрази, висвітлюючи тему з різних, часом несподіваних поглядів, відзначаючи непомічені автором аспекти проблеми та можливі заперечення, підхоплюючи незакінчені думки, дово-

дячи контрасти до парадоксів, а відтак подаючи їх у вигляді простих, очевидних істин — коротше кажучи, він осяявав іскристим блиском свого генія цілі сторінки нудних, важких і незграбних розумувань.

Вже немало часу минуло, відколи цей Літ Клей-Рендольф (зверніть увагу на подвійне прізвище) постукав з чорного ходу в двері «Айдлвайлда» і розтопив серце Гунди. А Гунда була така ж холодна, як і скелі її рідної Норвегії, хоча, роздобрівши, вона була здатна дозволити якось приблуді, що мав цілком порядний вигляд, приткнутися десь на задньому ганку і давитися сухою скориною та зашкарублюю котлетою. Але щоб якийсь там голодранець вдерся просто з темної вулиці до святилища її кухонного царства і спричинив затримку обіду, бо Гунда прибирала для нього місце в найзатишнішому кутку,— це була така нечувана подія, що Ромашка мусила піти подивитись. Ох, ця Ромашка з м'яким та жалісливим серцем! Літ Клей-Рендольф причарував її за ті довгі п'ятнадцять хвилин, поки я нудився наодинці з сигарою. Аж ось вона знову впурхнула до мене і щось белькоче за приношений костюм, який мені однаково ні до чого.

— Авжеж, він мені зовсім ні до чого,— погодивсь я, маючи на увазі темно-сірий костюм з кишеньками, заяложеними силою-силенною книжок, що побували в них, книжок, які не раз ставали на перешкоді моїм успіхам у рибальстві.— Однак радив би тобі спершу полагодити кишеньки.

Тут обличчя Ромашки затьмарилось.

— Н-ні,— протягнула вона,— той чорний.

— Той чорний! — вибухнув я, не ймучи віри.— Я ж часто одягаю його. Я... я й сьогодні збирався бути в ньому.

— У тебе є два ще кращих, і ти ж знаєш, той мені завжди не подобався,— покwapно перебила мене Ромашка.— До того ж він витерся, аж лисніє...

— Витерся?!

— Він... ну ось-ось витреться, а це ж те саме. А чоловік цей справді достойний. Такий привітний, такий чемний. Я певна, що він...

— Знав кращі часи.

— Звичайно. На дворі так вогко й холодно, що й собаки не виженеш, а в нього одежина благоденська. А ти ж маєш багато костюмів...

— П'ять,— уточнив я,— рахуючи й ту рибальську роботу з зайдженими кишеними.

— А в нього нема ні одного, нема дому, нічого...

— Навіть Ромашки,— я обійняв її,— і за це він заслуговує на всілякі блага. Дай йому той чорний костюм, любя; та ні, дай найліпший, найліпший з усіх. Ради всього святого, мусить же бідолаха мати якусь компенсацію.

— Який ти в мене любий! — Ромашка рушила до дверей і, вже виходячи, подарувала мені звабливий погляд.— Який ти страшенно любий!

«І це після семи років»,— роздумував я вкрай здивований, аж поки вона повернулася, несмілива й запобіглива.

— Я... я дала йому одну з твоїх білих сорочок. На ньому була така жаклива, дешева ситцева сорочка, і, я знаю, вона б виглядала просто смішно. І потім у нього черевики такі посклизувані, що я дала йому пару твоїх, оті старі з вузькими носачами...

— Старі?!

— Ну, вони ж нестерпно тиснули, ти сам знаєш.

Так було завжди, коли Ромашка хотіла поставити на своєму.

Отак і сталося, що Літ Клей-Рендольф залишився гостювати в «Айдлвайлді»; а чи на довго — я не мав ніякого поняття. Не мав я поняття й про те, як часто він з'являтиметься знову, бо він скидався на мандрівну комету. То прибуде свіжий і чисто вбраний від поважних людей, що, як і я, були йому за друзів, то виснажений і обідраний приплентається по шипшиною обсаджений стежці десь із Монтани або аж із Мексики. І не кажучи ні слова, коли ним опанує *Wanderlust*¹, знову зникне у тому великому таємничому світі суспільного «дна», який він називає «Дорогою».

— Я не міг дозволити собі покинути цей дім, не подякувавши господареві за щедру руку і щире серце,— сказав він того вечора, як уперше одягнув мій добрий чорний костюм.

Мушу визнати, що мене неабияк вразило, коли, глянувши поверх газети, я побачив статечного, бездоганно респектабельного джентльмена, що тримався впевнено і безтурботно. Ромашка мала рацію. Він мусив був знати кращі часи, інакше чорний костюм і біла сорочка не змогли б

¹ Потяг до мандрів (нім.).

викликати в ньому такої зміни. Мимоволі я підвівся, щоб привітати його як рівного. Саме тоді чари Клей-Рендольфа і оплутали мене. Тієї ночі він спав у «Айдлвайлді», так само наступної і ще багато ночей. Цю людину неможливо було не полюбити. Син Анака, він же Руфус Голубоокий, попростецькому званий також Малявкою, несамовито гасав разом з Літом від шипшинової стежки аж до найглухіших закутків саду, з диким вереском скальпував його на копиці сіна, а якось у фарисейському запалі мало не розп'яв на горищі під кроквами. Ромашка мала полюбити б Літа заради Сина Анака, якби не полюбила ще раніше заради нього самого. Щодо мене, то хай вам Ромашка скаже, як раз по раз питав я в часи його доброхитної відсутності, коли ж, нарешті, знов повернеться Літ, наш любий Літ.

Однак про минуле цього чоловіка ми не знали нічого-сінько, крім того, що народився він у Кентуккі. Сам Літ ніколи не розповідав про своє минуле.

А ще він пишався незалежністю свого розуму від емоцій. Дійсність ввижалася йому просто низкою абстрактних проблем. Якось я закинув Літові, що, буйно гацаючи навколо дому з Сином Анака на плечах, він грішить проти своїх принципів. Далєбі, ні, почув я у відповідь. Хіба ж він не має права приголубити емоцію заради глибшого пізнання суті життя?

Справжнє Літове обличчя лишалося скритим від нас. Цей чоловік, що однаково вільно сипав і якимсь нечуваним жаргоном, і науковими та технічними термінами, іноді мовою, лицем, виразом, ну геть усім скидався на справжнісінького злочинця; а іншим разом — то був культурний елегантний джентльмен, та ще й філософ і вчений. Але крізь усе прозирило щось невловиме — пробіски щирості, справжнього почуття, як мені здавалось,— і хутко зникало перше, ніж я встигав роздивитись; можливо, то був відгомін його минулого або натяк на те, що ховалося за личиною. Та личини тої Літ ніколи не скидав, і справжнього обличчя його ми ніколи не бачили.

— Так ті шістдесят діб, що ви заробили за свою журналістську діяльність...— нагадав я.— Облиште Лорія. Краще розкажіть.

— Ну, якщо ви наполягаєте.— Він засміявся, закинув ногу на ногу й почав:

— В одному містечку, назва якого нас не обходить, а точніше кажучи, в місті на п'ятдесят тисяч мешканців,

прекрасному, благословенному місті, де чоловіки надривають за долари, а жінки за одяг, раптом стрілила мені в голову одна ідея. Вігледів я тоді досить пристойно, але в кишенях гуляв вітер. В пам'яті у мене зринув давній намір написати розвідку про паралелізм між Кантом і Спенсером. Не те, звісно, щоб позиції обох авторів були примиренні, але тут відкривався широкий простір для наукової сатири...

Я нетерпляче махнув рукою, і він урвав на півслові.

— Я просто аналізував для вас, як перебігали мої думки, щоб показати генезу своїх дальших дій,— пояснив він.— Та хоч би там як, а ідея з'явилась. Чим не ідея: нарис про волоцюг для щоденної преси? Наприклад, «Непримиренність Полісмена і Волоцюги». Отож я подався на «волочак» («волочак» — це, чоловіче добрий, всього лишень вулиця), чи, якщо вам завгодно, до центру міста, на розшуки газетної редакції.

Ліфт помчав мене просто в небо, а там Цербер у вигляді анемічного хлопця-кур'єра заступив мені дорогу. Сухоти, видно з першого погляду, сила духу, ірландець, чудесний тип; упертий, рішучий; жити лишилося не більше року.

— О блідолиций юначе,— прорік я,— благаю тебе вказати шлях до святаго святих, до Найголовнішого з Товстих.

Хлопець сподобив мене зневажливим поглядом, а в очах — безмежна втома.

— З цим ідіть до швейцара. Не знаю, про що ви торочите.

— Та ні, мій сніжно-білий, мені редактора.

— Якого редактора? — накинувся він, як молодий бульдог.— Театрального? Спортивного? Світської хроніки? Недільного? Тижневого? Щоденного? Телеграфного? Місцевих новин? Передових? Якого?

Якого саме, я не знав.

— Самого,— рішуче заявив я.— Головного.

— А, Спарго! — чмихнув він.

— Авжеж, Спарго,— підтвердив я.— Кого ж бо ще?

— То давайте свою картку,— каже він.

— Дати що?

— Картку... Ну! Та чого вам, зрештою, треба?

І тут анемічний Цербер так нахабно зміряв мене очима, що я взяв його за барки, підвів із стільця, постукав по запалих грудях зігнутиим вказівним пальцем і тим викли-

кав слабий задушливий кашель. Але хлопчисько дивився на мене без страху, наче хоробрий горобчик, затиснутий в кулаці.

— Я невблаганний Час,— прогув я замогильним голосом.— Стережися, щоб я не стукнув занадто сильно.

— Ну, це ще побачимо,— глузливо обізвався Цербер.

Тоді я стукнув добряче, так, що він подавився кашлем і аж посинів.

— Та якого вам чорта? — прохрипів він, віддихавшись.

— Мені потрібен Спарго, сам Спарго.

— Так пустіть мене, я загляну і дізнаюсь, як там.

— Ні, не заглянеш, мій сніжно-білий.— Я ще міцніше стиснув його комір.— У мене ці штучки не пройдуть, ясно? Підемо разом.

Літ мрійливо оглянув довгий стовпчик попелу на своїй сигарі і повернувся до мене:

— Знаєте, Анаку, ви навіть не можете зрозуміти, яка насолода криється в блаженстві, в нестримному штукарстві. Ви на таке не здатні, хоч би й схотіли. Ваші нікчемні дрібні умовності та зарозуміла доброчесність стали б на перешкоді. Бо щоб просто так безоглядно пуститись берега і дуріти, як тільки заманеться, треба бути чимсь більшим, ніж статечним господарем та лояльним громадянином.

Одначе, як я казав, я добився до Головного Спарго. Ця огрядна, м'ясиста, червонолиця персона з масивною щелепою і подвійним підборіддям упрівала без піджака за письмовим столом. А було то, знаєте, в серпні. Коли я увійшов, він саме розмовляв по телефону,— чи, краще сказати, лаявся,— і водночас став вивчати мене поглядом. Нарешті повісив трубку і очікувально повернувся до мене.

— Ви дуже зайнята людина,— сказав я.

Він нетерпляче кивнув і мовчки чекав.

— А чи ж варто, зрештою, так із шкури пнутися? — вів я далі.— Що таке життя, щоб так упрівати заради нього? Чим ви можете виправдати такі муки? Ось погляньте на мене. Я ж бо не сію і не жну...

— Хто ви такий? Що ви за один? — люто ревнув Спарго, шматуючи слова, мов собака кістку.

— Цілком слушне запитання, сер,— визнав я.— По-перше, я людина, далі, я пригноблений американський громадянин. Наді мною не тяжить прокляття ні фаху, ні ремесла, нема в мене і перспектив на майбутнє. Мов той Ісав * я не маю власної юшки. Моя резиденція — весь білий світ;

небо мені покривалом. Я один з безправних злидарів, санкюлот, пролетар чи, вживаючи зрозумілішої для вас термінології, волоцюга.

— Так якого дідька?..

— А так, мій добрий пане, волоцюга, нероба і людина непутяща, мешканець бозна-яких закамарків, схильний до найрізноманітніших...

— Годі! — гримнув він.— Чого вам треба?

— Мені треба грошей.

Він стрепенувся і простяг руку до відкритої шухляди стола, де, певно, лежав револьвер, але передумав і тільки гарикнув:

— Тут вам не банк!

— Та й мені бракує чеків до оплати. Але є в мене, сер, ідея, котру з вашої ласки і з вашою поміччю я маю надію обернути на готівку. Коротше, що ви скажете про нарис із життя волоцюг, написаний натуральним волоцюгою? Імпонує це вам? Чи зголодніли ваші читачі за таким матеріалом? Чи жадають вони його? Чи зможуть бути щасливі без нього?

Якусь мить мені здавалося, що його вхопить грець, та він угамував свою гарячу кров і заявив, що йому подобається моє зухвальство. Я чемно подякував і запевнив, що мені воно й самому до вподоби. Тут Спарго запропонував мені сигару і сказав, що, мабуть, таки пристане на мою пропозицію.

— Але зятяйте,— застеріг він, тичнувши мені в руку пачку письмового паперу і олівець з кишені власного жилета,— зятяйте, що я не потерплю пишномовної хитромудрої філософії, до якої ви, я бачу, маєте схильність. Не скупіться на місцевий колорит та ще хіба додайте трохи сентиментів, але ніяких мені теревенів про політичну економію, соціальні прошарки і такий інший мотлох. Не розводьте порожньої балакаєнини, пишіть конкретно, по суті, соковито, жваво і цікаво — второпали?

Я второпав і тут-таки позичив долар.

— Не забудьте ж про місцевий колорит,— гукнув він мені навздогін, коли я вже був за дверима. І ось, Анаку, цей місцевий колорит і доконав мене.

Коли я сідав у ліфт, анемічний Цербер вишкірив до мене зуби:

— Ну що, витурили?

— Та ні, блідолиций юначе, ні, мій свіжно-білий,—

засміявся я і переможно помахав пачкою паперу, — не витурили, а дали спеціальне завдання. За три місяці я буду редактором міської хроніки, і тоді ти в мене знатимеш, почім ківш лиха.

А коли ліфт спинився поверхом нижче підібрати якихось двох дівчат, мій Цербер підійшов до самої шахти і коротко, без зайвих слів прокляв мою душу разом з моїм спеціальним завданням. Але мені він подобався. Хлопець був з душком і безстрашний, хоч знав не згірше за мене, що смерть ходить за ним назирці.

— Але ж як могли ви, Літ, — вигукнув я, а той сухотний хлопчина, мов живий, стояв у мене перед очима, — як могли ви так брутально обійтися з ним?

Літ сухо засміявся.

— Чи довго ще, любий мій, мушу я виправляти ваші хибні уявлення? Ортодоксальні сентименти та стереотипні емоції опанували вас. А до того ще й ця ваша вдача. Ви аж ніяк не здатні міркувати розсудливо. Цербер? Пхе! Напівзгаслий відблиск, недотліла іскрина, три чверті до смерті, ху! — порожній звук, подих вітру, — ось що таке ваш Цербер. Пішак у життєвій грі. Навіть не проблема. Мертвонароджене немовля не становить жодної проблеми, так само як і дитина, що померла малою. Вони так ніколи й не приходили в цей світ. І Цербер теж ніколи не приходив. А ось якщо вже вам таки хочеться доброї проблеми...

— То як же там було з місцевим колоритом? — нагадав я.

— Ах так, справді, — схаменувся він. — Не давайте мені збочувати. Отож я прихопив свій папір і подався на товарну станцію (для місцевого колориту), спустив ноги з «телячого пульмана», — це просто інша назва для товарного вагона, — і заходився гнати рядки. Звісно, я писав дотепно, блискуче, як і годилося; закидав ущипливі камінці в город властей, викриваючи суспільні суперечності, та в той же час відводив конкретним фактам досить місця, щоб дошкулити пересічному громадянину. З погляду волюціюги поліція того містечка була особливо безчесна, і я не пропустив нагоди відкрити очі добрим людям. Можна математично довести, що суспільству дорожче обходиться арештовувати, засуджувати й ув'язнювати волюціюг, ніж утримувати їх такий самий час в найшикарніших готелях. Цю думку я й розвинув з цифрами та фактами в руках, враховуючи платню полісменів, проїзні, судові й тюремні

витрати. О, це звучало переконливо, і це була щирісінька правда. Я подавав її читачеві з легким гумором, що примушував сміятись, але залишав почуття пекучого болю. Головне заперечення проти існуючої системи, твердив я, це те, що волоцюгу ошукують і грабують. На ті чималі гроші, які суспільство витрачає на нього, він міг би жити в розкошах, замість того, щоб скніти в темниці. Я навіть так гарненько дібрав цифри, що дав змогу бідоласі не тільки жити в найліпшому готелі, але й викурювати щодня по дві сигари, кожна двадцять п'ять центів, та ще й наводити за десять центів глянець на черевиках,— і все це коштувало б не дорожче, ніж його звичні судові й тюремні розваги. І, як показали наступні події, від тих моїх розрахунків не одному платникові податків закрутило в носі.

Я намалював точний портрет одного констебля; не забув я й такого собі Сола Гленгерта, найбезчеснішого поліційного суддю на всьому материку. Це я кажу на підставі величезного досвіду. Він мав лиху славу серед місцевих волоцюг; однак і гріхи його перед громадою теж не приховалися від городян, вони були для них справжнісіньким більмом в оці. Ні імені, ні місця я, звісно, не називав, а намалював абстрактну, узагальнену картину, крізь яку, проте, досить виразно проступав достеменний місцевий колорит.

Природно, що, й сам волоцюга, я вістря своїй статті спрямував проти утисків, яких зазнає наш брат. Показавши платникам податків, як витрушують їхні гаманці, я дойняв їх до живого, а тоді ще й підкинув сентиментів, щедро, густо, не шкодуючи барв. Вірте мені, написано було на славу, а риторика — будьте певні! Послухайте лиш кінцівку мові філіппіки:

«І ось так ми тиняємось волочаком, сторожеко озираючись на всі боки, щоб не зляпав нас часом Джон Закон. Ми почуваємось, немов викинуті за борт, бо наші звичаї не такі, як у всіх; і ми ніколи не забуваємо, що й у Джона Закона для нас не такі звичаї, як для інших. Нещасні, пропащі душі, ми безславно канючимо бодай скоринку хліба і повністю усвідомлюємо всю свою безпорадність та ганьбу. І ми можемо з повним правом повторити вслід за нашим нещасним заморським братом: «Наші гордощі в тому, щоб не знати гордощів». Люди нас забули; бог нас забув; тільки й пам'ятають про нас гарнії правосуддя, що

живляться нашим відчаєм і карбують з наших сліз та зітхань блискучі долари».

Мій портрет поліційного судді Сола Гленгарта вдавня навдивовижу. Подібність до оригіналу була разюча, а легкі та влучні фрази не лишали місця на сумніви: «ця горбоноса опасиста гарпія»; «цей грішник перед богом і людьми, цей розбійник в суддівській мантії»; «людина тендерленської моралі * і таких понять про доброчесність, які злодій мав би за ницість»; «виконує роль свахи між злочинним світом і темними ділками-адвокатами, а на покуту заганяє без жалю нещасних злидарів до сирої буцегарні» — і так далі в тому ж дусі, в задержуватому стилі типового другокурсника, позбавленому всякої статечності. Якраз такий стиль і подобається вельмишановній публіці, хоча ніхто не став би ним писати дисертацію на тему «Додаткова вартість» чи «Хиби марксизму».

— Гм,— Спарго аж гмукнув від подиву, коли я подав йому готовий рукопис.— Проворний ви чолові'яга.

Я прикував гіпнотичний погляд до його жилетної кишені і в результаті одержав першокласну сигару, якою й попихкував, доки Спарго проглядав мою писанину. Двічі або тричі він допитливо позирнув на мене поверх рукопису, але нічого не сказав, поки не скінчив.

— Де працювали, базграче? — спитав він.

— Це моя перша спроба,— я зобразив на виду соромливий усміх, шаркнув ногою і вдавано знітився.

— Дідько це у вас перший! На яку платню претендуєте?

— Ні-ні,— замахав я руками,— ніякої мені платні, красно дякую вам за ласку. Я вільний пригноблений американський громадянин, і ніхто не посміє сказати, що мій час належить йому.

— Крім Джона Закона,— пирхнув він.

— Крім Джона Закона,— погодився я.

— Звідки ви дізналися, що я готую кампанію проти місцевої поліції? — зненацька запитав він.

— Цього я не знав, але припускав, що у вас із нею напружені стосунки,— пояснив я.— Вчора вранці одна схильна до доброчинності жіночка обдарувала мене трьома бісквітами, шматком сиру та підозрілою на вигляд скибкою шоколадного торта,— і все це загорнене в свіжий номер «Сурми», де я помітив прояви нечестивої радості з приводу провалу кандидата в начальники поліції, що його підтримував «Дзвінок». З того ж джерела я дові-

дався, що не за горами муніципальні вибори, і легко зміркував, що до чого. Новий мер, — звісно, коли це буде відповідна людина, — значить, нові поліційні комісари; нові комісари — значить, новий начальник поліції; новий начальник поліції — значить, кандидат «Дзвінка»; висновок: на вашій вулиці свято.

Він підвівся, міцно потиснув мені руку і випорожнив свою туго набиту жилетну кишеню. Я сховав їх, а сам далі пихкав старою.

— Ви якраз той, кого мені треба, — урочисто промовив він. — Цей ось матеріал (він поляскав по моему рукопису) — перший постріл у кампанії. Ви зробите ще багато інших, поки ми не доможемося свого. Я шукав вас не один рік. Ну, згоджуйтесь на передові.

Але я тільки похитав головою.

— Ну ж бо! — наполягав він. — Облиште ці витребеньки. Ви мусите працювати в «Дзвінку». Він зголоднів за вами, жадає вас, не буде щасливим, поки не дістане вас. Ну, то як?

Одне слово, він намагався вкоськати мене, та я був непохитний, наче скеля, і через півгодини Головний Спарго здався.

— Але пам'ятайте, — сказав він, — коли б ви передумали, мої двері завжди відкриті для вас. Де б ви не були, — телеграфуйте, і я вишлю дукати на проїзд.

Я подякував і спитав про платню за свою статтю — «інформашу», як назвав її Спарго.

— О, як звичайно, — сказав він. — Одержите в перший четвер після публікації.

— Тоді мені зараз доведеться попрохати у вас декілька...

Він глянув на мене з усмішкою:

— Та кажіть вже, не муляйтесь. Що там?

— Бачите, — пояснив я, — мою особу нікому посвідчити, отож краще готівкою.

І він заплатив готівкою, — тридцять «брязкал», як одно («брязкало», дорогий мій Анаку, це долар), а я натиснув на колеса... га? — ну, тобто пішов собі геть.

— Блідодлиций юначе, — сказав я Церберові. — Ось тепер мене таки витурили. (В його посмішці засвітилась квולה радість). І на знак моєї щирої поваги до тебе ось маєш... (очі його лиховісно блиснули, і він рвучко підніс руку на захист від сподіваного удару) ...цей скромний дарунок на спогад.

Я мав намір сунути йому в руку п'ятидоларову монету, та хоч це й було для нього повною несподіванкою, хлопець виявився спритнішим за мене.

— Заберіть ви своє лайно! — огризнувся він.

— Таким ти мені ще більше подобався,— заявив я, додавши ще одну таку саму монету.— Маєш успіхи. Але це мусиш узяти.

Він відсахнувся, загрозило рикнувши, однак я схопив його за шию, витряс із нього всю душу і лишив лежати оберемком з тими двома монетами в кишені. Та ледве ліфт рушив з місця, як обидві монети дзенькнули об верх кабінки і полетіли вниз попри стіну шахти. Сталось так, що дверцята у кабінці були незачинені; я встиг простягти руку і перехопити гроші. У хлопця-ліфтера очі полізли рогом.

— Отак я їх завжди,— сказав я, кладучи монети до кишені.

— Якась гава впустила,— прошепотів ліфтер перелякано.

— Схоже на правду,— погодився я.

— Давайте я візьму їх на схов,— набивався він.

— Не плети дурниць!

— Краще віддайте,— пригрозився хлопець,— а то спиню машину.

— Та ну?

І він таки спинив, між поверхами.

— Юначе,— сказав я,— чи є в тебе матір? (Він споважнів, немов шкодуючи про свій вчинок, а я, щоб посилити враження, почав старанно заковувати правий рукав). Чи готовий ти до смерті? (Я пригнувся і м'яко заніс вперед одну ногу). Тільки одна хвилинка, одна коротка хвилинка відділяє тебе від вічності. (Тут я скарлючив пальці на правій руді, мов пазури, і підтягнув другу ногу). Юначе, юначе,— сурмив я,— через тридцять секунд я видеру з твоїх грудей закривавлене серце і почую твої зойки в пеклі.

Тут він не витримав, гучно гикнув, ліфт помчав униз, і я опинився на волочаку. Бачите, Анаку, я ніяк не можу позбутися звички залишати про себе яскраві спогади. Мене ніколи не забувають.

Не встиг я дійти до перехрестя, як почув за спиною знайомий голос:

— Агов, Жужелю! Куди мандруєш?

Це був Зух із Чикаго. Колись, як ми бродяжили разом, мене в Джексонвілі скинули з товарняка. «Запорошило

йому очі жужілло, от і не помітив їх», — так казав він про той випадок, і відтоді це «псевдо» й прилипло до мене... «Псевдо»? — Те саме, що й «псевдонім». Прізвисько волоцюги.

— Двигаю на південь, — відповів я. — А як воно там у Зуха?

— Труба. Бики заїдають.

— А де все кодло?

— Та є тут одне місце. Я тебе напоумлю.

— Хто центровий хлопака?

— Я, тож уважай!

Жаргонні вирази так і сипались Літові з уст. Я був змушений перебити його:

— Будь ласка, перекладіть. Не забувайте, що я чужинець.

— Прошу дуже, — жваво відгукнувся він. — Зухові не щастить. «Бик» — значить полісмен. Зух каже, що поліція настроєна вороже. Я питаю, де «кодло», тобто гурт волоцюг, з яким він мандрує. Він обіцяє «напоумити» мене, тобто спровадити до облюбованого кодлом місця. «Центровий хлопака» — це ватажок. Зух претендує на цей титул.

Удвох ми почимчикували до вузької смуги лісу одразу за містом. Там, у чарівному куточку на березі дзюркотливого струмка, і розташувалось кодло — два десятки дебелих обідранців-гобо.

— Ану, жлоби! — звернувся до них Зух. — Мерщій у ноги! Ось вам Жужіль, і щоб чортам було тісно!

Це означало те лишень, що хлопці повинні податися негайно на жєбри, аби роздобутися чим на святкування мого повороту після річної розлуки. Але тут я блиснув своєю грошвою, і Зух послав кількох юнаків по випивку. Слово честі, Анаку, ту гульню волоцюги пам'ятають і по сьогодні. Просто диво, який випивон можна влаштувати за тридцять брязкал, і не менше диво, що двадцять добрих горлянок здатні стільки видудлити. Меню складалося з пива й дешевого вина з додатком міцніших напоїв для запозятих пияків. Що то була за п'ятика! Оргія просто неба, змагання ревних вахханців, справжня картина первісного тварюцтва. Для мене в п'яній людині є щось непоборно принадне, і був би я ректором якогось коледжу, то ввів би для старшокурсників практичний курс психології пияцтва. Той курс затьмарив би всі підручники і став би небезпечним конкурентом для лабораторних занять.

Але все це речі сторонні, бо після шістнадцяти годин бенкетування все кодро «зафараонив» переважними силами наряд поліції і відпровадив до тюрми. Після сніданку, десь близько десятої, нас вишикували, всіх двадцятьох, і, ослаблих та занепалих духом, повели сходами нагору, до судової зали. А там в суддівській багряниці, горбоносий, мов наполеонівський орел, сидів, поблискуючи маленькими круглими очима-намистинами, сам Сол Гленгарт.

— Джон Емброуз! — проголосив секретар, і Зух підхопився з легкістю, що свідчила за чималу практику.

— Бродяга, ваша честь, — бадьоро доповів судовий бейліф. Його честь, не сподобивши арештанта й поглядом, як стій вирік: «Десять діб», — і Зух сів.

Далі все пішло розмірено, як у годиннику: п'ятнадцять секунд на одного, хвилина на чотирьох. Арештанти підскакували, наче маріонетки. Секретар виголошував ім'я, бейліф — провину, суддя — вирок, і засуджений сідав. Ото й усе. Правда ж просто? Любо було дивитися!

Зух підштовхнув мене ліктем:

— Ану, Жужелю, втни яку штуку. Ти ж можеш.

Я заперечно похитав головою:

— Та давай, — під'юджував Зух. — Розкинь їм таку «чорнуху», щоб вони аж роти пороззявляли. Хлопці хрпа на тебе не матимуть. А поки ми будемо сидіти, ти зможеш роздобувати нам куриво.

— Л. К. Рендольф, — виголосив секретар.

Я встав, але тут у судовій процедурі щось заїло. Секретар зашепотів до судді, бейліф посміхнувся.

— То ви, містере Рендольфе, газетяр? — солоденько спитав його честь.

Це захопило мене зненацька, бо в розпалі подій минулої ночі я зовсім забув про «Дзвінок», і тепер побачив, що стою над краєм ями, яку сам собі вирив.

— Це твій шанс. Не прогав його, — підбивав мене Зух.

— Все пропало, бідна моя голівонька, — простогнав я у відповідь, та Зух, не знаючи нічого про мою статтю, тільки вибалушив на мене здивовані очі.

— Ваша честь, коли мені щастить дістати роботу, то це моя професія.

— Ви, я бачу, проявляєте неабияку зацікавленість у місцевих справах. — Тут його честь узяв ранковий номер «Дзвінка» і перебіг очима ту шпальту, де, як я був певен, вмістили мого нариса. — Колорит хоч куди, — відзначив він

тоном знавця-естета, зблиснувши очима,— картини чудові, широкі мазки в манері Сарджента *. Ну, а цього... цього вашого суддю... ви, гм, писали, певно, з натури?

— Не зовсім, ваша честь,— відповів я,— окремі, так би мовити, риси, чи радше... е... узагальнений тип.

— Але ж у вас колорит, сер, безперечний місцевий колорит,— наполягав суддя.

— Це вже додали згодом,— пояснив я.

— То цього суддю не взято з життя, як можна було б подумати?

— Ні, ваша честь.

— Ах, так, розумію, просто такий собі тип неморального судді?

— Ба навіть більше, ваша честь,— зухвало заявив я,— ідеал.

— А місцевий колорит, то вже додано згодом? Ха! Добре! А, дозвольте запитати, скільки ви одержали за свою працю?

— Тридцять доларів, ваша честь.

— Гм, непогано! — І тут його тон різко змінився.— Молодий чоловіче, місцевий колорит — лиха річ. визнаю вас винним у місцевому колориті і засуджую на тридцять діб ув'язнення, які — на ваш вибір — можуть бути замінені тридцятьма доларами штрафу.

— Леле! — зітхнув я.— Ті тридцять доларів я витратив на бучні веселощі.

— І ще тридцять діб за марнотратство.

— Наступну справу,— сказав його честь секретареві.

Зух був приголомшений.

— Овва! — прошепотів він.— Овва! Всім хлопцям по десятці, а тобі шістдесят діб. Овва!

Літ черкнув сірником, припалив свою згаслу сигару і розгорнув книжку, що лежала в нього на колінах.

— Отже, вертаюсь до початку нашої розмови. Чи не вважаєте ви, Анаку, що хоча Лорія і трактує питання поділу річних прибутків надзвичайно старанно, однак він випускає з уваги один важливий чинник, а саме...

— Авжеж,— сказав я, думаючи зовсім про інше.— Авжеж.

АМАТОРСЬКИЙ ВЕЧІР

Хлопець-ліфтер значуще всміхнувся. Піднімаючись із нею нагору, він зауважив, яким веселим блиском сяяли її очі, як рум'янилося їй личко. Тепло її стриманого запалу, здавалося, зігрівало тоді цілу його вузьку кабінку. А зараз, опускаючись униз, кабінка була наче огорнута крижаною холоднечею. Блиск очей дівчини згас, зник і рум'янець. Вона нахмурилася, і коли він очима ловив її погляд, то помічав, як стемніли й посіріли її очі. О, він добре знав ці прикмети! Може, й він колись стане репортером. Так воно й буде, треба тільки підрости. А тим часом із своєї кабінки він придивлявся до плину життя, що вирувало у дев'ятнадцятиповерховому хмарочосі. Він приязно відсунув дверцята кабінки і спостерігав, як вона рішуче подалася до виходу.

В її поставі відчувалась якась сила — сила, котру породжує в людині зріднення з землею, а не з міськими тротуарами. Але це була витончена, незвичайна сила, можна б сказати, строга зграбність, що надавала дівчині рис мужності, хоч і не позбавляла жіночності. Ця сила перейшла їй у спадок від шукачів і борців — людей, що добре напружувалися за своє життя і головою, і руками. Ці люди, привиди далекої минувшини, виплекали її міцне тіло й подарували їй заповзятливу вдачу.

А ось тепер її трохи розгнівано і дуже ображено.

— Я вже догадуюсь, що ви мені скажете, — чемно, але твердо урвав редактор її багатослівну передмову, що мала бути початком давно жаданої зустрічі. — Ви й так мені досить розповіли, — вів він далі (з цілковитою бездушністю, як здавалось їй тепер, коли вона згадувала ще свіжу розмову). — В газеті ви ніколи не працювали. Ви недосвідчені, непривичасні до цієї роботи, вам бракує

спритності. Ви маєте середню освіту, а може, доповнили її яким училищем чи коледжем. З англійською мовою у вас усе гаразд. Ваші друзі одноставно запевнили вас, що ви гарно й талановито пишете і таке інше. І оце тому ви гадаєте, що зможете працювати в газеті, й хочете, аби я вас прийняв на роботу. Та, на жаль, нема вільного місця. Якби ви знали, скільки...

— Але ж якщо нема вакансій,— і собі перебила вона його мову,— то як же ті, що тепер працюють у вас, домоглися своїх місць? Як я зможу довести, що гідна бути на цій роботі?

— Вони зробили все, щоб бути потрібними редакції,— пролунала коротка відповідь.— Зробіть те ж саме.

— А що я вдію, коли не маю нагоди?

— Пошукайте її.

— Але як? — наполягала вона, водночас у глибині душі вважаючи його недоумкуватим.

— Як — це вже ваша справа, а не моя,— мовив він наприкінці, підводячись і даючи на здогад, що прийомові настав кінець.— Мушу вас повідомити, шановна панночко, що цього тижня сюди приходило принаймні вісімнадцятеро інших дівчаток, які прагнуть працювати у редакції, і я, далєбі, не маю часу пояснювати кожній, до чого вдається. Адже читати лекції з журналістики зовсім не мій обов'язок, як редактора газети.

Вона настигла автобуса, що прямував на околицю міста, і поки доїхала додому, то перебрала в пам'яті геть-чисто всю розмову з редактором. «Але як же?» — запитувала вона себе, долаючи три перегони сходів, що провадили до помешкання, яке винаймали вони вдвох із сестрою. В цьому безупинному «Але як?» виявлялася її наполеглива шотландська вдача, котра, хоч і давно позбавлена шотландського ґрунту, ще володіла всією її істотою. Зрештою, треба було якось зараджувати собі. Сестри Ваймен із провінційної закутини подалися до міста шукати долі. Батько їхній, Джон Ваймен, був малоземельний фермер. Його згубна заповзятість, що лягла тягарем на господарство, примусила його дочок, Едну й Лєті, самих подбати про себе. Грошові заощадження, зроблені протягом року вчителювання в школі, вечірні заняття із стенографії та друкування впевнили їх у намірі податися до міста в пошуках щастя. Та нічого доброго перед очі тим часом не навивалося. Було таке враження, що місто перелюднене

невправними стенографістками й друкарками, а що могли запропонувати сестри, крім своєї невірності? Потаємною Єдиною мрією було стати журналісткою. Та напочатку вона замірялася на канцелярську роботу, бо хотіла перше роздивитися, на якій журналістській ділянці і в якій газеті поспитати щастя.

Однак жодна канцелярська робота не потрапляла до рук, а мізерні заощадження день у день танули, як віск, хоча комірне залишалось одинаковим і піч усе так само пожадливо поглинала вугілля. З колишніх збережень zostалися самі крихти.

— Як ти гадаєш, може б, тобі звернутися до Макса Ірвіна? — запропонувала Леті, вислухавши сестрини розповідь. — Адже він славетний журналіст. Піди до нього, Ед. Він напевно знає, як дістатись у газету, і зможе тобі чимось зарадити.

— Але ж я з ним не знайома, — заперечила Една.

— А хіба з редактором, якого сьогодні ти бачила, ти знайома?

— Воно-то та-ак, — розважно протягла Една, — але це інша річ.

— А як же ти будеш брати інтерв'ю у незнайомих людей згодом, коли працюватимеш у газеті? — підбадьорювала Леті.

— За це я й забула, — погодилася Една. — Воно й справді, яка різниця — брати інтерв'ю у містера Макса Ірвіна для якоїсь газети чи для себе особисто? До того ж це буде практика для мене. Я зараз же пошукаю його адресу й номер телефону в довіднику.

— Леті, я певна, що змогла б добре писати, якби дістала нагоду, — мовила вона рішуче по хвилині. — Я почувую, що маю нахил до цього, ти мене розумієш?

Леті схвально кивнула головою і стиха запитала:

— Цікаво, який він із себе?

— Це вже мій клопіт — дізнатися, — запевнила Една. — Не мине й двох днів, як я про все це тобі розповім.

Леті заплескала в долоні.

— Чудово! Оце журналістська жилка! А як було б гарно, коли б ти за один день упоралася!

— ...То вже вибачте, що я вас потурбувала, — мовила вона наприкінці, виклавши свою справу Максowi Ірвіну,

видатному військовому кореспондентові й бувалому журналістові.

— Та нічого! — відповів той, заперечливо махнувши рукою. — Якщо ви самі за себе не заступитесь, то хто ж за вас обстане? Я добре розумію вашу скруту. Ви бажаєте працювати в редакції «Інформатора» і то негайно, хоч і не маєте досвіду на цій ниві. А чи нема у вас протекції в якоїсь впливової особи? В місті живе з десятків людей, чия цидулка всі редакції перед вами відчинить, бо вона діє як оте закляття «Сезаме, розступися». Дальша ваша доля — встояти на своїх ногах чи здатися, — залежить від вас. Приміром, можна б звернутися до сенатора Лонгбриджа, Клауса Івскіпа — власника міського трамваю, до Лейна і Мак-Чесні... — він осікся й замовк.

— Та я жодного з них не знаю, — відповіла вона сумовито.

— Гаразд, то, може, ви знаєте кого-небудь з їхніх знайомих або ж когось, хто знає їхніх знайомих?

Една похитала головою.

— В такому разі вам треба придумати щось інше, — незвічено провадив він далі. — Ви мусите самі собі зарадити. І що б таке ви могли?..

Якусь мить він мовчки думав, замруживши очі й наморщивши лоба. Вона спостерігала за ним, уважно приглядалася до нього. Аж ось його голубі очі розплющилися, а лице засяяло.

— Знайшов! Хоча стривайте...

Тепер він і собі придивився до неї. І так пильно він дивився, що під його поглядом вона зашарілася.

— Гадаю, що ви з цим упораетесь. Та однак, поживем — побачимо, — сказав він загадково. — В усякому разі, це допоможе виявити ваш хист і, крім того, буде кращою рекомендацією для «Інформатора», ніж сотні писульок усіх senatorів і багатіїв світу. Ви виступите на аматорському вечорі у «Лупсі».

— Я... я щось не збагну, — сказала Една, не розуміючи, що він має на думці. — Що таке «Лупс» і що це за аматорський вечір?

— Ой, правда, мені вилетіло з голови, що ви не тутешня. То навіть ще краще, аби тільки була у вас журналістська кмітливість і спритність. Для вас це буде перше враження, а перші враження завжди неупереджені, безсторонні, свіжі, яскраві. «Лупс» — це місце розваг на

околиці міста, біля парку. Там можна проїхатися у туристському вагончику, спуститися з пагорка, послухати виступ духового оркестру, побачити диких звірів, театральну виставу, кінематограф тощо. Простий люд ходить туди на звірів подивитися і розважитися, а інші знаходять втіху в тому, що дивляться, як гуляє простий люд. Одне слово, «Лупс» — це веселощі, розваги і свіже повітря для всіх.

Але вас стосується зараз тільки естрада. У ній один виступ іде на зміну іншому. Там і штукарі, й акробати, гумові чоловічки й танцюристки із смолоскипами, виконавці негритянських мелодій та сентиментальних пісеньок, імітатори та співаки. Всі вони за фахом естрадники. Тим вони заробляють собі на хліб. Багатьом добре-таки платять. Декотрі не мають постійної роботи, а при нагоді, коли дістануть запрошення, виступають або в «Орфеї», в «Алькатрасі» чи то в «Луврі». Ще інші пускаються в мандри по всій країні. Таке життя цікаве, та й заробіток чималий, отож воно багатьох приваблює.

Так ось, аби здобутися популярності, дирекція «Лупсу» влаштовує так звані аматорські вечори: двічі на тиждень після виступу професійних акторів на кону з'являються аматори, хто тільки зголоситься. Люд не покидає своїх місць, а стає суддею в мистецтві або думає, що стає, — зрештою, це все одно, — і тому платить гроші, і задоволений з себе. Для дирекції аматорські вечори — вельми вигідна річ. Та в цій справі найважливіше — і це вам варто запам'ятати, — що ці аматори зовсім не аматори, вони одержують платню за свої виступи. Найкраще можна б їх назвати професійними аматорами. Кожному зрозуміло, що задурняк дирекція не вмовить нікого виступити перед несамовитою публікою. В таких випадках люд геть-чисто шаленіє. Бо ж для нього це забава. Я вам пропоную і мушу сказати, що це вимагатиме від вас витримки, — поїхати туди й домовитися на два виступи (гадаю, що це може бути в середу й суботу ввечері) — зіграти двічі на сцені та про все це написати для недільного випуску «Інформатора».

— Але ж... але ж... — завагалася вона. — Я... я — в її голосі почулося розчарування й розпука.

— Я вас не розумію, — сказав він лагідно. — Ви сподівалися на щось інше, краще. Але чого тільки нам не доводиться робити напочатку! Згадайте адмірала флоту її

величності королеви, котрий замітав підлогу і вилощував ручку парадних дверей... Ви мусите подолати всі злигодні життя підмайстра або ж кинути все негайно. Ну, що ви на це скажете?

Раптове те запитання зовсім її збентежило. Вона щось промимрила, а у нього на обличчі промайнуло розчарування.

— Для вас це буде, мабуть, випробування,— підбадьорливо додав він,— і то тяжке випробування, але ж то на краще. Або пан, або пропав. Ви готові?

— Я спробую,— сказала вона невпевнено, водночас зазначаючи про себе прямоту, різкість і поспіх тих міських чоловіків, з якими вона ввійшла у стосунки.

— Гаразд! Знаєте, коли я починав роботу в газеті, то мені давали такі нудні, неприємні доручення, які вам і не снилися! А потім бозна-скільки часу я нидів над кримінальною хронікою та шлюбборозлучними процесами. Та врешті все вийшло на добре. Вам пощастило тим, що ви починаєте з роботи для недільного випуску газети. Це не бозна-що, та нічого. Упорайтеся з цим, покажіть, з якого тіста вас виліплено, і на вас чекає краща робота — краща посада і більша платня. Отже, сьогодні пополудні ви підете до дирекції «Лупсу» й домовитесь на два виступи.

— Та з чим же я виступлю? — зніяковіло запитала Една.

— З чим? З чим хочете. Ви вмієте співати? Ні? Ну й не треба. Верещіть, робіть будь-що, аби тільки звеселити публіку, дайте їй нагоду поглумитися з поганого мистецтва,— і вам за це заплатиться. Нікого не лякайтеся. Говоріть одверто. Підійть між аматори, що чекають на свою чергу, випитуйте у них, вивчайте їх, закарбуйте їх собі в пам'яті. Пройміться тією атмосферою, тими барвами, всіма яскравими барвами. Докопуйтеся обома руками до суті, до духу, до сенсу всього навколишнього. Якраз це ж вам і треба. Збагніть усе. Саме це хочуть знати читачі недільного випуску «Інформатора». Будьте небагатослівні, добирайте міцно збудованих фраз і конкретних, соковитих порівнянь. Уникайте втертих, заяжжених думок. Вибирайте. Хапайтеся за характерне, решту відкидайте — і перед вами буде картина. Змалюйте цю картину словами — і роботу в «Інформаторі» вам забезпечено. Перегляньте кілька останніх недільних випусків «Інформатора» і познайомтесь із надрукованими фейлетонами. У вступному абзаці,— він

правитиме за рекламу,— перекажіть зміст фейлетону, а вже відтак знов усе опишіть. Наостанку припасіть собі метку кінцівку, яку в разі скорочення фейлетону можна було б приліпити в кінці, не спотворюючи цілого. Отак, гадаю, й досить. До іншого самі дійдете.

Вони обоє підвелися. Една була в захваті від його запалу і квапливої, жвавої мови, насиченої думками, що їх вона так прагнула знати.

— Міс Ваймен, якщо ви честолюбні, то запам'ятайте, що кінцева мета журналіста — це не літературний фейлетон. Уникайте второваної дороги. Фейлетон — це трюк. Підпорядкуйте його собі, але самі не піддавайтесь йому. Це ви мусите зробити, бо, не навчившись писати фейлети, ви нічого не зможете написати. Одне слово, пориньте з душею в цю справу, та передовсім залишіться собою, ви мене зрозуміли? Ну, гаразд, хай вам щастить!

Вони дійшли до дверей, і він потиснув дівчині руку.

— Ось що,— перебив він, не даючи їй подякувати,— як закінчите фейлетон, то принесіть мені. Гадаю, що зможу допомогти вам трохи його виправити.

Директор «Лупсу» був чоловік гладкий, із величезними щелепами, куцистими бровами та загалом з ворожим виглядом. На обличчі йому застигли байдужість і невдоволення, в роті стирчала сигара. Една довідалася, що його звати Саймс, Ернст Саймс.

— З чим виступаєте? — спитав він, навіть не вислухавши прохання.

— З ліричними піснями,— відповіла Една жваво, пригадуючи Ірвінову пораду говорити голосно й виразно.

— Ваше прізвище? — запитав містер Саймс, ледь-ледь скинувши на неї оком.

Вона завагалася. Бо ж так хутко вскочила в цю пригоду, що не було коли й подумати про прізвище.

— Не маєте прізвища? Може, псевдонім маєте? — нетерпляче просурмив директор.

— Нен Білейн,— миттю вигадала вона.— Бі-лейн. Так-так, саме так.

Він закарлючисто вписав її прізвище у записник.

— Гаразд. Виступатимете в середу й суботу.

— А яка платня? — спитала Една.

— За один виступ два з половиною, за два — п'ять доларів. Платню дістанете в перший понеділок після другого виступу.

І навіть не виявивши найменшої ввічливості,— не мовивши «до побачення»,— він одвернувся від неї і поринув у газету, яку читав перед тим.

В середу ввечері Една, взявши з собою Леті, ще завчасу прийшла до театру. В кошелі лежало її просте театральне причандалля: пледовий шаль, позичений у прачки, криношена шорстка спідниця, позичена у прибиральниці, і сива перука, яку їй дав костюмер на один вечір за двадцять п'ять центів. Една надумала зіграти роль старої ірландки, котра, в тугу вдавшись, співає про свого сина, що на чужині тиняється.

Хоч і прийшли вони завчасно, та навкруги панувала метушня. Ішла саме головна вистава, грав оркестр, а публіка час од часу плескала в долоні. Наплив аматорів заважав працювати поза сценою, переходили, вбиральні, лаштунки захрясли народом, люди тислися одне до одного. Та найприкріший був цей гармидер для професійних акторів, що поводилися, як личить людям вищої касті: їхнє ставлення до злидарів-аматорів було позначене зверхністю, ба навіть грубістю. Збентежену Едну штурхали ліктями з усіх боків. Відчайдушно притискуючи кошіль до себе, Една шукала якої-небудь убиральні і водночас усе навколишнє закарбовувала в своїй голові.

Нарешті їй таки вдалося знайти вбиральню,— маленьку комірчину, в якій уже три панії-аматорки з галасом і криком гримувалися і навіть учинили сварку за єдине дзеркало. Едні було легко приготуватися до вистави, і вона, з цим швидко впоравшись, залишила трьох паній, що, забувши свою зваду, взялися її обмовляти. Разом з Леті, що не відступала ні на крок, Една, діючи терпляче й наполегливо, добулася до закутка поза лаштунками, звідки добре видно було сцену.

Маленький чорнявий чоловічок, жвавий і добродушний, у фракі та циліндрі, елегантно дрібочучи ніжками, кружляв у вальсі й слабеньким тоненьким голосочком співав про когось чи про щось,— видно, жалібно. Коли він, притишивши голос, дотягував останні слова пісні, якась дедала жінка з розкішною кучмою білявого волосся пропхалася повз Едну, важко наступивши їй на ногу і презирливо штовхнувши її набік. «Кляті аматори!» — просичала вона, і за мить опинившись на сцені, граціозно розкланялась до публіки, а маленький чорнявий чоловічок навшпиньки закружляв навколо неї.

— Здорові, дівчата!

Една аж здригнулася від несподіванки, бо цей поклик, вимовлений протяжливо, з наспівом, пролунав їй над самим вухом. Обернувшись, вона побачила перед себе поголеного кругловидого, наче місяць, юнака, що лагідно всміхався до неї. Одягнутий він був і загримований під традиційного сценічного волоцюгу, хоча й без потрібних для того баків.

— О, та я їх миттю можу приляпати,— пояснив він, угадавши в її очах подив, і помахав тою прикрасою, якої бракувало йому на обличчі.— Через них дуже пітнієш,— додав він.— А у вас що за роль?

— Сопрано... ліричні пісні,— відповіла Една, силкуючись триматися якомога невимушено.

— А чого це вам закортіло виступати? — спитав він.

— Так, для розваги. А то чого б іще? — відповіла Една.

— Я це як стій зметикував, тільки-но вас уздрів. Ви ж не для газети, правда?

— За все своє життя я зустрічала тільки одного редактора,— викрутилась вона вимовкою.— Та й то ми не поладнали.

— Просилися до нього на роботу?

Една байдуже кивнула, хоча в душі стривожилась і сушила собі голову, як би звернути розмову на щось інше.

— І що ж він сказав?

— А те, що того тижня до нього вже приходило вісімнадцятеро дівчат.

— Значить, облизня ввіймали? — кругловидий юнак зареготав і ляпнув себе по стегнах.— Ми, бачите, стали підозріливіші. Бо ж недільні газети ладні втопити в ложці води наші аматорські вечори і виставити на посміховисько перед читачами. А директорів це не до вподоби, звісно. На саму думку про це він сатаніє.

— А в якій ролі ви виступаєте? — запитала Една.

— Я? О, сьогодні я в ролі волоцюги. Я ж бо Чарлі Велш.

Називаючи їй своє ім'я, він сподівався її просвітити,— це вона збагнула, але спромоглася тільки чемно зауважити:

— О, невже?

Їй так кортіло засміятися з того розчарування, яке сплило йому на обличчі, що вона насилу стрималась.

— Ви що, й справді ніколи не чули про Чарлі Велша? — щиро здивувався він.— Значить, ви ще зелені. Адже я «не-

замінний» аматор. Ви напевне мене бачили. Бо я всюди виступаю. Я б міг бути професійним актором, та як аматор я заробляю більше грошви.

— Але чому саме «незамінний»? — допитувалась Една.

— Гаразд,— чомо мовив Чарлі Велш,— я вас наповмлю. «Незамінний» — це особа, що якусь роль виконує краще за інших. Тепер ви затимили, що таке «незамінний», га?

Една кивнула головою.

— Аби краще взяти втямки цю справу,— провадив він далі,— пригляньтесь-но до мене. Я тут єдиний аматор, якому до снаги всі ампуа. Наприклад, сьогодні я виступатиму з пародією на аматора, що грає роль волоцюги. Скажу вам, що пародіювати важче, ніж просто грати, але то справжня гра — треба бути й аматором, і актором. Зрозуміло? Я все можу: читати поважні монологи, виступати в опереті й бути блазнем. Бо ж я — Чарлі Велш, незамінний Чарлі Велш.

Отак поки маленький чорнявий чоловічок і дебела білявка ніжно туркотали на сцені, поки слідом за ними виступали інші професійні актори, Чарлі Велш усе вів мову з Едною, порозповідав дівчині силу всякої всячини і між тим чимало такого, що їй згодилося для недільного випуску «Інформатора».

— О-го-го,— вигукнув він раптом.— Його високість уже вганяє за вами. Ви перші у списку. Тільки не зважайте на бучу, коли будете на сцені. І свій виступ закінчіть так, як і годиться.

Саме цієї миті Една відчула, що її зраджує журналістська честолюбність, і дівчину охопило непереможне бажання втекти світ за очі. Та директор, наче той казковий велетень-людоджер, перепинив їй дорогу до відступу. Вона чула, як оркестр заграє перші такти її пісні, а гамір у залі обернувся на тишу, сповнену чеканням.

— Сміливіше,— прошепотіла Леті, тиснучи їй руку, а з другого боку почувся владний голос Чарлі Велша:

— Ну, наберіться духу!

Една мов прикипіла на місці й безвладно сперлася до лаштунку. Оркестр знову почав мелодію, а якийсь одинокий голос із зали заверещав:

— Оце на тобі! Де ж Ненні?

На це зауваження зала вибухнула реготом, а Една відсахнулася назад. Та міцна директорова рука, опустившись

дівчині на плече, рвучким сильним поштовхом послала її на сцену. Ця рука вигулькнула з-за лаштунків, і публіка, збагнувши, що сталося, громом вигуків схвалила його поведінку. Оркестрова музика ковзала по струнах. Една не знала, коли починати, і терпляче чекала, взявшись у боки і напружено прислухаючись, аби вловити хоч який звук оркестру. Аж от у залі знову зчинилась буча. Пізніше Една довідалася, що в такий спосіб публіка охоче збиває аматора з пантелику, не даючи йому змоги почути оркестр.

Та Една потроху очумалася. Вона побачила перед собою величезне, від партера до галльорки, море всміхнених, спотворених веселощами лиць, почула, як переливи реготу хвилями зринають вгору,— і шотландська її кров заграла. А оркестранти все напружено працювали, хоч і не було чути музики. І тоді Една зважилась: вона безгучно заворушила губами, простягаючи вперед руки, коливалася цілим тілом, вдаючи, нібито співає. Гамір у залі подвоївся, бо публіка намагалася заглушити її голос, та Една спокійнісінько показувала далі свою пантоміму. Тривало це, здавалось, до безвіку. Аж раптом публіці, втомленій своєю витівкою, забаглося почути спів, вона стихнула і вздріла німу гру, яку втяла Една. На хвилину замгло все, крім оркестру. Една все так само безгучно заворушила губами. Лиш тоді публіка второпала, що її пошили в дурні, і знову ціла зала, цього разу визнаючи Еднину перемогу, вибухла щирими оплесками. Для Едни це була нагода зійти зі сцени. Кланяючись і задкуючи, вона опинилася за лаштунками в Летіних обіймах.

Найгірше вже минулося, і до кінця концерту вона снувала серед аматорів та професіоналів і, перекидаючись словами, прислухаючись до розмов, спостерігаючи, силкувалася усе зрозуміти й закарбувати в пам'яті. Чарлі Велш зголосився бути їй за наставника й янгола-оборонця і так справно виконував ці добродібно взяті обов'язки, що, коли концерт закінчився, Една мала вже досить матеріалу для фейлетону. Та за домовленістю вона мала виступити ще раз, то ж відступити було б справжнім боягузством. Окрім того, враження її з цих днів були такі швидкоплинні, і вони потребували перевірки. Отож у суботу в супроводі Леті і з кошелем у руках Една знову з'явилася у театрі.

Директор, здавалось, чекав на неї, бо очі його заблищали з радості, тільки він її побачив. Він заспішив до Едни,

гривітався і вклонився поштиво, зовсім не так, як минулого разу, коли він повівся з нею наче той казковий велетень-людожер. Коли директор уклонився, вона побачила, як Чарлі Велш, що стояв за його плечима, значуще моргнув до неї.

Та дивовижніше було потім. Директор ублагав Едну познайомити його з сестрою, жартівливо балакав з однією й другою, і з усієї сили напинався на люб'язність. Він навіть віддав Едні цілу вбиральню, викликавши цим великі заздрощі у тих трьох аматорок, з якими Една переодягалася попереднім разом. Едну це вельми збентежило, і тільки зустріч з Чарлі Велшем у коридорі допомогла зняти покривало з таємниці.

— Вітаю! — гукнув він до неї.— Бачу, ви йдете вгору, чи не так? Усе перед вами розступається.

Вона радісно всміхнулась.

— Директор, певне, гадає, що ви репортерка. Йй-бо, я мало не луснув, коли побачив, як він підсолоджувався до вас. А якщо по-чесному, то це справді так?

— Я вам уже казала про мої стосунки з редакторами,— вивернула Една.— Як і тепер, так і тоді це чистісінька правда.

Та «незамінний» Чарлі Велш недовіриливо похитав головою.

— Мене це, власне, й не обходить. Але якщо ви справді з газети, то підкинули б там про мене кілька слів, звісно, добрих слів, ну, ви ж самі знаєте, для реклами. А коли ви не репортерка, то однаково ви козир-дівка. Одне безперечно — ви таки не з нашого брата.

Після виступу Едни, який вона доконала цього разу з майстерністю бувальця, директор знову взявся її влещувати. Наговоривши Едні силу приемних слів, сам дуже приязний, він перейшов до суті.

— Сподіваюся, ви нас не скривдите? — мовив він закрадливо.— Будете справедливі до нас, еге ж?

— Ой, та де там,— невинно відказала Една.— Вам не вдасться вмовити мене ще на один виступ. Я знаю, що я тішилась успіхом і що ви згодні мене прийняти, та я справді таки не можу на це пристати.

— Ви добре розумієте, що я маю на увазі,— сказав він, з відтінком колишнього нахабства.

— Ні-ні, я таки не пристану на це,— впиралася Една.— Естрада занадто діє на нерви, принаймні на мої нерви.

Директор, трохи спантеличений, завагався і не став далі напоминатися.

А от у понеділок зранку, коли вона зайшла до його контори, аби отримати платню за два виступи, настала її черга спантеличитись.

— Ви, певне, неправильно мене зрозуміли, — жваво збрехав він. — Пам'ятаю, я говорив щось про оплату за проїзд. Ми це й справді практикуємо, але за виступи аматорам ніколи не платимо. Бо це позбавило б усю цю справу привабливості й блиску. Ні, Чарлі Велш наплів вам сухого дуба. Йому ми не платимо за виступи. Жодному аматорові не платимо. Це був би чистий сміх! Та гаразд, нате вам п'ятдесят центів. Тут враховано також оплату за проїзд для вашої сестри. А тепер, — додав він ввічливо, — дозвольте від імені адміністрації подякувати за плідну й успішну участь у наших аматорських концертах.

Пополудні того ж таки дня Една, як і обіцяла, вручила Максові Ірвіну надрукований примірник фейлетону. Переглядаючи машинопис, бувалий журналіст раз у раз похитував головою і сипав похвальні зауваження:

— Добре! Оце так! Оце дали! Яка психологія! А думка! Як в око вліпили! Чудово. Трошки отут не вдалося, але й так піде. Здорово! Сильно! Яскраво! Яка картина! Чудово! Дуже чудово!

Дочитавши до кінця останню сторінку, він простяг руку і мовив:

— Вітаю вас, люба міс Ваймен. Мушу сказати, що ви перевищили мої сподівання, які, правду мовивши, були великі. Ви вроджена журналістка. У вас є журналістська жилка, і ви напевне вийдете в люди. «Інформатор», безперечно, візьме ваш фейлетон і прийме вас на роботу. Вони змушені будуть вас прийняти, бо інакше вас прийме інша газета.

— Та стривайте, що це таке? — запитав він наступної миті, споважнівши. — Ви ж нічого не сказали мені, чи дістали платню за виступи, чи ні. Ваш фейлетон буде без перчика, якщо Ви не одержите платні за виступи. Я, здається, вам це казав... Так не годиться, — додав він, загрозово хитаючи головою, коли Една все розповіла. — Ці гроші ви так чи інакше повинні в нього видерти. Як його бути? Дайте-но хвилику поміркувати...

— Не турбуйтеся, містере Ірвін, — сказала вона. — Я вам

і так занадто довго докучала. Дозвольте мені, будь ласка, тільки подзвонити вашим телефоном містерові Ернсту Саймсу. Я спробую ще раз.

Макс Ірвін звільнив для неї місце біля столу, і Една взяла трубку.

— Чарлі Велш занедужав,— почала вона, коли телефон було з'єднано.— Що? Ні! Я не Чарлі Велш. Чарлі Велш занедужав, і його сестра просила довідатися, чи можна їй сьогодні під вечір приїхати по його платню.

— Скажіть сестрі Чарлі Велш, що Чарлі Велш сам був тут зранку і забрав свої гроші,— почувся знайомий різкий голос директора.

— Гарзд,— вела далі Една.— А зараз Нен Білейн хоче дізнатися, чи вона та її сестра сьогодні під вечір можуть забрати платню Нен Білейн?

— Ну, що він відповів, що? — вигукнув збуджено Макс Ірвін, коли Една повісила трубку.

— А те, що Нен Білейн стала йому кісткою поперек горла і що нехай вона з сестрою забирають сьогодні свою платню і більше не показують носа в «Лупсі».

— Ось що,— перебив він її, не давши їй подякувати, як і минулого разу.— Тепер, коли ви показали, чого ви варті, я буду вважати, гм... за честь для себе написати вам рекомендацію до редакції «Інформатора».

То було саме зелене серце яру. Непроступні гірські кряжі наче розсунулися, згладили свої суворі обриси й утворили затишний куточок, по вінця сповнивши його знадою, ніжністю й тишею. Все тут подихало спокоєм. Навіть вузький струмок погамував свою торопку течію і розлився в яру гладеньким плесом. А в ньому по коліна у воді, схиливши голову й примруживши очі, стояв і дрімав собі рудий рогатий олень.

По один бік струмка мало не від самої води аж до підніжжя похмурих гір стелилася невеличка лука, прохолодною свіжою зеленню вкрита. По другий здіймалося пологіе узбіччя, що врешті впиралося в прямовисні скелі. На ньому теж росла шовковиста трава, притрушена латочками квітів — жовтих, червоних і золотавих. Далі гори знов сходилися, складаючи непроглядне пасмо. Скелі нависали одна до одної, і в кінці яру громадилося кам'яне бескиддя, мохом заросле, кущами та виткими рослинами засотане. Над яром ген удалину бовваніли пагорби, верховини і ялиновим лісом укриті підгір'я. А ще далі, там, де вічні сніги Сієрри суворо виблискували в сонячному промінні, зависли білі шпилі, немов зграя хмар, що збігалися до обрію.

Пилюка не долітала до яру. Листя й квіти були щотливо чисті, а трава — як ніжний оксамит. Над плесом три осоки скидали з себе білий, наче сніг, пух, що кружляв, спадаючи, в непорушному повітрі. На схилах пагорбів цвіт яблунь-манзаніт, оповитих ліанами, ще духмянів по-весняному, а листя, гіркою бідою навчене, вже скручувалося в дудочки, передчуваючи літню спеку. По узгір'ю на галявинах, куди не сягала довга тень манзаніт, стояли пишні барвисті лілеї, ніби то випурхнули табуни метеликів, та так і завмерли, ладні проте щомить знову в по-

вітря знятися. То тут, то там лісовий арлекін — мандрон, що саме міняв блідо-зелені шати на яскраво-червоні, повівав духом своїх воскових дзвіночків, що китицями звисали на ньому. Дзвіночки були кремово-білі, наче конвалії на луці, і пахли так знадливо, як сама весна.

Вітер ані кивав. Густі пахощі квітів навіювали сон. Від них можна б учадіти, якби повітря було важке й вологе. Але воно було гостре й сухе, мов у ньому розтануло зоряне світло, зігрите сонцем і солодощами квітів напосне.

Зрідка між цятками світла й тіні пурхав метелик, і звідусіль линуло тихе, сонне гудіння бджіл — витончених ласунів, що ввічливо й лагідно допоминалися бенкету, не гаючи часу на марну сварку. Струмок так тихенько перебігав яром, що лиш подеколи чути було, як він жебонить. Це був наче дрімливий шепіт, який то примовкав, засинаючи, то, прокинувшись, лебедів знову.

Усе в серці того яру наче плавало. Плавали сонячні промені й метелики поміж деревами, хвилюю згуків здіймаюся гудіння бджіл і дзюркіт струмка. Плавкі барви й плавкі згуки зливалися разом і творили щось незбагнено тендітне й невловиме. То був дух того яру. Дух спокою, але не смерті, дух повільного пульсу життя, тиші, що не була німа, дух руху, але не дії, спочинку, життєвої снаги сповненого, але без жорстокої боротьби й нудної буденщини. Дух яру — то був дух житейського миру, зладачілий з безтурбоття й достатку, нетривожений відгомном далеких воєн.

Рудий олень, могутнім духом яру скорений, здрімався, стоячи по коліна в прохолодному затіненому плесі. Мухи його тут не кусали, і він геть розімлів з утіхи. Коли струмок прокидався й шепотів, олень ворухив вухами, ворухив лівиво, бо знав, що то просто струмок бурчить сам на себе за те, що мимохіть заснув.

Та враз вуха оленеві стріпнулись і нашорошилися, жадібно ловлячи згуки. Він повернув голову й поглянув уздовж яру. Чутливими тремтячими ніздрями втягнув повітря. Оленеве око не могло прозирнути крізь заслону, що за нею ховався струмок, але вухо оленя вловило людський голос. Хтось рівно й одноманітно співав пісню. Потім долинув різкий брязкіт заліза об камінь. Олень фоккнув, одним скоком гайнув з води на луку, і ратиці його вгрузли в м'який оқсамит. Він знову нашорошив вуха й по-

нюхав повітря. Тоді обережно подався лукою, раз у раз стаючи й дослухаючись, аж поки зник у глибині яру, нечутно, мов привид.

По камінню задокали ковани чоботи, і спів залунав гучніше. Хтось наче виводив псалом. Голос дедалі чіткішав, і невдовзі вже можна було й слова розчути:

Озирнись — господній світ
Шле тобі ясний привіт.
(Скинь ярмо земних облуд!)
Озирнись — все сія,
Хай зітхне душа твоя.
(Завтра стрінеш божий суд!)

Співові товаришив хрускіт і луск — тоді сполоханий дух яру й собі полинув оленевим слідом. Чиясь рука, зашелестівши, розсунула зелену запону, звідти визирнув якийсь приبلуда й окинув цікавим оком луку, струмок та пологє узгір'я. Був він, видно, не з хапливих. Бо спершу оглянув увесь краєвид, далі обмацав поглядом кожную дрібницю, немовби перевіряв перше своє враження, і аж тоді вже вигукнув, яскравої та врочистої мови добираючи:

— Вогонь небесний та змії пекельні! Ні, ти тільки поглянь! Тут тобі й ліс, і вода, і трава, й підгірок! Сутий рай мисливцеві на золото! Є де окові спочити на свіжому зелі! Тільки куточок цей — не затишок для лежпів, ні! Це потаємний вигін для шукачів і місце спочинку згарованим ослам, щоб я так здоров був!

Обличчя в прибульця було сіре, проте жваве й насмішкувате. Кожна думка, кожна зміна настрою зразу відбивалася на тому рухливому виду. Всі думки були мов на долоні — вони перебігали йому по обличчю, як брижі на поверхні ставка. Чуб, рідкий і нечесаний, був такий самий сірий, як і лице. Здавалося, всі барви, йому наділені, природа витратила на очі — вони були блакитні, аж сині. То були смішливі, веселі очі; в них знати було також упевненість, тверду волю й наполегливість, що дісталися чоловікові від великого власного досвіду й досвіду інших людей.

Крізь запону з витких рослин прибулець шпурнув кайло, лопату й ночовки золото промивати. Потім видобувся й сам. На собі він мав чорну ситцеву сорочку й широкі вилинялі штани, на ногах — важкі, залізом підковані чоботи, а на голові — капелюха, такого брудного й пожмаканого

го, що, видно, не раз він витримував жорстоку боротьбу з вітром, дощем, сонцем і таборовим димом. Випроставшись, чоловік жадливо дивився на чарівну картину і так само жадливо вдихав теплі солодкі пахоці, що сповнювали яр. Ніздрі йому аж тремтіли з захвату. Смішліві очі звужилися в блакитні шпарки, по лиці побігли веселі зморшки, а уста склалися в усміх.

— Дзвіночки-ковточки, калачики-товкачики! — вигукнув він. — Але ж і гарно ви мені пахнуть! Куди там усяким оліям із парфумних фабрик! Годі й рівняти!

Чоловік, певне, звик розмовляти сам із собою. Його рухливе обличчя відбивало кожную думку й кожне почуття, а уста й собі не пасли задніх — вибовкували те, що прозиало на обличчі.

Він припав до струмка й жадібно напився.

— Мені смакує, — пробурмотів він. Тоді підвів голову, втерся долонею й позирнув на узгір'я по той бік плеса. Узгір'я те його зацікавило. Все ще лежачи, він пильно й довго роздивлявся на його будову. Перебігав досвідченим оком від прямовисних круч аж до струмка і тоді знову від берега до скель. Потім підвівся й ще раз оглянув узгір'я.

— Мені подобається, — врешті мовив він і взяв своє причандалля.

Чоловік перейшов струмок нижче плеса, легко ступаючи з каменя на камінь. Біля самої води він укопав повну лопату нарінку й кинув його в ночовки. Тоді присів навпочіпки, взяв ночовки обома руками, занурив трохи у воду і спритно став кружляти ними, промиваючи нарінок. Більші й легші грудочки вигоналися нагору, і чоловік вправним рухом вихлюпував їх геть через край. Часом, щоб прискорити роботу, він ставив ночовки на землю й пучками вибиравував камінці та грудочки породи.

Нарінку в ночовках швидко меншало, й незабаром лишився тільки намул та пісок. Тепер чоловік орудував ночовками повільно й обачно. Треба було добре пантрувати, і він промивав дедалі обережніше, уважно приглядаючись до того, що лишалося в ночовках. Урешті, коли там наче вже нічого й не було, він шпарким рухом вихлюпнув воду, і на дні зосталося лиш трохи чорного піску. Його був такий тоненький шар, що він скидався на мазок темної фарби. Чоловік пильно оглянув його і знайшов золоту цяточку. Зачерпнувши трохи води, він сколихнув

пісок, обертаючи його сливе по зернині. Ще одна золота блискітка винагородила його працю.

Після цього чоловік став ще обережніший. Так звичайно не промивають золота. Він вихлюпував з водою по кілька темних зернинок піску на край ночовок, пильно оглядав їх, і аж тоді викидав у струмок. Ретельно, пучка по пучці, він змивав чорний пісок. А коли серед нього блиснула жовта лелітка з вістря шпильки завбільшки, він повернув її назад на дно ночовок. У такий спосіб чоловік помітив ще одну зернину, потім ще одну. О, як він пантрував ті зернини! Немов пастух, зганяв їх до купи, аби жодна не відбилася від отари. Врешті в ночовках не лишилося нічого, крім золотих леліток. Чоловік порахував їх і — хоч так намордувався з ними — вихлюпнув назад у річку.

Однак блакитні його очі пожадливо блищали, коли він звівся на ноги.

— Сім,— пробурмотів він, порахувавши зернини, що задля них стільки намучився, аби тепер, не вагаючись, вишпурнути.— Сім,— мовив чоловік удруге, ніби хотів краще запам'ятати те число.

Довгу хвилину він стояв і пильно оглядав пагорб. В очах йому горіло зацікавлення — жагуче, неспокійне. Він був схвилюваний і сторожкий, немов дикий хижак, що напав на свіжий слід.

За кілька ступнів нижче по струмковій чоловік знову набрав лопату нарінку.

І знов обережно його промив, так само обачно збираючи до купи золоті зернини, а полічивши, знову недбало вихлюпнув їх у воду.

— П'ять,— промурмотів він,— п'ять!

Він не втримався й ще раз оглянув узгір'я. А тоді наповнив ночовки з іншого місця, трохи нижче. Золотих зернят меншало. Чотири, три, двох, одне,— закарбовувалося йому в пам'яті, тимчасом як він посувався далі й далі за течією. Коли одна-однісінька лиш зернина винагородила його за працю, чоловік спинився й запалив багаття. Потім укинув туди ночовки й доти пропікав; аж доки вони стали темно-сині. Витягши ночовки, він оглянув їх і задоволено кивнув: на такому темному тлі ані найменша зернина золота не втече від його пильного ока.

Посуваючись далі за течією, чоловік заходився знову промивати. Двічі поспіль він добув тільки по одному зерняткові. Третя лопата нарінку зовсім нічого не дала. Про-

те він не вдовольнився, а ще тричі пробував, кожного разу беручи нарінок на фут нижче. В ночовках не було ані зернини, але чоловік не занепадав духом, а, навпаки, був задоволений. З кожною порожньою пробою він дужче хвилювався, аж урешті випростався й радісно вигукнув:

— Хай господь зітне мою макітру зеленими яблуками, коли я не вгадав!

Чоловік повернувся до того місця, звідки почав брати проби, й заходився знову промивати нарінок, ідучи тепер проти течії. Спочатку золотих зернин збільшувалося, і то дуже швидко. Чотирнадцять, вісімнадцять, двадцять одна, двадцять шість,— відзначав чоловік у пам'яті. А в тому місці, де струмок розливався плесом, здобич була найбагатша — тридцять п'ять зернинок.

— Уже можна було б і сховати,— пошкодував чоловік, вихлюпуючи золото з ночовок.

Сонце підбилося до полудня, проте копач працював далі. Посуваючись проти течії, він промивав лопату по лопаті, але тепер золотих леліток поступово меншало.

— І сліпому видно, як вона ховається! — схвильовано вигукнув копач, коли лопата нарінку дала йому одне-однісіньке зернятко.

А як у кількох подальших пробах золота зовсім не виявилось, він підвівся й прихильним оком позирнув на узгір'я.

— Ага, пані Жило! — вигукнув він, немовби звертався до когось живого, захованого в кручі.— Ага, пані Жило! Я йду! Іду, і будьте певні, що знайду вас! Чуєте, пані Жило! Я добудуся до вас, і щоб я здох, коли брешу!

Чоловік підвів голову й зиркнув на застигле сонце в безхмарній блакиті просто над собою. Тоді рушив уздовж яру попри покопані ямки, звідки брав нарінок. Він перейшов струмок нижче плеса й зник за зеленою запоною. Але духові яру ще не настав час повернутися назад із своїм спокоєм і тишею, бо чоловіків голос, що виводив якусь веселу пісеньку, і далі панував над його володіннями.

Незабаром, цокаючи по камінню кованими чобітьми, чоловік з'явився знову. Зелена запона заколихалася, її то нагиало, то подавало назад, наче вона відчайдушно ко-мусь опиралася. Чути було стукіт і брязкіт заліза. Чоловіків голос тепер лунав різко й владно. Щось велике пробивалося заростями, важко дихаючи й форкаючи. В кущах затріщало, затупало, і, нарешті, обдираючи листя,

крізь запону пропхався кінь з вантажем на спині, до якого поначіплялося повно ліан та колючок. Кінь вражено глянув на луку, тоді схилив голову й почав задоволено скубати траву. Потім вигулькнув другий кінь, що ковзався на обліпленому мохом камінні, але відразу ж вирівняв ходу, тільки-но ступив на м'яку зелень. Кінь був без вершника, хоч мав на спині мексіканське двороге сідло, подряпане й витерте за довгу службу.

Позад коней ішов чоловік. Він зняв вантаж і сідло, наперед примітивши, де йому отаборитися, і пустив коней несплутаних пастися. Тоді розпакував харчі, витяг сковорідку та кавника, назбирав сухого хмизу й прилаштував каменюки на ватру.

— Ну й голодний я, наче вовчисько! — сказав чоловік. — Ошурки чи вухналі ладен їсти! Дякую красенько, пані, не відмовлюсь від другої пайки!

Чоловік випростався й, дістаючи з кишені сірники, знову повів очима від плеса аж до кручі. Пальці його вже стискали коробку з сірниками, але він розтулив їх і витяг руку з кишені. Видно було, що чоловік вагався: він позирав то на розкладений посуд, то на узгір'я.

— Покопаю ще трошки, — врешті сказав він і рушив до струмка. — Воно б і не треба було, — виправдувався він сам перед собою, — але нічого не станеться, як обід трохи зачекає.

На кілька ступнів вище від першого рядка ямок чоловік став копати другий. Сонце вже навзахід схилялося, тіні подовшали, а він усе не припиняв своєї праці. Після другого рядка почався третій. Копач перетинав узгір'я рівнобіжними рядками ямок, чимраз вище від струмка підіймаючись. Середина кожного рядка давала найбагатші на золото проби, а в ямках на кінцях його зовсім не було.

І що далі копач брався вгору, то рядки коротшали. Вони коротшали так рівномірно й неухильно, що десь вище останній рядок мав бути тільки однією ямкою. Лінія крайніх ямок скидалася на перевернену літеру «V». Вона позначала межу, де кінчався нарінок, що в ньому було золото.

Отже копач поклав собі за мету досягти верхівки тієї літери «V». Часто він скидав оком уздовж крайніх ямок угору, намагаючись визначити, де ж саме скінчаться проби з золотом. До того місця десь у себе над головою і звертався копач, називаючи його приязно «пані Жилою».

— Ану лишень спустіться сюди, пані Жило! Будьте такі ласкаві, гайда до мене!

— Ну, гаразд,— рішуче мовив він згодом.— Гаразд, пані Жило. Не хочете спуститися, то я сам піду до вас і спіймаю як стій. Ось побачите! — І знов трохи згодом погрозився: — Спіймаю, хоч би ви як пручалися!

Кожну пробу він носив до струмка промивати, і що вище брався, то більше золота добував. Урешті він почав зсипати зернини в коробку з-під соди, засовуючи її недбало в бокову кишеню. Він так захопився своєю роботою, що й не зауважив, як поволі запали сутінки, й отямився аж тоді, коли вже не міг розгледіти в ночовках золотих пятак, хоч як силкувався.

Копач хапливо випростався. На обличчі його проступив удаваний подив і ляк, і він вигукнув, розтягуючи слова:

— А хай тобі дідько! От же дурна голова! Зовсім забув про обід!

Спотикаючись поночі, він перебрів струмок і розпалив запізнілу ватру. Тоді повечеряв коржиками з салом та підігрітими бобами. Після вечері він закурив люльку і, сидючи коло пригаслого багаття, дослухався до шелесту ночі та стежив, як місячне сяйво сочилося до яру. Потім розстелив постіль, скинув важкі чоботи й ліг, натягнувши укривало по саму шию. Лице його в непевному місячному світлі було бліде, як у мерця. Проте це був мрець із тих, що могли воскресати, бо зненацька він звівся на лікоть, поглянув на схил пагорба потойбіч струмка й гукнув сонним голосом:

— На добраніч, пані Жило! На добраніч!

Чоловік заснав сіре світання й схопився аж тоді, як перший сонячний промінь вдарив йому в очі. Він довго озирався навкруги, поки згадав, де він і що з ним сталося від учора до цієї хвилини.

Одягатися йому було просто — взув чоботи, та й по всьому. Він поглянув на ватру, тоді на пагорб, повагався хвилику, але стлумив у собі спокусу й почав розпалювати вогонь.

— Не хапайся, Біле, не хапайся! — вмовляв чоловік сам себе.— Навіщо гарячкувати? Намордуєшся тільки без пуття. Пані Жила зачекає на тебе. Нікуди не втече, поки

ти поснідаєш. А тобі, Біле, не завадив би свіженький підсиллок. Тож не зволікай. Гайда!

При самому березі він вирубав короткого прутика й дістав з кишені шворку та принаду — погнуту бляшану муху.

— Може, вранці йнятиметься, — пробурмотів чоловік, закидаючи вудку на плесо. А через хвилию вже радісно вигукував: — А не казав я, га? Не казав?

Коточка чоловік не мав, а гаяти часу на нього не хотів. Тому хутко і вправно заходився перебирати шворку руками і витяг з води блискучу пістрягу дюймів на десять. Потім одну по одній спіймав ще три рибини — якраз на добрячий сніданок. Та коли чоловік підійшов до каміння, що по ньому перебирався через струмок, його приголомшила несподівана думка, і він спинився.

— Не вадило б зазирнути, що там робиться далі по струмку. Хтозна, може, там уже нишпорить якийсь мерзотник? — Та все ж він перебрався по камінні через струмок, бурмочучи: — Далєбі, таки треба було б поглянути.

Але тільки-но взявся до роботи, то й зовсім забув про застережливі заходи.

Чоловік випростався, аж як надворі смеркло. Крижі йому боліли після цілоденної праці навпочіпки, і, потираючи їх рукою, він пробурчав:

— Що я собі в дідька гадаю? Знову забув за обід? Треба взяти себе в лабета, а то стану як ті диваки, що постять з ранку до вечора.

— Ну й капосні ж ці жили, — зробив він висновок, залазячи під укривало. — Геть чоловікові памороки заб'ють!

Однак і цього разу він не забув звернутися до пагорба:

— На добраніч, пані Жило! На добраніч!

Устав він разом із сонцем, поснідав нашвидкуруч і знову взявся копати. Його наче лихоманка посіла, і що багатші на золото були проби, то вона більшала. Щоби йому пашіли, але не від спеки: він не відчував утоми, не помічав, як спливав час. Наповнивши ночовки, він біг униз промивати, а тоді, наче божевільний, засапавшись і спотикаючись, поспішав назад по нову лопату нарінку.

Він уже піднявся від струмка ярдів на сто, і перевернене «V» визначалося досить таки чітко. Рядки неухильно коротшали, і копач прикидав на око, де вони мали завер-

питися однією ямкою. То була його мета — вершина літери «V», і він уже добре намордувався, до неї добираючись.

Десь на два ярди вище за куц манзаніти і на три ярди праворуч, — врешті вирішив він.

А потім таки не витримав:

— Це легше, ніж знайти свого власного носа, — мовив він, полишивши копітку роботу, і поліз схилом до визначеного на око місця. Там він копнув лопату нарінку й поніс до струмка промивати. Золота в ночовках не було ані зернини. Чоловік брав нарінок і глибше, й мілкіше, ходив промивати разів із десять, але жодна золота лелітка не винагородила його праці. Він розлютився й став нещадно лаяти себе за те, що так легко дався на спокусу. Тоді спустився нижче й заходився коло дальшого рядка ямок.

— Хоч повільно, зате певно. Біле, хоч повільно, зате певно, — мугикав він собі стиха. — Легка здобич не в твоїй натурі, час би тобі про це вже знати. Будь розважний, Біле, будь розважний. Не все перескакуй, інде й перелазь — оце твій козир. З нього й ходи, то, може, чогось і доскочиш.

Чим коротші ставали рядки і чим ближче сходились бічні лінії літери «V», тим ямки глибшали. Золотий слід вів у надра пагорба. І тільки на тридцять дюймів від поверхні попадали тепер у ночовки жовті блискітки. Коли ж копач брав проби глибше або мілкіше, то золота зовсім не було. На березі струмка, при основі літери «V», він знаходив золото біля самого коріння трави. Та що вище він піднімався схилом, то глибше ховалося золото. Копати яму на три фути задля єдиної проби було марудно, а щоб дістатися до вершини трикутника, він мав ще їх дай боже скільки надлубати.

— Чорти її маму знають, куди вона ще заведе мене, — зітхнув копач, спинившись на хвилику й розтираючи натружені крижі.

Спина йому боліла, руки затерпли, але нетерплячка не давала спочити — він безупину довбав лопатою та кайлом м'яку руду землю, вкопуючись у пагорб. Перед ним стелився рівний схил, квітами всіяний та пахощами наповнений. А за ним лежала руїна — здавалося, наче якісь страшні струпи повитикалися з гладенької шкіри пагорба. Повільно посуваючись уперед, копач, немов той слимак, споганював красу своїм брудним слідом.

Хоч копати доводилося глибше, зате працю чоловікову винагороджувало дедалі більше золота. На двадцять центів, на тридцять, на п'ятдесят, шістдесят центів вимивав він з ночовок, а надвечір осяг рекорд — одна проба дала йому на цілий долар золотого піску.

— От віщує мені серце, що чортяка таки припре когось сюди на моє безголів'я,— сонно пробурмотів чоловік увечері, натягаючи укривало по саму шийку.

І враз підвівся.

— Біле,— гостро сказав він,— слухай-но, Біле! Чуєш? Таки треба тобі було б завтра вранці понишпорити навкруг та пороззиратися. Втямив? Завтра вранці, і то конче!

Чоловік позіхнув, ще раз глянув на пагорб і гукнув:

— На добраніч, пані Жило!

Другого ранку чоловік навіть випередив сонце. Коли перший промінь стрілив по ньому, він уже встиг поснідати й видряпувався на кручу там, де по зсунених каменях можна було лізти. Досягнувши вершини, чоловік озирнувся навсібіч і побачив, що він сам-самісінький серед того безлюдю. Скільки око сягало, пасмами мостилися високі гори. Перебігаючи поміж хребтами, багатьма милями розділеними, погляд його на сході досяг білих шпилів Сієрри — найвищого гірського кряжу, що своїм бескиддям немов підпирав небо. На півночі й на півдні чоловік ще виразніше бачив, як хребти, переплітаючись, зливалися в головну течію цього океану гір. На заході пасма спадали одне по одному до лагідних пагорбів, що своєю чергою губилися в розлогії долині, невидимій на око.

І на тому неосяжному просторі він не помітив ані знаку людини, ані сліду руки людської — окрім роздертих грудей пагорба в себе під ногами. Чоловік роздивлявся довго й пильно. Один раз унизу, таки в своєму яру, він зауважив наче якийсь димок. Він придивився знову і вирішив, що то туман синіє в ущелинах скель.

— Гей ви, пані Жило! — гукнув він, звертаючись до яру.— Вилазьте! Я йду, пані Жило! Я вже йду!

Через важкі чоботи чоловік здавався незграбним, але він спустився з карколомної висоти спритно й легко, як гірський цап. На самому краєчкові провалля з-під ноги йому випорснув камінь, та чоловік не злякався. Він наче знав, якої саме миті може статися лихо, й умів скористатися бодай на мент нестійкою опорою, щоб, відштовхнув-

пись від неї, стрибнути на безпечне місце. Де скеля спала так стрімко, що не можна було ані на мить опертися об неї ногами, він не вагався, а тільки на якусь частку тієї фатальної миті торкався її й перескакував далі. А як не можна було опертися й на ту коротку частку миті, він переносив своє тіло, чіпляючись руками за прискалок, чи за шпарку в камінні, чи за куц із небезпечно голим корінням. Аж ось, підбадьорюючи себе криком, він відчайдушно скочив з прямовисної кручі на м'який зсув і закінчив спуск серед цілої лавини піску та каміння.

Перші ночовки того ранку дали йому більш як на два долари золота. Він узяв ту пробу на самій середині рядка. Обабіч кількість золота швидко зменшувалася. Рядки стали зовсім короткі. Між лініями перевернутого «V» було вже лиш кілька ярдів. І десь за кілька ярдів угору вони мали зійтися. Але золота стежка дедалі глибше ховалася в землю. Після полудня чоловік знаходив золотий слід тільки в пробах, узятих на глибині п'яти футів.

Власне, то вже був не просто слід, а справжня золота копальня, і чоловік поклав собі вернутися сюди після того, як знайде жилу, і подлубатися в ній ретельніше. Однак його вже починало тривожити, що проби ставали дедалі багатші. Надвечір він добував з одних ночовок на тричотири долари золота. Чоловік вражено почухав потилицю й позирнув на куц манзаніти за кілька футів вище — приблизно там, де мала бути верхівка літери «V». Він похитав головою й сказав тоном пророка:

— Одне з двох, Біле, одне з двох. Або пані Жила розтринькала себе на цьому схилі, або вона, бісова душа, така багата, що ти, либонь, не зумієш забрати її всю. От буде халепа, га? — Він захихотів, утішений такою приємною дилемою.

Ніч застала копача біля струмка — він, натужуючи зір у темряві, промивав останні ночовки, що дали йому п'ять доларів золота.

— Шкода, що я не маю ліхтарика, а то б ще побабрався, — мовив він.

Тієї ночі чоловік не міг спати. Він лягав і так, і сяк, заплющував очі, щоб якось задрімати, та все марно. Золота пропасниця посіла його, і, знуджений, він зиркав на небо й мурмотів:

— Коли вже те сонце зійде!

Та врешті сон здолав його. Але тільки-но зблякли зірки, він проредер очі. Коли ж почало сіріти, він, устигнувши вже поспідати, подався на схил, до потаємного сховища пані Жили.

В першому ряді того ранку стало місця лиш на три ямки, так звузився слід і так близько підійшов чоловік до джерела золотого потоку, куди він добувався вже четвертий день.

— Помалу, Біле, помалу,— заспокоював він сам себе, копаючи останню ямку, де нарешті зійшлися докупи лінії літери «V».

— А я таки злапав вас, пані Жило! Тепер ви не втечете від мене,— приказував чоловік, укопуючись усе глибше й глибше.

Чотири фути, п'ять, шість футів — конати ставало дедалі важче. Кайло наткнулося на твердий камінь. Чоловік оглянув дно ями.

— Трухлявий кварц,— вирішив він і лопатою викидав землю, що насипалася в яму. Тоді напався з кайлом на кварц, розбиваючи його на шматки.

Далі згріб лопатою розбите камінняччя. Серед нього щось заблищало. Копач пошпурнув лопату й миттю присів навпочіпки. Як фермер зчищає землю з викопаної картоплини, так і він обчищав шматок кварцу.

— А бий тебе сила божа! — вигукнув він.— Тут його цілі кавалки! Цілі брили!

Грудка, що її він тримав у руках, тільки наполовину була з кварцу. А решта — щире золото. Копач укинув її в ночовки й узяв другу грудку. В ній лиш подекуди прозирало жовте, але чоловікові дужі пальці кришили трухлявий кварц доти, аж у руках лишилося саме золото. Він обчищав шматок по шматкові й кидав їх у ночовки. Яма виявилася правдивою скарбницею. Кварц розпався вже так, що його було менше, аніж золота. Деколи траплялися шматки, що в них зовсім не було породи — саме золото. Там, де кайло влучило в середину жили, розламані шматки блищали, як жовті коштовні самоцвіти, і чоловік спроквола схиляв голову то в один бік, то в другий, милуючись на блиск золота.

— От і балакайте тепер про ваше золоте дно! — зневажливо пхикнув чоловік.— Та супроти цієї жили воно й тридцяти центів не варте. Ось де скарби! Віднині я назву цей яр Золотим яром, хай йому чорт!

Усе ще навпочіпки сидючи, чоловік переглядав шматки золота й скидав їх у ночовки. І раптом прикре передчуття опанувало його. Наче якась тінь упала на нього. Але ж тіні не було. Серце йому стислося, до горла підкотився клубок. Потім, холонучи, кров поволі відлинула від серця, і він відчув, як спітніла сорочка кригою пойняла його спину.

Чоловік не скочив на ноги й не оглянувся. Навіть не ворухнувся. Він намагався збагнути оту прикру пересторогу, вгадував, хто її послав, і пробував уловити джерело тієї таємничої сили, що погрожувала йому бідую. Часом ми відчуваємо присутність чогось ворожого, але вістуні його такі невловимі, що годі їх осягнути розумом. Отаке прикинулося й копачеві, але він не знав, звідки це відчуття взялося. Йому здавалося, ніби хмаринка перебігла через сонце. Наче між ним і життям майнуло щось темне, задушне, грізне, наче морок поглинув життя й повіяв холодом смерті, його смерті.

Кожний нерв, кожний м'яз спонукував чоловіка скочити й стати лицем до невидимої небезпеки, але воля його тлумила страх, і він сидів далі навпочіпки, із шматком золота в руці. Він боявся озирнутись, але тепер уже знав, що ззаду, над головою в нього, щось стоїть. Він удав, ніби золото в руках поглинуло всю його увагу. Він пересипав шматки з долоні на долоню, обчищав від землі. І весь час знав, що позад нього хтось стоїть і дивиться на те саме золото.

Прикидаючись і далі, що його страшенно цікавить золото, чоловік напружив слух і вловив чийсь подих у себе за плечима. Він пошукав очима якоїсь зброї, але бачив тільки грудки золота, зовсім не потрібного йому тепер, у біді. Було, правда, кайло, добра зброя як до нагоди, але тепер такої нагоди він не мав. Копач розумів свою приреченість. Він був у вузькій норі на сім футів завглибшки. Навіть випроставшись, він не досяг би головою до поверхні. Він був у пастці.

Чоловік усе сидів навпочіпки. Він був спокійний і зосереджений, але, перебираючи подумки всі можливості на порятунок, відчував тільки свою безпорадність. Він сколупував землю з кварцових грудок і скидав їх у ночовки. Бо що ж іще мав він робити? Проте знав, що рано чи пізно йому доведеться встати й глянути в обличчя небезпеці, яка дихала в нього за плечима. Спливали хвилини, і чоло-

вік розумів, що наближається та мить, коли йому треба буде встати або — він знову відчув, що крижана сорочка прилипла до тіла, — або вмерти отак, як він сидить, схилившись над своїм скарбом.

Однак він усе ще обчищав золото і все думав: як його підвестися? Може, блискавкою метнутися, вискочити з ями і зустріти небезпеку, хоч яка там вона, на рівному місці? Чи підвестися поволі й ніби ненароком помітити во-рога, що дихав у нього за спиною? Інстинкт і кожен м'яз його тіла, що прагнуло відвертого бою, наказували схопитися, вискочити одним махом. Але розум із властивою йому обережністю радив не хапаючись зустріти незнану небезпеку. А поки чоловік роздумував, у нього над вухом пролунав грімкий вибух. Ту ж мить він відчув, як щось страшне ударило його в спину з лівого боку, і від того місця по всьому тілу хвилями розлився вогонь. Чоловік підскочив угору, але, так і не випроставшись, завалився на землю. Тіло його скрутилось, як зів'ялий листок на вогнищі, коліна вперлися в стіну вузької ями, груди опустилися на ночовки з золотом, а лице — в купу породи. Ноги судомно шарпонулися — раз, другий. Тілом пройшли корчі. Потім легені поволі випустили повітря в глибокому зітханні, і так само поволі розпружилося на землі усе тіло.

А на краю ями, з револьвером у руці, стояв інший чоловік. Він довго й уважно дивився на непорушне тіло внизу. Потім сів скраєчку так, щоб видно було яму, і поклав револьвер на коліна. Він помацав у кишені, витяг клаптик темного паперу, насипав у нього тютюну й скрутив цигарку — коротку, товсту і здавлену на кінцях. Не зводячи очей із тіла на дні ями, він закурив і глибоко, смачно затягнувся. Курих він поволі. Цигарка навіть була згасла, і він знову її запалив. І все не спускав з ока тіло внизу.

Нарешті він шпурнув недокурка й підвівся. Тоді підійшов до ями, вперся руками в її краї, не кидаючи револьвера, і став злазити. Коли ноги його були вже близько дна, він відпустив руки й стрибнув.

Ту ж мить копачева рука метнулася, луснула його по колінах, і він упав горілиць. Стрибаючи, незнайомиць міг тримати револьвера тільки над головою. Але так само швидко, як копач ударив його по колінах, опустився й револьвер. Незнайомиць ще не встиг упасти, як уже натиснув на гачок. У вузькій ямі постріл пролунав, наче

грим. Серед диму не видно було нічого. Незнайомець гепнувся спиною на дно, а копач, мов кішка, стрибнув на нього зверху й придавив тягарем свого тіла. Та все ж тому пощастило зігнути руку й стрельнути ще раз. Але ту ж мить копач ліктем штовхнув його в зап'ясток, револьвер сіпнувся, й кулі ввігналися в стіну ями.

Відразу по тому незнайомець відчув, що копачева рука стискає йому зап'ясток. Тепер вони змагалися за револьвер, і кожен силкувався повернути його цівкою до супротивника. Дим у ямі поступово розвіювався. Незнайомець, на спині лежачи, вже починав дещо бачити. Та зненацька його осліпило: то копач шпурнув йому в вічі жменю піску. З несподіванки він на мить попустив револьвера. І відразу на його мозок ринула темрява, а потім і її не стало.

Проте копач стріляв далі, аж поки скінчилися набой в револьвері. Тоді шпурнув його й присів на ноги вбитого, відсапуючись.

Він аж захлинався, хапаючи ротом повітря.

— Тхоряка паскудний! — схлипував чоловік. — Крався назирці, чекав, поки я все зроблю, а тоді пальнув у спину!

З натуги й люті він мало не плакав. Потому зазирнув в обличчя вбитого. Воно було геть обліплене камінцями та землею, і важко було щось на ньому розгледіти.

— Зроду не бачив його, — врешті мовив копач. — Певне, якийсь злодюга, хай йому біс! У спину стріляє! У спину!

Він розстебнув сорочку й обмацав груди та лівий бік.

— Прошила наскрізь і нічого! — зрадив він. — А їй-богу ж, добре ціляв, тільки смикнув руку, як натискав на гачок, йолоп. Зате я йому дав. Ох і дав!

Копач ще помацав рану в боці, і обличчя йому спохмурніло.

— Ще розболиться, до біса. Треба швидше залатати дірку й драла звідси.

Він видряпався з ями й спустився до свого табору. А за півгодини повернувся з конем, на якому возив вантаж. З-під розстебнутої сорочки видніла ганчірка, що сяк-так прикривала рану. Лівою рукою чоловік ворухив помалу, незграбно, але все ж таки міг орудувати нею.

Він обв'язав трупа попід пахви мотузкою і витяг з ями. Тоді заходився збирати золото. Збирав він його кілька годин, спиняючись лише, щоб потерти залякле плече й вигукнути:

— Стріляв у спину, тхоряка паскудний! У спину!

Коли золото було геть обчищене від породи й дбайливо загорнуте в кілька укривал, чоловік прикинув його вартість.

— Чотиреста фунтів, щоб я здох! — мовив він. — Нехай двісті на кварц і пісок відійде, але двісті лишиться. Двісті фунтів золота! Чуєш, Біле? Сорок тисяч доларів! І все твоє... Все твоє!

Він радісно почухав потилицю, і пальці його налапали якийсь шрам. Він обмацав його всього. То була подряпина від другої кулі.

Розлютившись, чоловік підступив до свого ворога.

— Що, вбити мене хотів, га? Вбити? — дражнився він. — Та ти своє дістав, і поховаю я тебе по-людському. Від тебе я б напевне такого не дочекався!

Він підтяг трупа до ями й штовхнув його вниз. Глухо гупнувши, тіло забитого лягло боком на дно ями. Голова була обернена до неба. Копач поглянув униз на нього й докірливо сказав:

— А ти ж мені в спину стріляв!

Орудуючи кайлом та лопатою, він закидав яму. Тоді навантажив золото на коня. Воно було надто тяжке, тому, спустившись до табору, чоловік перекидав трохи вантажу на свого верхового коня. І навіть після того йому довелося покинути дещо із своїх манаток — кайло, лопату, ночовки, харчів трохи, кухонне начиння та інший дріб'язок.

Сонце стояло на полудне, коли чоловік погнав коней крізь зелену запону з витких рослин. Вибираючись на кам'яні брили, коні аж дибки ставали і наосліп пролазили густими, переплутаними заростями. Раз верховий кінь важко впав, і чоловік зняв вантаж, аби він міг підвестися. Коли кінь рушив далі, чоловік обернувся, просунув голову крізь листя й востаннє поглянув на пагорб.

— Тхоряка паскудний! — вигукнув він і зник.

У кущах зашелестіло, затріщало галуззя, заколихалося віття в тому місці, де проходили коні. Часом цокали об каміння підкови, часом чути було, як копач лається та поганяє коней. Потім він заспівав:

Озирнись — господній світ
Шле тобі ясний привіт.
(Скинь ярмо земних облуд!)
Озирнись — все сія,
Хай зітхне душа твоя.
(Завтра стрінеш божий суд!)

Пісня дедалі затихала, і разом з тишею повертався й дух яру до оселі своєї. Знову дрімливо зашепотів струмок, і сонно загули дикі бджоли. В повітрі, сповненому пахощами, легенько спадав сніжинками на землю пух із осокорів. Метелики маяли поміж деревами, і над усім розливалось спокійне сонячне сяйво. Тільки слід підків на луці і роздерті груди пагорба свідчили, що сюди примчала була бурхлива життєва хвиля, скаламутила тихий спокій яру і полинула далі.

Дане 12-томне видання містить переважну більшість творів Джека Лондона. Частково тут використано переклади 20—30-х рр., зокрема з незавершеного тридцятишого видання творів Лондона (1927—1932 рр.; вийшло 26 томів). Ряд творів в українському перекладі публікується вперше. В останньому томі буде вміщено бібліографію українських видань Лондона.

Розміщено твори за датою їх друкування. Оповідання подаємо за збірками, в тому порядку, що прийнятий у перших виданнях цих збірок.

До першого тому ввійшли оповідання із збірок:

«Син вовка» (Бостон, 1900; друкується повністю), «Бог його батьків» (Чікаго, 1901), «Діти морозу» (Нью-Йорк, 1902; друкується повністю), «Віра в людину» (Нью-Йорк, 1904) та «Кругловидий» (Нью-Йорк, 1906).

(Стор. 38) *Мороз шістдесят п'ять градусів.* — У США температуру прийнято вимірювати за шкалою Фаренгейта, згідно якої лід тане при +32°, вода кипить при +212°. Отже, — 65°F це приблизно — 54° С.

(40) *Парка* — верхній зимовий одяг з необробленої шкури.

(43) *Клондайк* — притока Юкону, що на ній, як також на суміжних річках, відкрито 1896 року багаті золоті родовища. Р. Гендерсон знайшов золото в долині Бонанзи, а Дж. Карнак у долині Карнака та Ельдорадо (назви ці постали пізніше). Тоді ж засноване м. Доусон у гирлі Клондайку.

Чечак — новак-золотошукач.

(44) *Поглач* — в індіан північно-західного узбережжя Америки учта, що на ній господар обдаровує гостей або ж знищує своє майно з метою піднести власний авторитет.

(50) *Тотем* — знак плем'я із зображенням тварини, рослини чи якої речі, що її релігійно вшановують.

(67) *Протей* — у грецькій міфології морський бог, що міг на свою волю змінювати власний вигляд.

(69) *Пемікан* — індіанська страва з оленячого м'яса та ягід.

(76) *Аркадія* — переносно: щаслива країна.

Калібан — персонаж із Шекспірової «Бурі», напівлюдина, напівстраховисько.

(78) *Фунт м'яса* — тобто важкі й нелюдські вимоги. У п'єсі Шекспіра «Венеційський купець» *Шейлок* вимагає за несплату вчасно боргу передбачений умовою фунт м'яса з тіла боржника.

(83) *Лозинвар* — герой Вальтер Скоттової балади «Марміон» (1808), що викрав свою кохану, яку мали віддати за іншого.

Генрі Ворд Бічер (1813—1887) — американський громадський діяч, поборник прав негрів.

(84) *Макіно* — коротка куртка з валяної вовни.

(99) *Клеопатра* — (69—30 до н. е.) остання цариця Єгипту з ди-

настів Птолемеїв, з 37 р. дружина Марка *Антонія* (бл. 82—30), визначного політичного і військового діяча Риму. Зазнавши поразки в боротьбі за владу, Антоній і Клеопатра покінчили самогубством.

Лукреція — легендарна римлянка, що її збездивив Секст, син царя Тарквінія Гордого. Лукреція примусила батька й чоловіка присягтися, що вони помстяться за неї, а сама наклала на себе руки. *Актея* — фаворитка римського імператора Нерона (I ст. н. е.).

(118) *Гуч* — самогон.

(120) *День Подяки* — американське національне свято в пам'ять перших колоністів Масачусетсу; відзначається щороку в останній четвер листопада.

(129) *Вулзлі*, Гарнет Джозеф (1833—1913) — англійський військовий діяч, що брав участь у придушенні Суданського повстання 1884—85 рр.

Бефало Віл — прізвисько Вільяма Коді (1846—1917), американського мисливця та письменника, що брав участь у війнах з індіанцями. З 1883 року він учасник виступів мандрівного «Цирку Дякого Заходу».

Луї Р'ель (1844—1885) — провідник повстань метисів у Канаді в р.р. 1869 та 1885.

(132) *Уліс* — латинський варіант імені Одиссея, героя давньогрецького епосу.

(136) *Крип-Крик* — містечко у штаті Колорадо (США). Тут 1891 р. знайдено великі родовища золота.

(140) *Уміяк* і трохи далі *каяк* — невеликі шкурятні човни.

(148) *Загока Едо* — Токійська затока (Токіо до 1869 року називалось Едо).

Йошіварські діачага.— Йошівара — район Токіо, де поширена проституція.

(172) *Сенсаційне відкриття у Номі*.— Мається на увазі відкриття у 1898 р. багатих родовищ золота на річці Анвік під Номом. Сам Ном один час називався Анвік(-Сіті).

(204) *Фал* — мотузок, за допомогою якого підіймають вітрила.

Пінга — міра рідини, приблизно 0,5 літра.

(211) *Мамона* — божество багатства в стародавній Сирії.

(222) *Берсеркер* — легендарний скандинавський герой, що відзначався особливою лютюю в битвах.

(228) *Господня країна* — традиційна простомовна назва США.

(258) *Дум-дум* — розривні кулі з надрізаною металевією оболонкою, що спричинюють важкі поранення.

(263) *П'юджет-Саунд* — відкрите море біля берегів штату Вашингтон (США).

(265) *Сполучені Штати почали війну з Іспанією*.— Мається на увазі війна 1898 року, наслідком якої США перехопили в Іспанії такі її колонії, як Філіппіни, Куба і т. д.

Дрейфус, Альфред (1859—1935) — французький офіцер-єврей, безпідставно звинувачений і засуджений за шпигунство (1894), пізніш реабілітований.

(269) *Берклі* — місто в штаті Каліфорнія, де розташована частина Каліфорнійського університету, який тут мається на увазі.

Принстонці.— Містечко Принстон у штаті Нью-Джерсі відоме своїм університетом.

(272) «*Бойовий гімн республіки*» — американська пісня (1862) на слова письменниці Джулії Гоу.

(274) *Клайв*, Роберт (1725—1774) та *Гастінгс*, Воррен (1732—1818) — англійські колонізатори, що воювали в Індії. *Дрейк*, Френсіс (бл. 1545—1595) — англійський мореплавець, адмірал, що напав на іспанські колонії в Америці. *Релей*, Уолтер (1552—1618) — англійський мореплавець і дослідник. *Генгест* і *Горса* — вожді давніх саксів, що, за переказами, 449 р. висадилися на Британських островах.

Андре, Соломон (1854—1897) — шведський дослідник, що загинув при спробі дістатися до Північного полюса на повітряній кулі.

(276) *Фрейбург* — старовинне університетське місто в Західній Німеччині.

(278) *Сантьяго* — порт на Кубі, де під час іспано-американської війни (у 1898 р.) стався жорстокий бій.

(279) *Кроньє*, П'єт (1835—1911) — бурський військовий провідник, учасник англо-бурської війни (1899—1902).

(347) *Муклуки* — різновид мокасинів, індіанського взуття.

(401) *Гіперборейське півно.* — Гіперборейі — за уявленням давніх греків міфічний щасливий народ, що жив на крайній півночі.

(422) *Фріско* — розмовна назва міста Сан-Франціско.

(452) *Планшир* — поздовжнє з дерева кріплення корпусу шлюпки.

(462) *Інуїтка*.— Інуїт (у перекладі — «народ») — це, власне, самоназва ескімосів Аляски.

(474) *Крибедж* — гра в карти.

(475) *Сесіль Родс* (1853—1902) — англійський колонізатор у Південній Африці; його іменем названо цілу країну, що він організував її загарбання.

(487) *Беллона* — давньоримська богиня війни.

(490) *Спенсер*, Герберт (1820—1903) — англійський філософ-позитивіст, психолог та соціолог.

(491) *Лорія*, Ахіл (1857—1926) — італійський реакційний соціолог та економіст.

(496) *Ісав* — за біблією, старший із синів-близнят патріарха Ісаака, що виміняв у свого молодшого брата Якова миску юшки за право первородства.

(500) *Тендерленська мораль*.— Тендерлен — район шинків та притонів у Нью-Йорку, відомий через свою злочинність та поліційну корупцію.

(505) *Сарджент*, Джон Сінгер (1856—1925) — американський маляр і графік, оригінальний колорист.

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Джек Лондон. 4—5
 2. «Люди з Сорокової Милі». 160—161
 3. Золотошукач із запрягом на Алясці. *Фото 1890-х років.* 160—161
 4. Золотошукачі дорогою до Клондайку. *Фото 1890-х років.* 416—417
 5. Зразки українських видань творів Джека Лондона. 416—417
- На стор. 32 вміщено карту Аляски.

Письменник, що з нами поруч. <i>Передмова З. Лібмана</i>			5
		Переклали:	
СИН ВОВКА	THE SON OF THE WOLF		
Біла Тиша	The White Silence	} <i>Ольга Косач-Кривинюк*</i>	33
Син вовка	The Son of the Wolf		43
Люди з Сорокової Милі	The Men of Forty-Mile		58
У далекій країні	In a Far Country		67
За того, хто в дорозі	To the Man on Trail	<i>Ірина Стещенко та Лесь Герасимчук</i>	82
Папотцеве право	The Priestly Prerogative	} <i>Ольга Косач-Кривинюк*</i>	92
Мудрість подорожна	The Wisdom of the Trail		105
Королева дружина	The Wife of a King		113
Північна Одиссея	An Odyssey of the North		128
БОГ ЙОГО БАТЬКІВ	THE GOD OF HIS FATHERS		
Бог його батьків *	The God of His Fathers		157
Нерозв'язна загадка	The Great Interrogation	<i>Ірина Стещенко та Лесь Герасимчук</i>	172
Незабутне *	Which Make Men Remember		187
Сивашка	Siwash	<i>Юрій Лісняк</i>	197
З рубцем на щоді *	The Man with the Gash		209
Ян Затятий	Jan, the Unrepentant	<i>Еміль Хоменко</i>	221
Снага жіноча	Grit of Women	} <i>Олександр Терех</i>	229
Там, де стежки розбігаються	Where the Trail Forks		242
Дочка Північної зорі	A Daughter of the Aurora	<i>Володимир Митрофанов</i>	253
На кінці веселки	At the Rainbow's End	<i>Олександр Терех</i>	263
ДІТИ МОРОЗУ	CHILDREN OF THE FROST		
У лісах Півночі	In the Forests of the North	} <i>Вероніка Гладка та Катерина Корякіна</i>	273
Закон життя	The Law of Life		290
Брехун Нам-Бок	Nam-Bok the Unveracious		297

* Переклади, позначені зірочкою, зредагувала Ольга Семюк.

Великий чаклун	The Master of Mystery		312
Люди з Країни Сонця	The Sunlanders		324
Хвороба самотнього ватага	The Sickness of Lone Chief	<i>Вероніка</i>	344
Кіш, син Кішів	Keesh, the Son of Keesh	<i>Гладка та Катерина</i>	352
Лігунова смерть	The Death of Ligoun	<i>Корякіна</i>	362
Білошкіра Лі Ван	Li Wan, the Fair		370
Спілка старих людей	The League of the Old Men		386
ВІРА В ЛЮДИНУ	THE FAITH OF MEN		
Гіперборейське питво	A Hyperborean Brew	<i>Дмитро Лисиченко*</i>	401
Віра в людину	The Faith of Men	<i>Ірина Стещенко та Лесь Герасимчук</i>	417
Золоте дно	Too Much Gold		431
Тисяча дванадцятків	The One Thousand Dozen	<i>Дмитро Лисиченко*</i>	445
Історія Джіс-Ук	The Story of Jeess Uck		462
КРУГЛОВИДИЙ	MOON-FACE		
Кругловидий	Moon-face	<i>Іван Коваленко</i>	484
Місцевий колорит	Local Color	<i>Іван Дзюб</i>	490
Аматорський вечір	Amateur Night	<i>Еміль Хоменко</i>	506
Золотий яр	All Gold Canyon	<i>Ольга Сенюк</i>	520
Примітки			538
Перелік ілюстрацій			541

ДЖЕК ЛОНДОН

Сочинения, т. I

(На українському мові)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор

Р. І. Доценко

Художник **І. П. Хотінок**

Художній редактор

В. В. Машков

Технічний редактор

О. І. Дубова

Коректор **Л. Г. Лященко**

Харківська книжкова фабрика ім. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Харків, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Лінотиписти

О. Казакевич, К. Валова

Верстальник **Ю. Ткачук**

Друкар **В. Горячев**

Керівник політурно-брошурувальних процесів **В. Лазаренко**

Здано на виробництво 12/X

1967 р. Підписано до друку

8/VIII 1968 р. Папір № 1.

Формат 84 × 108¹/₃₂. Фізичн.

друк. арк. 17. Умовн. друк.

арк. 28,56 + 3 вкл. Обліково-видавн. арк. 30,186.

Ціна 1 крб. 15 коп.

Зам. 7-516. Тираж 35 000.